JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

TOM DESETI

9. APRIL — 3. JUNI 1942.

IZDAVAČKI CENTAR »KOMUNIST«, BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVAČKO KNJIŽARSKO PODUZEĆE »NAPRIJED«, ZAGREB

BEOGRAD 1983.

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljupčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus, Rodoljub Čolaković, Aslan Fazlija, Miladin Gvozdenov, Slavko Janevski, Edvard Kardelj, Lazar Koliševski, Miha Marinko, dr Josip Mirnić, dr Miroslav Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić, Petar Stambolić, Lidija Šentjurc, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić, dr Arif Tanović, Fabijan Trgo, Jovan Veselinov, Veljko Vlahović, Boris Ziherl, Mihajlo Zvicer, Drago Vukša, sekretar Odbora

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

PREDGOVOR

Deseti tom *Sabranih djela* sadrži Titove radove, pretežno naređenja, uputstva i direktive vojne prirode, nastale u proljeće 1942, u jednom od najburnijih, najdinamičnijih perioda oslobodilačke borbe naroda i narodnosti Jugoslavije. Riječ je, naime, o periodu u kome se narodnooslobodilački pokret u znatnom dijelu zemlje — u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku — upravo na velikoj, dotad najvećoj, oslobođenoj teritoriji (na kojoj se, u njenom središtu, u Foči, nalazilo rukovodstvo NOP-a: Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab), suočio s ogromnim teškoćama nastalim uslijed velike okupatorsko-kvislinške ofanzive i, posebno, krizne situacije u kojoj se taj pokret nalazio već više mjeseci, uporno nastojeći da se stabilizuje. Neprijateljska ofanziva je zapravo došla u najnepovoljnije vrijeme — kada je narodnooslobodilačka borba u pomenutim krajevima zemlje, posebno u Crnoj Gori, a ubrzo zatim i u Hercegovini, već bila zapala u ozbiljnu krizu izazvanu dobrim dijelom sektaškom politikom njihovih partijskih rukovodstava. Ta ofanziva je, razumljivo, još više i izrazitije pogoršala pozicije narodnooslobodilačkog pokreta, ubrzavši nepovoljne procese: jačanje četničkog pokreta, vojničke poraze, osipanja i raspadanja partizanskih jedinica, gubljenje slobodnih teritorija.

Gotovo sva zbivanja, pojave i procesi, kako oni iz vojnog tako i iz političkog domena, u ovim Titovim radovima se tako reljefno ističu da se iz njih može steći jasna i kompleksna slika ovog izuzetno značajnog perioda narodnooslobodilačke borbe sa svim njegovim obilježjima.

*

Nikad dotad, u proteklih osam mjeseci, otkako se nalazio na slobodnoj teritoriji, Tito nije bio tako intenzivno angažovan u neposrednom rukovođenju borbenim dejstvima svojih jedinica kao što je to bio slučaj u ovom dvomjesečnom periodu (sredina aprila — sredina juna 1942). Bio je to period ispunjen teškim borbama u jugoistočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, na prostranoj teritoriji koju su branile partizanske jedinice, odolijevajući, uz manevrisanja i uzmicanja, koncentričnim napadima desetak okupatorskih divizija i dvadesetak hiljada kvislinških, ustaško-domobranskih i četničkih vojnika.

Proljećna okupatorsko-kvislinška ofanziva (poznata u našoj istoriografiji pod nazivom »treća neprijateljska ofanziva«) bila je dotad najveća, a ujedno prva koordinirana njemačko-italijanska ofanziva u Jugoslaviji preduzeta protiv glavnih partizanskih snaga. Situacija u

Jugoslaviji je, naime, početkom 1942. sve više na sebe skretala pažnju njemačke i italijanske vrhovne komande. U toj zemlji na jugoistoku Evrope, na strateški važnom i osjetljivom dijelu fašističke »evropske tvrđave«, bilo je stvoreno, u pravom smislu riječi, novo ratište. Uspješna dejstva partizanskih jedinica su ozbiljno ugrozila stabilnost njemačkih i italijanskih pozicija na Balkanu i dovela u pitanje bezbjednost obala i vitalnih komunikacionih linija. Neuspješni pokušaji da se u toku jeseni i zime uguši ustanak u Jugoslaviji naveli su štabove okupacionih trupa na zaključak da je potrebno na proljeće, kad vremenske prilike budu povoljnije, preduzeti protiv glavnih ustaničkih žarišta velike koordinirane operacije kako bi se partizanskom pokretu konačno zadao uništavajući udarac. Trebalo je, suprotno od dotadašnje prakse, kada su Nijemci i Italijani izvodili operacije u svojim okupacionim zonama samostalno, nezavisno jedni od drugih, izvesti zajedničke operacije, u kojima bi bili maksimalno ujedinjeni napori oba okupatora i kvislinških snaga.

Sredinom aprila su na širokoj prostoriji jugoistočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine otpočele dugo pripremane operacije njemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga. Na udaru su se našli 1. i 2. proleterska brigada i istočnobosanski, crnogorski, sandžački i hercegovački partizanski odredi. U središtu slobodne teritorije protiv koje je bila preduzeta neprijateljska ofanziva nalazio se Tito s Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ — najprije u Foči, a potom na platou Pivske planine, u sjevernoj Crnoj Gori.

I u ovoj, proljećnoj okupatorskoj ofanzivi, Tito je pribjegao već oprobanim operativno-strategijskim rješenjima: ne upuštati se u frontalne borbe, već brzim manevrima izmicati ispred udara neprijateljskih snaga i prenositi dejstva s jednog pravca na drugi kako bi se napadaču zadavali iznenadni udarci i držala inicijativa. Zahvaljujući takvoj taktici, partizanske jedinice su u teškim dvomjesečnim borbama, mada iznurene i oskudijevajući u hrani i municiji, uspjele da se održe. Slobodna teritorija je, doduše, bila izgubljena, ali je znatan dio partizanskih snaga, njihovo najborbenije jezgro, bilo sačuvano. Na završetku ofanzive, sredinom juna, Vrhovni štab je raspolagao za tadašnje uslove veoma jakom grupom od šest brigada, snagom koja je bila sposobna i za velike pothvate — kakav je, na primjer, bio prodor u zapadne krajeve zemlje, u Bosansku krajinu i dijelove Hrvatske, prodor koji je, pod neposrednim Titovim rukovodstvom, uspješno izveden u ljeto 1942.

U ovoj prvoj zajedničkoj njemačko-italijanskoj ofanzivi, u kojoj je partizanskim snagama neposredno rukovodio vrhovni komandant Tito, došle su do najjačeg izražaja njegove vojničke sposobnosti, odlike vrsnog vojskovođe, stratega koji donosi odluke na širem planu, odluke operativno-strategijskog značaja. A kako se u ovoj ofanzivi nalazio u situaciji da neposredno rukovodi operacijama, on je bio prinuđen da na terenu, na licu mjesta, izdaje naređenja, čak i pojedinim bataljonima,

za dejstva taktičkog značaja. U dinamici bitke, kada su njemačke i italijanske divizije i mnogobrojne kvislinške jedinice pokušavale da partizanske snage razbiju, te sabiju u uske obruče i unište, Tito je, držeći u rukama »sve konce«, upućujući svakodnevno mnogobrojna naređenja glavnim i operativnim štabovima, štabovima brigada, odreda i udarnih bataljona, rukovodio teškim i veoma složenim dejstvima partizanskih jedinica. Sva su ta naređenja sačuvana i ovdje se objavljuju.

Titova naređenja, uputstva i direktive, mada u osnovi vojnog karaktera, s pretežno vojnom sadržinom, imaju i naglašenu političku dimenziju. U mnogima od njih Tito je ukazivao na neophodnost idejnog i političkog rada u jedinicama, učvršćenja moralno-političkog stanja i neraskidive povezanosti s narodom, ističući da su to najbitnije komponente borbene sposobnosti partizanskih snaga. Na tom planu su i njegove, u ovom periodu učestane direktive štabovima o povećanju mobilnosti jedinica, koja je pretpostavljala njihovu čvrstu vezu s narodom. On je krajem aprila, u danima kada je slobodna teritorija bila neposredno ugrožena, izdao značajna uputstva o organizovanju i daljoj izgradnji i usavršavanju organa vojno-pozadinskih vlasti (formiranje komandi područja i mjesta i partizanskih straža) kako bi se izvršila što uspješnija mobilizacija ljudskih i materijalnih potencijala na oslobođenoj teritoriji. Ova uputstva će dobiti svoju veoma uspješnu praktičnu primjenu u drugoj polovini 1942. na oslobođenim teritorijama u zapadnim krajevima zemlje, u tzv. Bihaćkoj republici.

*

Uslovi u kojima su se Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ našli u sjeverozapadnoj oblasti Crne Gore, na području Pive i Durmitora, bili su dosta nepovoljni za rukovođenje. Kanali preko kojih su održavane veze sa vojnim i partijskim rukovodstvima širom zemlje, a koji su išli preko ilegalnih punktova u Sarajevu i Zagrebu, bili su još od sredine aprila 1942. u prekidu. To je bio razlog da puna tri mjeseca, sve do sredine jula, odnosno do dolaska u zapadnu Bosnu, iz Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ nije upućeno nijedno pismo štabovima partizanskih jedinica i partijskim rukovodstvima u većem dijelu zemlje — u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini, Kosovu. Tih aprilskih, majskih i junskih dana, u jeku dotad najveće neprijateljske ofanzive, kada su jake okupatorske i kvislinške snage usredsredile svoja nastupanja prema teritoriji jugoistočne Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, upravo tamo gdje su se nalazili Vrhovni štab i Centralni komitet, Tito je mogao da održava kurirsku vezu (druge tada još nije bilo) samo sa štabovima na toj teritoriji: s glavnim štabovima za Crnu Goru i za Sandžak, s operativnim štabovima za Hercegovinu i za istočnu Bosnu i sa štabovima 1. i 2. proleterske brigade i nekih odreda i bataljona. Sva njegova naređenja i direktivna pisma iz druge polovine aprila, iz maja i iz prva tri dana juna upućena tim štabovima, a njih je bilo 46, objavljuju se u ovom tomu.

Našavši se u dosta teškoj situaciji, kada se slobodna teritorija pod snažnim pritiscima daleko nadmoćnijih snaga smanjivala, kada su iznurene partizanske jedinice s mukom odolijevale neprijateljskoj ofanzivi, povlačeći se k planinskoj oblasti u međurečju Pive, Tare i Sutjeske, kada su se događaji na frontovima oko slobodne teritorije brzo smjenjivali zahtijevajući da se blagovremeno reaguje na njih, Tito je, pored direktnih pismenih komuniciranja, u potčinjene štabove i partijska rukovodstva slao pojedine članove Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta da bi kao delegati i instruktori sa širokim ovlašćenjima pružali što efikasniju pomoć i obezbijedili sprovođenje u život njegovih naređenja i instrukcija. Pored usmenih uputstava i direktiva koje im je prilikom upućivanja davao, Tito im je veoma često slao i direktivna pisma odgovarajući na njihove izvještaje. Na taj način on je nastojao da pruži što veću i neposredniju pomoć štabovima koji su bili suočeni s ogromnim teškoćama u rješavanju mnogobrojnih vojnih, političkih i ekonomskih problema i u savlađivanju niza teškoća koje su neprekidno iskrsavale.

Tako je, dakle, pored naređenja koja je nekad i više puta u toku dana dostavljao potčinjenim štabovima, Tito slao u njih i svoje delegate, čime je njegovo rukovođenje postajalo efikasnije. Tako su u Crnu Goru (u kojoj se još od februara nalazio Moša Pijade) sredinom aprila bili upućeni Milovan Đilas i još neki instruktori Centralnog komiteta KPJ, a u Hercegovinu, potkraj maja, Ivo Lola Ribar i Sreten Žujović (a pre njih i neki instruktori CK KPJ), dok je za usklađivanje dejstava jedinica sjeverno od Tare i u Sandžaku ovlastio Aleksandra Rankovića, a načelnika Vrhovnog štaba je upućivao na ugrožene frontove (fočanski, sinjajevinski). Svima njima je Tito slao pismena uputstva i direktive (a njih je u naznačenom periodu bilo 23), koji se u ovom tomu objavljuju.

Svi ovi, pretežno vojni dokumenti tako uvjerljivo slikaju atmosferu ovog reklo bi se jednog od najtežih perioda u kome se Tito nalazio u toku rata. Njegov boravak na oslobođenoj teritoriji Durmitorskog NOP odreda spada sigurno u najteže, pa i najuzbudljivije etape njegovog, inače veoma dinamičnog i često dramatičnog, ratnog puta. Nikad se dotad rukovodstvo NOP-a nije nalazilo u takvoj situaciji da najneposrednije komanduje jedinicama na položajima, u samoj dinamici bliske borbe, da bude u središtu, u vrtlogu vojnih operacija, da održava česte sastanke i savjetovanja, da gotovo svakodnevno izdaje veliki broj naređenja, direktiva i uputstava, šaljući jedinice s jednog fronta na drugi, rukovodeći njihovim napadnim dejstvima, povlačenjima, pregrupisavanjima, manevrisanjem. Ostajući često sam, bez dovoljno ažurnih informacija o situaciji na položajima koja se brzo mijenjala, Tito je bio prinuđen da trenutno, bez mogućnosti razmjene mišljenja s drugim članovima Vrhovnog štaba, donosi odluke i da ih, čim sazna ili nasluti da su neke od njih razvojem situacije prevaziđene,

mijenja i donosi nove, da udovoljava u isti mah zahtjevima s mnogo strana. A uz to, pored rješavanja zadataka vojne, operativne i taktičke prirode, trebalo se brinuti i o evakuaciji ranjenika, bolesnika i zbjegova, o ishrani ljudstva. Zbog brzih i iznenadnih promjena situacije, trebalo je dopunjavati, pa i mijenjati odluke i planove, što je Tito bez ustezanja činio, ispoljavajući odlike komandanta koji ne trpi šablone i inertnost.

*

Od velikog, izuzetnog značaja su dokumenti političke prirode koji se u ovom tomu objavljuju: *Otvoreno pismo organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki*, dva pisma Okružnom komitetu za istočnu Hercegovinu i političko-partijskim rukovodstvima u partizanskim jedinicama i neka pisma Đilasu. U njima se daju kritičke analize i ocjene političke linije i upozorava na opasnosti od sektaških iskrivljavanja. Posebno su u tom pogledu značajni njegovi članci objavljeni u aprilskom broju »Proletera«: *Komunistička partija Jugoslavije i ko su sve saveznici okupatora* i *Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije*.

U svojim člancima objavljenim u »Proleteru« Tito je, dajući ocjenu međusavezničkih odnosa i njihovog reflektovanja na situaciju u našoj zemlji, na polarizaciju političkih snaga, osudio dosta rasprostranjena shvatanja o nepouzdanosti savezništva zapadnih kapitalističkih zemalja (Britanije i SAD) i nepostojanosti antifašističke koalicije, shvatanja koja su dovodila do konfrontacije s pripadnicima građanskih stranaka, pristalicama zemalja zapadne demokratije. Tito je podvlačio potrebu »upornog okupljanja svih rodoljubivih snaga u jedan jedinstveni front narodnog oslobođenja, bez razlike na njihovo političko i vjersko ubjeđenje«. »Stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta u svim oblastima Jugoslavije«, isticao je on, »to je osnovna zadaća svih komunista. Borba protiv okupatora i protiv svih njegovih slugu ostaje i dalje naša glavna zadaća.«

U svim ovim radovima i pismima nastalim poslije sjednice Centralnog komiteta od 4. aprila, osuđene su pojave takozvanog lijevog skretanja koje su došle do izražaja u nekim krajevima zemlje. Titova intervencija i kritika sektaške politike radikalnijeg klasnog zaoštravanja i dogmatskog gledišta o »drugoj etapi« revolucionarne borbe imale su dalekosežan značaj za pravilan razvitak narodnooslobodilačke borbe i suzbijanje devijacija koje su prijetile da toj borbi nanesu ozbiljnije štete sužavajući njenu platformu na kojoj su okupljani široki slojevi društva.

*

I u ovom periodu, mada neprekidno angažovan rukovođenjem borbenim dejstvima partizanskih jedinica, Tito je nastavio da redovno kontaktira s Izvršnim komitetom Kominterne. Uprkos problemima s

radio-stanicom odnosno teškoćama oko njenog napajanja strujom, on je uspijevao da svakodnevno održava radio-vezu s Moskvom i da u nizu telegrama šalje obavještenja o zbivanjima u Jugoslaviji. Njegovi telegrami Kominterni, a njih je u naznačenom periodu bilo 43, sadrže podatke o neprijateljskoj ofanzivi na slobodnu teritoriju, o borbama u istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, a manje u ostalim krajevima zemlje. Šaljući te podatke, Tito je insistirao da oni budu objavljeni preko sredstava javnog informisanja kako bi se svjetska javnost upoznala sa zbivanjima u Jugoslaviji, s narodnooslobodilačkom borbom i izdajničkom kolaboracionističkom ulogom Draže Mihailovića i njegovih četnika. On je uporno tražio da se razobliči i osudi Draža Mihailović i oni koji mu u inostranstvu daju podršku (emigrantska vlada i vladini i drugi krugovi u zapadnim savezničkim zemljama). Obavještavajući o teškim borbama partizanskih jedinica, njihovim gubicima, oskudici u municiji, oružju, sanitetskom materijalu i hrani, Tito je tražio da se iz Sovjetskog Saveza uputi vazdušnim putem pomoć u ratnom materijalu.

Svi Titovi telegrami iz ovog perioda, razumljivo oni koji su sačuvani (svi arhivski fondovi Kominterne, odnosno Vrhovne komande SSSR-a kuda je vjerovatno dospijevao dio ovih Titovih telegrama, još nisu dostupni), objavljuju se u ovom tomu. U nj su uvršćeni i pozdravni telegrami (koje je Tito redigovao) koje su pojedine partizanske jedinice uputile Drugom antifašističkom mitingu sovjetske omladine.

Mnoge podatke iz Titovih telegrama Izvršnom komitetu Kominterne objavljivala je Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« doprinoseći time prodoru istine o zbivanjima u Jugoslaviji.

*

Kako su tekstovi u ovom tomu po svojoj sadržini pretežno naređenja i uputstva vojne prirode, a odnose se na raznovrsna i veoma bogata zbivanja u toku ovih nekoliko mjeseci razgranjavanja NOR-a u prvoj polovini 1942, to se pred priređivača postavio zadatak da ih neophodnim komentarima učini što jasnijim. Trebalo je, stoga, dati znatan broj objašnjenja i naučnih informacija, među kojima i takvih koje na izgled imaju marginalan značaj.

Mišo Leković

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

9. april — 3. juni 1942.

ZA DJEDU [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Štampa KPJ:[1]

»Proleter«, organ CK KPJ. Izlazi neredovno. Posljednji broj za mart—april 1942. god.[2]

»Borba«, masovni organ KPJ. Izašlo 20 brojeva. Tiraž 12 000 primjeraka.[3]

»Srp i čekić«, organ CK KP Hrvatske. Izlazi neredovno.[4]

»Delo«, organ CK KP Slovenije, izlazi mjesečno.[5]

»Bilten« PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, izlazi neredovno.[6]

»Narodna borba«, organ PK KPJ za Crnu Goru, izlazi mjesečno.[7]

»Narodni borac«, Foča, izlazi nedjeljno.[8]

»Obavještenja«, bilten KP u Splitu, Dalmacija, izlazi nedjeljno.[9]

»Obaveštenja«, bilten MK partije u Beogradu, izlazi nedjeljno.[10]

»Omladinska borba«, organ CK SKOJ-a, izlazi neredovno.[11]

»Omladinska fronta«, organ omladine u Sloveniji.[12]

»Omladinski pokret«, organ omladine u Crnoj Gori.[13]

Brošura: specijalni broj »Borbe« posvećen 24-godišnjici oktobarske revolucije.[14]

Brošura: *Govor druga Staljina 7. novembra 1941. god.*[15]

Titova brošura *»24-ta godišnjica Crvene armije«*.[16]

Titova brošura: *KPJ i narodnooslobodilačka**[17] ...

I Osvobodilna fronta u Sloveniji izdaje tri organa: »Slovenski poročevalec«,[18] »Osvobodilna fronta«[19] i »Slovenski partizan«.[20] Osim toga, operativni štabovi sektora i štabovi pojedinih odreda izdaju svoje biltene pod nazivom »Partizan«.[21] Štabovi izdaju i veliki broj letaka i proglasa.

9. IV [19]42. god.
[Foča]. Valter

Na dan godišnjice napada na Jugoslaviju Vrhovni štab je dao dnevnu zapovijest Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci.[22]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/49 i 1942/65. *Prevod s ruskog*

* Nedostaje nastavak. — *Red.*

bataljoni mogu naći pogodan teren za opstanak i dejstvo i na vašoj teritoriji. S te teritorije ne smijemo iščeznuti, niti ponoviti situaciju iz Pipera i Bjelopavlića.

Razbijanjem tih bandi u predjelu Nikšića, one bi se rasprsle i dezorganizovale. Trebalo bi organizovati pravilno gonjenje.

Poslali smo vam politički materijal, koji proradite, podijelite ne samo jedinicama, nego rasturite i po selima. Od toga materijala morate dostaviti drugovima u Pipere, Bjelopavliće, Lješansku nahiju i oko Cetinja. Za Komski i Durmitorski odred mi smo dostavili, kao i za Hercegovinu.[31]

U pogledu rada pridržavajte se do sada izdatih vam direktiva.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab

A - VII, k. 3, reg. br. 16/5.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

10. IV [19]42. godine, 7 časova,
[Foča]

1) Kod onakve situacije u Piperima, drug Peko [Dapčević] nema razloga da s onoliko snaga ostane u Rovcima.[32] Rovca ne predstavljaju za nas nikakvu bazu i ne treba ih čuvati. Dovoljno je da tamo ostanu snage Komskog odreda i ona četa Lovćenaca. Prema tome, neka drug Peko prebaci odmah Nikšićki udarni bataljon u Šavnik, tamo gdje mu vi naredite.[33]

Snage koje ostanu u Rovcima neka odmah otpočnu komitske akcije u pravcu Kolašina. Pravo je čudo da one već nisu otpočele. Sve se čeka da napadne neprijatelj i tako se gubi svaka inicijativa iz ruku. Neprijatelju treba omesti pripreme koje vrši prema šavničkom srezu.

Mi smo i posljednjim našim naređenjem bili predvidjeli da cio Nikšićki bataljon stupi u dejstvo k Šavniku.[34] Sada nam izgleda još pravilnije da se on prebaci u Šavnik, jer usljed teškog puta i slabih veza može zakasniti. To smo još davno bili naredili, ali se naša naređenja ne izvršavaju, od čega se ima samo štete.

Frontove nikad ne treba usko posmatrati, kao što često čine naši drugovi. Uslovi za napad preko Rovaca su vrlo teški za neprijatelja, a sada, kada su Piperi i Bjelopavlići privremeno osvojeni, nema potrebe za tim. Četnička banda težiće svakako Šavniku, koji je za njih i važan i opasan. Tako je od samoga početka trebalo shvatiti situaciju. Mi smo rekli: nikad četnici ne bi smjeli nadirati k Rovcima ako im se na boku — u Šavniku nalaze naše jake snage. Ovo potvrđuju sada i pripreme koje ste vi otkrili. Samo, mi ne vjerujemo da će njihov napad u pravcu Šavnika imati siline. Oni u tom pravcu neće moći izvesti jake snage. Seljaci neće da se odvajaju od svojih kuća i svoga rada, koji je sada u jeku u Limskoj dolini.

Dakle, da preciziramo:

1) Nikšićki udarni bataljon neka se odmah prebaci u šavnički srez na mjestu koje mu odredi Durmitorski odred.

2) U pogledu aktivne odbrane sreza postupiti po našim direktivama, koje ste već dobili.[35] Napominjemo da bande ne treba sačekivati više samog Lipova. Lipovo je njihova baza, pa su oni tu u boljem položaju. Morate ih, dakle, pustiti da zađu u srez, da ih dobro izvidite, a onda napadnete sa svih strana.

3) Napominjemo vam da ćete nam lično biti odgovorni ako prema četnicima otvorite front. S fronta ih treba zadržavati najviše jedna četa, a sve ostale snage imaju udariti iz boka i pozadine. Jednom potisnute bande tjerati sve do Kolašina i u isti upasti. Kad četnici jednom počnu da bježe, oni se zaustavljaju samo kod svojih kuća — to su im prvi prihvatni položaji.

4) Kod ovakve situacije u G[ornjoj] Morači možete imati i manju snagu — do jednog voda. No, to vi sami ocijenite. Četa iz sela Svrke mogla bi preko Mumine Bare udariti u pozadinu neprijatelja koji bi nadirao ka Krnjoj Jeli. Samo treba da bude sposoban i okretan starješina, da neprekidno izviđa i prati razvoj događaja.

5) Udarne bataljone ne treba koncentrisati na jedan uzak prostor.[36] Pri napadu oni treba da se pojave s više strana. Ako bi se jedan nalazio u krizi, drugi treba da mu brzo pritekne u pomoć.

6) Žito i sve potrebe iz Žabljaka treba skloniti na sigurna mjesta. Ovo bi trebalo učiniti postepeno, da se ne izazove kakva panika. Svaki udarni bataljon treba da ima svoju bazu, odakle polazi u akcije. Najbolje je još sada na te sigurne baze doturiti potrebe. Žita imate prilično. To smijete upotrebljavati samo za ishranu vojske.

7) Preduzmite odmah izviđanja ka Kolašinu i pojedine komitske akcije. Morate vidjeti šta neprijatelj radi, ali vi sjedite skrštenih ruku. To se ne da ničim opravdati sem oklijevanjem nižih starješina i nerazumijevanjem posla. Upamtite: onaj starješina koji ne smije zaći u neprijateljsku pozadinu — tu nema starješine, i treba ga odmah smijeniti. Moramo odabrati hrabre starješine, starješine koje će znati da vode jedinice i starješine koje moraju shvatiti našu taktiku borbe. Frontovi koji su se do sada redovno držali treba da iščeznu.

8) Onaj bataljon iz predjela Štitarice — Mojkovac ima da ostane negdje u pozadini i da napadne iznenada kada se neprijatelj bude sukobio s glavnim partizanskim snagama u šavničkom srezu.[37]

9) Recite i Bjelopoljskom odredu da se odveže od kuća i da pođe [s] pojedinim odabranim četama preko Femića krša k Beranama, kao i prema Kolašinu. Isto tako, i vi treba da odvojite pojedine čete koje bi se sakrile u nekom katunu dok neprijatelj prodire u šavnički srez, a zatim da se brzo spuste u Lipovo i tamo popale niz kuća. Ovo bi izazvalo paniku kod neprijatelja. Ovakvu živu i raznovrsnu taktiku treba da sprovodite. Ništa drugo nije dobro i ne donosi rezultate.

10) Sva naša naređenja shvatajte kao naše direktive i u duhu njihovom radite. Mi ne možemo s ovolike daljine detalje naređivati. Naše rukovodeće starješine moraju se razumjeti i izaći jedan drugome u susret. Nikad stvari ne treba postavljati kruto.

11) Još davno smo naredili da vi možete raspolagati svim stvarima koje se nalaze po magacinima vaše teritorije. Prema tome, niste nas za

to trebali pitati. Ne vidite li vi da činimo sve da vam olakšamo situaciju u pogledu ishrane, a vi nas pitate da li možete vršiti razmjenu i tako dalje. Vršite, biće nam drago.

12) Sve sumnjive i neprijateljske elemente morate likvidirati s vaše teritorije. Primijenite razne načine da otkrijete zavjerenike.

13) Ne bi li bilo bolje da izvjesne bolesnike prebacite dublje u Pivu? Ovo razmotrite. No, prvo je potrebno da otkrijete neprijateljske namjere.

14) Od svih kolebljivih elemenata, staraca, iznemoglih, oduzmite oružje i municiju i dajte ih udarnim bataljonima. Ne smijete dozvoliti da se takve puške okrenu u izvjesnom momentu protiv vas.

15) Priloženo naređenje dostavite hitno drugu Peku [Dapčeviću].[38]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab

P.S. Dobro bi bilo da zadržite jedan (Sandžački ?) bataljon. No ovo ne shvatite kruto. Vi održavajte vezu s njima. Oni treba da vam pomognu.

A - VII, k. 2 - A, reg. br. 16/3.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Ovih dana počinje velika ofanziva njemačkih, talijanskih i hrvatskih snaga u Bosni.[39] Naše partizanske jedinice već vode žestoke borbe s ustašama na sektoru Romanija, Prača, Rogatica, Zvornik.[40] Vjerovatno da nećemo moći da održimo naše položaje zbog nedostatka municije. U tom slučaju biće prekinuta veza s vama za izvjesno vrijeme, dok se mi ne učvrstimo na novoj teritoriji. Molim slušajte nas stalno. U tom slučaju i Vrhovni štab mora da promijeni mjesto.[41]

[10. aprila 1942. god., Foča] Valter

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/66.

Prevod s ruskog

OTVORENO PISMO SVIM ORGANIZACIJAMA I ČLANOVIMA KPJ U CRNOJ GORI I BOKI

U razvitku oslobodilačke borbe crnogorskog naroda protiv omrznutih talijanskih fašističkih okupatora nastupili su novi i odlučni trenuci. Već deset mjeseci vodi junački crnogorski narod sveti oslobodilački rat protiv talijanskih fašističkih osvajača, koji su porobili i podjarmili njegovu ponosnu otadžbinu. Njegovi najbolji sinovi, borci herojskih Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Crne Gore i Boke koje je organizovala i koje vodi naša Partija, zadivili su čitav svijet svojim djelima i svojom borbom. Okupator, nemoćan da uguši i razbije ovaj talas pobjedonosnog narodnog ustanka, iza kojeg je jedinstven stajao crnogorski narod, bio [je] sve više potiskivan i napokon sabijen samo još u nekoliko gradova.[42] I u tome trenutku najtežem za okupatora, baš u tome trenutku, šaka izroda i tuđinskih najamnika zabola je nož u leđa narodnoj borbi. U potaji, iza leđa partizana, stvorene četničke i krilaške bande naoružane od okupatora, otpočele su mučki napad na partizane uz neposrednu pomoć talijanske vojske i avijacije. Strahovitim terorom, lažima i prijetnjama one su okupile sve ono što ne valja u Crnoj Gori i obmanule i zavele dio naroda u pojedinim krajevima. Otpočeo je bratoubilački rat, koji predstavlja prvu stvarnu pobjedu okupatora protiv crnogorskog naroda.[43]

Koji su uzroci ovakvog razvoja u Crnoj Gori? Kako je bilo moguće da izdajničke četničko-krilaške vođe Stanišić, Pavle Đurišić, braća Lašići, Rončević, Krsto Popović i ostali izrodi uspiju da i za jedan trenutak pokolebaju jedinstvene redove crnogorskog naroda i da zavedu jedan dio masa?[44]

U Crnoj Gori ponovio se onaj isti izdajnički čin domaće reakcije koji se već odigrao prošle jeseni u Srbiji[45] a januara ove godine u Bosni.[46] Pobjedonosni talas oslobodilačke narodne borbe, na čijem čelu od početka stoji naša Partija, uplašio je sve one reakcionarne krugove i klike kojima su njihovi prljavi »viši« interesi i klasne privilegije bili uvijek iznad interesa naroda i njegove borbe. Ti isti ljudi, koji su u Jugoslaviji 20 godina vodili politiku protiv naroda i tako i doveli do sloma u aprilu 1941 god., i danas su u prvi plan svojih nastojanja postavili ne borbu protiv okupatora, već borbu protiv partizanskog pokreta, protiv oslobodilačkih napora naroda, na čijem je čelu bila naša Partija. Oni su započeli s klevetničkim harangama protiv naše Partije tvrdeći da se mi komunisti borimo »za svoje ciljeve i interese«, da je današnja narodna borba samo naša stvar itd., pokušavajući sve da nas odvoje

od masa i izoliraju. Kada i to nije pomoglo — jer je narod od samog početka dobro vidio kakvu je politiku i kakvu je samoprijegornu borbu vodila Komunistička partija — oni su otišli dalje i počeli sa stvaranjem bandi, čiji je cilj imao biti ne borba protiv okupatora, već borba protiv partizana i naše Partije. Na toj jednoj liniji ujedinile su se ne samo otvorene sluge okupatora već i oni koji su se do jučer prikrivali tvrdeći da su pristalice narodne borbe i demokrati: ujedinili su se Nedić i Draža Mihailović u Srbiji, sporazumjeli su se Dangić i ustaše u Bosni,[47] velikosrpski četnici i talijanofilski krilaši u Crnoj Gori,[48] a nosioci njihovih pokušaja postali su bivši jugoslovenski oficiri i žandarmi, oni isti koji su godinama terorisali narod i sramno ga izdali u aprilu 1941. god. Ovo udruživanje reakcije protiv narodne borbe izvršeno je pod skutom okupatora i s oružjem okupatora s ciljem da se slomi jedinstvena narodnooslobodilačka borba time što će se ona pretvoriti u klasni, građanski rat.

To je osnovni uzrok iz kojega je u Crnoj Gori moralo — prije ili kasnije — doći do ovakvog izdajstva i pokušaja izazivanja bratoubilačkog rata od strane do jučer zamaskiranih slugu okupatora. Međutim, taj pokušaj narodnih izdajica i izroda ne bi mogao niti djelimično da uspije i privremeno zavede i zbuni jedan dio naroda da to nisu omogućili i izvjesni propusti i greške učinjene od strane organizacija KPJ u Crnoj Gori.

Osnovne među tim slabostima i greškama jesu: sektaška iskrivljavanja pravilne političke linije naše Partije, nebrižljiv odnos prema pitanju učvršćenja rukovodeće uloge KP u oslobodilačkoj borbi, te pojave nedopustive nebudnosti i nehata koje su s tim u vezi, a koje su se odrazile kako na političkom tako i na vojnom planu.

Iz osnova je krivo shvatanje pojedinih drugova da su izdajstva reakcije u našoj zemlji i njeno ujedinjavanje protiv narodnooslobodilačkog pokreta rezultat nekog dalekosežnog pomjeranja u međunarodnim odnosima, nekog slabljenja anglo-američko-sovjetskog saveza, te da u vezi s tim mi već ulazimo u nekakvu »drugu etapu borbe«. Takva shvatanja su opasna sektaška iskrivljavanja političke linije KPJ i mogu samo da olakšaju okupatoru i njegovim slugama njihove pokušaje razbijanja jedinstvenih narodnih redova i provociranja građanskog rata u zemlji.

Treba dobro shvatiti da, bez obzira na postojanje ne malog broja reakcionarnih i prohitlerovski raspoloženih kapitalističkih krugova u tim zemljama, Engleska i Amerika jesu danas saveznici Sovjetskog Saveza u borbi protiv fašističkih osvajača i da taj savez predstavlja bitan elemenat pobjede nad krvavim hitlerizmom i njegovim vazalima. Ogromna većina engleskog i američkog naroda danas je za borbu protiv fašističkih razbojnika; nju oduševljavaju i bodre uspjesi i pobjede herojske Crvene armije i baš ta činjenica i predstavlja osnovnu garanciju čvrstine i daljeg razvitka anglo-američko-sovjet-

skog saveza. Prema tome, skroz je nepravilno i pogrešno tražiti uzroke ujedinjavanja reakcionarnih klika u Jugoslaviji i Crnoj Gori pod skutom okupatora u nekakvom navodnom »labavljenju« tog saveza; naprotiv, njegov uzrok valja tražiti u dosljednoj protivnarodnoj politici koju su te klike preko 20 godina vodile u Jugoslaviji, a koju svojom izdajom nastavljaju da vode i danas.

Nasuprot provokaciji okupatora i njegovih slugu s izazivanjem klasnog, građanskog rata, Komunistička partija Jugoslavije ulaže danas sve napore na okupljanju svih rodoljubivih snaga u jedan jedinstveni front narodnog oslobođenja u Crnoj Gori, kao i u svim drugim zemljama Jugoslavije. Nikakve provokacije neprijatelja neće nas skrenuti s našeg puta. Jedinstvo svih rodoljubivih narodnih snaga, bez obzira na vjerske i političke razlike, jedinstvena borba protiv okupatora i njegovih slugu za narodno oslobođenje, ostvarenje širokog narodnooslobodilačkog fronta i borbenog bratstva svih južnoslovenskih naroda, to je ono bitno, to je danas glavno u političkoj liniji KPJ, i baš zato je naša dužnost da onemogućimo one sluge okupatora koje mu služe raspirivanjem građanskog rata; njih — razne Stanišiće, Krste Popoviće i njima slične izrode treba politički i vojnički dotući, izolirati od masa, onemogućiti njihovu izdajničku i klevetničku bratoubilačku rabotu. Borba protiv njih nerazlučan je dio borbe protiv njihovih gospodara, protiv glavnih neprijatelja naših naroda — krvavih fašističkih okupatora.

Zato je i osnovna dužnost crnogorskih i bokeljskih komunista da u ovome smislu neumorno rade na raskrinkavanju i uništavanju plaćenih najamnika talijanskog okupatora, da ih izoliraju od narodnih masa, da okupljaju sve što je pošteno i rodoljubivo u Crnoj Gori i Boki u jedinstveni front narodnog oslobođenja. Komunisti moraju i od sada, i više nego do sada, biti uvijek prvi u redovima narodnooslobodilačke borbe; moraju biti uz narod svuda u najtežim časovima i ne dozvoliti da ijedan čas budu odvojeni od masa. Oni moraju znati da onemoguće sve provokacije okupatora i četničko-krilaških izdajnika, moraju se neumorno i strpljivo boriti za mase; nasuprot jedinstvu svih narodnih izroda pod skutom okupatora, komunisti Crne Gore i Boke moraju uporno ostvarivati jedinstvo svih rodoljuba u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Oni moraju čvrsto i dosljedno stajati na pravilnoj liniji KPJ i odlučno se boriti protiv svakog njenog iskrivljavanja. Bitna garancija uspjeha u ovoj našoj borbi jeste energično likvidiranje svakog nebrižljivog odnosa prema pitanju učvršćenja rukovodeće uloge KP u narodnooslobodilačkoj borbi, likvidiranje svih pojava nebudnosti, nediscipline i nehata unutar partijskih organizacija i članstva. Iskustvo iz posljednjih događaja najbolje pokazuje presudnu i odlučujuću ulogu partijskih organizacija kako na terenu tako i u Narodnooslobodilačkoj vojsci. A baš u tome pogledu činjeni su u toku posljednjih mjeseci u Crnoj Gori krupni propusti i pogreške, koji su

olakšali neprijatelju njegov razorni rad unutar samog fronta narodno-oslobodilačkih snaga i njegove mučke prepade na čitav niz naših partijskih i vojnih rukovodilaca.

Potrebno je temeljito reorganizovati i učvrstiti partijske organizacije u Crnoj Gori i Boki kako one na terenu tako i u partizanskim odredima. Partiju treba očistiti od svih nepouzdanih, kolebljivih i panikerskih elemenata; mjesto njih treba u nju primati one narodne borce koji su se istakli svojom borbenošću, disciplinom, nepokolebljivom odanošću narodnoj borbi i našoj stvari. Budnost partijskog članstva, njihova disciplina i politički nivo moraju biti podignuti na viši stepen. Samo na taj način moći će organizacija KPJ u Crnoj Gori i Boki da uspješno odgovori svojim velikim zadacima, da pravilno vodi veliku oslobodilačku borbu naroda protiv okupatora i svih njegovih slugu. Samo na toj podlozi moći će da se učvrste naše partijske jedinice, da narastu naši udarni bataljoni čiji je zadatak da unište izazivače bratoubilačkog rata i da dalje vode oslobodilački rat do potpune pobjede.

To su glavna pitanja i zadaci koji danas stoje pred partijskim članstvom u Crnoj Gori i Boki. Centralni komitet KPJ poziva ovim pismom sve crnogorske i bokeljske komuniste da dobro shvate njihovu odlučujuću važnost i svoju veliku odgovornost pred narodom i pred našom Partijom. Članovi Partije u Crnoj Gori i Boki moraju temeljito usvojiti pravilnu političku liniju KPJ, moraju je braniti od svakog pokušaja iskrivljavanja. Oni se moraju stalno i neumorno naoružavati pobjedonosnim učenjem Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, koje će im, jedino, dati uvijek pouzdan pravac u burnim vremenima današnje velike borbe.

Crnogorski i bokeljski komunisti moraju se navikavati da sve snažnije razvijaju prave osobine komunista: samoprijegor, krajnje požrtvovanje u radu za dobro naroda, visoku političku svijest i gvozdenu boljševičku budnost i disciplinu. Oni se moraju navikavati da budu neumoljivi prema neprijateljima naroda, oštri i neumoljivi i prema svim sopstvenim slabostima koje taj neprijatelj može da iskoristi.

Današnji položaj u Crnoj Gori komplikovao se i postao ozbiljniji i odlučujući. Crnogorski i bokeljski komunisti moraju se energično boriti protiv svake pojave nervoze i panike koje takav položaj izaziva kod kolebljivih i slabih elemenata, pa često i kod nekih koji su u našim redovima. Oni se moraju učiti pravoj boljševičkoj hladnokrvnosti u procjeni događaja i naših zadaća.

Članovi Komunističke partije i Omladinskog saveza[49] u Crnoj Gori i Boki treba baš danas, više nego ikada, da budu prožeti riječima našeg velikog učitelja i vođe druga Staljina, naime oni moraju »... da budu isto tako neustrašivi u borbi i nemilosrdni prema neprijateljima naroda kao što je bio Lenjin; da budu oslobođeni od svake panike, od svega što je nalik na paniku kada stvar počinje da se komplikuje

i kad se na horizontu pomoli kakva opasnost, da budu slobodni od svega što je nalik na paniku, kao što je bio Lenjin; da budu isto tako mudri kao što je bio Lenjin i da ne budu brzopleti pri rješavanju složenih pitanja gdje su nužni svestrana orijentacija i svestran pregled svih pluseva i minusa; da budu isto tako istiniti i čestiti kao što je bio Lenjin; da isto tako vole svoj narod kao što ga je volio Lenjin«.

Centralni komitet KPJ poziva crnogorske i bokeljske komuniste da se kao jedan čovjek čvrsto zbiju oko svog novog pokrajinskog rukovodstva[50] i da jedinstveno ulože sve svoje snage u savlađivanju svojih slabosti u daljem pobjedonosnom razvitku narodnooslobodilačke borbe.

Samo na taj način oni će zaista moći da odgovore svojoj visokoj ulozi rukovodilaca i najboljih sinova svoga naroda, graditelja i budnih čuvara njegovog jedinstva u teškoj ali svetoj borbi protiv krvavog okupatora i njegovih slugu.

Naprijed, pod zastavom naše Partije, pod zastavom Lenjina—Staljina, za pobjedu opravdane stvari porobljenog crnogorskog naroda i svih drugih naroda Jugoslavije!

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

12. aprila 1942. god.
[Foča]

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije
Sekretar
Tito

*A - CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/226.*

ZA DJEDU [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

12. april 1942. god.
[Foča]

I.

Dvadeset sedmog marta kod grada Bileće, Hercegovina, pošao je u ofanzivu 56. talijanski puk. Mali partizanski odred je razbio taj puk i odbio ga nazad u grad. Neprijatelj je imao 18 mrtvih i 57 ranjenih.[51] U borbi su se naročito istakli svojim junaštvom partizani Krsto Komnenić, Obren Šupić, Ljubomir Pejović, Borislav Vujović i Milan Papić. Talijane su pomagali četnici popa Perišića.[52]

Valter

II.

Potrebno bi bilo da stanica »Slobodna Jugoslavija« poziva crnogorski narod na jedinstvo u borbi protiv talijanskih okupatora i izdajnika pukovnika Stanišića, koji je organizovao četničke bande i koji pomoću talijanske artiljerije, avijacije i talijanskog oružja napada crnogorske partizane. Taj pukovnik izdajnik masovno ubija omladinu, a hiljade seljaka koji neće da prime oružje i da stupe u borbu na strani Talijana protiv partizanskih jedinica on goni u gradove k Talijanima. Ti seljaci se uzimaju kao taoci. Talijani špekuliraju glađu na koju je osuđen crnogorski narod zbog toga što su Talijani ranije sve opljačkali.[53] Talijani nude hljeb i razne namirnice ako narod pođe u borbu protiv partizana. Izdajničke četničke bande u Crnoj Gori predstavljaju veliku opasnost za našu borbu protiv okupatora, jer one brane talijanske posade u gradovima i transport. Sem toga, ti . . . *

[Valter]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/67.

Prevod s ruskog

---

* Nedostaje kraj telegrama. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Imamo vezu s drugovima u Albaniji.[54] Tamo su tri naša partijska instruktora.[55] Stvoren je novi CK [KP] Albanije.[56] Uspjeli su da likvidiraju trockiste i grupaštvo u Partiji. Krajem marta održana je partijska konferencija KP Albanije, ali izvještaj još nismo dobili.[57] Dali smo razni partijski i partizanski materijal. Sada drugovi u Albaniji organizuju otpor talijanskom okupatoru.

U decembru i januaru bile su velike demonstracije u Skadru i Tirani protiv Talijana. Ubijeno je nekoliko ljudi.

13. IV 1942. god. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/68. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

* . . . mi jedinicama iz Metohije i Crne Gore, ali svaki put smo pretrpjeli neuspjeh i izgubili smo nekoliko desetina mrtvih i ranjenih.[58]

Naši partizanski odredi u Sandžaku hrabro se bore protiv talijanskih okupatora i njihovih četničkih saveznika.[59]

14. IV 1942. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/69. *Prevod s ruskog*

* Nedostaje početak telegrama. — *Red.*

OKRUŽNOM KOMITETU KPJ ZA ISTOČNU HERCEGOVINU, RUKOVODSTVIMA BATALJONSKIH ORGANIZACIJA KPJ U NO PARTIZANSKIM ODREDIMA ISTOČNE HERCEGOVINE, POLITIČKIM KOMESARIMA U OPERATIVNOM ŠTABU I ŠTABOVIMA ODREDA I BATALJONA

15. IV 1942. god.
[Foča]

Narodnooslobodilačka borba u istočnoj Hercegovini nalazi se danas u punom poletu.[60] Junački odredi hercegovačkih partizana visoko su digli zastavu borbe protiv fašističkog okupatora i njegovih kako ustaških tako i četničkih slugu i u toj borbi požnjeli već znatne uspjehe koji zaslužuju priznanje. Ovi uspjesi treba da još više podignu jedinstvo i borbenu spremnost naše NOP i D. vojske u Hercegovini i da je podstaknu na dalje slavne podvige u svetoj oslobodilačkoj borbi naših naroda, na podvige koji će u historiju Hercegovaca biti zapisani još sjajnijim slovima od onih iz prošlog hercegovačkog ustanka.[61]

Vojnički i politički uspjesi koje ste postigli u posljednje vrijeme ne smiju, međutim, da uspavaju ma i za jedan trenutak rukovodioce narodne borbe — hercegovačke komuniste. Neprijatelj je još uvijek opasan, lukav i podmukao; pod njegovim se skutom ujedinjuje sva izdajnička reakcija u svojoj bijesnoj mržnji protiv borbe naroda i naše Partije. Politički položaj postao je složeniji. Sve to zahtijeva od nas komunista povećanu budnost, oprez i čvrstinu, kao i upornu dosljednost u sprovođenju pravilne političke linije KPJ u narodnim masama.

Ovo napominjemo zbog toga što je u ovakvim trenucima unutar naših redova dosta česta sklonost za sektaškim iskrivljavanjem naše linije i »uprošćavanjem« našega stava. Izvjesni znaci takvih zastranjenja primjećuju se u posljednje vrijeme i kod vas. Iako su oni još u početku, treba ih smjesta uočiti i energično likvidirati, jer bi njihov dalji razvoj mogao nanijeti goleme štete vašem radu i čitavoj oslobodilačkoj borbi naroda u istočnoj Hercegovini.[62]

Opasnost od sektaških skretanja koja se kod vas primjećuju sastoje se u sklonosti pojedinih organizacija i drugova da — često i nesvjesno — preskaču u etapu borbe za vlast proletarijata. Primjer: tretiranja naših partizana kao »crvenoarmejaca« u jednom vašem skorašnjem opisu borbi, upotreba pozdrava »Crvena je armija s nama — pobjeda je naša«,[63] jako naglašena tendencija za paljevinom čitavih neprijateljskih sela,[64] skorašnje pismo jedne grupe hercegovačkih drugova nekim drugovima u Bosni u kome se kaže: »Ide odlično — sovjetiziramo cijelu Hercegovinu« itd.[65]

Ovakvi i slični znaci ukazuju na opasnost od sektaških zastranjenja, ukazuju na izvjesna nepravilna tumačenja naše današnje politike. Okupator, pritiješnjen poletom oslobodilačkog narodnog ustanka, teži

da oštricu narodne borbe odvrne od sebe, da ju pretvori u građanski, klasni rat. U ustašama i četničkim bandama on je našao one najamnike koji su spremni za izvršenje te prljave rabote baš zato što su predstavnici onih reakcionarnih klika koje su se oduvijek iznad svega plašile sopstvenog naroda i njegove borbe zbog svojih prljavih interesa i profita. Nasuprot tome, naša Partija vodi nedvosmisleno i jasno politiku narodnooslobodilačke borbe, politiku okupljanja svih rodoljuba u toj borbi, politiku bratstva naroda protiv okupatora. Provokacije neprijatelja naroda nisu nas skrenule niti nas mogu skrenuti s toga puta. Zaoštravati borbu danas u smjeru klasnog sukoba značilo bi samo ići naruku okupatoru i domaćim izrodima, koji baš žele taj sukob i koji pokušavaju svim mogućim lažima, klevetama i nasiljem da jedan dio seljaštva uplaše i odvoje od nas. Ne radi se danas ni o kakvoj »sovjetizaciji« itd. Naša NOP i D. vojska je vojska čitavog naroda, koji se bori protiv okupatora. Dakle: naš glavni i osnovni cilj jeste borba protiv okupatora, ostvarenje jedinstva svih rodoljuba u toj borbi. U interesu uspješnog vođenja te borbe, mi vodimo i nemilosrdnu borbu protiv slugu okupatora, izazivača građanskih i nacionalnih sukoba, protiv ustaša i četnika, koje treba izolirati od masa, politički i vojnički dotući. To je osnovno u današnjoj liniji rada naše Partije i to treba dobro shvatiti. Svako sektaško iskrivljavanje te linije značilo bi nasjedanje provokacijama okupatora i sužavanje baze narodne borbe, isto onako kao što bi i svaka oportunistička pomirljivost prema petoj koloni bila kobna za nas.

Pravilnim shvatanjem političke linije naše Partije — jasno izložene u posljednjem broju »Proletera«[66] — treba naoružati sve partijsko članstvo. Naši vojni i politički rukovodioci moraju je budno i dosljedno čuvati i braniti u radu.

Pitanje paljevina ustaških i četničkih sela treba takođe postaviti krajnje oprezno, jer je to uvijek mjera s dvije oštrice. Mi smo principijelno protivu takvih paljevina, a one se mogu vršiti samo u izuzetnim slučajevima, i to onda [. . .*]

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

A - CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/232.

* Nedostaje kraj dokumenta. — *Red.*

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Zbog opasnosti od provale u Zagrebu, CK [KP] Hrvatske je prešao na teritoriju koju su partizani oslobodili u Hrvatskoj.[67]

Drug Birk [Edvard Kardelj] je otišao privremeno u Ljubljanu, Slovenija. Sekretar SKOJ-a drug Fišer [Ivo Lola Ribar] došao je k nama u Bosnu.[68]

15. IV 1942. god. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/70. *Prevod s ruskog*

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Ovih dana ponovo su letjela u 12 sati noću 3 engleska aviona nad našom oslobođenom teritorijom u Bosni. Oni su bacali neke balone i jednu radio-stanicu, koja je pala nama u ruke.[69]

Nama su svi ti Englezi vrlo sumnjivi.[70] Zašto oni, kad već dolaze, ne bi donijeli oružja i municije?

15. IV [19]42. god. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/71. *Prevod s ruskog*

SAOPŠTENJE VRHOVNOG ŠTABA O POGIBIJI ISTAKNUTIH RUKOVODILACA I POHVALE JEDINICAMA I BORCIMA

Pali u borbi smrću heroja

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije saopštava s bolom da su u toku poslednjih borbi s krvavim okupatorom i njegovim slugama pali junačkom smrću drugovi:

Slaviša Vajner Čiča, popularni komandant Romanijskog nar[odno]oslob[odilačkog] partiz[anskog] odreda, član KPJ, junak bosanskog ustanka, pao je kao junak u borbi protiv krvavog njemačkog okupatora u januaru 1942. godine kod Pjenovca organizujući otpor na frontu kod Han-Pijeska, koji su izdajnički otvorile četničke sluge okupatora.[71] Ime druga Čiče vječno će živjeti u istoriji naroda Bosne i Hercegovine.

Čika Milan Ilić, voljeni komandant Šumadijskog bataljona I prolet[erske] nar[odno]oslob[odilačke] udarne brigade, pao je sa 60 svojih herojskih boraca kod Pjenovca januara 1942. godine u borbi protiv njemačkih fašističkih hordi.[72] Čika Milan je bio siromašan šumadijski seljak, stari član KPJ i — od prvih dana — neumorni organizator slavnih šumadijskih partizana, koji su pod vodstvom počivšeg Milana Blagojevića[73] i njega zadali toliko udaraca omrznutom okupatoru.

Draganče Pavlović Šilja, politički komesar Šumadijskog bataljona I nar[odno]oslob[odilačke] prolet[erske] udarne brigade, pao je u borbi kod Pjenovca januara 1942. godine vršeći svoju dužnost. Drug Draganče bio je odani član KPJ, višegodišnji sekretar Središnjeg odbora Narodne pomoći Jugoslavije,[74] čijem je razvitku i uspjesima dao sve svoje snage i svoj život.

Bajo Sekulić, član Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, član KPJ, bivši organizator i rukovodilac beogradskog studentskog pokreta, pao je od mučkog udarca četničko-krilaških izroda i slugu okupatora 21. marta o.g. kraj Kolašina.[75] Njegov život i borba ostaće kao svetao primjer crnogorskim partizanima, koji će znati da stostruko osvete njegov život.

Budo Tomović, sekretar crnogorske Narodne omladine[76] i član CK SKOJ-a. Drug Budo, voljeni rukovodilac hrabre crnogorske omla-

dine, mučki je ubijen krajem marta o.g. kraj Kolašina kada je obilazio teren vršeći svoju dužnost.[77] Ubili su ga četnički najamnici okupatora.

Slava našim palim junacima!

Pohvale

Izražavamo naše priznanje i zahvalnost herojskim borcima Valjevskog i Podrinskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, koji su u toku čitave zime vodili neprekidne i krvave borbe s udruženim neprijateljima srpskog naroda: Nijemcima, četnicima Pećanca i Draže Mihailovića i ruskim belogardejcima.[78] Natčovječanske žrtve i napori ovih herojskih boraca za slobodu srpskog naroda ući će u historiju kao jedna od najsvjetlijih tačaka oslobodilačke borbe srpskog naroda.

Izražavamo naše priznanje i zahvalnost za junačko držanje partizanima: Krsti Komneniću, Obrenu Šupiću, Ljubomiru Pejoviću, Borislavu Vujoviću, Milanu Papiću i politkomesaru Baljačke čete. Ovi su se drugovi naročito istakli u borbi s 56. pukom u blizini Bileće, koji su naše junačke partizanske snage Bilećkog i Banjsko-vučedolskog bataljona dočekale i razbile.[79]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

[Sredina aprila 1942. god., Foča]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

»Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ«,
br. 16, april 1942.

KOMUNISTIČKA PARTIJA I KO SU SVE SAVEZNICI OKUPATORA

Usljed sve češćih pojava da mnoge tzv. pristalice Londona i jugoslovenske vlade otvoreno sarađuju s okupatorima i njegovim slugama Pavelićem i Nedićem u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, a naročito protiv komunista, mnogi naši drugovi misle da je to *rezultat neke promjene u vanjskoj politici Engleske i Amerike, koje tobože imaju uticaja na te reakcionarne elemente.* Ovako posmatranje stvari bilo bi u sadašnjoj situaciji *nepravilno i pogrešno.* Engleska i Amerika jesu saveznice Sovjetskog Saveza u borbi protiv fašističkih osvajača, bez obzira na to što i u Engleskoj i Americi ima nemali broj reakcionarnih krupnokapitalističkih klika, čije su simpatije još uvijek na strani Hitlera kao udarne pesnice međunarodne reakcije. Ali ne treba zaboraviti da je ogromna većina engleskog i američkog naroda za borbu protiv fašističkih osvajača i da baš zbog toga savez Amerike, Engleske i Sovjetskog Saveza predstavlja jedan snažan, nepobjedivi blok, koji će uništiti Hitlera i njegove osovinske trabante. Ako se osvrnemo na držanje svih tih reakcionarnih elemenata u Jugoslaviji samo za posljednjih nekoliko godina, onda vidimo da su oni ostali zapravo dosljedni svojoj protunarodnoj politici koju su sprovodili bilo kada su bili na vlasti ili u opoziciji, a koja je dovela našu zemlju do katastrofe 6. aprila 1941. god.

Šta su ti reakcionarni elementi uradili na obezbjeđenju naše zemlje kada je Hitler 1938. god. okupirao Austriju i neposredno ugrozio našu zemlju? Šta su oni uradili kada je Komunistička partija pozivala sve rodoljube da se okupe u jedan jedinstveni front za odbranu zemlje? Oni su pojačanim napadom na Komunističku partiju odgovorili na predloge koje je dala KPJ u interesu odbrane zemlje. Oni su stvarali razne gnjile sporazume s Hitlerom i Musolinijem. Oni su se povezivali još čvršće s tim krvnim neprijateljima našeg naroda. Oni su pripremali i vojnički i politički Jugoslaviju za buduću okupaciju. Oni su širom otvorili vrata Jugoslavije, kroz koja su navrvile hiljade i hiljade njemačkih špijuna da pripremaju taj teren. No još mnogo prije toga, kada je u Njemačkoj došao na vlast Hitler, kada je zaprijetila čitavom svijetu fašistička zaraza, svi ti reakcionarci, bez obzira na to kojoj su partiji pripadali, isključivši jedan dio samostalaca[80] i lijevih zemljoradnika,[81] dizali su očajnu hajku protiv Narodnog fronta, koji se stvarao u svim zemljama, pa i kod nas pod vođstvom Komunističke partije, a protiv te fašističke kuge. Oni su zbog toga počeli još žešći progon ne samo

komunista već i svih pristalica Narodnog fronta. Protagonisti takve protunarodne politike, politike uprezanja Jugoslavije u osovinska fašistička kola, politike napuštanja starih saveznika i ukidanja svih postojećih ugovora i saveza, bili su, razumije se, Stojadinović i Cvetković. Ali ni svi ti reakcionarni elementi koji su se nalazili u vođstvima građanskih opozicionih partija nisu se odupirali takvoj protunarodnoj politici. Oni su, štaviše, odobravali takvu politiku da se Jugoslavija stavi pod tutorstvo krupnih fašističkih osvajača, žandarma čuvara njihovih interesa u borbi protiv vlastitog naroda i na štetu nezavisnosti zemlje. Oni su pomagali i podstrekavali progon komunista i ostalih rodoljuba koji su uporno tražili promjenu kako u vanjskoj tako i u unutrašnjoj politici, koji su uporno tražili oslonac na Sovjetski Savez.

Ni propast Čehoslovačke, ni propast Francuske, Belgije, Holandije, Norveške, Poljske itd. nije mogla izmijeniti izdajnički protunarodni stav tih reakcionarnih elemenata. Oni su ostali dosljedni svojoj protunarodnoj politici ne samo do okupacije već i poslije okupacije i rasparčavanja Jugoslavije. Njih nije nimalo kosnula strašna tragedija našeg naroda, koji je pao u fašističko ropstvo baš njihovom krivicom. Još više, oni su postali tako drski da su tu krivicu za propast Jugoslavije svaljivali na Englesku, na Sovjetski Savez, na komuniste, koji su tobože huškali na rat itd.

Jesu li ti reakcionarni elementi imali neku masovnu podršku u toj svojoj protunarodnoj politici do okupacije? Razumije se da nisu. Baš naprotiv, oni su se time sve više i više izolirali od širokih masa, koje su bile za odbranu zemlje i čije je simpatije sve više uživala Komunistička partija zbog svoje dosljedne politike, politike okupljanja svih pravih rodoljuba za odbranu nezavisnosti naše zemlje.

Kada dajemo takvu ocjenu tih reakcionarnih elemenata ne pravimo nikakve razlike između srpske, hrvatske, slovenačke klike i drugih reakcionarnih klika. Sve su one bile podjednako protunarodne i izdajničke bez obzira na nacionalne suprotnosti koje su postojale među njima u vezi s podjelom vlasti i kapitalističkih interesa.

Šta je, na primjer, radilo reakcionarno vođstvo HSS-a kada je Maček bio u Cvetkovićevoj vladi, a kasnije u Simovićevoj vladi? Dok je bio u vladi Cvetkovića, on se solidarisao s njegovom izdajničkom politikom, politikom uprezanja Jugoslavije u osovinski blok. On je počeo namještati razne zagrižene frankovce u razna nadleštva u Hrvatskoj, državna i privatna. On je stvarao tzv. Seljačku [i] Građansku zaštitu, u čije su vođstvo dolazili najokoreliji frankovci. Tu Seljačku i Građansku zaštitu naoružavali su iz vojnih magacina. A zadatak joj je bio da progoni komuniste i sve napredne rodoljube. Ta ista Zaštita za vrijeme poraza Jugoslavije pomagala je razoružavati jugoslovensku vojsku, pomagala je jezgro budućih ustaških bandi.[82] Za kratko vrijeme koliko je Maček bio u Simovićevoj vladi on je uporno kočio i sabotirao sve mjere za odbranu zemlje.

Maček, Šubašić i ostala gospoda HSS-a bacili su u koncentracione logore stotine i stotine komunista i ostalih naprednih radnika, da bi ih kasnije predali u ruke ustaških i njemačkih krvnika, koji su ih zverski poubijali.[83] Zar je to bilo slučajno da su najbolji sinovi hrvatskog naroda pali u ruke ustaških i hitlerovskih krvnika? Ne, nije bilo slučajno, već je to bio zločinački smišljen plan da se istrijebe najbolji radnički borci, a da se pokuša skinuti odgovornost sa sebe.

Reakcionarno vodstvo HSS-a na čelu s doktorom Mačekom svjesno je pripremalo teren za frankovačke zlikovce. Ali bi pri tom bilo pogrešno uopštavati i optuživati čitavu stranku HSS-a i niži rukovodeći kadar. Ne, ogromna većina članova HSS-a nije se slagala s takvom politikom i ne može snositi odgovornost za izdajničku rabotu vodstva.

Poslije okupacije i porobljivanja Hrvatske kao i cijele Jugoslavije, sam Maček i jedan dio vodstva HSS-a ne učestvuju neposredno u vlasti, zajedno s Pavelićem, ali oni u stvari pomažu svojim špekulantskim držanjem zlikovca Pavelića.[84] Oni uporno odbijaju svaku saradnju u narodnooslobodilačkoj borbi. Oni odbijaju u Hrvatskoj zajednički narodnooslobodilački front protiv okupatora i Pavelića. Oni su glavna smetnja u Hrvatskoj da hrvatski narod nije do sada stupio masovno, po primjeru srpskog, crnogorskog i slovenačkog naroda, u oružanu borbu protiv okupatora. Oni su glavna smetnja za opći narodni ustanak protiv okupatora u Hrvatskoj. Oni su po cijelom svom držanju u stvari slabo maskirani saveznici okupatora. Oni se nalaze u današnjem bloku reakcije iz svih ostalih pokrajina, koji zauzima sve agresivnije držanje protiv narodnooslobodilačkog pokreta, a naročito protiv komunista; koji dobija od okupatora oružje i otvoreno sarađuje s okupatorima iz straha od masa, iz straha za svoje interese.

Uzmimo, na primjer, srpsku reakciju. Već od prvih dana okupacije jedan dio stavio se odmah u službu okupatora. Kada je počeo oružani ustanak u Srbiji, kada su partizani imali sve više i više uspjeha protiv njemačkih bandita, kada je Komunistička partija sticala sve veći uticaj u masama zbog svoje dosljedne narodnooslobodilačke borbe, veliki dio te reakcije otvoreno se stavio u službu okupatora. Nedić, Pećanac i drugi postali su srpski Pavelići, postali su pravi fašistički krvnici svoga naroda. Uzmimo onaj sramotni apel koji su izdali u avgustu 1941. god. u Beogradu predstavnici raznih partija i raznih srpskih društava protiv komunista, osuđujući u njemu borbu protiv fašističkih okupatorskih zlikovaca i stavljajući se na taj način na stranu porobljivača srpskog naroda.[85] Uzmimo Dražu Mihailovića i ostale tobožnje »rodoljube« koji su se povukli u šume da bi odande stalno pozivali narod da se ne bori protiv okupatora jer je »još prerano«, jer »to izaziva represalije« itd. Eto, svi ti elementi imaju skroz jedinstvenu liniju, naime — *sabotirati svaku narodnooslobodilačku borbu koja je uperena protiv okupatora*, onemogućiti uticaj komunista u masama i po cijenu

fizičkog istrebljenja najboljih boraca našeg naroda. To je dosljedna linija tih reakcionarnih elemenata, koja se sada realizuje u otvorenom služenju okupatoru, koja se sada realizuje u stvaranju raznih četničkih bandi ne za borbu protiv okupatora, već za okupatora, a protiv Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske.

Okupator je dobro ocijenio raspoloženje tih reakcionarnih klika u Jugoslaviji i on je u našoj zemlji postigao jedino taj veći uspjeh — uspješno je raspirio nacionalnu mržnju za međusobno istrebljenje s jedne strane, a s druge strane, okupio je sve te reakcionarne klike, koje su se ujedinile u jedan blok u borbi protiv naroda. Okupator nije uspio, iako se svim silama trudi, da skrene oštricu narodnooslobodilačke borbe na građanski, klasni rat. Za taj svoj pakleni plan on je mogao dobiti samo te reakcionarne klike, koje su čitav niz godina njemu služile i koje žele sada pomoću tog istog okupatora da sačuvaju svoje klasne interese po cijenu građanskog rata. Sve ove reakcionarne klike, isto tako kao i okupator, htjele bi skrenuti nacionalnooslobodilačku borbu na klasnu borbu. One bi htjele prikazati tu oslobodilačku borbu tako kao da je to stvar samo komunista, koji hoće, tobože, da iskoriste sadašnju situaciju za svoje ciljeve itd. Ti reakcionarni elementi ne prezaju ni pred kakvim klevetama i lažima samo da bi ocrnili Komunističku partiju i partizanski pokret. Oni vrlo dobro znaju da je pred širokim masama opasno istupiti protiv narodnooslobodilačke borbe, i zato uglavnom napadaju samo komuniste kao vođe i nastoje razbiti iznutra jedinstvo i borbenost Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda (primjer četničke hajke u Bosni prije njemačko-ustaške ofanzive[86]).

Te reakcionarne okupatorske sluge rade punom parom na fizičkom istrebljenju funkcionera i članova Komunističke partije jer se nadaju na taj način obezglaviti narodnooslobodilačku borbu i riješiti se svog najjačeg protivnika, protiv koga gaje neobuzdanu mržnju zbog toga što im je oteo mase od njihovog štetnog uticaja. Razne četničke bande organizovane od okupatora i tih reakcionarnih elemenata počiniše do sada niz strašnih zločina kako nad komunistima tako i nad mnogim najboljim borcima iz redova partizana. *Ali to nas ne smije skrenuti s puta, s puta prave narodnooslobodilačke borbe, s puta upornog okupljanja svih rodoljubivih snaga u jedan jedinstveni front narodnog oslobođenja, bez razlike na njihovo političko i vjersko ubjeđenje.* Ti postupci neprijatelja zapravo predstavljaju običnu provokaciju, koja ide za tim da raspali u našoj zemlji građanski rat, koji bi u sadašnjoj situaciji potpuno onemogućio pravu narodnooslobodilačku borbu i poslužio okupatoru za postignuće svog cilja, tj. daljnje pljačke i ugnjetavanja naših naroda. Taj građanski rat je nagovijestio Nedić još u avgustu prošle godine, kada je počeo slati naoružane bande protiv Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Srbiji. Taj građanski rat nagovještavaju razni petokolonaši u Crnoj Gori, u Sandžaku, u Bosni,

u Sloveniji itd. No mi taj građanski rat nećemo. Mi hoćemo borbu protiv okupatora, mi hoćemo njegovo uništenje. Tome našem zadatku i tome našem cilju mi usmerujemo naše napore. Ali mi uništavamo i sve sluge okupatora, jer je borba protiv okupatora nerazdvojno vezana s borbom protiv njegovih petokolonaških slugu. Ne samo mi komunisti već i ogromna većina naroda naše zemlje odlučno je protiv bratoubilačkog građanskog rata. Ona je odlučno za borbu protiv okupatora, ona je za odlučnu borbu protiv njegovih petokolonaških slugu. Zato i nisu uspjeli okupatori i njegove sluge da pomoću svih svojih ofanziva, intriga i ubistava slome našu narodnooslobodilačku borbu. Nisu uspjeli da unište naše herojske partizanske odrede. Jasno se pokazuje da je na jednoj strani ogromna većina naroda — seljaci, radnici i poštena inteligencija Jugoslavije, a na drugoj strani, pod okriljem okupatora, razne reakcionarne klike sa svojim krvoločnim ustašama, žandarmima, četnicima i drugim ološem.

Osim naprijed izloženih razloga iz kojih je reakcionarna klika, bez razlike na nacionalnost, jedinstvena u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i napose u borbi protiv komunista, potrebno je istaći još neke argumente, koji su karakteristični naročito za Srbiju. Zašto se, na primjer, ispoljava takva mržnja od strane srpskih reakcionarnih krugova, pa i kod onih koji su pokriveni plaštom demokratije, protiv Komunističke partije? Zašto su se, na primjer, ujedinili svi četnički elementi Pećanca, Ljotića, Nedića, zajedno sa vojnim četnicima Draže Mihailovića baš u onom momentu kada je narodni ustanak u Bosni poprimio čvrst karakter zbližavanja bosanskih naroda bez obzira na vjersko i nacionalno obilježje? To je zato što su svi ti elementi u Srbiji jedinstveni u pogledu svojih velikosrpskih hegemonističkih ciljeva. Na njihovim zastavama nije bila ispisana parola »borba protiv okupatora«, već parola »smrt Muslimanima«, »smrt Hrvatima« itd. Oni su planuli svojim hegemonističkim bijesom najviše baš onda kada su naši partizanski odredi u Bosni odlučno ustali protiv zvjerskog progona i uništavanja nedužnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva od strane četnika. Ovi velikosrpski reakcionarni elementi gaje neodoljivu mržnju protiv Komunističke partije baš zbog toga što je ona napisala na svojoj zastavi parolu bratstva i jedinstva svih naroda Jugoslavije, kako u borbi do istjerivanja okupatora tako i u budućoj slobodnoj Jugoslaviji.

Znajući dobro ovo raspoloženje i ove težnje velikosrpske hegemonističke reakcije, njemački i talijanski okupator nastoji to u punoj mjeri iskoristiti za ugušivanje narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. U cilju borbe protiv partizana i komunista okupator daje tim klikama oružje, municiju, novac i sve drugo što je potrebno, nadajući se da će preko tih bandi konačno uspjeti da razbije Narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku Jugoslavije. Narod s pravom zove Nedića, Pećanca i ostale četnike srpskim ustašama. Po čemu se razlikuju sve ove bande u Srbiji od ustaških bandi u Hrvatskoj? Ni po čemu se

ne razlikuju. One isto tako prolijevaju srpsku krv, pale srpska sela, kao što to rade krvoločne ustaše sa srpskim i hrvatskim selima i stanovništvom. Zar nije karakterističan odlazak Nedićeve delegacije k Paveliću u Zagreb da tamo stvara sporazum za zajedničku borbu protiv partizanskih odreda u Bosni?[87] Zar nije karakteristično da četničke bande u istočnoj Bosni, koje napadaju s leđa naše partizanske jedinice koje vode borbu s ustašama i hrvatskom vojskom, u isto vrijeme viču: »Živio Nedić! Živio Pavelić!«? Zar nije karakteristično da je Nedić, da su četnici Pećanca i Draže Mihailovića potpuno prestali napadati Pavelića i ustaše, a glavnu oštricu okreću protiv komunista i Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda? Zar nije karakteristično da Nedićeve novine u Beogradu a Pavelićeve u Zagrebu uzajamno hvale zvjerska ubijanja komunista i boraca Narodnooslobodilačke vojske? Taj Nedić, taj izdajnik srpskog naroda, koji je prolio do sada potoke srpske krvi, koji je u Kragujevcu zajedno s Gestapoom poubijao mitraljezima oko 7000 građana i radnika, koji je u Kraljevu poubijao 1700 radnika,[88] koji je zajedno s Nijemcima popalio Mačvu, Pocerinu i druga mjesta u Srbiji, taj krvolok je isti takav zlikovac kao što je zlikovac onaj ogavni Pavelić, koji je u Hrvatskoj poubijao stotine hiljada Srba. Eto, sve su to podle sluge okupatora, koje mu služe na razne načine, ali u jednom cilju, u cilju razbijanja narodnooslobodilačkog pokreta, u cilju osiguranja okupatoru daljnjeg porobljavanja našeg naroda i u cilju zaštite svojih kapitalističkih interesa uz pomoć okupatora. Zlikovac Pavelić sa svojim ustaškim krvoločnim bandama ima isto toliko zajedničkog s hrvatstvom, s interesima hrvatskog naroda, koliko i zlikovac Nedić ima zajedničkog sa srpstvom, s interesima srpskog naroda. I jedan i drugi prodaju svoju zemlju okupatoru, i jedan i drugi su obične sluge i oružje okupatora pomoću kojih on istrebljuje najbolje sinove naših naroda, pomoću kojih on postepeno istrebljuje braću Hrvate, Srbe, Muslimane itd.

Mnogi će se sada pitati: pa gdje su sada vojni četnici Draže Mihailovića, gdje je sada ta Dražina vojska? Razumije se da ona više ne postoji kao neka posebna vojna formacija, pa makar i u takvom obliku kao što je bila do prije četiri mjeseca.[89] Ona se sada slila s ostalim četničkim bandama, ona radi pod imenom Nedića, ona ubija i pali kuće nedužnih stanovnika Bosne i Srbije pod imenom Nedića, jer taj prljavi starac, taj general-izdajica je toliko uprljan krvlju svog vlastitog naroda da može svojim imenom pokrivati i sva zlodjela ostalih narodnih izroda.

Eto ko su sve sluge okupatora, ko su sve izdajice i neprijatelji srpskog naroda. Eto, protiv tih izroda, isto tako kao i protiv samih okupatora, potrebna je jedinstvena borba svih rodoljuba do konačnog njihovog uništenja. Ali komunisti, naši herojski borci Partizanske i dobrovoljačke vojske ne smiju nikada zaboraviti glavnoga krivca, koji drži te narodne izrode, koji ih pomaže i naoružava, već moraju

uporno voditi borbu protiv okupatora do njegovog protjerivanja iz naše zemlje, do njegovog konačnog uništenja

Članovi Komunističke partije Jugoslavije moraju i od sada, kao i do sada, biti u *prvim redovima narodnooslobodilačke borbe.* Oni moraju neumorno i uporno okupljati široke narodne mase, bez obzira na političko i vjersko obilježje, u borbi protiv okupatora i narodnih izroda. Oni moraju, uporno i nesebično, bez obzira na sve žrtve, služiti interesima naroda, boriti se zajedno s njim i podnositi sve teškoće ove narodnooslobodilačke borbe. Komunisti se moraju boriti za te mase, oni se ne smeju dati izolovati od narodnih masa. A to će uspjeti samo na taj način što će i od sada, kao i do sada, ostati uz narod u njegovim najtežim časovima. *Stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta u svim oblastima Jugoslavije — to je osnovna zadaća svih komunista. Borba protiv okupatora i protiv svih njegovih slugu ostaje i dalje naša glavna zadaća.* Ali da bi ta borba bila uspješna, potrebno je da se dignu na ustanak narodne mase u svim oblastima, a naročito u Hrvatskoj, gdje je u tom pogledu najmanje učinjeno; da se uvuku široke mase hrvatskog seljaštva i radništva u opštu oslobodilačku borbu. U toj opštoj narodnoj oslobodilačkoj borbi Hrvatska mora odigrati važnu ulogu, hrvatski narod mora oprati sramotu koju mu je nanio zlikovac Pavelić sa svojim ustašama, a on će to učiniti samo na taj način što će se rame uz rame sa srpskim, crnogorskim, slovenačkim i drugim narodima Jugoslavije boriti protiv okupatora i protiv njegovih slugu Pavelića, Nedića i drugih. *Zadaća hrvatskih komunista jeste da neumorno i uporno organizuju tu borbu hrvatskog naroda* i da se stave na čelo i svojim primjerom pokažu kako se treba boriti protiv okupatora, da pokažu da su pravi sinovi svoga naroda.

Nasuprot jedinstvu svih narodnih izdajica i okupatora, komunisti Jugoslavije moraju da rade uporno na stvaranju jedinstva svih rodoljuba u borbi protiv okupatora i njihovih slugu.

[Prva polovina aprila 1942, Foča]

Tito

»Proleter«, br. 14—15, mart—april 1942.

[UVODNI ČLANAK ZA PRVI BROJ ČASOPISA »PARTIZANSKI SANITET«][90]

Duboko smo uvjereni da će pokretanje ovog skromnog lista naše sanitetske službe, u redovima naše Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, biti od velike koristi u njenom daljnjem razvitku. Kao što su naši slavni partizani počeli s par pušaka i razvili se do jedne velike narodne vojske, tako je i naš sanitet počeo s vrlo, vrlo skromnim sredstvima. I on se snabdijevao uglavnom onim što je bilo silom oružja oteto od neprijatelja. Ali to je sve malo, suviše malo. U ovoj današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi, u borbi do istrebljenja, koja zahtijeva često velike žrtve u ranjenima i oboljelima, potrebno je i mnogo više medicinskih sredstava i ljekarskog personala. Koliko teških i bolnih trenutaka moraju da prožive naši malobrojni drugovi i drugarice — ljekari kada vide da često ginu najbolji sinovi našega naroda samo zbog toga što nema ovog ili onog lijeka, što nema potrebnih instrumenata, ili, što je najgore, što nema dovoljno ljekara.

U naš narodni ustanak, u našu narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku slio se veliki dio najboljih sinova našega naroda i još uvijek dolazi sve više i više novih boraca. A kako stoji s našim ljekarima, da li se oni odazivaju svojim dužnostima kao rodoljubi? Na žalost, do sada se ne može reći da se odazivaju. Gdje su one stotine i stotine mladih naprednih ljekara koji su učestvovali u naprednom protivfašističkom pokretu? Zašto ne dolaze sada kada su najviše potrebni? Zar oni ne znaju da će ih narod sutra pitati: gdje ste bili onda kada smo mi krvarili, kada nam je bila potrebna vaša pomoć? Iz rodoljubivih, iz čovječanskih razloga, nijedan napredan ljekar ne bi smio da se ne odazove narodnom pozivu da zauzme svoje mjesto u ovoj narodnooslobodilačkoj borbi, da pruži pomoć onima koji svojom krvlju pišu najslavnije stranice historije naših naroda. Apelujemo na sve napredne ljekare da se odazovu ovom narodnom pozivu, da oduže svoj dug narodu.

No ne samo ljekari već i svi rodoljubi treba da pomognu jačanje našeg narodnog saniteta. Naša napredna inteligencija u gradovima, naši rodoljubivi građani i građanke treba da sa svoje strane učine sve da se sakupi što više sanitetskog materijala: zavoja, lijekova, instrumenata, platna itd. To je vaša dužnost, građani i građanke. Vaša je dužnost da na taj način pomognete ovu narodnooslobodilačku borbu. Vaši sinovi, vaša braća, vaše kćeri koji se nalaze na bojnom polju, koji

prolijevaju svoju krv za ovu veliku narodnu stvar, traže od vas da ispunite svoju dužnost.

Ugledajte se svi vi kojima leži na srcu ova pravedna narodna borba na naše malobrojne ljekare, koji već preko deset mjeseci s velikim samopožrtvovanjem vrše svoju rodoljubivu i čovječansku dužnost na frontu, u bolnicama i u pozadini.[91] Svojim oskudnim sredstvima oni moraju da pomažu i civilnom stanovništvu, koje takođe snosi svu težinu današnje narodnooslobodilačke borbe.

Mi smo duboko uvjereni da se o ovaj naš poziv neće oglušiti pravi rodoljubi, da će pružiti svoju pomoć našem sanitetu, koju on s pravom od njih očekuje.

[Aprila 1942. god., Foča]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

»Partizanski sanitet«,
br. 1, april 1942.

NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA I ORGANIZACIONO PITANJE NAŠE PARTIJE

Uloga koja je bila namijenjena našoj Partiji u ovim sudbonosnim vremenima jeste ogromna i teška. Još VII kongres KI postavio je pred sve sekcije Komunističke internacionale, pa i pred KPJ, velike i krupne zadatke u vezi s fašističkom opasnošću, u vezi s opasnošću koja je prijetila narodima Evrope od fašističkog osvajača.[92] Ti zadaci sastojali su se u prvom redu u tome da se uporno radi na okupljanju svih rodoljubivih, demokratskih elemenata, da se uporno radi na stvaranju širokog narodnog fronta u borbi protiv prijeteće fašističke opasnosti. Uslijed organizacione slabosti i unutrašnje nesređenosti koja je u to vrijeme još postojala u našoj Partiji, KPJ nije mogla u potpunosti izvršiti zadatke koji su pred nju postavljeni. Trebalo je Partiju organizaciono učvrstiti, očistiti njene redove. I tek kada je to izvršeno, kada je savladano sektaštvo, koje je u to vrijeme najviše smetalo mnogim partijskim organizacijama, tek tada je Partija koraknula snažno naprijed, tek tada je postizala sve veći uspjeh u povezivanju sa širokim narodnim masama. Tek onda kada su članovi Partije shvatili pravilnost njene linije i kao takvu je s dubokim ubjeđenjem unosili u mase, shvatile su tu liniju i široke narodne mase.

Pri sprovođenju te svoje linije KPJ je imala mnogobrojne neprijatelje. Jedni su govorili da je to odbranaštvo i skretanje s linije klasne borbe. To su bili sektaši i frazeri, koji nisu htjeli i nisu mogli shvatiti ulogu Partije u datoj situaciji, koji su se bojali prići masama da se ne utope u tim masama. Drugi, opet — a to su bili najglavniji i najjači — govorili su da je to samo demagogija komunista, »da je to samo lovljenje u mutnom«, da komunisti ne misle uopće ozbiljno kad je riječ o odbrani zemlje, da oni samo huškaju na rat i slično. Razumije se da su ovi drugi — a to su bili sva reakcija i petokolonaši — vodili borbu protiv Partije ne samo na riječima već i djelom. Oni su, pošto su imali vlast, progonili Partiju, progonili komuniste, hapsili ih i ubijali. No naša Partija je uprkos svemu sprovodila svoju liniju u pitanju odbrane zemlje od prijeteće opasnosti. Ona je znala kakva strašna opasnost prijeti narodima Jugoslavije od fašističkog osvajača. Ona je znala da u zemlji nema nijedne druge snage i partije koja će se htjeti odlučno oduprijeti fašističkim osvajačima.

Blagodareći saznanju te opasnosti, KPJ nije bila iznenađena događajima koji su se kasnije odigrali. Ona nije bila zatečena nepri-

pravna, već se spremala u svakom pogledu da dočeka te događaje s unaprijed određenom linijom i odlukama o tome šta treba da se radi. Organizaciono učvršćena i jedinstvena, s bezgranično odanim kadrom, KPJ je smjelo išla u susret teškim i sudbonosnim događajima.

Do okupacije Jugoslavije KPJ je stalno signalizirala opasnost koja je prijetila zemlji. Ona je pozivala na okup, na borbu sve rodoljube. Ona je žigosala pred narodom sve one koji su radili u korist fašističkih osvajača. Ali kada je došao strašan čas, kada je zemlja bila razbojnički napadnuta od Hitlerovih i drugih hordi, onda je KPJ pozvala narod na oružanu borbu i poslala svoje najbolje članove i borce da s oružjem u ruci, zajedno s narodom, brane zemlju od mrskih osvajača. Time je naša Partija djelom demantovala sve one klevete koje su protiv nje širili neprijatelji naroda.

Kada je neprijatelj porobio našu zemlju, uništio nezavisnost naroda Jugoslavije, KPJ je prišla organizacionom pripremanju partizanskih odreda, u koje je poslala ogromnu većinu svojih članova. KPJ je stavila sve svoje snage u službu naroda, u službu velike narodnooslobodilačke borbe.

U toku deset mjeseci teških i krvavih borbi, KPJ je ostala dosljedna liniji koju je odredila onoga dana kada je prvi put našoj zemlji zaprijetila opasnost. KPJ je u toku čitave ove teške i krvave borbe slijedila samo jednom cilju, a taj cilj je uporna i nemilosrdna borba protiv porobljivača naše zemlje, uporna borba za oslobođenje naših naroda, uporna borba za protjerivanje okupatora iz naše zemlje. I danas, kada je Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska postigla velike uspjehe i kada se koncentrišu sve reakcionarne snage da pod vođstvom okupatora zabiju nož u leđa narodnooslobodilačkoj borbi, naša Partija ne skreće s te svoje linije, s linije daljeg okupljanja svih rodoljubivih i demokratskih snaga za još uporniju borbu protiv mrskih okupatora i njihovih domaćih slugu. Neprijatelji naroda, razni petokolonaši, pokušavaju klevetama protiv naše Partije oslabiti redove Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Oni žele skrenuti našu borbu s narodnooslobodilačke borbe na liniju klasne borbe, na liniju građanskog rata, na liniju koju je odredio okupator. Ali Partija, kao i ogromna većina našeg naroda, neće se dati zavesti podlim planovima, već će dosljedno ostati na liniji prave narodne borbe i zajedno s našim velikim saveznicima Sovjetskim Savezom, Engleskom i Amerikom produžiti svoju pravednu borbu, borbu za svoju slobodu i nezavisnost.

S obzirom na mnogobrojne unutrašnje neprijatelje, razne petokolonaše i reakcionare, naša narodnooslobodilačka borba u sadašnjoj fazi postaje mnogo teža. Zato će biti potrebno, više nego ikada do sada, da se mobiliše cjelokupno naše članstvo, da se partijsko članstvo posveti svim svojim silama organizacionom jačanju i učvršćivanju

Partije kako bi ona mogla u ovim sudbonosnim danima i dalje izvršavati svoju veliku misiju, misiju organizatora i predvodnika narodnooslobodilačke borbe.

*

Mi smo uvijek naglašavali da je organizaciono pitanje naše Partije najvažnije pitanje, koje se nikad, ni za momenat, ne smije gubiti iz vida ako hoćemo da naša Partija postane snažna i masovna Partija, sposobna da savlada i najteže zadaće koje se u sadašnjim sudbonosnim danima stavljaju pred nju. Partija proletarijata, Komunistička partija je živ organizam, koji mora neprekidno da se obnavlja i izgrađuje ako neće da je neprijatelji unište, da je događaji pregaze, ako neće da zaostane, ako neće da bude potisnuta u stranu i da bude samo posmatrač i nemoćan očevidac današnjeg sudbonosnog zbivanja. Komunistička partija, Partija Lenjina—Staljina nazvana je avangardom proletarijata zato jer je ona najnapredniji dio radničke klase, jer je ona predvodnik i organizator borbe ne samo radničke klase već i najširih narodnih masa.

Naša Partija je za posljednjih nekoliko godina postigla velike uspjehe; ona je uspjela da se poveže s najširim masama grada i sela; ona danas uživa simpatije ogromne većine našeg naroda. Ali je potrebno ovdje istaći i čitav niz slabosti i grešaka, kojih je bilo i kojih još ima, naročito u organizacionom pogledu, u našoj Partiji. Ovo naročito važi u pogledu čuvanja kadrova. Nedovoljna opreznost i nekonspirativnost prouzrokovale su gubitak stotina i stotina rukovodilaca i članova Partije, naročito prvih dana naleta okupatora na našu zemlju. Neke partijske organizacije, kao na primjer u Zagrebu itd., nisu pravovremeno preduzele dovoljno energične mjere da se na vrijeme sklone kompromitovani drugovi. No bilo je i takvih slučajeva da su pojedini drugovi odbijali direktivu da se sklone smatrajući to svojim ličnim pitanjem. Najstrašniji udarac nanesen je Partiji u Hrvatskoj u julu 1941. god. kada su ustaški banditi poubijali oko 90 članova Partije i rukovodećih drugova za vrijeme aljkavog i neodgovornog pripremanja njihovog oslobađanja iz logora u Kerestincu.[93] Nezdravo stanje u zagrebačkoj partijskoj organizaciji koje je vladalo u to vrijeme zbog uplitanja nekih ljudi sa strane, prouzrokovalo je taj strašan udarac našoj Partiji.[94] Druga slabost naših partijskih organizacija bilo je, i još danas postoji, slabo posvećivanje pažnje da se pravovremeno nađu zamjene kompromitovanih nekompromitovanim drugovima na rukovodećim mjestima. Po stotinu puta se već drugovima skretala pažnja na taj nedostatak, ali se uvijek dobijao isti odgovor: »Nema sposobnih ljudi«. Taj odgovor je netačan. Tačno je to da drugovi češće nemaju povjerenja u mlađe kadrove, da s rezervom prilaze podizanju novih ljudi na rukovodeća mjesta u Partiji. Praksa je pokazala u toku desetomjesečne narodnooslobodilačke borbe da je takva bojazan suvišna i pogrešna. Stotine i stotine mladih članova Partije i SKOJ-a uzdigle su se do rukovodećih

položaja u Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci. Mladi članovi Partije i omladinci postali su ne samo sposobni komandiri i komandanti već i sposobni politički rukovodioci. Tu, na bojnom polju, razvile su se njihove sposobnosti zbog toga što oni nisu bili ograničavani, što su imali punu mogućnost samoinicijative.

Ovo pitanje zamjene kompromitovanih kadrova novim, zamjene starih, nepokretnih i ponekad oportunistički raspoloženih rukovodilaca novim, svežim silama, bilo je uvijek i danas je vrlo aktuelno. Partijskim organizacijama skretala se stalno na to pažnja, ali se tom pitanju prilazilo veoma sporo ili gotovo nikako. Naši rukovodeći drugovi stalno jadikuju da nema ljudi . Oni obično vide samo nekolicinu najaktivnijih, koji se obično preopterećuju raznim funkcijama, a ne vide se one mnogobrojne nove snage koje svakodnevno dolaze u Partiju ili bi trebalo u nju da uđu jer su već prekaljeni u svakodnevnim borbama, a naročito u ovoj današnjoj oružanoj borbi, u kojoj pokazuju svoju visoku klasnu svijest, disciplinu i odanost stvari radničke klase i svoga naroda.

*

Zašto je KPJ uspjela organizovati partizanski pokret, dići narod na ustanak, stvoriti od tog ustanka čitavu narodnu armiju, koju okupator nije mogao i ne može uništiti? Razumije se da je pri tome veliku ulogu odigrala pravilna linija Partije za posljednjih nekoliko godina u pitanju odbrane zemlje, da su tome pomogli uslovi koji su bili stvoreni terorom okupatora i uništavanjem našeg naroda, ali osnovnu i glavnu ulogu pri tome odigrala je organizaciona čvrstina partijskih organizacija, koje neprijatelj nije mogao uništiti u svome naletu, koje su imale dugogodišnje, pod teškim ilegalnim uslovima stečeno organizaciono iskustvo. Organizaciona snaga Partije, uprkos svim slabostima i nedostacima, kojih smo mi uvijek svjesni, bila je odlučujući faktor koji je omogućio da KPJ savlada sve teškoće i stvori takav silan pokret u borbi protiv okupatora.

Mi smo već djelimično spomenuli velike gubitke rukovodećih kadrova prvih dana porobljavanja naše zemlje, ali je, na žalost, izginuo još veći broj naših drugova u toku ove desetomjesečne borbe s fašističkim okupatorima. Mnogi su izginuli po gradovima zbog strašnog petokolonaškog terora, mnogi su izginuli od podmukle izdajničke četničke ruke. Mi još ni danas nemamo tačnih podataka o izginulim članovima Partije i SKOJ-a, ali svakako taj broj prevazilazi 3000 članova Partije i od 7 000 do 10 000 komunističkih omladinaca. To je strahovit gubitak za Partiju Jugoslavije.[95] Taj gubitak pada još teže zbog toga što je izginuo veliki broj baš najboljih članova Partije, što je izginuo veliki broj rukovodećih kadrova, što je izginulo preko 20 članova CK KPJ, CK KP Slovenije, CK KP Hrvatske itd., što je izginuo veliki broj članova pokrajinskih i okružnih komiteta Partije, što je izginuo

veliki broj članova rukovodilaca komunističke omladine Jugoslavije: članova Centralnog komiteta, pokrajinskih i okružnih komiteta.[96] To je nenadoknadiv gubitak za našu Partiju, koji nas obavezuje da napregnemo sve svoje snage da barem donekle nadoknadimo taj ogromni gubitak, koji nas obavezuje da radimo uporno svim snagama na vaspitavanju novih i novih rukovodećih kadrova naše Partije i SKOJ-a. Činjenica da smo izgubili tako veliki broj partijskih članova nameće nam jednu od najvažnijih zadaća, a ona je: a) *suzbiti svim silama sektaški stav i nemarnost u pitanju uvlačenja novih članova u Partiju;* b) *svi partijski forumi i sve partijske jedinice moraju odmah preduzeti konkretne mjere za primanje novih članova u Partiju, a naročito mnogih prekaljenih boraca iz partizanskih redova i prolet*[*erskih*] *brigada;* c) *da bi to primanje bilo što pravilnije, potrebno je da partijske jedinice počnu odmah sistematski prikupljati podatke novih kandidata za članstvo u Partiji;* d) *sve partijske organizacije moraju hitno organizovati kratke kurseve kako za kandidate tako i za nove članove Partije, na kojima oni treba da se upoznaju s osnovnim dužnostima članova Partije.* Izučavanju marksizma-lenjinizma treba isto tako odmah pristupiti, ali to ne smije biti zapreka za ulazak u Partiju odanih i provjerenih boraca, već im se mora pružiti prilika da u Partiji, na kursevima steknu potrebno znanje iz marksizma-lenjinizma. Istorija SKP(b) treba da bude najvažniji predmet na tim kursevima.

Mi smo već naprijed iznijeli nekoliko primjera grešaka i slabosti naših partijskih organizacija u prošlosti, ali je potrebno obratiti pažnju i izvući pouke iz iskustva koje smo stekli za posljednjih deset mjeseci. U Srbiji su neke partijske organizacije učinile tu grešku što su skoro čitava okružna i mjesna rukovodstva polazila s partizanskim odredima, a na terenu nije ostao niko, tako da su neki dijelovi srpskih pokrajina ostali bez partijskih rukovodstava.[97] To se do sada teško odrazilo na masovni rad i uticaj Partije kada su odredi morali napustiti izvjesnu teritoriju. Držeći izvjesne oslobođene teritorije, drugovi su sav svoj rad, pa i uvlačenje i izgradnju novih članova iz dotičnih mjesta, postavili na legalnu bazu, što je bilo skroz pogrešno. S gubitkom oslobođene teritorije mi smo izgubili i naše partijsko uporište odnosno partijske organizacije, jer su se morali svi kompromitovani drugovi povući s odredima, a oni koji bi slučajno ostali, bili su neminovno pohvatani od neprijatelja. To je tipičan primjer kako ne valja raditi na privremeno oslobođenoj teritoriji. Naprotiv, tu je potrebno izgrađivati strogo ilegalne partijske organizacije od sasvim nekompromitovanih drugova, koji mogu ostati na terenu i poslije gubitka oslobođene teritorije. Od kakve je ogromne važnosti za našu Partiju i za vođenje vojnih operacija postojanje partijskih organizacija na neoslobođenoj teritoriji, nije potrebno ni govoriti, jer to treba da bude svakome jasno.

Podvlačimo još jedanput da je u interesu očuvanja partijskih kadrova neophodno preduzeti sve mjere da se kompromitovani dru-

govi kreću s odredima ili rade na oslobođenim teritorijama, ali isto tako podvlačimo da je potrebno odmah pristupiti stvaranju strogo ilegalnog partijskog aparata, koji će moći funkcionisati i onda kada mi napustimo izvjesnu oslobođenu teritoriju. Kada govorimo o izvjesnoj grešci potpunog napuštanja teritorije, recimo u Srbiji, onda moramo isto tako spomenuti i veliku grešku koja je došla do izražaja skoro u svim pokrajinama, a ona se sastoji u tome da drugovi suviše malo vode računa o tome da na vrijeme sklanjaju drugove kojima prijeti opasnost, kada im je već postalo nemoguće opstati u dotičnom mjestu i na dotičnom radu bez velike opasnosti. Takvi drugovi su većim dijelom padali u ruke neprijatelja i bili uništeni, a Partija je time pretrpjela ogroman gubitak. To je slučaj u Sloveniji, to je slučaj u Hrvatskoj i u nekim drugim pokrajinama. Partijske organizacije se pri tom izgovaraju svojim starim izgovorom: »Nema ko da zamjeni«. To nije nikakvo opravdanje. Bolje je da privremeno trpi rad nego da zauvijek izgubimo jednog dragocjenog borca.

Vaspitavanje kadrova

Naše partijske organizacije stekle su u toku ove godine dana borbe protiv okupatora veliko praktično iskustvo. One su se povezale sa širokim narodnim masama, proširile uticaj naše Partije u tim masama itd., ali na sistematskom vaspitavanju, na teoretskom i političkom izgrađivanju članova Partije radilo se vrlo malo ili skoro nikako. Taj važni rad za našu Partiju bio je zanemaren, što je krupan propust, koji bi mogao imati vrlo teške posljedice za našu Partiju ako ga brzo ne uklonimo. Pitanje teoretskog i političkog vaspitavanja naših kadrova je jedno od najvažnijih pitanja, koje se u svoj svojoj oštrini postavlja pred našu Partiju ovoga časa. Bez obzira na velike i teške probleme koje moraju u današnjoj situaciji, u situaciji teške i krvave narodnooslobodilačke borbe, rješavati naše partijske organizacije, potrebno je odlučno pristupiti sistematskom teoretskom i političkom vaspitavanju kadrova. To je zadaća partijskih organizacija kako na oslobođenoj tako i na neoslobođenoj teritoriji. Na oslobođenoj teritoriji taj rad, razumije se, mnogo je lakši, i baš zato se moraju ti uslovi iskoristiti u punoj mjeri. Ne može se kazati da je to do sada bilo učinjeno, naprotiv, baš na oslobođenim teritorijama rad na vaspitavanju kadrova bio je skoro potpuno zanemaren. Posvećivalo se više pažnje samo općoj propagandi, uplitalo se suviše u vojna pitanja, a kadrove se nije dizalo teoretski i politički. Često se nalazi odgovor da nema potrebne literature itd. Tačno je da je teško doći do potrebne literature, ali nije učinjeno sve da se dovoljno racionalno iskoristi ono što se ima, da se neumorno izučavaju razni materijali, da se umnožava *Historija SKP(b)* itd. Osim toga, mnogi rukovodeći drugovi i redovni članovi Partije slabo ili skoro nikako ne rade sami nad sobom. Zane-

maruju se čitanje i učenje, iako se ima mnogo vremena i prilike. Svaki član Partije, a naročito rukovodeći drugovi, dužni su stalno raditi nad sobom, učiti se i osposobljavati da ne zaostanu, da ih vrijeme ne pregazi, da postanu sposobni rukovodioci, jer poznavanje marksizma-lenjinizma za nas je najjače oružje u današnjoj borbi.

Pitanje obnavljanja i pojačavanja naše Partije novim, svežim snagama, novim ali u teškim borbama iskušanim borcima, jedan je od najprečih zadataka svih partijskih organizacija. Organizaciono učvršćenje i dizanje nivoa partijskog članstva je uslov da naša Partija, Komunistička partija, s uspjehom izvrši svoju dužnost organizatora i predvodnika velike oslobodilačke borbe naših porobljenih naroda.

Mi smo naprijed govorili da je naša Partija do sada uspjela savladati sve teškoće pri izvršavanju svoje velike misije organizatora i predvodnika narodnooslobodilačke borbe samo zato što je bila organizaciono čvrsta i jedinstvena. Ali pred nama su još ogromne teškoće, ogromne zadaće koje zahtijevaju još veće napore, i zato je potrebno da uložimo sve svoje snage u jačanje i učvršćivanje naše Partije da bi ona mogla do kraja s uspjehom izvršiti svoju misiju, svoje zadaće. Mobilišimo sve svoje snage u tome pravcu, radimo na tome neumorno danju i noću, dignimo još više zastavu naše Partije da bi ona i od sada, kao što je činila i do sada, mogla časno ispuniti svoju dužnost.

Tito

[Prva polovina aprila 1942, Foča]

»Proleter«, br. 14—15,
mart—april 1942.

DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA NOP i DVJ DRUGU ĐIDI [MILOVANU ĐILASU]

Primio sam tvoje pismo od 11. aprila, s kojim se u osnovi slažem što se tiče mjera koje si tamo preduzeo.[98] Izgleda da si ti opet odviše kruto shvatio direktive od 6. aprila,[99] iako sam ti ja ispod tih direktiva rukom napisao da treba, bez obzira na podrobnost direktiva, postupiti onako kako to konkretna situacija nalaže.[100] Baš zato što shvatamo svu ozbiljnost situacije u Crnoj Gori, mi nastojimo da vam što više pomognemo našim savjetima. Slažem se s tim da vi tamo na terenu najbolje vidite kakva je situacija, ali moraš priznati da smo i mi već prilično dobro upoznali situaciju kod vas i da smo još prije tvoga dolaska tamo[101] davali drugovima direktive koje su bile cjelishodne za tadašnju situaciju, ali se oni njih, na žalost, nisu pridržavali.[102] Baš zbog toga smo i poslali tamo tebe i ostale drugove s najširim punomoćjima da u skladu s našim usmenim direktivama ovdje preduzmete tamo mjere za popravak stanja u Crnoj Gori. Generalne direktive za vas jesu slijedeće: 1) Izvršiti reorganizaciju i čišćenje u Partiji, 2) Izvršiti reorganizaciju rukovodstava u Partiji, 3) Izvršiti reorganizaciju u vojnim rukovodećim tijelima i očistiti partizanske jedinice od sumnjivih elemenata, 4) Stvoriti sigurne udarne bataljone kao čvrste vojne formacije koje će biti sposobne da izvrše svaki zadatak koji se stavi pred njih, 5) Preduzeti mjere da se spriječi daljnje četničko nadiranje, da se učvrsti pozadina, da se dobro pripremi vojna akcija za uništenje četničkih i okupatorskih bandi. To su osnovne direktive za vas. To su važne, ali teške zadaće koje vi tamo morate riješiti. Prema tome, iz tvoga pisma se vidi da si i ti s drugovima namjeravao započeti prenagljene akcije u pogledu Kolašina.[103] Iz priloženog pisma ti ćeš vidjeti naše primjedbe u tom pogledu.[104] Ne može biti ni riječi o preduzimanju većih akcija u pravcu Kolašina sve dotle dok vi ne budete izvršili one prve zadaće o kojima je naprijed riječ. Ne smije se početi ostraga, već sprijeda, onim redosljedom koji smo vam mi dali.

Ti govoriš u svom pismu da se ne smiju čete držati u pozadini da ih ne bi pozadina razjela. Mi se slažemo s tim da vaše jedinice ne sjede u pozadini na jednom mjestu, ali vi imate tako mnogo posla na učvršćivanju pozadine vaše oslobođene teritorije da sve te jedinice mogu biti pri tome zaposlene. Drugo, vi i sami kažete da se četnici javljaju u svim nahijama[105] i, prema tome, te vaše jedinice koje momentalno nisu potrebne na položajima treba da se upute u sva ona mjesta gdje

se pojavljuju četničke bande da bi ih odmah u klici ugušile. Vaši udarni bataljoni koji još nisu imali veće borbe treba da se prekaljuju u takvim manjim akcijama.

Kao što je već u prilogu naglašeno, mi smo uputili dva najbolja bataljona Proleterske brigade u Žabljak da osiguraju Đurđevića Taru i spriječe eventualni pokušaj Talijana da iz Pljevalja prodru prema Žabljaku, kao i da budu na raspolaganju u slučaju pokušaja prodora četnika u šavnički srez.[106] Popularizirajte dolazak dijelova Proleterske brigade u Crnu Goru jer će to imati jakog moralnog dejstva kod crnogorskih jedinica. Pobrinuli smo se da emisiona stanica »Slobodna Jugoslavija« govori i o Crnoj Gori, tako da je danas na ovoj stanici govoreno veoma dobro o potrebi jedinstva crnogorskog naroda, popularizirana je borba crnogorskih partizana protiv okupatora i domaćih izdajnika i javno je žigosan pukovnik Stanišić kao izdajnik i okupatorski sluga.[107] Toj stvari vi morate dati u Crnoj Gori najširi publicitet. Nastojaćemo da »Slobodna Jugoslavija« daje više puta emisije za Crnu Goru i da popularizira crnogorske partizane i njihovu borbu.

Engleski gosti pripremili su nam veliko iznenađenje. Ove noći nestali su bez traga sva trojica, zajedno sa starom lopužom generalom Novakovićem i s još par civilnih lica.[108] Ja sve mislim da su oni krenuli ili prema Sandžaku ili prema Crnoj Gori, iako je ona stara generalska lopuža ostavila u svom stanu pismo u kome nam prijeti s nekih 5000 bosanskih Srba.[109] Preduzmite sve i sa svoje strane da ih se zadrži ako se pojave na vašoj teritoriji.

Drug Milutin [Ivan Milutinović] je prije dva dana krenuo k vama i on treba zajedno s tobom da radi sporazumno po svim pitanjima.[110] Naređenja treba da potpisujete obojica. Milutin neka radi više po partijskoj liniji, a ti po vojnoj, što ne isključuje da se i o jednom i drugom pitanju međusobno savjetujete.

Na koncu vam napominjem da ne zaboravite na okupatora iako ste mnogo zaposleni njegovim slugama, raznim četničkim bandama.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. IV 1942.g.
[Foča]

Komandant NOP i DVJ
Tito

A - VII, k. 3, reg. br. 17/5.

ZA DJEDU [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Devetog aprila iz Srbije je prebačen jedan Nedićev odred uz pomoć talijanske posade u Višegradu, koji je napao s leđa naše partizanske jedinice za vrijeme borbe kod Rogatice. Dvanaestog aprila mi smo potpuno uništili nedićevce. Ubijeno je i ranjeno 65 bandita.[111]

16. IV [19]42. god. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/72. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Njemački okupatori i njihov sluga Nedić bacili su u koncentracioni logor u Šapcu više od 15 000 seljaka s porodicama iz okoline Valjeva, Mačve i Rađevine.[112] Ovi seljaci podvrgnuti su užasnim mučenjima i već je ubijeno i obješeno nekoliko hiljada. To su porodice partizana koji su se borili protiv okupatora.

Partizani su u toj oblasti cijelu zimu vodili herojski rat protiv okupatora, nedićevih bandi i bandi ruskih bjelogardejaca,[113] koji su sad mobilizirani za borbu protiv partizana. S dolaskom proljeća partizanski rat u toj oblasti se ponovo rasplamsava.

16. IV [19]42. god. Valter
[Foča]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/74. *Prevod s ruskog*

POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Primili smo vaše pismo od 14. aprila 1942. god. u kome nas izvještavate o stanju na vašoj teritoriji.[114] Iznenađuje nas da i vi postavljate pitanje nekog potcjenjivanja s naše strane Glavnog štaba BH i Operativnog štaba za istočnu Bosnu.[115] Ovako postavljanje pitanja s vaše strane je skroz pogrešno i netačno. Nema ni riječi o tome da bi Vrhovni štab potcjenjivao Glavni ili Operativni štab koji je on sam stvorio s ciljem da se što uspješnije rukovodi borbom naših partizanskih jedinica u Bosni. Naprotiv, tačno je da drugovi iz oba ova štaba posmatraju stvari suviše birokratski i nimalo ne vode računa o cjelishodnosti i ekspeditivnosti izvjesnih direktiva. I Glavni i Istočni štab odjurili su suviše daleko da bismo mi mogli najprije njima davati direktive, pa da oni dalje prenose direktive na jedinice toga terena.[116] I ne samo to. Izvjesno vrijeme Vrhovni štab nije ni znao gdje se ti štabovi nalaze.[117] Trebalo bi da drugovi i iz jednog i drugog štaba naizmjenično obilaze pojedine sektore, a naročito tako važne sektore kao što su jahorinski, pračanski i romanijski. Na tome terenu bi se uvijek morao nalaziti barem jedan od njih, a ne da se služe samo kuririma i pismenim, dosta sporim saobraćanjem s vojnim jedinicama. Pošto smo mi u direktnoj telefonskoj vezi, razumije se da Vrhovni štab daje direktno usmenim putem razne direktive i prima izvještaje.[118] Mi smo naredili drugovima iz pojedinih bataljona i odreda da šalju izvještaje i Glavnom i Operativnom štabu. Sasvim je pravilno da oba štaba budu u svemu obavještena i u toku stvari, naročito ako bismo mi izvršili neki pokret s ovoga terena.[119] Neka neko iz Operativnog štaba odmah najbližim putem krene k nama da podnese usmeni izvještaj, da dobije potrebne instrukcije i da obiđe na povratku pojedine sektore fronta. Nama se čini da se drugovi kako iz Glavnog tako i iz Operativnog štaba odviše angažuju samo u lokalnim stvarima, na onom terenu gdje se nalaze, a da nemaju dovoljno široke perspektive.

Mi potpuno razumijemo teškoće koje imate s raznim četničkim elementima u pojedinim bataljonima koji su ponovo digli glave kada su jedinice proleterskih brigada otišle s onog terena.[120] Nije ni kod Rogatice situacija bolja. I tu je uticaj srpskih četničkih bandi veoma jak. Kada su naše jedinice Proleterske brigade napadale Rogaticu, od Višegrada je došla banda od 300 do 350 četnika, koja je napala naše s leđa. Mi smo morali poslati 4 bataljona, koji su te bande u jednom

brzom naletu potpuno razbili i protjerali preko Drine.[121] Tu ne pomaže ništa drugo već jedna temeljita čistka bosanskih bataljona od četničkog elementa. Mi smo to mogli učiniti, ali je situacija veoma nezgodna zato što ustaše nadiru s jačim snagama u raznim pravcima. Ionako razni petokolonaški četnički elementi uporno šire glasine da su brigade uzele Vlasenicu da bi je predale ustašama.[122] Ovdje bi bilo najbolje rješenje da ovakvo čišćenje izvrše bosanske udarne jedinice, kojih, na žalost, vi još za sada nemate, ali koje morate po svaku cijenu što prije stvoriti.[123]

Zamjenik političkog komesara odreda treba da rukovodi političkim radom* u cijelom odredu i da ga kontroliše, i on treba da bude u vezi s OK, a ako je u vašoj blizini, onda direktno s vama. Ali se on ne može vezati za OK, koji je teritorijalno partijsko tijelo, a odred je pokretna formacija. On može biti u krajnjem slučaju član plenuma OK.[124]

Saznali smo da je u Sarajevu opet došlo do neke provale i molimo vas da nas o tome podrobnije izvijestite.[125]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

17. IV 1942. god. — Centralni komitet
[Foča] — Komunističke partije Jugoslavije

P.S. Partijske materijale, »Proleter« itd. treba u što više primjeraka umnožiti i na partijskim jedinicama proraditi. U »Proleteru« je data osnovna linija naše Partije o pitanju narodnooslobodilačke borbe.[126]

A - CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/238.

* Umjesto »političkim radom« treba da stoji »partijskim radom«. — *Red.*

DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA DRUGU ĐIDI [MILOVANU ĐILASU]

17. aprila 1942. god.
[Foča]

1. Slažemo se da se s ovolike daljine ne mogu izdavati zapovijesti nego samo direktive.[127] Više takvih direktiva bili smo i dali našim drugovima koji su rukovodili operacijama oko Kolašina. Oni se nisu pridržavali tih direktiva.[128]

Oko Kolašina bilo je stvoreno nekoliko rukovodstava, pa je poslije neuspjeha nastao pravi haos. Pojavili su se u raznim ulogama: delegati, predstavnici, komande, štabovi.[129] Uviđajući nezdravo i nevojničko shvatanje kod naših rukovodećih drugova, a osjećajući opasnost za šavnički srez, bili smo prinuđeni da izdamo, na osnovu podataka koje smo imali, zapovijest od 6. aprila koju pominje drug Điđo.

Kod navedenog stanja i neizvjesne situacije nismo mogli čekati nadležnosti Crnogorskog štaba, koji je imao vrlo slabu vezu s ovim srezom.[130] Bili smo bliži i morali smo intervenisati. Mada je ta zapovijest izdata bez preciznih podataka, ona je bila potpuno realna jer je ukazivala na težište rada. Ostale detalje trebalo je prilagoditi konkretnim prilikama. U ratu se situacije trenutno mijenjaju i radi se onako kako je najbolje u dotičnom trenutku. Mi moramo odbaciti birokratski način komandovanja, koji se pridržava krutih pišmenih šablona. Odgovornost za rad i nerad ne može se mimoići ni u kom slučaju.

2. Naš delegat treba da gleda svoju ulogu kroz usmene i pismene direktive koje su njemu izdate, a ne kroz lokalnu zapovijest Durmitorskom odredu. Ta zapovijest nije bila njemu upućena, pa nas čudi otkuda je mogao zaključiti da mu sužavamo polje rada i sputavamo inicijativu.[131]

3. Potpuno se slažemo s preduzetim mjerama: formiranje čvrstih udarnih jedinica; vojno-političko vaspitavanje i uzdizanje formiranih jedinica; zavođenje čisto vojničkog života, rada i discipline; odabiranje i stvaranje valjanog starješinskog kadra; razvijanje velike agitaciono-propagandne djelatnosti.

4. Da biste se odlučili na način borbe u sadašnjoj situaciji, napominjemo vam slijedeće:

a) Vaši udarni bataljoni tek su u formiranju, vojno-politički su još neučvršćeni, još nisu prošli kroz niz borbenih akcija, pa se ne mogu

ocijeniti njihova borbena vrijednost i izdržljivost; starješinski kadar tek je u stvaranju, pa ne znamo šta on može pružiti pod teškim uslovima rada.[132]

b) Kolašin više ne rješava četničko pitanje u Crnoj Gori. Da su četnici tu u samom početku potučeni, vjerujemo da bi danas u Crnoj Gori situacija bila drukčija. Sada četnika ima u svim oblastima — gradovima. Uništeni na jednom sektoru, ostaju oni na drugom. Zauzećem Kolašina vojnički i politički mnogo biste dobili, utoliko više ukoliko biste te bande i uništili. Na njihovo potpuno uništenje ne može se računati, jer su to ljudi s terena koji odlično poznaju.

c) Sinjajevina, Bjelasica i teren oko Kolašina još su pod snijegom, pa je tuda za sada teško izvoditi operacije. Pri tome se nameće pitanje ishrane, jer se te akcije ne mogu izvoditi za nekoliko dana.

d) Talijani u Beranama [Ivangradu] i Andrijevici imaju velike garnizone, koje preko Čakora ne mogu snabdijevati.[133] Upravo cijela Limska dolina, Pljevlja i Višegrad počivaju na toj komunikaciji.[134] Oni će nastojati svim silama da ovoga proljeća uspostave saobraćaj na liniji Podgorica—Mateševo—Andrijevica, tim prije što se duž cijele te pruge* nalaze četnički elementi. Znači, obezbijediće vjerovatno tu komunikaciju kao prošlog ljeta. Pod tim uslovima ni Kolašin ne bi mogao ostati u našim rukama. Kolašin bi nama privezao snage iz drugih oblasti Crne Gore, u kojima bi se četnici jače učvrstili. Dakle, imali bismo i žrtava i štete zbog ispražnjavanja pojedinih oblasti gdje za sada dobro stojimo.

Raspoređeni duž komunikacija, Talijani i banditi omeli bi nam veće akcije u Kučima, Bratonožićima, Brskutu i Vasojevićima.

e) Uslovi za vođenje većih borbi u Limskoj dolini oko Andrijevice i Berana nepovoljni su. To je vrlo stiješnjena dolina, sva neprijateljska i teška za razvoj i opstanak naših trupa. Taj teren naše trupe ne poznaju, a pri tome su daleko od svojih baza. U odbrani svojih kuća, Vasojevići bi dali žilav otpor. Sve njihove akcije bile bi potpomognute talijanskom vatrom iz garnizona. Potučeni, sklanjali bi se u talijanske garnizone.

f) Lješanska nahija predstavlja za vas problem. Ona prekida vezu sa snagama. . .** zgodno. Znači tu bi trebalo. . .** oblasti vrlo je važno. Ta . . .** oblast šavničkog sreza i naslanja se na slobodnu [teritoriju], gdje naše stvari odlično napreduju.

g) Treba imati u vidu da će okupator s narodnim izdajnicima preduzimati sve mjere da nas uništi i razbije, pa treba birati naslon na sigurne predjele.

---

* Misli se na kolski put; željeznička pruga na toj trasi nije postojala. — *Red.*

** Nečitak tekst zbog oštećenja dokumenta. — *Red.*

5) Iz svega ovoga možemo zaključiti da nećemo moći za kraće vrijeme očistiti sve petokolonaše iz Crne Gore kao metlom. Potučeni na selu, oni će bježati u mnogobrojne talijanske garnizone, odakle će zajedno s okupatorom ponovo napadati. Jasno je da kod ovakvih postupaka moramo i mi mijenjati način borbe. Ta taktika bi bila, po našem mišljenju:

a) Političko podizanje masa i razotkrivanje izdajničke uloge četničkih bandi.

b) Preduzimanje partizansko-komitske akcije kao za vrijeme austrougarske okupacije.[135] Tim načinom neprijatelju će se nanijeti veliki gubici, znači lakše ga je tako uništiti nego masovnim napadom. Zbog ovog načina borbe on ne može ostati na selu, nego će biti prinuđen da bježi u varoši, odakle neće smjeti tako često ispadati.

Partizansko-komitska odjeljenja treba da su razne jačine: tri, pet, desetak, pa i preko lakih udarnih četa do udarnog bataljona. Ovakva odjeljenja moći će operisati na terenu, a i njihova prehrana biće olakšana. Tajnost boraca odjeljenja biće zagarantovana. Pravilnim radom ova odjeljenja zaista mogu neprijatelju učiniti život na selu nesnosnim.

c) Ovakva odjeljenja obavezno treba prebacivati na teritoriju zauzetu od četnika. Kod ovakvih terenskih uslova u Crnoj Gori ta odjeljenja neće biti uništena. Treba imati u vidu da neprijatelj nema jakih snaga. Ako te snage bude razdijelio po selima, utoliko će nam biti lakši posao. Sem toga, kako nam izgleda, četničke bande u Crnoj Gori ne pokazuju tendenciju za akcijama izvan svoje oblasti.[136] Ako bi i pokušale da se grupišu iz raznih oblasti, mi ćemo ih omesti na taj način što ćemo ih preko naših lakih udarnih odjeljenja zadržati u tim oblastima i onemogućiti svako manevrovanje. To će uveliko olakšati našu borbu. Mi ćemo moći s naših slobodnih uporišta prebacivati kasnije jače snage za likvidiranje četnika u pojedinim oblastima. Ali u tim oblastima imaćemo podršku i samih naših ranije prebačenih udarnih odjeljenja. Preko ovih udarnih odjeljenja mogu se mobilisati drugovi i širiti politički uticaj.

d) Zaključak: tek tada kada se stvore čvrste vojne formacije, kada se stvore povoljniji vojno-politički uslovi, možete preduzimati akcije jačeg stila — pohod na Kolašin i ostala jača četnička uporišta.

Najzad, mi vam ostavljamo potpuno odriješene ruke u pogledu rada na teritoriji Crne Gore i Boke. Za cio rad nama su odgovorni drugovi Milutin [Ivan Milutinović] i Đido [Milovan Đilas]. Odmah treba formirati Glavni štab za Crnu Goru i Boku. Štab da broji pet članova. Ove članove predložiti nam prije imenovanja.[137] Kod Štaba obavezno se mora nalaziti jedna pouzdana jedinica, jer četničke bande pribjegavaju terorističkoj akciji. Potrebno je organizovati obavještajnu i izviđačku službu.

6. U Žabljak smo uputili dva proleterska bataljona.[138] Njih treba upotrebljavati samo na teritoriji Šavnika za rješavanje raznih operativnih zadataka. Njihovo udaljavanje s ove teritorije ne može se izvršiti bez našeg znanja.

7. Jedinice treba da krstare preko oslobođene teritorije, a ne da ih drže.

8. Obavještavati nas o svim događajima.

9. Sredite nam ukoliko je to moguće rezultate naše godišnje borbe i s vaše teritorije. Redovno nam šaljite izvještaje o borbi i radu pojedinih jedinica i starješina kako bismo mogli to istaći.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 173, br. reg. 5/2.

DRUGU ŠIKIJU [MOŠI PIJADE]

Dragi Šiki,

Primio sam tvoje pismo od 14. aprila, kao i ostali materijal.[139] Prekjuče smo uputili k vama u Žabljak 1. (Lovćenski) bataljon Prolet[erske] brigade, koji je sigurno već stigao do vas. Juče smo poslali i Užičko-šumadijski bataljon, koji će ostati par dana u Čelebiću i onda krenuti dalje za Žabljak.[140] Nadamo se da će dolazak tih jedinica Proleterske brigade imati snažno moralno dejstvo kako kod crnogorskih partizana tako i kod naroda. Oni imaju prvenstveni zadatak da Talijanima spriječe prodor prema Žabljaku.[141] Osim toga, biće i kao rezerva ako bi slučajno četnici pokušali prodrijeti od Kolašina prema Šavniku. Nastojte da učinite sve kako bi snabdijevanje hranom tih jedinica bilo što bolje.

Bez obzira na sve alarmantne vijesti koje nam stižu iz Crne Gore, nama ipak izgleda da se situacija u Crnoj Gori sve više popravlja u našu korist i da ćete uspjeti da učinite kraj četničkim bandama, koje su u posljednje vrijeme uzimale sve više maha kod vas.[142] Ja sam sa svoje strane preduzeo mjere da emisiona stanica »Slobodna Jugoslavija« što više populariše partizansku borbu u Crnoj Gori protiv okupatora a žigoše okupatorske sluge Stanišića i druge. Jučerašnja i današnja emisija bile su uglavnom posvećene borbi crnogorskog naroda.[143] Treba nam samo na vrijeme javiti sve važnije uspjehe u borbi crnogorskih partizana kako bi se oni mogli objaviti putem ove stanice, jer nju sluša čitav svijet. Nadam se da ćeš biti time zadovoljan i da se nećeš toliko ljutiti na Djedu [Kominternu].[144]

Veseli nas da kod vas tako brzo napreduje stvaranje udarnih i omladinskih bataljona.[145] To nam daje garantije da ćemo, bez obzira na sve teškoće koje su još pred nama, moći te teškoće savladati. U jučerašnjem pismu koje je upućeno Milovanu [Đilasu] upozorili smo ih da ne prave prenagljene akcije dok se ne izvrše sve organizacione mjere u pogledu učvršćivanja pozadine i vojnih jedinica.[146] Đido [Milovan Đilas] i Milutin [Ivan Milutinović] imaju najšire naše punomoćje, i oni snose svu odgovornost kako za Glavni štab tako i za Partiju, a mi ćemo nastojati da ih odavde u tome pomognemo ukoliko to bude bilo najviše moguće. Isto tako nastojte i vi s vaše strane da ne bude između vas nikakvog nesporazuma i da sva pitanja saglasno rješavate.

Ja ne znam šta Đido ima protiv Cicmila, jer nam o tome nije još ništa saopšteno, ali kada je on već riješio da ga skida, onda vjerovatno ima razloga, jer mora biti svjestan toga da snosi i odgovornost za to. Nisi nam ništa javio šta sada Cicmil radi i gdje se nalazi.[147]

Drugovi iz Lovćenskog, pa i iz Šumadijskog bataljona moći će vam takođe na kulturnom polju mnogo koristiti, jer u tome oni imaju veliku praksu. Dobro bi bilo da se omladinski bataljon dodijeli njima odnosno da bude negdje uz njih, jer bi tu najlakše dobio kako vojničku tako i političku zakalku.*

Sinoć su nam engleski gosti priredili veliko iznenađenje. Tokom noći su nestali u neizvjesnom pravcu, ostavivši sve svoje stvari, pa i radio-stanicu. Zajedno s njima su nestali i ona stara lopuža general Novaković i još neka civilna lica. Mi smo preduzeli sve mjere da se pronađu i, kako izgleda, krenuli su prema Srbiji.[148]

Onaj sat za koji ti pitaš ja sam primio i još ne znam da li će ga moći opraviti. Kad oprave, ja ću ti ga poslati.

Danas je počeo naš napad na Borač, ali rezultate još nismo dobili.[149]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

17. IV 1942. god.
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/237.

---

* Ruska riječ (zakalka) — čeličenje, prekaljivanje. — *Red.*

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA ISTOČNU BOSNU

18. IV [19]42. god., 15 časova
[Foča]

Dobili smo vaš izvještaj od 16. aprila 1942. god. u 23 časa.[150]

I mi smo dobili izvještaje da se priprema nekakva ofanziva.[151] Navodno je bio naznačen 15. april za početak te ofanzive, a sada joj je produžen rok do 20. aprila.[152] Mi vjerujemo da se cijela ta ofanziva kreće u okviru onoga prodora k Vlasenici i Drini, s tim što će vjerovatno nastojati da obezbijede prugu od Olova ka Han-Pijesku i onu od Pala k Višegradu.[153] Na ovom posljednjem pravcu neprijatelj, poslije svoje propale ofanzive u martu, nije pokušavao s napadima.[154] Sada smo doznali da se na Palama prikupljaju neki njemački dijelovi.[155] Mi vjerujemo da su to »kulturbundovci«, koji su nedavno mobilisani.[156] Takva je vojska sigurno i na vašem frontu.[157] Njena borbena vrijednost vrlo je slaba.

Ne vjerujemo u neku njemačku ofanzivu sa četiri divizije.[158] Ne bi okupator toliko jaku grupu upotrijebio za čišćenje bosanskih šuma. I s tolikom snagom on ne bi mogao ništa postići. Sad je proljeće i mi imamo prednost. Već možemo sklanjati trupe po šumama i u brdima.

Čišćenje terena može biti povjereno i dalje ustaškoj hrvatskoj vojsci. Tu vojsku sada pomažu četničke bande, koje Nijemci i Talijani upućuju protiv nas.[159] U svakom slučaju, treba biti pripreman i unaprijed smisliti plan rada. Mi vam u tom pogledu pružamo sljedeće direktive:[160]

1) S vašim jedinicama ne smijete primati frontalne borbe. Jedinice ne treba držati prikupljene, nego ih treba podijeliti na manje grupe sposobne za brze pokrete. Ovakve grupe treba da neprijatelja napadaju redovno iz pozadine, nastojeći da dođu do oružja i municije. Noćni napadi pružaju veće koristi. S ovakvim brzim grupama treba vršiti prepade na putevima i brodskoj pruzi.[161] Ove grupe ne treba vezivati za odbranu mjesta. Seljaci će kod vas redovno braniti sela. Oni se od njih ne mogu ni odvojiti.

Pri masovnom neprijateljskom napadu ove grupe treba da se redovno sklanjaju u brda i šume. Takva uporišta vi najbolje znate. Po našem mišljenju, dobra su uporišta: Ozren, sjeverne padine Romanije, planina Zvijezda i njeni ogranci k rijeci Krivaji, predio oko Zenice. Po Tempovom izvještaju, tamo se nalazi Zenički bataljon, koji može poslužiti kao siguran naslon.[162] Sem toga, s ovog terena mogu se praviti prepadi na brodsku prugu, što vam može donijeti plijen u oružju, mu-

niciji i hrani. Preko Zeničkog bataljona trebate uhvatiti vezu s dijelovima na pravcu Travnik—Jajce i preko Jezerske planine ka Kotor-Varošu. Ova veza nas interesuje, posvetite joj pažnju i o tome nas što prije izvijestite. Na navedenim pravcima potrebno je ispitati kakvo se stanje nalazi i koje se partizanske jedinice tamo nalaze.[163]

2) Treba razviti dobru izviđačku i obavještajnu službu. Uvijek treba doći do saznanja kuda nastupaju glavne neprijateljske snage, pa se redovno uklanjati ispred njih. Nekorisno je vođenje borbe sa znatno nadmoćnijim neprijateljem. U tim borbama trpite gubitke, trošite municiju, a da iz njih ne izvučete nikakve koristi. Poslije takvih borbi i gubitaka ljudstvo se demorališe i redovno raspada. Ljudstvo treba uvoditi u one akcije u kojima ćete sigurno uspjeti. Tako ljudstvo dobija vjeru u komandovanje i uzdiže se moralno i vojnički. U želji za uspjesima, vi često ne ocijenite mogućnosti vaših jedinica. Ovo imajte na umu.

3) Sredstva za ishranu treba skloniti u brdima na najsigurnija mjesta.

4) Ovakav postupak važi i za Birčanski odred. Ako se taj odred ne bi mogao zadržati na svom terenu, onda bi trebalo da potraži bliži naslon na vas.[164] Majevički bataljon možete zadržati na vašem terenu kao pokretnu udarnu jedinicu.[165] Za sada ne može doći u obzir čišćenje Majevice.[166]

5) Najvažnije je da održite čvrste jedinice, koje treba čuvati od uništenja. Poslije sklanjanja ispred jače neprijateljske navale treba se vraćati na svoj teren i produžiti rad. Ovo sklanjanje treba da bude sa strane neprijateljskih pravaca nadiranja. Ovim pravcima nadiranja nikad neprijatelj ne može obuhvatiti svu vašu prostoriju.

6) Oblasti Zeničkog bataljona posvetite veću pažnju. Po Tempovom izvještaju, tamo je pogodan teren za naš rad.

7) Vjerujemo da će pitanje Ozrena biti riješeno pravilno. Tempov udarni bataljon trebao bi da se zadrži na Ozrenu sve dotle dok se ne raščisti situacija kod vas. U toj ofanzivi on vam ne bi mnogo doprinio, a na Ozrenu može riješiti situaciju povoljno. Po našem mišljenju, taj će bataljon trebati nešto duže da ostane na Ozrenu—Trebavi. Ovo saopštite i drugu Tempu.[167]

S Ozrena treba da se uhvati veza preko rijeke Bosne s našim dijelovima na pravcu Tešanj—Teslić, a s Trebave s onima u pravcu Prnjavora. Treba nas izvijestiti o stanju naših dijelova na tim pravcima.[168]

8) Ofanziva na Majevicu, po našem mišljenju, za sada ne može doći u obzir. Ona se može izvesti tek pošto se učvrsti stanje na Ozrenu—Trebavi. U tome čišćenju trebalo bi da učestvuju snage s Ozrena i Majevički bataljon. Otprilike to vrijeme bi bilo: . . .* Za sada na Maje-

* Nečitke tri riječi. Preko teksta »druga polovina jula« otkucane su neke druge riječi koje se ne mogu pročitati. — *Red.*

vici bi trebalo organizovati odjeljenja za komitske akcije. No, kako nam izgleda, u ovom . . .* moći uspjeti.

9) Glavni štab za BH i Operativni štab istočne Bosne neka ostanu na tom terenu.[169] Ti štabovi treba da budu mobilni. Pored štabova treba da bude uvijek po jedna mobilna jedinica. Imati u vidu da četnici pribjegavaju terorističkim akcijama i napadaju naše štabove.

S nama održavati vezu redovno.

10) Sedamnaestog smo preduzeli akciju na Borač. Imamo izvještaj od 15 časova istoga dana da je zauzeta veća polovina Borča. Nastavljaju s napadima i sigurno će ovo ustaško gnijezdo biti likvidirano.[170] Naši drugovi u Hercegovini dobro rade. Oni su za tako kratko vrijeme mnogo koraknuli naprijed.

11) Održavajte vezu s hrvatskom vojskom i oficirima. Nastojte da dobijete što više oružja i municije od njih. Te veze treba dobro čuvati u tajnosti.[171]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. — Čišćenje Majevice zavisi od više okolnosti:

od jačine vaših udarnih bataljona;[172]

od jačine četničkih bandi na Majevici;

od stanja u vrijeme čišćenja. Ne bi bilo zgodno uplesti se u borbe sa četnicima, ustašama i Nijemcima. Za neprijatelja je ovaj predio vrlo važan i on mu mora posvetiti veću pažnju. Znači, i veće borbe se tamo mogu očekivati.

Politički trebate raditi i razotkriti izdajnički rad četničkih bandi. To ćete moći postići radom s Ozrena—Trebave. Opet, znači, napraviti sigurno partizansko uporište na ovim osloncima, pa tek onda razmišljati o čišćenju ostalih terena.

Uopšte ne treba prenagljivati u pojedinim akcijama. Treba sve posmatrati i s političke i s vojničke tačke gledišta. Potrebna je temeljita politička priprema, za kojom treba da slijedi sigurno vojničko izvršenje. Jedno bez drugoga ne vrijedi.

Proleterska brigada smije se formirati samo po našem naređenju. Za sada se zadržite na formiranju samo udarnih bataljona.[173]

A-VII, k. 2-A, reg. br. 27/3.

---

* Nečitak tekst. Naziru se riječi: »akcijama nećete«; preko njih je otkucan neki drugi tekst. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Njemačke trupe koncentrišu se u Tuzli, Sarajevu i na Drini između Bosne i Srbije s ciljem da napadnu na našu oslobođenu teritoriju. Govori se o četiri divizije.[174] Petnaestog aprila naš Romanijski partizanski odred razbio je Nijemce i ustaše kod grada Olova. Zarobljeno je 6 njemačkih vojnika, a zaplijenjeno 2 mitraljeza i 1 bacač s municijom.[175]

IV*

Neprijatelj je imao velike gubitke. Zaplijenjeno je: 10 ručnih mitraljeza, 2 bacača, 2 teška mitraljeza i velika količina municije.[176]

U gradu Pljevlja, Sandžak, sa svih strana se skupljaju talijanske trupe radi ofanzive na nas.[177] Prije nekoliko dana u Pljevlja i druga mjesta dolazili su gestapovci i njemački oficiri i tražili od. . .**

[Oko 19. aprila 1942. god.,
Foča] [Valter]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/86. *Prevod s ruskog*

* Nedostaju dva lista (II i III) iz bloka u koji je Tito upisivao tekstove svojih telegrama koje je slao Izvršnom komitetu Kominterne. U tim listovima su vjerovatno iznijeti podaci o dejstvima partizanskih jedinica u istočnoj Bosni i Crnoj Gori, o čemu je Vrhovni štab tih dana bio informisan. — *Red.*

** Nedostaje kraj telegrama. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Dobili smo vašu depešu o informacijama CK bugarske Partije.[178]

Pod kontrolom partizana nalaze se mnoge oblasti u svim područjima Jugoslavije, ali se granice često mijenjaju.[179]

Najveća naša slobodna oblast je ona gdje se nalazi Vrhovni štab. To je područje od Sarajeva do Pljevalja u Sandžaku i dalje od Pljevalja do Bijelog Polja.

II

Dalje, čitava teritorija od Pljevalja u pravcu Crne Gore, uključujući i Crnu Goru s gradom Šavnikom. Jedna cjelina od Sarajeva do Mostara u Hercegovini zajedno s Crnom Gorom. Ovdje su naše baze gradovi Goražde, Čajniče, Foča i Trnovo. U Crnoj Gori Šavnik i Žabljak. Samo u Kalinoviku se nalazi talijanski garnizon, opkoljen našim jedinicama više

IV*

do rijeke Save. Takođe veći dio Bosanske krajine nalazi se pod našom kontrolom. Naše baze ovdje su Kozara, Grmeč, Čemernica i Vlašić. U Hrvatskoj pod našom kontrolom nalaze se područja: Kordun s bazama u Petrovoj gori i Zrinskoj gori, okolina Fruške gore s bazom u Fruškoj gori, Papuk i Psunj u Slavoniji, Velika Kapela s gradovima Mrkopalj i Ravna Gora u Gorskom kotaru. Dalje se nalaze lički partizanski odredi s gradovima Drežnik i Donji Lapac. Tu mi držimo pod svojom kontrolom veći dio Like i željezničku prugu Split—Zagreb. Nedavno smo organizovali partizanski odred u planini Kalnik blizu mađarske granice.

Sada postoje partizanski odredi i u okolini Zagreba.

19. IV [19]42. god. Nastavak[180]
[Foča] Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/76. *Prevod s ruskog*

---

* Nedostaje jedan list (III) iz bloka u koji je Tito upisivao tekstove svojih telegrama koje je slao Izvršnom komitetu Kominterne. U tom listu koji nedostaje vjerojatno su dati podaci o protezanju slobodnih teritorija u Hercegovini, istočnoj, srednjoj i zapadnoj Bosni. — *Red.*

NARODU BOSNE I HERCEGOVINE

Naši junački partizanski i dobrovoljački odredi upisali su još jednu značajnu pobjedu u istoriju oslobodilačke borbe južnoslovenskih naroda. *Zloglasno ustaško gnijezdo Borač više ne postoji:* ono je palo pred pobjedonosnim naletom naših boraca u toku dvodnevne bitke 17. i 18. aprila.[181]

Borač je bio glavno ustaško uporište koje je ugrožavalo veze između oslobođenih krajeva Hercegovine, Bosne i Crne Gore i olakšavalo položaj opsjednutim okupatorskim garnizonima u Gacku i Kalinoviku. Već mjesecima to je bilo i pribježište svih onih ustaških zlikovaca koji su morali da bježe iz okolnih krajeva pred pobjedonosnim razvojem narodnog ustanka. Iz Borča, tog uporišta ukliještenog među planinama i dobro utvrđenog, ustaše su, pomoću talijanskog oružja i municije, vršile sve drskije ispade, pljačkale i palile hercegovačka, bosanska i pogranična crnogorska sela, klale nevino stanovništvo. Javno su se hvalili da im »niko ništa danas ne može«, da njih ni ranije nisu savladali ni Crnogorci ni Austrijanci,[182] i drsko su odbijali pozive partizana da se predaju a da će im životi biti očuvani.[183]

Interes i životi naroda okolnih krajeva kao i opšti interesi oslobodilačke borbe zahtijevali su da se ovo ustaško gnijezdo likvidira. Vrhovni štab NOP i DVJ dao je svojim snagama naredbu za uništenje Borča, pošto nisu uspjeli svi napori da se ustaše privole na predaju.[184]

Dijelovi hercegovačkih i kalinovičkih partizanskih snaga, Fočanski dobrovoljački odred, crnogorski Župopivski i Banjsko-vučedolski partizani, zajedno s teškim oruđima i jednim udarnim bataljonom II proleterske brigade, sproveli su ovu odluku u djelo. U silovitom obuhvatnom napadu naših junaka, u strahovitom vatrenom obruču i ognju našeg oružja slomljena su sva neprijateljska uporišta. Na bojištu je ostao ogroman broj poginulih ustaša, među njima i sve njihove vođe i veliki plijen, a ustaško uporište Borač potpuno je uništeno.[185]

Pobjeda kod Borča predstavlja važan korak naprijed u daljem razvitku oslobodilačke borbe naroda Hercegovine, Bosne i Crne Gore. *Ona je došla kao posljedica junaštva naših odreda i njihove svijesti, kao rezultat borbenog bratstva bosanskih, hercegovačkih, crnogorskih partizana i dobrovoljaca i boraca Proleterske brigade. Jedinstvo naroda u borbi*

za slobodu slomilo je sve prepreke i dalo našim borcima onaj pobjedonosni polet i oduševljenje. To je najveća pouka koju pobjeda kod Borča može dati narodima Bosne i Hercegovine, među koje su tuđinski okupatori i njihove sluge pokušali da bace sjeme razdora.

Braćo Srbi!

I ovoga puta naši junački partizani i dobrovoljci su pokazali da su oni vaši najbolji zaštitnici od ustaških zuluma, nasilja i pljačke. Samozvane četničke vojvode, koje su pokušavale da vas varaju i zavode, takođe su napadale na Borač.[186] Ali nikad nisu uspjele u tom napadu zato što njima nije bilo stalo do slobode naroda, već do ličnog bogaćenja i pljačke, baš zato što na njihovim zastavama nije bila ispisana lozinka bratstva naroda u zajedničkoj borbi, već lozinka međusobne mržnje, koja može samo da posluži okupatoru.

Ti isti četnici koji su se kitili perjem »nacionalista« danas su se srozali do uloge otvorenih slugu okupatora. Šesnaestog aprila, kada su partizanske hercegovačke snage vršile pripreme za napad na boračke ustaše, četničke bande su ih napale s leđa iz Gacka, po nalogu okupatora.[187] Ovi izdajnici dobili su zaslužen odgovor, ali time su još jednom i najjasnije pokazali ko su i šta su. Četničke bande — to su srpske ustaše; one danas sarađuju zajedno s ustašama pod skutom okupatora protiv oslobodilačke borbe srpskog, hrvatskog i crnogorskog naroda. I zato je borba protiv njih važan dio borbe protiv okupatora i ugnjetača naše zemlje, zato ih već danas u Hercegovini prezire svaki pošteni Srbin kao posljednje izrode.

Ujedini se u borbi za svoje oslobođenje, srpski narode Bosne i Hercegovine! Stupaj u redove naše partizanske i dobrovoljačke vojske, pomaži je svuda! Ne zaboravi nikad da je tvoj glavni neprijatelj njemački i talijanski okupator, da je on taj kome služe četnički i ustaški najamnici i izdajice. Kuj čvrsto borbeno bratstvo s tvojom crnogorskom, hrvatskom i muslimanskom braćom u zajedničkoj borbi, jer je to jedino jemstvo pobjede!

Braćo Muslimani
Bosne i Hercegovine!

Uništenje ustaškog gnijezda Borča je i korak k vašem oslobođenju. Vi znate da je na zastavama naše Narodnooslobodilačke vojske ispisana lozinka bratstva naroda, vi znate da su vas partizani branili od četničkog zuluma i pljačke. Ne dozvolite da vas vaši izrodi i izdajice koji su u redovima ustaša i dalje sramote i zavađuju s vašom braćom Srbima! Okrenite im leđa, odlučno i muški, i borite se zajedno s partizanima za našu zajedničku slobodu i budućnost!

Drugovi partizani i dobrovoljci!

Izražavajući vam priznanje za vašu junačku borbu, Vrhovni štab vas poziva da je nastavite još odlučnije, jedinstvenije i smjelije! Naš je cilj jedan: borba protiv njemačkih i talijanskih okupatora, koji su nas porobili, borba za oslobođenje naših naroda. Naš je neprijatelj jedan: to su krvavi okupatori i svi oni koji ih pomažu, bio to Pavelić ili Nedić, Dangić ili njima slični izrodi, bili to ustaše ili četnici. Naše najbolje oružje je naše jedinstvo, bratstvo južnoslovenskih naroda u borbi za njihovo oslobođenje, naši su saveznici bratska i velika Sovjetska Rusija, Engleska i Amerika. Naša je stvar pravedna i pobjeda će biti naša!

Živjelo jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine u borbi za slobodu!

Živjela naša Partizanska i dobrovoljačka vojska!

Smrt okupatoru i svim njegovim slugama!

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

[20. april 1942. god.
Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/242.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

[20. i 21. april 1942. god.,
Foča]

II*

Naš politički program je sada sljedeći: borba protiv okupatora i njihovih agenata, borba za oslobođenje naroda Jugoslavije, za jedinstvo i bratstvo svih naroda Jugoslavije. Tome cilju moraju biti potčinjene sve političke i ekonomske akcije narodnooslobodilačkih odbora. To je i program KPJ.[188]

Na primjer, u gradu Foči mi smo zatekli užasnu bijedu jer su četnici, a prije njih ustaše, sve uništili i opljačkali. I mi, više od tri mjeseca, svakog dana dajemo siromašnim građanima više od 3000 obroka.[189] Vrhovni štab je u tu svrhu dao 50 000 dinara. O svemu tome staraju se sada narodnooslobodilački odbori i u drugim mjestima.

Valter

III

Na oslobođenom području mobilisali smo svakoga ko ima oružje, a ostali ljudi obavljaju poljske radove.[190] U pozadini, u selima, organizovali smo narodnu stražu umjesto žandarma i policajaca.[191]

Na frontu sada stvaramo prave vojne jedinice, tzv. udarne bataljone, koji se uglavnom sastoje od omladine, jer se partizanski i dobrovoljački odredi, naročito u Bosni i Hercegovini, nisu pokazali dovoljno čvrsti. Oni su bili sastavljeni uglavnom od seljaka koji su branili samo svoja sela, a nije ih bilo moguće pokrenuti u borbu dalje od njihovih sela. Pored toga, oni se nisu lako podvrgavali vojnoj disciplini i vaspitavanju. Oni nisu htjeli da se bore protiv nedićevaca i ostalih izdajničkih četnika. U udarnim bataljonima nalaze se omladina i najbolji borci naše partizanske vojske. Na primjer, mi sada imamo 8 bataljona sastavljenih od partizana iz Srbije: iz Užica, Šumadije i Beograda.[192] Ta omladina se herojski bori i umire s pjesmom na usnama. Takve čvrste udarne bataljone mi sada organizujemo u svim krajevima Jugoslavije. Naročitu pažnju poklanjamo omladini. Sva ta omladina smatra za čast da bude u redovima Komsomola.[193]

---

* Nedostaju prva dva lista telegrama u kojima su vjerovatno dati podaci o političkim, ekonomskim i vojnim mjerama koje se preduzimaju na oslobođenoj teritoriji, a koje je Izvršni komitet Kominterne tražio od Tita (vid. nap. 179). — *Red.*

IV

Mihailovićevi četnici imaju sada svoje baze samo u Srbiji oko Gornjeg Milanovca i na Ravnoj gori. Oni nemaju slobodnu teritoriju, već se nalaze pod zaštitom nedićevaca.[194] Ovih dana mi smo istjerali iz Bosne Dangića i Račića zajedno s 300 četnika, jer su oni ovdje samo sijali mržnju i ubijali partizane.[195]

U Hercegovini mi smo ih takođe potpuno uništili,[196] jer su oni imali sporazum s Talijanima, i čak je Mihailović imao svoje predstavnike kod talijanskih vojnih vlasti[197]. Mi o svemu tome imamo dokumente koje smo našli kod ubijenog majora Todorovića, koji je bio glavni Mihailovićev predstavnik u Hercegovini.[198]

Mihailovićevi četnici se oslanjaju na velikosrpske elemente, na kulake, žandarme, dio oficira i na bivše državne činovnike. Oni prema drugim narodima otvoreno sprovode pravu velikosrpsku politiku i raspiruju u Jugoslaviji nacionalni šovinizam. Mihailović stalno šalje svoje oficire na našu teritoriju i u naše vojne jedinice sa zadatkom da izazovu pobunu protiv naših rukovodećih drugova, da razbiju naše partizanske jedinice i da ih prevedu u četnike.

Mihailović se svim silama stara da stvori*

[Valter]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/77.

Prevod s ruskog

* Nedostaje kraj telegrama. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Devetnaestog aprila upornim borbama mi smo zauzeli Borač na bosansko-hercegovačkoj granici. To je utvrđena teritorija od 15 vrsta. Ovdje su sa svih strana bili koncentrisani razni ustaški banditi, koji su ovdje imali svoju bazu, a koji su do sada ubili hiljade srpskih stanovnika i zapalili desetine srpskih sela. Talijanski okupatori iz Nevesinja pomagali su ih oružjem. U toku borbe ubijeno je više od 300 ustaša. Naše jedinice imale su artiljeriju i bacače. U borbi je učestvovalo 2500 boraca. Naše jedinice i dalje čiste teritoriju s obje strane rijeke Neretve.[199]

21. IV [19]42. god.
[Foča] Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/79. *Prevod s ruskog*

ŠTABU KALINOVIČKOG ODREDA
Za druga Radu [Hamovića]

22. IV [19]42. godine, 8 časova
[Foča]

Primili smo tvoj dopis od 20. t. mjeseca.[200]

U pogledu daljega rada postupićeš ovako:

1) Sve one koji su sabotirali borbu na Borču moraš likvidirati.[201] Za ovo si nam ti lično odgovoran. U ovom cilju osloni se na svoje udarne jedinice i Proleterski bataljon.[202] Isto tako, moraš počistiti svu petu kolonu na tome terenu gdje se nalaziš. Dakle, moraš najenergičnije istupiti. Postupak s petokolonaškom imovinom znaš kakav je.

2) Opasnog špijuna i razbijača narodne borbe Mila Radovića moraš nam živog, svezanog sprovesti što hitnije u Foču. On je organizovao bjekstvo generala Novakovića i njegove pratnje zajedno s onom engleskom misijom.[203] Moraš razviti izviđačku i obavještajnu službu da se slučajno ne nalaze na tom terenu.

3) Proleterski udarni bataljon neka privremeno ostane na Oblju. Njega ne smiješ uvoditi ni u kakve akcije. Mi ćemo kasnije narediti njegov raspored. Ti moraš s nama organizovati bržu vezu i izvještavati nas o svim stvarima.

5) Slažemo se da je trebalo nastaviti gonjenje neprijatelja ka Konjicu. To je zaista propušten momenat.[204] Mi smo o tome već govorili Hercegovačkom štabu i skrenuli mu pažnju na izvjesne činjenice.[205] U pogledu tvojega daljega rada, ti moraš održavati najtješnje veze s drugovima iz Hercegovačkog štaba i raditi po planu koji ste zajednički usvojili.

Čišćenje terena ka Konjicu mora se podijeliti na dvije faze:

1) čišćenje lijeve obale Neretve u vezi s čišćenjem Nevesinjskog polja, i

2) čišćenje desne obale Neretve: Bjelimića, rakitničke oblasti i niza naselja na padinama Treskavice prema Trnovu.

Prvi dio zadatka ti si već dobio na izvršenje. Nastoj da se to energično izvrši. Uhvati vezu s Konjičkim bataljonom. Njegovo dejstvo iz pozadine, od Konjica, mnogo će ti potpomoći. Samo, morate usaglasiti dejstva i istovremeno otpočeti akcije kako biste razvukli pažnju neprijatelja na više strana.

Drugi dio zadatka mnogo je teži. Terenske prilike teške su. Stanovanje i ishrana trupa predstavljaju isto tako probleme. Trupe Kalinovičkog odreda moraju biti pojačane odabranim snagama iz Hercegovine. Priredi dobar plan za tu akciju. Nemoj se osloniti samo na kartu, nego pitaj i poznavaoce terena i tamošnjih prilika. Sela ne napadati frontalno, nego ih obuhvatati. To je osnovno taktičko načelo i treba ga tako sprovoditi. Izgleda da se u Borču nije mogao izbjeći front pojedinih sela. No na padinama Visočice i Bjelašnice obilasci će se moći mimoići. Pri izvršenju ovoga drugoga dijela zadatka trebaće da učestvuju i trupe iz oblasti Trnova. U pogledu napada i mi ćemo dati naše sugestije. Do toga vremena treba nam pružiti podatke o neprijateljskim mjestima i rasporedu naših snaga.

6) Nastojaćemo da Proleterskom bataljonu pošaljemo nešto od spreme.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. Naredili smo Hercegovačkom štabu da malo stoke dodijeli za Trnovo.[206] Morate se zadovoljiti i skromnim brojem.

A-VII, k. 2, reg. br. 8/4.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HERCEGOVINU

22. IV [19]42. godine, 8 časova
[Foča]

1) Danas smo primili jedan izvještaj od druga Rada [Hamovića] iz Oblja.[207] Čudi nas da ni do danas nismo od vas dobili detaljan izvještaj o akciji i njenom rezultatu.[208]

Predlog druga Rada da se neprijatelj goni ka Konjicu bio je potpuno ispravan.[209] To smo i mi naredili vama. Vi ste propustili momenat za gonjenje razbijenog neprijatelja. Upamtite: jednom potučenog neprijatelja treba goniti do posljednjeg daha i metka. Oni koji su bježali iz Borča izazvali bi paniku i kod ostalih ustaša na pravcu Konjica. Taj je pravac za nas važan.

Čišćenje terena do Konjica može se podijeliti u dvije faze:

a) čišćenje Nevesinjskog polja i lijeve obale Neretve,

b) čišćenje od ustaša desne obale Neretve, rakitničke oblasti, kao i predjela zapadno od Trnova.

Prvi dio zadatka relativno je lak i može se brzo izvesti. Sadejstvo Konjičkog bataljona iz pozadine donijelo bi vam velike rezultate.

Drugi dio zadatka predstavlja ozbiljnu operaciju, koju treba solidno pripremiti. Terenski uslovi su teški, [a otežavaju se nepovoljnim] smještajem i ishranom trupa.

Dakle, čišćenje ustaša ka Konjicu mora se podijeliti u dvije faze. Vi ste već sada dali prvu fazu Kalinovičkom odredu. S obzirom na kvalitet toga ljudstva, mi vjerujemo da ono neće izvršiti zadatak kako valja.[210] A ako nešto i izvrši, to će biti samo polutanski, bez zamaha i siline. Ono će se vjerovatno ograničiti samo na obalu Neretve, a treba tu akciju proširiti i na Nevesinjsko polje, bar na onaj dio koji se još može dohvatiti od neprijateljske vatre iz Nevesinja.

Za drugu fazu morate odrediti dosta valjanih i odabranih jedinica.

2) Vi ste se odlučili da napadnete Fazlagića-Kulu, zato ste i odustali od gore navedenih operacija. Mi znamo da bi pad Fazlagića-Kule bio isto tako značajan kao i pad Borča.[211] Time bi uglavnom bila likvidirana sva ustaška uporišta u Hercegovini. Nakon toga vi biste razvili žestoku, uspješnu borbu protiv okupatora i pete kolone. Ali, drugovi, zauzeće Fazlagića-Kule vrlo je teško. Ovi naši podaci baziraju na činjenicama: težak teren, Talijani mogu vatrom iz Avtovca i Gacka potpomagati ustaše, četnici će obavezno udariti vama u leđa, u Fazlagića-Kuli ima ne manje boraca nego u Borču, a pri tome je teren za njih kudikamo

povoljniji. Neuspjehom protiv Fazlagića-Kule umanjio bi se onaj veliki politički prestiž koji ste vi zadobili osvajanjem Borča i junačkim držanjem u toj akciji. Dakle, ta se dobit ne smije staviti na kocku. Likvidiranjem oblasti Neretve možda biste još više pojačali vaše redove, a politički oslabili neprijatelja. Istina, sve te činjenice vi možete bolje od nas procijeniti, jer se nalazite na terenu. Mi vam skrećemo pažnju. Nemojte potcjenjivati neprijatelja i negirati činjenice. Ovo se naročito našim drugovima u Crnoj Gori gorko osvetilo.[212] Ni u čemu ne treba prenagljivati. Da niste izvršili solidne pripreme za Borač, sigurno kod onako žestokog neprijateljskog otpora ne biste uspjeli.

Dovođenje trupa i polazni raspored za trupe oko Fazlagića-Kule vrlo su teški. Mislimo da neprijatelja ne možete iznenaditi. Znači, svi vaši neprijatelji biće na vrijeme alarmirani. Tim će vaša akcija biti vrlo otežana.

U Borču ste utrošili dosta municije. Možda nemate dovoljno za ovo vrlo jako gnijezdo — Fazlagića-Kulu.

Zaključak: naše je mišljenje da preduzmete niz drugih akcija, pa preko njih da dođete do Fazlagića-Kule. Tako biste pojačali kadrove, a i došli do municije i oružja. No, ako ste vi tako solidno izvršili pripreme da Fazlagića-Kula mora sigurno, ali — ponavljamo — sigurno pasti, onda izvedite tu akciju najodlučnije. Poslije te akcije vi biste se bacili na izvršenje zadataka navedenih pod 1). Pri tome ne treba zanemarivati pravac Gacko—Bileća, kojim se naslanjate na Crnu Goru.

Ako se odlučite za napad na Kulu, onda bi se ta akcija morala izvesti za najkraće vrijeme — za dva do tri časa. To znači da se još u toku noći morate primaći glavnim objektima. Ako je vaše ljudstvo uvježbano za noćne akcije, onda ta akcija bi trebalo da otpočne negdje oko ponoći, da biste je u ranu zoru završili. Upamtite da su vam se u Borču pojedine kuće koje su bile od drveta držale čitav dan. U Fazlagića-Kuli sve su kuće od kamena. Te kuće mogu da izdrže u borbi mnogo više, a vi ih nemate čim rušiti. Imate samo par topovskih i bacačkih granata, koje služe samo da demorališu neprijatelja.

Na blokadu Fazlagića-Kule ne možete ni pomisliti jer je neprijatelj udaljen svega 5 km od toga sela.[213]

Naveli smo vam sve činjenice, pa se onda pametno odlučite. Jednom prihvaćenu odluku morate muški privesti u djelo, bez ikakvog kolebanja.

3) Po traženju druga Rada [Hamovića], proleterski bataljon ostaće privremeno u Ulogu. Mi smo za taj bataljon bili odredili mjesto Izgori.[214]

4) Pri preduzimanju operacija u pravcu Neretve morate imati izvjesne snage u predjelu Gacka, koje će uništavati petu kolonu. Poslije pada Fazlagića-Kule to bi bio zaista dosta lak zadatak.

5) Već smo vam rekli da ranjenike evakuišete za Goransko. To će biti vaša stalna bolnica.

U predio Goranska evakuišite žito i ostale potrebe, kao i jedan dio stoke, dok ćete drugi uputiti u predio Ćureva. Tamo ima dosta trave i sijena.

Malo stoke morate dodijeliti Kalinovičkom odredu za Trnovo.

U blizini Gacka ne smijete ostaviti ništa od potreba. Tamo često ispadaju Talijani, četnici i ustaše iz Kule. Moglo bi se desiti da vam nešto opljačkaju, a to ne smijete dozvoliti. Zato vas još sada opominjemo da sve potrebe evakuišete na mjesta koja smo vam označili.

6) Hiruršku ekipu trebali ste zadržati kod bolesnika. Upamtite: mjesto ljekara u borbenom rasporedu udaljeno je toliko od streljačkog stroja da ranjenik može najviše za 3—4 sata poslije ranjavanja stići na previjanje. U Izgorima je bilo daleko mjesto ljekara. Istina, tu su se pojavljivale i terenske teškoće, jer naprijed nije bilo pogodnijeg mjesta. Morate navići ljudstvo da ranjene drugove što hitnije prenosi k ljekaru.

7) Naši udarni bataljoni u predjelu Nikšića žestoko tuku četničke bande. Nanijeli su im ogromne gubitke i zaplijenili veliki materijal.[215]

Na frontu naših proleterskih brigada nema nikakvih promjena.[216]

8) Podnesite nam izvještaj o tome da li se dejstvom jačih snaga na vašoj teritoriji može doći do zapljene oružja i municije i kako bi se na vašoj teritoriji mogle prehranjivati jače partizanske jedinice.

Istovremeno nas izvjestite o mogućnosti pokreta jačih partizanskih dijelova pravcima:

Konjic—Prozor—Bugojno—Mrkonjić-Grad i

preko Neretve k Dinari i sjeverno od ove u niz polja: Duvanjsko—Livanjsko—planina Grmeč.[217]

9) Da li Talijani imaju kakve ofanzivne namjere prema vama?

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. Poslije konsultovanja došli smo do zaključka da trebate odustati od napada na Fazlagića-Kulu imajući u vidu sve činjenice koje smo gore naveli. Ne smijemo sve bacati na kocku. Moramo čuvati i živote naših boraca. Ustaše iz Kule treba čekati na otvorenom terenu. Upravo: Kula, Avtovac i Gacko nalaze se u blokadi. Sve te bande treba iz zasjeda dočekivati i uništavati. U otvorenoj borbi na terenu vi imate sve prednosti. Dakle, preduzmite niz drugih akcija, koje će biti ne manje

korisne. Napominjemo vam i to da vi ne biste mogli izvršiti nikakvu evakuaciju iz Fazlagića-Kule, pa ne biste imali nikakve koristi.

2) Šaljemo vam druga Peru Popivodu, našeg intendanta, koji će vam pomoći oko evakuacije i raspodjele plijena.

3) Ustaško-njemačke bande preduzele su detaljnije čišćenje istočne Bosne i Glasinca.[218] Pod uticajem četničkih vođa mještanske jedinice nisu se borile. Niz puta ponovile su se izdaje.[219] Može se očekivati napad na našu teritoriju poslije čišćenja Glasinca.[220] U tom slučaju bismo tražili naslon na vaše snage i teren. Kako bi bilo u pogledu ishrane u tom slučaju? Otuda nas i interesuju gore navedeni pravci, za koje nam prikupite podatke.

A-VII, k. 2-A, reg. br. 29/3.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

22. IV [19]42. godine, 8 časova
[Foča]

1) Izvijestite nas zašto se niste pridržavali taktičkih uputstava koja su vam izložena u našim naređenjima od 6. IV, tač. 2. i 10. IV, tač. 4, u kojima se s obzirom na nastalu situaciju, još preciznije izlaže taktički rad i postupak.[221] Vi ste pretrpjeli taj poraz baš zbog toga što se niste pridržavali naših naređenja. Što niste pretrpjeli još veću katastrofu, imate zahvaliti hrabrosti onih trupa koje su se izvukle iz gornjomoračke rupe.[222] Ovo nam detaljno obrazložite i što hitnije pošaljite.

2) Proleterski bataljon služi kao opšta rezerva, a ne za neku drugostepenu stražu na Kršu. Tamo mogu biti postavljene neke jedinice van sastava udarnih bataljona.[223]

3) Još jednom vam napominjemo da neprijatelja treba pustiti u unutrašnjost sreza, pa ga onda uništiti. Naše posljednje dvije direktive dati drugovima na savjetovanju na uviđaj.

4) Ništa nam ne kažete o daljem radu i namjerama četnika. Mi mislimo da će oni u G[ornjoj] Morači da naprave solidniju bazu za dejstvo protiv šavničkog sreza. To dejstvo moglo bi biti potpomognuto talijanskim dejstvom preko Đurđevića Tare. Zato porušite most na Đurđevića Tari. Mi možemo za naše potrebe uspostaviti potrebnu vezu sa Sandžakom. No, mi mislimo da taj most nećete moći srušiti. On ima solidnu konstrukciju. Dakle, rušenje toga mosta postavlja se kao hitno.[224]

5) Borač je pao. Ustaše su dale ogorčen otpor, ali je to bila ozbiljno pripremljena operacija. Drugovi iz Hercegovine nalaze se na visini svoga poziva. Oni su za kratko vrijeme dostigli i prevazišli svoje drugove iz Crne Gore, čijom su pomoći i otpočeli akcije. Ali su se oni toliko uzdigli da su sve četničke bande razbili, sabili ih kod okupatora i nanijeli im ogromne gubitke.

Plijen iz Borča je dosta obilat, naročito u namirnicama. Akcije u Hercegovini nastavljaju se.

6) Na frontu naših brigada nema nikakvih promjena.[225]

7) Napominjemo vam da vam se sada pružaju povoljniji uslovi za komitsko dejstvo. Neprijatelj se raširio. Možete se spuštati i do D[onje] Morače. Da ste radili kako treba, vi ste mogli obuhvatiti neprijatelja. Naređujemo vam da nađete sposobna lica koja će uspješno

rukovoditi operacijama. Nećemo više dozvoliti takve skandale. I za ovo ćemo uzeti vas na odgovor, a za dalje propuste primijenićemo naše najstrože mjere.[226]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. Drugi proleterski bataljon nalazi se u selima Meštrovac—Vranovina. Ako vam bude trebao, vi ga hitno pozovite preko Tepaca. Možete ga primaći u Ograđenicu.[227]

A-VII, k. 2-A, reg. br. 28/3.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dvadeset četvrtog aprila, odmah poslije naše redovne veze, molimo slušajte nas na tal[asnoj] duž[ini] 41 m. Stvar je u tome što mi hoćemo da uspostavimo vezu s vama preko druge stanice Vrhovnog štaba s akumulatorima. Naš pozivni znak je F H M. Odgovarajte na istoj talasnoj dužini na kojoj sada radite. Pozivni znak F G L. Stvar je samo u eksperimentu. Ovo nam je veoma potrebno da bismo mogli raditi na svakom mjestu i bez električne mreže.[228]

[23. aprila 1942. god., Foča] Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/87. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dvadeset drugog aprila 4000 Talijana počelo je ofanzivu iz Pljevalja u pravcu Čajniča—Goražda. Oni upotrebljavaju tenkove, artiljeriju itd. Borba se vodi na Metaljci.[229] S druge strane, Nijemci, ustaše i Talijani pokušavaju da se probiju od Prače i Romanije u pravcu Goražda, Rogatice i Foče.[230] Zbog nedostatka municije mi nećemo dugo izdržati frontalnu borbu, već ćemo primijeniti partizansku taktiku. U tom slučaju mi moramo da napustimo neke gradove i da odstupimo u planine.[231]

Iz Sarajeva javljaju: umjesto njemačkih trupa, u Sarajevo dolaze veće snage Talijana. Neke jedinice su već isturene na Trebeviću protiv naših jedinica.[232]

U Sarajevu je ovih dana uhapšeno više od 200 uglednih građana: inženjera, oficira hrvatske vojske, uglednih Muslimana i Srba.[233] Ustaše je uhvatila nekakva panika, a u građanstvu vlada veliko nezadovoljstvo Pavelićevim ustašama. S druge strane, postoje velike simpatije naroda prema partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci.

Narod smatra da je Draža Mihailović najveći šarlatan u historiji naših naroda. Populariziranje Mihailovića iz Londona izgleda u Jugoslaviji smiješno i neozbiljno.[234] Cio narod zna da Mihailovićevi ljudi mjesecima nisu ispalili nijedan metak na okupatora.

U Borču smo imali 45 mrtvih i 95 ranjenih. Naročito su se junački borili naši hercegovački partizanski bataljoni, Dugalićev bataljon 2. udarne brigade i Pivski bataljon.[235]

Možemo li se skoro nadati oružju i municiji?[236]

Zašto »Slobodna Jugoslavija« ne popularizira Vrhovni štab Partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, koji neposredno rukovodi operacijama, a isto tako i rukovodioce, čija smo vam imena dali?[237]

To je veoma potrebno. Mogle bi i druge stanice da ih populariziraju.[238]

Valter

23. IV [19]42. god.
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/80.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo javite Valdesu [Josipu Kopiniču] da nam da obavještenja preko vas o Birku [Edvardu Kardelju] i o stanju u Zagrebu, jer je kurirska veza prekinuta provalom u Sarajevu.[239]

24. IV [19]42. god. Valter
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1942/81. *Prevod s ruskog*

[ARSU JOVANOVIĆU, NAČELNIKU VRHOVNOG ŠTABA NOP I DVJ]

Druže Arso,[240]

Javi Radu [Hamoviću] da ne pretjeruje u strijeljanju.[241] Selo Gradina ne smije se paliti, već samo kazniti krivce.[242] Strijeljati se moraju samo oni kojima se dokaže petokolonaški rad. Pljačkanje u Borču ne treba odviše kruto postavljati. Treba vidjeti da li se pljačkalo iz magacina (naših) ili za vrijeme borbe. Ako je za vrijeme borbe, onda je to trebalo i očekivati, jer se nije neka stroga naredba izdala protiv toga. Obrati pažnju Radi na sve te stvari.

[25. aprila 1942. god., Foča] Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/258.

ŠTABU 2. PROLETERSKE NAR[ODNO]OSL[OBODILAČKE] UDARNE BRIGADE

Obaviješteni smo da je komandant Drinskog odreda Gojko Krezović pohapsio naše drugove polit[ičke] komesare i načelnika Štaba druga Vasu [Jovanovića].[243] On se nalazi negdje kod brda Zidine, južno od Kozare, negdje u pravcu Ifsara kod Grahovišta ili brda Carevo guvno. On ima sa sobom najmanje dva bataljona u jačini od 300 ljudi iz Drinskog odreda. Postoji bojazan da se poveže s Talijanima, pređe na njihovu stranu i preda naše ljude neprijatelju. U vezi s tim naređujem: uputite smjesta dva bataljona vaše brigade u tom pravcu; prethodno patrole treba da ispitaju cio teren da se ne bi naišlo na neke zasjede. Iz Rudina* treba da krenu vaše jedinice u pravcu Ifsara preko brda Dubrave, Popovače, sela Bošanje, kote 1016, Obradovićâ. Odavde poslati izvidnice u pravcu Drine. Izvršiti oprezno opkoljavanje Krezovićevih trupa i njega samoga uhapsiti sa najsumnjivijim elementima.[244] Označeni pravac — to je vaša frontalna linija, ukoliko neprijatelj već nije stigao do te tačke. Drugi dio vaše kolone treba da bude desno krilo i treba da se kreće u pravcu sela Bezujno, osiguravajući se od svakog iznenađenja od pravca Čajniča. Pri toj akciji treba da se angažuje i V (Šumadijsko-užički) bataljon i dijelovi Sandžačkog odreda. Pravac Čajniče—Slatina—Foča treba da bude stalno izviđan da neprijatelj ne bi mogao da vas s te strane iznenadi. Štab brigade treba da se smjesti u Slatini. Bez obzira na ove pravce koji su vam ovdje dati, vi sami treba na terenu dobro da izvidite na koji način ćete najlakše izvršiti ovaj zadatak.

Vaša dosadašnja aktivnost je za osudu. Vi ste se kruto držali naređenja, zaposjeli tu teritoriju koja vam je označena i sada ovdje sjedite, a talijanske trupe se nesmetano šetaju do Drine i Goražda. Vi niste poslani na taj teren da tu sjedite, već da neprekidno dejstvujete partizanski protiv neprijateljskih pojedinih dijelova. Još u toku prošle noći trebao je biti izvršen napad na lijevo krilo neprijatelja, i ako to niste bili u stanju prošle noći, vi ste to svakako mogli učiniti u toku ove noći.[245] Neprijatelja je trebalo neprekidno pratiti u njegovom napredovanju putem vaših izvidnica, a ne pustiti ga da on ode naprijed i da izgubite svaki kontakt s njim. Za osudu je to što vi s nama već 48 sati

---

* Nije nađeno na geografskoj karti. Vjerovatno se odnosi na Rudiće (jugoistočno od Ifsara). — *Red.*

ne održavate nikakve veze.[246] Za ovo snosite veliku odgovornost, jer biste vi sami morali da znate da je potrebno ovaj štab stalno obavještavati o situaciji na vašem sektoru. Po primitku ovoga naređenja pristupite hitno izvršenju ovih zadataka. Poslije izvršenja tih zadataka treba da napadate, naročito noću, na pojedine neprijateljske jedinice. Noćne akcije imaju tu prednost što se bez naročitog trošenja municije mogu postići rezultati. Vama je potrebna municija, a nju je moguće dobiti jedino na taj način što će se osvojiti od neprijatelja. Pri eventualnom vašem odstupanju u pravcu Foče, vaše lijevo krilo treba biti stalno na visovima kod Drine. Odstupanje treba da bude izvođeno pod stalnim kontranapadima protiv neprijateljskih manjih odjeljenja.

Naše se trupe još nalaze u Goraždu, a jedan neprijateljski bataljon je jedan kilometar od Drine u pravcu Goražda.

25. IV [19]42. god, 9 sati.
[Foča]

Komandant NOP i DVJ
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 45/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Da bismo spriječili talijanske tenkove i motorizaciju da iz Sandžaka pređu preko Drine, mi smo 25. noću kod Goražda i Ustiprače digli u vazduh dva velika željeznička i dva drumska mosta na Drini.[247] Mi i dalje držimo Goražde, ali smo stanicu morali da preselimo.[248] Neprijatelj pokušava ofanzivu sa svih strana i borbe se nastavljaju.[249] Juče i danas mi smo poljskom artiljerijom tukli Praču, nedaleko od Sarajeva. U ovoj ofanzivi s Nijemcima, Talijanima i ustašama sarađuju i nedićevci.[250]Nedić poziva Srbe u Bosni da se ne odupiru, jer je Bosna po naređenju Nijemaca ustupljena ustašama. To je izazvalo veliko nezadovoljstvo kod onih Srba koji su vjerovali u Nedića i mislili da će on stvarno dobiti Bosnu za Srbiju.[251]

Kad bismo imali municije mi bismo svu ovu gamad brzo razbili. Naši borci na ovom sektoru imaju sada po 25 do 30 metaka svaki. Često partizani idu u napad s 5 metaka. Veoma je nezgodno što se mi borimo protiv raznih neprijatelja, koji imaju različito oružje i municiju koja ne odgovara našem oružju. Veoma je teško zaplijeniti municiju, jer su se okupatori dosjetili i svojim vojnicima daju vrlo malo municije, a svojim slugama ustašama i četnicima još manje. Neprijatelj ima svega nekoliko bombardera, ali oni stalno bombarduju razne naše punktove i našu pozadinu.

Valter

26. IV 42. god.
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/82.

Prevod s ruskog

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

29. IV [19]42. godine, 8 časova
[Foča]

1) Glavni štab za Crnu Goru i Boku nosiće od sada naziv: Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Crnu Goru i Boku.[252]

Odlukom Vrhovnog štaba postavljamo: za komandanta druga Peka Dapčevića, za političkog komesara druga Mitra Bakića, za načelnika štaba druga Velimira Terzića, koga hitno pozvati iz Bjelopoljskog odreda;[253] za članove Štaba drugove Savu Kovačevića i Sava Orovića.

Drug Blažo Jovanović neka ostane u Pokrajinskom komitetu i kao zamjenik političkog komesara Glavnog štaba, s tim da ima partijske stvari u vojnim jedinicama.

2) Mjesto Štaba određivati prema potrebi. Za sada izgleda da je najbolje ostati u predjelu Nikšića.[254] Kod Štaba treba da se uvijek nalazi jedna mobilna jedinica. I sam Štab treba da bude mobilan, da prati operacije i da njima rukovodi iz neposredne blizine.

3) Za sada u Crnoj Gori nećemo osnivati proleterske udarne brigade. Zadržaćemo se i dalje na odredima, s tim što će ti odredi biti mobilni, udarni, a ne vezani za teritoriju kao do sada. Štabovi odreda kreću se s jedinicama i neposredno rukovode operacijama. Službom u pozadini rukovodiće drugi organi, kako ćemo to niže izložiti. Prema tome, neka ostanu nazivi: Durmitorski, Nikšićki, Zetski, Lovćenski, Komski itd. narodnooslobodilački partizanski odredi, i to kao operativne jedinice, sposobne za borbu na ma kom terenu. To su isto onakvi odredi kao što su u Srbiji, formirani po uzoru na proleterske udarne brigade.

Svaki odred sastoji se od više udarnih bataljona. Udarni bataljoni u odredu nose naziv: prvi, drugi, peti [bataljon] Durmitorskog narod[no]-oslobod[ilačkog partizanskog odreda].

Formiranje ljudstva po bataljonima treba elastično izvesti. Tu se ne mogu postaviti neke krute forme. Ljudstvo iz jednog sreza ili plemena može biti izmiješano po bataljonima u odredu. Razbijanje manjih bratstava može biti i štetno. U ovom pogledu treba polagano ići i ne prenagliti. Može se kombinovati i jedno i drugo.[255]

Ako se dogodi da više odreda učestvuje u izvršenju jednoga zadatka, onda u tom slučaju obično Glavni štab neposredno rukovodi

odredima i operacijom. U ovom slučaju može se formirati i posebno operativno rukovodstvo, sastavljeno od pojedinih članova iz Glavnog štaba i iz štabova odreda. Smatramo da je ovaj drugi slučaj, kao privremeni komandni sastav, s vojničke tačke gledišta nepodesniji, pa ga treba izbjegavati. Glavni štab uvijek može odvojiti dva-tri člana koji će neposredno rukovoditi odredima, dok će ostali svršavati ostale poslove.

4) Na oslobođenim teritorijama odreda formiraju se komande područja dotičnog odreda.[256] Npr.: Komanda područja Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Zadaci su komandi područja: mobilizacija ljudstva, staranje o ishrani, snabdijevanje i smještaj trupa koje operišu, pribiranje hrane u magacine, sanitetska služba u pozadini, obrazovanje sanitetskih ustanova, uspostavljanje svih vrsta saobraćaja i staranje o transportu trupa i materijala, staranje o redu i poretku na svome području, razvijanje obavještajne službe, održavanje tijesnog kontakta s NOO i staranje o privođenju u djelo odluka ovih odbora, obrazovanje vojnih radionica, slagališta, staranje o transportnim kolonama, postavljanje i kontrolisanje komandi mjesta i partizanskih straža.

Komande područja stoje pod neposrednom komandom Glavnog štaba, ali moraju izlaziti u susret svim zahtjevima trupa koje operišu na tome području.

Na čelu komande područja nalazi se komandant područja i kao takav potpisuje sva naređenja. Njemu Glavni štab dodjeljuje na službu potreban broj lica, prvenstveno drugova i drugarica koji su manje sposobni za borbu uslijed rana, bolesti, manje izdržljivosti, starijih drugova itd.

Kao izvršne organe, komanda područja ima komande mjesta i partizanske straže. Komande mjesta postavljaju se samo u većim mjestima, obično jedna do dvije na dotičnom području. Komanda područja određuje komandante mjesta i izvjestan broj lica na službu. Ova lica uzimaju se kao i kod komande područja. Zadaci su komande mjesta slični kao i komande područja.

U sadašnjim uslovima komande područja treba da ustanove partizanske straže. Komande mjesta ustanovljavaju se s osvajanjem većih mjesta. Dužnosti partizanskih straža vide se iz priloga.[257] (Neka Durm[itorski] odred pošalje 1 primjerak.*)

5) Postavlja se pitanje statuta udarnih bataljona. To sada nije najvažnije. Prvo treba formirati bataljone i vojno-politički ih uzdići, pa se poslije može izraditi jedan statut koji treba da bude sličan Statutu proleterskih brigada.[258] Sada ne treba izlaziti s tim krutim formama da se ljudi ne bi uplašili.[259]

---

* Rečenica u zagradama dopisana je rukom. — *Red.*

6) Pitanje starješinskih oznaka riješeno je.[260] Pitanje kazni još nije riješeno, ali ćemo i to u najkraće vrijeme dostaviti.

Udarnici zakletvu obavezno moraju položiti.

7) Drug Sava Kovačević treba i dalje da ostane komandant Nikšićkog odreda i pored toga što je član Glavnog štaba za C[rnu] Goru i Boku. Ti se štabovi sada nalaze na istom terenu.

Imati u vidu da se za zamjenike komandanata odreda odnosno političkih komesara mogu određivati komandanti bataljona odnosno politički komesari bataljona iz dotičnog odreda. Ovo važi kao pravilo kad se nema dovoljno odabranog starješinskog kadra. Dakle, i u ovom određivanju biti elastičan i ne držati se krutih šablona. Osnivanjem komandi područja uveliko će biti olakšani poslovi operativnih štabova, naročito što se tiče materijalnog snabdijevanja, što uvijek zadaje najviše teškoća. S druge strane, ni operativni štabovi ovo ne treba da shvate bukvalno. I oni se moraju starati o snabdijevanju ljudstva. Oni su lično odgovorni za pravilnu ishranu. Dakle, sve naše ustanove treba jedna drugu da dopunjuju bez ikakvog trenja. Mi ne smijemo pribjegavati šablonskom birokratskom komandovanju.

8) Što se tiče načina vođenja borbe, Štab se mora upoznati detaljno sa svim našim naređenjima koja smo izdali u tom pravcu.[261] Odjeljenja u neprijateljskoj pozadini moraju da otpočnu živu borbu. Ne smiju se ograničiti na političko-informativnu djelatnost. I to je potrebno, ali to je linija slabijeg otpora — u osnovi oportunistička. Mora borba da se vodi, i to žestoka. Bez toga nema ništa. Ne treba labaviti naše drugove tim mekanim zadacima.

Pred vas se postavlja i jedan obimniji zadatak. Da ga pravilno shvatite, izložićemo vam situaciju.

U pravcu naše oslobođene teritorije upravili su ofanzivu ustaše, Nijemci i Talijani. U istočnoj Bosni do rijeke Prače ustaško-njemačke bande očistile su i popalile cijelu teritoriju. Mještanski seljaci pod uticajem propagande četničkih vođa nisu ni davali otpor. Vođe su govorile seljacima da se ne bore protiv Nijemaca, pa im ovi neće ništa. Seljaci su poslušali, ali su sve njihove kuće bile popaljene. Četnici su govorili da će istočna Bosna pripasti Nediću. Međutim Bader, zapovjednik Srbije, izdao je proglas da taj dio pripada hrvatskoj državi.[262] Četnici su počeli vrbovati seljake za Nedićevu vojsku, ali se ovi nisu htjeli odazvati. Tako su ti seljaci potpuno razočarani u četnike. Oni su prebjegli na našu slobodnu teritoriju koju drže naše jedinice i tražili od nas zaštitu. Mi smo im pružili pomoć. Ali je to ljudstvo demoralisano, tako da se ne može računati na njegovu borbenu vrijednost. Pojedine bataljone prebacili smo na njihovu teritoriju.[263]

Pošto su ustaško-njemačke bande završile čišćenje istočne Bosne, koncentrišu se prema teritoriji koju mi držimo. Napad se očekuje svakog dana.[264]

Talijani su prodrli s dva bataljona do Goražda. ali dalje nisu mogli, jer smo sistematski porušili sve mostove na Drini.[265] Time smo im pripremili veliko iznenađenje. Naše jedinice već su imale uspjeha protiv Talijana. Očekuje se i ofanziva Talijana protiv Foče. Most na Tari kod Šćepan-polja postao je predmet stalnog neprijateljskog bombardovanja, ali se on drži nepovrijeđen.[266] Dakle, mi smo neprijatelju veliki trn u oku i možemo se nadati velikim neprijateljskim napadima s više strana. Naravno, mi smo potpuno obezbijedili naše partizanske pozicije i uporišta. No, mogli bismo naše snage djelimično pokrenuti prema Hercegovini s ciljem da se na tome terenu dođe do što više oružja i municije, u čemu mnogo oskudijevamo.

Kod ovakve situacije nameće se potreba vašeg življeg angažovanja prema Kolašinu.[267] Tako bismo neprijatelju razvlačili pažnju na više strana i stvorili bolje i šire uslove za manevrovanje. Tako bismo imali slobodno jedno važno uporište. Vidjeli smo da vi u Šavniku raspolažete velikim snagama. Držati tolike snage neaktivne, u odbrambenom stavu, bila bi velika greška. Po osvajanju Kolašina, tamo ne biste trebali vezati velike snage. Držanje toga predjela morao bi vršiti Komski odred, ako je uspio da formira neki udarni bataljon.[268] Upravo odbrana Kolašina bi počivala na komitskom načinu ratovanja, uz zabacivanje lakih četa u neprijateljsku pozadinu. Neki masovni pohod u Limsku dolinu ne bi se isplatio, kako smo to objasnili u posljednjem našem pismu.[269] Sve ove sugestije ne shvatite kao našu zapovijest, nego kao direktivu i pružanje sugestija u vezi s razvojem situacije koja nam ide u susret. Vi morate biti vrlo obazrivi i budni. Morate dobro procijeniti sve činjenice, pa se odlučiti. Kolašin nas je stao mnogo žrtava, pa se treba čuvati daljih.

Pri akcijama u pravcu Kolašina angažujte i Bjelopoljski odred. On bi mogao lakim dijelovima napraviti malo ranije neku diverziju u pravcu Berana, preko Femića Krša. Isto tako i bataljon »Aleksa Đilas« treba da sadejstvuje preko planine u pozadinu Kolašina. Njegovo ljudstvo odlično poznaje teren. Taru može preći negdje oko Bjelojevića. Potrebno je samo vremenski dobro proračunati pokrete.

U pravcu Pipera, Bjelopavlića, Lješanske nahije zabacite u pozadinu laka odjeljenja. Kad u Piperima stvorite čvrstu osnovicu, onda ćete moći zabaciti odjeljenja i u Kuče. Osnovni princip: teritorije ne držati, nego krstariti preko njih. Na osvojenim teritorijama postavljati partizanske straže, koje će svojim vršenjem službe uveliko potpomoći vašu borbu. Straže su od postarijeg, ali vjernog i odanog ljudstva.

9) Drug Đido [Milovan Đilas] neka ostane tamo sve dok se jedinice vojno-politički ne učvrste, dok se ne riješe važniji vojnički problemi i dok se Glavni štab i Partija potpuno ne učvrste da mogu pravilno raditi i riješiti nastalu situaciju u svoju korist.[270]

10) Predio planinopivski i župopivski treba da vam bude baza za razmještaj rezervi u hrani, i sanitetskih ustanova. Drugovima iz Her-

cegovine predio Goranska je uporište. Vama su obećali jedan vagon žita. Stupite s njima u vezu. Ti drugovi, koji su otpočeli borbu s vašom pomoći, nadmašili su vas. U posljednje vrijeme oni su uspješno riješili nekoliko važnih problema. Nisu imali nijedan vojnički neuspjeh. Dobili smo izvještaj da su s neznatnim snagama opkolili jednu talijansku kolonu od 1500 fašista. Borba je u toku. Dosadašnji rezultat: zarobljeno 97, pobijeno preko 200; zaplijenjeno: 4 mitraljeza s municijom, 11 puškomitraljeza, preko 200 pušaka, velika ratna sprema i tako dalje.[271] Oni kažu da ove ostale neće puštati žive.

11) Sve teritorijalne štabove bataljona, četa, vodova itd. odmah ukinuti. Oduzeti im sve štambilje. Pozadinske službe prenijeti na komande područja, komande mjesta i partizanske straže. Sve ovo postaviti i objaviti preko »Saopštenja«.[272] Rekli smo da preko »Saopštenja« objavite i štabove odreda, bataljona i komandante područja, pa to niste uradili. Isto tako, štabovi odreda treba da objave komandni sastav četa.

Komandama područja, komandama mjesta i partizanskim stražama odredite tačne rejone i mjesta stanovanja.

12) Svim partizanima izdajte partizanske listove.[273] Formular će dostaviti Štab Durmitorskog odreda.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 11/4.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

29. IV [19]42. god., 9 časova
[Foča]

1) U prilogu vam dostavljamo naređenje koje smo uputili i Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku.* Cjelokupni vaš rad saobrazite uputstvima koja su tamo pružena.

Postavite Komandu područja. Njenog komandanta neka hitno odredi Glavni štab. Sjedište neka bude u Žabljaku, gdje ukinite Komandu mjesta. Kod Komande područja može biti jedna partizanska straža. Mišljenja smo da treba postaviti partizanske straže u Šarancima, Boanu, Šavniku, Planini pivskoj, Župi pivskoj. Komandu mjesta iz Šavnika ukinite, jer nemate potrebu za njom. Ako nađete za potrebno, možete ustanoviti i još koju partizansku stražu.

2) Velimira Kneževića odmah postavite za političkog komesara Durmitorskog odreda. Ostala lica u Štab odreda neka najhitnije odredi Glavni štab za Crnu Goru. Zaista nas čudi da je taj naš drug određen za komandira jedne partizanske straže. Ne treba se tako rasipati našim najboljim starješinskim kadrom.[274]

3) Potrebu za aktivnošću vašega odreda ka Kolašinu iznijeli smo u naređenju Glavnom štabu.

4) Mi smo stekli ubjeđenje da je Lovćenski bataljon upotrijebljen na običnoj straži na Kršu. On je trebao da rješava važne ofanzivne zadatke u vašem srezu, pa ste ga u tom smislu i trebali upotrijebiti. Stupite u vezu sa štabom toga bataljona i nađite pravilno rješenje.[275]

Peti bataljon neće doći u Žabljak, jer je angažovan ka Goraždu. Vi i inače imate dovoljno snaga.

5) Drugovi iz Hercegovine dodijelili su Glavnom crnogor[skom] štabu jedan vagon žita. Ono se sada nalazi u Izgorima i oko Čemerna. Morate organizovati prenos od toga žita. Daće vam i od stoke. Rečeno im je da sve to doture do Goranskoga.[276]

Sve potrebe treba smještati u predjelu planinopivskom i župopivskom. Bolje bi bilo da ste organizovali bolnicu na platou Pivske planine. Hercegovački drugovi služiće se bolnicom u Goransku. Tamo smo uputili hiruršku ekipu. Pošto završi posao možete je pozvati u Žabljak. Upamtite da se ta ekipa ne zadržava na jednom mjestu. Po završenom poslu ide tamo gdje je potrebno.

---

* Vid. str. 79. — *Red.*

6) Omladinski bataljon neka ostane u sastavu Lovćenskog bataljona. Najbolje je da ga taj bataljon postepeno uvodi u dejstvo. Ne bi bilo dobro da taj bataljon stupa u dejstvo dok ne stekne najnužnije borbeno znanje. Može biti da ćemo taj omladinski bataljon kasnije priključiti Lovćenskom bataljonu.[277]

7) U bolnice nemojte primati ono ljudstvo koje nema ljekarski uput.

8) Održavajte vezu s Pljevaljskim odredom. Saopštite tom odredu naše naređenje: ako neprijatelj pokuša neku novu ofanzivu k Foči, on treba da napadne iz pozadine. Pokuša li neprijatelj k Đurđevića Tari, onda treba isto tako da napada s boka i iz pozadine.

Recite Pljevaljskom odredu da nam pošalje detaljan izvještaj o vojno-političkoj situaciji oko Pljevalja.

9) Pismo za Bjelopoljski odred koje se odnosi na upućivanje druga Terzića za načelnika Crnogorskog štaba odmah sprovedite i sigurno dostavite. Preko druga Jakića[278] ovo telefonom saopštite i Glavnom štabu za Sandžak, s kojim nemamo brzu vezu. Terzić se ima poslati po svaku cijenu. Po dolasku u Durmitorski odred ima da razmotri detaljno vojnu situaciju i mogućnosti u vojničkom pogledu. Pružite mu u tom pogledu potrebne podatke.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 12/4.

ŠTABU BJELOPOLJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

29. IV 1942. god., 9 časova
[Foča]

Drug Velimir Terzić određen je za načelnika Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Crnu Goru i Boku. Ne čekajući po ovome naređenje od Glavnog štaba partizanskih odreda za Sandžak, odmah uputite druga Terzića na novu dužnost. Naređenje smatrati vrlo hitnim. Drug Terzić neka izabere pravac kretanja: preko Đurđevića Tare ili preko Mojkovca i Sinjajevine. O pravcu pokreta raspitati se prethodno.

Dužnost komandanta odreda neka privremeno primi zamjenik komandanta. Novog komandanta odrediće Glavni štab za Sandžak.[279]

Pošaljite nam detaljan izvještaj o vojno-političkoj situaciji na vašem području, kao i u pravcu Vasojevića.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 4, reg. br. 28/1.

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Ako austrijski drugovi dođu k nama, mi ćemo moći da ih prebacimo u Austriju. Može preko partizanskih odreda, a može i vozom. Dokumenta ćemo spremiti mi.[280]

29. IV [19]42. god. Valter
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/83. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Naše partizanske jedinice u Hercegovini opkolile su 25. aprila jednu talijansku kolonu od 1500 vojnika koja se uputila iz Nevesinja u Gacko. Borba je trajala dva dana. Ubijeno je 300 Talijana, 97 vojnika zarobljeno. Zaplijenjeno: 3 teška mitraljeza, 7 puškomitraljeza, oko 200 pušaka, cijela komora i oko 1000 vojničkih uniformi. Borba se nastavlja i naše jedinice čvrsto stežu obruč i uništavanje te kolone se nastavlja. Učestvuju talijanska artiljerija i avioni.[281]

U Hercegovini se koncentrišu krupne talijanske jedinice. Samo u Mostaru ima 15 000 vojnika.[282]

Napad Talijana iz Pljevalja zadržali smo na Drini kod Goražda.[283] Sada mi noćnim napadima duž cijelog puta Pljevlja—Čajniče—Goražde uništavamo talijanske transporte i živu silu. Dvadeset osmog aprila noću jedna naša jedinica napala je talijanske kamione s vojnicima na Kozari. Ubijeno je 6 i ranjeno 20 talijanskih vojnika. Zaplijenjeno: 2 mitraljeza, 3000 metaka i drugog materijala.[284] U Pljevljima je koncentrisano još 10 000 vojnika za napad na Foču.[285]

Njemačke i ustaške jedinice do sada nisu mogle slomiti otpor naših jedinica koje štite front Jahorina—Goražde.[286]

II

Komandant njemačkih snaga u Srbiji general Bader naredio je da se ovdje u Bosni rasture leci u kojima se govori da je on preuzeo komandu nad udruženim snagama u Bosni, da obećava pomilovanje svim seljacima koji predaju oružje, da garantuje ravnopravnost svima pod uslovom da Srbi u istočnoj Bosni budu potčinjeni Pavelićevoj vladi.[287]

Na Ozrenu i u blizini Zenice naše jedinice takođe vode uporne borbe.[288] Naše partizanske jedinice čvrsto su okružile grad Jajce i Mrkonjić-Grad.[289]

III

Ovih dana došlo je do provale među oficirima-avijatičarima u Sarajevu koji su bili naši simpatizeri.[290] Jedan avijatičar uspio je da pobjegne i došao je u naš štab. On priča o velikom nezadovoljstvu u redovima hrvatskih jedinica. On nam je dao vrlo dragocjene podatke o rasporedu jedinica i njemačke avijacije.

Naš Vrhovni štab nalazi se još u Foči, ali nam neprijatelj svakodnevno dosađuje s bombarderima.

29. IV 1942. god. Valter
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/84.

Prevod s ruskog

RADNICI I RADNICE JUGOSLAVIJE!

Ovaj najveći praznik rada, praznik međunarodne solidarnosti radničke klase cijelog svijeta — *Prvi maj*, pada u vrijeme kada se na horizontu već pojavljuju prvi znaci pobjede nad fašističkim mrakom, kada se pojavljuju prvi znaci koji nagovještavaju neminovnu propast najvećeg neprijatelja radničke klase i čitavog čovječanstva — njemačkog fašističkog imperijalizma. Narodi evropskih zemalja već godinama stenju pod strašnim okupatorskim terorom omraženih njemačkih fašističkih osvajača, njihovih osovinskih trabanata i raznih domaćih izdajnika. Podjednako pate i ginu radnici, seljaci, napredna inteligencija i omladina. Krvavi Hitlerov fašizam teži da uništi sve što je napredno. U porobljenim evropskim zemljama on teži da osnuje tzv. novi fašistički poredak, da uspostavi srednjovjekovni mrak i ropstvo, da pretvori radnike u pokorne ,robove njemačkih i drugih krupnih kapitalista, a seljake u srednjovjekovne kmetove. Njemački fašistički imperijalistički osvajači teže da osvoje čitav svijet, da porobe sve narode i pretvore njihove zemlje u svoje kolonije. Zbog tih svojih ciljeva njemački fašistički osvajači ne prezaju ni pred kakvim zločinima. Okupali su Evropu u krvi i pretvorili sela i gradove u pepeo i ruševine. Zbog tih svojih ciljeva krvavi osvajač Hitler napao je prije deset mjeseci na Sovjetski Savez, na zemlju socijalizma, na državu radnika i seljaka. Porobljena Evropa trebala je ovim fašističkim razbojnicima za vođenje rata protiv Sovjetskog Saveza. Krvavi Hitler sili porobljene narode Evrope da pomognu uništiti, porobiti zemlju gdje je radni narod grada i sela živio najsretnijim životom: on sili porobljene narode Evrope da pomažu borbu protiv sovjetskog naroda, koji danas prolijeva potoke svoje krvi za slobodu svih porobljenih naroda.

Radnici i radnice Jugoslavije!

Već je prošlo više od godinu dana otkako su fašistički razbojnici porobili narode Jugoslavije. Naša sela i gradovi opustošeni su, zemlja opljačkana, zalivena nevinom krvlju stotina i stotina hiljada seljaka i radnika, žena, djece i staraca. Zločinac, fašistički okupator, pomoću domaćih izdajnika Pavelića, Nedića i drugih svirepo istrebljuje naše narode. Pomoću njih on tjera desetine hiljada vaših drugova, radnika i radnica, u Njemačku na rad, na ropski rad. Mnogi nesvjesni radnici

dali su se zavarati raznim obećanjima njemačkih agenata i pošli su dobrovoljno u Njemačku da rade u fabrikama i rudnicima, da vade rudaču koja će se upotrijebiti za rat protiv vaše braće po klasi — radnika Sovjetskog Saveza, da izrađuju oružje i municiju kojim će se pucati na vašu rusku braću, na našu veliku slavensku braću, koja se bore i za našu slobodu.[291]

Radnici i radnice, šta znači odlaziti na rad u Njemačku? To znači najveću izdaju nad radničkom klasom; to znači pomagati najvećeg neprijatelja radničke klase; to znači isto što i otići na front i boriti se s puškom u ruci protiv vaših drugova, radnika Sovjetskog Saveza, protiv naše ruske braće, protiv onih koji liju svoju dragocjenu krv za slobodu svih porobljenih i obespravljenih. Otići u Njemačku na rad, to znači boriti se protiv onih koji već deset mjeseci vode herojsku borbu u Jugoslaviji protiv omraženih fašističkih okupatora; to znači boriti se protiv naše Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Oni koji to rade i neće da uvide svoje zablude, imaće žig izdajnika radničke klase, izdajnika narodnooslobodilačke borbe.

Radnici i radnice Jugoslavije!

Već deset mjeseci jedan dio radnika, seljaka i napredne inteligencije u redovima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije vodi herojsku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. *Postavite si pitanje da li vi činite dovoljno napora da poduprete ovu pravednu narodnu borbu*? Ova borba je u prvom redu vaša borba. Radnička klasa Jugoslavije mora biti u prvim redovima ove velike oslobodilačke borbe. Vi, radnici i radnice, koji radite u raznim fabrikama koje služe okupatorima i njihovim domaćim slugama, da li vi sabotirate neprijateljsku proizvodnju? Da li činite sve što možete da onemogućite proizvodnju materijala koji služi neprijateljima našeg naroda? Da li vi uništavate mašineriju i fabrike? Zar ćete vi raditi za okupatora, za narodne neprijatelje zbog mizerne nadnice, dok veliki dio vaše braće na bojnim poljima po brdima i dolinama, goli i bosi, gladni i žedni, vode borbu na život i smrt protiv zajedničkog neprijatelja? Ne, vi to ne smijete dozvoliti. Nijedan radnik ili radnica ne smije u Njemačku na rad. Nijedan radnik i radnica ne smije da radi za neprijatelja, za krvnike radnog naroda. Svako je dužan da učini sve što je moguće da bi se ubrzala propast fašističkih zlikovaca.

Radnici i radnice Jugoslavije!

Mnogi vaši drugovi dali su već svoje živote u dosadašnjoj borbi. Stupite na njihovo bojno mjesto i izvršite svoju dužnost prema radničkoj klasi i svome narodu. Herojska Crvena armija svaki dan nanosi sve

žešće udarce njemačkim fašističkim osvajačima. Hitlerova snaga sve više i više slabi i nije daleko čas njegove konačne propasti. Pobjeda sovjetskog naroda i njegovih saveznika Amerike i Engleske je sigurna. Osovinske sile sa svim svojim trabantima biće skoro pobijeđene i uništene. Ovu pobjedu ubrzaće borba svih porobljenih naroda Evrope, ubrzaće je solidarnost radničke klase čitavnog svijeta s radnicima Sovjetskog Saveza, ubrzaće je solidarnost čitavnog naprednog čovječanstva s narodima Sovjetskog Saveza.

Radnici i radnice Jugoslavije!

Neka vam ovaj *Prvi maj* bude dan opšte mobilizacije svih vaših snaga za borbu protiv okupatora i protiv njegovih domaćih slugu. Svi koji su sposobni za borbu neka stupe u redove naše Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Drugi neka rade prema svojim snagama u pozadini da pomognu ovu veliku narodnu borbu. Sabirajte novčana sredstva, sabirajte sanitetski materijal, sabirajte obuću i odjeću za naše borce, sabirajte oružje i municiju, sabirajte hranu itd. i šaljite to našim borcima, koji se junački bore za slobodu naših naroda.

Radnici i radnice Jugoslavije!

Komunistička partija Jugoslavije vas poziva da odužite svoj dug pred narodom. Ova borba donijeće i vama bolju i sretniju budućnost. Uložite sve svoje snage u borbu protiv omraženih fašističkih okupatora. Rušite mostove i željezničke komunikacije. Uništavajte fabrike i rudnike, uništavajte sve što služi fašističkim osvajačima.

Da živi Prvi maj, međunarodni praznik rada i solidarnosti!

Da živi solidarnost radničke klase u borbi protiv fašističkih osvajača!

Da živi oslobodilačka borba naroda Jugoslavije protiv okupatora i njihovih domaćih slugu!

Da živi velika zemlja socijalizma — SSSR!

Da živi herojska Crvena armija!

Da živi drug Staljin, vođa i učitelj radničke klase čitavog svijeta!

Da živi Komunistička partija Jugoslavije!

Da živi Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije!

1. maj 1942. god.
[Foča]

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/242.

OKRUŽNOM KOMITETU KPJ ZA ISTOČNU HERCEGOVINU

2. maj 1942. god.
[Foča]

Iz posljednjeg pisma koje smo dobili od drugova iz vašeg Operativnog štaba[292] vidjeli smo da ste pravilno primili naše napomene u vezi s opasnostima sektaškog iskrivljavanja partijske linije u Hercegovini.[293] To je dobar početak, ali tu ne smijete ni u kome slučaju stati: važno je da naše primjedbe odlučno i uporno sprovodite u djelo na svim sektorima vaše djelatnosti.

Specijalni broj vašeg biltena o Borču (koji je inače po sebi vrlo dobra i korisna stvar i nema ozbiljnijih grešaka) pokazuje još jednom koliko je zaista bila — i još je uvijek — realna opasnost od sektaških skretanja kod vas.[294] Tamo vi, npr., u proglasu narodu Hercegovine u gotovo svakoj drugoj rečenici spominjete Komunističku partiju i njenu ulogu, dok suviše malo popularišete baš vaše pojedine jedinice i partizane uopšte koji su učestvovali u toj borbi. Treba shvatiti, drugovi, da takvo suviše nametljivo forsiranje rukovodeće uloge KPJ *na riječima* može da zvuči ne samo reklamerski i nametljivo već i štetno. Svi borci vaših odreda, pa i mase naroda koje pomažu oslobodilačku borbu, nisu komunisti ili članovi KPJ, i njima može lako da se učini takvo isticanje u svakom retku kao strančarstvo. Pored toga, to može da suzi našu bazu. Mase naroda i partizana treba da osjete na djelu rukovodeću ulogu KP na terenu i u vojsci. Partiju treba popularisati i riječima, ali njena rukovodeća uloga mora doći do izražaja prije svega u požrtvovanom i samoprijegornom radu njenih članova na čelu oslobodilačke borbe naroda, svuda i na najtežim mjestima.

U vezi s istim proglasom smatramo da nije najbolje što je Narodnooslobodilački odbor potpisao isti proglas s partijskim komitetom i Operativnim štabom. NOO treba da bude šira, sveobuhvatnija forma narodne vlasti, i kao takav on je trebao da izda svoj poseban proglas.

Razvitak borbe u vašim krajevima pokazuje da je narodni ustanak u Hercegovini danas u punom poletu. Posljednji uspjesi hercegovačkih partizana daće mu još više podstreka. U takvoj situaciji odlučujuće je, drugovi, da budno štitite pravilnu liniju KP od svakog skretanja i tako obezbijedite dalje uspjehe i širenje oslobodilačke borbe naroda.

Organizaciono učvršćenje vaših dosadašnjih uspjeha pokazuje se danas vašim prvim zadatkom. U tom pogledu posvetite punu pažnju: izgradnji naše Partije u vojsci i na terenu, organizaciji SKOJ-a kako u odredima tako i u pozadini, učvršćenju NOO, uvlačenju u Partiju

novih snaga iz redova boraca junačkih hercegovačkih partizana. Na sva ova pitanja obratite pažnju i rješavajte ih dosljedno i sistematski.

Uskoro ćemo uputiti nekoliko drugova koji će vam s naše strane pomoći u izgradnji Partije i SKOJ-a i prenijeti iskustva iz drugih krajeva.[295] S njima ćete dobiti i dva važna materijala: prvomajsku dnevnu zapovijest druga Staljina i posljednju notu druga Molotova o zvjerstvima fašističkih razbojnika u okupiranim područjima SSSR-a.[296] Vaš je zadatak da oba ova važna materijala umnožite i dobro rasturite.

Javite nam da li vam je moguće uspostaviti redovniju vezu s part[ijskom] organizacijom u Dubrovniku ili Splitu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za CK KPJ:

A-CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/271.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HERCEGOVINU

2.V [19]42. godine, 18 časova.
[Foča]

Primili smo vaš izvještaj br. 359.[297] Vidimo da ste potpuno shvatili naše direktive, te su vaši zaključci u pogledu budućeg rada pravilni. Prema tome:

1) Nastavite s formiranjem i učvršćivanjem vojnih formacija. Političkom radu u jedinicama posvetite veliku pažnju. Politička svijest boraca danas je od pretežne važnosti.

2) Glavnu borbu uperiti protiv okupatora, ne zanemarujući pri tom petokolonaške četničke bande. Kuće paliti samo okorjelim zlikovcima. Zavedene seljake puštati kućama. To će politički dobro dejstvovati. Naravno, pri svemu tome morate biti budni.

3) Čišćenju ustaških gnijezda morate posvetiti pažnju, jer vas ustaše ometaju da razvijete žestoku borbu protiv okupatora i četničkih bandi. Pri tome nastojte da politički što više prodrete u muslimanske mase i objasnite im smisao naše borbe. Nemojte primjenjivati represalije protiv onih sela koja vam mirno predaju oružje. Razoružavanjem sela, te muslimanske mase su bezopasne.

4) Sasvim je pravilna vaša odluka o formiranju jednog odreda u zapadnoj Hercegovini.[298] Vi imate veliku teritoriju, s razvijanjem narodne borbe moraju se razvijati i jedinice. Dakle, čim se stvore uslovi vi možete formirati više odreda, s tim što će ti odredi biti mobilni, udarni, a ne vezani za teritoriju. Štabovi odreda kretaće se s jedinicama i neposredno će rukovoditi operacijama. Odredi treba da budu sposobni za borbu na ma kom terenu, prema nahođenju Operativnog štaba. Odredi treba da su formirani po ugledu na proleterske brigade, čiji ste vi Statut dobili.[299]

Odredi treba da se sastoje od više udarnih bataljona.[300] Udarni bataljoni u odredima treba da nose naziv: prvi, drugi, peti bataljon dotičnog odreda. No, možete zadržati imena bataljona i po starome,[301] jer bi mijenjanje vaših odomaćenih imena moglo naići na neodobravanje.

Formiranje ljudstva po bataljonima treba elastično izvesti. Došlo se do zaključka da bi bilo najbolje ljudstvo izmiješati. Vi ste ponegdje tome već pribjegli. No, napominjemo vam da se tu ne mogu postaviti neke krute forme. Ljudstvo iz jednog plemena ili sreza može biti izmiješano po bataljonima svoga odreda. Razbijanje manjih bratstava

može biti štetno. U ovom pogledu treba polagano ići i ne prenagliti. Može se, dakle, kombinovati i jedno i drugo.[302]

Akcijom dvaju ili više odreda rukovodi lično Operativni štab, npr. kao akcijom na Borač.

Na oslobođenim teritorijama odreda formiraju se komande područja dotičnog odreda. Npr.: Komanda područja Sjevernohercegovačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Zadaci su komandi područja: mobilizacija ljudstva, staranje o ishrani, snabdijevanju i smještaju trupa koje operišu, pribiranje hrane u magacine, sanitetska služba pozadine, obrazovanje sanitetskih ustanova, uspostavljanje svih vrsta saobraćaja i transport trupa i materijala, staranje o redu i poretku na svome području, razvijanje obavještajne službe, održavanje tijesnog kontakta s NOO i staranje o privođenju u djelo odluka ovih odreda, obrazovanje vojnih radionica i slagališta, stvaranje transportnih kolona, postavljanje i kontrolisanje komandi mjesta i partizanskih straža.[303]

Komande područja stoje pod neposrednom komandom Operativnog štaba, ali moraju izlaziti u susret svima trupama koje operišu na tome području.

Na čelu komande područja nalazi se komandant područja i kao takav potpisuje sva naređenja. Njemu Operativni štab dodjeljuje potreban broj drugova i drugarica na rad, prvenstveno onih koji su manje sposobni za borbenu upotrebu uslijed rana, bolesti, manje izdržljivosti, starijih drugova po godinama itd.

Kao izvršne organe komande područja imaju komande mjesta i partizanske straže.

Komande mjesta postavljaju se u većim osvojenim mjestima. Komanda područja određuje komandanta mjesta. Dužnosti komandi mjesta slične su kao i komandi područja. Ljudstvo za rad određuje se kao i kod komandi područja.

Dužnosti partizanskih straža vide se iz priloga.[304] Za sada vi se ograničite samo na ove straže. Broj straža odredite tako da se pravilno može kontrolisati teritorija [vašeg] područja. Na ove straže postavlja se postarije, no vjerno i odano ljudstvo.

Odmah ukinite sve teritorijalne komande bataljona i četa i sve pozadinske službe prenesite na komande područja i partizanske straže. Komandama područja i partizanskim stražama treba odrediti tačne rejone i mjesta stanovanja.

Osnivanjem komandi područja uveliko će biti olakšani poslovi štabova odreda, naročito što se tiče materijalnog snabdijevanja. S druge strane, ni štabovi ovo ne treba da shvate bukvalno. I oni se moraju starati o snabdijevanju ljudstva. Oni su lično odgovorni za pravilnu ishranu. Dakle, sve naše ustanove treba jedna drugu da dopunjuju, bez ikakvog trenja. Mi ne smijemo pribjegavati šablonskom birokratskom komandovanju.

Pri određivanju štabova odreda imati u vidu da se [kao] zamjenici komandanata i političkih komesara mogu određivati komandanti odnosno politički komesari bataljona iz dotičnog odreda. Ovo važi kao pravilo kad se nema dovoljno odabranog starješinskog kadra. Dakle, i u ovom određivanju biti elastičan i ne držati se krutih šablona.

Što se tiče taktike borbe, tu se potpuno slažemo s vama: brzi iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoljavati i redovno ga napadati iz pozadine. Umješnost, kuraž i sposobnost starješina cijeniti po tome kako se neprijatelj napada: iz pozadine ili frontalno. Sasvim je pravilno postavljeno da se iz svake akcije mora zadobiti plijen u oružju i municiji.

5) Naredite Sjevernohercegovačkom odredu da hitno odredi potreban broj bataljona za akciju na desnoj obali Neretve[305]. Čudi nas što to niste i do sada preduzeli, nego ste izgubili dragocjeno vrijeme. Izgleda da ste se suviše bili zanijeli pobjedom u Borču. Komandovanje mora unaprijed predviđati čitav niz operacija i dosljedno ih sprovoditi. Ona naša teška oruđa uputite drugu Radu [Hamoviću] što hitnije. Top se nalazi na Čemernu. Neka uzme one granate, jer je njegov kalibar 65 mm.

Po pitanju ove pomoći vaš stav prema drugu Radu [Hamoviću] je nepravilan: »Mi principijelno stojimo na stanovištu da vam ne možemo dati ljude ako neće neko od naših drugova biti tamo kao odgovorni.« Ovo je štetno i nosi u sebi klice nezdravog drugarstva. A mi vama kažemo da ste nam svi vi odgovorni i za ovu operaciju. Mi tu ne pravimo podjelu odgovornosti između vas i između druga Rada. Tu operaciju treba da izvodi isti onaj štab koji je izvodio i operaciju na Borču. Tako smo mi bili naredili. Tako ste trebali shvatiti, pa sada ne bi bilo nedrugarskog cjenjkanja s drugom Radom. Umjesto da mu hitno uputite trupe, vi mu šaljete ucjenjivačka pisma, a, drugovi, to je naša zajednička borba, o čijem se ishodu svi moramo brinuti.[306]

Pri preduzimanju ove akcije morate ostaviti jedinice za kontrolu Nevesinjskog polja i raskrsnice oko Kifinog Sela. Dok vi budete izvodili akcije na desnoj obali Neretve, neprijatelj će vjerovatno vršiti ispade u okolini Nevesinja. Otuda se nameće potreba da se akcije na desnoj obali moraju izvesti što brže i energično. Morate počistiti Bjelemić, Rakitnicu i Planinu. Drug Rade je već pripremio detaljan plan. Za sprovođenje toga plana zajedno ste nam odgovorni s drugom Radom. Akcija se mora izvesti u što kraće vrijeme.[307] Upamtite: dok se god ne očisti Planina, vi nemate slobodu u akcijama.

Poslije likvidacije Planine morate situaciju oko Nevesinja uspostaviti u svoju korist. Tada ćete moći koristiti i dio snaga Kalinovičkog i Fočanskog odreda. Do tog vremena pojedinačnim akcijama uznemiravajte neprijatelja.

6) Pojačajte akcije u južnoj Hercegovini i na svim komunikacijama, a naročito na željezničkoj pruzi koja vodi k Mostaru. Tu možete doći do velikog plijena i neprijatelju nanijeti velike štete. Poslije ćemo obratiti naročitu pažnju i kraku te pruge: Konjic—Ivan—Sarajevsko polje. Tu će trebati postavljati masovnije zasjede.

7) Potrebe iz Borča možete povući na sigurna mjesta. S obzirom na pregled cijele situacije, mi smo vam odredili predio Goranska. I to je, po našem mišljenju, najbolja baza za vas.[308]

Vi ste bili postavili bolnice kraj samog puta u Jugovićima i Dražnju. To je nebudnost i slaba predostrožnost. Vidjeli ste da ste na brzinu morali evakuisati onu iz Jugovića. Ni u Izgorima nije mjesto za teže bolesnike-ranjenike. Tu može biti sabirna stanica za lakše ranjenike, dok sve teže uputite u Goransko. I u Dražnju smijete držati samo one ranjenike koji bi se mogli evakuisati pješke ili na konju. Vi ranjenicima morate pružiti maksimum zaštite i bezbjednosti. To ima velikog moralnog značaja i od uticaja je na borbenu vrijednost.

8) Redovno nas izvještavati o svim akcijama i njihovom rezultatu kako bismo to mogli objavljivati. Ovo nam je potrebno i radi toga da se dobije jasna slika o našim partizanskim akcijama u pojedinim pokrajinama. Prema razvoju tih borbi mi možemo donositi značajnije odluke.

9) Dostavite nam pregled svih vaših jedinica s naznačenjem komandnog osoblja. Potrebno je iznijeti kratke podatke za svakog starješinu. Tom prilikom treba nam reći koje starješine bi trebalo pohvaliti i istaći, navodeći borbe u kojima se ko naročito istakao i imao zasluga.

10) S nama održavajte stalnu kurirsku vezu. Za svakih proteklih deset dana izvještavajte nas o svim događajima na vašem području, izlažući detaljno vojno-političku situaciju. Politički komesari odreda i Operativnog štaba moraju nam redovno dostavljati odvojene izvještaje o političkom radu.

11) Podaci o neprijatelju:

Više napada neprijateljskih manjih odjeljenja da pređu rijeku Praču k jugu odbijeno je s gubicima po neprijatelja. Dakle, stanje na tom frontu je bez promjene.[309]

Neprijatelj je uspio da iz Pljevalja preko Čajniča izbije na Drinu kod Goražda, ali dalje nije mogao jer smo porušili sve mostove na Drini. Naše jedinice imale su protiv ovog neprijatelja velikih uspjeha. Preduzeli smo mjere da ove neprijateljske snage (oko 1400 — dva bataljona) uništimo i zarobimo. Rezultate javićemo. Neprijatelj nije išao dalje od komunikacije.

U Crnoj Gori situacija se naglo popravlja. Naši partizani zadali su nekoliko snažnih udaraca četničkim bandama. Nastavlja se sa čišćenjem terena ka Kolašinu. S formiranjem udarnih jedinica brzo se napreduje.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.3, *reg. br. 19/5.*

[MILOVANU ĐILASU, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi druže Đido,

Primili smo tvoje pismo od 27. IV.[310] Ovo nas je pismo obradovalo zbog toga što vidimo da su kod vas pošle stvari nabolje u pogledu borbe sa četnicima i okupatorima. Bez sumnje da će se uspjesi i nadalje nastavljati ako budete tačno svaku akciju pripremili bez prenagljivanja i bez potcjenjivanja neprijatelja. To ne znači da treba oklijevati i odugovlačiti s akcijama kada su sve pripreme već izvršene i uspjeh osiguran. Vi ste vjerovatno već uglavnom izvršili reorganizaciju udarnih bataljona i, prema tome, sada treba da počnete snažnu ofanzivu protiv neprijatelja. Ja se slažem s tobom da treba neprijatelju zadati udarac tamo gdje se on najmanje nada i gdje je on najslabiji, ali te najslabije tačke mi tražimo onda kada i sami nismo dovoljno jaki da neprijatelja tučemo tamo gdje je on najopasniji. Prema tome, sada je već došlo vrijeme da vi spremate napad na onu tačku neprijatelja koja je za vas najopasnija. Razumije se da je to Kolašin, koji predstavlja bazu petokolonaških četničkih bandi. Ali da bi se moglo pristupiti odlučnom udarcu na Kolašin, potrebno je: 1) Saznati tačno brojno stanje neprijatelja i njegovo naoružanje. 2) Saznati raspored njegovih snaga. 3) Raspoloženje i moral njegovih bandi i stanovništva u pozadini. 4) Vi morate raspolagati dovoljnim brojem boraca za iznenadan, brz i odlučan udarac u samo srce neprijatelja. 5) Sve vaše pripreme za taj udarac moraju se vršiti u najvećoj tajnosti za neprijatelja, pa čak i vaše jedinice ne bi smjele do posljednjeg momenta znati za tu akciju. Kada govorimo o dovoljnoj količini boraca, time mislimo na to da se stvori apsolutna nadmoć nad neprijateljem, makar vi morali iz najudaljenijih mjesta dovlačiti pojedine jedinice. Neka vam pri tome služi za primjer naš udarac na Užičku Požegu, gdje smo koncentrisali najbolje jedinice naše partizanske vojske, bez obzira na to što smo neke jedinice dovlačili iz prilično velike daljine.[311] Kao što i sami znate, to nam je onda i donijelo brzu, uspješnu likvidaciju Dražinih bandi, to nam je donijelo ne samo vojnički već i politički uspjeh. Ja smatram Kolašin slučajem kao što je bila i Užička Požega. Prema tome, treba postupiti na isti način kao što smo mi postupili i tamo. Možda će dovlačenje vaših jedinica s drugih mjesta imati štetnih posljedica za ono područje gdje su se one nalazile, ali to će biti samo privremeno, jer to ima lokalni karakter i moći će se poslije uspjeha kod Kolašina lako popraviti.

Naglašavam da je sada vrijeme za ofanzivu, jer je neprijatelj počeo sa svojom ofanzivom na mnogim tačkama Bosne, Hercegovine i Sandžaka[312] i, prema tome, svako oklijevanje i čekanje, kada smo već spremni, bili bi štetni. Uspjehu se može nadati onaj ko je brži, čije trupe imaju bolji moral i ko nameće borbu tamo gdje on hoće. Odbrambeno držanje iziskuje mnogo trošenja municije i u većini slučajeva dolazi do povlačenja, naročito na onim tačkama koje su kako za nas tako i za neprijatelja najvažnije. Vi se morate postarati da svojim političkim radom učinite da u vašim vojnim jedinicama što više zavlada ofanzivni i borbeni duh. Proljeće je došlo, i to je naše vrijeme, kada moramo uložiti sve svoje snage da bismo ponovo krenuli snažno naprijed u našoj borbi, jer to očekuju od nas porobljeni narodi Jugoslavije, to očekuju od nas narodi Sovjetskog Saveza, jer to očekuje od nas Staljin, koji je u svojoj prvomajskoj dnevnoj zapovijesti odao ogromno priznanje našoj borbi time što je između ostaloga rekao: »Čitavu Jugoslaviju i okupirano područje Sovjetskog Saveza obuhvatio je požar partizanskog rata.«

Moram kazati da nam se nimalo ne sviđa stalno trvenje između tebe i Šikija [Moše Pijade]. Ti si naš predstavnik i moraš biti svjestan ogromne odgovornosti koju snosiš pred Partijom i pred Vrhovnim štabom. Ako se Šiki ili koji drugi drug ne slaže u nekim pitanjima s tobom, to ne bi smjelo dovesti do međusobnih sukoba, već, naprotiv, moralo bi te samo prinuđivati na još veću opreznost i na dobro razmišljanje prije donošenja pojedinih odluka.[313] Savjete drugova apsolutno je potrebno primati i koristiti se njima u svojim rješenjima. Ja se slažem s tvojim gledištem da mi odavde ne možemo tako sve dobro vidjeti kao kada bismo bili tamo na terenu. I, prema tome, ne treba i naše direktive do tančine shvatati odviše kruto, jer se situacija, razumije se, stalno mijenja, zbog čega ponekad treba mijenjati i izvjesnu direktivu. O tome smo mi vama već pisali u nekoliko pisama i kazali da mnoge naše direktive treba shvatati ne kao neka stroga naređenja, već kao sugestije i savjete.[314]

Vrlo smo zadovoljni time što je Mitar [Bakić] tako dobro izvršio svoje zadatke,[315] a mi smo to od njega i očekivali. Nadamo se da će on vrlo mnogo koristiti u Glavnom štabu ne samo politički već i vojnički. Što se tebe tiče, ti treba da ostaneš još na tome terenu na toj dužnosti dotle dok ne budu izvršeni glavni zadaci, zadaci koji se sada stavljaju pred vas. Čudi nas da postavljaš pitanje o tvom odlasku u neki okružni komitet.[316] Šta će ti to? Ti treba zajedno s Milutinom [Ivanom Milutinovićem] da konsolidueš kako vojno tako i partijsko pitanje u Crnoj Gori, a to nije lak posao i ne može se izvršiti za tako kratko vrijeme. Kada najglavnije teškoće savladate pri rješavanju tih pitanja, onda ćeš dobiti našu direktivu za tvoje daljnje dužnosti.

Šumadijski bataljon nismo mogli da pošaljemo u Crnu Goru i morali smo ga vratiti ponovo u Sandžak zbog prodora Talijana od

Pljevalja do Goražda. Goražde još držimo mi i čitav teren do Prače. Ustaše i Nijemci nisu uspjeli da prodru na ovu stranu Prače, uprkos nekolikim njihovim pokušajima.[317] Sada mi Talijanima na području Goražde – Čajniče spremamo nekoliko dobrih iznenađenja i u tu svrhu smo poslali još jedan bataljon Prolet[erske] brigade i druga Crnoga [Sretena Žujovića]. Moramo preći u kontraofanzivu da bismo pomrsili neprijatelju planove i onemogućili koncentraciju na jednom mjestu. Javljaju nam da u Sarajevskom polju ima oko 15 000 Talijana,[318] koji su takođe počeli ofanzivu prema Trebeviću protiv našeg Trnovskog odreda.[319] Frontove nećemo držati, pa makar morali zbog toga napusstiti Goražde i Foču, nego ćemo primjenjivati uglavnom samo partizanski način ratovanja da bismo došli do što više municije i oružja, nanijeli neprijatelju što više gubitaka itd. Inače smo vrlo dobro proslavili Prvi maj[320] i situacija kod nas kao i na položajima je odlična. Mnoge jedinice koje su se povlačile pred neprijateljem iz Glasinca stavljaju se pod našu komandu, priznaju Vrhovni štab i spremne su da idu tamo kuda ih pošaljemo. Mi ih uglavnom ponovo prebacujemo iza leđa neprijatelja da vrše partizanske akcije.[321]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

3. V 1942. god.
[Foča]

A—VII, k. 3, reg. br. 31/5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

1

Podaci o rukovodiocima partizanske i dobrovoljačke vojske:[322]

1) Savo Orović, pukovnik jugoslovenske vojske, član Glavnog štaba crnogorskih partizana. Naročito se istakao u partizanskim borbama u Crnoj Gori, Hercegovini i protiv izdajnika Stanišića.

2) Pero Ćetković, kapetan jugoslovenske vojske, komandant Lovćenskog bataljona 1. udarne proleterske brigade. Istakao se u svim borbama od jula 1941. godine.

3) Velimir Terzić, kapetan jugoslovenske vojske, načelnik Glavnog štaba crnogorskih partizana. Istakao se u svim borbama protiv okupatora od jula 1941. godine.

4) Voja Đokić, major jugoslovenske vojske. Zamjenik komandanta Kalinovičkog partizanskog odreda u Bosni. Jedan od organizatora partizanskih odreda u južnoj Bosni.

5) Radiša [Radivoj] Jovanović, poručnik jugoslovenske vojske, komandant grupe partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji, jedan od najhrabrijih komandanata partizanske vojske.

6) Miša [Miloš] Dudić, poručnik jugoslovenske vojske, komandant Suvoborskog partizanskog odreda, jedan od rukovodilaca ustanka kod Valjeva. Sin popularnog seljaka Dragojla Dudića.

7) Vladimir Knežević, poručnik jugoslovenske vojske, komandant partizanskih odreda u Sandžaku. Istakao se od samog početka partizanskog rata, a naročito u borbama kod Nove Varoši, Priboja i prilikom prelaska preko rijeke Lima u januaru* 1942. godine.

8) Koča Popović, rezervni oficir jugoslovenske vojske i kapetan u republikanskoj vojsci u Španiji, komandant 1. proleterske brigade, a ranije posavskih partizana u Srbiji. Poznati književnik u Jugoslaviji.

9) Vladimir Zečević, sveštenik iz Krupnja, Srbija, komandant Rađevskog dobrovoljačkog odreda. Herojski se borio od samog početka zajedno s partizanima protiv okupatora, i bio je zimus teško ranjen u grudi. Sada je kooptiran u Vrhovni štab. Veoma je korisno njega popularisati.

* Treba: februara. — *Red.*

10) Ratko Martinović, poručnik jugoslovenske vojske. Ranije komandant dobrovoljačkog odreda zajedno sa Zečevićem, a sada komandant sektora Rogatica—Prača u Bosni. Ističe se naročito hrabrošću u borbama.

11) Žika [Živorad] Jovanović, oficir Internacionalne brigade u Španiji. Sada komandant Kolubarskog partizanskog bataljona kod Valjeva.[323] On se od samog početka vrlo vješto i hrabro bori protiv okupatora i raznih četničkih bandi Nedića i Pećanca.

12) Vladimir [Ivo] Rukavina, oficir u Internacionalnoj brigadi u Španiji, sada komandant hrvatskih partizanskih odreda.

13) Sava Kovačević, seljak iz Crne Gore, komandant poznatog Nikšićkog partizanskog odreda. Zbog svoje hrabrosti dobio je ime crnogorski Čapajev.

14) Peko Dapčević, student, rezervni oficir jugoslovenske vojske i kapetan u Internacionalnoj brigadi u Španiji. Sada je komandant partizanskih odreda Crne Gore. Istakao se naročito u borbama kod Cetinja.

15) Rade Hamović, poručnik jugoslovenske vojske, organizator Kalinovičkog partizanskog odreda i njegov komandant. Član Glavnog štaba partizanskih odreda Bosne i Hercegovine.

16) Mile Peruničić, ranije narodni poslanik Zemljoradničke stranke u Skupštini. Član Glavnog štaba partizanskih odreda Sandžaka. Vrlo je popularan među stanovništvom.

17) Uglješa Danilović, rezervni oficir, ranije bio radnik a potom student. Član Glavnog štaba partizanskih odreda Bosne i Hercegovine.

18) Kosta Nađ, oficir jugoslovenske vojske i oficir u Internacionalnoj brigadi u Španiji. Sada je komandant partizanskih odreda u Bosanskoj krajini i član Glavnog štaba Bosne i Hercegovine.

Nastavak slijedi.[324]

Valter

3. V 1942. god.
[Foča]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, 1942/92.

Prevod s ruskog

OPERATIVNOM ŠTABU KALINOVIK

5. maj 1942, 22,00 h.
Položaj
[Foča]

Primili smo vaše pismo od 5. maja 1942. godine poslano po kuriru Krsti Ignjatoviću, koji je stigao ovdje u 20 h.[325]

Pošto je situacija potpuno izmijenjena prodiranjem Talijana preko Igmana, kosama lijevo od Trnova, pravcem prema Kalinoviku preko selâ Presjenica i Ledići, a pošto se s druge strane grupišu, prema vašem izvještaju, kod sela Vlaholja, V[elikog] Stupnja, Jasika—Kasindol, što pokazuje jasno da Talijani prosto blokiraju komunikaciju koju mi kontrolišemo i na taj način žele da odsijeku čitav naš jahorinski, sjeverni front od južnih jedinica na području Neretve[326] — smatramo da ovu akciju treba apsolutno da odložite[327] i bacite sve snage protiv nadirućih talijanskih trupa. Potrebno je samo da naše jedinice ne stvaraju krute frontove, već duboke zasjede na najpogodnijem terenu i da neprekidno napadaju neprijatelja. Naročito je važno vršiti noćne napade na talijanske logore, za što je potrebno pripremiti dovoljan broj jedinica, ispitati teren i napasti neprijatelja prije nego što se on utvrdi.

Pošto je vjerovatno da će ustaške bande iz Bjelemića itd. sarađivati s Talijanima, potrebno je da bilo hercegovački bataljon ili koje druge jedinice odredite da onemoguće spajanje talijanskih kolona i ustaških bandi.

Prema tome, ne čekajući vašu definitivnu koncentraciju i dogovore 8. ovog mjeseca, odmah uputite najmanje jedan bataljon u pravcu sela Ledići, otkud nadiru Talijani, radi zasjeda i sprečavanja njihovog nadiranja prema Kalinoviku. S druge strane, na rijeci Ljutoj držati manja odjeljenja radi kontrolisanja prelaza i sprečavanja spajanja talijanskih i ustaških bandi.

U slučaju da talijansko nadiranje bude zaustavljeno i bez učešća vaših glavnih snaga, a vi uspjete za to vrijeme koncentrisati svoje snage za napad na Bjelemić, onda vi taj napad izvršite ukoliko steknete sami uvjerenje da ćete bez većih teškoća skršiti otpor ustaša. No imajte na umu da će se ustaše braniti žestoko baš zbog toga što znaju da su talijanske trupe blizu.

Po našem mišljenju, za sada je ipak najvažnije napadati talijanske trupe, jer, prvo, postoji mogućnost doći bez većih žrtava do municije i oružja, a, drugo, snažnijim otporom naših trupa demoralisaće se okupatorske trupe i onemogućiti izvršenje plana koji imaju okupatori,

plana da zavladaju cijelom komunikacijom Kalinovik — Sarajevo i odvoje naše sjeverne trupe od južnih.

Imajte u vidu i to da u slučaju vašeg angažovanja za čišćenje terena od ustaša postoji opasnost da propadnu sve vaše baze i pozadina bude ugrožena.

Dakle, podvlačimo — i to je naša direktiva — da obratite pažnju prvenstveno na talijanske trupe , koje nadiru dosta brzo, pale i pljačkaju, a muškarce odvode u roblje.

Budite stalno u vezi s nama, jer se situacija svakog trenutka mijenja i, razumije se, prema datoj situaciji mi određujemo našu taktiku.

Municija koju ste zadržali nije bila za vas upućena, ali pošto je takva situacija, zadržite za sebe 4000 metaka, a 2000 pošaljite nama. Teški mitraljez s municijom, koji pripada i potreban je 3. bataljonu 2. proleterske brigade, povratite ovom bataljonu, koji se nalazi u Miljevini. Bacač koji nema mina pošaljite nama.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

P.S. Iz priloženog pisma Operativnog štaba za Hercegovinu[328] ne dolazimo do uvjerenja da oni gaje neko nepovjerenje prema vama. Naprotiv, s obzirom na iskustvo stečeno u dosadašnjim borbama, nameće se potreba i njima i vama da plan akcije bude koordiniran i saglasan, te da se sva moguća iznenađenja otklone.

A—VII, k.2—A., reg. br. 10/4.

DNEVNA ZAPOVIJEST ZA 6. MAJ

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politički komesari Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije!

Došlo je proljeće i naše šume, polja i brda zaviše se u zeleno. Najteže zimsko doba je iza nas. Došlo je vrijeme koje smo mi svi tako željno očekivali. Očekivali smo proljeće tako željno samo zato da bismo mogli još žešće nastaviti našu narodnooslobodilačku borbu protiv mrskih okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika.

Ali naših proljetnih akcija silno su se uplašili okupatori i rastrubili su neku tobožnju ofanzivu sa svih strana nadajući se na taj način zastrašiti naš narod, koji se latio oružja.[329] Njemački general Bader izdao je čak jedan letak u kome se obećava milost ako narod Bosne položi svoje oružje i prizna Pavelićevu državu, a u protivnom nemilosrdno će paliti i ubijati.[330] Mi smo već mnogo puta slušali takve prijetnje okupatorskih generala, ali ih se nikad nismo plašili. Nismo ih se plašili onda kada su okupatori zaista još predstavljali neku silu, a kamoli da ih se plašimo danas, kada njima na istočnom frontu otkucavaju posljednji časovi.

Drug Staljin je u svojoj prvomajskoj dnevnoj zapovijesti Crvenoj vojsci odao veliko priznanje i partizanskoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji.[331] To nas priznanje prožima ponosom, ali i još više obavezuje da izvršimo svoj dug prema narodu i našoj velikoj saveznici Crvenoj armiji. Kroz njegovu zapovijest provijava duh odlučnosti da se u toku ove, 1942. godine, svrši s njemačkim fašističkim osvajačima. Njemački fašistički osvajači trubili su cijele zime o nekoj svojoj velikoj proljetnoj ofanzivi. Ali drug Staljin kaže da će umjesto njemačke ofanzive započeti ofanziva Crvene armije, i ona je već započela.[332] Drug Staljin je kazao da će još u toku ove godine njemačka fašistička armija biti uništena — i ona će sigurno biti uništena, a porobljeni narodi Evrope oslobođeni.[333]

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politički komesari!

Prvomajska zapovijest druga Staljina Crvenoj armiji upućena je i nama.[334] Ona je upućena i svima onima koji se bore protiv fašističkih osvajača. Ona znači bojni poklič ne samo za Crvenu armiju već i za nas, za našu Narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku.

Crvena armija prelazi u opšti napad, u ofanzivu protiv Hitlerovih i njegovih vazalnih bandi. Zajedno s Crvenom armijom mora preći u opšti napad, u ofanzivu i naša Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska.

Zbog teških zimskih uslova mi smo bili prisiljeni pridržavati se do sada više defanzivne taktike, ali sada, kada je nastupilo proljeće, kada su se zazelenjeli šume i brda, kada nam priroda stvara uslove za uspješnu partizansku borbu, treba svakog borca da prožima ofanzivni duh. Ne stalna povlačenja, već stalno napadanje na neprijatelja gdje god i kad god je to moguće. Brojčana nadmoćnost neprijatelja ne smije biti razlog da kod boraca taj duh oslabi. Naprotiv, to nam mora dati još više podstreka da uništavamo živu silu neprijatelja, da osvajamo od njega oružje i municiju, da mu zadajemo što više gubitaka i na taj način demorališemo njegovu vojsku.

U vezi s tim naređujem:

1. Da svi komandanti, komandiri i politički komesari Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije vode strogo računa o tome da sve naše jedinice budu svakog momenta spremne za napade, da u njima provijava agresivni, ofanzivni duh.

2. Da se vodi što više partizanski način ratovanja, a izbjegava defanzivno, frontalno ratovanje.

3. Da se neprekidno uništavaju željezničke pruge, mostovi, rudnici, fabrike, razne komunikacije, razne zgrade od vojnog značaja itd.

4. Da se napadi vrše danju i noću i svaka akcija dobro pripremi, tako da uspjeh bude siguran.

5. Ofanziva partizanskih i dobrovoljačkih jedinica mora se voditi u svim krajevima naše zemlje, tako da neprijatelj ne može na jedno mjesto koncentrisati velike snage i ugroziti pojedine oslobođene teritorije i odrede.

Naprijed, drugovi, u sveopštu ofanzivu protiv mrskih okupatora i njihovih slugu!

Naprijed u borbu, zajednički, rame uz rame s herojskom Crvenom armijom, da u toku ove godine protjeramo okupatore iz naše zemlje, da uništimo njihove domaće sluge i izvojštimo narodima Jugoslavije slobodu i nezavisnost!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

6. maj 1942. god.
[Foča]

A—VII, k.2, reg. br. 15/4.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

Drugovima Điđi [Milovanu Đilasu] i Milutinu
[Ivanu Milutinoviću]

Primili smo vaše pismo od 30. aprila o.g. [335] Po pitanju Terzića [Velimira] smo vam već odgovorili, naime, da ga uzmete u Glavni štab, iako se Sandžaklije bune što odlazi sa svoga terena.[336] Što se tiče Ćetkovića [Pera], mi se slažemo da je za njega malo bataljon i da on zaslužuje krupniju zadaću i da mu ona odgovara. Ali mi ga vrlo nerado dajemo, jer u našoj Proleterskoj brigadi treba da imamo najsposobnije komandante.[337] Ukoliko bi se Terzić ipak pokazao nezamjenljiv na bjelopoljskom terenu zbog komandovanja nekolikim većim jedinicama, u tom slučaju bismo mi ustupili Ćetkovića samo privremeno za vaš Glavni štab. Vi ste u ovom posljednjem pismu i sami nešto spomenuli da bi Terzić preuzeo komandu nad nekoliko bataljona oko Bijelog Polja. S ozbirom na to da vi postavljate u vašem pismu kao vrlo težak i skoro nerazrješiv problem ishrane vaše vojske, to se pitanje bjelopoljskog i beranskog sreza postavlja kao vrlo važno i moraćemo u tom pravcu koncentrisati svu svoju pažnju. Vi i sami znate da smo mi apsolutno u nemogućnosti da vam pomognemo žitom. Isto tako slabo stojimo s lirama. Za sada vam možemo poslati svega 15 000 lira. Ako vi zaista za zlatnike možete dobiti pod povoljnim uslovima žito, javite nam i sljedećim kurirom poslaćemo vam 25 napoleona. No sve je to malo da biste vi mogli ishranjivati toliku vojsku i biće najbolje da što prije likvidirate najopasnija četnička gnijezda u Crnoj Gori i onda prebacite barem polovinu vaših snaga u Sandžak, gdje biste onda zajedno s našom brigadom i sandžačkim bataljonima mogli čistiti neoslobođeni teren i prikupljati žito za vas i u zgodnom momentu gurnuti malo i prema Srbiji. Svakako da ne smijete dopustiti da zbog nedostatka hrane nastanu kod vas demoralizacija i rasulo u vojsci. U posljednjem pismu ja sam pisao da pripremite odlučan udarac prema Kolašinu, jer nema smisla da sjedi oko 2000 ljudi u šavničkom srezu i troši ono malo namirnica što ih imate.[338]

Razumije se da mi nećemo krenuti nikuda a da vas prethodno barem djelimično ne obavijestimo. Ofanziva je počela protiv nas sa svih strana. Osim Talijana, koji su prodrli do Drine kod Goražda,[339] prodrli su prije dva dana Nijemci i ustaše od Ustiprače do Goražda.[340] Ali naši još uvijek drže visove kod Goražda. S druge strane, Talijani su uspjeli prodrijeti preko Igmana i nalaze se 10—15 km od Trnova.[341] Naše trupe svuda daju žestok otpor i nanose velike gubitke neprijatelju.

Mi smo danas izdali zapovijest za 6. maj u kojoj se naređuje opšta ofanziva partizanske i dobrovoljačke vojske u svim krajevima.* Treba već jednom prestati sa stalnim povlačenjem i defanzivnom taktikom. Treba preći gdje god je to moguće i kad god je moguće u ofanzivu i neprekidne partizanske napade. Uoči Đurđevdana u noći i danas cio dan vode se žestoke borbe kod Čajniča, kod Prače, na Trebeviću i kod Trnova. Četiri bataljona 1. i 2. proleterske brigade izvršila su ove noći napad na talijanske logore između Čajniča i Goražda. Borba je trajala od 12 sati do 5 sati ujutru, ali nam rezultati još nisu poznati.[342] Isto tako su naše dobrovoljačke jedinice na Jahorini izvršile rano ujutru napad na ustaše kod Prače. Jedan glasinački bataljon i još neke dobrovoljačke čete iz Glasnica, koje smo mi po njihovoj želji ponovo bacili natrag na teren iza leđa neprijatelja, danas od ranog jutra vode žestoke borbe na Romaniji. Noću na Prvi maj, ako vam još nisam javio, tri naša bataljona napala su kod Čajniča talijanski logor i tada ubila oko 50 Talijana,[343] zarobila ogroman plijen u municiji i oružju, ali ga nisu uspjela izvući uslijed sporosti i aljkavosti jednog bataljona koji je bio određen da to pokupi. Zahvaćeno je oko 6000 metaka, jedan puškomitraljez, nekoliko šatorskih krila i raznog drugog materijala.

Iako su naše trupe još kod Goražda, mi smo ipak digli u Foči most u vazduh, jer je put od Goražda do Foče nemoguće porušiti da tenkovi ne bi mogli da prodru. Osim toga, mi smo zapalili sve zgrade monopola, željezničku stanicu i one dvije kuće gdje sam bio ja. Sve je pretvoreno u pepeo, tako da ako neprijatelj i dođe do mosta, neće imati gdje da se smjesti. Mi Foču ne mislimo napustiti tako brzo, jedino u slučaju ako bi Talijani uspjeli da prodru od Pljevalja preko Čelebića. Ali i ako pokušaju taj prodor, nastojaćemo da im na tim teškim terenima zadamo što više udaraca. Za nas nije važno da li će neprijatelj ući u ovaj ili onaj grad, već je važno da ga tučemo na svakom koraku, da mu nanosimo što više gubitaka, da osvojimo što više oružja i municije.

Drugovi iz Hercegovine nam javljaju o svojim velikim uspjesima i kažu da su očistili teren čak do Metkovića.[344] Uopšte kod njih se primjećuje snažna agresivna djelatnost i odlučnost u borbi protiv okupatora, što im, razumije se, donosi znatne uspjehe.

Ovog momenta sam dobio izvještaj od Štaba II brigade da su u toku ove noći jedinice 1. i 2. brigade izvršile napad na Talijane u Miljenu i na brdu Kozari koji je trajao 5 sati.[345] Napad je potpuno uspio. Ubijeno je i zarobljeno preko 150 Talijana, zahvaćeno 5 puškomitraljeza s municijom, jedan bacač s dva sanduka bombi i mnogo drugog materijala, kao, npr., 150 bombi, dosta ćebadi, pelerina itd. Mi smo

* Vid. str. 107. — *Red.*

imali svega 8 ranjenih. To pokazuje da su noćne akcije najuspješnije, jer ima najmanje gubitaka i troši se najmanje municije. Naše jedinice nisu potrošile nijedan metak, već su dejstvovale samo bombama.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

6. V 1942. god.
[Foča]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.3, reg. br. 21/5.

DRUGU I. RUKAVINI, KOM[ANDANTU] GL[AVNOG] ŠTABA NOPO HRVATSKE

Položaj, 6. maj 1942. god.
[Foča]

Dragi druže,

Izvještavamo te da si, odlukom Vrhovnog štaba NOP i DV Jugosl[avije], a po odobrenju Centralnog komiteta KPJ, izabran za člana Vrhovnog štaba[346] kako u znak priznanja za tvoju dosadašnju rukovodeću ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi tako i u ubjeđenju da će tvoje iskustvo i saradnja u našem radu znatno doprinijeti daljim uspjesima.

Kao član Vrhovnog štaba zadržaćeš i dalje one dužnosti na svome terenu koje imaš danas.

O vojnim i političkim savjetovanjima Vrhovnog štaba bićeš uvijek na vrijeme obaviješten kako bi im mogao prisustvovati. Sve tvoje eventualne sugestije i predlozi biće nam uvijek dobrodošli.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.103, reg. br. 30/3.

DRUGU RADI HAMOVIĆU, KOMANDANTU KALIN[OVIČKOG] ODREDA

Položaj, 6. maj 1942. god.
[Foča]

Dragi druže,

Izvještavamo te da si, odlukom Vrhovnog štaba NOP i DV Jugosl[avije], a po odobrenju Centralnog komiteta KPJ, izabran za člana Vrhovnog štaba kako u znak priznanja za tvoju dosadašnju rukovodeću ulogu u našoj narodnooslobodilačkoj borbi tako i u ubjeđenju da će tvoje iskustvo i saradnja u našem radu znatno doprinijeti daljim uspjesima.

Kao član Vrhovnog štaba zadržaćeš i dalje one dužnosti na svome terenu koje imaš danas.

O vojnim i političkim savjetovanjima Vrhovnog štaba bićeš uvijek na vrijeme obaviješten kako bi im mogao prisustvovati. Sve tvoje eventualne sugestije i predlozi biće nam uvijek dobrodošli.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.4, reg. br. 44/3.

DRUGU UGLJEŠI [DANILOVIĆU], ČLANU GL[AVNOG] ŠTABA NOP I DV ZA BH

Položaj, 6. maj 1942. god.
[Foča]

Dragi druže,

Izvještavamo te da si, odlukom Vrhovnog štaba NOP i DV Jugos[lavije], a po odobrenju Centralnog komiteta KPJ, izabran za člana Vrhovnog štaba kako u znak priznanja za tvoju dosadašnju rukovodeću ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi tako i u ubjeđenju da će tvoje iskustvo i saradnja u našem radu znatno doprinijeti daljim uspjesima.

Kao član Vrhovnog štaba zadržaćeš i dalje one dužnosti na svome terenu koje imaš danas.

O vojnim i političkim savjetovanjima Vrhovnog štaba bićeš uvijek na vrijeme obaviješten kako bi im mogao prisustvovati. Sve tvoje eventualne sugestije i predlozi biće nam uvijek dobrodošli.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.4, reg. br. 44/3.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Povodom Prvog maja došlo je u Vrhovni štab sa svih strana mnogo čestitki drugu Staljinu, Sovjetskom Savezu, Crvenoj armiji i našem Vrhovnom štabu od raznih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica. U svim ovim čestitkama provijava raspoloženje za odlučnu borbu zajedno s Crvenom armijom do konačnog uništenja fašističkih osvajača, do oslobođenja naroda Jugoslavije.

U ime Partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, Vrhovni štab šalje plamene partizanske pozdrave velikom vođi drugu Staljinu, narodima Sovjetskog Saveza i herojskoj Crvenoj armiji, koja se bori za oslobođenje čovječanstva od fašističkog mračnjaštva.

6.V 1942. god.
[Foča]

Komandant
Partizanske i dobrovoljačke
vojske Jugoslavije

Tito

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI,
br. 1942/94.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Šestog maja noću naše jedinice 1. i 2. udarne proleterske brigade napadale su na utvrđeni logor talijanske alpijske divizije »Pusterija« između Čajniča i Goražda. U silnom naletu uništeni su prvi neprijateljski rovovi i ubijeno preko 150 talijanskih vojnika i mnogo ranjeno. Zaplijenjeno: 5 puškomitraljeza, 2 minobacača s nekoliko sanduka [municije], 150 ručnih granata, mnogo municije, pušaka, [. . . *], šinjela i drugog ratnog materijala. Naše jedinice nisu ispalile nijedan metak, već su dejstvovale ručnim granatama i bajonetima. Imali smo nekoliko ranjenih.[347]

Naši udarni partizanski bataljoni razbili su u južnoj Hercegovini talijanske snage i očistili svu teritoriju do Metkovića. Zaplijenjeno je [500?] komada sitne stoke, 1000 komada krupne stoke, konja itd. i ogromna količina raznog ratnog i drugog materijala.[348]

6. maj 1942. god. Valter
[Foča]

Među materijalom zaplijenjenim od Talijana kod Čajniča bila su razna dokumenta, među kojima i jedna brošura od januara 1942. talijanskog generala Alesandra Pircija Birolija, komandanta alpijskih jedinica u Crnoj Gori.[349] U [prvom] članku, između ostalog, govori se sljedeće: »Front na Balkanu je težak.« . . . »U ovom užasnom partizanskom ratu Talijani se bore u Crnoj Gori i Hrvatskoj, a Nijemci u Srbiji da bi [ih] umirili. [Samo] se borimo protiv onih koji sabotažom i razbojničkim napadima pokušavaju da ugroze pozadinu naših armija koje se bore na istočnom frontu protiv [. . .**][350]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/95. *Prevod s ruskog*

* Nejasno, dokumenat oštećen. — *Red.*
** Nedostaje završetak. — *Red.*

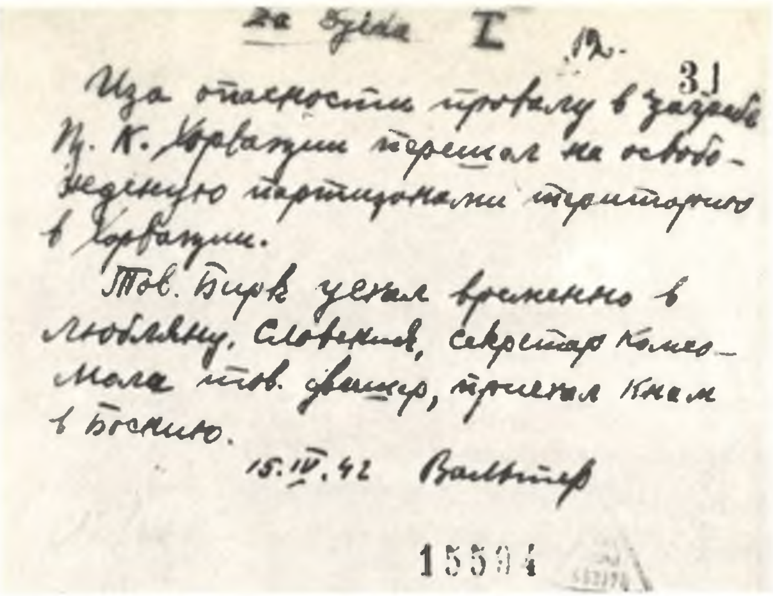
za Djeda I

31

Иза опасности провалу в Загребе Ц. К. Хорватии перешол на освобожденную партизанами территорию в Хорватии.

Тов. Бирк уехал временно в Любляну, Словения, секретар комсомола тов. Фишер, приехал к нам в Боснию.

15.IV.42 Вальтер

15594

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 15. APRILA 1942.

MOST NA DRINI U GORAŽDU KOJI SU PO TITOVOM NAREĐENJU PORUŠILI MINERI VRHOVNOG ŠTABA 23. APRILA 1942.

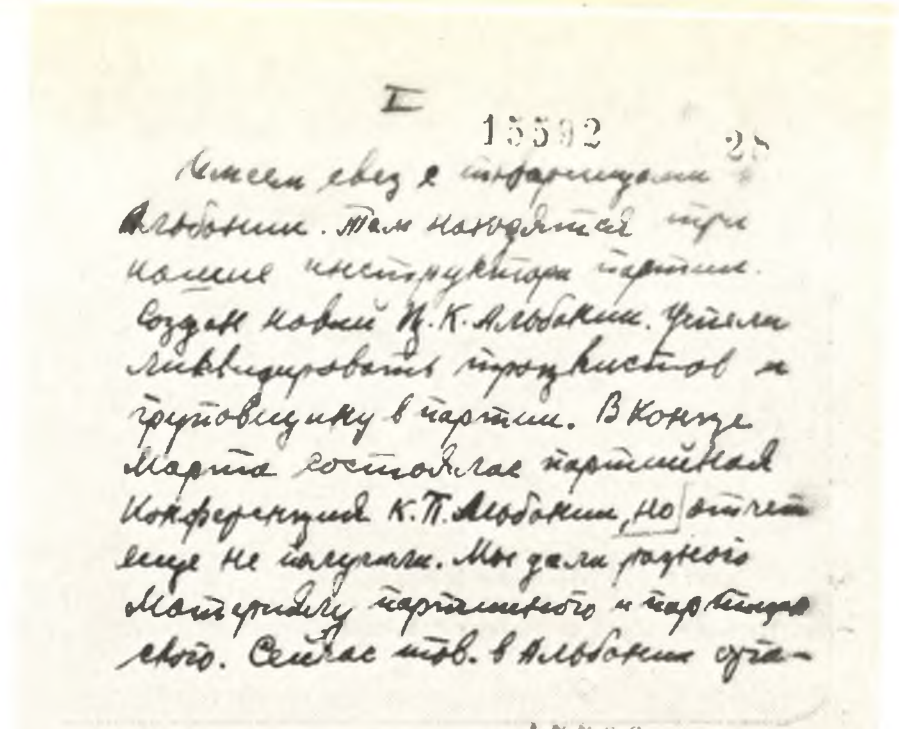

I

15592 28

Имеем связ с товарищами Албании. Там находятся три наши инструктора партии. Создан новый Ц.К. Албании. Успели ликвидировать троцкистов и групповщину в партии. В конце марта состоялась партийная конференция К.П. Албании, но отчет еще не получили. Мы дали разного материала партийного и партизанского. Сейчас тов. в Албании ста-

15592 29

15592 29

[illegible] сопротивления итальянским оккупантам.

II

В Феврале и [illegible] в Январе были большие демонстрации в Скодре и Тиране против итальянцев. Было убито несколько человек

13.IV. Вальтер

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 13. APRILA 1942.

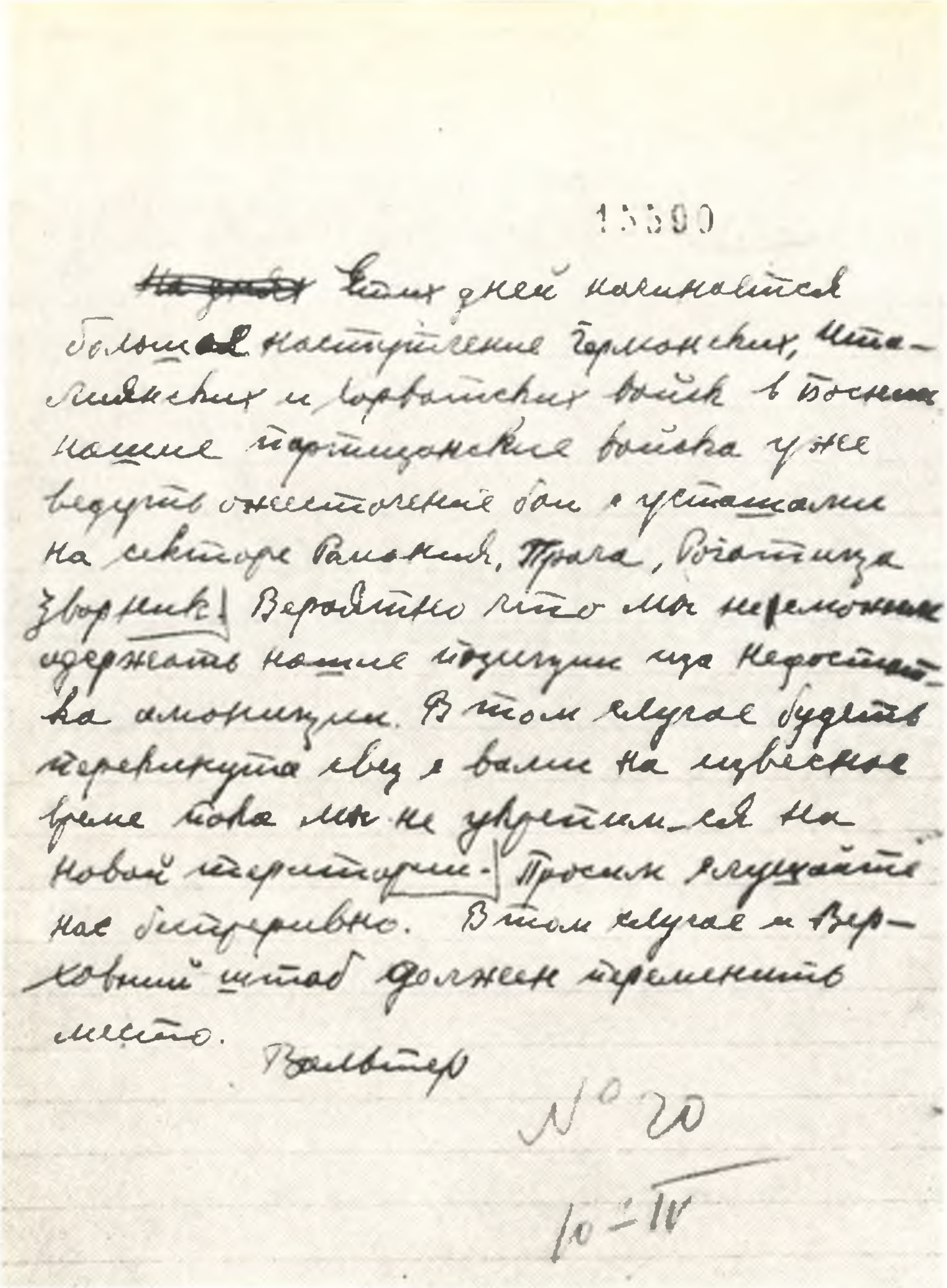

15590

~~На днях~~ Этих дней начинается большое наступление германских, италиянских и хорватских войск в Босни. Наши партизанские войска уже ведут ожесточеные бои с усташами на секторе Романия, Прача, Рогатица, Зворник. Вероятно что мы не можем удержать наши позиции из-за недостатка амуниции. В том случае будет перерезана связ с вами на известное время пока мы не укрепимся на новой територии. Просим слушайте нас беспрерывно. В том случае и Верховний штаб должен переменить место.

Вальтер

№ 70

10-IV

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 10. APRILA 1942.

VRHOVNI KOMANDANT TITO SA ČLANOVIMA VRHOVNOG ŠTABA ALEKSANDROM RANKOVIĆEM I IVOM LOLOM RIBAROM I GRUPOM BORACA PRATEĆE ČETE U OKOLINI FOČE APRILA 1942.

285

2120

VRHOVNI ŠTAB
NARODNO-OSLOBODILAČKE PARTIZANSKE
I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE
Br.: službeno

Položaj, 6 Maj 1942 god.

Drugu Uglješi, članu Gl. štaba NOPDV za B.-H.
Položaj

Dragi druže!

Izvještavamo te da si, odlukom Vrhovnog štaba N.-O.P.i D.V.Jugosl., a po odobrenju Centralnog komiteta K.P.J., izabran za člana Vrhovnog štaba, kako u znak priznanja za tvoju dosadašnju rukovodeću ulogu u narodno-oslobodilačkoj borbi tako i u ubjedjenju da će tvoje iskustvo i saradnja u našem radu znatno doprinijeti daljim uspjesima.

Kao član Vrhovnog štaba zadržaćeš i dalje one dužnosti na svome terenu koje imaš danas.

O vojnim i političkim savjetovanjima Vrhovnog štaba bićeš uvijek na vrijeme obavešten kako bi im mogao prisustvovati. Sve tvoje eventualne sugestije i predlozi biće nam uvjek dobro došli.

S drugarskim pozdravom:

S m r t f a š i z m u - s l o b o d a n a r o d u !

KOMANDANT
NARODNO-OSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I
DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE:
Tito

FAKSIMIL TITOVOG PISMA UGLJEŠI DANILOVIĆU, ČLANU GLAVNOG ŠTABA NOP I DO BOSNE I HERCEGOVINE, OD 6. MAJA 1942.

MOST NA TARI (ĐURĐEVIĆA TARA) KOJI SU POČETKOM MAJA 1942. PO NAREĐENJU VRHOVNOG ŠTABA, PORUŠILI PARTIZANI BRANEĆI SLOBODNU TERITORIJU DURMITORSKOG NOP ODREDA

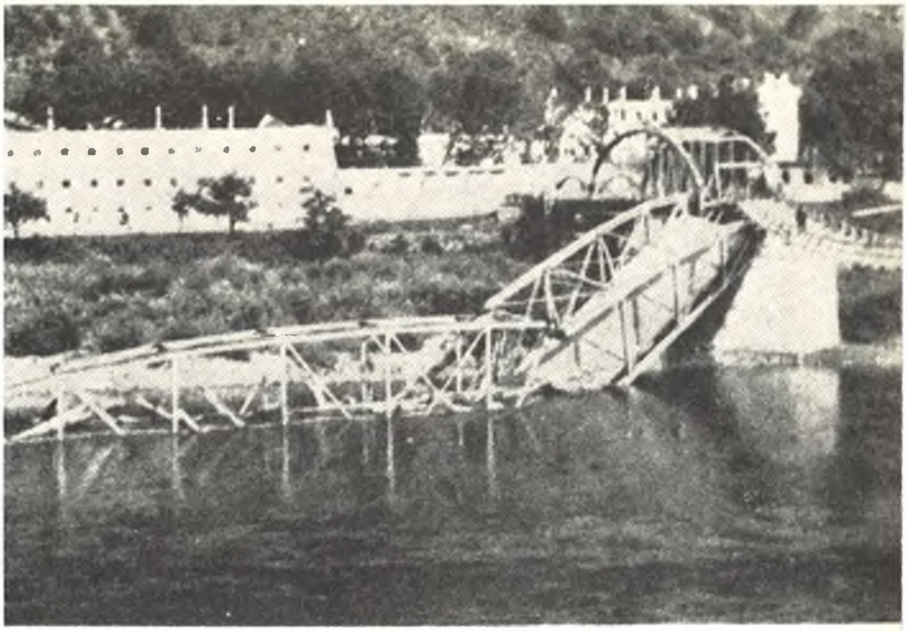

PRIJE NAPUŠTANJA FOČE, PARTIZANI SU 4. MAJA 1942. PORUŠILI MOST NA DRINI I SPALILI ZGRADU ŽELJEZNIČKE STANICE

KANJON TARE KOD UZLUPA GDJE JE TITO 11. MAJA 1942. PREŠAO RIJEKU NA PUTU IZ FOČE ZA PIVU

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE VOJSKE ZA HERCEGOVINU I JUŽNU DALMACIJU

Dragi drugovi,

Primili smo vaš izvještaj od 3. maja i bili smo vrlo ugodno iznenađeni vašim novim uspjesima u južnoj Dalmaciji.[351] Što se tiče likvidacije Bjelemića i čišćenja terena od ustaša, stvar je zakasnila zbog prodora Talijana preko Igmana u pravcu Trnova i Kalinovika.[352] Njihove snage nadiru kosama južno od Trnova i dospjele su već na liniju Pandurica—Rogoj, gdje se danas vodila žestoka borba između jedinica Kalinovičkog odreda i Talijana. Talijani su imali oko 100 mrtvih i preko 100 ranjenih.[353] Prema tome, mi smo onaj vaš bataljon od 350 ljudi uputili u pomoć Radu Hamoviću, koji je danas rukovodio tim borbama.[354] On ima za zadatak ne frontalnu borbu, već postavljanje dubokih zasjeda i noćnog napadanja na neprijatelja. Taj vaš bataljon ostaće na tome terenu svega dva-tri dana i onda ćemo ga prebaciti na liniju Ulog—Nevesinje da pravi zasjede protiv eventualnih pokušaja Talijana da prodru ili od Nevesinja prema Kalinoviku ili od Kalinovika prema Nevesinju. Pošto neprijatelj prodire sa svih strana s krupnim snagama, a dobrovoljačke mještanske jedinice se bore vrlo slabo ili nikako, to će Talijani vjerovatno uspjeti da se spoje s Kalinovikom. Trebevićki dobrovoljački bataljon i Igmanski dobrovoljački bataljon su se potpuno rasturili, a peta kolona u Trebevićkom bataljonu dovela je svojom propagandom tako daleko da su vojnici [jedne čete] pobili cio komandni sastav i onda se razbježali ili se predali neprijatelju.[355] Talijani i Nijemci zajedno s ustašama pokušavaju prodrijeti i preko Jahorine u pravcu Miljevine i Foče.[356] Talijani kupe sve muško od 15 godina pa dalje i otpremaju u pozadinu. Osim toga, pljačkaju svu stoku i drugu imovinu i šalju transportima dalje. Naše trupe još zadržavaju Talijane i Nijemce kod Goražda, ali s obzirom na talijansko nadiranje u pravcu Kalinovika, a možda kasnije i Foče, moraćemo neke jedinice Proleterske brigade povući ovamo bliže da ne bi ostale tamo odrezane, jer pred njima stoje i drugi zadaci.[357] Eto vidite, iz svih tih razloga za sada je nemoguće riješiti problem Bjelemića i ostalih ustaških gnijezda. Za sada je najvažnije napadati neprijatelja, uništavati njegovu živu silu i osvajati oružje i municiju.

Uslijed takve situacije bilo je vrlo pametno i od ogromne koristi što su vaše jedinice u južnoj Dalmaciji prešle u ofanzivu i počele da

uništavaju neprijateljske komunikacije. Neprekidno uništavanje komunikacija, tj. željezničkih pruga i drugog, od prvorazredne je važnosti za našu narodnooslobodilačku borbu i za pomoć našoj saveznici Crvenoj armiji. Vi ste sasvim pravilno postupili što ste pristupili čišćenju Nevesinjskog polja. Ali i pitanje komunikacije Nevesinje — Gacko postaje s obzirom na ovu ofanzivu od još veće važnosti, i vi treba toj komunikaciji da posvetite veliku pažnju da neprijatelj njom ne zavlada i na taj način ne presiječe vezu između sjeverne i južne Hercegovine. U slučaju da neprijatelj u skoro vrijeme uspije prodrijeti na ovaj teren, mi ćemo na vašu teritoriju prebaciti nekoliko bataljona Prolet[erske] brigade da zajedno s vašim bataljonima pređu u snažniju kontraofanzivu protiv neprijatelja na vašoj teritoriji.

Iz vašeg se izvještaja vidi da su vaše jedinice u južnoj Dalmaciji postupile vrlo pravilno u političkom pogledu u odnosu na stanovništvo. Isto tako su svi vaši dokumenti — proglas Muslimanima, proglas Narodnooslobodilačkog odbora itd. napisani vrlo dobro u duhu partijske linije.[358] Mi ćemo nastojati da vam pošaljemo još nekoliko političkih rukovodilaca i već prije tri dana otišla su trojica koja će vam po partijskoj i omladinskoj liniji biti od velike pomoći jer su to iskusni rukovodeći drugovi.[359]

Vi možete izdati proglas za južnu Dalmaciju u ime Operativnog štaba Hercegovine i južne Dalmacije.

Prihvatamo vaš predlog da se poginuli komandant Stolačkog bataljona drug Sava Belović proglasi za narodnog heroja.[360] Mi ćemo vašu uspješnu borbu nastojati što više da popularišemo preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«[361] i obavještavamo vas da je vaš štab mnogo doprinio toj uspješnoj borbi i da je zaslužio našu pohvalu, koju ćemo mi publikovati.

Što se tiče vaše namjere da prebacite izvjesne snage u planinu Čabulja, ona je sasvim pravilna, jer je uništenje pruge Mostar — Sarajevo od ogromne važnosti.

Što se tiče vašeg dolaska k nama na savjetovanje, mislim da za vrijeme ove opšte ofanzive treba nekoliko dana pričekati, jer je moguće da se negdje bliže vašem terenu sastanemo. Ali ukoliko vi za sada tamo niste neophodni, mi vam prepuštamo da odlučite da li ćete doći odmah ili ne. Juče u 12 sati noću opet su naše jedinice Proleterske brigade napale utvrđeni talijanski logor kod Miljena između Čajniča i Goražda i tom prilikom ubile oko 150 Talijana i zahvatile 5 puškomitraljeza, jedan bacač s oko 80 mina, dosta municije, pušaka i drugog materijala. Naši su dejstvovali samo bombama. Talijani su davali vrlo žestok

otpor praveći kontranapade, pucajući iz topova i bacača cijelu noć. Noćni napadi su mnogo korisniji nego dnevni jer ima mnogo manje žrtava. Tako smo mi imali, uprkos vrlo žestokim našim jurišima, svega 8 ranjenih.[362]

Budno pratite kretanje Talijana i držite stalno vezu s nama.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

7. V 1942. god.
[Foča]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, *reg. br. 17/4.*

SAOPŠTENJE VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE VOJSKE[363]

Krvavi njemački i talijanski okupatori, zajedno sa svojim ustaškim i četničkim najamnicima, čine posljednje napore da priguše i oslabe oslobodilačku borbu naših naroda, čije sve šire rasplamsavanje predstavlja za njih sve veću opasnost. Okupatori se žure da nešto postignu i iz tog razloga što su im sve snage hitno potrebne za istočni front, gdje svakim danom raste pritisak slavne Crvene armije, koja se sprema da u ovoj, 1942. godini, pobjedonosnom ofanzivom konačno uništi fašističke zlikovce.

I baš zato što nije uspio da vojnički slomi narodni otpor i živu snagu Partizanske i dobrovoljačke vojske, koja mu svakodnevno zadaje teške udarce u Lici i na Kordunu, u Bosni i Srbiji, Hercegovini i Crnoj Gori; baš zato što zna da su njegove snage sve slabije i slabije, okupator je prinuđen da pribjegava svome starom sredstvu. Lažima, lažnim obećanjima, sijanjem panike i razdora, on pokušava da pripremi svoje »vojničke uspjehe«. U tu svrhu obećavaju se »mir i bezbjednost« stanovništvu, garantuju se »imanje i život« onima koji će se predati. Srbima se obećava jedno, Hrvatima i Muslimanima drugo i treće — sve u cilju da se pokolebaju redovi naroda i izazove razdor koji bi omogućio ostvarenje planova neprijatelja.

Kakva je, međutim, prava stvarnost koja se krije iza tih laži i obećanja? Kakvu sudbinu donose srpskom, hrvatskom, crnogorskom i muslimanskom stanovništvu okupatorske, ustaške i četničke horde? Na to najbolje daju odgovor posljednji događaji i krvavo iskustvo svih malobrojnih od četnika zavedenih boraca, koji su nasjeli neprijateljskim lažima i predali se okupatoru.

Na osnovu nepobitno utvrđenih podataka ustanovljeno je da:

Njemački i talijanski okupatori pale sva sela na koja nailaze.

Sve muško stanovništvo, bez obzira na vjeru i narodnost, od 14 godina pa naviše, odvode u ropstvo na rad u njemačke fabrike i rudnike, gdje veći dio njih očekuju smrt, koncentracioni logori i ropski rad u tuđini. Stoku, životne namirnice i svu pokretnu imovinu neprijatelj oduzima, pljačka i odnosi duboko u svoju pozadinu.[364]

Ustaške i četničke bande koje idu s okupatorom služe mu kao krvavi psi. Ustaši nemilosrdno istrebljuju srpsko stanovništvo gdje god

na njega naiđu i odnose svu njegovu imovinu, a siluju žene, kao što se je dogodilo u selu Dedići i drugim selima oko Trnova za vrijeme posljednje neprijateljske ofanzive. Na isti način postupaju njihova četnička sabraća, i to ne samo prema Hrvatima i Muslimanima, njihovom imanju, ženama i djeci, već i prema Srbima i Crnogorcima. Zvjerstva četnika oko Čajniča, u Lici i Crnoj Gori ravna su najgorim ustaškim zločinima prema Srbima.

Najteža sudbina zadesila je one zavedene borce, dobrovoljce koji su nasjeli neprijateljskim lažima i predali se. Umjesto da njima »preda vlast« u njihovim krajevima, kako im je obećavao, neprijatelj je u njih doveo ustaše. Veći broj takvih zavedenih dobrovoljaca koji su povjerovali četničkim lažima i predali se okupatoru kod Duba i Rogatice razoružan je od strane Talijana, koji su ih odveli u Višegrad i predali ustašama, koji su ih poklali na mostu na Drini. Ista je sudbina onih koji povjeruju neprijatelju u svim krajevima naše zemlje!

To su, eto, činjenice koje još jednom pokazuju lice okupatora. One same za sebe rječito govore o tome da su njemački i talijanski fašisti zakleti neprijatelji svih naroda Jugoslavije, da im je cilj da nas istrijebe i zatru. One svjedoče o zlikovačkoj i zločinačkoj ulozi ustaša i četnika, tih izroda naroda i plaćenih najamnika okupatora.

Ovi posljednji događaji još jednom potvrđuju sve ono što su partizani oduvijek govorili narodu, i treba da otvore oči i onima koji su se do sada kolebali i često nasijedali lažima neprijatelja.

Postoji samo jedan put za sve narode Jugoslavije, za sve Srbe, Hrvate, Slovence, Crnogorce, Makedonce, Muslimane itd. — *put zajedničke bratske borbe protiv okupatora i domaćih izroda, put kojim ide naša junačka Partizanska i dobrovoljačka vojska, put borbe za oslobođenje.*

Neprijateljeve laži, njegova nasilja i zulumi treba još čvršće da ujedine narodne redove. Dužnost je svakog rodoljuba da svim silama radi na tome da se onemoguće svi podli manevri neprijatelja i njegovi pokušaji izazivanja panike i razdora. Dužnost i spas svih zahtijeva najčvršće jedinstvo i potpomaganje naše Partizanske i dobrovoljačke vojske, odlučan otpor svim agentima okupatora. *Sve što je sposobno za borbu treba da se digne i pridruži redovima naše Partizanske i dobrovoljačke vojske. Imanja stanovništva, naročito stoka i hrana, ne smiju se ostavljati nadohvat okupatora, već sklanjati u brda i šume, na sigurna mjesta. Treba uništavati sve komunikacije, i već je danas jasno da su i ovi posljednji očajnički poduhvati neprijatelja osuđeni na propast. Zvjerstva okupatora i njegovih slugu samo će još čvršće zbiti redove naših naroda u zajedničku borbu i razviti sveti gnjev protiv tlačitelja.*

Proljeće je došlo, ali ne za okupatora, već za nas! Na strani naše junačke i velike saveznice herojske Crvene armije, na strani Engleske i Amerike i svih slobodoljubivih naroda naša Partizanska i dobrovoljačka vojska polazi u ofanzivu koja će se završiti oslobođenjem naše otadžbine.

Naša je stvar pravedna, pobjeda će biti naša!

8. maj 1942. god.
[Foča]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.6, *reg. br. 35/2.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Sedmog maja naše partizanske jedinice vodile su žestoke borbe na cijelom frontu od Pljevalja do Igmana kod Sarajeva protiv talijanskih, njemačkih i ustaških jedinica. Talijanske alpijske jedinice uspjele da probiju naše odbrambene linije na planini Igmanu. Juče su Talijani u borbi kod malog mjesta Trnova imali 100 mrtvih i preko 100 ranjenih vojnika.[365]

Naše hercegovačke partizanske jedinice u južnoj Dalmaciji vrše snažan pritisak na talijanske garnizone da bi oslabile pritisak neprijatelja na našim frontovima. One uništavaju željezničku prugu Dubrovnik — Sarajevo i nalaze se na 3 kilometra od Metkovića. Tu je poginuo herojskom smrću komandant Stolačkog partizanskog bataljona drug Sava Belović. Vrhovni štab ga je proglasio za narodnog heroja na zahtjev boraca.

Za uspjehe u Hercegovini veliku zaslugu ima Operativni štab, a naročito Petar Ilić, po prezimenu Drapšin, sin seljaka iz Banata. On je ranije bio politički komesar u internacionalnim brigadama u Španiji i vratio se u Jugoslaviju pred rat 1941. god. Član je KPJ, ima 27 godina. Drugi je Miroslav Popara, politički komesar Operativnog štaba, sin seljaka iz južne Hercegovine. On je student Beogradskog univerziteta, član je KPJ, a ranije je bio rukovodilac Komsomola. [366] Ima 29 godina.

Dvije hiljade četnika — izdajnika [Baja] Stanišića i [Pavla] Đurišića napali su zajedno s talijanskim jedinicama našu oslobođenu teritoriju u Crnoj Gori. Sada se vode ogorčene borbe kod grada Kolašina. Neprijatelj čini ogromne napore da bi nas uništio i da bi oslobodio svoje divizije za istočni front. Mi smo sigurni da okupatori u tome neće uspjeti.

Vrhovni štab je izdao naređenje 6. maja za opštu partizansku ofanzivu i neprekidne napade na neprijatelja, bez obzira na njegovu brojnu i oružanu nadmoćnost.* Naš je cilj: uništavati neprijateljsku živu silu i zaplijeniti što više oružja i municije.

Valter

8. V [19]42. god.
[Foča]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/96.

---

* Vid. str 107 — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na jednom dijelu bjelopoljskog sektora u Sandžaku 7. maja dva talijanska bataljona pošla su u napad protiv naših partizanskih jedinica, koje čvrsto okružuju Bijelo Polje. Talijani su odbačeni nazad u grad. Ubijeno je desetak vojnika i jedan oficir i mnogo je ranjenih.[367]

Mi smo opet bacili nekoliko bataljona u neprijateljsku pozadinu na Romaniji na teritoriju koju je neprijatelj zauzeo.[368]

10. V 1942. god. Valter
[Foča]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI,
br. 1942/97. *Prevod s ruskog*

[ARSU JOVANOVIĆU, NAČELNIKU VRHOVNOG ŠTABA]

Druže Arso,

Tvoj izvještaj od 10. maja 42. od 18 časova, primio sam.[369] Mi smo se privremeno smjestili kod Paje [Pavla Savića] i Veljka [Dragićevića].[370] Na prolazu ovamo ja sam se uvjerio da nikakve neprijateljske snage ne mogu prodrijeti ovamo u Pivu, toliko je to sjajan teren za odbranu. Ti si mi za sve bataljone javio gdje je njihov položaj, ali mi nisi javio gdje je 3. kragujevački bataljon.[371] Ja mislim da on treba da kontroliše teren uz Drinu prema Bastasima. Od Broda dalje ja mislim da neprijatelj apsolutno ne bi smio proći. Isto tako, s druge strane Drine trebala je biti barem jedna četa na putu uz Drinu koja bi držala pod vatrom put s ove strane. Naše jedinice bi uopšte trebalo da drže one visove kod Broda, tako da bi se Talijani mogli uznemiravati s one strane u Foči [. . . *]

[Tito]

[11. maj 1942. god., Liješćevina]

A—VII, k.2, red. br. 17/4.

* Nedostaje kraj dokumenta. — *Red.*

STALNA OBJAVA

Koja se daje intendantu drugu Risti Stefanoviću za slobodno kretanje na čitavoj oslobođenoj teritoriji.[372] Mole se sve partizanske vlasti da drugu ne čine nikakve smetnje i da mu u svemu izlaze u susret.

Ova objava važi i kao punomoć za obavljanje njegove intendantske dužnosti, kao nabavljanja žita, stoke itd. u ime ovoga štaba.

11. V 1942. god.
[Lijećevina]

Za Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.4, reg. br. 2/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U toku 8. i 9. maja vodile su se žestoke borbe na liniji Čajniče—Slatina. Velike talijanske snage pokušavaju da se probiju prema Foči. U tim borbama talijanske jedinice su imale 90 ubijenih i mnogo ranjenih.[373] Mi ćemo se vjerovatno povući iz Foče zbog nedostatka municije. Mi smo već u Foči digli u vazduh 4 mosta i zapalili jednu veliku kasarnu i monopol, gdje bi mogla da se smjesti neprijateljska vojska.

U pravcu Foče neprijatelj nastupa sa svih strana. Učestvuje oko 3000 Talijana,[374] oko 15 000 Hrvata-ustaša i Nijemaca. Neprijatelj nadire samo 3—4 kilometra dnevno, jer na svim sektorima naše partizanske jedinice daju žestok otpor. Svakoga dana neprijatelj trpi teške gubitke. Sedmog maja 4500 talijanskih vojnika krenulo je u nastupanje prema Bosni. Otpočela je borba s hercegovačkim partizanskim jedinicama i Talijani su bili odbačeni nazad u grad Gacko. Talijani su ostavili na bojnom polju 150 mrtvih i još više ranjenih. Partizani su zaplijenili: 4 teška mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 40 pušaka, 15 000 metaka i mnogo drugog materijala.[375]

Treba što više popularisati heroizam hercegovačkih partizanskih jedinica.

11. V [19]42. god. — Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/98. — *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Glavni štab Partizanske i dobrovoljačke vojske za Hrvatsku javlja nam da je talijanska i ustaška vojska preduzela u Lici, na Kordunu i u Slavoniji veliku ofanzivu protiv Partizanske i dobrovoljačke vojske. Ofanziva traje već mjesec dana. Lički partizanski bataljoni nanose neprijateljima teške gubitke. Naročito se snažno odupiru lički partizani. O toj ofanzivi još nemamo detaljnih podataka.[376]

U aprilu i martu lički partizani su ubili 250 talijanskih vojnika i 6 oficira, a 100 vojnika i 2 oficira je zarobljeno. Zaplijenjeno: 12 mitraljeza, 200 pušaka, 20 000 metaka. Zaplijenjen je jedan avion — bombarder i zarobljena dva oficira-avijatičara, 150 litara benzina i bombe.[377]

12.V [19]42. god. Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/99.

Prevod s ruskog

DRUGU ARSU [ARSU JOVANOVIĆU, NAČELNIKU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi drugovi,

Primio sam vaše pismo od 11. V po podne.[378] Sutra šaljemo intendante u Čelebić za nabavku žita i stoke. Treba čim više rezerve navući ovamo u Pivu. Mi puštamo takođe ovamo seljake sa stokom koji bježe pred neprijateljem. Sutra ćemo se povezati direktno sa Štabom 2. brigade i tražiti da nas stalno izvještava o situaciji na njegovom terenu.[379] Ja smatram da je potrebno da naši iz 2. brigade preduzmu potrebne mjere da s manjim jedinicama napadaju neprijateljske transporte koji se kreću za Foču iz Čajniča.

Čudi nas da nema kurira iz Žabljaka već par dana. Ako još sutra niko ne dođe, poslaću prekosutra našeg kurira tamo.

Dobro je što su Sandžaklije poslale dva bataljona u pozadinu neprijatelja. Trebalo bi da oni prave manje prepade na komunikaciji Prijepolje — Pljevlja i da pripremaju prelaženje na onu stranu Lima.[380]

Prvu brigadu ne bi trebalo poslati cijelu na hercegovački teren.[381] Treba sačekati još par dana razvitak situacije na ovom terenu. Dobro je što će Fočanski odred doći na svoj teren.

Šta je novo kod Rada Hamovića i Martinovića? Nastojte da se povežete i s njima.[382]

Pozdrav od svih nas.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

12. V [19]42. god. Tito
[Lijećevina]

A—VII, k. 2—A, reg. br. 19/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo javite drugu Andrejevu [Božidaru Maslariću] da napiše pisma jugoslovenskim drugovima u Americi, Kanadi i Argentini u ime CK KPJ.[383] U tim pismima treba objasniti našu narodnooslobodilačku borbu, popularisati Partizansku i dobrovoljačku vojsku i njene uspjehe, objasniti izdajničku ulogu četnika svih fela itd. Smatramo da treba skrenuti pažnju našim drugovima u tim zemljama da naša emigracija bude oprezna prema agitaciji raznih predstavnika jugoslovenske vlade u Londonu, koji šire lažne vijesti o borbi u Jugoslaviji i o ulozi Draže Mihailovića.[384] Treba biti oprezan prema vrbovanju dobrovoljaca u tzv. jugoslovensku vojsku, koja se ne organizuje za oslobodilački rat, nego za reakcionarne ciljeve velikosrpske hegemonije.[385] Naša emigracija treba neposredno da pomaže borbu Sovjetskog Saveza, jer ona tako posredno pomaže našu oslobodilačku borbu. Molimo javite vaše mišljenje o ovome.

13. V [19]42. god. — Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI,
br. 1942/100. — *Prevod s ruskog*

[SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU VRHOVNOG ŠTABA]

Druže Crni,

Primio sam tvoje pismo od 12. V, kao i ostale materijale.[386] Dobro je što je Arsa [Jovanović] otišao na teren.[387] Ne znam šta je to s Kočom [Popovićem]; on se u posljednje vrijeme nešto slabo snalazi. Nije trebalo tako daleko jurnuti.[388] Ovaj teren je neosvojiv, ali on predstavlja za nas još veću važnost zbog toga što je na njemu neprijatelja lako tući, jer on ne može na njemu nadirati velikim snagama i uporednim kolonama. Po mojem mišljenju, trebalo je ostati još neko vrijeme na prostoru Zakmur dok se ne izvrši rokada Fočanskog odreda.[389] Ako Koča misli ovako skakati s mjesta na mjesto bez borbe, onda nema potrebe da muči ljudstvo preko hercegovačkih brda. On stalno gubi kontakt s neprijateljem. Tko je sada u Brodu? Lijeva i desna strana Drine moraju se strogo kontrolisati i neprijatelju onemogućiti prodiranje u pravcu Bastasa.

Kako se moglo dogoditi da Talijani dođu na Mjedenik? Gdje su bile naše jedinice? Gdje je Hercegovački bataljon koji je došao u pomoć Radu Hamoviću?[390]

Komandantu Kragujevačkog bataljona treba strogo obratiti pažnju da prati pokrete neprijatelja i ne dozvoli da mu dođe iza leđa preko kosa iznad Bunova i odsiječe put prema Bastasima. Bataljonu 2. brigade, koji se nalazi u vezi s Radom [Hamovićem], treba kazati da dobro prati pokrete neprijatelja od Foče u tome pravcu i u pravcu Zavajita, jer je najvjerovatnije da će on pokušati da prodre tim visovima.[391] Drugoj brigadi ću ja dati zadatak u vezi s time.[392]

Vi možete još ostati tamo do daljnjega. Dobro bi bilo da se naše krave prebace iz Tjentišta u Pivsku župu, jer je s dolaskom Talijana u Borač to mjesto ugroženo, a nama trebaju sir i kajmak.

One gume s Broda treba čim prije prebaciti ovamo u Pivu, jer sam ja već naredio intendantima da odmah organizuju ovdje radionice obuće i odjeće, jer ima dosta koža za opanke.

Čudi me da iz Žabljaka još nema ništa. Ako je nešto došlo danas, šalji odmah ovamo. Ja šaljem danas našeg kurira tamo. [393]

Sutra šaljem nekog da vidi Nedajno i okolicu, jer mi se geografski i zbog naših budućih namjera[394] tamo više sviđa.

Ovdje se sjajno odmaramo i divimo neprolaznim pećinama. Mnogo svi pozdravljamo tebe, Arsa i Veljka [Pavla Ilića]. Smrt fašizmu — sloboda narodu!

13. V [19]42. god., 6 časova ujutro. Tito
[Lijećevina]

P.S. — Kaži Raji [Nedeljkoviću] da dobro pripaze da opet ne dezertiraju neki omladinci. Nisu smjeli dozvoliti da ona trojica pobjegnu.[395]

A—VII, k. 2—A, reg. br. 20/4.

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Druže Šiki,

Već nekoliko dana nikakvih vijesti od vas i prosto ne znamo šta to znači. Nagađamo da ipak nije rđavo kad ništa ne javljate, jer da vam ide loše sigurno biste se već više puta javili. Mi smo napustili Foču i sada se naše trupe nalaze na prostoriji kod Broda, s jedne i s druge strane Drine, 2. brigada je na prostoriji Vikoč — Zavajit — Čelebić. Ona je uvijek spremna da vam priskoči u pomoć ako vam dođe tijesno kod Kolašina.

Naše se društvo nalazi 2 sata hoda od Šćepan-polja prema tebi.[396] Arso [Jovanović] i Crni [Sreten Žujović] još se nalaze u Bastasima.

U Foči smo dignuli u vazduh sve mostove i popalili sve zgrade: monopol, stanicu, sjevernu i onu drugu kasarnu, komandu mjesta, sudsku zgradu, radionicu itd. Ustaše su dočekale s oduševljenjem Talijane i ona bitanga Omerbeg Čengić održao je zbor i organizovao neku oružanu bandu za borbu protiv nas.

Inače mislimo da se pomalo pomičemo u vašem pravcu i dalje prema B[ijelom] P[olju], i B[eranama], a onda još dalje na našu polaznu tačku.[397]

Šta ima novo kod vas? Šta je s napadom na Kolašin? Zašto se tako dugo oklijeva? Sandžaklije su vodile izolovanu borbu kod Bijelog Polja i Mojkovca i doživjele dosta velik neuspjeh s četnicima jer su vaši zakasnili s napadom za jedan dan.[398]

Pošalji nam hitno izvještaj o situaciji kod vas. Kurir neka svrati u Nikoviće ili u Rudine, ukoliko mi ne odemo u Nedajno.

Mnogo te svi pozdravljamo.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

13. V [19]42. god. Tito
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/296.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U vezi s našim ranijim izvještajem od 13. maja,[399] Glavni štab partizanskih i dobrovoljačkih jedinica Sandžaka naknadno javlja:[400] engleski avioni su bacili četnicima, koji su neprijateljski raspoloženi prema nama, na dva mjesta, kod sela Štavalj i Štitovica u blizini Bijelog Polja, 37 mitraljeza, 4 topa za pješadiju, mnogo municije, sanitetskog materijala i zlata. Ovaj materijal nije pao u ruke četnicima, već Muslimanima, koji su ga predali okupatorima.[401] Ovi četnici pod komandom Đuriškovića* bore se zajedno s Talijanima protiv naših jedinica i zvjerski se obračunavaju s omladinom i porodicama crnogorskih partizana. Talijanski okupatori daju im postepeno samo toliko ratnog materijala koliko je potrebno za jednu operaciju protiv nas, jer okupatori njima ne vjeruju potpuno. Upravo sada protiv tih četnika naši crnogorski partizanski bataljoni vode žestoku borbu, jer su četnici dobili od okupatora zadatak da zauzmu durmitorsku teritoriju i da nam odsijeku odstupnicu u ovoj opštoj ofanzivi protiv nas.

Jedanaestog maja** napustili smo Foču i odstupili za 5 vrsta. Naše jedinice uporno brane svaki pedalj zemlje. Talijanske jedinice upotrebljavaju artiljeriju, minobacače i avijaciju i neprekidno bombarduju naše položaje i pozadinu. Kod Foče su naše partizanske jedinice propustile Talijane na 50 koraka i osule na njih mitraljesku vatru i vatru iz automata. Ubijeno je nekoliko neprijateljskih vojnika i mnogo je ranjeno. Borba se nastavlja na svim sektorima; i pored velike nadmoćnosti neprijatelja u oružju i brojnosti, oni zajedno sa svojim saveznicima svih »fela« postižu slabe rezultate. Moral naših jedinica je odličan.

13. V [19]42. god. — Valter
[Lijećevina]

Pri emitovanju Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« ima mnogo smetnji, tako da se često uopšte ne čuje. Molimo govorite jače i pomalo u toku emitovanja mijenjajte talasnu dužinu.

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/101. — *Prevod s ruskog*

* Treba: Đurišića (Pavla). — *Red.*
** Treba: 10. maja. — *Red.*

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA SANDŽAK

Dobili smo vaše pismo od 10. maja o. g., kao i pismo druga Moše [Momira Boškovića], koje je on napisao bez datuma iz Čelebića.[402] Primamo na znanje povlačenje vaša dva bataljona s teritorije Čajniče — — Pljevlja, i čim stignu naše nove jedinice na prostor Čelebića ta će se praznina popuniti našim jedinicama. U vezi s nadiranjem odnosno s pokušajem nadiranja nedićevaca, Talijana i ostalih bandi u pravcu Kovrena, mi već preduzimamo mjere da osujetimo sve planove neprijatelja na tome terenu.[403] Za sada vam ništa više ne možemo o tome kazati dok ne budu pripreme izvršene. Dotle vi nastojte po svaku cijenu zadržati neprijatelja i manjim noćnim prepadima nanosite mu gubitke i unosite demoralizaciju u njegove ionako labave redove. U vezi s dolaskom većih jedinica na vašu teritoriju preduzmite sve mjere da se sakupi što više žita i stoke na određenim sigurnim tačkama.[404] Bilo bi dobro da jedan dio konfiskovane ili rekvirirane hrane prebacite i preko Tare, bliže Žabljaku. Ta hrana bi nam služila kao rezerva.

Bilo bi dobro da što prije pošaljete nekoliko sigurnih drugova na bilo koji način na teritoriju Nove Varoši i okolice da tačno ispitaju tamošnju situaciju i mogućnost iznenadnog napada na Novu Varoš. Tu stvar treba ispitati vrlo oprezno. Nikome ni po koju cijenu ne povjeravati naše namjere. Isto tako, treba ispitati mogućnost prelaska Lima i teren za što neopaženije kretanje u pravcu izvršavanja toga zadatka.

Nastojte da uspostavite što čvršću vezu s našim crnogorskim snagama i koordinirajte akcije s njima.

Radite svim silama na tome da muslimansko stanovništvo barem neutralizirate, ako ga ne možete pridobiti za nas. Isto tako, posvetite najveću pažnju privlačenju seoske omladine u naše partizanske bataljone.

S obzirom na međunarodni omladinski miting koji se održava pod konac maja,[405] potrebno je da vaš omladinski Zlatarski bataljon i ostale omladinske jedinice što prije pošalju nama pozdravne telegrame u ime svojih jedinica i bataljona i s punim potpisom, koje ćemo mi uputiti tome omladinskom mitingu. Ti telegrami moraju biti dostavljeni nama najkasnije do 20. o. m.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

14. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 22/4.

DRUGU ARSU [JOVANOVIĆU] I CRNOME [SRETENU ŽUJOVIĆU]

Primili smo pisma druga Veljka [Pavla Ilića] od 13. maja, druga Arsa [Jovanovića] od 14. maja[406] i Kočino [Koče Popovića] pismo.[407] Moram otvoreno kazati da mi se čitava situacija s one strane Drine, naročito u pogledu nerazumljive neaktivnosti, nimalo ne sviđa. Kočino pismo prožeto je filozofiranjem, a ni riječi o nekim akcijama. Pored toga što su ostali potpuno neaktivni od samoga Goražda dovde,[408] čine dosta krupne političke greške, koje nam se mogu mnogo svetiti u najbližoj budućnosti. Slučaj s Goraždanskim bataljonom u pogledu njegovog razoružavanja jeste ne samo vojnička nego i politička krupna greška. Ni po koju cijenu se nije smjelo pristupiti razoružavanju cijelog bataljona i onda razoružane ljude slati natrag na njihov teren, u ralje ustaških zvijeri. Šta će ti ljudi tamo bez oružja? Zar nije jasno da će ti ljudi jednim dijelom pasti kao žrtva ustaškog terora, a drugim dijelom podleći četničkoj propagandi i postati naši otvoreni neprijatelji i rasadnici propagande protiv nas, smatrajući nas na taj način pomagačima ustaša (kao što je bilo kod Vlasenice)?[409] Ako je u tome bataljonu bilo nesigurnih ljudi, bataljon je trebalo pročistiti i ostaviti ga na ovom terenu u sastavu mještanskih jedinica koje operišu ovdje i onda kad se stvar stiša prebaciti na njegov teren, jer će i sami borci onda zaželjeti da idu, i raditi politički među njima. Naređujem da se smjesta ispravi ta glupa mjera, da se ljudima vrati oružje, da se pročisti bataljon i da se stavi pod komandu bilo Fočanskog bilo Kalinovičkog odreda do njegovog povratka na svoj teren. Za izvršenje toga naređenja odgovara Štab 1. brigade.

Koča u svom pismu filozofira kako je njihova prostorija i velika i mala, a nijedne riječi ne kaže o tome kakve oni preduzimaju akcije da napadaju Talijane, koji im se pred nosem nesmetano šeću na ovom za partizansku borbu sjajnom terenu. Moje je mišljenje, pošto se to već nekoliko puta pokazalo kao tačno, da je Štab I brigade nesposoban za agresivno dejstvo protiv neprijatelja. Prema tome, biće potrebno da se pozovu Koča i Fića [Filip Kljajić] u ovaj štab da već konačno raščistimo tu stvar.

S obzirom na veliki broj boraca koji se sada nalazi na tom terenu, potrebno je preduzeti slijedeće mjere: 1. Prebaciti onaj bataljon 2. brigade preko Bastasa u sastav njegove brigade kod Čelebića.[410] 2. Potrebno je tamo srediti vojničke prilike tako da se stvori jedan jedinstveni operativni štab za sve mještanske jedinice u koji bi ušli predstav-

nici Kalinovičkog, Fočanskog i Jahorinskog odreda. Taj bi štab imao na raspolaganju nekoliko udarnih bataljona, pročistio bi ostale mještanske jedinice, povezao se s Hercegovcima i vodio neprekidne partizanske akcije u pravcu glavnih neprijateljskih komunikacija. Po mom mišljenju, ni Romanijski ni Rogatički bataljon, iako su dobri, ne bi se smjeli povlačiti s toga terena, naročito zbog toga što taj teren mora da napusti 1. brigada. 3. Čim se izvrši ta reorganizacija — a to mora da bude hitno, u roku od dva dana — 1. brigada treba da se postepeno prebacuje na ovaj teren, a odavde u Sandžak, gdje nas čekaju važni i teški zadaci.[411] Mi moramo hitno intervenisati kod Kolašina i Bijelog Polja. Danas mi je politkomesar Sandžačkog štaba saopštio iz Čelebića da je u Bijelo Polje stiglo oko 1000 nedićevaca i da još dolaze.[412] Osim toga, javlja mi i to da je Đido [Milovan Đilas] tražio 500 boraca od Sandžačkog štaba da se prebace preko Tare.[413] To znači da je situacija tamo dosta teška i da je možemo samo mi riješiti jednim snažnim potezom. I iz vaših izvještaja se vidi namjera Talijana da se u Sandžaku oslone uglavnom na četnike i da mobilišu sandžačke seljake u četničku i nedićevsku vojsku i da na taj način stvore za nas nemoguće uslove u Sandžaku. Mi moramo te planove pomrsiti.

Drug Veljko [Pavle Ilić] piše da se Raja [Nedeljković] suviše prilijepio uz Talijane.[414] A ja mislim da je to vrlo dobro, mnogo bolje nego što je izgubiti neprijatelja iz vida, kao što je to bio slučaj prije sa Sandžaklijama, a sada slučaj s one strane Drine.[415]

S 2. brigadom imam stalne veze i ona još uvijek drži određenu joj teritoriju, ali se njena situacija pogoršava utoliko što Sandžački štab uzima jedan zlatarski i jedan pljevaljski bataljon s prostorije Čajniče—Pljevlja, koji su mu potrebni da spriječi nadiranje nedićevaca, Hasana Zvizdića i još nekog četničkog bandita Pačariza [Sulejmana], koji pokušavaju prodrijeti kod Bijelog Polja i Kamene Gore prema ovom dijelu Sandžaka.[416] Jedinice 2. brigade prikupljaju prilično velike količine stoke i žita na svome terenu, tako da vjerovatno već danas stiže u Rudine oko 50 komada krupne i oko 150 komada sitne stoke i 40 tovara žita.

O svemu ostalom ćemo se dogovoriti usmeno kada dođu drug Arso i Crni ovamo, a oni treba da krenu odmah po primitku ovoga pisma.[417] Prije svoga odlaska ovamo treba da napišu u duhu ovoga pisma direktivu za Štab I brigade i ostalih jedinica tamo.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

14. V 1942. god.
[Liješevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 21/4.

ŠTABU 2. [PROLETERSKE] BRIGADE

Primili smo vaše pismo bez datuma, koje će biti vjerovatno od 14. o. m.[418] Za sve vaše jedinice važi raspored koji je bio dat do sada, s tim da šaljete patrole s one strane Ćeotine u pravcu teritorije koju su do sada držali sandžački bataljoni. Izdao sam naređenje da se hitno prebaci s one strane Drine vaš bataljon u sastav vaše brigade.[419] Čim on stigne, vi ćete moći poslati barem dvije čete da donekle ispune prazninu koja nastaje s odlaskom sandžačkih bataljona.[420] Za koji dan stižu na vaš teren još neke jedinice 1. brigade radi akcija u jednom drugom pravcu.[421] Dotle vi držite sve položaje koje imate sada, s neprekidnim izviđanjem u pravcu Foče. Isto tako, zajedno s Kragujevačkim bataljonom[422] izvršite koji noćni napad na isturene talijanske jedinice. Žito i stoku nastavite i dalje sabirati i slati u ovom pravcu.

Za vrijeme odmora vaših jedinica na terenu treba da vršite neprekidan politički i kulturni rad među stanovništvom. Naročito treba neumorno razgolićavati razne četničke i nedićevske bande. Treba objasniti talijanske manevre s tobožnjim davanjem vlasti Srbima u Sandžaku, jer ti isti Talijani s druge strane Drine daju vlast ustašama, koje kolju srpski živalj i pale srpska sela. Razvijajte najveću budnost prema raznim sumnjivim petokolonaškim elementima i njihovoj agitaciji.

Izvještavajte nas redovno o situaciji na vašem sektoru.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

14. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 24/4.

ŠTABU 2. PROLETERSKE NO UDARNE BRIGADE

Primili smo vaša dva pisma od 13. o. m. upućena drugu Crnom [Sretenu Žujoviću] i Arsu [Jovanoviću]. Istovremeno smo primili i pismo 4. bataljona 1. proleterske NO udarne brigade upućeno svome štabu. Ovo posljednje pismo primili smo nekovertirano.[423]

Vaš postupak u vezi s pismom 4. bataljona skroz je nepravilan. Niste imali pravo niti potrebe otvoriti pismo koje jedna jedinica, van sastava vaše brigade, šalje svome štabu. Četvrti bataljon, nalazeći se trenutno na vašoj teritoriji, bio je stavljen privremeno pod vašu komandu radi koordiniranja akcije, ali to ne znači da on ne može održati vezu sa svojim štabom. Naprotiv, on je dužan da obavještava svoju komandu o dobivenim zadacima i njihovom sprovođenju u život. U ovome pismu komanda bataljona to i čini. Ne ulazeći u greške koje je nesumnjivo počinio komandant ovog bataljona i ranije i sada, mi vam skrećemo pažnju na grešku učinjenu u ovoj stvari i upozoravamo da ubuduće ne činite slično.[424]

Vaša zamjerka 4. bataljonu u pogledu njegovog traženja da dođe u sastav svoje brigade takođe je nepravilna. Nepravilna je utoliko više što se tamo naglašava: »ako prilike budu dozvoljavale«.

Ako je komandant bataljona, po vašem mišljenju, počinio niz grešaka, trebalo je o tome izvjestiti ranije, a ne čekati na ovo njegovo pismo, te mu sručiti sve na glavu. Smatramo da ste za to imali vremena i ranije. Vaše ukazivanje na njegove ranije greške napravljene prilikom povlačenja iz Srbije u Sandžak opet je nepravilno s obzirom na okolnosti u kojima vi to činite.[425]

Sva pošta prolazi kroz naše ruke, pa nema opasnosti da će eventualne nepravilnosti ostati nezapažene. Uostalom, Štab 1. brigade sigurno bi obavijestio o greškama ovoga ili onoga svoga bataljona. I mi nemamo razloga da mu unaprijed izražavamo nepovjerenje.

Vaše primjedbe na držanje 4. bataljona u navedenim akcijama uzeće se u razmatranje.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

14. V 1942. god.
Položaj
[Liješćevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 3, reg. br. 22/5.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA HERCEGOVINU

Dragi drugovi,

Primili smo vaše pismo od 12. maja o. g., kao i proglase i druge materijale.[426] Iz vašeg izvještaja o vojnom radu vidi se da ste vi potpuno pravilno postavili taj rad, koji može da služi za primjer mnogim drugim odredima i koji vam donosi vrlo lijepe uspjehe u narodnooslobodilačkoj borbi. Naročito je veoma korisno što vi prije svake akcije održavate savjetovanja s komandantima i komandirima kao i što kritički razmatrate već izvršene akcije. Proglasi Muslimanima i Hrvatima, kao i Srbima, dobro su postavljeni. Naročito nam se sviđa proglas jeromonaha Mirona Nikića. Učešće sveštenika u Hercegovini u narodnooslobodilačkoj borbi ima veliki značaj i vi ste dobro učinili što ste angažovali sveštenstvo u toj borbi. To dokazuje da vi vrlo ispravno, ne sektaški, shvatate ovu veliku narodnooslobodilačku borbu.[427]

Vi nam pišete da vam pošaljemo nekoliko bataljona naše Udarne proleterske brigade koji se nalaze blizu vas radi ubrzanja čišćenja vašeg terena od neprijateljskih petokolonaških bandi.[428] Mi bismo to učinili vrlo rado, jer je to bila i naša namjera da jedna brigada pođe na vaš teren, ali u Crnoj Gori, kod Kolašina, situacija se mnogo zaoštrila s dolaskom većeg broja nedićevaca iz Srbije, tako da smo prisiljeni privremeno baciti što više jedinica na taj teren za brzo rješenje borbe oko Kolašina u našu korist. U slučaju da nam u međuvremenu stignu povoljne vijesti iz Crne Gore, mi ćemo vam moći odmah poslati jedan ili dva bataljona. Ako ipak budemo morali da intervenišemo u Crnoj Gori, onda će to biti za kratko vrijeme i poslije toga odmah ćemo prebaciti nekoliko bataljona na vaš teren.

Pošto smo se mi morali, uslijed velike nadmoćnosti neprijatelja s jedne i s druge strane Drine, povući na teritoriju Čelebića i Zakmura, biće potrebno da vi održavate najtješnju vezu s Operativnim štabom koji je sada stvoren na teritoriji Zakmur — Borač i koji ima pod svojom komandom jedinice Kalinovičkog, Fočanskog i Jahorinskog odreda.[429]

Nastojte da i nadalje ostanete s nama u najtješnjoj vezi, a preko kurira ćete usmeno saznati gdje ćete nas po prilici moći da nađete.

Mi smatramo da ova opšta ofanziva neće još dugo trajati, jer se neprijatelj žuri na istočni front i zato bi htio što prije da u najvažnijim mjestima postavi svoje petokolonaške sluge na vlast i da nas razbije.[430]

Vi nastavite i dalje s taktikom koju ste imali do sada, tj. neprekidno napadanje okupatora i njegovih slugu, rušenje komunikacija itd. Naročito je važno da željeznička pruga Dubrovnik — Mostar — Sarajevo bude stalno pod vašim udarom, da se stalno ruši i okupatoru onemogući da se njome služi.

Vaš predlog da se poginuli drug Jefto Bošnjak proglasi narodnim junakom mi smo prihvatili i za koji dan će »Slobodna Jugoslavija« objaviti herojsku smrt ovog hrabrog borca.[431]

Za nekoliko dana mi ćemo vam vjerovatno poslati još nekoliko drugova za politički rad.[432]

Molimo vas da nam hitno pošaljete u ime vaših omladinaca iz udarnih bataljona čestitku za II antifašistički međunarodni miting u Moskvi.[433] Ako imate koju četu ili bataljon s većinom omladinaca, onda treba da se potpiše kao taj i taj omladinski bataljon ili kao ta i ta četa. Pošto će se miting održati pod konac maja, potrebno je da vaše čestitke dođu što prije da bi mogle biti pročitane na tome mitingu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

15. V 1942. god.
[Liješćevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. *2—A, reg. br. 25/4.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Sedmog maja u Hercegovini između Gacka i Avtovca partizani su razbili 1500 Talijana i 400 četnika. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke i odbačen je nazad u grad. Na mjestu bitke nađeno je 28 leševa, ali ubijenih ima mnogo više, jer je neprijatelj odvezao tri puna kamiona mrtvih i ranjenih. Naši su imali 7 mrtvih i 9 ranjenih. Zaplijenjeno je: 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez, 20 pušaka, 6 revolvera, 87 ručnih bombi, 17 topovskih granata, 4000 metaka, 1 radio-stanica i mnogo drugog ratnog materijala.[434]

U južnoj Hercegovini na sektoru Metkovića u toku posljednjih deset dana partizani su ubili 210 talijanskih vojnika i još više ranili.[435]

Četvrtog maja talijanski crnokošuljaši htjeli su da poprave željezničku prugu blizu Pribilovaca, koju su razrušili naši partizani. Naš partizanski bataljon napao je Talijane i u tome je došlo do borbe prsa u prsa, u kojoj je ubijeno više od 100 talijanskih fašista, čiji su leševi i ostavljeni na mjestu borbe. Naši partizani junački su se borili i odbacili neprijatelja nazad u grad.[436] U toj borbi naročito se istakao partizan Jefto Bošnjak, koji je s puškomitraljezom upao među fašiste, ubio 7 Talijana i mnogo ranio. On je bio i sam smrtno ranjen, ali je izneo svoj mitraljez i predao ga drugovima rekavši: »Uzmite mitraljez, ja sam poginuo.«

Za ovaj podvig i druge herojske podvige Vrhovni štab je naredbom dao zvanje Narodnog heroja poginulom partizanu Jefti Bošnjaku.

16. V [19]42. god. Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/102. *Prevod s ruskog*

DRUGU ARSU, LOLI I MARKU [ARSU JOVANOVIĆU, IVI LOLI RIBARU I ALEKSANDRU RANKOVIĆU]

Primili smo pismo s potpisom Lola, Arso i Šiki [Moša Pijade].[437] Slažemo se da treba poslati barem jedan dio 1. brigade u pomoć drugovima u Hercegovini. Ne slažemo se da se sada digne čitava 2. brigada s ovog terena i prebaci na Žabljak.[438] Prvo, zato što mi u toku čitavog jučerašnjeg dana nemamo nikakvog izvještaja o 2. brigadi i nije nam poznata situacija na tome terenu. Drugo, zato što bi potpuno napuštanje toga terena bilo i politički i vojnički nepravilno. Utoliko više što vi i sami javljate da dolaze nedićevci u Čajniče. Vi znate i sami da uprkos nedostatku u hrani i na tom terenu, ipak mi još uvijek iz toga predjela možemo da nabavljamo hranu i za naše potrebe. Povlačenje brigade s toga terena mi smo predvidjeli samo u slučaju velikog pritiska talijanskih trupa. Juče smo saznali s nekoliko strana da su se Talijani poslije prekjučerašnje borbe povukli natrag u Foču. No ovo još nije dobro provjereno i mi čekamo izvještaj od 2. brigade o tome. U slučaju da su se Talijani povukli i odustali od daljeg napada prema Čelebiću, mi ćemo onda na tome terenu ostaviti dva bataljona, a dva bataljona poslati u pravcu Mojkovca zajedno s 3. bataljonom 2. brigade koji mislimo prebaciti sa zakmurskog sektora na teren Sandžaka. Koči ćemo dati naređenje da krene Hercegovcima u pomoć s tri bataljona.*

Ne razumijemo kako vi smatrate mogućim prebacivanje izvjesnih snaga Proleterske brigade u Pipere kada i ove snage koje tamo postoje nemate čime ishranjivati. Vi i sami dobro znate da je naše ljudstvo dosta iscrpeno i da bi ga jedno gladovanje od 14 dana potpuno onesposobilo na duže vrijeme za borbu. Ako se ovih dana riješi pitanje Kolašina, onda se mogu odande poslati crnogorski bataljoni u Pipere, i nije potrebno mrcvariti tako daleko jedinice Prolet[erske] brigade.[439]

Ja smatram potrebnim da ostanem zajedno s Crnim [Sretenom Žujovićem] još neko vrijeme ovdje dok se ne vidi razvoj situacije na ovom području. Lola i Marko, ako im se baš hoće putovati, mogu doći i ovamo. Ali ne vidim potrebe da ja idem tamo davati direktive.[440] Volio bih da mi Šiki objasni otkuda je najedanput u Crnoj Gori lakše za hranu i kakvi su to novi plodovi već tamo izrasli. Ja se dobro sjećam da je on u svom posljednjem pismu otprije deset dana zajedno s Mi-

---

* Vid. str. 145 — *Red.*

lutinom [Ivanom Milutinovićem] zakukao zbog nemanja hrane i čak je u tome pismu kazao da će crnogorske jedinice morati napustiti svoju teritoriju zbog nedostatka hrane.[441] Ako Šiki ima vremena, mogao bi zajedno s Lolom i Markom doći malo i ovamo.

Ovog momenta nam je došao kurir iz Kraljevačkog bataljona koji potvrđuje vijesti da su se Talijani iznenada iznad Bastasa digli i krenuli natrag u Foču.[442]

Po mome mišljenju, Arso bi trebao hitno da otputuje na kolašinski sektor i ispita tamo čitavu situaciju i vrati se što prije natrag.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 27/4.

ŠTABU 1. NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Primili smo vaš izvještaj od 14. maja.[443] Vi ste dobili posljednje naše naređenje da se cijela brigada prebaci u Pivu i onda dalje u Crnu Goru.[444] No s obzirom na to što hercegovački drugovi traže pomoć, mi smo riješili da vi prebacite ovamo samo Šumadijski bataljon 2. brigade, a s tri vaša bataljona[445] da krenete u Hercegovinu i da se povežete s Hercegovačkim operativnim štabom u Jugovićima. Ako vi smatrate da možete sa sobom povesti jedan udarni bataljon, bilo Romanijski ili koji drugi, onda možete to učiniti. Ali taj bataljon se ne bi smio upotrijebiti dalje osim negdje u predjelu Čemerna ili na liniji Ulog—Nevesinje, tako da bi se mogao uvijek prebaciti natrag na svoj teren.

Niste pravilno postupili što ste forsirali prebacivanje Pračanskog bataljona na svoj teren u vrijeme kada je još neprijatelj intenzivno nadirao na liniji Kalinovik—Miljevina—Foča i obratno. Razumije se da su ljudi mogli shvatiti to kao da se hoćete njih otarasiti. Osim toga, vi ste čak htjeli da ih odvojite od njihove imovine, što je skroz pogrešno. Jasno je da bi ti ljudi iz prkosa i ogorčenja prešli u četnike i na taj način propada sav naš rad koji smo mi toliko mjeseci vršili na tom terenu. U tome odbijanju Pračanskog bataljona da se vrati na svoj sektor sada ja vidim više pozitivnu nego negativnu osobinu tih ljudi. Oni koji neće više da se bore bježe i sami natrag bez potrebe da ih se tjera. Prebacivanje ljudi na njihov teren treba da se izvrši onda kada se za to stvore barem minimalni uslovi, naime kada glavna neprijateljska navala prođe. Vi treba da znate da su Nijemci, Hrvati i Talijani najprije opkolili pojedine sektore i da već krstare preko tih sektora i šumama i kosama s jačim vojnim snagama. To će trajati kraće vrijeme i onda će se povući. Zbog toga s bacanjem većih snaga na tako mali teren postoji opasnost da se te snage rasture i da uopšte prestanu da budu od neke vojničke vrijednosti. Pitanje prebacivanja riješiće Operativni štab, koji je prema našem naređenju trebalo da bude formiran iz Kalinovičkog i Fočanskog [odreda] i drugih dobrovoljačkih partizanskih jedinica.[446] U Hercegovini je pitanje ishrane vrlo teško, ali vi nastojte po svaku cijenu da naše jedinice Prolet[erske] brigade ne trpe odviše pomanjkanje i da se suviše ne iscrpljuju. Vodite računa o tome da se naše jedinice Prolet[erske] brigade pokažu dostojne imena koje nose i da se pred herojskim hercegovačkim partizanima i pokažu kao naše najbolje udarne jedinice.

Hercegovački drugovi iz Operativnog štaba rade u vojnom pogledu tako dobro da mi treba od njih da učimo. Baš zato mislim da će dolazak naših jedinica na taj teren koristiti još više nama nego njima.

Držite stalno tijesnu vezu s nama, a kuriri mogu biti zajednički za Operativni štab Hercegovine i za vas.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P.S.— Umjesto Kraljevačkog bataljona, koji povlačite, treba odrediti jednu mještansku jedinicu, bilo Zakmursku ili Fočansku, koja će preuzeti kontrolu uz Drinu.

A—VII, k. 2, reg. br. 26/4.

ŠTABU KRAGUJEVAČKOG BATALJONA 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Prema izvještaju Štaba Kraljevačkog bataljona, koji se nalazi s one strane Drine, i Štaba 2. proleterske brigade, koji smo primili ovog momenta,[447] situacija na fočanskom sektoru je slijedeća: neprijatelj je pod pritiskom bočnog nadiranja jedinica 2. prolet[erske] brigade juče u 9 sati prije podne iznenada napustio svoje daljnje nadiranje prema Zlatnom Boru i brzo krenuo natrag prema Foči.[448] Štab Kraljevačkog bataljona javlja da se jedna kolona od 200 ljudi s kosa iznad Bastasa spustila prema Drini, ali je bila napadnuta mitraljeskom vatrom s one strane Drine tako da je pretrpjela velike gubitke, a sva se komora razbježala po šumama. Uslijed mitraljeske vatre neprijatelj se nije mogao povući natrag na kos[e], niti krenuti niz Drinu, tako da je bio prisiljen crvenim raketama zvati pomoć. Ov[og] momenta još nemamo podataka da li se izvukao. U vezi s time bilo bi potrebno da prebacite ponovo jednu četu preko Tare, [ko]ja bi se opreznim izviđanjima uputila [u] pravcu Bastasa. Pošto je most na Tari kod vas porušen,[449] četa bi morala da se prebaci na mostu kod Uzlupa ovamo. Ovaj pokret treba izvršiti u zoru 17. maja. Četa ko[ja] bi krenula pravcem Bastasa morala bi se povezati s jedinicama 2. prolet[erske] brigade. Naše jedinice 2. prolet[erske] brigade, protjeravši neprijatelja iz Mazoča u pravcu Foče, doprle su do Dragočave iznad Foče i na Humić, kao i na Kruščičko brdo. Pošto je Kraljevački bataljon dobio zadatak da krene sa svojom brigadom u jednom drugom pravcu,[450] bilo bi potrebno da vi s onu stranu Drine, kod Kruševa prebacite jednu ja[ču] patrolu, od jednog voda, koja bi krenula obalom Drine držeći stalno vezu s vašom četom na desnoj obali Drine. Taj bi vod ostao tamo dotle dok ne stigne jedna četa 3. bataljon[a] 2. prolet[erske] brigade sa zadatkom da kontroliše lijevu obalu Drine [u] pravcu Ćureva i Broda. Ovaj vod od [dva]desetak ljudi prebacite takođe rano zorom na lijevu obalu Drine, a sa sobom treba da ponese i dva puškomitraljeza.

Pristupite izvršenju ovog zadatka, a mi ćemo obavijestiti Štab 2. brigade da se poveže s četom koja će poći naprijed preko Tare.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. V 1942. god., 18,20 sati.
[Liječevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k, 2—A, reg. br. 28/4.

ŠTABU 2. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Primili smo vaše pismo od 16. maja od 11 časova.[451] U vezi s vašim izvještajem i izvještajem Kraljevačkog bataljona,[452] koji se nalazi s one strane Drine, mi smo naredili da se jedna četa Kragujevačkog bataljona prebaci ponovo preko Tare i uputi u pravcu Bastasa.* Štab Kraljevačkog bataljona javlja da se juče prije podne jedna neprijateljska kolona s komorom spustila u blizinu Bastasa s kosâ prema Drini, ali je Kraljevački bataljon otvorio na nju mitraljesku vatru, koja je izazvala kod neprijatelja ne samo veliku paniku nego i dosta gubitaka i sva mu se komora razbježala po šumi. Neprijatelj je bacao crvene rakete za pomoć jer se nije mogao uspeti natrag na kosu, niti ići niz Drinu uslijed mitraljeske vatre. Šteta je što nije bila nijedna naša jedinica tamo da zarobi neprijatelja i zahvati plijen. U vezi s time i s obzirom na to što će četa Kragujevačkog bataljona da stigne tamo sutra dosta kasno, bilo bi potrebno da se jedna vaša četa odmah spusti kosom u pravcu Bastasa i pokupi eventualno napušteni plijen. Prethodno je potrebno da se teren dobro izvidi i pomoću signala sporazumije [s jedinicama] s one strane Drine da ne bi otvarale vatru.

Uradili ste vrlo dobro što ste krenuli naprijed za neprijateljem.[453] U slučaju da utvrdite pomoću izvidnica da se neprijatelj nije kod Foče utvrdio, organizujte jedan dobar noćni napad na neprijateljski logor, koji može dati vrlo dobre rezultate. Prethodno ispitajte dobro sve okolnosti i napad što brižljivije pripremite.

Ja sam izdao naređenje da se i vaš III bataljon, koji se nalazi još s one strane Drine, hitno prebaci na vaš teren.** Jedna četa toga bataljona ostaće privremeno na lijevoj obali Drine koju treba da kontroliše i omogući nesmetano kretanje naših jedinica na desnoj obali Drine.

Šaljite nam svakodnevno barem jedanput izvještaj o situaciji na vašem sektoru.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. V 1942. god., 19 sati.
[Liječevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 29/4.

* Vid. str. 147 — *Red.*
** Vid. str. 149 — *Red.*

ŠTABU 3. BATALJONA 2. NARODNOOSLOBODILAČKE PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

Danas smo izdali naređenje štabu vaše brigade da se vaš bataljon prebaci preko Kruševa i uputi u sastav svoje brigade.* S obzirom na to što Kraljevački bataljon 1. prolet[erske] brigade koji kontroliše Drinu treba da krene s ostalim jedinicama I brigade u drugom pravcu, potrebno je da vi jednu četu vašeg bataljona ostavite na lijevoj obali Drine da kontroliše tu stranu u pravcu Ćureva i Broda i omogući nesmetano izvršavanje operacija naših jedinica na desnoj strani Drine. Ta četa će ostati na tom području dotle dok je ne zamijeni koja jedinica iz mještanskih bataljona, bilo iz Zakmurskog bataljona ili koga drugog.[454]

Četi treba da stavite na raspolaganje nešto novaca za nabavku hrane, a osim toga, ona treba da se poveže s mjesnim narodnooslobodilačkim odborima, koji su dužni da se brinu o njenoj ishrani.

Kada se vaš bataljon prebaci preko Pive, on treba da krene niz Pivu preko Šćepan-polja u pravcu Liješćevine i prebaciće se kod mosta na Uzlupu na onu stranu Tare. Kad stignete ovamo, dobićete dalje naređenje i pravac.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. V 1942 god., 19 sati.
[Liješćevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k.2—A, reg. br. 30/4.

* Vid. str. 148 — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Četrnaestog maja naše partizanske jedinice, na 5 vrsta* od grada Foče, mitraljeskom vatrom nanijele su talijanskim jedinicama teške gubitke. Ubijeno je i ranjeno oko 170 Talijana.[455]

Od 8 maja vodi se uporna borba protiv preko 3000 Talijana kod grada Nikšića. Za pet dana borbe Talijani su imali preko 300 mrtvih i veliki broj ranjenih.[456]

U Piperima naši partizanski bataljoni su razbili Stanišićeve četnike. Ubijeno je 30 četnika i veliki broj ranjen.[457]

Na sektoru Kolašin — Bijelo Polje 4. maja 2500 Stanišićevih četnika, uz pomoć talijanske artiljerije i avijacije, preduzeli su ofanzivu protiv naših partizanskih bataljona. U toku petodnevne borbe četnici su bili potpuno razbijeni. Ubijeno je preko 100 četnika, veliki je broj ranjenih i 30 je zarobljeno. Zaplijenjena je velika količina ratnog materijala: automata, pušaka itd.[458]

Ovih dana Nijemci su na kamionima dovezli iz Srbije oko 2000 nedićevaca na bjelopoljski sektor za zajedničku borbu sa Talijanima i Stanišićevim četnicima protiv naših crnogorskih partizana.[459] Mi smo digli u vazduh najveći most na Lever Tari, granica Sandžak—Crna Gora. Ovaj most je drugi u Evropi po dimenzijama i tehnici. Bio je završen 1940. god.[460]

16. V 1942. god. Valter
[Liječevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/103.

* Vrsta (ruska dužinska mera) — 1066 m. — *Red.*

ŠTABU KRAGUJEVAČKOG BATALJONA I NARODNO-OSLOBODILAČKE PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

Vaš bataljon treba da se u ranu zoru 19. o.m. prebaci preko mosta Uzlup i smjesti u selo Papkov Do ili Podsjerine. To je visoravan oko 3 km iznad Tare. Kao straža na prelazu Šćepan-polja treba da ostane jedan vaš vod s dva automatska oruđa. Vaš vod koji je prebačen s one strane Drine treba da povučete u sastav bataljona. Ovaj premještaj vašeg bataljona ima u prvom redu svrhu da se vaše ljudstvo bolje smjesti i odmori, a u drugom redu da se nalazi na tome području kao rezerva u slučaju pokušaja Talijana da prodru u pravcu Čelebića.[461] Vaša četa koju ste juče poslali preko Tare treba da bude nakon dan-dva smijenjena i na mjesto nje poslati jedan vod kao izvidnicu u istom pravcu. U slučaju neprijateljskog pokreta prema Čelebiću i prinudnog napuštanja toga terena vaš bataljon ima zadatak da u prvom redu štiti prelaze preko Tare kod Uzlupa i kod Šćepan-polja. U tom slučaju on bi se ponovo prebacio s ove strane Tare.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

17. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 31/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Od 8. do 12. maja talijanski okupatori ubili su 100 građana u gradu Pljevlja, u Sandžaku. Ova zvjerstva talijanski okupatori primjenjuju kao represalije zbog velikih gubitaka koje su pretrpjeli u posljednje vrijeme u borbi s našim partizanskim jedinicama.[462]

Petnaestog maja naši partizanski udarni bataljoni su na Drini, na 14 vrsta od Foče, razbili talijanske jedinice i odbacili ih nazad u Foču. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke. Ubijeno je oko 80 Talijana i mnogo je ranjeno.[463] Talijanski bombarderi svakog dana bombarduju naše položaje i pozadinu. Naše jedinice ponovo su se primakle gradu Foči.

U borbama kod Kolašina poginulo je ne 100 Stanišićevih četnika izdajnika, već je ubijeno 175.[464]

Predstavnik Draže Mihailovića kod talijanskih vlasti u Hercegovini Dobrosav Jevđević uputio je Srbima u Hercegovini proglas s pozivom da stupe u četnike i da se bore na strani Talijana protiv naših partizanskih i dobrovoljačkih jedinica. Ove letke bacali su talijanski bombarderi.[465]

Dalmatinski drugovi nam javljaju da je taj Jevđević došao u Dalmaciju po Mihailovićevom naređenju i uz pomoć okupatora da bi mobilisao 600 četnika Srba za borbu protiv naših jedinica u Hercegovini i Bosni.[466]

Izdajstvo i zvjerstva Mihailovićevih četnika i drugih izazivaju veliko negodovanje u narodu i svakog dana sve veći broj seljaka i omladinaca stupa u naše partizanske bataljone.

Pojedini pošteni patrioti Crne Gore, među kojima su i pristalice Zemljoradničke stranke Milana Gavrilovića, ministra jugoslovenske vlade u Londonu: Jefto Pavić, Marko Vujačić, senator i član Izvršnog odbora Zemljoradničke stranke, organizuju jednu konferenciju predstavnika svih patriota Crne Gore, Hercegovine i Bosne da bi osudili izdaju raznih četnika i jugoslovensku vladu u Londonu. Oni namjeravaju da traže od njega [Gavrilovića] da da ostavku ili će ga javno osuditi.[467]

17. V 1942. god. Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/104.

[ALEKSANDRU RANKOVIĆU I IVI LOLI RIBARU]

Dragi drugovi,

Primio sam vaše pismo, kao i pismo za Crnoga [Sretena Žujovića].[468] Osim toga, u toku noći nam je stigao materijal crnogorskih drugova.[469] Drug Milutin [Ivan Milutinović] nam šalje depešu preko Krstaca i naređuje da se Prolet[erska] brigada hitno prebaci u Šavnik, jer je put Šavnik—Nikšić ugrožen.[470] To je, razumije se, nemoguće. Prvo, zbog toga što je veći dio 1. prolet[erske] brigade otišao u Hercegovinu,[471] drugo, zbog toga što je 2. brigada kod same Foče, jer su Talijani otjerani natrag u Foču. Kada bih i mogao tu brigadu poslati, trebalo bi najmanje 5 dana da stigne u Šavnik. Osim toga, ja nikako ne mislim napustiti taj dio Sandžaka, koji nam je za sada jedini izvor hrane kako za naše bolnice[472] tako i za naše vojne jedinice. Sada prebacujemo preko Tare opet 15 000 kg žita i mnogo stoke. Naši su se intendanti povratili i prvi put kod njih vlada veliki optimizam glede nabavke hrane.[473]

Druga Šikija [Mošu Pijade] zadržavam ovdje do sutra,[474] a ti, druže Marko [Aleksandar Ranković], i Lolo [Ribar] krenite odmah na put ovamo da održimo jedan sastanak prije Šikijevog odlaska na Žabljak. Očekujemo vas sutra prije podne.

Vijesti treba da nam šaljete redovno svakog dana.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

18. V [19]42. god. Tito
[Lijećevina]

P.S. Donesite nešto soli i malo bijeloga brašna.

A—CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/318.

ŠTABU 2. NARODNOOSLOBODILAČKE PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

Primili smo vaš izvještaj od 18. maja 1942. god. od 9 časova, kao i izvještaje o stanju po bataljonima.[475] Mi se slažemo s tim da izvršite noćni napad na talijanski logor iznad Foče, jedino primjećujemo da je trebalo u svakom slučaju ostaviti bar jedan bataljon u rezervi u slučaju neprijateljskog kontranapada. Po izvršenju napada pošaljite nam tačne izvještaje o samim pripremama, o toku napada i o rezultatima napada. Eventualno ranjene borce šaljite odmah preko Uzlupa u bolnicu u Rudine.

U toku sutrašnjeg dana prebacujemo veći dio Kragujevačkog bataljona 1. brigade preko Tare, gdje će se odmarati i služiti kao rezerva za slučaj nadiranja neprijatelja. Jedna četa ovog bataljona nalazi se kod sela Bunova i ona vjerovatno ima s vama vezu. Vaš 3. bataljon još se nije prebacio ovamo preko Drine, a čim se prebaci poslaćemo ga u vaš sastav.[476] Tri bataljona 1. prolet[erske] brigade sa štabom otišla su u pomoć hercegovačkim drugovima. Nekoliko mještanskih bataljona iz Romanije, Glasinca i Goražda prebačeno je natrag na svoj teren i bilo bi dobro da vi malo pratite da li ima u tom pravcu kakvih borbi i da nam to javite.[477]

Kod Kolašina se bije velika bitka s četničkim bandama, ali konačnih rezultata još nismo dobili.[478] Kao što ste vidjeli iz vijesti, naši su od 6. do 10. teško porazili četnike nanijevši im gubitke od 185 mrtvih i mnogo ranjenih. Osim toga, njihove su se jedinice uglavnom panično razbježale, i samo zbog nedovoljne koordinacije svih jedinica, uspjeli su četnici da se izvuku da ne budu potpuno uništeni. Drugovi saopštavaju da je moglo biti zarobljeno oko 1000 četnika da je bila bolja koordinacija akcije. Izgleda da je i na ostalim sektorima crnogorskih bojišta preduzeta od Talijana ofanzivna akcija i, kako izgleda prema posljednjim izvještajima, oni pokušavaju prodrijeti od Nikšića prema Šavniku.[479]

Drugovi iz Dalmacije nam saopštavaju da su se u cijeloj Dalmaciji rasplamsale partizanske borbe i da su partizanski odredi sastavljeni pretežno od Hrvata. Osim toga, saopštavaju nam da su se i u kninskom srezu pojavili agitatori Draže Mihailovića, koji vrbuju srpsko stanovništvo u četnike za borbu protiv nas u Bosni i Hercegovini.[480]

Dobro ste učinili što ste Gojka Krezovića poslali natrag s one strane Ćeotine; tražite od njega da bude stalno u vezi s vama. Saopštite mu u naše ime da mi tražimo od njega ne samo da vodi borbu protiv

Talijana i ustaških bandi nego i da onemogućava svaku četničku propagandu na tome terenu i stvaranje četničkih odreda. U slučaju da je potrebna neka pomoć u novcu ili drugom, vi mu je pružite, a mi ćemo vam je nadoknaditi. Dalje, tražite od njega da malo više poradi na tome da prikuplja u svoj bataljon one seljake koji su spremni da se bore, a koji su se u prvom momentu talijanske ofanzive razbježali svojim kućama. Javite nam ko je kod njega sada polit[ički] komesar.[481]

Šaljemo vam posljednje »Vijesti«, ali one stižu sporo jer se sada veći dio našeg štaba nalazi daleko odavde, pa i Agitprop.[482] Pošaljite jedan primjerak »Vijesti« za Gojkov bataljon. Ovo je svakako vrlo potrebno da bi se njegovo ljudstvo upoznalo s borbama, naročito na istočnom frontu, gdje je već počela djelimično snažna ofanziva kod Harkova.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

18. V 1942. god., 15 sati.
[Lijećevina]

Komandant
NOP i DV Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 32/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]
Za KIM[483]

Pod rukovodstvom Komsomola[484] stvara se u cijeloj Jugoslaviji jedinstveni savez Antifašističke omladine. U Sloveniji stvoren je »Oslobodilački front omladine«, u koji su ušli mladi katolici, nacionalisti i komunisti.[485] U Crnoj Gori stvorena je jedinstvena organizacija »Crnogorska narodna omladina«, koja ima 15 000 članova.[486] Narodnooslobodilački savezi omladine stvaraju se takođe u Srbiji, Sandžaku, Bosni, Hrvatskoj itd. U Beogradu stvoren je jedinstveni komitet od mladih radikala, demokrata, zemljoradnika i komunista, koji je u martu ove godine izdao proglas srpskoj omladini s pozivom na borbu protiv okupatora.[487] Zadatak Antifašističkih saveza omladine jeste mobilizacija omladine pod parolom »Sve za front — sve za probjedu«.

U našim partizanskim odredima ima 60—70% mladih. Oni uglavnom i sačinjavaju udarne bataljone i udarne brigade. Sem toga, od omladine su stvoreni specijalni udarni bataljoni, koji se junački bore. U bataljonima, naročito crnogorskim, ima mnogo djevojaka, koje se herojski bore protiv neprijatelja.

Na oslobođenim teritorijama od omladine se stvaraju radni odredi, koji obrađuju zemlju i brinu se za snabdijevanje fronta, bave se kulturno-prosvjetnim radom itd.

Treba popularisati naše poginule omladinske heroje. Naročito: Josipa Vlahovića, člana CK SKOJ-a, koga su ustaše ubile u Zagrebu 1941. god., Buda Tomovića, sekretara Crnogorske narodne omladine, koga je ubio izdajnik Stanišić 1942. god., i Pramasunca, rukovodioca omladine Srbije, koga su strijeljali njemački okupatori.[488] Treba takođe popularisati omladinu naših udarnih bataljona.

Pozdrave II antifašističkom mitingu poslaćemo ovih dana. — Fišer [Ivo Lola Ribar].[489]

18. V [19]42. god. Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ— KI, br. 1942/105. *Prevod s ruskog*

OKRUŽNOM KOMITETU KPJ ZA FOČU
(Drugu Puniši [Peroviću])

19. maj 1942. god.
[Lijećevina]

Primili smo vaše pismo od 18. maja.[490] U pogledu vašeg ljudstva postupićete ovako:

Cio OK i ljudstvo vašeg Agitpropa (tj. svi oni koji se sada nalaze u Mratinju) treba da se odmah prebace preko Uzlupa na područje *Čelebića.*[491] Sa sobom treba da ponesete sav agitacioni i tehnički materijal. Za prenos istog možete upotrijebiti i nekoliko konja od onih koji se tamo nalaze. Kada stignete na most kod Uzlupa, neka drugovi iz OK dođu u selo *Lijećevinu*, gdje će naći druga Marka [Aleksandra Rankovića] i s njim o svemu podrobnije razgovarati.

Ukoliko tamo u Mratinju ima neboračkog stanovništva iz Foče i okoline, ono bi se takođe moglo prebaciti preko Tare na teritoriju Sandžaka, gdje će svakako s ishranom biti lakše. Što se tiče bjegunaca s teritorije Kalinovičkog odreda, njih treba razmjestiti uz Pivu u pravcu Goranska, po selima i katunima.[492] Naročito treba potražiti mjesta s dovoljno ispaše da bi se stoka i ljudstvo mogli ishraniti. Prebacivanje ponovo na svoj teren ovog momenta bilo bi nepravilno dok se ne raščisti situacija na području koje je sada zaposio neprijatelj.

Konji Kalinovičkog odreda neka ostanu u Mratinju dotle dok tamo stignu intendanti Vrhovnog štaba, koji će na licu mjesta odrediti šta će biti s njima i s komorom. Razumije se da jedan dio ljudstva, kako onog koje je s komorom tako i bjegunaca, može da ostane i u samom Mratinju. Treba odrediti jednog odgovornog druga koji će primiti odgovornost za cijelu komoru dok stigne neko od Intendanture.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

A—CK SKJ, Fond CK KPJ,
br. 1942/323

GLAVNOM ŠTABU NO PARTIZANSKIH ODREDA ZA SANDŽAK

19. maj 1942. god.
[Lijećevina]

Primili smo vaše pismo od 15. maja, kao i ostale partijske i druge materijale.[493] Nismo vam odgovorili tako dugo i zadržali smo vaše kurire zbog toga što smo vršili pokret i nismo stigli da izučimo sav vaš materijal. To nismo učinili još ni sada, pa ćemo u slijedećem našem pismu dati na vaš materijal svoje primjedbe ukoliko ih bude.[494]

Naše su jedinice ponovo odbacile Talijane u Foču, tako da mi držimo cio teren od Foče prema Pivi i Sandžaku. Mi mislimo i dalje držati pod svojom kontrolom taj dio terena da bismo onemogućili Talijanima da pomoću pete kolone organizuju na njemu četničke bande i da bismo osigurali vaše zaleđe i imali što veću slobodu manevrisanja. U toku 18. o. m. noću jedan naš bataljon 2. brigade izvršio je napad na utvrđene položaje neprijatelja iznad same Foče, pri čemu je neprijatelj imao 30 mrtvih i isti broj ranjenih. Zauzeti su bili neprijateljski rovovi, iako su bili ograđeni bodljikavom žicom, te je tom prilikom zahvaćen i priličan ratni plijen. I ovog se puta pokazalo da su noćni napadi najefikasniji i da su žrtve najmanje. Mi smo imali svega jednog mrtvog, dva teže i 14 vrlo lako ranjenih.[495]

Preko durmitorske Komande područja dobili smo obavijest da su četničke i talijanske bande provalile iz Pljevalja u pravcu Odžaka i Podpeća.[496] Mi smatramo da je to demonstrativan prodor s namjerom da se olakša četničkim bandama oko Kolašina. No bez obzira na to što je, po svoj vjerovatnoći, to samo demonstracija, treba budno pratiti kretanje neprijatelja u pravcima Meljaka ili Đurđevića Tare i na vrijeme obavijestiti Štab 2. brigade oko Čelebića. Vi biste nam trebali javiti kakve vaše jedinice se nalaze na tom području i njihovu brojčanu snagu. Mi smatramo da imamo dovoljno snaga sada u Sandžaku da osujetimo sve planove neprijatelja i da mu nanesemo teške gubitke.[497] Vaša pobjeda na Kamenoj gori još jednom dokazuje da je, bez obzira na nadmoć u naoružanju, moguće neprijatelja tući ako se pravilno rukovodi jedinicama i na vrijeme preduzmu mjere protiv neprijateljskih prepada.[498] S obzirom na to što su četničke bande dolinom čitavog Lima počele da prave prepade, moraćete dobro paziti da vam negdje između Bijelog Polja i Šahovića ne udare u leđa jedinicama koje operišu u pravcu Bijelog Polja i Mojkovca.

Slanje manjih odjeljenja od 5—10 ljudi u akcije vrlo je pametno, jer takva odjeljenja mogu vršiti ne samo izviđanja već i uspješne akcije.

Treba još intenzivnije nastaviti u tom pravcu, jer se na taj način demorališe neprijatelj, koji se osjeća zbog takvih akcija nesigurnim u svojoj pozadini.

Mi smo riješili da se onaj vagon i po žita koji stoji kod vas kao rezerva prebaci na ovu stranu Tare i da se na vašem području i nadalje intenzivno sakuplja žito i stoka za ishranu kako vaših odreda tako i ostalih odreda, brigada i crnogorskih jedinica. U vezi s nabavkom hrane treba apsolutno primjenjivati najstrože mjere prema petokolonašima koji su još prikriveni u NO odborima i vrlo vješto sabotiraju sakupljanje žita i stoke i vode harangu među stanovništvom izgovarajući se da se u Crnoj Gori ne daje ništa, nego moraju samo Sandžaklije da snabdijevaju vojsku. Prema takvim odbornicima NOO treba postupiti strogo i čak izvršiti konfiskaciju ukoliko se pokaže da su ti ljudi otvoreni neprijatelji narodne borbe.

Mi smo vam već javili jedanput da nam pošaljete telegrame omladinaca i omladinskih bataljona za II svjetski antifašistički miting omladine u Moskvi. Učinite to hitno, tako da najkasnije do 23. o. m. to bude dostavljeno ovome štabu.

Pošto se sada prebacuju Fočanski OK i Agitprop na teritoriju Čelebića, bilo bi dobro da se povežete s njima i da koordinirate rad. Oni će imati tehnička sredstva za izdavanje raznog partijskog materijala. Mogli biste održati i jedan zajednički sastanak na kome biste mogli podijeliti teren rada.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 34/4.

ŠTABU 2. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Saopštiti hitno četi Kragujevačkog bataljona koja se nalazi negdje oko sela Bunova da se odmah vrati u sastav svoga bataljona koji se nalazi na predašnjem položaju.[499] Izviđanje uz Drinu treba da preuzme jedna vaša četa ili jedan vod.

Danas smo dobili obavještenje od trojice boraca Zakmurskog bataljona[500] da su se dvije čete toga bataljona pobunile i pohapsile Štab Fočanskog odreda i neke drugove već poubijale. Prema izvještaju poginuo [je] drug Buda Popović, a vjerovatno i Steva [Marković] Singer, polit[ički] kom[esar] odreda.[501] Pošto se na teritoriji toga bataljona nalazi skoro sav naš fočanski omladinski i partijski aktiv, postoji velika opasnost da ih ovi banditi ne poubijaju ili predaju Talijanima. Pošto je Proleterska brigada otišla u Hercegovinu, a ostali sigurni bataljoni poslani na svoj teren,[502] te je peta kolona ovdje brzo pokazala svoje papke, i mi moramo hitno dejstvovati da u klici ugušimo petokolonaške planove, jer bi nam stvaranje petokolonaške baze na ovom terenu ugrozilo pozadinu Hercegovine i onemogućilo svaku vezu s ostalim dijelovima Bosne. Još večeras mi šaljemo Kragujevački bataljon kao kaznenu ekspediciju sa zadatkom da preduzme najoštrije mjere protiv krivaca. Pošto je poslati jedan bataljon suviše malo, to ćemo uputiti i vaš 3. bataljon ako stigne na vrijeme.[503] Ako on ne stigne, onda nam javite da li imate u blizini Čelebića jedan vaš bataljon koji bismo privremeno prebacili s one strane Drine da potpomogne akciju Kragujevačkog bataljona, a vaš 3. bataljon uputili bismo u vaš sastav čim stigne. Postupite hitno po ovom naređenju i saopštite nam o izvršenom.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

19. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VIII, k. 2—A, reg. br. 35/4.

ŠTABU KRAGUJEVAČKOG BATALJONA 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Kao što ste već i sami izviješteni, petokolonaške bande iz Zakmurskog bataljona pohapsile su Štab Fočanskog odreda, a neke drugove već i poubijale.[504] Pošto se nalazi na tome terenu veliki dio partijskog i omladinskog kadra iz Foče, postoji opasnost da ih ovi banditi ili poubijaju ili predaju Talijanima. Pošto na tome terenu nema nijedne jače sigurne jedinice koja bi mogla izvršiti represalije protiv pobunjenih petokolonaša, to ćete se morati privremeno vi prebaciti preko Pive još u toku 19. naveče ili 20[-og] ujutro. Osim vašeg bataljona, uputićemo jedan bataljon 2. brigade, bilo 3. ako stigne na vrijeme, ili koji drugi. Ja sam Štabu 2. brigade izdao naređenje da hitno obavijesti vašu četu u Bunovima da se vrati u sastav vašeg bataljona.* Isto tako preduzmite i vi sa svoje strane mjere da se ta četa smjesta pozove natrag kako bi mogla na vrijeme stići u sastav bataljona. Vod koji je na Uzlupu isto tako možete povući 19[-og], a njegovo mjesto će zauzeti naša straža.

Drugovi komandant i polit[ički] kom[esar] treba da dođu sutra poslije podne u ovaj štab, gdje će dobiti podrobnije instrukcije.[505]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

19. V 1942. god.
[Lijećevina]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 33/4.

* Vid. str. 160 — *Red.*

ŠTABU 1. PROLETERSKE NO UDARNE BRIGADE

19. maj 1942. god.
[Liješevina]

Primili smo vaš izvještaj od 18 o.m. u 16,15 časova iz Mratinja.[506] S obzirom na to da drugovi Lola [Ribar] i Crni [Sreten Žujović] odlaze do vas u Hercegovinu,[507] mi vam ovdje odgovaramo samo ukratko.

Vaše mjere u pogledu reorganizacije i napuštanja potpuno neobezbijeđenog zakmurskog terena bile su nepravilne. Nepravilno je bilo prebacivati sve manje-više sigurne partizanske jedinice u pozadinu neprijatelja, a čitav teren od Foče do Hercegovine, s lijeve strane Drine, ostavljati bez ijedne naše sigurne jedinice.[508] Da je to tako, najbolje pokazuje činjenica što je odmah po vašem odlasku peta kolona digla pobunu u Zakmurskom bataljonu, pohapsila i poubijala drugove iz Štaba Fočanskog odreda i povezala se s Talijanima.[509] Čudi nas da niste vi sami mogli uočiti činjenicu da je taj teren za našu borbu u Hercegovini vrlo važan, jer on predstavlja manje-više pozadinu hercegovačkih jedinica. Ne mislimo pozadinu u smislu ishrane, već u vojno-strateškom smislu. Osim toga, vama je i samima vrlo dobro poznato da je peta kolona, koja je u Hercegovini pretrpjela potpun krah, premjestila svoj centar u Kalinovik i da je prepuštanje potpuno neobezbijeđenog teritorija vrlo povoljno za stvaranje uporišta petokolonaških četničkih bandi. O tome bi se dalo mnogo pisati, ali će vam drugovi koji odlaze tamo stvar usmeno objasniti. Mi smo zbog tih zločina zakmurske pete kolone prisiljeni da bacimo ponovo naš Kragujevački bataljon na taj teren da bismo izvršili čišćenje petokolonaša, kaznili krivce i manje-više osigurali taj teren od eventualnog nadiranja s te strane u pravcu Čemernog. Razumije se da taj bataljon ne može sam obezbijediti čitav taj teritorij, a osim toga, on je tu samo privremeno i zato se hitno sporazumijte s Oper[ativnim] štabom za Hercegovinu i preduzmite mjere da se najmanje jedan bataljon, bilo hercegovački ili vaš, prebaci na područje Borča kako bi s te strane osigurao zaleđe vaših jedinica koje će operisati između Gacka i Nevesinja.

Vašim radom oko razoružavanja Drinskog odreda i ostalih jedinica nismo zadovoljni, jer ste vi tu postupili vrlo brzopleto i kruto.[510] Trebalo je tome razoružavanju prići malo opreznije i nastojati da se jedan dio tog ljudstva spase za dalju borbu. Vi ste to ljudstvo razoružali i prepustili ga na milost i nemilost da luta okolo gladno i neobezbijeđeno, da se silom prilika bavi pljačkom i otimačinom, da postane najpogodniji elemenat za petokolonašku propagandu i tako se pretvori u naše krvne

neprijatelje. Dalje, vi ste ljudstvo razoružali, a oružje ostavili u Vrbnici, gdje ga je pokupila zakmurska peta kolona da bi ga iskoristila protiv nas. O svim tim stvarima mi ćemo morati podrobnije razgovarati čim se za to pruži prilika.

Nastojte da na teritoriji Hercegovine ne ponavljate više stare greške, o kojima će s vama govoriti drugovi Lola [Ribar] i Crni [Sreten Žujović]. Pružamo vam prilike da te greške sada na teritoriji Hercegovine ispravite svojim daljim radom.

Za ljudstvo u Mratinju dali smo naređenje za raspored drugu Puniši [Peroviću].[511]

Obavještavamo vas da je noću između 18. i 19. jedan bataljon naše II brigade napao Talijane na koti 652 iznad same Foče. Ubijeno je 50 Talijana i toliko je ranjenih, a zaplijenjena veća količina oružja, municije i spreme.[512]

Vezu s drugovima Crnim i Lolom kao i s nama držite od sada preko Hercegovačkog operativnog štaba i redovno nas izvještavajte o svemu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 37/4.

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Predsjedništvu II međunarodnog antifašističkog mitinga omladine u Moskvi.[513]

Mi, crnogorska omladina — mladići i djevojke, borci, komandiri i politkomesari 1. crnogorskog narodnooslobodilačkog partizanskog udarnog omladinskog bataljona,* Durmitorskog NOP udarnog omladinskog bataljona, djevojke i mladići 1, 2. i 3. udarnog bataljona »Aleksa Đilas« Komskog odreda, 1, 2, 3. i 4. bataljona Durmitorskog odreda, 1, 2. i 3. bataljona Nikšićkog odreda, 1. i 2. bataljona »Bijeli Pavle«, bataljona »Bajo Sekulić«, Lovćenskog i svih ostalih crnogorskih bataljona,* nalazeći se u neprekidnim borbama s fašističkim okupatorima i njihovim slugama — izdajničkim četnicima, šaljemo plamene pozdrave II međunarodnom antifašističkom mitingu omladine u Moskvi. Obećavamo da nećemo ispustiti oružje iz ruku do potpunog uništenja krvavih fašističkih okupatora i njihovih slugu, izdajnika četnika.

U našoj borbi rukovodićemo se prvomajskim naređenjem druga Staljina smatrajući ispunjenje toga naređenja svojom obavezom znajući da imamo saveznika.[514]

Valter

[19. maj 1942.
Liječevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/106

Prevod s ruskog

* Tekst koji se nalazi između zvezdica Tito je dopisao na kraju dokumenta sa sljedećom napomenom Pavlu Saviću: „Druže Pajo, ovo umetni na prvoj stranici gdje je označeno zvezdicom". — *Red*

ZA DJEDU [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Talijanske jedinice bez uspjeha pokušavaju da pređu u ofanzivu u Hercegovini. Hercegovački partizanski bataljoni su 13. maja razbili talijansku motorizovanu kolonu od 70 kamiona između Nevesinja i Mostara.[515] U ovoj borbi poginuo je talijanski divizijski general Peride Negre, komandant okupatorskih trupa u sjevernoj Hercegovini. Sem njega poginuli su još jedan pukovnik, 6 drugih oficira i 23 talijanska vojnika, a veliki broj je ranjen. Zaplijenjeni su jedan teški mitraljez, 6000 metaka, 85 ručnih bombi, 200 granata, 15 pušaka i mnogo drugog ratnog materijala.

U pomoć ovoj neprijateljskoj koloni došla je iz Mostara druga kolona Talijana, četnika i ustaša, ali je i ona bila razbijena s velikim gubicima.

19. V [19]42. god. Valter
[Lijećevina]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1942/107. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Osamnaestog maja noću jedinice II udarne brigade napale su utvrđeni logor talijanskih jedinica kod samog grada Foče. Probivši žičanu ogradu, partizani su zasipali rovove [bombama] i u borbi prsa u prsa potukli Talijane, među kojima je bilo i njemačkih oficira. Talijani su ostavili 55 leševa i bilo je mnogo ranjenih.[516]

Zaplijenjeno: 4000 metaka, 50 minobacačkih granata, ručnih granata, vojničke odeće i drugog ratnog materijala.

Šesnaestog maja naši partizanski bataljoni razbili 500 nedićevaca na Kamenoj gori i [kod] grada Pljevlja. Ubijeno je 28 četnika i jedan oficir i 6 zarobljeno. Zaplijenjeno: 17 metaka*, 3 teška mitraljeza, jedan puškomitraljez, jedan minobacač s velikom količinom mina i mnogo drugog materijala.[517]

20. V 1942. — Valter
[Nedajno]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/108. — *Prevod s ruskog*

---

* Treba: pušaka. — *Red.*

DRUGU TERZIĆU [VELIMIRU], ĆETKOVIĆU [PERU] I KAPIČIĆU [JOVU][518]

21. V 1942. god.
[Žabljak]

1) Pitanje odbrane teritorije ne dolazi u obzir.[519] Prema tome, treba sačuvati živu snagu i osposobiti je za nove akcije.

2) Sve premoreno i zamoreno ljudstvo uputiti u sela: jednu grupu u Motički Gaj-Razvršje, drugu grupu u sela Palež, Čipčije, Uskoci, Čardak, Bosača.

Bataljoni i grupe da se pravilno upute. Komandovanje mora biti uređeno. Na ovoj prostoriji treba izvršiti eventualne predviđene reorganizacije. Ljudstvo upućivati tako da se ne osjeti izvlačenje s fronta, kao i da pokret ne bude osmotren iz vazduha.

Naređeno je Komandi područja u Žabljaku da izvrši razmještaj ljudstva, zato blagovremeno uputiti konačare s naznačenjem gdje treba jedinice rasporediti.

3) Sitna odjeljenja s automatskim oruđima ostaviti po dubini prostorije kuda će neprijatelj nastupati, sa zadatkom usporavanja njegovog nadiranja, nanošenja gubitaka i izviđanja neprijateljskih pokreta i jačine. Mogu se neprijatelju postaviti zasjede i zamke.

Upravljajte se prema situaciji. Možda će neprijatelj odustati od daljeg nadiranja. Vi radite prema prilikama. Nemojte suviše brzo isprazniti tu duboku teritoriju, jer se u pozadini moraju posvršavati izvjesni poslovi. Svakako, jedinice se ne smiju ostaviti bez municije. Pazite na snagu jedinica. Izvucite pouke iz akcija oko Kolašina. Od ljudstva se ne smije zahtijevati ono što ono ne može da izvrši. Tako se ljudstvo demorališe, a mi treba da održimo moral kod tih boraca, koje očekuju novi zadaci.

4) Jedan proleterski bataljon upućen je u Bljekov Mramor s tim da isturi izviđačke vodove u visini Kormana (jedan ka Gomilama, a drugi u Mandića Do).[520] Bataljonu je naređeno da daje uzastopne otpore, ali vi hitno uhvatite vezu s tim bataljonom. On se nalazi pod vašom komandom. Bataljon će dubinskim otporima istavljati otpor neprijatelju — od čuke do čuke mala odjeljenca i zasjede. Vi možete po svom nahođenju najkorisnije upotrijebiti ovaj bataljon u duhu ove direktive.

5) Isto ovakvo uputstvo prenijeli smo Durmitorskom odredu telefonom preko Boana. On nas je izvijestio da je neprijatelj izbio na Mali Starac i Gradište.

6) Vas trojica radite zajedno. Vaš rad treba da bude smišljen. Protivnapadi koje ste vršili u predjelu Mojkovca u toku zadnjih dana bili su s vojničke tačke gledišta potpuno neispravni jer ste ih nepripremljene vršili. I s vojničke i s političke tačke gledišta svaki naš protivnapad mora da uspije.

Vojno-politički i moralno podižite naše jedinice. Nastojte da spriječite svako dezerterstvo.

7) Bilo je nepravilno što ste vodili ogorčene borbe. Čudi nas da kruto shvatate svaku situaciju. Takvim radom vi ćete nas dovesti u bezizlaznu situaciju. Ovo, opet, ne znači da vi ne treba da vršite prepade, zarobljavanja, noćne napade itd. Umješnim radom sve se ovo može izvesti bez gubitaka i utroška municije.

Koje ćete bataljone povući na odmor, a koje ostaviti za dubinsko istavljanje otpora, vi ćete sami odlučiti. U svakom slučaju, gro ljudstva, po našem mišljenju, treba da povučete. Mislimo da bi za dubinske otpore trebalo ostaviti ljudstvo Durmitorskog i Komskog odreda, kojem ćete pojačati hranu, a vi pojačajte broj automatskih oruđa.

8) Radite inicijativno, živo i energično.

Starješine jedinica koje dolaze neka nam se jave u Žabljaku.

9) Nastojte da se evakuiše sve žito, kao i stoka, da ne padne četničkim bandama u ruke. Prinudnu evakuaciju ne vršiti, ali stanovništvu preporučiti evakuaciju u pravcu k Žabljaku i Pivi.

10) Vaše pismo upućeno Glavnom štabu primili smo ovdje i ovo vam je odgovor na njega.[521]

S drugovima iz Glavnog štaba konferisaćemo 22. ovog mjeseca.[522]

A—VII, k. 2—A, reg. br. 37/4.

ŠTABU 2. NARODNOOSLOBODILAČKE PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

Vaš izvještaj od 21. o.m. primili smo.[523] Nastojte da provjerite podatke o dolasku nedićevaca u Foču.[524]

Ako Talijani ne preduzmu ofanzivu, bilo bi zgodno da prebacite jedan bataljon preko rijeke Ćeotine, koji bi u zajednici s ljudima Gojka [Krezovića][525] izvršio napad na Talijane od Orahova. Prostudirajte tu akciju i obavijestite nas o mogućnostima. Talijani moraju održavati neku vezu sa Čajničem, pa bi im trebalo ugroziti taj saobraćaj. S tim svojim bataljonom vi biste trebali da uvučete Gojka u akciju.

U slučaju talijanske ofanzive k Čelebiću vi biste trebali da izmaknete jedan do dva svoja bataljona k Uzlupu, koji bi se poslije prolaska Talijana zabacili u njihovu pozadinu. Ako se odlučite da k Uzlupu zabacite dva bataljona, s njima bi trebalo da se povuče i jedan član vašeg štaba, koji će se povezati s nama.

Vi ste se vjerovatno upoznali s direktivom koju smo uputili Krezoviću i u njoj je stavljeno u zadatak Gojku da nastoji da se prikuplja hrana, da se s teritorije preko Ćeotine prikupi što više hrane. Vi biste mogli uticati na njega u tom smislu.

Ne izvještavate nas o tome da li ste puštali pojedine desetine u samostalne akcije. Trebalo bi da s pojedinim desetinama vršite dnevne i noćne prepade na Talijane, njihovu komoru i njihove patrole, kao i na pojedine istaknute dijelove. Nemojte to potcjenjivati. Biće od toga višestruke koristi; time ćete ispitati sposobnosti pojedinih desetara i uvježbati ih za samostalno izvođenje akcija. Pošaljite jednu desetinu koja će da prikupi telefonsku žicu i izolatore s linije Brod—Bastasi—Šćepan-polje. Ova žica nam je neophodna da uspostavimo vezu po Pivi i ne zamaramo više kurire za često najsitnije poslove, a pored toga, moći ćemo da ubrzamo službu obavještavanja.[526]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

22. V 1942.
[Žabljak]

P.S. Imajte u vidu da smo povukli Čelebićku četu, koja je formirana u Čajniču od partizana. Od nje i od Čelebićke omladinske čete stvorićemo jedan kombinovani bataljon, koji će trenutno biti prebačen na zakmurski teren, a po svršenoj akciji vratićemo ga vjerovatno na vašu teritoriju.[527]

A—VII, k. 2—A, reg. br. 41/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Od 20. maja nalazim se s načelnikom štaba na crnogorskom sektoru fronta. Situacija je ovdje kritična.[528] Talijanske jedinice nastupaju sa svih strana protiv naših partizanskih jedinica,[529] zajedno s vojnim četnicima Draže Mihailovića, kojima komanduje Stanišić.[530] Četnici idu šumama i planinama, a Talijani s motorizacijom. Četnici imaju ogromnu količinu automatskog oružja, minobacača i municije. Oni nasilno mobilišu seljake, a one koji se odupiru ubijaju ili masovno odvode u koncentracione logore u Albaniji. Naši partizanski bataljoni potpuno su icrpeni u neprekidnim borbama, a pored toga — nema više municije. Mi moramo izvući veliki dio bataljona iz Crne Gore da ne bi bili uništeni.

Sav narod proklinje jugoslovensku vladu u Londonu, koja preko Draže Mihailovića pomaže okupatorima. Meni sa svih strana postavljaju pitanja borci i narod: »Zašto nam Sovjetski Savez ne šalje pomoć; bar da pošalje municije i automatskog oružja.« S neviđenim heroizmom bore se naši partizani. Evo primjera: borci i komandanti Lovćenskog bataljona poručili su mi: »Kažite drugu Titu da ćemo sačuvati dva druga koji će doći da jave da smo mi svi poginuli«.[531] Pitanje pomoći za nas je vrlo ozbiljno. U ime Vrhovnog štaba molimo da prenesete Vrhovnoj komandi Crvene armije našu molbu da nam se pomogne. Neprijatelj čini krajnje napore da nas uništi. Život stotina hiljada je u opasnosti. Mi znamo da je to teško ostvarljivo. Mi ćemo nastaviti borbu bez obzira na sve žrtve.

Ne može li se u Londonu nešto učiniti protiv takve izdajničke politike jugoslovenske vlade?

22. V [19]42. god. — Valter
[Žabljak]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/109. — *Prevod s ruskog*

DRUGOVIMA MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU] I VELJKU [PAVLU ILIĆU]

24. maj 1942.
[Nedajno]

Danas poslije podne stigli smo iz Žabljaka u Nedajno.[532] Ovdje nas je iznenadio dolazak Užičko-šumadijskog bataljona i niko nam ne može objasniti zbog čega je taj bataljon došao ovamo i po čijem naređenju.[533] Ispalo je vrlo glupo prebacivanje ovog bataljona na ovo područje, gdje uopšte ne može da se nabavi hrana za ishranu ljudstva. Odašiljanje ovog bataljona morate nam objasniti hitno u prvom vašem pismu. Vi ste tome bataljonu naredili da forsiranim maršem krene u Nedajno a da se niste pobrinuli za ishranu ljudstva na proputovanju. Treba o tim stvarima voditi računa i kod takvih pokreta snabdjeti ljudstvo hljebom i mesom najmanje za dva dana. Pošto je taj bataljon već stigao na taj teren na kome on nama nije potreban, mi ćemo ga zadržati kao rezervu da ne bismo ljudstvo mučili opet putovanjem natrag na pređašnji teren. Za ishranu toga ljudstva, kao i za ishranu 400 do 500 crnogorskih partizana koji su stigli na isti teren,[534] potrebno je hitno još u toku današnjeg dana uputiti iz Rudina 500 kilograma žita za hljeb. Dalje, treba narediti intendantima da hitno prebacuju sakupljeno žito iz Čelebića i Sandžaka u Rudine i Nikoviće. Neka se u tu svrhu mobilišu konji koji će žito dostavljati do Liječevine, a odande će ga prenositi odavde mobilisani konji. Ako imate gotovog samljevenog brašna, onda je najbolje slati brašno u Kneževiće, da ne bismo ovdje morali slati žito u udaljene vodenice. U Kneževićima nalazi se drug Điđo [Milovan Đilas], s kojim treba da budete u stalnoj vezi i koji ima zadatak da se brine za smještaj i ishranu ljudstva, kao i za reorganizaciju.

Ostatak naše straže uputite odmah u Krstac. Neka sa sobom ponese na jednom konju i naše stvari koje su ostale tamo. Mjesto te straže kod Uzlupa neka preuzme jedna desetina Kragujevačkog bataljona.

Od Štaba Kraljevačkog bataljona tražite da nam pošalje detaljan izvještaj o izvršenom zadatku u Zakmuru. Sam bataljon neka još ostane u Tjentištu i neka patrolira u pravcu Ćureva i duž Drine.[535]

Štabu 2. brigade naredite da njegove jedinice popune ispražnjeno mjesto koje je zauzimao Užičko-šumadijski bataljon. Prema Foči ne treba držati neki kruti front, već vršiti stalna izviđanja i pratiti pokrete neprijatelja. U slučaju da Talijani uspiju izvršiti prodor u pravcu Čelebića, onda bi se sva tri bataljona 2. brigade morala prebaciti kod Uzlupa, s ovu stranu Tare. Prelaze kod Šćepan-polja i kod Uzlupa treba po svaku cijenu braniti. Most kod Kruševa sačuvati radi eventualnog prebacivanja naših trupa na onu stranu ili obratno.

Ja šaljem u Rudine trebovanje za navedenu količinu žita, a vi poradite da se vrlo ozbiljno preduzmu mjere za prebacivanje veće količine žita i stoke s one strane, iz Sandžaka, u Pivu. Svu poštu i kurire šaljite u Krstac.

Situacija u Crnoj Gori se mnogo pogoršala jer su naši morali napustiti Boan, a vjerovatno i Šavnik, kuda nadiru četnici i Talijani.[536] Taj neuspjeh smo pretrpjeli uslijed silne zamorenosti ljudstva i pomanjkanja municije.

Pošaljite mi sve dosadanje izvještaje II brigade.[537]

Komandant
NOP i DV Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2, reg. br. 14/1.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Predsjedništvu II sveslovenskog antifašističkog mitinga omladine u Moskvi[538]

Borci, komandanti i politkomesari 1. i 2. omladinskog Zlatarskog narodnooslobodilačkog partizanskog bataljona, mi, omladinci ostalih deset narodnooslobodilačkih partizanskih bataljona Sandžaka, šaljemo svoj plameni borbeni pozdrav II sveslovenskom antifašističkom mitingu u Moskvi. Uvjereni smo da će II sveslovenski antifašistički miting još više ujediniti omladinu svih Slovena u ovom krvavom ratu protiv fašističkih porobljivača, protiv najgorih neprijatelja omladine. Mi se neprekidno borimo protiv fašističkih okupatora. Ponosni smo što se borimo zajedno s herojskom omladinom Sovjetskog Saveza, ponosni smo što imamo za ratnog saveznika nepobjedivu Crvenu armiju. Uvjeravamo vas da ćemo se boriti do posljednje kapi krvi, do uništenja krvavog fašizma, do potpune pobjede nad porobljivačima naših naroda, za sretnu budućnost mlade generacije.

25. V 1942. god.
[Krstac]

Borci, komandanti i politkomesari
Narodnooslobodilačkih partizanskih bataljona Sandžaka
Valter

A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/110

Prevod s ruskog

DRUGU ĐIDI [MILOVANU ĐILASU, ČLANU VRHOVNOG ŠTABA]

Primio sam tvoje pismo 24. u 18 sati.[539] Sa stvaranjem samo jednog bataljona iz Komskog odreda se ne slažem. Treba stvoriti dva bataljona koji će se popunjavati djelimično onima koji su izostali, a djelimično iz rasformiranih omladinskih bataljona. Prema tvome izvještaju, u Komskom odredu ima svega 58 partijaca i ti predlažeš da se izvuče 30 partijaca i šalje na pozadinski rad. To bi bilo suviše i zbog toga bi mnogo stradao ovaj odred i vojnički i politički. Iz odreda se može izvaditi najviše 15 ljudi koji će se uputiti na pozadinski rad. Za prvi momenat bilo bi dosta da se uzmu desetorica koji bi mogli da se vrate. S tvojim odlaskom u pozadinu ja se ne slažem, već treba da ostaneš dotle dok ne vidimo kako će se tamo situacija razvijati.[540] Tamo je sada važan sitni rad, koji mogu da obavljaju drugovi koji su određeni u rukovodstvu, a kasnije, kada bude potreban sposobniji rukovodilac, vidjećemo koga ćemo poslati.

Ja sam jutros poslao u Rudine trebovanje za žito ili brašno za vas. Ono bi moralo stići u toku današnjeg dana. Tamo će doći i 50 kg zobi koju treba odmah da uputiš ovamo. Kada svršiš s reorganizacijom, onda ćeš doći ovamo. Trebalo bi nekoliko dana politički raditi među borcima toga odreda, a naročito s polit[ičkim] komesarima i članovima Partije.

Ako stigne neka pošta za mene, šalji je odmah ovamo. Telefonska veza sa Šavnikom je već od juče prekinuta.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

25. V 1942. god.
[Krstac]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

Ovdje nećemo ostati, već se pomjeramo za jedan sat dalje, jer nemamo gdje s konjima.[541]

A—VII, k. 2—A, reg. br. 43/4.

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU][542]

Drugoj brigadi saopštite da treba da podupre Pljevaljski bataljon u borbi protiv Talijana, koji su prodrli preko Ćeotine.[543] Mi za sada nemamo za nju neki naročito predviđen zadatak osim taj koji ima sada, tj. da kontroliše teritoriju na kojoj se nalazi. Njoj je samo dat pravac u slučaju prinudnog povlačenja, i to važi i dalje.[544]

26. V 1942. god. Tito
[Plužine]

A—VII, k. 3, reg. br. 24/5.

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU]

Primio sam tvoje pismo od 24. maja 1942. god.[545] S 5. bataljonom je stvar uređena. On ostaje ovdje u našoj blizini,[546] a 3. šumadijski i 1. crnogorski nalaze se na Žabljaku.[547] Dobro ste učinili što ste prenijeli mrtva tijela ubijenih drugova u selo Kruševo. Smrt ovih drugova treba popularizirati kao herojsku smrt u borbi protiv okupatora i njihovih slugu. Zakmurska izdaja treba da bude poznata u svim selima s jedne i s druge strane Drine.[548]

Vrlo dobro si učinio što si formirao Kombinovani čelebićki bataljon.[549] Pravilnim radom i pravilnim prilaženjem ljudima mnogi će se sačuvati za narodnooslobodilačku borbu i postati dobri borci. Rada Stefanovića treba postaviti za komandanta jer [sam] mu ja i lično prije o tome govorio. S ostalim komandnim sastavom se slažem jer vidim da si ga dobro odabrao. Drugovima u štabu toga bataljona preporuči da uvijek imaju uz sebe neku sigurnu jedinicu.

Za intendante ni ja ne znam gdje su. Znam samo to da ih nikada nema tamo gdje treba. Oni sada prave u krugu neko svjetsko putovanje, a kakav im je cilj i šta rade, to bi samo đavo znao. Dohvati toga jednog koga imaš pod rukom i naredi mu da se bavi prebacivanjem žita i stoke iz Sandžaka u Pivu.[550]

Ukoliko imaš ljudstva iz 1. brigade koje izlazi iz bolnice itd. šalji ga u Krstac s objavama za ovaj štab i mi ćemo ga onda dalje rasporediti. Ljudstvo iz Kalinovičkog odreda šalji u Štab 3. bataljona,[551] u kome se može formirati u jednu zasebnu četu i onda u zgodnom momentu prebaciti u njihov odred. U Rudinama za komandanta baze postavi druga Škorića [Miloša]. Fočanski Agitprop neka ostane negdje u vašoj blizini dok ne vidimo daljni razvitak talijanske ofanzive prema Čelebiću i Pljevljima.[552] Druga Čedu Plećevića zadrži kod sebe, a mi ćemo ga docnije poslati eventualno u Hercegovinu.[553]

U slučaju prinudnog povlačenja 2. brigade trebate joj saopštiti pravac koji sam dao u posljednjem pismu, tj. preko Uzlupa.* Kragujevačkom bataljonu saopštite da se zadrži što više može na tome terenu do daljnjeg našeg naređenja.[554] U slučaju njihovog prinudnog povlačenja, pravac Kragujevačkog bataljona je preko Tjentišta prema Hercegovini, i pokret se mora vršiti uz borbu, a ne dugim marševima bez borbe.

Krezoviću [Gojku] treba slati preko 2. brigade naš materijal i radio-vijesti.[555]

---

* Vid. str. 171 — *Red.*

Šaljite nam češće izvještaje. Nije potrebno upotrebljavati jednog kurira do kraja, jer je to prenaporan put, već slati po relejnim kuririma od sigurnih mještana do komande mjesta u Krstacu.

Iz vijesti ćeš vidjeti da naši Hercegovci čine prava čuda. Opet su razbili Talijane i četnike i zarobili oko 400 Talijana i 50 četnika.[556]

Naši Crnogorci su se ovog puta loše pokazali i morali smo preuzeti hitne mjere da pređu na partizanski način ratovanja jer su ih frontovi skoro upropastili.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

26. V 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P.S. Ako nisi još poslao naše stvari, *pošalji ih odmah.* Tamo su i bisage.[557]

A—VII, k. 2—A, red. br. 44/4.

DRUGU ĐIDI [MILOVANU ĐILASU]

Primio sam tvoje pismo od 26. maja.[558] Slažem se s mjerama o reorganizaciji. Talijanski novac ne mogu poslati jer nemam nijedne lire. Sve je to kod Marka [Aleksandra Rankovića] u Lijećevini u mojim bisagama ili je kod straže, koja kreće ovamo. Nastojaću da pošaljem čim stignu bisage. Čudi me da vi niste hljeb prije dobili. Tamo u Rudinama vlada neki javašluk, i moraće se napraviti red.[559] Zobi ne trebaš slati, ako je već nisi poslao, jer sam dobio s druge strane. Straža Vrhovnog štaba nije svakim danom sve brojnija, kako ti kažeš, već je uvijek isti broj ljudi i ne mislim mijenjati nijednog čovjeka. Čudi me da ti predlažeš zamjenu straže ljudima slabijim i fizički i politički. Treba da znaš da je služba straže dosta naporna, često napornija nego na položajima, jer ne samo da ona mora i danju i noću vršiti stražarsku službu već ima dosta gnjavaže i s komorom pri našim pokretima. Da nemam te straže, morao bih stalno imati jedan bataljon u blizini, jer bi i ti sam morao toliko vidjeti da se mi krećemo prilično odvojeno od naše vojske i često kroz neprijateljski teren. Govoriti o nekoj »zadriglosti« naših ljudi u straži nije pametno. Oni jedu istu hranu kao i ostali vojnici. Samo je stvar u tome što se kod nas više vodi briga o ljudima nego što je to bio slučaj kod vas u Crnoj Gori, gdje se takvim, kako sam priznaješ, nečovječnim postupkom upropastio ogroman broj ljudstva i, prema tome, vaš popostupak u Crnoj Gori s ljudima ne može biti primjer, nego prava komunistička briga o kadrovima, od najnižeg borca do komandanta. Čudi me da ovakve primjedbe padaju s tvoje strane.

Proleterske bataljone ne mislim ostavljati duže vrijeme na teritoriji Crne Gore da [se] potpuno istroše i fizički i materijalno, već ću ih povući čim Komski odred bude spreman da se vrati natrag i popuni njihovo mjesto.[560] U Crnoj Gori ne mogu riješiti pitanje dva proleterska bataljona, ni tri, ni pet, već je potrebna potpuna prekretnica u načinu vođenja rata. Potrebno je voditi partizanski način borbe na cijeloj teritoriji, a ne frontalni. To je jedno, a drugo — u našoj borbi ne možemo da se rukovodimo i tvrdoglavošću da pošto-poto zauzmemo neko mjesto radi prestiža,[561] već je potrebno voditi pametno partizansko ratovanje sa svim lukavstvima, koristeći se iskustvom koje imamo do sada u Srbiji i u drugim pokrajinama. Bez te preorijentacije na partizanski način ratovanja mi u Crnoj Gori nećemo imati uspjeha.

Čim svršiš posao tamo kreći k nama. Mitra [Mitrović] treba da posjeti bolnice, i ona može takođe ovamo dok ne vidimo šta ćemo dalje.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

26. maj 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 3, reg. br. 25/5.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše partizanske jedinice u Hercegovini herojski se bore nanoseći talijanskim jedinicama i četnicima ogromne gubitke. Ovih dana u sukobu kod Bišine zarobljeno je 400 talijanskih vojnika i 50 četnika, veliki je broj ubijenih i ranjenih neprijatelja.[562] U ovom sukobu takođe je teško ranjen predstavnik Draže Mihailovića kod talijanskih vlasti poručnik Petković, četnički vođa.[563]

Borba kod Pribilovaca trajala je 10 časova. Partizanska jedinica od 150 boraca stupila je u napad na 1500 Talijana, istjerala ih na ravnicu i počela kositi. Talijani su u panici jurišali na most na rijeci Bregavi, ali sedam smjelih partizana probilo se kroz njihove redove na most i presjeklo im odstupnicu. Tri stotine talijanskih vojnika htelo je da se preda, ali njihov komandant je naredio da se bace u rijeku. Samo mali dio spasao se plivanjem, a u rijeci se utopilo 200 talijanskih vojnika, dok je na obali ostao 31 ubijeni Talijan.[564] U ovoj borbi herojski je poginuo komandir partizanske čete drug Danilo Soldatić, koji se u mnogim borbama, naročito u Borču, hrabro borio. Vrhovni štab NOP i DO proglasio ga je za narodnog heroja. Evo sedmorice smjelih koji su neprijatelju odsjekli odstupnicu: Dimitrije Trifković, Novica Trifković, Nikola Lojpur, Dušan Bulut, Svetislav Samardžić, Nikola Mučibabić i Slavko Džombeta.

Sada je narodni ustanak u Hercegovini u punom jeku. U partizansku vojsku sada stupaju osim Srba i Hrvati i Muslimani.

Grupa pravoslavnih sveštenika na čelu s jeromonahom Mironom Nikićem izdala je u Hercegovini proglas Srbima da stupaju u partizansku vojsku. Proglas žigoše izdajstvo četnika i nekih sveštenika koji sarađuju s okupatorima.[565]

Jeromonah Miron Nikić već godinu dana se bori u redovima partizana. Vrlo je popularan u narodu. Treba ga popularisati u emisijama »Slobodne Jugoslavije«.

26. V [19]42. god. Valter
[Plužine]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/111. *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE] PREDSJEDNIŠTVU SVESLOVENSKOG MITINGA OMLADINE U MOSKVI

Sada, kada zelene šume pružaju sve mogućnosti za osvetu prezrenim fašističkim okupatorima za sva njihova zlodjela, mi, mladi partizani, s radošću dajemo svoju krv u ovoj divovskoj borbi za uništenje fašizma, za sretnu budućnost mlade generacije. Šaljemo vam svoj borbeni pozdrav i uvjeravamo vas da ćemo još nemilosrdnije tući fašističke gadove, da ćemo nastaviti putem koji su nam pokazali naši veliki učitelji Lenjin i Staljin. Izvršavaćemo prvomajsko naređenje druga Staljina[566] i šestomajsko naređenje našeg vrhovnog komandanta*.

Živjela herojska omladina Sovjetskog Saveza!

Živio drug Staljin!

[26. maj 1942. god.
Plužine]

Bjelopoljski omladinski bataljon, 4. omladinska četa 3. pljevaljskog bataljona, omladina 4. pljevaljskog bataljona, omladina 2. pljevaljskog bataljona, 5. bjelopoljski omladinski bataljon.

Valter

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/112

Prevod s ruskog

* Vid. str. 107 — *Red.*

DRUGOVIMA ĆETKOVIĆU I KAPI[ČIĆU]

27. V [19]42. godine,
17 časova [Plužine]

Vaše preduzete mjere dobre su, samo nemojte razbacivati ljudstvo.[567] Potrebno je da noćnim prepadima nanesete neprijatelju osjetne udarce.

Iz Durmitorskog odreda obavezno prebacite na teren u pozadinu neprijatelja nekoliko lakih odjeljenja jačine 20 do 40 ljudi. Bez toga ne može se uspješno ratovati. Ovo ljudstvo mora biti pouzdano i borbeno.

Za cio rad na terenu dajemo vam punu inicijativu. Izvještavajte nas često o svim događajima.

Na frontu planine Vojnika nema ništa novo.[568]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 47/4.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

27. V 1942. god.
[Plužine]

1) Sve Talijane koji se nalaze kod vas odmah strijeljati. O ovome izvijestiti talijansku komandu u Nikšiću. Obrazloženje strijeljanja: odgovor za naše strijeljane drugove u Podgorici, Pljevljima i Čajniču.[569] Skrenuti pažnju talijanskoj komandi da se kod nas nalazi još mnogo talijanskih zarobljenika i da ćemo za svakog našeg druga strijeljati po dva Talijana. Tu srazmjeru moći ćemo uvijek ostvarivati.

U broj strijeljanih unesite sve one Talijane za koje ste donedavno primali hranu.

Prema zarobljenicima ne smijete postupati kao što ste do sada praktikovali.

2) Podnesite nam detaljan izvještaj o svim događajima na vašem frontu. Imate li podataka iz neprijateljske pozadine i o namjerama četničkih bandi?

Izvještaj nam slati preko Krstaca.

3) Da li ste dobili pomoć od Hercegovaca i gdje ste angažovali te snage?

Potrebno je da nam podnesete detaljan izvještaj o broju bataljona i jačini snaga na pojedinim pravcima.

Pazite na odmor i ishranu ljudstva. Kakve imate izvore za ishranu?

4) Potrebno je da što prije bacite pojedina odjeljenja u neprijateljsku pozadinu da otpočnu akcije. Ovo morate postaviti najstrože. Te akcije moraju što prije početi kako četnici ne bi mogli vršiti pojedine koncentracije ljudstva.

Javite nam što o pokretu Talijana.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

Talijani na Žabljaku, njih 12, ne dolaze u obzir za strijeljanje.[570]

A—VII, k. 2, reg. br. 15/1.

ŠTABU DURMITORSKOG ODREDA
Za druga Cicmila[571]

27. V [19]42. god.
[Plužine]

U slučaju da dođe do povlačenja naših jedinica iz šavničkog sreza, preduzećemo sve mjere za odbranu Pive. U ovom cilju treba blagovremeno preduzeti sve mjere. Potrebno je da ti odmah pođeš u Planinu pivsku i izvršiš mobilizaciju novog ljudstva za odbranu svojih domova. Mi ćemo preduzeti mjere za aktivnu odbranu Pive dejstvujući ofanzivno pogodnim pravcima. U Župu će biti upućen drug Obren Blagojević.[572]

Iz Durmitorskog odreda treba obavezno baciti u pozadinu neprijatelja nekoliko lakih odjeljenja, koja obavezno moraju stupiti u dejstvo. Ovo odmah uraditi.

Preduzeti potrebne mjere za ishranu novoga ljudstva.

U vezi sa svim stvarima potrebno je da nam pružiš konkretne predloge.

Podnijeti nam izvještaj o svima događajima.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 48/4.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Drugom sveslovenskom mitingu omladine u Moskvi*

Srpska omladina iz 1. i 2. proleterske brigade šalje vama, učesnicima II mitinga omladine, svoj plameni pozdrav. Mi se već godinu dana borimo protiv fašističkih gadova, koji su našu zemlju zalili krvlju. Prošli smo visoke planine Srbije, Sandžaka, Bosne i sada Hercegovine i Crne Gore. Otimali smo gradove od neprijatelja i čistili naša sela od fašističkih gadova. I nikakva sila nije nas mogla slomiti. Uvjeravamo vas da ćemo se boriti do posljednje kapi krvi, do potpunog uništenja fašističkih okupatora i njihovih saveznika, četnika.

Živio sovjetski Komsomol!

Živio drug Staljin!

[27. maj 1942. god,
Plužine]

1200 mladih boraca 1. i 2. udarne
proleterske brigade

Valter

*A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI,
br. 1942/113.*

Prevod s ruskog

* Treba: Drugom antifašističkom mitingu sovjetske omladine. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

O dislokaciji njemačkih i talijanskih jedinica u Jugoslaviji za sa ta još nemamo tačnih podataka.[573] Trudićemo se da ih dobijemo i ovih dana ćemo izvijestiti. Talijani i Nijemci pokušavaju svim silama da nas unište. U Jugoslaviji je koncentrisano oko 300 000 talijanskih vojnika. U Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku dejstvuje pet divizija — »Pusterija«, »Bolcano«, »Venecija«, »Đulija«, a jedna divizija je zamijenila »Mesinu«, koju smo mi potpuno razbili u Crnoj Gori. Koje se divizije nalaze u Dalmaciji, Lici, Hrvatskoj i Sloveniji — nije nam poznato. U Tirani se nalazi štab 2. talijanske armije, u Splitu štab armije nepoznate numeracije; štab 3. talijanske armije vjerovatno je u Trstu.[574]

Talijani imaju uspjeha u borbi protiv nas samo zahvaljujući svojoj saradnji s četnicima. Oni daju vlast Mihailovićevim četnicima i ogromnu količinu oružja. Talijani mnogo žure da izvedu jedinice na istočni front ili na tursku granicu.[575] Ako nam u najskorije vrijeme pošaljete municije i automatskog oružja, okupatori će morati da zadrže ove jedinice u Jugoslaviji. Mi namjeravamo da se probijemo s nekoliko hiljada odabranih partizana u Srbiju, koja je vrlo važna u slučaju rata s Turskom. U tom slučaju nama je neophodna vaša pomoć u municiji i oružju. Molimo javite nam vaše mišljenje.

28. V 1942. Valter
[Plužine]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/114. *Prevod s ruskog*

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU]

Primili smo tvoje pismo koje si poslao po Dudiću.[576] Njega smo zadržali ovdje tako dugo zato da bismo mogli vama nešto konkretnije javiti o razvitku situacije u Crnoj Gori. Stanje u Crnoj Gori je sada ovakvo: naši su napustili Šavnik i Žabljak, koje su zauzeli četnici i Talijani.[577] Dakle, neprijatelj je došao do same granice Pive. Naše manje jedinice štite sedla Durmitora—Veliki i Mali Štulac. Ostale snage su prebačene u Pivu, gdje treba da se odmore i pripreme za kontranapad ako bi neprijatelj pokušao prodrijeti u Pivu. U vezi s tim, naredite hitno Štabu 2. brigade da drži svoje jedinice u okolici Čelebića, bliže k prelazu Uzlup da bi se mogle brže prebaciti u Pivu u slučaju potrebne intervencije ili u slučaju opasnosti da budu tamo odsječene. Štab 2. brigade treba da bude neprekidno u vezi s nama preko vas da bismo na vrijeme mogli izdati naređenje u slučaju potrebe pokreta njihovih jedinica.

Pošaljite hitno kurira u Štab Sandžačkog odreda i saopštite im situaciju koju smo vam izložili.[578] Po našem mišljenju, jedinice Sandžačkog odreda trebale bi se pomjerati prema teritoriji Čelebića, prvo, zato da izbjegnu opkoljavanje, jer postoji mogućnost da Talijani poprave most na Đurđevića Tari[579] i da udare u leđa, a drugo, zato da izbjegnu zaposjedanje teritorije koju sada drže jedinice 2. brigade, tako da bismo mi 2. brigadu prebacili tada u Pivu, gdje bismo koncentrisali gro naših snaga radi energičnog udara protiv neprijatelja, koji nastoji prodrijeti od Nikšića i Šavnika u pravcu Golije i na taj način odrezati Hercegovinu od Crne Gore. Saopštite takođe Sandžaklijama da stvore nekoliko manjih partizanskih jedinica koje bi dejstvovale u pozadini neprijatelja na njegovim komunikacijama i komori.

Štabu Kragujevačkog bataljona saopšti da do daljnjega drži teren od Popovog Mosta u pravcu Izgora i Čemerna i da tu uspostavi vezu s hercegovačkim jedinicama.[580]

Prelazi na Uzlupu i Kruševu moraju biti apsolutno obezbijeđeni, a Štabu Sandžačkih odreda naredite da hitno uništi prelaz kod Tepaca. Dalje mu naredite da pošalje izvidnice u pravcu prelaza na Lever Tari i da osujeti eventualne pokušaje opravke malog mosta na Tari.[581]

U slučaju da se Sandžaklije moraju povući, njihov pravac je prelaz preko Uzlupa u Pivu. Zato bi ih trebalo upozoriti da stoku, žito i ostale namirnice hitno prebace u Pivu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

29. V 1942. god
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P.S. Konja druga Vlatka [Velebita] koga je uzela Zina [Grozdana Belić] treba dati Risti [Stefanoviću] čim on tamo dođe. Vlatko je dobio drugog konja zbog službenog puta u Hercegovinu. Što se tiče konja koga sada Rista ima, njega treba s prvim kurirom poslati u ovaj štab, jer mi nemamo konje. Nastojte da pronađete konje za jahanje i bolje tovarne konje tamo oko Čelebića, jer ih mi nemamo, a ono što imamo skoro je propalo.

A—VII, k. 2, reg. br. 17/1.

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU] NAREĐENJE

Neka se sva tri bataljona 2. brigade odmah prebace u Pivu preko Uzlupa i dođu u Pišče.[582] U isto vrijeme naredite Sandžačkom štabu da zaposjedne teritoriju svojim jedinicama koju sada drži 2. brigada, a isto tako da pošalje u Liječevinu jednu četu za obezbjeđenje mosta na Uzlupu i [za] vaše obezbjeđenje. Štabu 2. brigade naredite da ponese sa sobom što više hrane: u brašnu, žitu i stoci, jer je ishrana u Pivi vrlo teška. Sve ovo izvršiti hitno.

S drugarskim pozdavom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

29. V 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 52/4.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HERCEGOVINU I JUŽNU DALMACIJU

29. V 1942. god., 8 časova
[Plužine]

1. Odmah uputite 1. proletersku brigadu u predio Golije pravcem Kazanci—Krstac, gdje su se pojavile četničke bande.[583] Dobro bi bilo da brigadu ojačate i nekim vašim bataljonom. Mi ćemo kasnije uputiti u Hercegovinu naše jače snage. Sada je potrebno da se očisti teren Banjani—Golija.

2. Na pravcu Grahovo—Viluse—Velimlje nalazi se drug Sava Kovačević s Lovćenskim odredom.[584] Uhvatite vezu s njim i usaglasite vaša dejstva. O akcijama ovoga odreda nemamo podataka, pa ako vi njima raspolažete, izvijestite nas. Skrenite pažnju drugu Kovačeviću na čišćenje predjela Banjana i recite mu da hitno uhvati vezu s nama.

3. U predio Krstaca mi smo uputili jedan bataljon s drugom Pekom Dapčevićem za čišćenje četničkih bandi.[585]

4. Mi smo izgubili Žabljak, Šavnik, Vojnik. Naši dijelovi nalaze se u Pivi (Planina i Župa). Prema Pivskoj župi naši drže položaje Javorak—Njegoš. Prema ovakvoj situaciji u Crnoj Gori podesite i svoj rad. Nastojaćemo svim silama da četničke bande ne prodru u Hercegovinu.

5. Recite nam sve što znate o dislokaciji talijanskih snaga. U tu svrhu tamo šaljemo druga Vladimira Popovića*, i nastojte da mu u svakom pogledu idete naruku. Naročito je potrebno da se ispitaju pojedini zarobljenici da bismo mogli što prije pružiti potrebne podatke koje traže naši saveznici.[586]

6. Prispjelo je ovamo žito za vas i nastojte da hitno pošaljete konje, i to najprije za sada za 1000 kg. Primili smo 150 kg soli, 10 kg čaja, 1000 komada papirića i 10 kg šećera.[587]

7. Nastojte da uspostavite vezu sa Sarajevom i s Dalmacijom u Splitu, jer s Hrvatskom već duže vrijeme nemamo veze.[588]

8. Ako je ikako moguće, komandant drug Ilić [Petar Drapšin] i politkom Popara [Miroslav] trebalo bi hitno da dođu kod nas u Krstac pivski radi izvještaja i dogovora.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2, reg. br. 16/1.

---

* Riječ je o Vladimiru Velebitu. — Red.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dvadeset osmog maja jedan puk divizije »Pusterija« napao je naše partizanske jedinice u pravcu Meljaka u Sandžaku. Talijani su bili odbijeni s velikim gubicima i odbačeni u grad Pljevlja. U ovim borbama ubijeno je oko 60 Talijana i 25 četnika.[589] Talijanska komanda pokušava svim silama da kao u Crnoj Gori preda vlast četnicima, vršeći nasilnu mobilizaciju seljaka u četnike. Četnici sada uvijek nastupaju ispred Talijana i mnogo su opasniji od Talijana, jer znaju svaku stazicu i napadaju nas sa svih strana.

U Crnoj Gori bjesne žestoke borbe s četnicima Stanišića—Mihailovića i Talijanima.[590] Četnici nastupaju ispred Talijana, s mnogo automatskog oružja, a Talijani pozadi s artiljerijom i bombardovanjem iz vazduha. Borba se sada vodi kod gradova Kolašina[591] i Grahova. Mi smo zapalili i napustili Žabljak.[592] U Crnoj Gori smo pretrpjeli velike gubitke. Oko 600 ranjenih evakuisali smo u Pivu. Zahvaljujući izdajstvu četnika, Talijani sada u Crnoj Gori imaju male gubitke, jer njihove vojne logore čuvaju četnici.

Londonska radio-stanica na jugoslovenskom jeziku često govori o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv okupatora. To je užasna laž. Svi četnici u Jugoslaviji, a naročito četnici Draže Mihailovića, bore se zajedno s okupatorima protiv naših narodnooslobodilačkih jedinica. Oni sa svojim zvjerskim ubistvima i terorom prevazilaze okupatore. Četnike stvaraju okupatori, oni ih naoružavaju, daju im vlast. To su vjerni psi okupatora. Mi smo duboko ubijeđeni da je jugoslovenska vlada u Londonu takođe u to umiješana, da ona zna sve ovo. Molimo učinite sve da za ovu užasnu izdaju sazna cio svijet. Ovih dana objavićemo proglas protiv četnika i jugoslovenske vlade u Londonu.[593] Mi smo do sada ćutali, ali sada se mora pred narodom raskrinkati ova podla izdajnička igra. Molimo javite vaše mišljenje.

U Hercegovini se sada širi pravi ustanak naroda protiv okupatora; naše partizanske jedinice ovdje nanose Talijanima velike gubitke, ali talijanski okupatori čine sve napore uz pomoć crnogorskih četnika da uguše ovaj ustanak. Četnici Draže Mihailovića zajedno s talijanskim jedinicama pokušavaju da prodru iz Crne Gore u Hercegovinu da bi u krvi ugušili ovaj ustanak. Mi se borimo s velikim teškoćama. Imamo malo municije, nema lijekova, treba štititi teritoriju na kojoj se nalaze naše

bolnice, londonska propaganda obmanjuje svijet lažnim izvještajima, iz Londona pomažu neprijatelja narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji itd. Ali, i pored svega toga, moral naših jedinica i naroda je na visini. Narod vjeruje u pobjedu Sovjetskog Saveza i u našu pobjedu.

30. V [19]42. god. Valter
[Plužine]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/115

Prevod s ruskog

DRUGU JANKU [MOŠI PIJADE]

Dragi druže Šiki,

Danas sam ovdje razgovarao s intendantom Perom Popivodom i o evakuaciji intendanture iz Rudina u Pišče.[594] Ja sam došao do ubjeđenja da je apsolutno nepotrebno evakuisati čitavu intendanturu iz Rudina u Pišče, već samo jedan dio koji je potreban za ishranu trupa na ovom području. Drugi dio treba da ostane u Rudinama, kao i radionice. Ako treba nešto decentralizovati odande, onda bi to trebalo učiniti s radionicama, odnosno s jednim dijelom radionica, i to radi toga da se rastereti to mjesto, a ne da se sve radionice opet premještaju u Pišče. Po mom mišljenju Rudine su mnogo bezopasnije nego Pišče, naročito uslijed situacije koja se razvija u pravcu Golije, s jedne strane,[595] a s druge strane zbog odlaska talijanskih trupa iz Foče.[596]

Onih naših 90 krava ili koliko ih ima treba ponovo prebaciti preko Kruševa na teren na kome su ranije bile, jer tamo ima mnogo više trave za ishranu, a i cio taj teren je pod našom kontrolom.[597] Kao upravnika za te kravlje farme određujem druga Mihaila Benvenisti[ja], koji je stigao sa ženom iz Crne Gore i koga ti svakako znaš. To je čovjek veoma preduzimljiv i dobar organizator i uvjeren sam da će pod njegovim rukovodstvom biti mnogo više koristi od te farme nego što je bilo do sada. Ljudstvo koje je za sada bilo s tim kravama treba poslati ponovo u radnu kolonu, a na njihovo mjesto poslati slabije drugove rekonvalescente, ali poštene i odane, kojima treba dati oružje da mogu potpuno obezbijediti tu farmu u slučaju pokušaja kakve pljačkaške bandice. Treba odrediti jednog dobroga političkog komesara, a broj drugova koji će biti kod farme može biti i do 40, jer bi to bilo za njih i kao oporavilište. S ovim kravama mogao bi se tamo dati i jedan dio ovaca koje će se upotrijebiti za mužu, a kojih u Pivi ima veći broj. Drug Benvenisti odlazi tamo skupa sa ženom i kćerkom. Njemu treba odmah naći jednog konja, jer mu je Durmitorski odred neopravdano rekvirirao konja, koji mu je potreban radi stare i bolesne žene. Ti valjda znaš da je on dao Điđi [M. Đilasu] u Novoj Varoši 5 napoleona, da je sada poklonio 200 kg žita i kravu za bolnicu u Crnoj Gori i da ima dva sina u partizanima.

Treba tu u Pivi da se naša stoka podijeli u nekoliko farmi i svuda odrede jedan odgovoran čovjek i nekoliko drugova rekonvalescenata.

Na farmi gdje se nalaze krave treba odrediti tačno mjeru mlijeka od pola litra do jednog litra na svakoga od onih koji čuvaju tu stoku.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

31. V 1942. god.
[Plužine] Tito

A—VII, k. 6—II, reg. br. 9/2a.

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU]

Primio sam već dvaput tvoju poštu.[598] U međuvremenu sam izdao naređenje za pokret 2. brigade u pravcu Pišča.* Ja sam dugo oklijevao da maknem 2. brigadu s njenog terena koji je za nas još uvijek vrlo važan, naročito zbog toga da se spriječi stvaranje četničkih bandi na tome području.[599] Ali situacija se kod Crnogoraca toliko pogoršala da prijeti opasnost da četničke bande provale u Pivu iz Crne Gore. Iako Crnogorci imaju dovoljan broj trupa, one su toliko iznurene glupim akcijama kod Kolašina da momentalno nisu sposobne za neke ofanzivnije akcije.[600] Kod Crnogoraca ima dosta pojava dezerterstva iz pojedinih bataljona, ali ne zato što bi ti ljudi bili nama neprijateljski, već iz straha za svoje porodice. U Goliji su se pobunili petokolonaški elementi, zauzeli vlast i tako stvorili opasnost da odsijeku Crnu Goru od južne Hercegovine i s te strane ugroze Pivu.[601] Ja sam naredio Štabu 1. prolet[erske] brigade da se i ostala tri bataljona prebace na ovaj teren, da očiste Goliju i da počnemo energično akciju protiv crnogorskih četničkih bandi, koje su uz pomoć Talijana imale priličan uspijeh.** Sada je u Crnoj Gori situacija takva da je veći dio Crne Gore očišćen od naših trupa i zahvaćen od Talijana i četnika. Mi smo sada bili prisiljeni preduzeti mjere da se prebace manje grupe partizana u pozadinu neprijatelja, a isto tako i partijaca, da tamo rade politički i ožive partizanski način ratovanja. Političke greške crnogorskih drugova[602] i nepravilno rukovođenje vojnim operacijama izazvali su ovakvo stanje u Crnoj Gori. Mi smo to konstatovali na savjetovanju na Žabljaku,[603] a prije dva dana je bio ovdje cijeli novi PK zajedno s Milutinom [Ivanom Milutinovićem] i Milovanom [Đilasom], te smo riješili da se što veći broj rukovodećih partijaca prebace u pozadinu i da počne iznova.[604] Đido [Milovan Đilas] ostaje sada s našim štabom. No uprkos dosta teškoj situaciji kod Crnogoraca, ja sam ipak uvjeren da će se ona popraviti, jer u Crnoj Gori, bez obzira na sve greške, imamo krasnih ljudi spremnih na svaku žrtvu. Ja namjeravam sada stvoriti od crnogorskih udarnih bataljona koji su se povukli jednu ili dvije udarne prolet[erske] brigade, koje će biti jezgro crnogorskih partizana i udarna sila protiv četničkih bandita.[605] Isto tako, mislim stvoriti od sandžačkih bataljona jednu udarnu prolet[ersku] brigadu,[606] a u pozadini ćemo ostaviti manje partizanske jedinice i dio

---

* Vid. str. 189 — *Red.*

** Vid. str. 190 — *Red.*

partijskog aktiva, koji će voditi partizanski način ratovanja i stvarati uslove za novi polet ustanka. Uvjeren sam da, kada mi krenemo s jedno četiri do pet proleterskih brigada u jednom pravcu, neće biti te sile koja bi nas zaustavila, da će opet biti oslobođene teritorije. Ako tome dodamo još i hercegovačke udarne bataljone,[607] biće to strašna vojska za neprijatelja. Eto vidiš, ja sam optimista i to realni optimista, jer je to sasvim ostvarljivo.

Moram ti priznati da si dobro postupio što si stvorio svoju čelebićku vojsku.[608] Treba s ljudima samo što više politički raditi i stvoriti iznutra dobru obavještajnu službu da nam se ne ponovi drugi Zakmur.[609] Štabu Kragujevačkog bataljona naredi da dobro kontroliše teren od Zakmura prema Hercegovini jer s obzirom na situaciju u Crnoj Gori ta teritorija ima za nas neobično veliku važnost. Može se još dogoditi da Borač postane naše uporište za izvjesno vrijeme.

Posteljinu i stvari iz Nikovića sam juče primio. Iz Rudina Šiki [Moša Pijade] nije trebao sve evakuisati u Pišče, već samo veći dio toga. Saopšti mu to u moje ime.

Pošalji mi sekciju Nevesinje, koju sam tamo ostavio.

Vidi gdje je Lolina pisaća mašina i gledaj da je sačuvaš, jer su ostale skoro sve pokvarene.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

31. V 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. Šaljem ti »Vijesti« za 2. brigadu, Krezovića, Kragujevčane itd. Pošalji dugačkih koverata za slanje »Vijesti«.

A-VII, k. 2.—B, reg. br. 6/1.

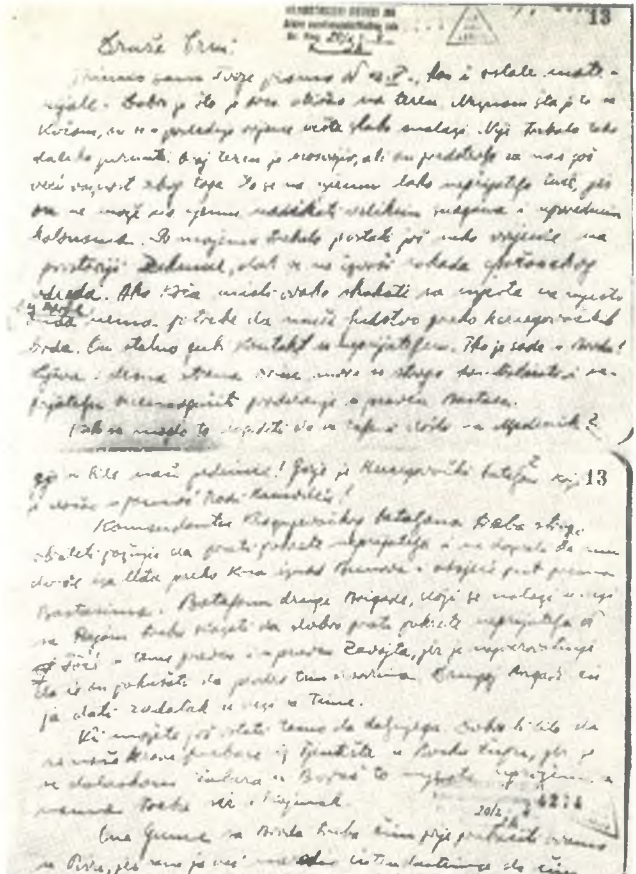

FAKSIMIL TITOVOG PISMA SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU VRHOVNOG ŠTABA, OD 13. MAJA 1942.

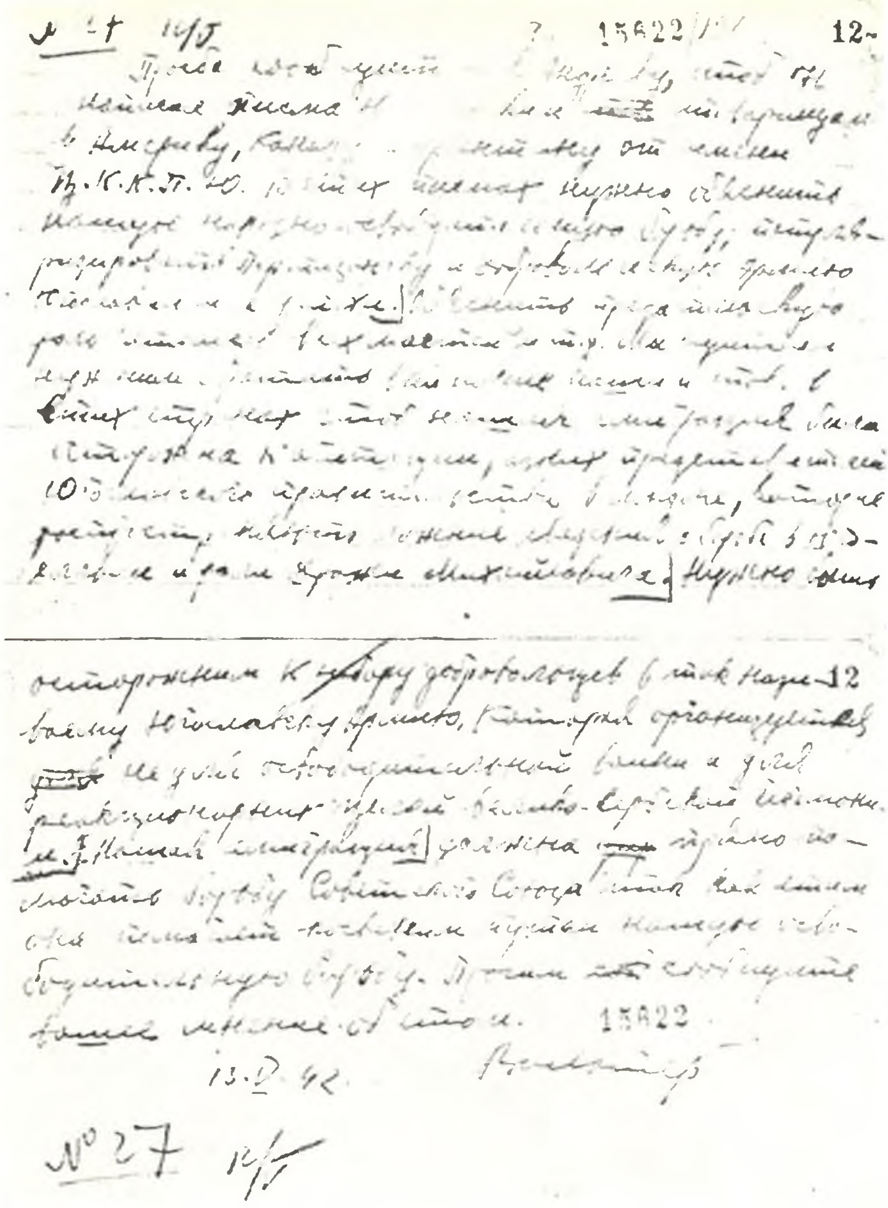

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 13. MAJA 1942.

24

Dragi drugovi!

Primio sam vaše pismo kao i pismo za Crnu Goru. Osim toga i tekst [illegible] materijal [illegible] drugova. Drug Milutin nam šalje depešu preko Vrtača i moli da se prolet. brigada hitno prebaci u Šavnik, jer da je put Šavnik–Nikšić ugrožen. To je, razumije se, nemoguće. Prvo zbog toga što je veći dio ove prolet. brigade otišao u Hercegovinu, drugo zbog toga što je druga brigada kod same Foče, jer su Talijani ofenzivu [illegible] [illegible]. Kada bi i mogao tu brigadu poslati, trebalo bi najmanje 5 dana da stigne u Šavnik. Osim toga ja nikako ne mislim napustiti taj deo Sandžaka koji nam je za sada jedini izvor hrane, kako za naše bolnice tako i za sve naše vojne jedinice. Sada prebacujemo

preko Tare opet 15.000 kg. žita i mnogo stoke. [illegible] 25
je se intendant povratio i prilike kod njih vlada veliki optimizam glede naše hrane.

Zimsku šikiju zadržavam ovdje do subote a ti druže Marko i Lola krenite odmah na put ovamo da održimo jedan sastanak prije odlaska šikija na Žabljak. Očekujemo vas sutra prije podne.

Vijesti nam trebate slati redovno svakog dana.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Tito

18.V.42.

P. S.

Donesite nešto soli; imalo bijelog brašna.

FAKSIMIL TITOVOG PISMA ALEKSANDRU RANKOVIĆU I IVI LOLI RIBARU, ČLANOVIMA VRHOVNOG ŠTABA, OD 18. MAJA 1942.

CRNO JEZERO, ISPOD DURMITORA, NA ČIJOJ JE OBALI VRHOVNI KOMANDANT TITO 22. MAJA 1942. ODRŽAO SAVJETOVANJE SA PREDSTAVNICIMA GLAVNOG ŠTABA ZA CRNU GORU I BOKU I GLAVNOG ŠTABA ZA SANDŽAK

1. 16. 15632 28

От 20 мая нахожусь с Начальником штаба на территории южного фронта, положение здесь критическое. Итальянские войска наступают со всех сторон против наших партизанских войск совместно с четниками Дражи Михайловича, которыми командует Станишич. Четники идут вместе с итальянскими мотоколоннами. Четники имеют огромное количество автоматического оружия, пулеметов и минометов. Они насильственно мобилизуют крестьян, а непокорных убивают или массово конфискуют имущество. Наши партизанские батальоны полностью истощены в беспрерывных боях, а кроме того нет больше амуниции. Мы должны вывести большую часть батальонов

28

из территории чтобы не были уничтожены. 15632

Весь народ проклинает югославское правительство в Лондоне, которое через Дражу Михайловича помогает оккупантам. Мне со всех сторон ставят вопросы бойцы и народ: „почему нам Советский Союз не шлет помощь, хотя бы прислать амуниции и автоматического оружия?" С невиданным героизмом борются наши партизаны. Бойцы, политкомиссары и командиры Ловченского батальона передали сказать мне: „скажите тов. Вальтеру, что мы сохранили два пулемета которые передайте ... сообщите что мы все погибли". Вопрос помощи нам очень серьезен. От имени Верховного штаба прошу передать верховной команде Красной армии нашу просьбу помочь нам. Враг делает

15632 29

последние усилия уничтожить нас. Наша сотня погибла в окружении. Мы знаем что ... [illegible]

Неужели в Лондоне что нибудь сделать против такой предательской политики югославского правительства!

Вальтер

22.V.42

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 22. MAJA 1942.

PANORAMA SELA PIŠČA NA PLANINI PIVSKOJ. U TOM SELU JE TITO BORAVIO 24. MAJA 1942.

SELO KRSTAC U PIVI. U ZGRADI KOMANDE MJESTA (NA SLICI SE VIDE RAZVALINE) TITO JE BORAVIO 25. MAJA 1942. (NA SVOJ 50. ROĐENDAN)

1. 15840

~~Итальянская армия [illegible]~~

Большая часть Итальянской армии неожиданно наступила через Фочу и оставила [illegible] ~~[illegible]~~ южной Боснии. Здесь оккупанты немного уступили, так как мы задержали большую часть территории и сохранили живую силу наших партизанских войск. Большая часть Итальянских войск движется теперь по направлению Герцеговины где сейчас свирепствуют ожесточенные бои между нашими партизанскими батальонами и Итальянскими войсками и четниками которым Итальянцы хотят передать власть чтобы спокойно напр[illegible] [illegible], а оставить только маленькие гарнизоны. На помощь нашим мы в Герцеговину отправили нашу первую ударную пролетарскую бри-

2 15840

гаду. Вторую пролетарскую бригаду мы отправили на помощь черногорцам. В Черногории также свирепствуют ожесточенные бои. Здесь Итальянцы применяют большое количество артиллерии и авиаций для бомбардирования с воздуха наших позиций и баз. В Черногории еще нет признаков что Итальянская армия [illegible].

Верховный Штаб теперь находится в Герцеговине.

1.VI.42.г. Вальтер

FAKSIMIL TITOVOG TELEGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 1. JUNA 1942.

KUĆA MIHAILA ADŽIĆA U PLUŽINAMA (PIVA) U KOJOJ JE TITO BORAVIO OD 25. MAJA DO 9. JUNA 1942.

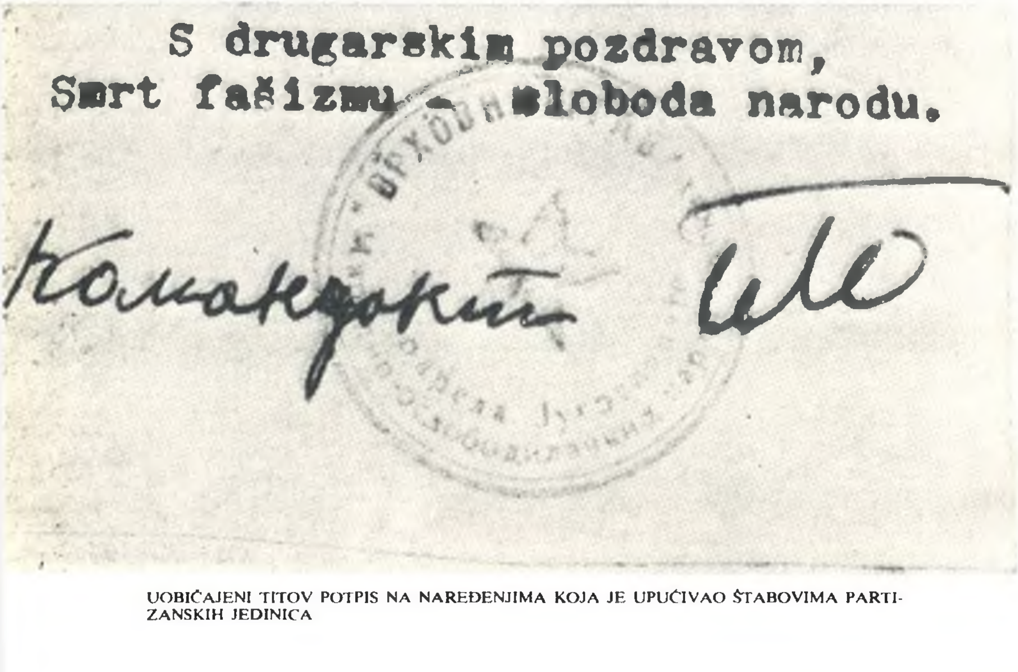

S drugarskim pozdravom,
Smrt fašizmu - sloboda narodu.

Командант Тито

UOBIČAJENI TITOV POTPIS NA NAREĐENJIMA KOJA JE UPUĆIVAO ŠTABOVIMA PARTIZANSKIH JEDINICA

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Prije mjesec dana iz sarajevske muslimanske ustaške škole »Narodna uzdanica« pobjegla je grupa od 25 studenata i javila se u naš štab.[610] Oni se sada hrabro bore kao borci u 1. udarnoj brigadi.

Za vrijeme našeg povlačenja iz Foče sva omladina, i muškarci i djevojke, stupila je u partizanske redove.

U našim udarnim bataljonima ima mnogo mladih partizana od 15 do 20 godina. Neki se bore već godinu dana. U svakom bataljonu ima mladih djevojaka, koje se vrlo hrabro bore zajedno s muškarcima. Naročito mnogo djevojaka bori se u crnogorskim partizanskim udarnim bataljonima.

U borbi kod Kolašina poginuo je crnogorski heroj Bajo Sekulić, član Glavnog štaba Crne Gore.[611] Tu je takođe zarobljena doktor Ružica Rip, koju su Mihailovićevi četnici zvjerski mučili i poslije objesili. Ova mlada skojevka herojski je poginula.[612]

31. V [19]42. god. Valter
[Plužine]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI, br. 1942/116. *Prevod s ruskog*

ŠTABU 2. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Primili smo vaše pismo od 31. maja.[613] Vaše bataljone smjestite za sada u Piščču i okolici, gdje da se odmaraju i da im se osigura redovna ishrana.[614] Komandant, polit[ički] kom[esar] i načelnik štaba neka dođu u ovaj štab radi izvještaja i dogovora, a zamjenici neka ostanu kod bataljona.[615]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

1. VI 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2—B, reg. br. 10/1.

DR [BORISLAVU] BOŽOVIĆU

Dragi druže,

Primio sam tvoj izvještaj od 1. VI 1942. god.[616] S obzirom na to da je drug Janko [Moša Pijade] dobio podrobne upute za sređivanje prilika u bolnicama, nije potrebno da ti pišemo ponovno naređenje, već ti treba da se što prije povežeš s drugom Jankom i zajedno s njim izvršiš čišćenje bolnica od onih kojima više nije potrebno liječenje.

Za sada zbog vojne situacije nema potrebe evakuisati bolnice.[617] Ukoliko nađete za shodno radi udobnijeg smještaja, lakšeg snabdjevanja itd., vi to možete učiniti.

Mi smo se s drugom Jankom dogovorili da se oni drugovi koji trebaju oporavak odnosno koji još nisu sposobni za borce razmjeste po našim stočnim farmama,[618] tako da tu mogu i da se oporavljaju i da budu od koristi.

Kada svršiš posao s drugom Jankom, onda dođi u ovaj štab jer ćeš morati da ideš u 1. brigadu da zamjeniš druga Gojka [Nikoliša], a on da dođe k nama s izvještajem.[619]

S drugarskim pozdravom:
Smrt fašizmu — sloboda narodu!

1. VI 1942. god.
[Plužine]

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2—II, reg. br. 22/4-I.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Veliki dio talijanske vojske iznenada je napustio grad Foču i druga mjesta južne Bosne.[620] Ovdje okupatori nisu imali uspjeha, jer smo mi zadržali veliki dio teritorije i sačuvali živu silu naših partizanskih jedinica. Veliki dio talijanskih jedinica kreće se sada prema Hercegovini, gdje se sada vode žestoke borbe između naših partizanskih bataljona i talijanskih jedinica i četnika, kojima Talijani hoće da predaju vlast da bi mirno napustili Jugoslaviju, a da ostave samo male garnizone.[621] U pomoć našima mi smo u Hercegovinu uputili našu 1. udarnu proletersku brigadu. Drugu proletersku brigadu uputili smo Crnogorcima u pomoć. U Crnoj Gori se takođe vode žestoke borbe. Ovdje Talijani upotrebljavaju mnogo artiljerije i svakoga dana bombarduju iz vazduha naše položaje i baze. U Crnoj Gori još nema znakova da talijanska vojska odlazi.[622]

Vrhovni štab sada se nalazi u Hercegovini.[623]

1. VI [19]42. god. Valter
[Plužine]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ - KI,
br. 1942/117. *Prevod s ruskog*

[OPERATIVNOM ŠTABU DURMITORSKE UDARNE GRUPE] DRUGOVIMA ĆETKOVIĆU I KAPI[ČIĆU]

2. VI 1942. god. 12 časova.
[Plužine]

1. Iz sastava Durmitorskog i Komskog odreda izdvojite po jedan kompletan bataljon i uputite ih u sastav 2. proleterske brigade.

Bataljoni neka krenu 3. juna zorom pravcem: Pišče—Plužine—Goransko, gdje će ući u sastav 2. brigade.

2. Od svih snaga kojima raspolažete napravite jednu manevarsku udarnu grupu, kojom isključivo ofanzivno dejstvujte.[624] Po našem mišljenju, potrebno je prikupiti sve snage, a lakim izviđačkim vodovima osmatrati vjerovatne neprijateljske prolaze.[625] Kao što smo rekli, neprijatelja treba navući nešto dublje, a zatim mu zadati udarac. Nemojte se povesti za dosadašnjim crnogorskim načinom ratovanja, koji je bio odbrambeni i ne može nam pružiti nikakve rezultate.

Potrebno je da se ljudstvo što više odmori i što bolje nahrani.

3. Po nepotvrđenim podacima, četničke bande upale su u selo Brezna.[626] Ovo je vjerovatno, s obzirom da su naše snage na tome pravcu grupisane oko sela Miljkovca za ofanzivno dejstvo. Dakle, i njima smo naredili da neprijatelja upuste unutra, a da ga zatim protivnapadom odbace. Neki neprijateljski obuhvat s te strane ne može doći. Ali bilo bi dobro da u pravcu sela Bezuja imate manje izvidničko odjeljenje s jednim automatskim oružjem.

4. Mi ćemo preduzeti jedan manevar u pravcu Banjana.[627] Poslije njegovog ostvarenja mogli bismo priteći vama u pomoć ako bude potrebno.

5. Potrebno je saopštiti doktoru Božoviću [Borislavu] da u Mratinje prebacuje ranjenike.[628]

6. Mi vjerujemo da četničke bande s jakim snagama neće napasti Pivu.

U pogledu odbrane Pive možete stupiti u vezu sa Sandžačkim štabom i dati mu konkretne predloge za eventualnu pomoć.[629] Izvjestite ih o manevru koji smo mi preduzeli.[630]

7. Čuli smo da ste u toku 2. [juna] vodili neke borbe.[631] Potrebno je da nas o svemu hitno izvještavate.

Razvijte izviđačku službu. Prikupite što više podataka o stanju u neprijateljskoj pozadini.

Druga Cicmila [Obrada] zadržite u Štabu.

S preostalim jedinicama Durmitorskog i Komskog odreda neposredno rukovodite, i to ne preko [štabova] odreda, nego preko [štabova] bataljona.[632] Dakle, to treba da budu bataljoni vaše udarne grupe (vaša dva bataljona i još po jedan iz Durmitorskog i Komskog odreda).

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2—B, reg. br. 13/1.

ŠTABU 2. BATALJONA 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

2. VI 1942. god., 14 časova.
[Plužine]

Primili smo vaše pismo od 31. maja[633] Slažemo se s naređenjem Štaba 1. brigade da se vaš bataljon pomjeri u pravcu Čemerna i da kontroliše teren Čemerno—Ravno—Lipnik. Povežite se što tješnje s našim 3. (Kragujevačkim) bataljonom koji se nalazi oko Zakmura—Izgori. Mi spremamo oko Krstaca (golijskog) jednu krupniju akciju, u kojoj će učestovati i naša 2. brigada.[634] S obzirom na to da četnici prodiru od Nikšića u pravcu Krstaca na Goliji, vjerovatno je da će četničke bande popa Perišića iz Avtovca pokušati da im izađu u susret.[635] U tom slučaju trebalo bi da im vi udarite u bok ili iz pozadine preko Lipnika.

Napominjemo da je teritorija na kojoj se vi sada nalazite i dalje u pravcu Borča i Zakmura za nas vrlo važna i da je treba dobro kontrolisati. Mi ćemo vjerovatno na tu teritoriju morati evakuisati dio naših bolnica i životnih namirnica.[636]

Vi ste dobili naređenje od Štaba 1. brigade da uzmete pod svoju komandu hercegovačke partizanske jedinice koje se nalaze na tom terenu. Mi se s tim potpuno slažemo i nastojte da s tim jedinicama što više politički radite i u akcijama ih upotrebljavajte uvijek zajedno s našim jedinicama iz Proleterske brigade. Održavajte što tješnju vezu s nama. U Miloševićima se nalazi jedna naša proleterska jedinica.[637] Kurire nemojte slati kao pojedince, već najmanje po trojicu, i oni treba da budu veoma oprezni.

Odavde smo prije nekoliko dana vratili dva hercegovačka kurira, a zajedno s njima je pošao naš delegat drug Vlatko Popović.* Pravac njihovog kretanja bio je — Jugovići. Javite nam odmah da li su oni stigli do vas i gdje se sada nalaze. [638]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2—B, reg. br. 14/1.

---

* Riječ je o Vladimiru Velebitu. — *Red.*

ŠTABU 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

2. VI 1942. god., 14 časova.
[Plužine]

Primili smo vaše pismo od 31. maja u 22,30 časova.[639] Isto tako, primili smo i pismo koje ste prije toga poslali.[640] Vaš pokret u pravcu Golije bio je sasvim pravilan, jer je to sada centar prema kome streme četničke bande iz Crne Gore.[641] Jedino nas zabrinjava to što ste vi poslali samo jedan dio snaga u pravcu Zvijerine radi čišćenja tih bandi i evakuacije namirnica i ratnog materijala.[642] Namjeravani vaš pokret poslije izvršenja te akcije, koja treba da se najhitnije sprovede, takođe je sasvim pravilan.[643] U toku sutrašnjeg dana mi upućujemo u pravcu Golije i Krstaca tri bataljona 2. brigade i dva crnogorska bataljona, koji imaju zadatak da spriječe nadiranje crnogorskih četnika iz Crne Gore u pravcu Krstaca prema Gacku. Na tome terenu oko Krstaca (golijskog) nalaze se i dva crnogorska bataljona s drugom Pekom Dapčevićem.[644] Druga brigada će vjerovatno stići tamo do 6. o. m. Prema tome, nastojte da odmah uspostavite vezu s njom i s Pekom Dapčevićem, koji će vjerovatno morati da se povuče prema Kazancima. Pošto nemamo veze s odredom Save Kovačevića, koji se nalazi negdje u Banjanima oko Velimlja, nastojte vi sa svoje strane da uspostavite vezu s njim i da mu naredite u naše ime da smjesta krene u pravcu Golije.[645] Na taj način mi mislimo stvoriti jednu jaku grupu koja bi imala u prvom redu zadatak obuhvatnog manevra četničkih bandi koje nadiru u tri pravca od Nikšića i Šavnika i to: Nikšić—Krstac—Gacko, Nikšić—Vojnik—Goransko i Šavnik—Piva. Nije isključeno da jedan krak četničkih bandi nadire i od Grahova—Viluse—Velimlje. Najvjerovatnije je da drug Sava Kovačević vodi protiv njih borbu. Jačina Kovačevićevog odreda iznosi oko 800 ljudi.[646] U Pivi mi smo takođe koncentrisali jednu grupu od crnogorskih bataljona i dva proleterska bataljona sa zadatkom da spriječe nadiranje četničkih bandi u Pivu.[647] Naša namjera je da na ovom području zadamo što teži udarac četničkim bandama, da ih odbacimo natrag, a po mogućnosti i uništimo da bismo na taj način oslobodili naše snage za čišćenje terena kako u Hercegovini tako i u pravcu Crne Gore, Nikšića itd.

Smatramo pravilnim što ste 2. crnogorskom bataljonu naredili da kontroliše teren Čemerno—Gacko. [648]

S obzirom na situaciju u Hercegovini i naše namjere da ponovo stabiliziramo naš uticaj u ovoj pokrajini, potrebno je da nam date što podrobnije podatke, sugestije i predloge. Potrebno je da nas izvjestite: 1) o stanju naših hercegovačkih jedinica; 2) o raspoloženju stanovništva; 3) o uticaju pete kolone; 4) o snazi okupatorskih jedinica i njihovom rasporedu.[649]

Bilo bi dobro da vi okupite oko sebe što više hercegovačkih jedinica da bi se u dodiru s našim proleterskim bataljonima podigao njihov moral i da bi se politički učvrstile.[650]

U vezi s četničkim namjerama da ubijaju naše rukovodeće drugove preduzmite maksimum opreznosti da bismo sačuvali naše rukovodeće kadrove. Razvijte što jaču obavještajnu službu, koja je zapravo naša najslabija tačka. I baš nedostatak obavještajne službe onemogućava nam da donosimo hitne i cjelishodne odluke.

Panikere i petokolonaše nemilosrdno istrebljivati. Imovinu konfiskovati i evakuisati na oslobođenu teritoriju. Na pročišćenoj teritoriji postavite odmah našu vlast pod rukovodstvom najsigurnijih drugova i stavite im na raspolaganje manje jedinice mjesnih, ali provjerenih boraca kao straže koje bi mogle u slučaju pojave kakve manje četničke bande da brzo i energično dejstvuju.

Radite hitno i energično. Dosadašnji rad 1. brigade u Hercegovini bio je pravilan i dobar.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 19/1.

[OPERATIVNOM ŠTABU DURMITORSKE UDARNE GRUPE] DRUGU ĆETKOVIĆU I KAPI[ČIĆU]

2. VI 1942. god.,
[Plužine]

Mi smo vam bili naredili da na rijekama isturite izviđačke dijelove s automatskim oruđima a da napravite jaku manevarsku grupu s kojom biste udarili neprijatelja s boka i iz pozadine, ali tek pošto dublje zađe u Pivu.[651] Čudi nas da vi kao oprobani borci ovo niste razumjeli. Vi ste bacili Proleterski bataljon u Dobri Do i tako ga potpuno iscrpli.[652]

Stavljamo vam na raspolaganje 2. proletersku brigadu da ofanzivno dejstvujete na neprijatelja, koji izbija na plato Pive. Zajedno s vama ulazi u štab komandant i polit[ički] komesar 2. brigade. Jedinicama ima da komanduje na terenu rukom. Povežite se sa svim dijelovima.

Gledajte da što prije riješite ovaj zadatak kako bismo mogli 2. brigadu uputiti na drugi teren.[653]

Treći bataljon 2. brigade povucite u rezervu. Pazite da imate u rezervi izvjesne jedinice sposobne da se upotrijebe u odsudnim momentima.

Pokrete opkoljavanja izvršite noću.

Hitno nas izvještavajte o razvoju događaja.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant NOP i DVJ
Tito

A-VII, k. 2—B, reg. br. 15/1.

Dr [BORISLAVU] BOŽOVIĆU

3. VI 1942. god., 12 časova.
[Plužine]

1. Potrebno je u Mratinju ustanoviti bolnice. U ove bolnice treba otpočeti upućivanje težih ranjenika. Treba ih upućivati tako da se ne izazove kakva panika u Pivi. Isto tako, u pravcu Mratinja treba evakuisati i ostale ranjenike. Dakle, to je vaš pravac za bolesnike i ranjenike.[654]

Potrebno je da sve sposobne uputite u svoje jedinice.

2. Drugove koji su nesposobni za borbu kao i rekonvalescente treba uputiti preko Mratinja na stočnu farmu na Vučevu. Dobro je da ti drugovi sa sobom nose i oružje. Oni treba da čuvaju stoku.

3. U Zakmuru se nalazi jedan naš bataljon, dok se drugi nalazi u Izgorima.[655] Prema tome, čitav taj predio je potpuno obezbijeđen.

Napominjemo da bi i bolnica u Izgorima mogla doći u obzir za evakuaciju izvjesnih lakših ranjenika.[656] U krajnjoj nuždi neki lakše ranjeni mogli bi ostati kod farme na Vučevu.

Ovo neka vam bude direktiva u vašem radu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2—B, reg. br. 19/1.

DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU]

Primili smo juče tvoje pismo, kao i pismo Sandžačkog štaba i ostalo.[657] Raspored trupa koje su zauzele položaj 2. brigade je dobar,[658] samo ne znamo koja je to Slatina koju navodiš u pismu i u kojoj je smješten jedan sandžački bataljon. Ako je to Slatina kod Čajniča, onda je to suviše daleko, i treba taj bataljon odmah prebaciti preko Ćeotine na ovu stranu.[659] Pripremanje napada na Foču je sada necjelishodno ukoliko Talijani prodiru s četinicima u pravcu Ljubišnje i Čelebića. Napad bi imao svrhe samo u tom slučaju ako ne bi prijetila nikakva opasnost od strane Pljevalja i Meljaka. No prema svemu izgleda da će Talijani gurati dalje k Čelebiću, i u tom slučaju treba povući sandžačke jedinice preko Uzlupa u Pivu. Sandžačkom štabu saopšti da nema smisla više se upuštati u onakve žestoke frontalne borbe s Talijanima koje nanose toliko žrtava, a ipak nema izgleda da ih se razbije i vrati natrag.[660] Ukoliko se sandžačke jedinice povuku preko Uzlupa u Pivu, onda sve te jedinice uputiti preko Kruševa u Vrbnicu, Zakmur i kod Borča. One bi se ovdje odmarale i ujedno bi preuzele dužnost 3. kragujevačkog bataljona da kontrolišu tu teritoriju, koja, s obzirom na situaciju u Pivi, postaje za nas vrlo važna.[661] Prebacivanje tih jedinica može početi odmah, sukcesivno, ukoliko postoji opasnost da se rasipaju ili ako su suviše izmorene.

Kada stignu jedinice Sandžačkog odreda[662] na teritoriju Kragujevačkog bataljona, onda taj bataljon uputiti u Izgore, gdje će dobiti daljnja naređenja.

Žito, stoku i ostale namirnice postepeno treba prebacivati preko Kruševa negdje oko Ćureva, Popova Mosta i u okolna sela. Jedan dio može da se smjesti i u Mratinju.

Bolesnike, ukoliko dolaze novi, upućivati u Mratinje do daljnjega.

Ti s Veljkom [Pavlom Ilićem] ostani još tamo gdje jesi i tek u slučaju prebacivanja cijelog Sandžačkog odreda kreni u Mratinje.[663] Tamo preuzmite brigu o razmještaju namirnica i sandžačkih trupa na tom teritoriju. Čelebićki bataljon[664] po mom mišljenju bi trebalo povući odmah preko, na teritoriju Zakmura ili Borča, tako da bude zajedno s Kragujevačkim bataljonom.

Onu stoku od 80—90 krava treba smjestiti oko Vučeva, i tamo će stići jedan stari iz Nove Varoši, Benvenisti [Mihailo], koji će preuzeti brigu oko stoke.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

3. VI 1942. god. Tito
[Plužine]

P. S. Situacija u Pivi i Hercegovini je prilično ozbiljna. Četnici su već prodrli do Pive s dvije strane — sa strane Žabljaka do sela Crne Gore i od pravca Šavnika do Dobrog Dola, i s druge strane do G[ornjih] Brezana. Mi sada koncentrišemo trupe radi kontranapada i uništenja, ukoliko je to moguće. Situacija u Crnoj Gori je vrlo rđavo djelovala na stanje u Hercegovini, jer su se i tamo počeli raspadati udarni bataljoni, koji su prije pravili čuda. I tamo je izvršen veliki pokret Talijana u pravca južne Hercegovine i to je izazvalo demoralizaciju i kod pozadine i kod boraca.[665] Dolazak 1. brigade tamo spriječilo je daljnje raspadanje vojnih jedinica i imao je ogroman odjek[666] kao zimus u Bosni.[667] Crni [Sreten Žujović] je s Lolom [Ribarom] odjurio čak do Sitnice,[668] ali će se vratiti jer imamo namjeru da u Goliji priredimo neku veću »svadbu« četnicima.[669]

A-VII, k. 20—B. reg. br. 20/1.

DRUGU ČIKA-JANKU [MOŠI PIJADE]

3. VI 1942. god., 12 časova.
[Plužine]

1. Naredili smo dr Božoviću [Borislavu] da u Mratinju uspostavi bolnice, kuda bi počeo da upućuje teže bolesnike.* Tamo treba postepeno upućivati i ostale ranjenike, ali tako da to ne izazove neku paniku u Pivi. To treba smatrati kao jedan normalan tok.

2. Na Vučevo treba prebaciti stoku za mužu. Kao čuvare stoke treba uputiti sve drugove nesposobne za borbu, kao i rekonvalescente. U krajnjem slučaju, tamo se mogu upućivati i ostali ranjenici.

3. Nešto hrane za ranjenike treba prebaciti u Mratinje, premda tamošnji stanovnici raspolažu s više hrane.

4. U Zakmuru se nalazi jedan naš bataljon, a u predjelu Izgori drugi.[670] Prema tome, to je siguran kraj.

U pravcu Banjana preduzećemo jedan pokret za čišćenje četničkih bandi.

U Hercegovini se stanje sređuje poslije talijanske ofanzive.[671] Prisustvo 1. brigade bilo je spasonosno.

Izvijestite nas o stanju u Pivi.

Ovo neka ti posluži kao direktiva u pogledu otpravljanja dodijeljenog ti zadatka.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 20/4.

---

* Vid. str. 207 — *Red.*

[OPERATIVNOM ŠTABU DURMITORSKE UDARNE GRUPE] DRUGOVIMA ĆETKOVIĆU I KAPI[ČIĆU]

3. juna 1942. god. u 18 časova
[Plužine]

S obzirom na razvoj situacije na ostalim frontovima, naše snage ne mogu se zadržati za odbranu Pive. Potrebno je da sebi stvorimo uporišta na drugim sigurnijim i plodnijim mjestima.

Na vašem frontu nagomilalo se mnogo trupa. [672] Jedan dobar dio moramo odmah uputiti na drugi teren. S ostalim manjim snagama treba elastično braniti Pivu dok se ne evakuišu naše bolnice i ostale potrebe iz Pive.[673] Pri toj odbrani treba da nanesete neprijatelju gubitke, kao što ste uradili u Dobrom Dolu, na kom vam uspjehu čestitamo.[674]

Prema tome, pod svojom komandom zadržaćete: 1. proleterski 1. brigade, Nikšićki bataljon, jedan komski bataljon i 2. proleterski bataljon 2. brigade.

Raspored ovih dijelova: 1. proleterski i Nikšićki bataljon u Nikolinom Dolu, s tim da isture izviđačke patrole k Dobrom Dolu, Studenom i selu Dubrovskom. Jedan komski i 2. proleterski 2. brigade — selo Trsa, s tim da jedna komska i jedna proleterska četa budu u selu Nedajnu da osmatraju prelaze preko Sušice.

U selu Pišču ostaće drug Pavle Pekić s jednom stražom koja će vam poslužiti kao centrala za vezu između ovih dviju podvojenih grupa. Vaš štab treba da bude u selu Pišču kod druga Pekića.[675] U vaš štab ući će i drug Cicmil [Obrad].

Pravci povlačenja: grupa iz Nikolinog Dola preko Boričja—Krstac—Plužine. Pri prelazu Krstaca most treba spaliti. Grupa iz Trse treba da se povlači niz Pivu: Kneževići—Jasikovac—Rudine—Donje Kruševo, usporavajući niz Pivu neprijateljsko nadiranje. Iz Donjeg Kruševa ova grupa vjerovatno će se prebaciti preko Popova Mosta k Čemernu. Povlačenje ove grupe preko mosta kod Donjeg Kruševa uslijediće tek u tom slučaju ako mi ne uspijemo da za najkraće vrijeme evakuišemo bolesnike, stoku i žito zapadno od rijeke Pive. O brzini ove evakuacije izvještavaće vas Komanda područja u Pišču, koja mora imati vezu sa svim ustanovama na platou Pive.

Za evakuaciju svih ustanova trebaće nam 4—5 dana.[676]

U slučaju da naše ustanove koje se nalaze sjeverno od linije Pišče—Nedajno ne budu u ovom roku evakuisane, onda obje vaše grupe treba da se povlače niz Pivu k Šćepan-polju, omogućavajući uzastopnim borbama da se dobije potrebno vrijeme. Vi biste se povlačili niz Pivu sa svim snagama i u slučaju ako bi eventualno most kod Krstaca bio

zauzet od neprijatelja, što svakako neće biti. Kod Donjeg Kruševa napravljen je naš pionirski most.

Uredite komandovanje kod grupe 1. proleterski i Nikšićki bataljon.

Durmitorskom odredu odmah naredite da se prikupi u selo Boričje, odakle će dobiti novo naređenje. To će mu naređenje dati drug Cicmil [Obrad]. Durmitorski odred treba da bude u selu Boričju do mraka 4. juna. U Dubrovskom neka ostavi jedan izviđački vod od tridesetak ljudi, koji treba da uđe u sastav vaše grupe. Ovaj vod da bude pod komandom najsigurnijeg starješine i da vas izvještava o pokretima preko Dubrovskog.

Jedan komski bataljon neka se do mraka 4. juna prikupi u selu Pišče. Štab odreda neka ostane s onim bataljonom koji ostaje u selu Trsi—Nedajnu.

Treći i 1. bataljon 2. proleterske brigade uputite do mraka 4. juna u selo Pišče.

Sve mjere po ovoj zapovijesti bezuslovno se moraju izvršiti.

Obaviještenje o situaciji: sandžačke snage primorane su neprijateljskim dejstvom da se povuku preko Uzlupa i Donjeg Kruševa u predio Popov Most—Ćurevo—Zakmur.

Jedna naša udarna grupa nalazi se kod sela Miljkovca, odakle će ofanzivno sprečavati dalje nadiranje neprijatelja k Pivi.[677]

Druga brigada biće upotrijebljena zajedno s ostalim našim snagama za čišćenje četničkih bandi u predelu Banjana.

Sve naše ustanove prebacićemo [pravcem]: Mratinje—Vučevo—Popov Most—Izgori. Na toj prostoriji moramo stvoriti sigurno uporište.

Od crnogorskih snaga stvorićemo dvije udarne brigade, od kojih će jednu primiti vaš štab.[678]

Raspored vaših grupa izvršite na najpogodniji način da biste neprijatelju nanijeli neki jači udarac i da biste mu usporili nadiranje u Pivu. Vaši proleterski bataljoni neka politički rade s pridata dva bataljona crnogorskih trupa. Dobro bi bilo da se izmiješaju.

Nastojati da se ovaj raspored zauzme što prije da nas neprijatelj ne bi zatekao nespremne.

Komandi područja naredili smo hitnu evakuaciju svih ustanova.[679]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab[680]

P. S. Možda bi bilo zgodno da se ove obadvije grupe spoje, a da se naprijed isture izviđački vodovi. Vi poznajete teren, pa ocijenite ovu mogućnost. Svakako prelazak preko Sušice u ovom slučaju morala bi sprečavati neka sigurna jedinica da biste vi mogli izvesti siguran manevar.

Drugo, naređenje Durmitorskom i Komskom odredu neposredno smo poslali.* Ali je potrebno da i vi to uradite.

Treće, naređeno je Durmitorskom odredu da u selu Dubrovskom ostavi jedan potpuno siguran vod sa sigurnim starješinom. Taj vod će izviđati na pravcu: selo Trsa—selo Dubrovsko. Taj vod ostaje pod vašom komandom. Povežite se s ovim vodom.

Četvrto, ukoliko se duže zadržite u Pivi, utoliko će biti bolje.

Prvi i 3. bataljon 2. proleterske brigade uputite sutra u Pišče.

A-VII, k. 2—B, reg. br. 5/4.

---

* Vid. str. 214 i 215 — *Red.*

ŠTABU DURMITORSKOG ODREDA

3. VI 1942. god., u 20 časova.
[Plužine]

Prvo, u selu Dubrovskom postavite jedan potpuno pouzdan vod s potpuno sigurnim starješinom. Taj vod ima zadatak da izviđa i pravi neprijatelju zasjede na pravcu: Trsa-Dubrovsko i da izvještava o eventualnim neprijateljskim pokretima na ovom pravcu. Taj vod pripadaće trupama koje se nalaze u Nikolinom Dolu, a to su 1. proleterski bataljon 1. brigade i Nikšićki bataljon.[681]

Drugo, ostale snage Durmitorskog odreda treba da budu do mraka 4. juna u selu Boričje, gde će od druga Obrada Cicmila dobiti novi zadatak.

Otvoreno diskutovati s ljudima o dezerterstvu, održati im govore i ukazati na perspektivu naše borbe naglašavajući da naša borba ima sve izglede na uspijeh, i da se ne vodi borba zbog kuća i imanja, nego zbog sudbine cijelog naroda, pa i cijelog čovječanstva.[682]

Pokret neka se izvrši u redu. A raspored u Boričju najpogodnije podesiti.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab[683]

A-VII, k. 2—B, reg. br. 18/1.

ŠTABU KOMSKOG ODREDA

3. VI 1942. god., 20 časova.
[Plužine]

Jedan vaš jači bataljon uputite do mraka 4. juna u selo Pišče.

Jedan vaš bataljon i 2. proleterski bataljon 2. prol[eterske] brigade sačinjavaće jednu udarnu grupu. Glavnina te grupe biće u selu Trsa. Jedna komska četa i jedna proleterska četa biće u selu Nedajnu, odakle će sprečavati prelaske preko rijeke Sušice.

Štab Komskog odreda ostaće s ovim bataljonom na prostoriji Trsa—Nedajno.

Raspored vaših dijelova može podesiti na najpogodniji način Štab Durmitorskih trupa (drugovi Ćetković [Pero], Kapičić [Jovo], Cicmil [Obrad]). Ovaj štab nalaziće se u selu Pišče, gdje s njim uspostaviti vezu — tražiti ih u Komandi područja — drug Pavle Pekić.

Štab Komskog odreda za sve treba da se obraća Štabu Durmitorskih trupa, a ne Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku.

Izvještaj toga štaba o karakteristici ljudstva je skroz nepravilan i nosi u sebi mnogo nezdravih pojava.[684] Pošto se toj grupi dodaje jedan proleterski bataljon, nastojati da se s Komskim bataljonom što više politički radi. Otvoreno diskutovati s ljudstvom o dezerterstvu, održati im govore i ukazati na perspektivu naše borbe naglašavajući da naša borba ima sve uslove za uspjeh, da se ta borba ne vodi zbog kuća i imanja, nego zbog sudbine cijelog naroda, pa i čovječanstva.

Naređenje o rasporedu izvršiti pravilno.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab[685]

A-VII, k. 2—B, reg. br. 17/1.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Tri velike talijanske kolone nastupaju od Pljevalja u pravcu: Meljak — planina Ljubišnja — Čelebić. Sandžačke partizanske jedinice daju žestok otpor. Prvog juna ispod planine Ljubišnje naše partizanske jedinice nanijele su Talijanima velike gubitke.[686] Posljednjih dana Talijani su na ovom sektoru imali nekoliko stotina mrtvih i ranjenih. Naši gubici su takođe veliki. Zbog toga što smo odmah povukli našu 2. udarnu proletersku brigadu i uputili je Crnogorcima u pomoć, Talijani će vjerovatno uspjeti da prodru do Čelebića i Foče, i mi moramo privremeno da napustimo ovu teritoriju.[687]

Drugog juna noću dva naša bataljona 1. i 2. udarne brigade napadala su četničke položaje kod planine Durmitora, na granici Pive. Potpuno je bilo razbijeno 500 četnika. Ubijeno je i ranjeno oko 60 četnika, 17 je zarobljeno, a ostali su se razbježali. Zaplijenjeno: 2 minobacača s minama, 8000 metaka, 1 mitraljez, 3 puškomitraljeza, 2 sanduka artiljerijske municije, 30 konja, puške i drugi materijal.[688]

Četnici pokušavaju da se probiju u Pivu s četiri strane.[689] Tu su naše bolnice u kojima se nalazi oko 600 ranjenih partizana. Ovim ranjenicima prijeti smrt od četnika i zato mi moramo da branimo ovu teritoriju.

U Hercegovini se nastavljaju borbe protiv Talijana i četnika. U borbi kod sela Koleško četnici su imali 60 mrtvih i mnogo ranjenih;[690] okupatori takođe trpe velike gubitke.

Imamo podataka da naše partizanske jedinice opet vode uporne borbe na Romaniji kod Sarajeva.[691]

3. VI 42. god. Valter
[Plužine]

A-CK SKJ. Fond CK KPJ - KI, br. 1942/118. *Prevod s ruskog*

NAPOMENE

[1] Kominterna je svojim telegramom br. 77 (bez datuma) tražila od Tita da joj dostavi, ako je moguće, »kratak pregled najvažnijih partizanskih novina« (A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/26).

[2] »*Proleter*«. teoretski organ Centralnog komiteta KPJ. U toku rata izašla samo tri broja sa oznakom mjesečnih perioda (vid. nap. 294. i 732. u 9. tomu).

[3] »*Borba*«, organ KPJ, pokrenuta 19. februara 1922. godine u Zagrebu i izlazila, s prekidima, do 13. januara 1929, kada je policija zabranila njeno izlaženje. Ponovo izlazi u oslobođenom Užicu 19. oktobra 1941. (kao mjesto izlaženja označen je Beograd). Do 27. novembra izašlo je 19 numeričkih odnosno 18 brojeva, jer su br. 8—9 izišli kao dvobroj. Glavni urednik je bio Edvard Kardelj, a redakciju su sačinjavali: Vladimir Dedijer, Marijan Stilinović, Mitra Mitrović i Dušan Nedeljković. Neprijateljska ofanziva onemogućila je izlazak iz štampe spremljenog 20. (19) broja i tada nastaje desetomjesečni prekid izlaženja »Borbe«, do 1. oktobra 1942. godine, kada u selu Drinići, kod Bosanskog Petrovca, list ponovo izlazi (redakciju su sačinjavali: Milovan Đilas, Ivo Lola Ribar, Veselin Masleša, Mitra Mitrović, Vladimir Dedijer, Zoran Žujović, Radovan Zogović i Olga Kovačić).

[4] »*Srp i čekić*«, organ Centralnog komiteta KP Hrvatske. Izašao samo trobroj 3—4—5, juli 1941. u Zagrebu (vid. nap. 724. u 9. tomu).

[5] »*Delo*«, organ Centralnog komiteta KP Slovenije. Izlazio od maja 1940. do novembra 1942. U toku rata izašlo 6 brojeva (jedan avgusta 1941, a pet u toku 1942. godine). Štampan u Ljubljani. Urednik Boris Ziherl.

[6] »*Bilten Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu*«, organ Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Izašao samo jedan broj 18. decembra 1941.

[7] »*Narodna borba*«, organ Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Od 15. septembra 1941. do 15. marta 1942. kada je štampan u selu Gostilju, kod Danilovgrada, izašlo šest brojeva (vid. nap. 728. u 9. tomu).

[8] »*Narodni borac*«, nedjeljni list koji je u Foči od 19. februara do kraja aprila 1942. izdavao Vrhovni štab NOP i DVJ. Izišlo 9 brojeva. Do kraja marta umnožavan je na ciklostilu u 300 primjeraka, a tiraž aprilskih brojeva je povećan na 500 primjeraka. Uređivali su ga Vladimir Dedijer, Risto Tošović i David Šnap.

[9] List pod takvim naslovom nije izlazio u Splitu. Vjerovatno je riječ o listu »Naš izvještaj«, koji je kao organ Pokrajinskog komiteta KP Hrvatske za Dalmaciju počeo izlaziti u Splitu 22. juna 1941. Od jula 1942. izlazio na Dinari, zatim u Livnu i na Biokovu. Do 1. jula 1942. kada je postao glasilo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta u Dalmaciji, izašlo je 143 broja. Do kraja 1942. izašlo još 6 brojeva, a u 1943, kada je postao organ Narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije, još 7 brojeva. Uređivali su ga Ivo Lučić Lavčević, Leo Gersković, Ante Marasović, Ivan Randić, Miloš Žanko i Zlata Šegvić.

[10] Riječ je o listu »*Nedeljni pregled događaja u svetu*«. koji su u Beogradu, poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez, izdavali Ivo Lola Ribar i Vladimir

Dedijer. Štampan je na geštetneru, a izlazio je dva puta nedjeljno kratko vrijeme, u junu i julu 1941, u malom broju primjeraka. Imao je samo informativni karakter. Nije sačuvan nijedan primjerak.

11 »*Omladinska borba*«, organ Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Pokrenut kao nedjeljni list, ali su u toku 1941. izašla samo dva broja u Užicu: br. 1 i 2 (17. i 24. novembra). U zaglavlju lista naznačen je Beograd kao mjesto izdanja. Izlazak broja 3, koji je bio spremljen za štampu, omela je neprijateljska ofanziva. Ponovo je počela da izlazi novembra 1942. u selu Drinići, kod Bosanskog Petrovca. Do aprila 1944, kada je list prestao da izlazi, ukupno je izašlo 7 brojeva (jedan dvobroj).

12 List slovenačke omladine pod tim naslovom nije izlazio. Kao glasilo Mladinske osvobodilne fronte slovenskega naroda izlazila je u Ljubljani »*Mlada Slovenija*« (uređivala ju je Lidija Šentjurc). Izlazila je od novembra 1941. do oktobra 1942. Ukupno izašlo 27 brojeva i jedan vanredan broj (od toga 7 dvobrojeva). Od broja 20 nosi podnaslov »Mladinska priloga Slovenskega poročevalca«.

13 »*Omladinski pokret*«, list Crnogorske narodne omladine. Urednik Budo Tomović, a zatim Milorad Pešić (vid. nap. 729. u 9. tomu).

14 Povodom 24. godišnjice oktobarske revolucije, u Užicu je 7. novembra 1941. izašao vanredni broj »Borbe« (br. 8 i 9). U njemu je objavljen Proglas Centralnog komiteta KPJ narodima Jugoslavije, Parole Centralnog komiteta SKP (b), Proglas Centralnog komiteta SKOJ-a i više članaka posvećenih Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji.

15 *Staljinov govor* održan u Moskvi povodom proslave 24. godišnjice oktobarske revolucije objavljen je u »*Borbi*« br. 10 od 8. novembra 1941, a štampan je i kao posebna brošura.

16 Titov članak *24. godišnjica Crvene armije* štampan je na ciklostilu, kao brošura, u Foči, februara 1942. Drugo izdanje je štampano marta iste godine u štampariji Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku. Brošura je nakon toga umnožavana više puta na svim jugoslovenskim jezicima.

17 Titov članak *Komunistička partija Jugoslavije u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi*, objavljen u »Borbi« br. 8 i 9 od 7. novembra 1941, štampan je i kao posebna brošura u više krajeva zemlje.

18 »*Slovenski poročevalec*«, počeo je izlaziti 1938. kao glasilo Protifašističnega gibanja. Od broja 16 (6. septembra 1941) nosi podnaslov: Informacijski vestnik Osvobodilne fronte. Od maja 1941. do maja 1942. izlazi sedmično u Ljubljani, a zatim, do maja 1945. u Dolenjskoj, Beloj krajini i Dolomitima. U toku 1941. izišlo 32 broja, 1942. godine 45 brojeva i još 10 vanrednih nenumerisanih izdanja. Do kraja rata izišlo još 89 brojeva. Urednici: Tone Tomšič, Boris Kidrič, Edvard Kocbek, Boris Ziherl, France Škerl, Marija Vilfan i Ciril Kosmač.

19 »*Osvobodilna fronta*«, organ Osvobodilne fronte slovenačkog naroda; počeo je izlaziti sredinom novembra 1941. u Ljubljani. Izašla su tri broja 1941. i tri broja 1942. (vanredno izdanje za juni).

20 »*Slovenski partizan*«, organ Poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet (od br. 1 za 1942. nosi podnaslov: Glasilo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet; od br. 3: Glasilo NOV in PO Slovenije; od br. 1 za 1943: Glasilo slovenske partizanske vojske, a od br. 3: Glasilo NOV in PO Slovenije). Izlazio od kraja 1941. do 5. maja 1945. najpre u Ljubljani, zatim na oslobođenoj teritoriji Dolenjske, u Dolomitima i Slovenskom primorju. Izišlo ukuno 49 brojeva. Urednici: Ignac Koprivec, Ante Novak, Cene Logar, Marijan Tepina i Lev Modic.

21 Pod nazivom »Partizan« izlazio je list — glasilo Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske (izišlo 5 brojeva u toku 1942), koji su uređivali Vladimir Bakarić, Ivo Rukavina i Otmar Kreačić, zatim listovi štabova grupe odreda, odreda, brigada,

bataljona i četa, kao i društveno-političkih organa. Mnogi listovi su nosili nazive: »Partizan u borbi«, »Partizanska riječ«, »Partizanska zvezda«, »Partizanske novine« »Partizanski borac«, »Partizanski dnevnik«, »Partizanski glas« »Partizanski komandir« »Partizanski kurir«, »Partizanski stražar«, »Partizanski pozdrav«, »Partizanski sanitet«, »Partizanski vesnik«.

22 Odnosi se na *Dnevnu zapovijest borcima i starješinama NOP i DVJ* koju je 6. aprila 1942. godine izdao Vrhovni komandant Tito (vid. str. 191. u 9. tomu).

23 Pismo koje je delegat Vrhovnog štaba *Milovan Đilas* uputio 3. aprila 1942. iz Crne Gore Vrhovnom štabu nije pronađeno.

24 Odnosi se na situaciju koja je usljed jačanja četnika nastala na teritoriji podgoričkog i danilovgradskog sreza. Pod pritiskom jakih četničkih snaga, naoružanih, opremljenih i podržanih od strane Italijana, partizanske jedinice iz Zetskog odreda i odreda »Bijeli Pavle« napustile su krajem marta 1942. godine teritoriju u dolini Zete koju su dotada držale (Pipere i Bjelopavliće).

25 Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba NOP i DVJ upućeno 6. aprila 1942. štabovima Durmitorskog i Komskog NOP odreda (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 6).

26 Za rješenje krize narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori, koja je nastala uslijed jačanja četničkih jedinica, koje su uspjele da se učvrste u većem dijelu Crne Gore (u beranskom, andrijevičkom, bjelopoljskom, kolašinskom, podgoričkom i danilovgradskom srezu), prijeteći da prodru i u ostale krajeve, delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas je predlagao da se koncentrišu jake partizanske snage koje bi, poput »udarne pesnice«, u snažnom napadu, koji bi imao krupne razmjere, nanijele odlučan poraz četnicima.

27 Misli se, vjerovatno, na radio-stanicu koja se nalazila pri Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku. Ta radio-stanica nije funkcionisala. Prilikom povlačenja iz Crne Gore, juna 1942, radio-stanica je, zbog glomaznosti, bila zakopana kod Goranska.

28 Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba od 6. aprila 1942. (vid. nap. 25).

29 Misli se na partizanske snage (oko 950 boraca iz Nikšićkog, Durmitorskog i Komskog NOP odreda) koje su držale položaje prema četnicima u Rovcima i Morači. Tu su se nalazile sljedeće jedinice: 1. durmitorski kombinovani bataljon, jačine 320 boraca; bataljon »Aleksa Đilas«, jačine 170 boraca; Beranski bataljon, jačine 60 boraca; Nikšićki udarni bataljon, jačine 210 boraca i 195 boraca iz Gornje i Donje Morače.

30 Odnosi se na pravac povlačenja crnogorskih partizanskih jedinica u slučaju da budu primorane da pred nadmoćnijim četničkim i italijanskim snagama napuste slobodnu teritoriju Crne Gore.

31 Odnosi se, vjerovatno, na »*Proleter*«, br. 14—15, koji je 7. aprila 1942. godine izišao u Foči (vid. nap. 732. u 9. tomu).

32 Vrhovni štab nije bio obaviješten da su četnici ovladali Rovcima (područjem između planina Maganika i Stošca).

33 Odnosi se na *Udarni bataljon* Nikšićkog NOP odreda (vid. nap. 511. u 9. tomu). Od 450 boraca (koliko je imao kada je 7. marta 1942. bio upućen na kolašinski front) bataljon se, mjesec dana kasnije, poslije teških borbi i osipanja smanjio na 210 boraca.

34 Odnosi se na naređenje koje je Vrhovni štab uputio Štabu Durmitorskog NOP odreda 6. aprila 1942. (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 6).

35 U naređenju Vrhovnog štaba od 6. aprila 1942. data je kritička ocjena dotadašnjih dejstava protiv četničkih snaga u rejonu Kolašina i ukazano na necjelishodnost

frontalnih borbi. U trećem, posebnom, dijelu ovog naređenja izložene su direktive o efikasnijem, partizanskom načinu borbi, o dejstvima u pozadini i na bokove neprijateljskih snaga.

[36] Krajem marta i početkom aprila 1942. u Crnoj Gori se pristupilo formiranju *udarnih bataljona*. U Durmitorskom NOP odredu je 4. aprila, u Boanu, formiran 1. udarni bataljon, jačine 220 boraca (komandant Đoko Novosel, a politički komesar Svetozar Bojović), koji je sljedećeg dana upućen na Vratlo, na Sinjajevini. Borci ovog bataljona su uglavnom bili pripadnici dvaju bataljona (»Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin«,) koji su se vratili iz istočne Bosne. Poslije nekoliko dana na Sinjajevini je od ljudstva 1. durmitorskog kombinovanog bataljona formiran 2. udarni bataljon, jačine oko 200 boraca (komandant Stojan Žugić, politički komesar Čedo Golović). Durmitorski odred je u toku aprila formirao još tri udarna bataljona: 3. udarni bataljon 14. aprila, na Žabljaku (jačine 190 boraca; komandant Veljko Žižić, politički komesar Gojko Žarković); 4. udarni bataljon 21. aprila, na Krstacu (jačine 250 boraca; komandant Vasilije Pejović, politički komesar Aleksa Backović) i Omladinski udarni bataljon sredinom aprila, na Žabljaku (jačine 155 boraca; komandant Vidoje Krstajić, politički komesar Milan Badnjar).

[37] Odnosi se na bataljon »*Aleksa Đilas*«, koji je početkom aprila imao oko 170 boraca.

[38] Odnosi se na *naređenje* Vrhovnog štaba upućeno 10. aprila 1942. Milovanu Đilasu, delegatu Vrhovnog štaba (»Zbornik«, tom II, knj. 3, dok. br. 134).

[39] Riječ je o okupatorsko-kvislinškoj ofanzivi (»Trio«) u istočnoj Bosni, koja je počela 22. aprila 1942. (vid. nap. 559. i 593. u 9. tomu).

[40] Ne čekajući na utvrđeni termin o otpočinjanju operacije protiv partizanskih jedinica u istočnoj Bosni (15. april 1942), ustaška Crna legija je 31. marta prešla u napad, nastupajući iz Han-Pijeska k Vlasenici, i do 10. aprila uspjela da zauzme Vlasenicu, Srebrenicu, Bratunac i Drinjaču i da ovlada teritorijom između rijeka Žepe, Drine, Drinjače i gornjih tokova Spreče i Krivaje koju su držale partizanske i četničke snage. Četničke jedinice nisu pružile otpor, već su se jednim dijelom prebacile u Srbiju, a drugim dijelom osule ili predale. I dobrovoljačke jedinice su se raspale, dok su se partizanske snage, nemoćne da pruže ozbiljniji otpor, povukle na Romaniju i Glasinac i k dolini Prači i gornje Drine, a dijelom k Šekovićima. U međuvremenu su dijelovi 2. proleterske brigade i Drinskog narodnooslobodilačkog dobrovoljačkog odreda izvršili neuspješan napad na Rogaticu (vid. nap. 743. u 9. tomu).

[41] Tito je računao na prodor neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju gornje Drine i na napuštanje Foče i Goražda, što bi otežalo funkcionisanje radio-stanice Vrhovnog štaba, jer bi bila lišena električne energije neophodne za njeno napajanje. Zbog toga su bile preduzete mjere za osposobljavanje radio-stanice za rad pomoću akumulatora, koji bi se punili okretanjem vjetrenjače. Pokusi učinjeni u tom smislu nisu dali očekivane rezultate, pa se pribjeglo korišćenju ručnog generatora koji je nabavljen u Crnoj Gori (demontiran je sa srušenog aviona). Zahvaljujući njemu, radio-stanica Vrhovnog štaba je neprekidno funkcionisala i posle povlačenja Vrhovnog štaba iz Foče, u toku njegovog boravka i kretanja u predjelima u kojima nije bilo električne struje.

[42] Potkraj 1941. partizanske jedinice u Crnoj Gori su držale veliku slobodnu teritoriju. Okupatorske posade su se nalazile u samo nekoliko gradova duž obale (u Ulcinju, Baru, Petrovcu na moru, Budvi, Kotoru i u još nekim mjestima u Boki) i u unutrašnjosti (na Cetinju, u Podgorici, Virpazaru, Rijeci Crnojevića, Danilovgradu, Nikšiću, Pljevljima, Bijelom Polju, Beranama, Andrijevici), dok se sva ostala teritorija nalazila pod kontrolom partizanskih snaga.

[43] Okupljanje protivnika narodnooslobodilačkog pokreta i njihovo organizovanje u vojničke formacije otpočelo je najprije, decembra 1941, u sjeveroistočnim krajevima Crne Gore (u beranskom, andrijevičkom, bjelopoljskom i kolašinskom

srezu). Pod rukovodstvom oficira Dorđija Lašića i Pavla Đurišića bile su formirane četničke jedinice koje su, naoružane i opremljene od strane italijanskih trupa, već januara 1942. stupile u otvorenu borbu protiv partizanskih snaga (vid. nap. 434, 560. i 605. u 8. tomu). Četnički pokret se ubrzo proširio i na ostale krajeve Crne Gore.

44 Riječ je o istaknutim vođama kvislinškog pokreta u Crnoj Gori: a) *Baju Stanišiću*, pukovniku bivše jugoslovenske vojske; 11. februara 1942. stupio u otvorenu izdaju proglasivši se »komandantom Narodne vojske Crne Gore i Hercegovine« i sklopivši sporazum s Italijanima o zajedničkoj borbi protiv partizana; bio je komandant četničkih jedinica u većem dijelu Crne Gore (u podgoričkom, danilovgradskom i nikšićkom srezu); poginuo 18. oktobra 1943. u Manastiru Ostrogu u borbi protiv dijelova 5. crnogorske brigade; b) *Pavlu Đurišiću*, kapetanu bivše jugoslovenske vojske; naredbom Draže Mihailovića od 15. oktobra 1941. postavljen za komandanta Limsko-sandžačkih četničkih odreda; komandovao četničkim trupama u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore (u beranskom, andrijevičkom, bjelopoljskom, kolašinskom, pljevaljskom srezu); ubijen od ustaša aprila 1945; c) *Đorđiju Lašiću*, majoru bivše jugoslovenske vojske; naredbom Draže Mihailovića od 15. oktobra 1941. postavljen za komandanta svih četničkih snaga u Crnoj Gori, poginuo 5. maja 1944. prilikom bombardovanja Podgorice od strane savezničkih aviona; d) *Radojici Rončeviću*, kapetanu bivše jugoslovenske vojske, pomoćniku komandanta Nikšićkog četničkog odreda; 2. juna 1942. u borbi kod Javorka, u rejonu Nikšića, partizani su ga teško ranili i, uvjereni da je mrtav, skinuli s njega oružje; uspio je da se izliječi i koncem rata emigrirao; e) *Krstu Popoviću*, jednom od vođa Crnogorske federalističke stranke; stavio se u službu okupatora, koji su mu dali čin generala, postao komandant kvislinških »nacionalističkih« trupa u staroj Crnoj Gori (cetinjski i barski srez i dijelovi nikšićkog, danilovgradskog, podgoričkog i bokokotorskog sreza); ubijen poslije rata kao odmetnik.

45 Misli se na izdaju Draže Mihailovića i mučki napad njegovih četničkih jedinica na partizane početkom novembra 1941. (vid. nap. 29. u 8. tomu).

46 Odnosi se na izdaju istočnobosanskih četnika u toku njemačke ofanzive, kada su četnički štabovi stupili u pregovore s Nijemcima i svojim jedinicama izdali naređbu da ne pružaju otpor njemačkim trupama (vid. nap. 361. i 365. u 8. tomu).

47 Major *Jezdimir Dangić*, komandant Bosanskih četničkih odreda (vid. nap. 101. u 8. tomu), pregovarao je s načelnikom operativnog odjeljenja njemačkog Opunomoćenog komandanta u Srbiji pukovnikom Kevišem, 30. januara 1942. u rejonu Zvornika, a 1. i 3. februara u Beogradu. Pregovori su završeni bez konkretnih rezultata, jer se s Dangićevim pristankom da se stavi pod komandu Opunomoćenog komandanta u Srbiji pod uslovom da ustaške jedinice napuste istočnu Bosnu nisu složili predstavnici vlade NDH, koji su, na zahtjev generala Badera, u međuvremenu doputovali u Beograd. Obaviješten o ovim pregovorima, Vrhovni štab je smatrao da je na njima došlo do sporazuma između Dangića i ustaša (vid. nap. 284. u 9. tomu).

48 Vođi četničkog i tzv. »nacionalističkog« pokreta u Crnoj Gori stavili su se od prvih dana svog organizovanja u službu italijanskih okupatora, od kojih su dobili svestranu pomoć u naoružanju, hrani i novcu. U Podgorici je 5. marta 1942. potpisan sporazum između Glavne komande italijanskih trupa u Crnoj Gori i »Glavnog odbora crnogorskih nacionalista iz Podgorice i doline Zete« o zajedničkoj borbi »protivu komunista i komunizma u Crnoj Gori«. U četiri tačke sporazuma predviđena je pomoć Italijana četnicima u oružju, odjeći i namirnicama. U ime četnika sporazum je potpisao Bajo Stanišić.

49 Riječ je o *Crnogorskoj narodnoj omladini*, organizaciji napredne omladine, u kojoj su bili obuhvaćeni omladinci koji su aktivno učestvovali u narodnooslobodilačkom pokretu. Pokrajinska konferencija CNO održana je 30. novembra 1941. u selu Kopilju (u Piperima). Na njoj je izabran Pokrajinski odbor. Tada je CNO imala oko 13 000 članova.

[50] Centralni komitet KPJ je 8. aprila 1942. smijenio Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak smatrajući ga odgovornim za slabosti partijske organizacije i krizu narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori i imenovao novi (vid. nap. 736. u 9. tomu).

[51] Riječ je o akciji koju je 27. marta 1942. izveo jedan bataljon divizije »Marke« u cilju paljenja sela Vlahinja. U žestokoj borbi koju su sa njim vodili Bilećki bataljon Južnohercegovačkog NOP odreda (komandant Vlado Vučinić) i Banjsko-vučedolski bataljon Nikšićkog NOP odreda (komandant Petar Komnenić), italijanski bataljon je pretrpio gubitke od 4 poginula i 19 ranjenih vojnika, dok su partizani imali 1 poginulog i 5 ranjenih. Borbu italijanskog bataljona su podržavali tenkovi i artiljerija. Pri kraju borbe stigli su na položaje bataljon »Vladimir Gaćinović« i Crkvička četa i uključili se u gonjenje neprijatelja.

[52] U borbi kod sela Vlahinja učestvovalo je na strani Italijana 18 četnika koje je predvodio Savo Kovač.

[53] Na oslobođenoj teritoriji Crne Gore osjećala se velika oskudica u hrani, što je ozbiljno ugrozilo opstanak stanovništva i vojske. Glad je postala velika opasnost, ravna onoj koja je narodnooslobodilačkom pokretu zaprijetila od okupatora i četnika. Partizanski štabovi i organi narodne vlasti su nastojali da ublaže ovu nestašicu konfiskacijama i rekvizicijama, kao i nabavljanjem namirnica iz Sandžaka i Albanije, ali u tome nisu postignuti vidniji rezultati (vid. nap. 559. u 9. tomu).

[54] Veze Centralnog komiteta KPJ s partijskom organizacijom u Albaniji bile su u toku 1942. dosta slabe i održavane su preko Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju i Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Materijale Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju u kojima se govorilo o situaciji u Albaniji (*Rezoluciju* sa savjetovanja Oblasnog komiteta od kraja februara i izveštaje sekretara komiteta Bore Vukmirovića od 23. marta i 23. maja) Centralni komitet KPJ će primiti tek krajem avgusta, odnosno početkom novembra 1942. godine. Neke oskudne i neprovjerene vijesti o situaciji u Albaniji stigle su u Centralni komitet početkom aprila. U izvještaju Ivana Milutinovića iz Crne Gore poslatom 15. marta (vid.: »Zbornik«, tom III, knj. 9, dok. br. 102), stajalo je obavještenje da je jedan crnogorski internirac pobjegao iz koncentracionog logora Klos u Albaniji i da je, zajedno s njim, stigao na teritoriju Lovćenskog NOP odreda i neki albanski komunista. U Titovom izvještaju Kominterni misli se na tu vezu.

[55] Centralni komitet KPJ je pružao pomoć komunističkim grupama u Albaniji u njihovom povezivanju, likvidiranju frakcionaštva i formiranju jedinstvene komunističke partije, kao i u organizovanju NOP-a. Još avgusta 1941. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju ostvario je prve kontakte i dogovore s predstavnicima albanskih komunističkih grupa »Skadar« i »Mladi«, a oktobra i s najbrojnijom grupom »Korča«. Na tom zadatku su, kao instruktori CK KPJ, radili Miladin Popović, Dušan Mugoša i Fadilj Hodža.

[56] Na ilegalno održanoj konferenciji predstavnika komunističkih grupa održanoj 8. novembra 1941. u Tirani, izabran je privremeni *Centralni komitet* (od 11 članova) i donijeta rezolucija od dalekosežne važnosti za dalji razvitak revolucionarnog pokreta u Albaniji, za stvaranje i organizaciono učvršćenje Partije i za pokretanje narodnooslobodilačke borbe. U aprilu 1942. u Tirani je održano i prvo savjetovanje aktiva KP Albanije.

[57] Podatke o održanoj *konferenciji KP Albanije* Tito je dobio iz izvještaja Ivana Milutinovića od 15. marta 1942, mada ta konferencija još nije bila održana. U njemu je, naime, stajalo da je albanski komunista koji je došao iz Albanije na teritoriju Lovćenskog NOP odreda (Sadik Bekteši, organizacioni sekretar Okružnog komiteta KP Albanije za Skadar) pričao »da će se u toku marta mjeseca održati zemaljska konferencija KP Albanije, na kojoj će se izabrati i novi CK«. Povjerovavši ovim vijestima, Tito ih je proslijedio Kominterni.

58 Riječ je o pokušajima uspostavljanja veze između partijskih i vojnih rukovodstava Crne Gore i Kosova. I pored više pokušaja u toku zime i proljeća 1942. da se ta veza uspostavi, u tome se nije uspjelo, pri čemu su pretrpljeni gubici.

59 U toku druge polovine marta i prvih dana aprila 1942. jedinice Glavnog štaba NOP odreda Sandžaka izvele su više uspješnih napada na italijanske i četničke snage u rejonu Pljevalja, Prijepolja, Priboja i Boljanića. Mileševski bataljon (komandant Dobrica Baković, politički komesar Vojin Bojović) 25. marta je odbio napad jednog italijanskog bataljona iz Priboja k selu Goleši, a 1. zlatarski bataljon (komandant Čedomir Drulović, politički komesar Jovo Grbović), 2. zlatarski bataljon (komandant Slobodan Nikačević, politički komesar Rodoljub Stevović) i 2. pljevaljski bataljon (komandant Velimir Knežević, politički komesar Vlado Damjanović) izvršili su više napada na četnike u selima u okolini Pljevalja.

60 U toku proljeća 1942. *narodnooslobodilački pokret u istočnoj Hercegovini* (teritorija istočno od rijeke Neretve) dobio je velike razmjere. Cijelo to područje, izuzev nekoliko većih mjesta koja su držale italijanske trupe iz sastava 6. armijskog korpusa (Trebinje, Bileća, Gacko, Nevesinje, Stolac, Ulog, Plana, Avtovac, Ljubinje) i sela u izvorišnom dijelu Neretve (koja su držale ustaše), nalazilo se pod kontrolom partizanskih snaga. U toku aprila 1942. u Hercegovini su postojala dva partizanska odreda s 11 bataljona.

61 Odnosi se na ustanak u Hercegovini 1875—1878. godine protiv turske vlasti.

62 Primjedbe na »*sektaško iskrivljavanje linije Partije*«, koje se ogledalo u zaoštravanju klasne borbe, u prelasku na tzv. »drugu etapu« revolucionarne borbe, u podražavanju »sovjetizacije« i u drugim manifestacijama lijevog skretanja, Centralni komitet KPJ je uputio na osnovu ocjena i zaključaka do kojih je došao na svojoj sjednici održanoj 4. aprila 1942. u Foči. Uočivši da su pojave tzv. lijevog skretanja uzele maha, naročito u Crnoj Gori i u Hercegovini, izazvavši krizu narodnooslobodilačkog pokreta, Centralni komitet je preduzeo mjere da se otklone.

63 U svojim »*Saopštenjima*« koja je objavljivao da bi narod Hercegovine upoznavao s dejstvima hercegovačkih partizanskih jedinica, Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu je na kraju teksta isticao parolu: »Crvena armija je s nama — pobjeda je naša«! I potčinjeni štabovi (Komanda sektora Trebinje — Dubrovnik, Štab Bilećkog bataljona i dr.) svoje izvještaje su završavali istom parolom (»Zbornik«, tom IV, knj. 3, dok. br. 79; knj. 4, dok. br. 11, 20, 28, 37).

64 U Hercegovini, kao i u Crnoj Gori, bilo je pojava da su partizani, u cilju odmazde i represalija, palili domove i konfiskovali imovinu pojedinih istaknutih četnika. Ovdje se misli na paljenja u selu Bitunja kod Stoca i u selu Žulji kod Nevesinja. U partizanskim izvještajima su te akcije nazivane »kaznenim ekspedicijama« (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 11. i 20). Ujedno su vršene i likvidacije četničkih elemenata, raznih petokolonaša i slugu okupatora. Do kraja aprila 1942. u Hercegovini je ubijeno preko 500 četnika, odnosno onih za koje se smatralo da su okoreli neprijatelji i protivnici NOP (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/254).

65 Riječ je o privatnom pismu koje je Vlado Tomanović, komandant Južnohercegovačkog NOP odreda, uputio Vladimiru Dedijeru neutvrđenog dana (pismo su potpisali još neki rukovodioci, Dedijerovi prijatelji). Na sastanku Okružnog komiteta KPJ za južnu Hercegovinu održanom 21. i 22. maja 1942, diskutovalo se o kritičkim primjedbama Centralnog komiteta KPJ.

66 Riječ je o direktivnim člancima Tita, Đilasa, Žujovića, Ribara i proglasu CK KPJ objavljenim u »Proleteru« br. 14—15, od marta—aprila 1942 (koji je izašao u Foči 7. aprila). U tim materijalima je izložena politička linija KPJ na bazi analiza i ocjena sa sjednice CK KPJ održane 4. aprila u Foči (vid. nap. 732 u 9. tomu).

67 Ustaška policija je uspjela da u toku decembra 1941. i februara 1942. izvrši provale u ilegalnoj partijskoj organizaciji u Zagrebu, otkrivši tehnički punkt i

kurirske veze (vid. nap. 509. i 635. u 8. tomu i nap. 140, 141, 720. u 9. tomu). Poslije hapšenja Ivana Srebrenjaka Antonova i Hebranga (vid. nap. 286. i 441. u 9. tomu), bilo je rizično dalje zadržavanje u Zagrebu Centralnog komiteta KP Hrvatske, odnosno njegovog Biroa. Zbog toga je on sredinom marta napustio Zagreb i prebacio se na Kordun, na oslobođenu teritoriju, gdje se nalazio Glavni štab NOPO Hrvatske. U Zagrebu je pored mjesne partijske organizacije ostao povjerenik CK KPH Grga Jankes (vid nap. 723. u 9. tomu).

68 Ocjenivši da je i njihovo dalje zadržavanje u Zagrebu postalo rizično zbog opasnosti od ustaške i njemačke policije, članovi Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar su odlučili da napuste Zagreb, u kome su se nalazili od januara 1942. (vid. nap. 185, 491. i 492. u 8. tomu). Kardelj je, zajedno s Ivanom Mačekom, 14. marta napusto Zagreb i otputovao za Ljubljanu (vid. nap. 531. u 9. tomu), a Ivo Lola Ribar je, zajedno s Vladimirom Velebitom, otputovao za Vrhovni štab i 2. aprila 1942. stigao u Foču.

69 U toku aprila 1942. nad teritorijom jugoistočne Bosne, Sandžaka i Srbije letjeli su engleski avioni, iz kojih je padobranima spuštan ratni materijal i novac za četnike. Nije utvrđena količina i vrsta tih pošiljki. U jednom izvještaju komandanta Javorskog četničkog korpusa upućenom aprila 1942. Draži Mihailoviću govori se o 6 mitraljeza, 10 puškomitraljeza, 2 bale šinjela, 2 bale sanitetskog materijala i o većoj količini novaca (2225 malih i 244 velikih zlatnika, te 1500 novčanica od po 5 dolara). U izvještajima Komande njemačke 714. divizije navodi se da je 6. i 7. aprila iznad Prokuplja i Kuršumlije oboreno šest balona koje su spustili engleski avioni, a da je kod Sjenice u ruke Italijana pao ratni materijal (ručne bombe, sanitetski materijal, protivtenkovska municija i uputstva za izradu radio-stanice) koji su engleski avioni izbacili padobranima noću 14/15. aprila.

70 U Vrhovnom štabu se, opravdano, s podozrenjem gledalo na dolazak u Jugoslaviju britanskih obavještajnih oficira, takozvanih *vojnih misija*. Te su misije (kapetana Hadsona, majora Atertona i majora Eliota) bile upućene u štab Draže Mihailovića, koji je uživao punu podršku vlada zapadnih savezničkih zemalja (vid. nap. 163, 164, 166, 168, 177. i 479. u 9. tomu).

71 *Slaviša Vajner Čiča*, komandant Romanijskog NOP odreda, poginuo je 21. januara 1942. u Pjenovcu, između Han-Pijeska i Olova, u borbi s njemačkim skijaškim jedinicama iz sastava 342. pješadijske divizije (vid. nap. 333 i 502 u 8. tomu).

72 U borbi s njemačkim skijaškim odjeljenjima u Pjenovcu 21. jaunara 1942. poginulo je 59 partizana (42 iz Šumadijskog bataljona, među kojima i komandant Milan Ilić Čiča i politički komesar Dragan Pavlović Šilja, i 17 iz Romanijskog NOP odreda), 4 je ranjeno, a desetak zarobljeno. Bio je to najveći gubitak partizanskih jedinica u januarskoj njemačkoj ofanzivi u istočnoj Bosni.

73 Komandanta 1. šumadijskog NOP odreda *Milana Blagojevića* uhvatili su četnici u Užičkoj Požegi 28. oktobra 1941. kada se vraćao iz Vrhovnog štaba, iz Užica, u Šumadiju i poslije svirepog mučenja ga ubili.

74 »*Narodna pomoć*«, organizacija za pomoć revolucionarima i drugim žrtvama reakcije; s ovim nazivom počela se javljati 1937, a do tada je nazivana»Crvena pomoć Jugoslavije« (vid. nap. 107. u 5. tomu).

75 U borbi s četnicima na Crkvinama, kod Kolašina, 20. marta 1942. poginuo je *Bajo Sekulić*, član Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore i Boke. Zajedno s Budom Tomovićem, sekretarom Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, on je bio upućen na »kolašinski front« da bi pružio pomoć štabovima jedinica koje su vodile teške borbe sa četnicima.

76 *Crnogorska narodna omladina*, masovna organizacija rodoljubive i napredne omladine, koja je formirana 30. novembra 1941. na Pokrajinskoj konferenciji, kada je izabran njen Pokrajinski odbor (vid. nap. 49).

[77] *Budo Tomović* je poginuo 20. marta 1942. na Crkvinama, kod Kolašina, u borbi sa četnicima.

[78] Poslije povlačenja glavnine partizanskih snaga iz Srbije u Sandžak, novembra—decembra 1941, u zapadnoj Srbiji (u širem rejonu Valjeva) ostale su jedinice Valjevskog, Podrinskog, Posavsko-tamnavskog i Suvoborskog NOP odreda i dijelovi 1. šumadijskog NOP odreda. U toku zime one su bile izložene neprekidnim napadima okupatorskih i kvislinških trupa i bile su razbijene. Ostaci Valjevskog i Podrinskog (Mačvanskog) NOP odreda (oko 60 boraca) prebacili su se 5. marta 1942. preko Drine u istočnu Bosnu (vid. nap. 52, 384, 416. i 421. u 9. tomu).

[79] Riječ je o borbi koju su Bilećki bataljon Južnohercegovačkog NOP odreda i Banjsko-vučedolski bataljon Nikšićkog NOP odreda vodili 27. marta 1942. kod sela Vlahinja, blizu Bileća, sa jednim bataljonom 56. puka divizije »Marke«. (vid. nap. 51). Politički komesar Baljačke čete bio je Tomo Vujović.

[80] Riječ je o *Samostalnoj demokratskoj stranci*, čiji je vođ bio Svetozar Pribićević. Za vrijeme diktature najuže je sarađivala s Hrvatskom seljačkom strankom i zastupala politiku zajedničke hrvatsko-srpske borbe protiv beogradskih vlastodržaca. Vođstvo u zemlji nije dosljedno sprovodilo politiku svoga šefa (koji se od 1929. nalazio u emigraciji, gdje je i umro 1936), već je vodilo oportunističku politiku. Poslije decembarskih izbora 1938. stranka je počela napadati komuniste. Zajedno s HSS, avgusta 1939. ulazi u Cvetkovićevu vladu, iz koje je predstavnik SDS istupio marta 1941. zbog neslaganja s izdajničkim aktom pristupanja Trojnom paktu sila Osovina.

[81] U *Zemljoradničkoj stranci* došlo je 1940. do rascjepa: njeno dotadašnje lijevo krilo izdvojilo se i pod vođstvom Dragoljuba Jovanovića osnovalo Narodnu seljačku stranku. Njen program je bio u znatnoj mjeri radikalan, ali je politička praksa bila oportunistička.

[82] Dr Vlatko Maček, vođ Hrvatske seljačke stranke (HSS), počeo je još 1935. da organizuje posebnu stranačku poluvojničku organizaciju koja se zvala »*Zaštita*«. Tada je stvoren jedan manji odred, tzv. »Mačekova garda«. Pravo osnivanje »Zaštite« počinje 1937, a proces njene izgradnje je tekao brzo, tako da je formiranje odreda dovršeno u prvoj polovini 1938. »Zaštita« je bila sastavljena od: »Seljačke zaštite«, »Građanske zaštite«, »Konjičke zaštite« i »Motorizovane zaštite«. Ukupno »Zaštita« je brojala oko 200 000 ljudi. Njen se zadatak oficijelno sastojao u zaštiti sastanaka i zborova HSS, stranačkih ustanova i funkcionera, ali je njeno postojanje imalo i drugu svrhu, naime da, kao jaka poluvojnička organizacija, bude spremna da u slučaju potrebe izvrši i zadatke vojničke prirode. Ona je te zadatke dobrim dijelom i izvršavala u danima kratkotrajnog aprilskog rata, kada su pripadnici »Zaštite« razoružavali vojnike jugoslovenske vojske kao i u periodu stvaranja ustaške NDH, kada su pomogli ustašama u preuzimanju vlasti i stvaranju vojnih formacija.

Pripadnici »Zaštite« su naročito poslije zaključenja sporazuma Cvetković—Maček i formiranja »Banovine Hrvatske«, uzimali učešće, zajedno s policijskim organima, u gušenju radničkih štrajkova i u ostalim represivnim mjerama uperenim protiv revolucionarnog pokreta.

[83] Odnosi se na grupu komunista i ostalih naprednih ljudi koji su se nalazili u koncentracionom logoru u Kerestincu, kraj Zagreba. Njih su vlasti Banovine Hrvatske predali ustašama. Jednu grupu (njih desetoricu) ustaše su strijeljale 10. jula u cilju »odmazde«, a veći broj uhapšenih su poubijali poslije neuspješnog bjekstva u toku noći 13/14. jula 1941. Među pobijenim nalazio se znatan broj rukovodećih članova KP Hrvatske, te niz istaknutih javnih radnika. Nekolicinu istaknutih komunista ustaše su ubile u drugim logorima. Gubitak tako velikog broja rukovodećih partijskih radnika (M. Krajačić, M. Bukovec, D. Budak, H. Kon, I. Krndelj, A. Žaja, A. Turković, A. Cesarec, O. Keršovani, O. Prica, B. Adžija, Z. Rihtman i drugi) nanio je osjetan udarac Komunističkoj partiji Hrvatske u početku oružane borbe.

[84] Na dan proglašenja NDH, 10. aprila 1941, poslije proglasa ustaše Slavka Kvaternika, pročitana je preko zagrebačke radio-stanice i *izjava Vlatka Mačeka*,

vođe HSS i potpredsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije, kojom se on obratio hrvatskom narodu pozivajući ga da se novoj, ustaškoj vlasti pokorava, a pristalice svoje stranke je obavezao »da na svojim mjestima ostanu i s novom vladom iskreno sarađuju«.

[85] Riječ je o »*Apelu srpskom narodu*« koji je potpisalo 533 lica. Objavljen je u listu »Novo vreme« od 13. avgusta 1941 (vid. nap. 192. u 7. tomu).

[86] Odnosi se na razbijačku djelatnost četnika među ustaničkim jedinicama u istočnoj Bosni potkraj 1941. (vidi nap. 281. i 358. u 8. tomu).

[87] Odnosi se na pregovore koji su početkom februara 1942. vođeni u Beogradu između njemačkih vojnih vlasti i predstavnika Nedićeve i Pavelićeve vlade o priključenju nekih dijelova istočne Bosne Srbiji (vid. nap. 47).

[88] Oktobra 1941. godine su Kraljevački i Čačanski NOP odred opkolili Kraljevo i zajedno sa četnicima četiri puta ga bezuspješno napadali. U toku borbi za Kraljevo Nijemci su za odmazdu, zbog pretrpljenih gubitaka, strijeljali 5700 ljudi iz grada i okoline (prema njemačkim izvorima).

[89] Da bi sačuvao svoje oružane snage u Srbiji, Draža Mihailović je decembra 1941. naredilo svojim komandantima da jedan dio jedinica »legalizuju«, odnosno da ih pripoje Nedićevim vojnim formacijama.

[90] Prvi (i jedini) broj časopisa »*Partizanski sanitet*« uredio je aprila 1942. u Foči referent saniteta pri Vrhovnom štabu dr Gojko Nikoliš, a umnožen je na ciklostilu u tehnici Agitpropa Centralnog komiteta KPJ. Drugi broj je bio pripremljen za štampu potkraj 1942. u Bosanskom Petrovcu, ali je njegovo objavljivanje omela neprijateljska ofanziva, u kojoj je i propao materijal namijenjen za taj broj (uglavnom referati s I kongresa partizanskih ljekara).

[91] Prema podacima kojima je krajem marta 1942. raspolagao Vrhovni štab, u proteklom devetomjesečnom periodu narodnooslobodilačke borbe partizanski sanitet je imao u Srbiji 14, a u Crnoj Gori 10 ljekara (tu su uračunati ljekari partizani, a ne i oni koji su se u oslobođenim mjestima stavljali u službu). Podaci o partizanskim ljekarima u drugim pokrajinama su nedostajali. Početkom septembra 1942. broj kvalifikovanog medicinskog kadra je narastao na 233 (ljekara 118, studenata medicine 97, farmaceuta 7, studenata farmacije 7 i veterinara 4).

[92] *Sedmi kongres Komunističke internacionale* održan je u Moskvi od 25. jula do 21. avgusta 1935. Na njemu su bile predstavljene komunističke i druge radničke partije iz 59 zemalja. Održan je u periodu zaoštrenih sukoba naprednih snaga na čelu s radničkom klasom i fašističkih snaga koje su pripremale drugi svjetski rat. Osnovna tema kongresa bili su nastupanje fašizma i zadaci komunističkih partija za jedinstvo radničke klase u borbi protiv fašizma. Usvojena rezolucija je pozivala na stvaranje jedinstvenog narodnog antifašističkog fronta svih progresivnih snaga.

[93] Komunistička partija Hrvatske je pretrpjela velike gubitke zbog mnogobrojnih hapšenja i strijeljanja njenih članova od strane ustaških i okupatorskih vlasti. Najveći gubitak je uslijedio poslije neuspješnog bjekstva grupe komunista iz logora Kerestinec, kraj Zagreba, noću 13/14. jula 1941. Pohvatane komuniste, njih oko 80, među kojima i znatan broj rukovodećih članova KPH i istaknutih javnih radnika, ustaše su strijeljale (vid. nap. 83).

[94] Dok je Centralni komitet KP Hrvatske brižljivo pripremao bjekstvo zatvorenika iz logora u Kerestincu, povjerenik i radio-telegrafista Kominterne u Zagrebu Josip Kopinič je na svoju ruku, pridobivši za tu akciju Mjesni komitet za Zagreb, brzopleto organizovao njihovo bjekstvo. Pošto nisu bile pripremljene veze za prihvat odbjeglih zatvorenika, ustaške vlasti su brzo pohvatale najveći broj njih. Na svojoj sjednici od 10. avgusta 1941. Centralni komitet KPJ je donio odluku da se Mjesni komitet KPH za Zagreb kazni strogim ukorom »zbog grupaštva, antipartijskih ispada prema rukovodstvu KPH i KPJ, neizvršavanja postavljenih zadataka i zbog

zločinačkog upropašćavanja akcije za oslobođenje ljudi iz Kerestinca, koju je inače pripremio CK KPH, a Mjesni komitet, radeći iza njegovih leđa, doveo je do pogubljenja oko 90 drugova«. CK KPJ je naložio CK KPH da smijeni MK i imenuje novi.

95 Oktobra 1940, u vrijeme održavanja istorijske V zemaljske konferencije, Komunistička partija Jugoslavije je imala 6455, a Savez komunističke omladine Jugoslavije 17 800 članova. U narednih šest mjeseci broj komunista i skojevaca se povećao, tako da je aprila 1941. KPJ imala oko 12 000, a SKOJ oko 30 000 članova.

96 Do aprila 1942. poginulo je pet članova Centralnog komiteta KPJ: Marko Orešković (ubijen od četnika kod Kulen-Vakufa 20. oktobra 1941), Josip Kraš (poginuo u Karlovcu 18. oktobra 1941), Pavle Pap (strijeljan u Skradinu 15. avgusta 1941), Kosta Stamenković (poginuo kod Lebana 26. marta 1942), Miloš Zidanšek (poginuo kod Cerknice 7. februara 1942). U rukama okupatorskih vlasti nalazili su se: član Politbiroa Centralnog komiteta KPJ i sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske Rade Končar i članovi CK KPJ Miha Marinko, Vida Tomšič i Franc Salomon. Veliki gubitak doživjela je KP Hrvatske i pogibijom znatnog broja njenih istaknutih rukovodilaca: pored Oreškovića, Kraša, Papa i Končara (koji je strijeljan u Šibeniku 22. maja 1942), poginuli su ili bili pogubljeni još i J. Vlahović, N. Dimić, M. Kovačević, A. Butorac, I. Lučić-Lavčević i mnogi drugi. I KP Slovenije je u prvih deset ratnih mjeseci izgubila znatan broj svojih rukovodećih kadrova: pored Zidanšeka, Marinka i Tomšičeve, poginuli su ili se nalazili u rukama okupatorskih vlasti: Slavko Šlander, Tone Tomšič, Boris Krajger, Pepca Kardelj, Mica Šlander i drugi. U Srbiji su poginuli članovi Pokrajinskog komiteta KPJ Miloš Matijević Mrša, Vukica Mitrović, Dragojlo Dudić i Miloš Mamić, instruktor PK Miloš Mijalković, sekretari okružnih komiteta Petar Velebit, Milenko Brković Crni, Rade Minić, Želimir Đurić, Čedomir Vasović, Dobrosav Radosavljević. I rukovodstva ostalih partijskih organizacija (u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Vojvodini, na Kosovu) pretrpjela su ozbiljne gubitke.

97 Prilikom povlačenja partizanskih jedinica iz većeg dijela Srbije (iz zapadne Srbije, Pomoravlja i Šumadije) u Sandžak, novembra — decembra 1941, sa vojskom su se povukla i mnoga partijska rukovodstva (okružni i mjesni komiteti, kao i veći broj članova Pokrajinskog komiteta KPJ).

98 U svom opširnom izvještaju koji je 11. aprila 1942. uputio iz Crne Gore lično Titu delegat Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ Milovan Đilas je dao iscrpan pregled vojno-političke situacije u Crnoj Gori, koju je okarakterisao kao »tešku i ozbiljnu«, ali ne i »kritičnu« (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok br. 87).

99 Odnosi se na direktivno pismo koje je Tito 6. aprila 1942. uputio Štabu Durmitorskog NOP odreda (vid. str. 194. i 9. tomu). U njemu su precizirani zadaci Durmitorskog i Komskog NOP odreda u vezi sa situacijom koja je nastala na frontu kod Kolašina. Pismo je Moša Pijade (koji se kao delegat Vrhovnog štaba nalazio u Žabljaku) umnožio u više primjeraka i po jedan dostavio Milovanu Đilasu, štabovima Nikšićkog i Bjelopoljskog NOP odreda i 1. i 2. udarnog bataljona Durmitorskog NOP odreda.

100 U »post skriptumu« direktive od 6. aprila 1942. Tito je rukom dopisao sljedeće: »Ovo shvatite kao direktivu koja je detaljizirana. Mi ne možemo s ovolike daljine odrediti zadatak svakog vašeg dijela. To bi bila pogreška s naše strane. U duhu ove direktive radite. A ako je potrebno nešto izmijeniti, vi to uradite. Ako je potrebno nešto pojačati na nekoj strani, vi to učinite«.

101 Zbog pogoršanja situacije u Crnoj Gori, Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab su 15. marta 1942. uputili tamo svoje delegate Milovana Đilasa, Mitra Bakića i Svetislava Stefanovića, davši im široka ovlašćenja (vid. nap. 412. i 510. u 9. tomu).

102 Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ su iz Foče, u koju su stigli 25. januara 1942, budno pratili razvoj vojno-političke situacije u Crnoj Gori, koja je bila u znaku sve jačih borbi sa četnicima. Da bi rukovodstvu NOP-a u Crnoj Gori

(Glavnom štabu i Pokrajinskom komitetu KPJ) pružili pomoć, Vrhovni štab i Centralni komitet su mu u toku januara, februara i prve polovine marta uputili više direktivnih pisama. Znatan broj naređenja Vrhovni štab je neposredno uputio i štabovima pojedinih odreda (Crnogorsko-sandžačkog, Durmitorskog, Komskog) i svom delegatu Moši Pijade.

103 Vrhovni štab je u svojim naređenjima upućenim štabovima u Crnoj Gori insistirao da se ne izvode prenagljene akcije na glavninu četničkih snaga, koncentrisanu kod Kolašina, ukazujući na potrebu temeljitijih priprema koje bi obezbijedile uspjeh jednog zamašnijeg napada. U pismu Titu od 11. aprila 1942. Đilas je govorio da se napad na četnike kod Kolašina mora izvesti, jer se »ne smije gubiti u vremenu i čekati da se oni organizuju«. Đilas je, uz to, naveo da će i on, sa Savom Kovačevićem i Pekom Dapčevićem, komandantima Nikšićkog i Lovćenskog NOP odreda, otići na sektor Kolašina.

104 Odnosi se na *pismo* koje je Tito 17. aprila 1942. uputio delegatu Vrhovnog štaba NOP i DVJ Milovanu Đilasu (vid. str. 47).

105 U Crnoj Gori se, sve do današnjih dana, za neke regione, oblasti zasnovane na plemenskoj pripadnosti stanovništva, zadržao naziv »nahija«. Takvih je nahija četiri: Katunska, Riječka, Lješanska i Crmnička (teritorija stare Crne Gore — srez cetinjski i dijelovi podgoričkog, danilovgradskog, nikšićkog i barskog).

106 Odnosi se na 1. (Lovćenski) i 5. (Šumadijski) bataljon 1. proleterske brigade koje je Vrhovni štab 15. i 16. aprila 1942. uputio u sjevernu Crnu Goru, kao pojačanje snagama Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore koje su se nalazile na »kolašinskom frontu« u borbi protiv četnika. Tamo je, u rejon Žabljaka, stigao samo 1. bataljon, dok je 5. bataljon bio zadržan u Sandžaku, u rejonu Čajniča, zbog potreba koje su nastale usljed prodora italijanske divizije »Pusterija« iz rejona Pljevalja prema Goraždu i Foči.

107 Riječ je o *radio-emisiji* »Slobodne Jugoslavije« br. 104 od 16. aprila 1942. koja je bila posvećena Crnoj Gori i njenoj slobodarskoj borbi kroz istoriju. Na kraju emisije govorilo se o pukovniku Baju Stanišiću, jednom od najistaknutijih četničkih vođa.

108 Odnosi se na bjekstvo iz Foče britanske vojne misije. Članovi misije (major Terens Aterton, radio-telegrafista Patrik O'Donovan i vazduhoplovni poručnik Radoje Nedeljković) su noću 15/16. aprila 1942, bez znanja Vrhovnog štaba, napustili Foču zajedno s generalom Ljubom Novakovićem i krenuli prema Sandžaku i Srbiji da bi stupili u vezu s Dražom Mihailovićem i s kapetanom Hadsonom, koji se nalazio u Mihailovićevom štabu. Koristeći pomoć generala Novakovića i četničkog komandanta Spasoja Dakića, koji su organizovali ovo bjekstvo, članovi misije su se uputili preko Čelebića Srbiji. Na putu, negdje u rejonu sela Tatarovina, na Ćeotini, major Aterton i njegov radio-telegrafista su nestali. Mada njihova smrt nije sasvim razjašnjena, niti su njihova tijela ikad pronađena, utvrđeno je, kako od strane istražnih organa Vrhovnog štaba tako i Draže Mihailovića i britanskih oficira kapetana Hadsona i pukovnika Bejlija, da je njih dvojicu ubio Spasoje Dakić da bi opljačkao zlatnike koje su nosili sa sobom. Poručnik Nedeljković je stigao u štab Draže Mihailovića, odakle je bio upućen u Beograd, gdje su ga njemačke vlasti januara 1943. godine uhapsile i internirale u logor na Sajmištu, gdje mu se izgubio trag. General Novaković je bio u nemilosti kod Draže Mihailovića i boravio je u Crnoj Gori kod svojih prijatelja, četničkih komandanata, sve do septembra 1943. godine, kada je ubijen od partizana Lovćenskog odreda u blizini Cetinja (vid. nap. 313. u 9. tomu).

109 Pismo koje je general *Ljubo Novaković* prilikom bjekstva iz Foče ostavio u stanu u kome je stanovao (kod šumara Radovana Blagojevića) nije sačuvano. Britanska misija je, prilikom bjekstva, ostavila radio-stanicu s pismom u kome je stajala poruka da se radio-stanica sačuva i bilježnicu u kojoj su bili upisani radio-signali, pozivni znaci i vrijeme radio-komuniciranja. Radio-stanica je, po svoj prilici, ostavljena jer je bila neispravna.

110 *Ivan Milutinović* je boravio u Foči u Vrhovnom štabu od 4. do 14. aprila 1942. (vid. nap. 726. u 9. tomu).

111 Odnosi se na neuspješan napad dijelova 2. proleterske brigade i Drinskog dobrovoljačkog odreda na ustaško-domobranski garnizon u Rogatici noću 7/8. aprila 1942. (vid. nap. 743. u 9. tomu). Dok su partizanske jedinice izvodile taj napad, Operativni štab Bosanskih četničkih odreda je izvršio koncentraciju svojih snaga, koje su, pod komandom majora Petra Baćovića, nastupajući u dvije kolone, 8. aprila napale partizane kod sela Duba, između Rogatice i Višegrada. U napadu su učestvovale i neke nedićevske jedinice iz Srbije. Brzom intervencijom snaga koje je Vrhovni štab uputio (oko 4 bataljona iz 1. i 2. proleterske brigade i četa Drinskog dobrovoljačkog odreda), četnici su u dvodnevnim borbama bili odbijeni.

112 Tačni podaci o zatočenicima u koncentracionom logoru u Šapcu nisu poznati. Krajem aprila 1942. Nijemci su u Srbiji držali u koncentracionim logorima 189 talaca, 3503 lica uhapšenih radi odmazde i 2974 Jevreja. U toku januarske ofanzive u istočnoj Bosni Nijemci su pohvatali znatan broj ustanika (desetak hiljada) koje su odveli u šabački koncentracioni logor. Najveći broj njih je bio deportovan u druge logore (u Norveškoj, Njemačkoj i dr.), a znatan dio je bio oslobođen (Dangićevi četnici).

113 U nedostatku dovoljnog broja svojih formacija potrebnih za borbu protiv partizana, i, posebno, za zaštitu industrijskih objekata, značajnih za njihovu ratnu privredu, Nijemci su u Srbiji angažovali i ruske emigrante (tzv. belogardejce), formirajući od njih vojne jedinice, takozvanu Rusku zaštitu za industrijska postrojenja, koja je aprila 1942. imala tri bataljona, sa oko 3500 ljudi. Ove kvislinške jedinice, koje su bile u sastavu njemačkih okupacionih trupa, neprekidno su se povećavale, tako da su krajem godine narasle na korpus od četiri puka (ukupne jačine oko 5000 vojnika).

114 Odnosi se na pismo koje je Isa Jovanović, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 14. aprila 1942. uputio Centralnom komitetu KPJ, izvještavajući ga o situaciji u istočnoj Bosni (»Zbornik«, tom IX, knj. 1, dok. br. 59).

115 Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je pisao Centralnom komitetu KPJ da se »uslijed izvjesnih postupaka Vrhovnog štaba stvara neraspoloženje kod članova Operativnog i Glavnog štaba«, aludirajući na direktno obraćanje Vrhovnog štaba štabovima partizanskih jedinica koje su se nalazile blizu Foče, sjedišta Vrhovnog štaba. Po mišljenju Pokrajinskog komiteta, time se »krnjio autoritet Glavnog štaba«.

116 *Glavni štab NOP i DO Bosne i Hercegovine* i *Operativni štab NOP i DO istočne Bosne* (komandant Slobodan Princip Seljo) su se u drugoj polovini marta 1942. prebacili sa teritorije Romanijskog NOP odreda na sjeveroistok, u rejon Vlasenice i Birča, udaljivši se tako od svojih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica na Romaniji, Glasincu, Jahorini i u rejonu Foče, Kalinovika i Goražda.

117 Članovi Glavnog štaba Bosne i Hercegovine i Operativnog štaba istočne Bosne Svetozar Vukmanović Tempo, Uglješa Danilović i Slobodan Princip Seljo stigli su 18. marta 1942. s Udarnim bataljonom u Vlasenicu. U Vrhovnom štabu se tih i nekoliko narednih dana nije znalo gdje se ti štabovi nalaze.

118 Iz Foče, sjedišta Vrhovnog štaba, postojala je telefonska veza, preko Goražda, s Čajničem i Renovicom. Tom linijom je Vrhovni štab usmenim putem slao naređenja neposredno štabovima pojedinih odreda (Romanijskom, Jahorinskom, Drinskom) i bataljonima (Pračanskom i Glasinačkom).

119 Misli se na mogući odlazak Vrhovnog štaba iz Foče do kojeg bi došlo u slučaju neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju u rejonu gornje Drine. Do tog odlaska je stvarno došlo dvadesetak dana kasnije, tj. 10. maja 1942, kada je Vrhovni štab bio prinuđen da napusti Foču i povuče se u Crnu Goru, na Pivsku planinu, pred nastupanjem jakih njemačkih i italijanskih snaga (operacija »Foča«).

120 Misli se na povlačenje Proleterske udarne grupe (2. proleterske i tri bataljona 1. proleterske brigade) s teritorije Birčanskog NOP odreda (iz rejona Vlasenice, Srebrenice, Bratunca, Drinjače) na jug, ka Glasincu i dolini Prače, krajem marta i početkom aprila 1942, do kojeg je došlo na osnovu naređenja Vrhovnog štaba, u duhu njegovih planova o prikupljanju snaga u cilju uspješnijeg suprotstavljanja neprijateljskoj ofanzivi, čiji se početak skorih dana očekivao.

121 Odnosi se na borbe koje su, noću 7/8. aprila 1942. i narednih dana, vođene kod Rogatice s ustaško-domobranskom posadom u Rogatici i s četničkim snagama koje su prešle preko Drine, uzvodno od Višegrada, i pokušale da s leđa napadnu partizanske snage (vid. nap. 111).

122 Angažovanje Proleterske udarne grupe (1. i 2. proleterske brigade) protiv četnika u istočnoj Bosni, marta 1942. godine (vid. nap. 376, 377. i 554. u 9. tomu), podudarilo se s napadima koje su na istoj teritoriji preduzele jedinice ustaške Crne legije. U takvoj situaciji, kada su se ustaškom nastupanju na pravcu Sokolac—Han-Pijesak—Vlasenica suprotstavljale i četničke jedinice, njihovo razoružanje od strane proleterskih brigada je moglo imati negativan odjek kod onog dijela naroda koji je još uvijek bio pod uticajem četničke propagande, koja je širila glasine o navodnoj sprezi ustaša i partizanskih jedinica koje su iz drugih krajeva (iz Srbije i Crne Gore) došle u istočnu Bosnu.

123 U *istočnoj Bosni* su u toku marta 1942. formirana dva udarna bataljona: 1. istočnobosanski proleterski bataljon (formiran 12. marta u selu Srednjem, kod Sarajeva, od boraca Romanijskog NOP odreda i NOP odreda »Zvijezda«; komandant Voja Ljujić, politički komesar Pašaga Mandžić Murat) i 2. istočnobosanski udarni bataljon (formiran 25. marta u Drinjači od boraca Majevičkog i Birčanskog NOP odreda; komandant Ratko Perić, politički komesar Mirko Filipović). Treći istočnobosanski udarni bataljon formiran je krajem aprila u selu Kamenici, kod Zavidovića, od boraca Ozrenskog i Zeničkog NOP odreda (komandant Vojislav Ilić, politički komesar Tanasije Mihajlović Zlatko).

124 Objašnjenje o zadacima zamjenika političkog komesara partizanskog odreda i o njegovoj nadležnosti u odnosu na okružni komitet KPJ na čijoj se teritoriji odred nalazi uslijedilo je na traženje Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, kome ta pitanja nisu bila jasna.

125 Ustaška policija je početkom aprila 1942. izvršila provalu u partijskoj organizaciji u Sarajevu zahvaljujući izdajničkom držanju uhapšenog člana Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo Save Bogdanovića, koji je policiji odao sve njemu poznate partizanske funkcionere i aktiviste. Počev od 9. aprila, za samo 2—3 dana, policija je uhapsila preko dvije stotine članova KPJ i SKOJ-a i saradnika NOP-a (među kojima i sekretara Mjesnog komiteta KPJ Olgu Marasović), koje je deportovala u koncentracione logore u Jasenovcu i u Staroj Gradišci. U Sarajevu je ostalo neotkrivenih svega 12 članova KPJ. Istragom je policija otkrila i pristalice NOP-a među pripadnicima domobranstva NDH. Do kraja aprila uhapšeni su dva viša i četiri niža oficira, jedan podoficir i šest vojnika. Aprilska provala u Sarajevu nanijela je težak udarac KPJ i NOP-u.

126 Riječ je o teoretskom organu CK KPJ »*Proleteru*«, br. 14—15, od marta—aprila 1942. godine.

127 Odnosi se na primjedbe na način rukovođenja Vrhovnog štaba, koje je Milovan Đilas, delegat Vrhovnog štaba, iznio u svom pismu upućenom 11. aprila 1942. vrhovnom komandantu Titu. Primjedbe su se odnosile na direktivno pismo koje je Vrhovni štab 6. aprila uputio Štabu Durmitorskog odreda. U njemu su, u vidu zapovjesti, bile naznačene mnoge pojedinosti iz domena taktičkih radnji koje se preciziraju neposredno na terenu, od strane starješina jedinica, u skladu sa situacijom (vid. nap. 98. i 99).

128 Odnosi se na naređenja i uputstva koja su Vrhovni štab, Centralni komitet i Tito lično uputili u toku januara, februara i marta 1942. godine štabovima jedinica

koje su bile angažovane u borbama protiv četnika u rejonu Kolašina i Mojkovca (vid. nap. 102).

129 U borbama protiv četnika na tzv. »kolašinskom frontu« bile su angažovane jedinice Komskog, Durmitorskog, Crnogorsko-sandžačkog i Bjelopoljskog NOP odreda, a kao pojačanja su upućeni i dijelovi Nikšićkog i Lovćenskog NOP odreda. Radi koordinacije njihovih dejstava bili su formirani razni štabovi (štabovi sektora), a Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je na taj front upućivao i svoje delegate (Baja Sekulića, Buda Tomovića, Peka Dapčevića). Štab Durmitorskog NOP odreda je sa svoje strane formirao i svoj operativni štab (komandant Momčilo Poleksić, politički komesar Velimir Knežević i vojni savjetnik Marko Poleksić). No, uprkos tome, dejstva mnogobrojnih jedinica na tom frontu nisu bila usklađena (vid. nap. 249, 306, 474, 681. i 685. u 9. tomu).

130 Misli se na *Glavni štab NOP odreda Crne Gore i Boke* koji se nalazio na slobodnoj teritoriji Nikšićkog NOP odreda (u selu Gornjem Polju).

131 *Zapovijest Vrhovnog štaba* od 6. aprila 1942. bila je upućena Štabu Durmitorskog NOP odreda, ali ju je Moša Pijade, delegat Vrhovnog štaba (koji se nalazio u Žabljaku), umnožio i jedan primjerak dostavio Milovanu Đilasu (vid. nap. 99).

132 Još u toku februara 1942. u Crnoj Gori je formirano nekoliko kombinovanih, odnosno udarnih jedinica (bataljona i četa), koje su bile angažovane u borbama protiv četnika. U toku marta i aprila u svim odredima se pristupilo formiranju udarnih i omladinskih bataljona. Tako su, do kraja aprila, formirana 23 udarna i 2 omladinska bataljona. Formiranje udarnih jedinica nastavljeno je i u toku maja, u jeku najžešćih borbi sa četnicima i italijanskim okupatorima.

133 U garnizonima u dolini Lima (u Andrijevici, Beranama, Bijelom Polju) nalazile su se jedinice italijanske 19. pješadijske divizije »Venecija«, čiji je štab bio u Beranama.

134 Italijanski garnizoni u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore (u dolini Drine i Lima, od Andrijevice do Višegrada) bili su u toku zime 1941/1942. odsječeni od njihove glavne baze u rejonu Podgorice, tako da je njihovo snabdijevanje bilo otežano jer se dolazilo zaobilaznim pravcem preko Kosova (Peć — Berane).

135 Odnosi se na oružani otpor crnogorskog naroda za vrijeme austro-ugarske okupacije 1916—1918. (vid. nap. 382. u 9. tomu).

136 U toku aprila 1942. u Crnoj Gori je došlo do intenzivnog jačanja četničkog pokreta. Uz punu podršku okupatora formirane su mnogobrojne četničke jedinice, koje su preduzele jake i koordinirane napade na slobodnu teritoriju. Njihova dejstva se nisu ograničavala na određeni, »zavičajni« kraj, na teritorije na kojima su stvarane te jedinice, kako je ocjenjivao Vrhovni štab. Četnički komandanti su usklađivali dejstva svojih jedinica pripremajući se da, poslije protjerivanja partizana sa »svoje« teritorije, angažuju jedinice i van njihovih teritorija, sve do granica Crne Gore, pa i dalje, ukoliko za to bude potrebe i mogućnosti.

137 U svom izvještaju upućenom 11. aprila 1942. Titu, delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas je pisao da u Crnoj Gori »Glavni štab stvarno ne postoji«, navodeći da njegovi članovi nisu na okupu: Peko Dapčević nalazi se u Morači, na frontu prema četnicima, Sava Kovačević nalazi se zajedno sa Đilasom, dok je Bajo Sekulić poginuo u borbama s četnicima kod Kolašina. Ocjenivši da je nužno učvrstiti vojno rukovodstvo u Crnoj Gori, Vrhovni štab je odlučio da formira Glavni štab. Na njegovo traženje, Đilas je predložio za komandanta Glavnog štaba Peka Dapčevića ili Savu Kovačevića, za političkog komesara Blaža Jovanovića, a za načelnika Pera Ćetkovića (komandanta 1. bataljona 1. proleterske brigade) ili Velimira Terzića (komandanta Bjelopoljskog NOP odreda). Svojom naredbom od 29. aprila 1942. Tito je postavio članove Glavnog štaba NOP i DV za Crnu Goru i Boku: za komandanta Peka Dapčevića, za političkog komesara Mitra Bakića, za načelnika štaba Velimira Terzića i za članove

štaba Savu Kovačevića i Sava Orovića. Blažo Jovanović je, kao zamjenik političkog komesara Glavnog štaba, zadržan u Pokrajinskom komitetu KPJ.

138 Riječ je o 1. i 5. bataljonu 1. proleterske brigade (Lovćenskom i Šumadijskom), koje je Tito uputio iz Foče u Crnu Goru, u rejonu Žabljaka (vid. nap. 106).

139 Odnosi se na pismo koje je Moša Pijade, delegat Vrhovnog štaba, uputio 14. aprila 1942. iz Žabljaka Titu, u kome ga je obavještavao o situaciji na frontu prema Kolašinu i o stanju na slobodnoj teritoriji šavničkog sreza (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 88). Uz pismo, Pijade je uputio i *Statut udarnih bataljona* (koji je sam napisao na osnovu *Statuta proleterskih brigada*), izvještaj Okružnog komiteta KPJ Kolašina i prepis direktive koju je Milovan Đilas uputio 25. marta 1942. članovima Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku za stvaranje udarnih bataljona i za pojačani politički rad u partizanskim jedinicama i na terenu (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 78).

140 *Lovćenski bataljon* 1. proleterske brigade (komandant Pero Ćetković, politički komesar Jovo Kapičić), koji je 15. aprila 1942. upućen iz Foče u Crnu Goru, stigao je u Žabljak 18. aprila. *Šumadijski bataljon* (komandant Nikola Ljubičić, politički komesar Mihailo Švabić), koji je trebalo, takođe, da krene na isti sektor, zadržan je u rejonu Goražda i Čajniča (vid. nap. 106).

141 Pošto je glavnina Durmitorskog NOP odreda bila angažovana prema četnicima u rejonu Kolašina i Morače (na Sinjajevini), a oko 300 njegovih boraca se nalazilo u Hercegovini angažovano u napadu na Borač, za zaštitu pravca Pljevlja — Đurđevića Tara — Žabljak ostale su nedovoljne snage. Strahujući od mogućeg napada italijanskih snaga s tog pravca na slobodnu teritoriju šavničkog sreza, Vrhovni štab je tamo uputio Lovćenski bataljon 1. proleterske brigade.

142 Procjena Vrhovnog štaba o poboljšanju situacije u Crnoj Gori i o povoljnim izgledima da će četnički pokret biti ugušen nije bila u skladu s realnim odnosima snaga. U drugoj polovini aprila 1942. narodnooslobodilački pokret je već doživljavao ozbiljnu krizu, koja će se sve više produbljivati, a četnički pokret je bio u ekspanziji. Uz izdašnu pomoć okupatorskih vlasti, četničke jedinice su narastale u svim krajevima Crne Gore, dok su partizanske snage, iznurene višemjesečnim borbama, oskudijevajući u oružju, municiji, odjeći i hrani (glad je već harala na slobodnoj teritoriji), stavljene pred velika iskušenja.

143 U svojim telegramima Izvršnom komitetu Kominterne Tito je slao podatke o teškim borbama koje partizanske jedinice vode u Crnoj Gori protiv okupatora i kvislinga, tražeći da se o njima govori preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Njegov zahtjev je uslišen: »Slobodna Jugoslavija« je (na kratkim talasima između 39 i 40 metara) u više navrata javljala o borbama u Crnoj Gori (vid. nap. 107).

144 U pismima koja je sa Žabljaka slao Titu, Moša Pijade je izražavao nezadovoljstvo što iz Sovjetskog Saveza ne stižu obećani avioni, čiji je prihvat on organizovao na improvizovanom aerodromu kod Žabljaka (vid. nap. 262. u 9. tomu). Njegovo nezadovoljstvo je postalo utoliko veće što u Moskvi nije bilo ništa preduzeto da se raskrinkaju četnici i izbjeglička vlada i što nije objavljen proglas koji je Vrhovni štab uputio narodima Evrope pozivajući ih na organizovanje otpora njemačkim i italijanskim okupatorima (vid. nap. 104, 108, 269, 343. i 352. u 9. tomu). U pismu od 14. aprila Pijade se ponovo žalio na stav Kominterne. »Teško mi pada nemogućnost brze pomoći«, pisao je on Titu. »Ali mi još teže pada što još ne vidim objavljivanje našeg proglasa i što mi izgleda da ne ide dovoljno brzo objašnjavanje sa Dedom, što on ne likvidira onu petu kolonu na londonskoj kaldrmi«.

145 Do sredine aprila 1942. na teritoriji Durmitorskog NOP odreda bila su formirana tri udarna i jedan omladinski bataljon. Prvi udarni baialjon je imao 220, 2. udarni bataljon 200, 3. udarni bataljon 190, a Omladinski bataljon 155 boraca (vid. nap. 36).

146 Odnosi se na *pismo* koje je Tito 16. aprila 1942. uputio Milovanu Đilasu, delegatu Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ u Crnoj Gori, u kome ga je upozorio da se ne žuri s napadom na četnike u rejonu Kolašina dok se prethodno ne izvrše opsežne pripreme koje će garantovati uspjeh te značajne akcije, od koje se mnogo očekivalo (vid. str. 41).

147 Riječ je o *Obradu Cicmilu*, komandantu Durmitorskog NOP odreda. On se dugo, od sredine januara 1942, nalazio u istočnoj Bosni sa svoja dva bataljona (»Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin«), koja su učestvovala u borbama u dolinama Drine i Prače i u rejonu Kalinovika, Trnova i Rogatice (vid. nap. 348. i 683. u 9. tomu). Po povratku iz istočne Bosne zadržan je u Pivi kao član štaba, dok je dužnost komandanta odreda preuzeo Momčilo Poleksić.

148 Odnosi se na bjekstvo britanske vojne misije iz Foče (majora Terensa Atertona, podoficira Patrika O'Donovana i poručnika Radoja Nedeljkovića) i generala Ljuba Novakovića (vid. nap. 108. i 109). S njima su pobjegli još i šumar Radovan Blagojević (kod koga je general Novaković stanovao) sa svojom kćerkom, te generalov ađutant i posilni.

149 Riječ je o napadu hercegovačkih, istočnobosanskih i crnogorskih partizanskih jedinica i dijelova 2. proleterske brigade na ustaško uporište Borač, u izvorišnom dijelu Neretve, koji se završio uspješno, razbijanjem ustaških položaja i osvajanjem niza sela koja su držale ustaše.

Zapovijest za napad na Borač koju je početkom aprila 1942. izdao Vrhovni štab, nije sačuvana u cjelini (A-VII, k. 1708, reg. br. 49/6). U napadu su učestvovale sljedeće snage: jedinice Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu, Štaba Kalinovičkog sektora, 3. bataljon 2. proleterske brigade, Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon, Fočanski NO dobrovoljački odred, Župopivski bataljon, Banjsko-vučedolski bataljon i Golijska četa — u svemu oko 2000 partizana. Zapoviješću je bilo predviđeno da se napad izvede 12. aprila ali se do tog dana nisu mogle izvršiti pripreme, jer su hercegovačke jedinice bile angažovane u borbama protiv italijanskih i četničkih snaga u nevesinjsko-gatačkom kraju. Napad je bio odgođen za 17. april.

150 Odnosi se na *izvještaj Operativnog štaba NOP i DO za istočnu Bosnu* upućen Vrhovnom štabu 16. aprila 1942, u kome se javljalo o pojačanoj aktivnosti neprijatelja kod Olova i o njegovim pripremama za ofanzivu, koja će uskoro otpočeti. Sačuvana je samo prva stranica izvještaja (Arhiv VII, k. 1708, reg. br. 27/2). Uz ovaj izvještaj priloženo je i pismo Svetozara Vukmanovića Tempa, komandanta Glavnog štaba NOP i DO Bosne i Hercegovine, upućeno Vrhovnom štabu 10. aprila 1942. iz sela Kamenice, na Ozrenu (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 63).

151 Podaci o ofanzivi koju su okupatori namjeravali da u drugoj polovini aprila 1942. izvedu u istočnoj Bosni bili su tačni. Vrhovni štab je o toj ofanzivi dobio izvještaje iz Zagreba od Ive Lole Ribara još krajem marta, a i drugi izvori su potvrđivali te vijesti (vid. nap. 559. i 593. u 9. tomu).

152 Prema dogovoru najviših njemačkih i italijanskih vojnih predstavnika na Balkanu postignutom na konferenciji održanoj 3. marta 1942. u Opatiji, ofanzivne operacije udruženih njemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih snaga protiv partizanskih jedinica u istočnoj Bosni (operacija »Trio«) trebalo je da počnu 15. aprila. Zbog nemogućnosti Italijana da u predviđenom roku završe neophodne pripreme, početak operacije je, kako je 29. marta na sastanku njemačkih, italijanskih i ustaških predstavnika (generala Badera, Roate i Lakse) u Ljubljani odlučeno, odložen za 20. april. Naknadno je, na sastanku njemačkih komandanata (generala Badera, Horstenaua i Fortnera) i ustaških predstavnika (generala Prpića, vladinih funkcionera Lorkovića, Kvaternika i Benaka i potpukovnika Francetića), održanom 19. i 20. aprila u Sarajevu, taj termin pomjeren na 22. april.

153 Odnosi se na prodor ustaške Crne legije iz rejona Han-Pijeska k Vlasenici, Srebrenici, Bratuncu i Drinjači, izvršen od 31. marta do 10. aprila 1942. U Vrhovnom

štabu se smatralo da će se neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, o kojoj su još krajem marta primljena neka obavještenja, ograničiti na prodor preko Romanije k Vlasenici i dalje ka Drini i na obezbjeđenje željezničkih komunikacija Sarajevo – Višegrad i Olovo — Han-Pijesak. Prodor ka Vlasenici, Srebrenici i Drinjači je, međutim, bio samo jedna faza te ofanzive (»Trio II«), u kojoj su bile angažovane samo ustaške snage, dok je glavni napad (»Trio I«), u kome je bilo predviđeno učešće jedne njemačke i tri italijanske divizije i nekoliko domobranskih bataljona, trebalo da se izvede južnije — k Rogatici, Goraždu, Foči i Kalinoviku.

[154] Misli se na neuspješan pokušaj deblokiranja ustaško-domobranskog garnizona u Rogatici 16—18. marta 1942. (vid. nap. 437. i 676. u 9. tomu).

[155] Riječ je o dijelovima njemačke 718. divizije (borbenoj grupi Šušnig) koja je, na liniji: Pale — Mokro — Olovo — Han Pijesak, zauzimala polazne položaje za predstojeću operaciju »Trio I«.

[156] Misli se na pripadnike njemačke narodne grupe (tzv. kulturbundovce) koji su bili organizovani u vojničke formacije. »*Kulturbund*« je kratica za organizaciju njemačke nacionalne manjine (Der Schwäbisch-Deutscher Kulturbund), osnovanu 20. juna 1920, sa sjedištem u Novom Sadu. Mada je po svom programu trebalo da bude čisto kulturna organizacija, ona je, po dolasku Hitlera na vlast u Njemačkoj, sve više prerastala u fašističku političku organizaciju, koja je okupljala folksdojčere (pripadnike njemačke narodnosti). Kulturbund je nekoliko puta zabranjivan, ali je 14. aprila 1931. godine ponovo bio legalizovan. Od tada stalno raste aktivnost folksdojčera koji se polulegalno pripremaju za terorističku djelatnost. U toku zime 1940/1941. Kulturbund postaje osnova vojne organizacije (»Deutsche Mannschaft«) koje 6. aprila 1941. stupaju u akciju: vrše diverzije, razoružavaju vojnike jugoslovenske vojske i posjedaju važne objekte. Poslije kapitulacije Jugoslavije one postaju pomoćne oružane jedinice okupatora, na koje se oslanjaju okupatorske i kvislinške vlasti. Kulturbund je stavljen pod rukovodstvo Odjela nacističke partije za Nijemce u inostranstvu i u nj su morali biti učlanjeni svi folksdojčeri. U jesen 1942. oko 25 000 folksdojčera iz Bosne bilo je preseljeno u Poljsku (u rejon Licmanštata).

[157] U borbama u istočnoj Bosni aprila 1942, na frontu prema Romanijskom NOP odredu, nisu bile angažovane folksdojčerske oružane jedinice, kako je Vrhovni štab smatrao. Od njemačkih snaga tamo su bile angažovane jedinice 718. pješadijske divizije.

[158] Operativni štab NOP i DO za istočnu Bosnu je 16. aprila 1942. pisao Vrhovnom štabu da je jedan domobranski oficir, pristalica NOP-a, izvijestio da neprijateljska ofanziva počinje 20. aprila i da će u njoj učestvovati četiri divizije. Podatak je bio tačan, jer je bilo predviđeno učešće jedne njemačke (718. pješadijske) i tri italijanske divizije (»Pusterija«, »Kaćatori dele Alpi« i »Taurinenze«). U istočnobosanskom Operativnom štabu i u Vrhovnom štabu je, međutim, pogrešno protumačeno da je riječ o četiri njemačke divizije.

[159] U zajedničkoj njemačko-italijansko-ustaškoj ofanzivi u istočnoj Bosni, u proljeće 1942, Italijani su angažovali i četničke snage. Nijemci su se protivili saradnji s četnicima, mada su se blagonaklono odnosili prema njima.

[160] Operativni štab NOP i DO za istočnu Bosnu je u svom pismu od 16. aprila 1942. tražio od Vrhovnog štaba uputstva o postupku istočnobosanskih jedinica u slučaju neprijateljske ofanzive: da li će se zadržati na svojim teritorijama, ili će se povlačiti na teritorije koje će ostati van domašaja neprijateljske ofanzive.

[161] Misli se na željezničku prugu uzanog kolosjeka Sarajevo — Bosanski Brod, koja je, kao glavna komunikacija u Bosni, bila za okupatora i ustaše od vitalnog značaja. Od početka ustanka pruga je bila pod neprestanim udarima partizanskih jedinica (naročito Ozrenskog NOP odreda), te je neprijatelj na njoj održavao saobraćaj uz velike napore, angažujući za njenu odbranu jake snage (uključivši i oklopne vozove).

162 U svom izvještaju od 10. aprila 1942. Svetozar Vukmanović Tempo je obavijestio Vrhovni štab o situaciji na teritoriji NOP odreda »Zvijezda« i dao je podatke o Zeničkom bataljonu, koji je imao oko 270 boraca (među kojima 14 članova Partije), naoružanih s 246 pušaka, 6 puškomitraljeza i 2 mitraljeza).

163 Odnosi se na teritoriju koju su držale jedinice 3. i 4. krajiškog NOP odreda i preko koje je u to vrijeme bila jedino moguća veza između partizanskih jedinica istočne Bosne i Bosanske krajine. Četvrti krajiški odred je držao teritoriju koja se protezala od Banje Luke, preko Prnjavora, Pribinića i Blatnice, do rijeke Bosne, Skender-Vakufa i Manjače. On je aprila 1942. bio zahvaćen krizom usljed izdajničke djelatnosti četnika, koji su izvršili puč u Manjačkom bataljonu, a noću uoči 1. aprila mučki napali štab odreda i pobili sve osoblje štaba, izuzev komandanta i političkog komesara (Danka Mitrova i Voja Stupara), koji su se nalazili na terenu. Iste noći četnici su napali odredsku bolnicu u Jošavki i poklali sve ranjenike i bolesnike (njih dvadeset petoricu) među kojima i načelnika Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu dr Mlađena Stojanovića, sekretara Okružnog komiteta KPJ za Banju Luku Milana Ličinu i člana Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu Rajka Bosnića. Operativni štab je preduzeo mjere da razbije četnike na toj teritoriji, uputivši tamo Proleterski bataljon i dva udarna bataljona sastavljena od odabranih boraca iz ostalih krajiških odreda.

164 Za sve vrijeme svog postojanja — uprkos mnogobrojnim neprijateljskim napadima, često se nalazeći u središtu njemačkih i ustaško-domobranskih operacija, a uz to i izložen i razbijačkoj aktivnosti četnika — *Birčanski NOP odred* je uspio da se održi na svojoj teritoriji, čak i u vrijeme kada je narodnooslobodilački pokret u istočnoj Bosni doživljavao ozbiljnu krizu. Poslije izvršene reorganizacije krajem marta 1942, u Birčanski odred je, pored Šejkovačkog partizanskog bataljona, ušlo i pet bivših četničkih bataljona: Donjozalukovački, Sprečanski, Tupanarski, Paprački i Brajinački.

165 Riječ je o *2. istočnobosanskom udarnom bataljonu*, koji je 25. marta 1942. formiran u Drinjači od 150 boraca (3 čete) bivšeg Majevičkog odreda koji su se pred četnicima povukli s Majevice u Birač i od jedne čete (50 boraca) Birčanskog NOP odreda.

166 U pismima koja je 8. i 10. aprila 1942. uputio Vrhovnom štabu, Svetozar Vukmanović Tempo je predlagao da se preduzme čišćenje Majevice od četnika. Naglašavajući potrebu ove akcije, Tempo je pisao: »Sve dok postoji Majevica kao četničko gnijezdo, biće stalna opasnost za Ozren i Trebavu. Ovo tim prije što u svima nama bukti plamen osvete za naše pobijene drugove na Majevici« (vid. nap. 261. u 9. tomu).

167 Na teritoriji Ozrenskog NOP odreda (komandant Todor Vujasinović) došlo je aprila 1942. do aktiviranja četničkih elemenata, koji su ugrozili dalji opstanak ove krupne partizanske jedinice, koja je, od ustaničkih dana pa sve do aprila 1942, postizala veoma zapažene uspjehe, odoljevši i dvijema zamašnim njemačkim ofanzivama (vid. nap. 506. i 533. u 8. tomu). Krajem marta 1942. Ozrenski NOP odred je imao pet bataljona s oko 1600 boraca naoružanih s 1396 pušaka, 45 puškomitraljeza, 9 mitraljeza i 5 minobacača. Da bi Štabu Ozrenskog NOP odreda pomogao u sređivanju situacije i suzbijanju četničke opasnosti, komandant Glavnog štaba NOP i DO za Bosnu i Hercegovinu Svetozar Vukmanović Tempo je, zajedno s 1. udarnim istočnobosanskim bataljonom, sredinom aprila stigao na Ozren. Situacija u odredu je, međutim, bila u tolikoj mjeri nepovoljna da intervencija Udarnog bataljona nije uspjela. Četnički elementi su 18. aprila izvršili puč i pri napadu na Udarni bataljon razbili jednu njegovu četu. U protivnapadu četnici su bili odbačeni, ali je bataljon bio prisiljen da narednog dana napusti Ozren i prebaci se na teritoriju Zeničkog NOP odreda. Zajedno s njim povukli su se komandant Glavnog štaba i Štab Ozrenskog NOP odreda s izvjesnim brojem svojih boraca (vid. nap. 574. i 637. u 9. tomu).

168 Odnosi se na jedinice 4. krajiškog NOP odreda koje su se nalazile u srednjoj Bosni, na teritoriji između rijeka Bosne, Save i Vrbasa (vid. nap. 163).

169 *Glavni štab NOP i DO za Bosnu i Hercegovinu* nije postojao kao štab u uobičajenom, klasičnom obliku: s komandnim dijelom i nužnim štapskim aparatom. Komandant Glavnog štaba Svetozar Vukmanović Tempo je izvjesno vrijeme, u toku januara i februara 1942, boravio ilegalno u Sarajevu, a zatim je izašao na slobodnu teritoriju istočne Bosne (vid. nap. 233. u 9. tomu) i boravio na Romaniji i u Birču, odakle je otišao na Ozren (vid. nap. 574. u 9. tomu), dok se politički komesar Glavnog štaba Rodoljub Čolaković nalazio odvojeno od njega, najčešće zajedno s Operativnim štabom NOP i DO za istočnu Bosnu. Drugih ličnosti u Glavnom štabu nije bilo. Sredinom aprila 1942. Operativni štab (Slobodan Princip Seljo, Uglješa Danilović, Pero Kosorić) nalazio se na teritoriji Romanijskog NOP odreda.

170 Odnosi se na izvještaje koje je Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu 17. aprila 1942. dostavio Vrhovnom štabu, obavještavajući ga o toku napada na Borač. Sačuvana su dva izvještaja pisana u 12 i u 12,30 časova (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 79 i 80), dok treći izvještaj, koji je pisan u 15 časova, nije sačuvan.

171 Odnosi se na veze koje je partijska organizacija u Sarajevu održavala s nekim pripadnicima domobranske vojske u Sarajevu i u Rajlovcu, koji su željeli da svojim obavještenjima pomognu NOP (vid. nap. 73, 228. i 230. u 9. tomu), i s jednim domobranskim oficirom u Mokrom (vid. nap. 388. u 9. tomu).

172 U istočnoj Bosni su sredinom aprila 1942. postojala dva udarna bataljona (vid. nap. 123). Prvi udarni bataljon je 10. aprila imao 256 boraca, a 2. udarni bataljon 180 boraca.

173 Riječ je o *3. (istočnobosanskoj) proleterskoj brigadi* koja je trebalo da bude formirana aprila 1942. od tri udarna bataljona. Njeno formiranje potvrdio je Vrhovni štab tek 2. avgusta 1942, kada je dobila naziv Šesta istočnobosanska udarna brigada (komandant Vojo Ljujić, politički komesar Cvijetin Mijatović Majo, zamjenik komandanta Pero Kosorić, zamjenik političkog komesara Avdo Humo).

174 Odnosi se na prikupljanje njemačkih snaga za operaciju »Trio I« u istočnoj Bosni: 718. divizije u širem rejonu Sarajeva, Sokolca i Han-Pijeska i dijelova 717. divizije na obali Drine, nizvodno od Višegrada.

175 Odnosi se na borbe koje su jedinice *Romanijskog NOP odreda i Odreda »Zvijezda«* (Gajevski i Olovski bataljon i dijelovi Vareškog, Krajiškog i Knežinskog bataljona) vodile 15. i 16. aprila 1942. kod Olova s jednom četom njemačke 718. pešadijske divizije i Železničkom ustaškom bojnom. Ove neprijateljske jedinice su bile upućene iz Olova ka Han-Pijesku (u koji su stigle 19. aprila) da bi uzele učešća u operaciji »Trio I«.

176 Riječ je, vjerovatno, o borbama koje je *Nikšićki NOP odred* vodio u Nikšićkoj župi sredinom aprila 1942. protiv jakih italijanskih i četničkih snaga koje su prilikom upada na slobodnu teritoriju zapalile i opljačkale sela Bršno i Laz. U protivnapadu neprijatelj je, uz velike gubitke (oko 70 poginulih), bio odbačen, a 12 četnika je zarobljeno. Partizanske snage su u ovim trodnevnim borbama imale 12 mrtvih i 35 ranjenih boraca. Moguće je da se podaci odnose i na borbe koje su dijelovi Lovćenskog i Nikšićkog NOP odreda vodili sredinom aprila s četnicima i Italijanima u Zagarču, kod Danilovgrada. U tim borbama obostrani gubici su bili veliki (partizani su imali 20 mrtvih i 30 ranjenih, dok su četnici, prema procjeni partizanskih štabova, imali oko 200 izbačenih iz stroja). Partizani su zaplijenili 2 mitraljeza, 11 puškomitraljeza i znatnu količinu municije.

177 Odnosi se na jedinice italijanske alpinske divizije »Pusterija« koje su se pripremale za učešće u operaciji »Trio I«. Prema zajedničkom njemačko-italijanskom planu, ova divizija je dobila zadatak da nastupa iz rejona Pljevalja u pravcu Čajniča, Goražda i Foče.

178 Od Izvršnog komiteta Kominterne Tito je 17. aprila 1942. primio *depešu* br. 48 sljedećeg sadržaja:

»Centralni komitet Kompartije Bugarske nam 11. aprila javlja:

1. Imamo stalnu vezu s Niškim srpskim partizanskim odredom. Rukovodilac komunističke organizacije za rejon Niš dolazio je ovih dana u Sofiju, sastajao se sa sekretarom našeg Centralnog komiteta i 8. aprila se vratio. Preko srpskog odreda uskoro će biti uspostavljen kontakt s jugoslovenskim CK da bismo uskladili naše zajedničke akcije. Objavljujemo apel Nišlija bugarskim jedinicama. Sa (dve riječi nerazumljive — prim. *Red.*) za solidarnost i zajedničku borbu. Zajedno s Nišlijama bore se i bugarski odredi (nejasno dešifrovano; vjerovatni smisao: sastavljeni od partizana bugarskih vojnika — prim. *Red.*)

2. Rukovodilac niške organizacije izvijestio je da je u (nejasna riječ — prim. *Red.*) došlo do ozbiljnijih sukoba između srpskih odreda i četnika Draže Mihailovića. I na jednoj i na drugoj strani bilo je mrtvih i ranjenih. Kao rezultat takvih međusobnih razmirica došlo je do razdora u odredima Mihailovića i mnogi njegovi odredi prelaze na stranu partizana. Taj proces se sve više proširuje« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/45).

179 Podatke o oslobođenim oblastima Jugoslavije koje su se nalazile pod kontrolom partizanskih snaga Tito je dao na traženje Kominterne. U telegramu br. 49 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/75), Izvršni komitet Kominterne je od Tita tražio sljedeće podatke:

»Molimo dostavite nam ovim redom sljedeće podatke:

1. Granice oblasti koje kontroliše partizanska vojska, uticaj u tim oblastima.
2. Kakve političke, ekonomske i vojne mjere preduzima rukovodstvo partizanske vojske u oblastima koje kontroliše.

3. Kakav je politički program i parole koje ističe i kojima se popularišekod naroda partizanska vojska.

4. Političke i radne karakteristike pojedinih istaknutih partizanskih aktivista.

5. U kojim krajevima Mihailovićevi četnici imaju baze i na koje se slojeve stanovništva oslanjaju.

6. Dokumente i činjenice o ulozi samog Mihailovića«.

180 Misli se na podatke koje je Izvršni komitet Kominterne tražio u svojoj depeši br. 49 (tačke 2, 3, 4, 5. i 6). Njih je Tito dostavio narednih dana.

181 U razbijanju ustaša u selima Borča učestvovale su hercegovačke, istočnobosanske i crnogorske partizanske jedinice i dijelovi 2. proleterske brigade. Iako je bio dobro pripremljen i izveden koncentrično, napad nije potpuno uspio, jer su ustaše, zahvaljujući neaktivnosti dobrovoljačkih jedinica, uspjele da se dobrim dijelom probiju iz okruženja i izbjegnu uništenje. U ovom napadu partizani su imali 45 mrtvih i 95 ranjenih boraca.

182 Misli se na tzv. *Uloški ustanak hercegovačkih Srba i Muslimana* protiv austro-ugarske okupacije 1882, u kome su učestvovali stanovnici Borča, i na Hercegovački ustanak 1876, kada je crnogorski knjaz Nikola sa svojom vojskom boravio u rejonu Gacka i Nevesinja, kojom prilikom su dijelove njegove komore napali Borčani.

183 Odnosi se na proglas koji je Vrhovni štab marta 1942. uputio *Muslimanima Borča i okolice*, pozivajući ih da se priključe Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci (vid. str. 181. u 9. tomu).

184 Zapovijest za napad na Borač Vrhovni štab je izdao početkom aprila 1942. (vid. nap. 149).

185 Tačan broj gubitaka koje su oružnici i ustaški milicioneri pretrpjeli u toku borbe u Borču nije utvrđen. Računa se da je poginulo 7 oružnika i oko 180 milicionera.

186 U toku januara 1942. četničke jedinice iz istočne Bosne i Hercegovine izvršile su napad na ustaško uporište u Borču. Najprije su, 8. januara, napale Donji Borač, zauzele više sela i popalile muslimanska i hrvatska naselja. Naišavši na jak otpor, četnici su kod sela Mjedenika bili odbijeni. Narednih dana su pokušali da produže napad i na sela Gornjeg Borča, ali su se njihova dejstva završila neuspješno. Ustaše su zauzvrat popalile domove srpskih stanovnika u Donjem Borču.

187 Pripremajući se za učešće u zajedničkoj njemačko-italijanskoj ofanzivi u jugoistočnoj Bosni (operaciji »Trio«), trupe italijanskog 6. armijskog korpusa su sredinom aprila 1942. vršile grupisanje u sjevernoj Hercegovini. Naročito živa aktivnost je bila ispoljena u rejonu Gacka, gdje su italijanske i četničke jedinice vršile izviđanja i ispade na slobodnu teritoriju. Ta aktivnost neprijatelja otežavala je pripreme partizanskih snaga za napad na Borač (vid. nap. 149).

188 Tito je u sažetom obliku definisao program Komunističke partije Jugoslavije ukazavši na osnovne ciljeve narodnooslobodilačke borbe, naglašavajući njen antifašistički i opštenarodni karakter. To je učinio na traženje Kominterne (vid. nap. 179), koja je stavila primjedbe na politiku KPJ izrazivši izvjesno nepovjerenje i rezerve prema njenom navodno komunističkom karakteru (vid. nap. 311, u 9. tomu).

189 Najteži problem koji su vojno-pozadinske vlasti i narodnooslobodilački odbori rješavali na oslobođenoj teritoriji bila je nabavka namirnica i obezbjeđenje ishrane stanovništva i vojske. Da bi se osigurala ishrana gradskog stanovništva, čiji je opstanak (za razliku od stanovnika sela koji su bili u povoljnijem položaju) bio doveden u pitanje, uvedeno je krajnje racionisano snabdijevanje, a za siromašne građane su bile organizovane takozvane »narodne kuhinje«. U Foči je, tako, 1864 lica dobijalo po dva oskudna obroka dnevno.

190 Suočen s velikim teškoćama oko očuvanja i zaštite slobodne teritorije, na koju su okupatorske i kvislinške snage vršile snažne napade, i prinuđen da čini krajnja naprezanja u cilju aktiviranja svih raspoloživih potencijala u službi narodnooslobodilačke borbe, Vrhovni štab je 3. februara 1942. objavio mobilizaciju svih za borbu sposobnih muškaraca od 18 do 45 godina starosti u cilju njihovog angažovanja »u odbrani slobodne teritorije i obezbjeđenju mira i reda u pozadini« (vid. str. 170. u 8. tomu).

191 Na osnovu propisa Vrhovnog štaba o ustrojstvu narodnooslobodilačkih odbora i objašnjenja i uputstava za njihov rad izdatih početkom februara 1942, na oslobođenoj teritoriji su kao organi reda i bezbjednosti bile formirane »*narodne straže*« — seoske i gradske (vid. nap. 622. u 9. tomu).

192 Riječ je o bataljonima u 1. proleterskoj brigadi (Kragujevačkom, Kraljevačkom, Šumadijskom i Beogradskom) i u 2. proleterskoj brigadi (dva užička, Čačanskom i Šumadijskom).

193 Misli se na *Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ)*. Radi jasnijeg objašnjenja i razumijevanja tog naziva, Tito je za SKOJ upotrebljavao naziv *Komsomol*, kako se u Sovjetskom Savezu naziva komunistička omladinska organizacija.

194 Da bi sačuvao svoje jedinice koje su se, u toku i poslije njemačke ofanzive u Srbiji, novembra—decembra 1941, počele osipati i da bi ostvario tješnju saradnju sa Nedićem u borbi protiv NOP-a i učvrstio svoj uticaj u njegovim formacijama (tzv. »bušenje«), Draža Mihailović je naredio svojim komandantima da dio svojih trupa legalizuju, odnosno uključe u Nedićeve kvislinške jedinice.

195 Odnosi se na akciju *Proleterske udarne grupe* (2. proleterske i tri bataljona 1. proleterske brigade) protiv četnika u istočnoj Bosni, marta 1942, kojom prilikom

su četničke snage bile razbijene, a dijelom protjerane preko Drine u Srbiju (vid. nap. 554. u 9. tomu).

196 Odlučna akcija partizanskih snaga zadala je četničkom pokretu u Hercegovini u toku zime 1941/1942. težak udarac: veliki broj vođa (između ostalih i komandant major Boško Todorović) i istaknutih pristalica četničkog pokreta je bio likvidiran, a četničke jedinice su bile razbijene. Pa ipak, njihove snage nisu bile uništene. U italijanskim garnizonima su se sklonili mnogi četnici koji će u toku proljeća, zajedno s italijanskim trupama, uzeti vidnog učešća u borbama protiv partizanskih jedinica i početkom ljeta narasti u jaku snagu, koja će, uz punu podršku Italijana, uspostaviti svoju vlast.

197 I u Hercegovini je, kao i u drugim krajevima Jugoslavije koji su se nalazili pod italijanskom okupacijom, sklopljen sporazum četničkih i italijanskih komandi o zajedničkoj borbi protiv partizana. Još u toku jeseni 1941. ostvareni su kontakti između istaknutih četničkih vođa (Milana Šantića, Radmila Grđića, Dobrosava Jevđevića, kapetana Vladislava Hamovića, kapetana Danila Salatića, dr Novice Kraljevića i drugih) i Italijana, a 8. januara 1942. u Fojnici, kod Gacka, predstavnik majora Boška Todorovića, komandanta Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, rezervni potporučnik i sudija Mutimir Petković je vodio pregovore s predstavnikom komande 6. armijskog korpusa i sklopio »preliminarni sporazum« o zajedničkoj borbi protiv partizana. Na pitanje potčinjenih komandanata »kakav je naš odnos prema Italijanima«, major Todorović je 17. januara dao objašnjenje: »Odobreno je srpskim četnicima snabdevenim četničkim legitimacijama, koje će se u najskorije vreme izdati četnicima u Hercegovini, da sarađuju u neophodno potrebnoj meri s italijanskim vojnim jedinicama«. I sam Todorović je 7. februara kontaktirao s komandantom italijanskog garnizona u Nevesinju i obavještajnim oficirom komande 6. armijskog korpusa.

198 Kod majora *Boška Todorovića*, četničkog komandanta Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, koga su noću 19/20. februara 1942. u Kifinom Selu, kod Nevesinja, ubili borci Udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona, nađen je znatan broj dokumenata o saradnji četnika s okupatorima. Te je dokumente koristio Moša Pijade za svoj članak *Za šta se bore i kako se bore četničke vođe* (vid. nap. 342. u 9. tomu).

199 Riječ je o napadu istočnobosanskih, hercegovačkih i crnogorskih partizanskih jedinica i jednog bataljona 2. proleterske brigade na ustaško uporište Borač, 17. i 18. aprila 1942. (vid. nap. 181).

200 Odnosi se na izvještaj koji je Rade Hamović, komandant Kalinovičkog NOP odreda (ujedno i komandant Operativnog štaba Kalinovičkog sektora), uputio 20. aprila iz Oblja Vrhovnom štabu obavjestivši ga o rezultatima napada na Borač (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 82).

201 Prilikom napada partizana na Borač najveći otpor ustaše su pružile u odbrani sela Mjeđenika, gdje je poginulo 28 partizana. Do tako velikih gubitaka došlo je zbog toga što prva grupa sjevernog sektora nije izvršila svoj zadatak, jer je, po ocjeni komandanta sektora, »sabotirala i izdala«. Riječ je o jedinicama Fočanskog dobrovoljačkog odreda (o 1. i 2. Miljevinsko-dragočavskoj i Obaljskoj četi).

202 Odnosi se na 3. (Šumadijski) bataljon 2. proleterske brigade (komandant Dušan Dugalić, politički komesar Tanasije Mlađenović), koji je učestvovao u napadu na Borač, a poslije borbe je zadržan u Oblju.

203 Riječ je o bjekstvu iz Foče generala Ljuba Novakovića i britanske vojne misije majora Terensa Atertona, noću 15/16. aprila 1942. (vid. nap. 108). U organizovanju bjekstva, Novakoviću i britanskoj misiji je pružio pomoć četnički komandant iz Čelebića Spasoje Dakić. U Vrhovnom štabu se vjerovalo da je bjekstvo organizovao Mile Rađović, komandant Ustikolinskog dobrovoljačkog bataljona, koji je održavao vezu s generalom Ljubom Novakovićem dok je ovaj boravio u Foči.

204 U toku borbi u Borču znatan broj ustaških milicionera je uspio da se probije iz obruča i da odstupi ka Konjicu, Bjelemićima i Nevesinju. Pošto je izostalo gonjenje razbijenog neprijatelja, propuštena je prilika da mu se zadaju teži udarci. Na savjetovanju štabova koje je održano poslije pada Borča, Operativni štab NOPO za Hercegovinu se nije složio s predlogom da se ustaše gone do Konjica i da se zauzmu ustaška uporišta Bjelemići i Rakitnica, jer je, po njegovoj ocjeni, bilo cjelishodnije najprije napasti ustaše u Fazlagića Kuli.

205 U svom pismu koje je 22. aprila 1942. uputio Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu, Tito je izrazio svoje nezadovoljstvo što poslije pada Borča nije nastavljeno gonjenje razbijenog neprijatelja prema Konjicu (vid. str. 66).

206 U selima Borča ostalo je, poslije bjekstva stanovništva, mnogo stoke. Vrhovni štab je naredio da se ona evakuiše u predjele Goranskog i Ćureva (gdje je bilo dosta stočne hrane), a da se dio dodijeli Kalinovičkom NOP odredu u Trnovu.

207 Odnosi se na izvještaj koji je Rade Hamović, komandant Kalinovičkog NOP odreda, 20. aprila 1942. uputio iz Oblja Vrhovnom štabu, obavjestivši ga o ishodu napada na Borač i o planovima za dalja dejstva (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 84).

208 Misli se na izvještaj o toku i rezultatu napada hercegovačkih jedinica na Borač. Vrhovni štab je raspolagao samo podacima o dejstvu istočnobosanskih jedinica u toj zamašnoj akciji.

209 Riječ je o gonjenju potučenog neprijatelja, koji se poslije pada Borča povlačio ka Konjicu (vid. nap. 204).

210 U sastavu sjevernog (Kalinovičkog) sektora nalazile su se i neke dobrovoljačke jedinice, u kojima se osjećao znatan uticaj četnika. Prilikom napada na Borač neke od njih su se slabo pokazale omogućivši svojom neaktivnošću izvlačenje neprijatelja (vid. nap. 201).

211 *Fazlagića Kula* je grupa sela južno od Gacka nastanjenih muslimanskim življem. Ustaše su uspjele da u tim selima ostvare uticaj i naoružaju znatan broj odraslog stanovništva — oko 700—1000 ljudi, koji su 1941. počinili zločine nad srpskim življem u susjednim selima. Fazlagića Kula je predstavljala jako ustaško uporište u sjeveroistočnoj Hercegovini.

212 Misli se na neuspješan napad crnogorskih partizana (Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku) na jaki italijanski garnizon u Pljevljima 1. decembra 1941. godine (vid. nap. 77 u 8. tomu) i na teške borbe koje su, u toku februara, marta i aprila 1942, snage crnogorskih i sandžačkih partizanskih odreda vodile protiv četnika u međurječju Lima, Tare i Morače i na Sinjajevini. I pored više pokušaja da se četnici razbiju, u tome se nije uspjelo.

213 Odnosi se na italijanski garnizon u Gacku i Avtovcu. U tim mjestima su se nalazile jedinice 49. legije crnih košulja (49. i 50. bataljon i mitraljeska četa) i četa minobacača 56. pješadijskog puka divizije »Marke«. Te su jedinice mogle brzo intervenisati u pomoć ustaškoj miliciji u Fazlagića Kuli.

214 Riječ je o *3. bataljonu* 2. proleterske brigade, koji je, poslije napada na Borač, zadržan na teritoriji Kalinovičkog NOP odreda (u Oblju i Ulogu) da bi štabu odreda pomogao u likvidaciji četnika, koji su na tom području počeli uzimati maha.

215 Odnosi se na borbe koje su sredinom aprila 1942. vođene u Nikšićkoj župi protiv jakih četničkih i italijanskih snaga iz zastava divizije „Alpi Graje" (vid. nap. 176).

216 Misli se na *1. i 2. proletersku brigadu*, čiji su se bataljoni sredinom aprila 1942. nalazili u južnom dijelu istočne Bosne, na frontu od Jahorine do Čajniča, orijentisani prema neprijateljskim snagama u dolini Prače i oko Rogatice i Višegrada.

Na tom frontu je predstojala ofanziva jakih njemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih snaga (operacija »Trio I«).

217 Obaviješten o njemačko-italijansko-ustaškoj ofanzivi, koja je tih dana počela na teritoriji Romanije i Glasinca, Vrhovni štab je procjenjivao situaciju i njen mogući razvoj. Računajući i na gubitak slobodne teritorije u jugoistočnoj Bosni (s gradovima Goražde, Foča, Čajniče), on je razmatrao i pravce kojima bi se partizanske snage mogle povući, odnosno prodrijeti i prenijeti svoja dejstva. U njegovim procjenama uzimani su u obzir i pravci k zapadnoj Bosni i Dinari, gdje su uslovi za uspješna dejstva bili povoljni.

218 Riječ je o okupatorsko-kvislinškoj ofanzivi u istočnoj Bosni i Hercegovini koja je počela 22. aprila 1942. i u kojoj su učestvovale jedna njemačka i tri italijanske divizije i desetak bataljona NDH (vid. nap. 593 u 9. tomu i nap. 158). Bila je to prva zajednička njemačko-italijanska ofanzivna operacija protiv partizanskih snaga u Jugoslaviji, izvođena po utvrđenom dogovoru njihovih najvećih štabova na Balkanu i pod jedinstvenom komandom.

219 Misli se na izdaju četničkih jedinica u toku njemačko-ustaške ofanzive u istočnoj Bosni januara 1942. godine. Tada su četničke jedinice (koje su dotad zajedno s partizanima držale položaje prema ustaško-domobranskim garnizonima), po naređenju svojih štabova, napustile položaje, olakšavši njemačkim trupama prodor na oslobođenu teritoriju (vid. nap. 361. u 8. tomu).

220 Prema neprijateljskom planu donesenom na sastanku u Opatiji 2. marta i razrađenom na sastancima u Ljubljani (28. marta) i Sarajevu (19. aprila 1942), bilo je predviđeno da zajedničke njemačko-italijansko-ustaške operacije zahvate najprije područje Romanije i Glasinca i širi rejon Rogatice (»Trio I«), a zatim i teritoriju u luku Drine, odnosno rejon Vlasenice i Srebrenice (»Trio II«). Kasnije je, početkom maja, odlučeno da se operacije nastave i južno od Prače, prema Goraždu i Foči (operacija »Foča«). Prema tome, tačna je bila procjena Vrhovnog štaba da će neprijatelj nastaviti ofanzivu prenoseći svoja dejstva na teritoriju gornje Drine (rejon Goražde, Foča, Kalinovik, Gacko).

221 U svom naređenju koje je 6. aprila 1942. uputio Štabu Durmitorskog NOP odreda, vrhovni komandant Tito je, između ostalog, u tački 2 precizirao zadatke jednog udarnog bataljona koji je trebalo da drži položaje na Sinjajevini i u Gornjoj Morači i vrši upade na četničku teritoriju kod Kolašina i Mojkovca (vid. str. 194. u 9. tomu). I u naređenju upućenom istom štabu 10. aprila, Vrhovni štab je upozoravao da treba primjenjivati partizanski način ratovanja: na položajima držati manje snage, a s jačim izvoditi napade u pozadinu neprijatelja (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 6 i 11).

222 Odnosi se na uništenje 3. (Drobnjačke) čete 2. udarnog bataljona Durmitorskog NOP odreda, jačine 52 borca, na Vratlu, na Sinjajevini. U toku noći 15/16. aprila 1942. četnici su uspjeli da se iz Gornjeg Lipova, uz Gradište i preko Savinog Ždrijela, gotovo bespućem, kozjim stazama, prikriveno ispnu na Vratlo, iznenadivši partizane, i da unište Drobnjačku četu, iz koje su se spasla samo tri borca (politički komesar 2. udarnog bataljona, koji se nalazio sa četom, u bezizlaznoj situaciji je izvršio samoubistvo).

223 Odnosi se na *1. bataljon* 1. proleterske brigade koji je Vrhovni komandant 15. aprila 1942. godine uputio iz Foče u Crnu Goru, u rejon Žabljaka i Sinjajevine, kao pomoć crnogorskim jedinicama, koje su bile već duže vrijeme angažovane u teškim i iscrpljujućim borbama protiv četnika u rejonu Kolašina i Mojkovca (vid. nap. 106, 140. i 141).

224 Na *Đurđevića Tari*, na putu Žabljak — Pljevlja, postojao je veliki most preko Tare, dugačak 370 metara, na pet lukova, čiji se srednji, najveći luk raspona 116 metara dizao preko 160 metara iznad normalnog vodostaja rijeke. Bio je to jedini

drumski prelaz preko Tare (koja se od Mojkovca do Šćepan-polja probija kanjonom) kojim je neprijatelj sa sjevera, iz Sandžaka, mogao ugroziti slobodnu teritoriju Durmitorskog NOP odreda. Postojalo je još nekoliko prelaza preko Tare (kod Uzlupa, Tepaca i Lever Tare), ali samo za pješake i stoku. Da bi spriječio eventualni prodor italijanskih i četničkih snaga iz rejona Pljevalja prema Žabljaku, naročito motorizovanih jedinica, vrhovni komandant je naredio da se most na Đurđevića Tari poruši. Rušenjem mosta, koje je izvršeno početkom maja, rukovodio je inženjer Lazar Jauković, koji je pre rata učestvovao i u njegovom građenju. Njega su Italijani uhvatili i kod porušenog mosta strijeljali.

225 Misli se na 1. i 2. proletersku brigadu i na situaciju na frontu u rejonu Jahorine, Glasinca i dolina Prače i Drine koji su one držale (vid. nap. 216).

226 Odnosi se na neuspješna dejstva protiv četnika na kolašinskom frontu, u kojima su partizanske snage pretrpjele znatne gubitke (vid. nap. 502.u 9. tomu i nap. 222).

227 Odnosi se na 5. (Šumadijski) bataljon 1. proleterske brigade koji je Vrhovni komandant namjeravao da zajedno s 1. bataljonom uputi u Crnu Goru. Zbog izmijenjene situacije na frontu prema Čajniču, gdje je došlo do nastupanja jednog puka italijanske divizije »Pusterija«, odustalo se od upućivanja Šumadijskog bataljona u Crnu Goru, i on je angažovan prema Čajniču (vid. nap. 140).

228 Prateći razvoj neprijateljske ofanzive koja je tih dana počela (operacija »Trio«), Tito je ocijenio da je ona usmjerena k dolinama Prače i Drine, na slobodnu teritoriju u rejonu Kalinovik — Rogatica — Višegrad — Čajniče —Goražde — Foča, i da postoji opasnost da ta teritorija bude izgubljena. U tom bi slučaju i radio-stanica Vrhovnog štaba, koja je bila priključena na električnu mrežu (vid. nap. 185.u 9. tomu), bila lišena struje (iz centrale u Mesićima, na Prači), te bi se morala napajati iz akumulatora. U vezi s tim iskrsao je problem punjenja akumulatora (vid. nap. 41).

229 Izvršavajući zadatak koji joj je postavljen planom zajedničke njemačko-italijansko-ustaške ofanzive u istočnoj Bosni (operacija »Trio«) da izbije na Drinu i posjedne položaje na njenoj desnoj obali od Višegrada do Goražda u cilju sprečavanja povlačenja partizanskih snaga iz rejona Rogatice na jug i jugoistok, u pravcu Foče i dolina Ćeotine i Tare — italijanska 5. alpinska divizija »Pusterija« je 22. aprila 1942. preduzela snažan napad iz Pljevalja u pravcu Goražda. Nadirući duž komunikacije Pljevlja — Boljanići — Metaljka — Čajniče, Italijani i četnici nisu naišli na veći otpor dvaju bataljona Pljevaljskog NOP odreda koji su se usljed nepodesnog terena povukli s linije Dabovina — Krće do Kovač-planine, gdje su, zajedno s još jednim bataljonom (koji se nalazio u Metaljci), organizovali odbranu. Narednog dana vođene su borbe duž puta za Metaljku. Zahvaljujući velikoj nadmoćnosti, Italijani su slomili otpor partizanskih jedinica i zauzeli Metaljku, a narednog dana, 24. aprila poslije podne, ušli i u Čajniče.

230 Odnosi se na dejstva njemačke 718. divizije, koja je, zajedno s pet domobranskih bataljona, 22. aprila preduzela nastupanje s linije Bogovići (na Romaniji) — Sokolac — Han-Pijesak k Rogatici i dalje na jug, da bi izbila u doline Prače i Drine, na liniju Podgrab — Renovica — Mesići — Ustiprača — Višegrad. Do većih borbi na ovom frontu nije došlo, jer su se dijelovi 1. i 2. proleterske brigade i mještanskih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica, po naređenju Vrhovnog štaba, povukli na jug, na desnu obalu Prače i Drine, da bi izbjegli frontalnu borbu i sačuvali ljudstvo.

231 Misli se na napuštanje Goražda, Čajniča, Trnova i Foče, kojima je krajem aprila i početkom maja 1942. zaprijetila opasnost da budu zauzeti od strane njemačkih i italijanskih trupa (njemačke 718. divizije i italijanskih divizija »Pusterija« i »Taurinenze«).

232 Odnosi se na trupe italijanske alpinske divizije »Taurinenze« koje su, krajem aprila 1942. prebačene vozom iz Hercegovine u rejon Sarajeva, da bi uzele učešće u zajedničkoj njemačko-italijanskoj ofanzivi u istočnoj Bosni (operacija »Trio«)

nastupajući preko Igmana i Trebevića u pravcu Trnova, na slobodnu teritoriju Kalinovičkog NOP odreda.

233 Ustaška policija u Sarajevu je sredinom aprila 1942. izvršila novu provalu ilegalne organizacije KPJ, koja je uspjela da otkloni posljedice otkrivanja kurirske veze s Vrhovnim štabom (vid. nap. 495. u 9. tomu). Ovog puta je organizaciji nanesen još teži udarac, jer je oko 200 članova KPJ, SKOJ-a i saradnika NOP-a bilo uhapšeno. (vid. nap. 125).

234 U zapadnim savezničkim zemljama, naročito u Engleskoj i SAD, preko štampe, radija i drugih sredstava javnog informisanja, popularisan je Draža Mihailović kao vođ ustanika i organizator pokreta otpora u Jugoslaviji. Borbe koje su partizanske jedinice vodile protiv okupatora, kvislinga i četnika, koji su se stavili u službu okupatora, pripisivane su Draži Mihailoviću i njegovoj četničkoj »vojsci u otadžbini«. Tito je u svojim telegramima koje je slao Dimitrovu (Izvršnom komitetu Kominterne) tražio da se obustavi kampanja popularisanja četnika, da se oni žigošu kao izdajnici i da se istina o Jugoslaviji prezentira svjetskoj javnosti. Mnogobrojna objašnjenja, apeli, optužbe, protesti ostajali su, međutim, bez rezultata, jer zvanični krugovi SSSR-a nisu dozvolili da se javno kao izdajnik napada ministar jedne savezničke zemlje i time pogoršavaju odnosi sa zapadnim saveznicima, koji su ga podržavali (vid. nap. 480. u 9. tomu).

235 Odnosi se na napad istočnobosanskih, hercegovačkih i crnogorskih partizanskih jedinica i 3. bataljona 2. proleterske brigade na ustaško uporište Borač 17. i 18. aprila 1942. (vid. nap. 181).

236 Još od februara 1942. očekivalo se da će sovjetski avioni spustiti na improvizovani aerodrom kod Žabljaka u Crnoj Gori ratni materijal. U radio-kontaktima koje je Tito održavao sa Izvršnim komitetom Kominterne bilo je dogovoreno da avioni dopreme i drugi ratni materijal (vid. nap. 410. u 9. tomu).

237 U svom telegramu upućenom 11. marta 1942. Izvršnom komitetu Kominterne, Tito je naveo imena nekolicine članova Vrhovnog štaba (svoje, Arsa Jovanovića, Vlada Popovića, Sretena Žujovića, Ivana Milutinovića i Svetozara Vukmanovića), koja je trebalo potpisati na proglasu koji je Vrhovni štab trebalo da uputi narodima porobljene Evrope (vid. str. 102. u 9. tomu).

238 Misli se na Radio-stanicu »*Slobodna Jugoslavija*« (vid. nap. 583. u 9. tomu), na Radio-Moskvu i druge (legalne i ilegalne) radio-stanice koje su bile pod kontrolom ili uticajem komunističkih partija i naprednih, liberalnih krugova.

239 Otkako je, sredinom marta 1942, napustio Zagreb i prešao u Ljubljanu, Edvard Kardelj, član Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (pseudonim Birk), nije imao vezu s Titom, odnosno Centralnim komitetom KPJ u Foči (vid. nap. 68). Zbog provale u Sarajevu početkom aprila 1942, kurirska veza sa Zagrebom je bila prekinuta, tako da u Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab nisu stizali izvještaji iz Hrvatske i Slovenije i iz drugih krajeva (Srbije, Makedonije, Vojvodine) koji su se sticali u Zagrebu i odatle, ilegalnim kanalima, slati preko Sarajeva, u Foču. Pošto se u Zagrebu nalazio radio-telegrafista Kominterne Josip Kopinič (pseudonim Valdes, Vazduh), koji je održavao radio-vezu s Izvršnim komitetom Kominterne, Tito je vidio jedinu mogućnost da podatke o Kardelju i o stanju u Zagrebu dobije od Kopiniča, posredstvom Kominterne.

240 *Arso Jovanović*, načelnik Vrhovnog štaba NOP i DVJ, otišao je 24. aprila 1942. iz Foče ka Goraždu da bi rukovodio dejstvima jedinica na frontu od Jahorine do Čajniča, gdje je došlo do borbi s njemačkim, italijanskim i ustaško-domobranskim trupama koje su izvodile operaciju »Trio«. Pošto se on nalazio bliže Štabu Kalinovičkog NOP odreda, Vrhovni komandant mu je naložio da tome štabu prenese njegovo naređenje.

241 Prilikom napada na ustaško uporište *Borač*, 17. i 18. aprila 1942, neke jedinice Fočanskog dobrovoljačkog odreda nisu izvršile zadatak, što je omogućilo

znatnom broju ustaških milicionera da se probiju iz okruženja i izbjegnu uništenje. Ocjenivši da se radilo o svjesnoj sabotaži bivših četnika koji su se uvukli u dobrovoljačke jedinice, Operativni štab kalinovičkog sektora (komandant Rade Hamović) preduzeo je oštre mjere protiv osumnjičenih petokolonaša: strijeljano je 15 ljudi, među kojima komandiri 1. i 2. miljevinske čete Zakmurskog bataljona, jedan kurir i jedan odbornik.

242 Riječ je o represivnim mjerama protiv četnika u selu Gradini (blizu Kalinovika) koji su vršili napade na partizane.

243 Pošto su istočnobosanske dobrovoljačke jedinice bile pretežno sastavljene od ljudstva koje je ranije (do rasula izazvanog u toku njemačko-ustaške ofanzive januara 1942. godine, izdajom njihovih vođa koji su sklopili sporazume s Nijemcima) bilo u četničkim jedinicama i koje je bilo dosta nesigurno, dezorijentisano, podložno uticaju četničke propagande, Vrhovni štab je u dobrovoljačke jedinice uputio izvjestan broj političkih i vojnih starješina iz proleterskih brigada da bi svojim prisustvom i radom konsolidovali te jedinice. Tako je za načelnika štaba Drinskog dobrovoljačkog odreda bio postavljen Vaso Jovanović, zamjenik komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade. Komandant Drinskog dobrovoljačkog odreda Gojko Krezović, jedan od istaknutih vođa ustanika u srezu Goražde, pristupio je sa svojom četničkom jedinicom partizanima 26. januara 1942, prilikom njihovog ulaska u Goražde (vid. nap. 397. u 8. tomu). U toku njemačko-četničke ofanzive u istočnoj Bosni, krajem aprila 1942, pod uticajem četničke propagande, došlo je do osipanja dobrovoljačkih jedinica. Tada su neki četnički elementi u Drinskom odredu pohapsili političke komesare i načelnika štaba odreda.

244 Sumnje u izdaju *Gojka Krezovića*, komandanta Drinskog dobrovoljačkog odreda, i bojazan da će prići Italijanima, nisu bili opravdani. Kao rodoljub, on je bio čvrsto vezan za narodnooslobodilačku borbu. Kada je, pod uticajem četničke razbijačke aktivnosti, došlo do raspada njegovog odreda, krajem aprila 1942, on se s oko 30 svojih boraca odmetnuo ne želeći da napusti svoj kraj. Na intervenciju jedinica 2. proleterske brigade odmah je pustio pohapšene komuniste. Krezović nije postao izdajnik, već je sa svojom grupicom saboraca nastavio borbu protiv okupatora. Poginuo je kao oficir NOVJ u borbi protiv Nijemaca, krajem 1943.

245 Odnosi se na prodor italijanske divizije »Pusterija« iz Pljevalja preko Čajniča ka Goraždu od 22. do 25. aprila 1942. Zbog slabe koordinacije dejstava jedinica Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak, Štaba 2. proleterske brigade i Štaba Drinskog dobrovoljačkog odreda, čije su se jedinice nalazile na tom frontu zatvarajući pravac od Pljevalja prema Čajniču, Goraždu i Foči, italijanske trupe su izvršile dubok prodor na slobodnu teritoriju, sve do Drine, ne naišavši na veći otpor partizanskih snaga. Štab 2. proleterske brigade je namjeravao da 23. aprila uputi jedan svoj bataljon na brdo Kozaru, jake položaje na drumu Čajniče — Goražde, ali je od te namjere odustao kada je saznao da je te položaje posjeo bataljon Drinskog dobrovoljačkog odreda. Taj se bataljon, međutim, bez otpora povukao pred italijanskim trupama, koje su produžile nastupanje ka Goraždu. Očekujući dejstvo Drinskog odreda, 2. proleterska brigada je ostala neaktivna propustivši priliku da dejstvuje bočno na italijanske kolone (vid. nap. 229).

246 Štab 2. proleterske brigade, koji je dobio zadatak da, zajedno sa sandžačkim jedinicama, Drinskim dobrovoljačkim odredom i dijelovima 1. proleterske brigade, organizuje odbranu prema italijanskim trupama koje su nastupale iz rejona Pljevalja ka Čajniču i Goraždu, nije od 22. do 25. aprila 1942. održavao neposrednu vezu s Vrhovnim štabom. Po pristizanju na određenu teritoriju, u rejonu Čajniča, Štab 2. proleterske brigade je, 23. aprila uveče, prenio telefonom s Kozare, brda iznad druma Čajniče — Goražde, izvještaj Vrhovnom štabu preko Štaba 1. proleterske brigade. Sljedeći izvještaj upućen je tek 25. aprila ujutru. Vrhovni štab je kritikovao nemarnost Štaba 2. proleterske brigade zbog neažurnosti u slanju izvještaja.

247 Strahujući od brzog prodora italijanske divizije »Pusterija« iz rejona Pljevalja preko Čajniča ka Drini, čime bi neprijatelju, po prelasku na lijevu obalu Drine preko mostova u Goraždu i Ustiprači, bilo olakšano nastupanje duž druma i željezničke pruge k Foči, Vrhovni štab je preduzeo mjere da zadrži italijanske trupe na desnoj obali Drine i ne dozvoli im prelazak na lijevu obalu. U tom cilju su 24. aprila u Goraždu srušena sva tri mosta preko Drine (dva željeznička i jedan drumski), a prethodno su u dijelu grada na desnoj obali zapaljene neke zgrade, među kojima i željeznička stanica. Istovremeno je uništen i most u Ustiprači. Rušenja su izvršili borci minerskog voda Vrhovnog štaba, čijom je akcijom rukovodio Vladimir Smirnov, rukovodilac inženjerije. Veliki željeznički most je srušen s dosta teškoća: pošto se nije raspolagalo trotilom, morao se upotrijebiti običan rudarski i građevinski »prašnati« eksploziv. Na masivnu gvozdenu konstrukciju visokog mosta Smirnov i jedan borac inženjerac ugradili su 52 mine. Pošto nisu imali uređaje za električno paljenje mina, morali su se 52 puta penjati na visoku konstrukciju da bi postavili i ispalili svaku minu pojedinačno. Drugi željeznički most, onaj manji, nizvodno od Goražda, srušen je brže i lakše.

248 Odnosi se na *radio-stanicu Vrhovnog štaba* koja se nalazila u Goraždu. Kada su Italijani 24. aprila 1942. izbili na Drinu, kod Goražda, radio-stanica je evakuisana u Foču, odnosno u Brod na Drini, gdje je u postrojenjima šumske industrije postojao generator koji se mogao koristiti za napajanje akumulatora strujom.

249 Odnosi se na zajedničku njemačko-italijansko-kvislinšku ofanzivu na oslobođenu teritoriju u jugoistočnoj Bosni, Sandžaku, Hercegovini i Crnoj Gori u proljeće 1942. Njemačke, italijanske i ustaško-domobranske trupe su 22. aprila počele napade s polukružne osnovice Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak — Višegrad — Pljevlja k slobodnoj teritoriji u rejonu Rogatica, Prača, Goražde, Čajniče. Početkom maja neprijateljska ofanziva se proširila i na područje Trnova, Kalinovika, Jahorine i Foče. Istovremeno su italijanske i četničke snage izvodile ofanzivne operacije protiv partizanskih snaga u Crnoj Gori i Hercegovini. Tako je ofanziva udruženih okupatorskih i kvislinških snaga zahvatila prostranu teritoriju između mora, Neretve, Prače, Drine, Lima i Zete i razbuktala se u teške dvomjesečne borbe koje su se završile gubitkom slobodnih teritorija istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, osipanjem dobrovoljačkih i jednog dijela partizanskih jedinica i povlačenjem glavnine partizanskih snaga u planinsko područje u međurječju Sutjeske, Pive i izvorišnog dijela Neretve (širi rejon Zelengore i Vučeva).

250 U operacijama koje su okupatorske i četničke snage krajem aprila i u toku maja 1942. izvodile protiv partizanskih jedinica na teritoriji zapadnog Sandžaka, učestvovale su i nedićevske trupe pod komandom majora Miloša Glišića i kapetana Vučka Ignjatovića. Bile su to, u stvari, četničke jedinice koje su bile kod okupatora legalizovane kao trupe Milana Nedića. One su prebačene iz Srbije u dolinu Lima (Nova Varoš — Prijepolje), odakle su, pod komandom majora Z. Ostojića, šefa Operativnog odjeljenja četničke Vrhovne komande, zajedno sa četničkim odredom majora Petra Baćovića, uzele učešća u borbama protiv partizana do početka juna iste godine, kada su povučene u Srbiju.

251 Riječ je o kombinacijama Nedića i majora Dangića, vođe istočnobosanskih četničkih jedinica, da se znatan dio istočne Bosne (17 srezova) izdvoji iz NDH i pripoji Srbiji. U vezi s tim vođeni su u Beogradu početkom februara 1942. godine razgovori s predstavnicima njemačkih vojnih vlasti, koji su se završili neuspješno (vid. nap. 47).

252 Odluka Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba donijeta u drugoj polovini januara 1942. da se od ljudstva koje se kolebalo i bilo spremno da se pod rukovodstvom Vrhovnog štaba bori protiv okupatora i ustaša, uglavnom za zaštitu svojih sela, stvore dobrovoljačke jedinice (vid. nap. 367. u 8. tomu), sprovedena je samo u istočnoj, a djelimično i u zapadnoj Bosni. U drugim krajevima zemlje uslova za stvaranje takvih jedinica nije bilo. Mada je ovom naredbom Vrhovnog štaba o

dopuni naziva Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku bila najavljena namjera da se i u toj pokrajini stvore dobrovoljačke jedinice, nijedna takva jedinica nije bila formirana, niti su pak učinjeni bilo kakvi pokušaji u tom pravcu, jer kada je Vrhovni štab izdao ovo naređenje, borbe između partizana i četnika u Crnoj Gori su dobile tolike razmjere da su se razbuktale u građanski rat i nije bilo nikakvih uslova za formiranje dobrovoljačkih jedinica. Uostalom, tada su se i istočnobosanske dobrovoljačke jedinice, koje su se i inače jedva održavale, počele osipati i raspadati.

253 Dotadašnji Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku nije djelovao kolektivno kao rukovodeći vojni organ. Dužnost komandanta Glavnog štaba je obavljao Ivan Milutinović, član Politbiroa CK KPJ, a načelnika štaba nije bilo. Tito je na predlog delegata Vrhovnog štaba Milovana Đilasa, koji je u svom pismu od 11. aprila 1942. izvijestio Tita o situaciji u Crnoj Gori i o potrebi reorganizovanja komandovanja, imenovao novi Glavni štab za Crnu Goru i Boku (vid. nap. 137).

254 Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku se dugo, od ustanka do aprila 1942, nalazio u rejonu Podgorice (Titograda), a zatim je, zbog pogoršanja situacije nastale jačanjem četnika u tom kraju, prešao na teritoriju Nikšićkog NOP odreda, u selo Gornje Polje kod Nikšića.

255 U Crnoj Gori su vojne jedinice oduvijek bile formirane na *teritorijalnom principu:* pripadnici jednog užeg regiona, odnosno plemena, formirali su zasebnu jedinicu (brigadu, bataljon). Pošto su plemenske i bratstveničke veze tradicionalno bile veoma čvrste, to su i u toku ustanka, kao i kasnije, u prvoj ratnoj godini, partizanske jedinice (odredi, bataljoni, čete) bile formirane na istom principu. Pa i kasnije, u 4. i 5. crnogorskoj brigadi, vodilo se računa o tome da pripadnici istog bratstva i plemena budu svrstani zajedno, u istu jedinicu, jer je to, između ostalog, doprinosilo većoj unutrašnjoj čvrstini i koheziji. Prilikom formiranja udarnih bataljona, u proljeće 1942, kada se vršilo odabiranje ljudstva, nastojalo se da se ono izmiješa, da se u istu jedinicu uključe borci iz raznih krajeva, odnosno plemena.

256 Naređenje o formiranju *komandi područja* na oslobođenim teritorijama koje je Vrhovni štab uputio Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku predstavljalo je dalju razradu propisa o zadacima i ustrojstvu narodne vlasti u oslobođenim krajevima donijetih početkom februara 1942. i poznatih kao »*Fočanski propisi*« (vid. nap. 485.i 486.u 8. tomu). U tom naređenju su nabrojani zadaci komandi područja, bez detaljnijih uputstava i objašnjenja. Početkom maja formirane su komande područja Durmitorskog i Nikšićkog NOP odreda, ali su one zbog napuštanja slobodne teritorije tih odreda ubrzo prestale da postoje. Tek je septembra 1942. Vrhovni štab izdao Naredbu o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti, u kojoj je naloženo da se na oslobođenim teritorijama širom zemlje »sprovede organizacija pozadinskih vojnih vlasti obrazovanjem komandi područja, komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža«. U naredbi su data detaljna uputstva o ustrojstvu i dužnostima pozadinskih vojnih vlasti (»Zbornik«, tom II, knj. 6, dok. br. 8).

257 Vrhovni štab je marta 1942. izdao *uputstvo o dužnostima partizanskih straža* na osnovu kojeg su bili formirani ti organi komandi mjesta i štabova odreda na oslobođenoj teritoriji (vid. str. 183. u 9. tomu).

258 *Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada* izdao je Vrhovni štab NOP i DVJ krajem februara 1942. godine, a objavljen je u »Biltenu Vrhovnog štaba« br. 14—15 za februar—mart 1942. godine. Njime je bila određena organizaciona struktura brigada, a poslužio je i kao uzor za formiranje i organizovanje partizanskih odreda, bataljona i četa. Po uzoru na njega izrađen je i *Statut udarnih partizanskih bataljona* (sačuvan je jedan koji nosi pečat Štaba Durmitorskog NOP odreda).

259 Misli se na neke odredbe koje je *Statut proleterskih brigada* predviđao u pogledu obaveza boraca (spremnost za dejstvo van zavičajnih teritorija, odnosno »gde god je to potrebno«, amblemi i oznake: crvena zastava sa srpom i čekićem, stroge odredbe o disciplini i sl.).

260 Početkom marta 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je izdao *naredbu o oznakama vojnih i političkih starješina u jedinicima NOP i DVJ:* desetara, vodnika, komandira četa, komandanata bataljona, odreda, grupa odreda i brigada, članova glavnih štabova i političkih komesara. Naredba je objavljena u »Biltenu Vrhovnog štaba« br. 14—15 za februar—mart 1942. godine (vid. nap. 349. u 9. tomu).

261 Vrhovni štab NOP i DVJ je u toku marta i aprila 1942. izdao više naređenja Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku i njegovim delegatima na »kolašinskom frontu«, kao i štabovima Durmitorskog i Komskog NOP odreda, u kojima je dao uputstva o načinu vođenja borbi. Najznačajnije naređenje, na koje se ovde misli, jeste ono koje je Tito uputio 6. aprila Štabu Durmitorskog NOP odreda, u kome su detaljno precizirana mnoga pitanja koja su se ticala dejstava partizanskih jedinica na frontu protiv četnika u rejonu Kolašina, Mojkovca, Sinjajevine i Morače (vid. str. 194. u 9. tomu).

262 General Bader, komandant svih trupa (njemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih) koje su učestvovale u ofanzivi protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni (operacija »Trio«), izdao je 25. aprila 1942. proglas kojim je pozvao stanovništvo na »red i mir« i na lojalnost i poštovanje vlasti NDH, prijeteći smrtnim kaznama svima koji ne predaju oružje i pruže otpor.

263 Pred nastupanjem njemačkih i ustaško-domobranskih trupa s linije Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak — Žepa ka Glasincu i Rogatici, partizanske snage su se povlačile na jug, preko rijeke Prače. Gotovo sve dobrovoljačke jedinice su se raspale, a i neke istočnobosanske partizanske jedinice su bile zahvaćene krizom, napustivši gotovo bez otpora slobodnu teritoriju. Vrhovni štab je neke dijelove Romanijskog, Rogatičkog i Drinskog odreda vratio na njihovu teritoriju, ali se oni nisu uspjeli održati (održale su se samo pojedine grupe boraca).

264 Pošto su do 29. aprila 1942. ovladale teritorijom sjeverno od linije Sarajevo — Renovica — Ustiprača — Višegrad okončavši uspješno operaciju »Trio I«, njemačke i ustaško-domobranske trupe su se naredna četiri dana zadržale na Prači, pripremajući se za nastavak dejstava južno od te rijeke, preko Jahorine ka Goraždu i Foči (za tzv. operaciju »Foča«). I italijanske snage su dobile zadatak da učestvuju u ovoj operaciji: divizija »Pusterija« desnom obalom Drine k Foči, divizija »Taurinenze« preko Igmana i Trnova takođe k Foči, a divizija »Kaćatori dele Alpi« iz Hercegovine ka Kalinoviku i Foči. Napad divizije »Taurinenze« je otpočeo 2. maja, a njemačka 718. divizija je krenula u nastupanje preko Prače 4. maja.

265 Odnosi se na prodor italijanske divizije »Pusterija« iz rejona Pljevalja preko Čajniča do Goražda i na rušenje mostova u Goraždu i Ustiprači koje su 24. aprila 1942. izvršili inžinjerci Vrhovnog štaba da bi spriječili prelazak italijanskih trupa na lijevu obalu Drine, kuda su vodile željeznička i drumska komunikacija k Foči (vid. nap. 247).

266 Italijanski avioni su u toku 24, 25, 26. i 28. aprila 1942. u više navrata bombardovali žičani most na Tari kod Šćepan-polja. Bombardovanje s velike visine (oko 2000 metara) nije bilo efikasno. Ni kasnija bombardovanja mosta nisu bila uspješna. Most su srušili partizani 14. maja 1942. da bi spriječili prelazak italijanskih trupa na lijevu obalu Tare.

267 Odnosi se na dejstva protiv četnika na tzv. kolašinskom frontu, u kojima su već puna dva mjeseca (marta—aprila 1942) bile angažovane znatne partizanske snage iz Crne Gore. Vrhovni štab je planirao zamašniji napad na Kolašin i Mojkovac u cilju razbijanja četničkih snaga koje su se u tom rejonu učvrstile.

268 U toku aprila 1942. godine formirana su *tri komska udarna bataljona:* 1. bataljon, jačine 140 boraca, sastavljen od donjomoračkih i nikšićkih partizana (komandant Gligo Mandić, politički komesar Pero Lalović), 2. bataljon, jačine 130 boraca, sastavljen od gornjomoračkih partizana i 50 Nikšićana (komandant Dušan Dragović, politički komesar Vojislav Mašković), 3. bataljon »Aleksa Đilas«, jačine

170 partizana (komandant Nenad Rakočević, politički komesar Novica Rakočević). Postojao je još i Beranski udarni bataljon jačine oko 50 boraca. Sva četiri bataljona imala su 12. maja 406 boraca.

269 Odnosi se na direktivno pismo koje je vrhovni komandant Tito uputio 17. aprila 1942. delegatu Vrhovnog štaba u Crnoj Gori Milovanu Đilasu (vid. str. 47).

270 Milovan Đilas, član Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DVJ, bio je upućen u Crnu Goru 15. marta 1942. (zajedno sa Svetislavom Stefanovićem, Mitrom Bakićem i Mitrom Mitrović, instruktorima CK KPJ) da bi partijskom i vojnom rukovodstvu pomogao u preodolijevanju krize koja je zbog četničke izdaje zahvatila NOP u toj pokrajini.

271 Odnosi se na uspješnu akciju koju je 25. aprila 1942. izveo 1. hercegovački udarni bataljon. On je kod sela Slivlja, na komunikaciji Nevesinje — Gacko, iz zasjede napao prethodnicu 260. puka divizije »Murđe« (koji je, zajedno sa 52. pukom divizije »Kaćatori dele Alpi«, imao zadatak da deblokira garnizon u Gacku) i poslije petočasovne borbe razbio ju je, nanijevši joj velike gubitke (poginulo je 18, ranjeno 32, a zarobljeno 45 vojnika) i zaplijenivši znatnu količinu oružja i opreme (2 mitraljeza, 5 puškomitraljeza, 60 pušaka i drugog ratnog materijala). Bataljon je imao samo 4 ranjena borca.

272 List »*Saopštenja Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku*« je izlazio povremeno od 26. oktobra 1941. do 11. maja 1942. godine. Izašlo je 11 brojeva. Komplet »Saopštenja« štampan je u »Zborniku građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore«, knj. II, Titograd, 1959.

273 Vrhovni štab NOP i DVJ je marta 1942. odlučio da svaki borac, kao dokaz svog identiteta, posjeduje »*Partizanski list*«, neku vrstu legitimacije. U tom cilju su u Foči izrađeni jednoobrazni formulari i dostavljeni štabovima jedinica da ih oni popune i dodijele svakom borcu. Na prednjoj strani je u zaglavlju stajao naslov: »Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije«, a po sredini: »Partizanski list« i pečat Vrhovnog štaba. Na poleđini »Partizanskog lista« unijeti su lični podaci: ime i prezime, godina i mjesto rođenja, zanimanje, bračno stanje, da li je služio vojsku, rod oružja, datum stupanja u partizane i naziv jedinice. »Partizanski list« je imao svoj broj evidencije, a ovjeravali su ga komandir i politički komesar čete, odnosno bataljona, svojim potpisima i pečatom štaba.

274 Riječ je o *Velimiru Kneževiću*, koji se od kraja februara 1942, kao politički komesar Kombinovane čete Durmitorskog NOP odreda, nalazio u Sandžaku, u rejonu Šahovića i Bijelog Polja, a zatim u rejonu Mojkovca, u borbi protiv četnika (vid. nap. 248. u 9. tomu). Aprila 1942. postao je član novoimenovanog Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku i sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a.

275 Odnosi se na *1. bataljon* 1. proleterske brigade, koji je Vrhovni štab 15. aprila 1942. uputio iz Foče u Crnu Goru, na teritoriju Durmitorskog NOP odreda. Sve do 6. maja taj je bataljon kao rezerva bio zadržan u rejonu Žabljaka.

276 Odnosi se na plijen u namirnicama i stoci do kojeg se došlo prilikom zauzimanja ustaškog uporišta Borač (vid. nap. 205).

277 Riječ je o *Omladinskom bataljonu Durmitorskog NOP odreda* koji je formiran na Žabljaku sredinom aprila 1942. (vid. nap. 36).

278 Riječ je o *Velimiru Jakiću*, političkom komesaru Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak.

279 Umjesto *Velimira Terzića*, koji je određen na novu dužnost, Glavni štab NOP odreda za Sandžak je za komandanta Bjelopoljskog NOP odreda odredio *Žarka Vidovića*, dotadašnjeg komandanta Pljevaljskog NOP odreda. Dužnost komandanta Pljevaljskog NOP odreda preuzeo je Velimir Jakić, politički komesar Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak, koga je na tom položaju zamijenio Momir Bošković.

280 Riječ je o molbi rukovodstva Kominterne upućene telegramom Titu da se preko Jugoslavije, partizanskim kanalima, prebace u Austriju neki partijski funkcioneri, vjerovatno članovi Centralnog komiteta KP Austrije. Telegram Kominterne nije sačuvan (ili nije dostupan), tako da se ne može utvrditi kako je bio zamišljen dolazak austrijskih komunista iz Sovjetskog Saveza u Jugoslaviju. Vjerovatno se mislilo na njihovo spuštanje padobranima na oslobođenu teritoriju kod Žabljaka, u Crnoj Gori, gdje je bio pripremljen provizorni aerodrom.

281 Odnosi se na napad 1. hercegovačkog udarnog bataljona na jednu kolonu iz sastava italijanske divizije »Murđe«, koja je nastupala iz Nevesinja za Gacko (vid. nap. 271).

282 Riječ je o dolasku italijanske divizije »Murđe«, jačine 8300 ljudi, koja je aprila 1942. prevezena iz Barija, Italija, u Dubrovnik i Metković, a odatle transportovana u rejon Mostara da bi pojačala snage 6. armijskog korpusa, koje su se pripremale za operacije protiv partizanskih jedinica u Hercegovini. Krajem aprila iz Mostara je prevezena željeznicom u Alipašin Most, kod Sarajeva, alpinska divizija »Taurinenze«, jačine 14 400 ljudi, da bi učestvovala u zajedničkoj njemačko-italijanskoj ofanzivi protiv partizanskih snaga u jugoistočnoj Bosni (operacije »Trio« i »Foča«).

283 Misli se na prodor jednog puka italijanske divizije »Pusterija« iz Pljevalja preko Čajniča do Goražda, gdje je bio zadržan na desnoj obali Drine (vid. nap. 229. i 247).

284 Riječ je o borbi koju je jedna četa 2. bataljona 2. proleterske brigade vodila noću 27/28. aprila 1942. s manjom italijanskom jedinicom kod sela Kozare, na putu Čajniče — Goražde. Dva kamiona s vojnicima koja su se kretala iz Goražda k Čajniču naišla su na zasjedu partizana. U kratkoj borbi izbačeno je iz stroja oko 20 italijanskih vojnika, a partizani su imali jednog ranjenog borca.

285 Podaci o koncentraciji novih italijanskih trupa u Pljevljima i o njihovoj brojnoj snazi (10 000 vojnika) nisu bili sasvim tačni i njih je Vrhovni štab dobio od Štaba 2. proleterske brigade. Brojno stanje trupa u Pljevljima u to vrijeme bilo je znatno manje (oko 2500 vojnika).

286 Nastupajući s polukružne osnovice Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak — Žepa prema blokiranoj Rogatici, njemačke i ustaško-domobranske trupe su 29. aprila 1942. izbile u dolinu rijeke Prače i na lijevu obalu Drine, od Ustiprače do Višegrada, završivši tako operaciju »Trio I« (ili operaciju »Rogatica«). Naredna četiri dana njemačke trupe su vršile pregrupisavanje pripremajući se za nastavak ofanzive južno od Prače, za takozvanu operaciju »Foča«, koja je počela tek 4. maja prelaskom preko Prače i nastupanjem preko Jahorine ka Goraždu i Foči (vid. nap. 230. i 264).

287 Odnosi se na proglas »vrhovnog njemačkog zapovjednika savezničkih snaga« generala Badera upućen stanovništvu istočne Bosne 25. aprila 1942. (vid. nap. 262).

288 Misli se na borbe koje su vođene protiv četnika. Na planini Ozrenu, kod Doboja, gdje je dejstvovao jedan od najjačih partizanskih odreda istočne Bosne (Ozrenski NOP odred), nastala je u drugoj polovoni aprila 1942. teška situacija izazvana pučem koji su izvršili četnički elementi. Partizani su bili prinuđeni da napuste Ozren, prepustivši tu, od ustaničkih dana slobodnu, teritoriju četnicima (vid. nap. 167). I na području Zenice, gdje je dejstvovao Zenički NOP odred (komandant Nikola Prodanović, politički komesar Miljenko Cvitković), došlo je krajem aprila 1942. do aktiviranja četnika, koji su ubrzo preuzeli vlast i prisilili partizane da napuste to područje. Od boraca Ozrenskog i Zeničkog NOP odreda formiran je krajem aprila 3. istočnobosanski udarni bataljon (vid. nap. 123).

289 U drugoj polovini aprila 1942. vođene su u rejonu Jajca i Mrkonjić-Grada borbe između 3. krajiškog NOP odreda i italijanskih i ustaško-domobranskih snaga.

Snage domobranskog 9. pješadijskog puka iz Jajca uspjele su 25. aprila da se probiju u Mrkonjić-Grad i deblokiraju jedan bataljon italijanske divizije »Bergamo«. Italijanska posada u Mrkonjić-Gradu je zatim zamijenjena domobransko-četničkom.

290 Velika provala koju je ustaška policija izvršila u sarajevskoj partijskoj organizaciji početkom aprila 1942. (vid. nap. 233) otkrila je i pristalice narodnooslobodilačkog pokreta među pripadnicima domobranstva NDH. Do kraja aprila uhapšena su dva viša i četiri niža oficira, jedan podoficir i šest vojnika. Većina ih je pripadala vojnoj vazduhoplovnoj jedinici u Rajlovcu kod Sarajeva. Istragom je utvrđeno da su uhapšeni pripremali akte sabotaže na vojnom aerodromu u Rajlovcu, održavali veze s partizanima i vršili propagandu za NOP.

291 Za potrebe svoje ratne privrede Nijemci su angažovali i radnu snagu iz okupiranih zemalja Evrope. Tako je 25. septembra 1941. u Njemačkoj bilo 2 100 000 stranih radnika, među kojima 108 600 Jugoslovena. Radna snaga je regrutovana na osnovu uredbi o obaveznoj službi rada, koje su okupatorske i kvislinške vlasti donijele, a izvjestan broj radnika je na rad otišao dobrovoljno, tražeći zaposlenje.

Najveći broj jugoslovenskih radnika je došao s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prema dosad poznatim podacima, u toku 1941. otišlo je iz NDH na rad u Njemačku: na osnovu sporazuma 79 922, a mimo ugovora još 60 000 radnika. Računajući i oko 35 000 ratnih zarobljenika srpske nacionalnosti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji su zadržani u zarobljeničkim logorima i bili angažovani kao radna snaga, krajem 1941. je sa teritorije NDH bilo u Njemačkoj 187 000 radnika. Ukupno je od maja 1941. do februara 1945. u Njemačkoj radilo 241 988 radnika s područja NDH.

Iz Srbije je na rad u Njemačku u toku 1941. poslato 32 000 radnika, a februara 1943. se na radu u Njemačkoj nalazilo oko 60 000 radnika.

Iz Slovenije je u toku 1942. poslato u Austriju 5000, a 1943. oko 12 000 radnika, dok je u Njemačku bilo upućeno 8000 radnika.

292 Odnosi se na *izvještaj* Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu (komandant Petar Drapšin, politički komesar Miro Popara) upućen 29. aprila 1942. Vrhovnom štabu (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 109).

293 Misli se na *pismo* koje je Centralni komitet KPJ 15. aprila 1942. uputio Okružnom komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu, rukovodstvima bataljonskih organizacija KPJ u narodnooslobodilačkim odredima istočne Hercegovine, političkim komesarima u Operativnom štabu i štabovima odreda i bataljona (vid. str. 19).

294 Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu je u selu Fatnici, kod Bileće, izdao bilten (umnožen na geštetneru) »*Borač — jedna sjajna akcija — jedna velika pobjeda, jedan veliki korak slobodi*«. Bilten je sadržao zajednički proglas vojnih i političkih rukovodstava Hercegovine narodu povodom značajne pobjede nad ustašama u Borču, 17. aprila 1942. i napise o izvođenju ove akcije, kao i pohvalu Vrhovnog štaba NOP i DVJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/261).

295 Riječ je o *Milentiju Popoviću, Milanu Radosavljeviću* i *Ljubinki Milosavljević*, koje su Centralni komitet KPJ i Centralni komitet SKOJ-a uputili 5. maja 1942. iz Foče u Hercegovinu kao svoje instruktore.

296 Po nalogu svoje vlade ministar spoljnih poslova SSSR-a V. Molotov je januara 1942. uputio diplomatskim predstavnicima akreditovanim u Kujbiševu notu o zvjerstvima njemačkih vlasti na okupiranoj teritoriji SSSR-a. Istim povodom Molotov je aprila 1942. uputio novu notu, o čemu je Tito bio obaviješten od strane Izvršnog komiteta Kominterne 2. maja 1942. (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/90).

297 Odnosi se na *izvještaj* Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu od 29. aprila 1942. (vid. nap. 292).

298 Italijansko-četnička ofanziva koja je u toku maja 1942. bila u punom jeku spriječila je Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu da u *zapadnoj Hercegovini formira partizanski odred.* U Hercegovini su tada postojala dva odreda: Sjevernohercegovački (komandant Vlado Šegrt, politički komesar Milija Stanišić) i Južnohercegovački (komandant Vlado Tomanović, politički komesar Vojin Popović).

299 *Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada* izdao je Vrhovni štab NOP i DVJ februara 1942. i objavio ga u svom »Biltenu« za februar—mart 1942. (vid. str. 55. u 9. tomu).

300 Do kraja aprila 1942. u Hercegovini su formirana četiri, a u maju iste godine još četiri *udarna bataljona.*

301 Misli se na nazive koje su pojedini bataljoni nosili: imena nacionalnih junaka (»Luka Vukajlović«, »Vladimir Gaćinović«, »Neđeljko Čabrinović«) ili geografskih pojmova (»Šuma«, »Ljubomir«, »Sitnica«, »Konjički«, »Bišina« itd.).

302 U Hercegovini, kao i u Crnoj Gori, u partizanskim jedinicama formiranim na teritorijalnom, odnosno užem regionalnom principu, ljudstvo koje je bilo povezano *plemenskim, bratstveničkim* srodstvom, nalazilo se u istoj jedinici — vodu, četi (vid. nap. 255).

303 Odluku o formiranju *komandi područja* na teritorijama partizanskih odreda Vrhovni štab je donio krajem aprila, ali je naređenja o njenoj realizaciji izdao samo Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku i Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu s kojima je tada imao neposrednu vezu (vid. nap. 256).

304 Odnosi se na uputstvo *Dužnosti partizanskih straža,* koje je Vrhovni štab izdao marta 1942. (vid. str. 183. u 9. tomu).

305 Vrhovni štab je planirao da poslije likvidiranja ustaških uporišta u Borču izvrši jednu zamašniju *akciju i na desnoj obali Neretve* (rejon Bjelemića, Rakitnice i Planine), kako bi stvorio povoljnije uslove za dejstva ka Konjicu i Prozoru i dalje, k dolini gornjeg Vrbasa i Dinari (vid. nap. 217. i »Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 99, 104. i 108).

306 Riječ je o neusaglašenosti planova Štaba Kalinovičkog NOP odreda (koji je predlagao da se poslije pada Borča dejstva nastave na desnoj obali Neretve) i Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu (koji je smatrao da uslovi za dejstvo u tom pravcu nisu povoljni). U svom pismu Vrhovnom štabu od 29. aprila 1942. Operativni štab je priznao da nije bio u pravu (»Zbornik«, tom IV, knj. 4, dok. br. 109).

307 Akcija na desnoj obali Neretve, koju su istočnobosanske i hercegovačke partizanske snage trebalo da preduzmu u prvoj polovini maja 1942, nije izvedena zbog neprijateljske ofanzive (»Trio«), odnosno nastupanja italijanskih divizija »Taurinenze« i »Kaćatori dele Alpi« iz rejona Sarajeva i Nevesinja ka Kalinoviku i Foči.

308 Riječ je o evakuaciji plijena (namirnica, stoke) iz Borča.

309 Izbijanjem na rijeku Praču, krajem aprila 1942, njemačke i ustaško-domobranske trupe su završile planiranu operaciju »Trio« i pripremale se da prvih dana maja, u novoj operaciji »Foča«, nastave dejstva na jug, ka Goraždu i Foči (vid. nap. 264. i 286).

310 Odnosi se na *pismo* koje je Milovan Đilas, opunomoćenik Vrhovnog štaba u Crnoj Gori, uputio iz Boana Vrhovnom štabu 27. aprila 1942. (»Zbornik«, tom II, knj. 3, dok. br. 174).

311 Riječ je o borbama s četnicima u rejonu *Užica, Užičke Požege, Ivanjice* i *Čačka* početkom novembra 1941. Dijelovi Užičkog i Čačanskog NOP odreda napali su 3. novembra četnike i poslije oštre borbe zauzeli Užičku Požegu. U ovom

napadu bile su angažovane i neke partizanske jedinice iz Sandžaka i iz Kraljevačkog NOP odreda.

312 Odnosi se na ofanzivu koju su njemačke, italijanske i kvislinške trupe (operacija »Trio«) izvodile potkraj aprila 1942. u jugoistočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini (vid. nap. 249).

313 Riječ je o nekim *nesuglasicama* između Milovana Đilasa i Moše Pijade, koji su se kao delegati Vrhovnog štaba nalazili u Crnoj Gori. Do nesporazuma je dolazilo uglavnom zbog neusaglašenih stavova oko angažovanja jedinica na sinjajevinskom frontu. Za vrijeme njihovog susreta u Boanu 22. aprila 1942, nesporazumi su izglađeni (»Zbornik«, tom II, knj. 3, dok. br. 169, 174).

314 Odnosi se na naređenja Vrhovnog štaba od 6, 10. i 16. aprila 1942. upućena delegatu Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu i štabovima Durmitorskog i Komskog NOP odreda (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 6; tom II, knj. 3, dok. br. 134, 148).

315 Po dolasku u Crnu Goru, gdje je, zajedno s Milovanom Đilasom i Svetislavom Stefanovićem, bio upućen od strane Vrhovnog štaba (vid. nap. 412. i 510. u 9. tomu), *Mitar Bakić* je boravio na teritoriji Lovćenskog NOP odreda da bi njegovom štabu i Okružnom komitetu KPJ Cetinje pomogao u radu na otklanjanju teškoća nastalih zbog pojačane aktivnosti protivnika NOP-a.

316 U pitanju je nesporazum: u svom pismu od 27. aprila 1942. Đilas je naveo da će iz Operativnog štaba Sinjajevina stići u Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku da bi pomogao Ivanu Milutinoviću (a ne u »neki okružni komitet«).

317 Riječ je o pripremama njemačkih i ustaško-domobranskih trupa za nastavak ofanzive južno od rijeke Prače (za operaciju »Foča«) (vid. nap. 264 i 286).

318 Odnosi se na italijansku alpinsku diviziju »Taurinenze«, koja je krajem januara 1942. stigla iz Torina (Italija) u Hercegovinu da bi učestvovala u proljećnoj okupatorskoj ofanzivi (operacija »Trio«). Divizija je od 20. do 26. aprila prevezena željezničkim transportima iz Mostara u Alipašin Most, kod Sarajeva, da bi iz Sarajevskog polja nastupala na jug, ka Kalinoviku i Foči (vid. nap. 232).

319 Riječ je o *Kalinovičkom NOP odredu* (naziv »*Trnovski odred*« nije bio tačan). Komandant odreda je bio Rade Hamović, a politički komesar Boriša Kovačević.

320 Misli se na *proslavu 1. maja 1942.* u oslobođenoj Foči. Na velikom skupu u dvorani duvanske stanice, u prisustvu Tita i članova CK KPJ i Vrhovnog štaba, govorio je u ime KPJ Ivo Lola Ribar, a uveče je priređena svečana večera uz umjetnički program. Sljedećeg dana je počelo sportsko takmičenje (u fudbalu, atletici, odbojci, šahu).

321 Odnosi se na jedinice *Drinskog dobrovoljačkog odreda* (komandant Gojko Krezović, politički komesar Milosav Milosavljević), koje su se pred nastupanjem njemačkih i ustaško-domobranskih trupa preko Glasinca k dolini Prače osipale (vid. nap. 243).

322 Izvršni komitet Kominterne je 2. maja 1942. uputio Titu sljedeću depešu (br. 59): »Dajte kratke biografske podatke o nama nepoznatim glavnim rukovodiocima partizanske vojske, uključivši naročito bivše jugoslovenske oficire, radi popularisanja preko ‚Slobodne Jugoslavije'« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/90). Na osnovu toga zahtjeva Tito je poslao ove podatke.

323 *Živorad (Žikica) Jovanović Španac* je već bio mrtav (poginuo 13. marta 1942), ali se o tome u Vrhovnom štabu nije znalo.

324 Nije poznato da li je Tito uputio Izvršnom komitetu Kominterne podatke i o drugim vojnim rukovodiocima, odnosno da li je uputio nastavak telegrama.

325 U *pismu* od 5. maja 1942. Štab Kalinovičkog NOP odreda (Operativni štab Kalinovik) je izvijestio Vrhovni štab da će njegove jedinice, zajedno s dva hercegovačka bataljona, napasti ustaška uporišta u Bjelemiću 8. maja (Arhiv VII, k. 3. reg. br. 15/3).

326 Odnosi se na nastupanje italijanske alpinske divizije »Taurinenze« u operaciji »Trio« (vid. nap. 318).

327 Misli se na predviđeni napad na ustaška uporišta na desnoj obali Neretve (vid. nap. 305).

328 Uz svoje pismo Štab Kalinovičkog NOP odreda je dostavio Vrhovnom štabu i *pismo Operativnog štaba za Hercegovinu*. Neizvjesno je, međutim, o kom se pismu radi (vjerovatno o nekom iz prvih dana maja 1942). Sačuvano je pismo Operativnog štaba od 27. aprila 1942. (A-VII, k. 3, reg. br. 33/1-a), ali je njega Štab Kalinovičkog NOP odreda dostavio Vrhovnom štabu 2. maja 1942.(A-VII, k. 1708. reg. br. 25/6).

329 Odnosi se na veliku proljećnu okupatorsko-kvislinšku ofanzivu u istočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini (operacija »Trio«), koja je izvođena u toku aprila i maja 1942. (vid. nap. 249), kao i na njemačko-ustašku ofanzivu u zapadnoj Bosni. koju su njemački i ustaško-domobranski štabovi planirali da izvedu u toku juna 1942.

330 Riječ je o proglasu generala Badera, komandanta trupa koje su izvodile operaciju »Trio«, od 25. aprila 1942. (vid. nap. 262).

331 U *Dnevnoj zapovijesti* Narodnog komesara odbrane SSSR-a J. V. Staljina od 1. maja 1942. (br. 130) stoji, između ostalog, sljedeće:

»Hitlerovski imperijalizam zauzeo je prostrane teritorije Evrope, ali on nije slomio volju evropskih naroda za otporom. Borba porobljenih naroda protiv režima njemačko-fašističkih razbojnika počinje da dobija opšti karakter. Sabotaže u vojnim fabrikama, dizanje u vazduh njemačkih slagališta, bacanje u vazduh njemačkih vojničkih vozova, ubistva njemačkih vojnika i oficira — postali su obična pojava u svim okupiranim zemljama. Cijelu Jugoslaviju i sovjetske krajeve koje su Nijemci okupirali zahvatio je požar partizanskog rata« (J. V. Staljin, *O velikom otadžbinskom ratu Sovjetskog Saveza*, »Kultura«, Beograd, 1947).

332 Do *ofanzive Crvene armije* koju je najavio Staljin nije došlo. Samo na odsjeku fronta kod Harkova sovjetske trupe su od 12. do 22. maja izvodile ofanzivne operacije ograničenog cilja. Situacija na istočnom frontu je, naprotiv, bila tih dana u znaku pripreme velike njemačke ljetnje ofanzive u pravcu Volge i Kavkaza.

333 U prvomajskoj *Dnevnoj zapovijesti* Staljina, u tački 4, stoji: »Naređujem svoj Crvenoj armiji — da se bori da 1942. godina bude godina sloma njemačko-fašističkih trupa i oslobađanja zemlje od hitlerovskih nitkova!« O uvjerenju u završetak rata u 1942. vid. autorovu bilješku na str. 49. u 8. tomu.

334 U istoj *Dnevnoj zapovijesti*, u tački 5, naređeno je »partizanima i partizankama«: »da pojačaju partizanski rat u pozadini njemačkih osvajača, da ruše neprijateljske komunikacije i saobraćaj, da uništavaju neprijateljeve štabove i njegovu tehniku, da ne štede metaka protiv ugnjetača naše otadžbine!« Naredba se, razumljivo, odnosila na partizane Sovjetskog Saveza, ali je Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije smatrao svojom internacionalnom dužnošću da pozove i partizane Jugoslavije u još odlučniju borbu protiv fašističkog okupatora kako bi pomogao borbu Crvene armije, koja je činila velike napore da zaustavi dalje nastupanje fašističkih armija.

335 Odnosi se na *pismo* koje su Milovan Đilas i Ivan Milutinović, delegati Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba u Crnoj Gori, dostavili Vrhovnom štabu 30. aprila 1942, odmah poslije održanog savjetovanja Pokrajinskog komiteta KPJ i Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku na kome je razmatrana vojno-politička situacija u Crnoj Gori (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 52).

336 Riječ je o naređenju Vrhovnog štaba Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 29. aprila 1942. kojim su imenovani članovi Glavnog štaba. Tim naređenjem je *Velimir Terzić*, komandant Bjelopoljskog NOP odreda, određen za načelnika Glavnog štaba (vid. str. 79).

337 *Pero Ćetković* je bio komandant 1. bataljona (Lovćenskog) 1. proleterske brigade. U pomenutom pismu od 30. aprila Đilas i Milutinović su tražili od Vrhovnog štaba da Ćetkovića, kao iskusnog vojnog starješinu, dodijeli za člana Glavnog štaba.

338 Odnosi se na *naređenje* Vrhovnog štaba od 29. aprila 1942. (vid. str. 79).

339 Riječ je o prodoru italijanske alpinske divizije »Pusterija« iz rejona Pljevalja preko Čajniča do Goražda krajem aprila 1942. (vid. nap. 229. i 265).

340 Odnosi se na napad njemačke 718. pješadijske divizije, ojačane sa pet domobranskih bataljona i dvije baterije topova, iz doline Prače (iz rejona Mesića i Ustiprače) ka Goradžu, koji je počeo 4. maja 1942. (operacija »Foča«).

341 Odnosi se na nastupanje italijanske alpinske divizije »Taurinenze« iz rejona Sarajeva, preko Igmana, ka Kalinoviku (vid. nap. 318).

342 U toku noći između 5. i 6. maja 1942. dijelovi 1. i 2. proleterske brigade (jačine tri bataljona i jedne čete) napali su položaje jednog bataljona italijanske divizije »Pusterija« u rejonu sela Miljena na putu Čajniče — Goražde. U žestokoj borbi, u kojoj su partizani imali 8 ranjenih, nanijeti su Italijanima veći gubici: prema izvještaju Štaba 2. proleterske brigade oko 150 izbačenih iz stroja (što je bilo preuveličano), dok se u izvještaju štaba divizije »Pusterija« govori o »obostranim gubicima« (»Zbornik«, tom XIII, knj. 2, dok. br. 44).

343 Riječ je o napadu dvaju bataljona 2. proleterske brigade, jednog bataljona 1. proleterske brigade i jednog sandžačkog bataljona (ukupno 540 boraca) na utvrđene italijanske položaje kod Čajniča (selo Potkamen) noću između 30. aprila i 1. maja 1942. Napad se završio neuspješno, a partizani su imali 7 poginulih i 18 ranjenih boraca. U izvještaju štaba italijanske divizije »Pusterija« se ne navode gubici bataljona »Kadore«, koji je upornom odbranom odbio napad partizana.

344 Riječ je o *izvještaju* Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu (br. 379), upućenom Vrhovnom štabu 3. maja 1942. (»Zbornik«, tom IV, knj. 5, dok. br. 2). Izvještaju nedostaje završetak.

345 *Izvještaj* o borbi kod sela Miljena, blizu Čajniča (vid. nap. 342), Štab 2. proleterske brigade je uputio Vrhovnom štabu 6. maja 1942. u 9,30 časova (Arhiv VII, k. 736, reg. br. 6-1/I).

346 Početkom maja 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je proširen imenovanjem izvjesnog broja istaknutih vojnih rukovodilaca: Peka Dapčevića, Sava Orovića, Save Kovačevića, Radivoja Jovanovica, Rada Hamovića, Vojislava Đokića, Ive Rukavine, Uglješe Danilovića, Petra Drapšina. Svima njima je Tito uputio pisma u kojima ih je obavijestio o imenovanju za članove Vrhovnog štaba (vid. nap. 446, u 8. tomu i 355. u 9. tomu). Sačuvana su pisma upućena Rukavini, Hamoviću i Daniloviću, koja se ovdje objavljuju.

347 Odnosi se na napad dijelova 1. i 2. proleterske brigade na položaje jednog italijanskog alpinskog bataljona kod sela Miljena blizu Čajniča (vid. nap. 342).

348 Četiri bataljona Južnohercegovačkog NOP odreda izvršila su u vrijeme od 30. aprila do 4. maja 1942. akciju širih razmjera nadirući s linije Stolac — Ljubinje k dolini donje Neretve (Pribilovci — Metković), u cilju ometanja koncentracije italijanskih trupa koje su se u sjevernoj Hercegovini pripremale za učešće u operaciji »Foča«. U snažnom nastupanju partizani su razbili više ustaških i italijanskih uporišta i izbili na Neretvu, prekinuvši željezničku grugu Mostar — Dubrovnik u dužini od 30 km i oslobodivši oko 80 sela i zaselaka.

349 Armijski general *Alesandro Pircio Biroli*, komandant italijanske 9. armije, bio je od 24. jula 1941. guverner Crne Gore.

350 Riječ je o brošuri *Da borci u Crnoj Gori znaju*, namijenjenoj vojnicima i oficirima italijanskih trupa u Crnoj Gori, koju je januara 1942. na Cetinju napisao guverner Crne Gore Pircio Biroli. U njoj se, između ostalog, kaže:

»Vojnici Italije, ratnici u Crnoj Gori!

Obraćam se svima vama koji vodite rat Osovine na ovom surovom i teškom balkanskom frontu.

Govorim naročito onima koji u ovom strašnom partizanskom ratu, na ovom đavoljem terenu, znaju podnositi razbojnički sistem ,ustanika' i to vedrim duhom koji je već oduševljavao ardite s Krasa i Pijave i redove ,Desperate'.

Rat koji ovdje vodite nije izvan ogromnog okvira gigantskog rata koji plamti u čitavom svijetu...

Italijani u Crnoj Gori i Hrvatskoj i Nijemci u Srbiji bore se za to da bi na Balkanu pokorili one iste neprijatelje, vojnike bivše Jugoslavije, koji nisu znali da brane svoju domovinu u jednom lojalnom ratu prošlog aprila, pa sada pokušavaju sistemom sabotaže i mučkih napada da ugroze leđa armija koje se bore protiv Staljinove umiruće komunističke imperije. Stoga je zadatak koji ovdje obavljaju italijanske divizije, s gledišta čitavog okvira rata, jednak onim zadacima koje vrše one jedinice koje su zabole italijanski trikolor i zastavu Rajha u srce boljševičke Rusije. Ako iz političkih razloga novine sada ne mogu govoriti o vašem frontu, uvjeravam vas da vas iz Rima prate s najživljim interesom. Vaše žrtve su poznate. Jednog dana pašće veo i svi će znati i razumjeti dalekosežnost i važnost bitke koju ste vi vodili...« (A-VII, k. 740, reg. br. 15/9-2).

351 Riječ je i dejstvima Južnohercegovačkog NOP odreda u rejonu Metkovića (vid. nap. 348).

352 Odnosi se na planirani napad Kalinovičkog NOP odreda i dva hercegovačka bataljona na ustaško uporište Bjelemić i na nastupanje italijanske alpinske divizije »Taurinenze« iz rejona Sarajeva ka Kalinoviku (vid. nap. 318).

353 Riječ je o borbi koju su 7. maja 1942. vodili dijelovi Kalinovičkog NOP odreda i Fočanskog dobrovoljačkog odreda (pet bataljona) s bataljonima »Intra« i »Ivrea« iz 4. puka italijanske alpinske divizije »Taurinenze« na prevoju Rogoj, duž druma Trnovo — Kalinovik. U toj borbi Italijani su imali 8 poginulih i 10 ranjenih vojnika, a partizani 3 poginula (među kojima i komandanta Udarnog bataljona Obrena Andrića) i 20 ranjenih.

354 Odnosi se na *5. udarni hercegovački bataljon* (komandant Obren Ivković, politički komesar Danilo Vukajlović), koji je formiran 6. maja 1942. u Borču i odmah upućen ka Kalinoviku, u pomoć Kalinovičkom NOP odredu.

355 Pod utiskom nastupanja jakih italijanskih snaga (alpinske divizije »Taurinenze«) iz Sarajevskog polja k Trnovu i destruktivne četničke propagande, u jedinicama Kalinovičkog NOP odreda je nastupiio osipanje. U Trebevićkom bataljonu su četnički elementi izvršili puč pobivši komandni kadar Kasindolske čete.

356 Riječ je o nastupanju 3. alpinskog puka italijanske divizije »Taurinenze« i četiri bataljona njemačke 718. divizije preko Jahorine k dolini Drine (ka Goraždu i Foči) prvih dana maja 1942. (operacija »Foča«).

357 Misli se na planove Vrhovnog štaba o upućivanju dijelova 1. i 2. proleterske brigade u Crnu Goru u pomoć crnogorskim partizanskim snagama, koje su vodile ogorčene borbe s četnicima i Italijanima.

358 Riječ je o *proglasu Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu* od 1. maja 1942. upućenom Muslimanima i Hrvatima Hercegovine i o *proglasu Narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu* od 17. aprila 1942, u kome su, pored političkog

uvoda, bili detaljno, u 17 tačaka, nabrojani zadaci narodnooslobodilačkih odbora i ovlašćenja novoizabranog NOO za Hercegovinu. U proglasu je upućen i poziv Srbima, Muslimanima i Hrvatima Hercegovine za još masovnije uključenje u narodnooslobodilačku borbu.

359 Odnosi se na upućivanje *Milentija Popovića, Milana Radosavljevića* i *Ljubinke Milosavljević*, instruktora CK KPJ i CK SKOJ-a u Hercegovinu (vid. nap. 295).

360 Vrhovni štab je dodijelio naziv narodnog heroja *Savi Beloviću* avgusta 1942, objavivši to u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ«, br. 17—18—19.

361 O uspješnim borbama hercegovačkih jedinica u južnoj Hercegovini i Dalmaciji (rejon Metkovića), Tito je 8. maja 1942. obavijestio Izvršni komitet Kominterne da bi te vijesti bile emitovane preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavila« (vid. str. 123). »Slobodna Jugoslavija« je u više svojih emisija (između 10. i 16. maja) govorila o borbama hercegovačkih partizana.

362 Odnosi se na napad jedinica 2. i 1. proleterske brigade na utvrđene položaje jednog italijanskog bataljona kod Čajniča (vid. nap. 342).

363 Vrhovni štab NOP i DVJ je izdao ovo *saopštenje* kao odgovor na proglas koji je general Bader, komandant okupatorskih i kvislinških trupa koje su izvodile operaciju »Trio«, izdao stanovništvu pozivajući ga da ne pruža otpor (vidi nap. 262).

364 O stradanju stanovništva jugoistočne Bosne na područjima zahvaćenim njemačko-ustaškom ofanzivom (operacija »Trio«), komandant jednog njemačkog artiljerijskog diviziona je zapisao sljedeće: »Neopisiva je bila bijeda stanovništva . . . Mnoga sela su pretvorena u pepeo i izbjeglo stanovništvo je kao nomadi lutalo terenom. Baš prvog dana su neposredno kod Sokolca na jednoj livadi logorovali, pod kišom koja je lila, stotine izbjeglica, najviše žena, djece, staraca i stoke. Grozno je bilo pogledati: djeca gotovo ništa nisu imala na sebi od odjeće, u najboljem slučaju pocijepanu, prljavu košulju . . . « (»Der Weg, der 118. Jäger Division«, Augsburg).

365 Riječ je o borbi koju su jedinice Kalinovičkog NOP odreda i Fočanskog dobrovoljačkog odreda vodile s dijelovima italijanske divizije »Taurinenze« na planinskom prevoju Rogoj, kod Trnova (vid. nap. 353).

366 *Komsomol* — skraćen i popularan naziv za Savez komunističke omladine u Sovjetskom Savezu; stvoren je na I kongresu oktobra 1918. u Moskvi, najprije pod nazivom Ruski komunistički savez omladine (RKSM), koji je na 7. kongresu promijenio naziv u Svesavezni lenjinski komunistički savez omladine. Radi boljeg razumijevanja u Izvršnom komitetu Kominterne, Tito je SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije) nazvao Komsomolom.

367 Odnosi se na borbu koju su jedinice 5. udarnog bataljona Bjelopoljskog NOP odreda vodile 28. aprila (a ne 7. maja, kako u telegramu stoji) kod Bijelog Polja s jednom kolonom italijanskih vojnika (jačine bataljona), koja je, zajedno s četnicima, pokušala da prodre u Gornje Selo i odbaci partizanske snage. Napad je bio odbijen.

368 Misli se na jedinice *Romanijskog NOP odreda* i *Rogatičkog* i *Drinskog dobrovoljačkog odreda*. Te su se jedinice, međutim, pod utiskom neprijateljske ofanzive i četničke propagande, ubrzo raspale, ali su se pojedine grupe uspjele održati i nastaviti aktivnost.

369 Odnosi se na *pismo* koje je Arso Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba, uputio Titu iz sela Bastasa, na ušću Sutjeske u Drinu (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 25).

370 Poslije povlačenja iz Foče, koju je napustio 10. maja izjutra, Tito se povukao u Crnu Goru, na Planinu pivsku i smjestio u selo Lijećevinu, u koje su dan ranije stigli i radio-telegrafisti Vrhovnog štaba Pavle Savić i Veljko Dragićević.

371 *Treći (Kragujevački) bataljon* 1. proleterske brigade (komandant Raja Nedeljković, politički komesar Sava Radojičić Feđa), poslije napuštanja Foče, nalazio se južno od grada, na desnoj obali Drine, u rejonu sela Bunovi, zatvarajući pravac koji vodi k Bastasima i Šćepan-polju.

372 Poslije napuštanja Foče i povlačenja na Planinu pivsku Vrhovni štab je uputio nekoliko intendanata preko Tare, u rejon Čelebića i u Sandžak da bi pribavili hranu u kojoj se na oslobođenoj teritoriji Pive oskudijevalo. Zalihe žita su bile na izmaku, tako da je bila ozbiljno ugrožena ishrana vojske i naroda.

373 Riječ je o borbama koje su 2. proleterska brigada i 5. bataljon 1. proleterske brigade vodili s dijelovima italijanske divizije »Pusterija« kod sela Biljina, Han-Sohe i Dubrave, sjeveroistočno od Foče. Podaci o gubicima nisu utvrđeni (ne navode se u izvještajima).

374 Odnosi se samo na snage divizije »Pusterija« koje su učestvovale u operacijama »Trio« i »Foča« dejstvujući iz rejona Pljevalja k Čajniču, Goraždu i Foči. U ovim dvijema operacijama učestvovale su još dvije italijanske divizije: »Taurinenze« i »Kaćatori dele Alpi«. I ostale italijanske divizije dislocirane u Hercegovini i Crnoj Gori (»Murđe«, »Marke«, »Ferara«, »Venecija«, »Taro«, »Emilija«, »Mesina« i »Alpi Graje«) uzele su učešća u ofanzivi koja se, uporedo s pomenutim dvijema operacijama, odvijala na širem području Hercegovine i Crne Gore.

375 Odnosi se na borbe koje su 7. maja 1942. jedinice Sjevernohercegovačkog NOP odreda vodile kod Gacka s dijelovima italijanskih divizija »Kaćatori dele Alpi« i »Murđe« (tri pješadijska bataljona ojačana s tri baterije artiljerije) i četnicima. Italijani su izvršili akciju u rejonu Lipnik — Samobor u cilju učvršćenja svog garnizona u Gacku. U borbama koje su trajale u toku cijelog dana Italijani su, prema vlastitim podacima, imali 21 poginulog, 40 ranjenih i 4 nestala vojnika, a četnici 2 mrtva i 2 ranjena. Partizani su imali 7 mrtvih i 9 ranjenih.

376 Odnosi se na ofanzivna dejstva ustaško-domobranskih snaga na Kordunu u toku druge polovine marta i prvih dana aprila 1942. (vid. nap. 669. u 9. tomu), na istovremena dejstva italijanskih trupa (iz sastava divizije »Sasari«) u Lici, preduzetih u cilju izvlačenja opkoljenih posada iz Korenice, Udbine i Srba, i na napade ustaško-domobranskih trupa (jačine sedam bataljona) i jednog folksdojčerskog bataljona na 1. slavonski NOP odred (komandant Karlo Mrazović, politički komesar Bogdan Crnobrnja) u vremenu od 20. do 30. aprila u oblasti Krndije, Papuka, Bilo-gore i Psunja.

377 Uslijed prekida veza sa Glavnim štabom NOP odreda Hrvatske, Vrhovni štab nije tih dana imao potpuniji uvid u situaciju u Hrvatskoj, tako da su neki podaci o borbama u Lici, koji se u ovom telegramu navode, nepouzdani (podatak o zapleni jednog bombardera nije bio tačan). Neizvjesno je koji su izvještaji iz Hrvatske (a njih je, upućenih u toku marta i aprila 1942, bilo jedanaest), do početka maja stigli u Vrhovni štab (vid. *Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 83, 113, 125, 127, 133; knj. 4, dok. br. 2, 17, 20, 29. i 46; A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/236). Sudeći po podacima iz ovog Titovog telegrama, Vrhovni štab je neke vijesti o borbama u Lici saznao iz »Vijesti« Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu od 28. aprila 1942. (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/253).

378 Odnosi se na *pismo* koje su Sreten Žujović, član Vrhovnog štaba, Arso Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba i Pavle Ilić, pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba, uputili Titu iz sela Bastasa (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 30).

379 Riječ je o *2. proleterskoj brigadi*, koja se poslije pada Foče nalazila zajedno s 5. bataljonom 1. proleterske brigade u širem rejonu Čelebića (Papratno, Bakić, Zavajit, Vikoč), štiteći slobodnu teritoriju između Ćeotine i Tare.

380 Misli se na pripremanje za napad na Novu Varoš koji je Vrhovni štab namjeravao da izvede u drugoj polovini maja 1942. Od te namjere je, međutim, odu-

stao zbog nepovoljnog razvoja situacije u Sandžaku i u sjevernim oblastima Crne Gore (»kolašinski front«), gdje su dejstvovale jake četničke snage.

381 Riječ je o *1. proleterskoj brigadi* koju je Vrhovni štab namjeravao da sredinom maja 1942. uputi u Hercegovinu u pomoć hercegovačkim partizanskim jedinicama koje su vodile teške borbe s italijanskim i četničkim snagama.

382 Odnosi se na jedinice Kalinovičkog i Romanijskog NOP odreda, s čijim štabovima sredinom maja 1942. Vrhovni štab nije imao veze zbog prodora italijanskih, njemačkih i ustaško-domobranskih snaga na njihove teritorije.

383 Suočen s činjenicom da javnost u inostranstvu, posebno u zemljama Sjeverne i Latinske Amerike, nije ništa znala o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i da je Draža Mihailović slavljen kao vođa pokreta otpora, Tito je uporno zahtijevao od Izvršnog komiteta Komunističke internacionale i vlade Sovjetskog Saveza da preko sredstava informisanja popularišu oslobodilačku borbu jugoslovenskih partizana i doprinesu da istina o zbivanjima u Jugoslaviji prodre u svijet. Nije poznato da li je Izvršni komitet Kominterne omogućio Božidaru Maslariću (Andrejevu) da napiše pismo namijenjeno jugoslovenskim komunistima i drugim naprednim ljudima u Americi. Sudeći po tome da se u tim zemljama, a posebno u komunističkoj štampi, sve do kraja jula 1942, kada je objavljena rezolucija Tjentiške skupštine crnogorskih rodoljuba nije pojavio nijedan članak u kome bi se učinila bilo kakva aluzija na tzv. pokret otpora Draže Mihailovića i njegovih četnika, može se zaključiti da Kominterna nije tih dana preduzela ništa efikasnije u tom smislu. Sovjetska vlada je tek 3. avgusta uručila jugoslovenskom poslaniku u Kujbiševu notu u kojoj se tvrdilo da Draža Mihailović sarađuje s okupatorima i kvislinzima.

384 Koliko je svjetska javnost, posebno jugoslovenska iseljenička, bila dezinformisana o pravoj situaciji u Jugoslaviji, najrječitije govori podatak da, kako je poslanik Kraljevine Jugoslavije iz Buenos Ajresa izvještavao 12. avgusta 1942. svoju vladu, »u nacionalno čistim jugoslovenskim krugovima, pa i kod naših levičara komunista, vlada silno oduševljenje za borbu naših četnika u domovini, a naročito za njihovog vođu generala Dražu Mihailovića ... Na zabavama i javnim priredbama koje su organizovali naši levičari uvek je isticana jedna bista Draže Mihailovića i kutija za priloge za četnike ...« (A-VII, k. 245, reg. br. 30/2-1).

385 Jugoslovenska emigrantska vlada je nastojala da vrbovanjem dobrovoljaca iz redova jugoslovenskih iseljenika i uz pomoć savezničkih vlada stvori vojne jedinice (pješadijske, vazduhoplovne i mornaričke) koje bi joj, zajedno sa tzv. »vojskom u otadžbini« (četnicima), poslužile kao oslonac prilikom povratka u zemlju. U tu svrhu se obratila vladi Velike Britanije za dodjelu veće količine oružja, ali kod nje nije naišla na očekivano razumijevanje, jer su Englezi ocijenili da akcija jugoslovenske vlade nema realnih izgleda za uspjeh. Na Bliskom istoku je bio formiran samo jedan bataljon pretežno od pripadnika italijanske vojske jugoslovenskog porijekla (iz Istre i Slovenačkog primorja) zarobljenih u Africi od strane Britanaca. Taj, tzv. Gardijski bataljon (u logoru Adami, kraj Aleksandrije) imao je 505 ljudi. S vrbovanjem jugoslovenskih iseljenika se pokušalo u Južnoafričkoj Republici i u nekim zemljama Južne Amerike, ali je ta akcija još u začetku propala.

386 *Pismo* člana Vrhovnog štaba Sretena Žujovića koje je upućeno 12. maja 1942. iz Šćepan-polja Titu (koji se nalazio u selu Liječevini, na Planini pivskoj), nije sačuvano. Neizvjesno je i o kojim se »ostalim materijalima« (koje je Žujović toga dana uputio Titu) radilo.

387 Radi usklađivanja dejstava partizanskih jedinica na lijevoj i desnoj obali Drine južno od Foče, načelnik Vrhovnog štaba je 12. maja 1942. otišao u Štab 1. proleterske brigade koji se nalazio u rejonu Ljubine (Zelengora).

388 Odnosi se na dejstva 1. proleterske brigade u prvoj polovini maja 1942. u toku neprijateljske ofanzive (operacija »Foča«) na teritoriji južno od rijeke Prače i na njeno povlačenje uz slabiji otpor k dolini Sutjeske.

389 Misli se na prebacivanje jedinica *Fočanskog dobrovoljačkog odreda* iz rejona Borča i Uloga (gdje su se nalazile za vrijeme i poslije napada na Borač) k Zelengori i Foči.

390 Odnosi se na prodor dijelova italijanske divizije »Kaćatori dele Alpi« preko Uloga u rejon Borča. Angažavane u borbama oko Kalinovika, prema diviziji »Taurinenze«, partizanske jedinice (iz sastava Kalinovičkog i Fočanskog odreda i 5. udarni hercegovački bataljon) nisu se mogle jače angažovati u odbrani Borča.

391 Odnosi se na *3. bataljon* 2. proleterske brigade koji se u drugoj polovini aprila i početkom maja nalazio na lijevoj obali Drine, na teritoriji Kalinovičkog NOP odreda.

392 Riječ je o naređenju koje je Tito uputio Štabu 2. proleterske brigade 14. maja 1942. (vid. str. 138).

393 Odnosi se na vezu s delegatom Vrhovnog štaba Mošom Pijade, koji se nalazio u Žabljaku da bi tamo organizovao prihvat avionskih pošiljki koje su se očekivale iz Sovjetskog Saveza (vid. nap. 101. u 9. tomu).

394 Misli se na planove Vrhovnog štaba o prenošenju težišta dejstava 1. i 2. proleterske brigade k Crnoj Gori i Hercegovini.

395 Odnosi se na dezertiranje tri borca iz Omladinske (Fočanske) čete 3. bataljona 1. proleterske brigade, na što Tito upozorava komandanta bataljona Raju Nedeljkovića.

396 Odnosi se na Vrhovni štab koji se nalazio u selu Liječevini iznad Tare, na Planini pivskoj. Tu su se nalazili: Tito, Ranković i Ribar s pomoćnim i pratećim osobljem Vrhovnog štaba.

397 Misli se na dejstva prema dolini Lima i zapadnoj Srbiji. Sredinom maja 1942. Vrhovni štab je razmatrao mogućnost prenošenja dejstava na istok, k sjeveroistočnim oblastima Crne Gore i k zapadnoj Srbiji, u kom cilju je naredio da se razbiju četničke snage koncentrisane u rejonu Kolašina i Mojkovca. Od te namjere je, međutim, ubrzo odustao zbog neuspjeha akcije protiv četnika na »kolašinskom frontu«.

398 Riječ je o napadu na četničke snage u rejonu Mojkovca 8. i 9. maja 1942. Napad jedinica s desne i lijeve strane rijeke Tare nije bio usklađen: zbog nesporazuma, jedinice na desnoj obali Tare (tri bjelopoljska bataljona, Mileševski bataljon i bataljon »Bajo Sekulić«) izvršile su napad 8. maja, a jedinice na lijevoj obali (1. bataljon 1. proleterske brigade, Omladinski bataljon Durmitorskog NOP odreda, bataljon »Aleksa Đilas« i 1. i 2. udarni bataljon Komskog NOP odreda), 9. maja. Napad jedinica Bjelopoljskog NOP odreda 8. maja završio se neuspješno, uz znatne gubitke (poginuli su i komandanti 3. bjelopoljskog bataljona Ljubo Bakoč i bataljona »Bajo Sekulić« Dušan Kaluđerović). Snage koje su napadale na lijevoj obali Tare razbile su četnike na Šancu, Skari i Večerinovcu. U međuvremenu su dva komska udarna bataljona zauzela četničke položaje južno od Polja i Gojakovića. Četnici su se, ipak, uz velike gubitke, probili ka Kolašinu. U dvodnevnim borbama 1. bataljon 1. proleterske brigade i Omladinski durmitorski bataljon imali su 24 poginula i 21 ranjenog borca.

399 Odnosi se na Titov *telegram* rukovodstvu Kominterne u kome se osuđuje podrška Draži Mihailoviću u inostranstvu i traži osuda četnika zbog njihove izdajničke, kolaboracionističke uloge (vid. str. 130).

400 Riječ je o *izvještaju* koji je Glavni štab NOPO za Sandžak uputio Vrhovnom štabu 10. maja 1942. (nije sačuvan).

401 Podaci koje je Glavni štab NOP odreda za Sandžak dostavio Vrhovnom štabu nisu bili sasvim tačni. Radilo se, u stvari, o spuštanju padobranima iz britanskog aviona dvojice podoficira jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva (Semiza i Bakića) u rejon Duge Poljane, kod Sjenice (sela Štavalj i Štitare), 29. aprila 1942.

Njih su uhvatili pripadnici kvislinške muslimanske milicije i predali ih Nijemcima, koji su ih, nakon isljeđenja, uputili u zarobljenički logor. Iz aviona je spuštena i izvjesna količina oružja i jedna radio-stanica.

402 Izvještaj Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak od 10. maja 1942. i pismo Momira Boškovića, političkog komesara Glavnog štaba, nisu sačuvani. U pismu koje je 14. maja 1942. uputio Sretenu Žujoviću, Aleksandar Ranković se osvrće na Boškovićevo pismo u kome se javlja da je 12. maja stiglo u Bijelo Polje oko 1000 nedićevaca, a u Brodarevo »više kamiona nedićevaca« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/298).

403 Odnosi se na dejstva sandžačkih i srbijanskih četničkih jedinica (pod komandom majora Petra Baćovića i Miloša Glišića) koje su sredinom maja 1942. prešle u napad s linije Prijepolje — Bijelo Polje na partizansku teritoriju na lijevoj obali Lima.

404 Misli se na namjeru Vrhovnog štaba da se poslije razbijanja četničkih snaga u rejonu Mojkovca i Kolašina prebace jače partizanske jedinice u Sandžak (vid. nap. 397).

405 Odnosi se na *II antifašistički miting sovjetske omladine* koji je održan u Moskvi 7. juna 1942. Predsjedništvu mitinga upućen je pozdravni telegram boraca omladinskih i drugih partizanskih bataljona koji je emitovala Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« 6. juna u emisiji br. 158. S mitinga je upućen pozdrav »mladim borcima i komandirima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije«, koji je takođe emitovala »Slobodna Jugoslavija« u emisiji br. 161 od 8. juna. Sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a Ivo Lola Ribar uputio je preko *KOI* (Komunističke omladinske internacionale) Predsjedništvu mitinga informaciju o omladinskoj organizaciji u Jugoslaviji i o njenom učešću u oslobodilačkoj borbi da bi se sa njom upoznali učesnici mitinga.

406 Pisma načelnika Vrhovnog štaba Arsa Jovanovića i pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba Pavla Ilića nisu sačuvana. Ilić se 11. i 12. maja 1942. nalazio u selu Bastasima, zajedno s članom Vrhovnog štaba Sretenom Žujovićem i načelnikom Vrhovnog štaba Arsom Jovanovićem. Na dan 12. maja Arso Jovanović je otišao u štab 1. proleterske brigade koji se nalazio u selu Ljubini, na lijevoj obali Drine, a Pavle Ilić 13. maja u selo Kunduke (Bunovi), da bi koordinirao dejstva dijelova 1. i 2. proleterske brigade duž komunikacije Foča — Šćepan-polje.

407 Vjerovatno se misli na *pismo* Koče Popovića od 12. maja 1942. (A-VII, k. 701, reg. br. 48/2). Moguće je da je riječ o nekom drugom Popovićevom izvještaju. Jedan takav izvještaj iz toga vremena (nepotpun, bez datuma, i potpisa) nalazi se u Arhivu VII, k. 3, reg. br. 16/3.

408 Odnosi se na dejstva dijelova 1. proleterske brigade u toku prvih dana maja na lijevoj obali Drine za vrijeme nastupanja italijanskih i njemačkih trupa k Foči. Na tom dijelu fronta nije došlo do aktivnijih dejstava i pružanja snažnijeg otpora neprijateljskim trupama (vid. nap. 356).

409 Misli se na nastupanje Proleterske udarne grupe s Glasinca k Vlasenici (koju su držali četnici) i na istovremeni prodor ustaške Crne legije iz Sokolca ka Han-Pijesku u prvoj polovini marta 1942. (vid. nap. 376, 377, 386. i 555. u 9. tomu).

410 Odnosi se na *3. bataljon* 2. proleterske brigade, koji je učestvovao u napadu na Borač sredinom aprila 1942. i bio zadržan na teritoriji Kalinovičkog i Fočanskog odreda.

411 Misli se na namjere Vrhovnog štaba da uputi 1. i 2. proletersku brigadu u Sandžak u cilju razbijanja četnika i pripremanja terena za prebacivanje u Srbiju (vid. nap. 397).

412 Odnosi se na *pismo* političkog komesara Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak Momira Boškovića Moše upućeno 12. ili 13. maja 1942. Vrhovnom štabu. Pismo nije sačuvano.

413 *Milovan Đilas* se kao delegat Vrhovnog štaba nalazio na frontu kod Kolašina i Mojkovca, gdje su crnogorske i sandžačke partizanske jedinice vodile teške borbe protiv četnika (vid. nap. 398).

414 Odnosi se na *3. bataljon* (Kragujevački) 1. proleterske brigade koji se nalazio u rejonu sela Bunova, na desnoj obali Drine, držeći položaje prema italijanskoj posadi u Foči (vid. nap. 371).

415 Misli se na prodor italijanske divizije »Pusterija« iz Pljevalja prema Čajniču, 22—24. aprila 1942, kojom prilikom je izostao jači otpor Pljevaljskog NOP odreda (vid. nap. 229) i na dejstva 1. proleterske brigade i dijelova Fočanskog, Jahorinskog i Kalinovičkog odreda na lijevoj obali Drine prvih dana maja 1942. (vid. nap. 408).

416 Odnosi se na napad četničkih i nedićevskih snaga i jedinica kvislinške muslimanske milicije preduzet početkom maja 1942. iz doline Lima na sandžačke partizanske snage u širem rejonu Pljevalja (vid. nap. 250. i 403).

417 Na zahtjev vrhovnog komandanta Tita, Sreten Žujović i Arso Jovanović stigli su još istog dana, 14. maja 1942, u Lijećevinu, gdje je uveče održan sastanak (prisutni: Tito, Ranković, Ribar, Žujović i Jovanović), na kome je analizirana situacija na fočanskom, sandžačkom i kolašinskom frontu.

418 Pismo Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu, upućeno 14. maja 1942. iz sela Borje istočno od Foče, nije sačuvano.

419 Odnosi se na *3. bataljon* 2. proleterske brigade koji se od sredine aprila 1942. nalazio na teritoriji Kalinovičkog i Fočanskog odreda. On je učestvovao u napadu na Borač (vid. nap. 181), a bilo je predviđeno i njegovo učešće u napadu na Bjelemić i ostala sela na desnoj obali Neretve, u njenom gornjem toku. Naređenje za povratak tog bataljona u sastav brigade vrhovni komandant je izdao 14. maja 1942. u pismu koje je uputio Sretenu Žujoviću i Arsu Jovanoviću (vid. str. 136).

420 Riječ je o *1. zlatarskom* i *1. pljevaljskom* bataljonu koje je Glavni štab NOP odreda za Sandžak uputio sredinom maja 1942. prema dolini Lima da bi pojačao partizanske snage koje su vodile borbu s italijanskim, četničkim i nedićevskim trupama koje su vršile napade na slobodnu teritoriju zapadnog Sandžaka.

421 Misli se na planove Vrhovnog štaba o preduzimanju ofanzivnih dejstava u Sandžaku, prema dolini Lima i Novoj Varoši (vid. nap. 397).

422 *Treći* (Kragujevački) bataljon 1. proleterske brigade se nalazio na položajima južno od Foče (vid. nap. 371).

423 Pisma Štaba 2. proleterske brigade upućena 13. maja 1942. članu Vrhovnog štaba Sretenu Žujoviću i načelniku Vrhovnog štaba Arsu Jovanoviću nisu sačuvana. Sačuvano je pismo načelnika Štaba brigade upućeno 13. maja Arsu Jovanoviću (A-VII, k. 736, reg. br. 16-1/I). Ta su pisma bila upućena u selo Bastase, ali kako se njih dvojica više tu nisu nalazila, kuriri su pisma donijeli u Vrhovni štab, u selo Lijećevinu. Ni pismo Štaba 4. bataljona 1. proleterske brigade nije sačuvano.

424 Odnosi se na *Pavla Jakšića,* komandanta 4. bataljona 1. proleterske brigade. Njemu je Štab 2. proleterske brigade (kome je Jakšićev bataljon početkom maja 1942. bio potčinjen) zamjerio da nije najuspješnije izvršavao zadatke prilikom dejstava na italijanske snage u rejonu Čajniča i Goražda, posebno 8. maja kod sela Miljena. U pismu koje je potpisala Spasenija Cana Babović, zamjenik političkog komesara brigade, Jakšić se osuđuje kao »likvidator« i »oportunista«. Ovakve neopravdane i neumjesne kvalifikacije je Vrhovni štab oštro osudio i odbacio.

425 U toku njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji, krajem novembra i prvih dana decembra 1941, Kraljevački NOP odred, kojim je komandovao Pavle Jakšić, povukao se u Sandžak, u rejon Nove Varoši. Komandantu odreda je tada zamjereno da nije najuspješnije rukovodio prilikom povlačenja svojih jedinica. Na držanje Jakšića, kao komandanta 4. bataljona, odnosno na neke slučajeve njegovog netaktičkog odnosa prema borcima, ukazali su Centralnom komitetu KPJ članovi njegovog štaba (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/851; 1942/852; 1942/853; 1942/855).

426 Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu je 12. maja 1942. uputio Vrhovnom štabu opširan izvještaj o vojno-političkoj situaciji u Hercegovini, o toku i rezultatima italijansko-četničke ofanzive zatraživši da mu se upute u pomoć dijelovi 1. proleterske brigade (»Zbornik«, tom VI, knj. 5, dok. br. 8). Pored ovog izvještaja, Operativni štab je uputio i neke proglase (vid. nap. 258) i pisma komandanta i političkog komesara Operativnog štaba Petra Drapšina i Mira Popare Vrhovnom komandantu u kome mu zahvaljuju na imenovanju Drapšina za člana Vrhovnog štaba (»Zbornik«, tom IV, knj. 5, dok. br. 9. i 10).

427 Riječ je o proglasu kaluđera Mirona Nikića *Narodu i srpskom sveštenstvu*, u kome se osuđuje izdaja četnika i poziva narod da istraje u borbi protiv okupatora i domaćih slugu, a pravoslavno sveštenstvo da se uključi u narodnooslobodilačku borbu. Proglas je u Operativnom štabu umnožen u više stotina primjeraka i razdijeljen u jedinicama i na terenu (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/291).

428 Odnosi se na 1. proletersku brigadu koja se (izuzev 1. bataljona, koji je bio upućen u Crnu Goru, na »kolašinski front«) nalazila sredinom maja 1942. u širem rejonu Zelengore.

429 Na teritoriji južno od komunikacije Kalinovik — Foča, u širem rejonu Zelengore, nalazile su se partizanske jedinice (glavnina 1. proleterske brigade, 3. bataljon 2. proleterske brigade i dijelovi Kalinovičkog, Fočanskog, Jahorinskog i Romanijskog NOP odreda) koje su se tamo povukle pred nastupanjem jakih njemačkih i italijanskih snaga iz rejona Sarajeva i iz doline Prače na jug, ka Kalinoviku i Foči (vid. nap. 356). Bilo je predviđeno da se dejstva svih tih jedinica objedine i da se u tu svrhu formira Operativni štab, ali do toga nije došlo jer su istočnobosanske jedinice (bataljoni: Kalinovički, Goraždanski, Pračanski, Rogatički i Romanijski) u međuvremenu bile upućene na svoje teritorije, u pozadinu neprijatelja (vid. nap. 368), a i 1. proleterska brigada je krenula na novi zadatak, u Crnu Goru, dok je 3. bataljon 2. proleterske brigade otišao u sastav svoje brigade. Tako su na tom terenu ostali samo dijelovi Fočanskog odreda i jedna četa Romanijskog udarnog bataljona.

430 Neprijateljska ofanziva u jugoistočnoj Bosni (operacija »Trio«) je sredinom maja 1942, što se angažovanja njemačkih trupa tiče, bila završena. Njemačke snage su napustile zauzeto područje, prepustivši ga trupama NDH, i pripremale se za učešće u predstojećoj ofanzivi u zapadnoj Bosni (na Kozari).

431 Riječ je o podvigu borca *Jefta Bošnjaka* u borbi s Italijanima 4. maja 1942. u blizini željezničke stanice Hrasno, na pruzi Čapljina — Dubrovnik. O tom podvigu je javila i Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« 18. maja u emisiji br. 137.

432 Petog maja 1942. upućena su u Hercegovinu tri instruktora Centralnog komiteta KPJ i Centralnog komiteta SKOJ-a da bi pružila pomoć u partijsko-političkom radu (vid. nap. 295). Centralni komitet KPJ je namjeravao da uputi u Hercegovinu još nekoliko iskusnijih političkih rukovodilaca, ali je na sastanku koji je Tito održao 19. maja 1942. u Lijećevini s nekolicinom članova CK i Vrhovnog štaba (koji su se nalazili s njim) odlučeno da se tamo upute Ivo Lola Ribar i Sreten Žujović kao delegati CK KPJ i VŠ, da bi vojnom i partijsko-političkom rukovodstvu u Hercegovini (Operativnom štabu i Oblasnom komitetu KPJ) pružili pomoć. U cilju pružanja vojne pomoći u Hercegovinu je upućena i glavnina 1. proleterske brigade.

[433] Riječ je o *II antifašističkom mitingu sovjetske omladine* koji je održan u Moskvi 7. juna 1942. (vid. nap. 405).

[434] Odnosi se na borbu *4. udarnog bataljona* Sjevernohercegovačkog NOP odreda (komandant Pavle Vukoje, politički komesar Obren Starović) s dijelovima italijanskih divizija »Kaćatori dele Alpi« i »Murđe« kod sela Samobora i Lipnika, blizu Gacka, 7. maja 1942. (vid. nap. 375).

[435] Odnosi se na prodor jedinica Južnohercegovačkog NOP odreda u dolinu donje Neretve krajem aprila i prvih dana maja 1942. (vid. nap. 348).

[436] Podaci o borbama u Hercegovini koji se daju u ovom telegramu Izvršnom komitetu Kominterne uzeti su iz izvještaja Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu br. 397 od 12. maja 1942. (»Zbornik«, tom IV, knj. 5, dok. br. 8). Prilikom odabiranja podataka i njihovog sažimanja zamijenjeni su neki nazivi. Tako je za borbu koja je 4. maja vođena kod željezničke stanice Hrasno navedeno da je vođena kod Pribilovaca. Kod Pribilovaca (koje se ne nalazi na željezničkoj pruzi) je borba vođena 1. i 2. maja, kada su borci Pribilovačke čete i vod Stolačkog bataljona odbili napade Italijana (jedinica 49. legije »crnih košulja«) iz Čapljine, povrativši ih u grad.

[437] Po dolasku u selo Neđajno, na Planini pivskoj, u koje su stigli 15. maja 1942, Ivo Lola Ribar i Arso Jovanović su se sreli s Mošom Pijade, koji je tu stigao na putu iz Žabljaka za Lijećevinu, u Vrhovni štab. Na osnovu podataka koje je donio Pijade, njih trojica su napisali Titu pismo u kome su ga obavijestili o situaciji u Crnoj Gori (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 45).

[438] U svom pismu Titu Ribar, Jovanović i Pijade su predložili da se 2. proleterska brigada, koja se nalazila na desnoj obali Tare, prema Foči, Goraždu i Čajniču, prebaci u Žabljak, odakle bi se upotrebila k dolini Lima, ili u napadu na četnike u dolinama Morače i Zete (Kuči, Piperi, Bjelopavlići).

[439] Misli se na napad crnogorskih partizanskih jedinica na Kolašin 16. maja 1942, koji su četnici odbili i, prešavši u protivnapad, potisnuli partizane iz doline Tare k Sinjajevini.

[440] U pomenutom pismu Ribar, Jovanović i Pijade su predlagali Titu da iz Lijećevine dođe k njima u Neđajno, da im »usmeno da dalje direktive«.

[441] Odnosi se na izvještaj upućen 30. aprila 1942. Vrhovnom štabu, u kome se javljalo da u Crnoj Gori partizanske jedinice imaju hljeba još samo za sedam dana (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 52).

[442] Misli se na pismo Štaba 4. bataljona (Kraljevačkog) 1. proleterske brigade upućeno 15. maja 1942. (u 15 časova) Vrhovnom štabu (A-VII, k. 701, reg. br. 42/11/I).

[443] Štab 1. proleterske brigade je 14. maja 1942. uputio opširan izvještaj Vrhovnom štabu u kome ga je izvijestio o situaciji na lijevoj obali Drine u rejonu Kalinovika, Foče i Zelengore (A-VII, k. 701, reg. br. 49/2).

[444] Misli se na Titovo pismo od 14. maja 1942. upućeno Arsu Jovanoviću i Sretenu Žujoviću, u kome im je naloženo da Štabu 1. proleterske brigade prenesu naređenje da se sa svojim bataljonima prebaci u Crnu Goru (u Pivu), odakle će biti upućeni u Sandžak (vid. nap. 411).

[445] Za dejstva u Hercegovini Štabu 1. proleterske brigade su u drugoj polovini maja 1942. stajala na raspolaganju tri bataljona — 2, 4. i 6. (1. bataljon se nalazio u Crnoj Gori, u rejonu Kolašina i Žabljaka, a 3. i 5. bataljon su držali položaje prema Foči).

[446] Operativni štab istočnobosanskih jedinica koje su se nalazile južno od komunikacije Kalinovik — Foča nije formiran (vid. nap. 429).

[447] Odnosi se na izvještaj Štaba 4. bataljona (Kraljevačkog) 1. proleterske brigade upućen Vrhovnom štabu 15. maja 1942. iz sela Trbušća, južno od Foče,

na lijevoj obali Drine (vid. nap. 442), i na izvještaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu upućen 16. maja 1942. u 11 časova iz sela Zavajita, jugoistočno od Foče, na desnoj obali Drine (A-VII, k. 736, reg. br. 12-1/I).

448 Odnosi se na jedinice italijanske alpinske divizije »Pusterija«, koje su poslije zauzimanja Foče 10. maja 1942, produžile dejstva na jug, duž desne obale Drine. Izbijanjem u rejon ušća Sutjeske u Drinu, one su izvršile planirane zadatke, nakon čega su se povukle ka Foči, Goraždu i Čajniču. Bilo je predviđeno da napuste i te garnizone, prepuštajući ih vojnim i upravnim vlastima NDH.

449 Viseći (žičani) most preko Tare kod Šćepan-polja, koji su italijanski avioni bezuspješno bombardovali desetak puta, srušen je 14. maja 1942. po naređenju Vrhovnog štaba da bi se spriječilo eventualno nastupanje italijanskih trupa preko njega u pravcu Planine pivske (vid. nap. 266).

450 Riječ je o odluci vrhovnog komandanta da uputi u Hercegovinu tri bataljona 1. proleterske brigade da bi hercegovačkim partizanskim jedinicama pružili pomoć u borbama protiv italijanskih i četničkih snaga.

451 Odnosi se na izvještaj u kome je Štab 2. proleterske brigade obavijestio Vrhovni štab o povlačenju italijanskih trupa s položaja južno od Foče (A-VII, k. 736, reg. br. 12/1/I).

452 Odnosi se na izvještaj Štaba 4. bataljona (Kraljevačkog) 1. proleterske brigade od 15. maja 1942. (A-VII, k. 701, reg. br. 42/11/I).

453 Riječ je o povlačenju jedinica alpinske divizije »Pusterija« u Foču po završetku operacije »Foča« (vid. nap. 448).

454 Italijanske i njemačke trupe koje su 10. maja 1942. zauzele Foču nisu narednih dana ispoljavale aktivnost na lijevoj obali Drine prema Zelengori i Sutjesci, što je omogućilo Vrhovnom štabu da povuče glavninu jedinica s te prostorije i uputi ih na nove zadatke: tri bataljona 1. proleterske brigade u Crnu Goru (ubrzo je promijenio odluku i uputio ih u Hercegovinu), a 3. bataljon 2. proleterske brigade u sastav brigade, na položaje jugoistočno od Foče.

455 Odnosi se na povlačenje italijanskih trupa s položaja Mazoča—Bastasi preko sela Bunova u Foču (vid. nap. 448). Tom prilikom nije došlo do borbi, jer su 2. proleterska brigada i 3. bataljon 1. proleterske brigade zakasnili s napadima na italijanske kolone u povlačenju. Pobočna kolona koja se povlačila niz desnu dolinu Drine bila je napadnuta vatrom preko rijeke od strane 4. bataljona (Kraljevačkog) 1. proleterske brigade, koji se nalazio na lijevoj obali Drine, u rejonu sela Trbušća. Tom prilikom su neprijatelju, prema izvještaju Štaba 4. bataljona, naneseni veliki gubici. Mada gubici ove italijanske kolone nisu utvrđeni jer nedostaju izvještaji italijanskog štaba, može se smatrati da su podaci o 170 poginulih i ranjenih vojnika znatno preuveličani.

456 Jake italijanske snage iz sastava divizija »Alpi Graje« i »Ferara«, zajedno s četnicima pukovnika Baja Stanišića, preduzele su 5. maja 1942. napade iz Nikšića na partizansku teritoriju koju su držale jedinice Nikšićkog NOP odreda. Poslije višednevnih borbi Italijani i četnici su uspjeli da odbace partizane od grada, ovladaju brdima Uzdomirom, Žirovnicom, Gradcem i Koblenom glavom i prodru u Nikšićku župu. Partizanske snage (četiri bataljona Nikšićkog NOP odreda, jedan bataljon Durmitorskog NOP odreda i četa Lovćenskog NOP odreda) grupisale su se sjeverno i sjeveroistočno od Nikšića na zatvaranju pravca prema Župi pivskoj i Šavniku. Gubici italijanskih i četničkih trupa u ovim borbama nisu utvrđeni. Podatke o 300 poginulih i većem broju ranjenih italijanskih vojnika Tito je uzeo iz izvještaja Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 14. maja 1942. (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 98).

457 Odnosi se na borbu koju su dijelovi Zetskog NOP odreda (komandant Radomir Babić, politički komesar Blažo Jovanović) vodili 8. maja 1942. na položa-

jima Kokotovo ždrijelo — manastir Piperska Ćelija protiv četnika Baja Stanišića. Pipere su partizanske snage napustile početkom aprila, ali su u dva navrata izvršile upad na to područje: 23. aprila u selo Rađovče i 8. maja u Pipersku Ćeliju. Podatke o ovoj borbi Tito je uzeo iz »Saopštenja« br. 11 Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 11. maja 1942.

458 Borbe na sektoru Sinjajevina — Mojkovac — Bijelo Polje 4. i 5. maja 1942. vođene su s četnicima Pavla Đurišića (a ne Baja Stanišića). Četnici su uspjeli da zauzmu Mojkovac, Polja i Bistricu. Gubici neprijatelja nisu poznati, dok su partizani imali 11 mrtvih i 11 ranjenih boraca. Podatke o borbama kod Mojkovca Tito je uzeo iz »Saopštenja br. 11« Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku.

459 Odnosi se na nedićevske trupe koje su pod komandom majora Miloša Glišića prebačene iz Srbije u rejon Prijepolja i Brodareva da bi, zajedno s Italijanima, četnicima i muslimanskom milicijom, učestvovale u ofanzivi protiv partizanskih snaga u Sandžaku (vid. nap. 250. i 403).

460 Riječ je o mostu kod *Đurđevića Tare* (a ne Lever Tare), koji je porušen početkom maja 1942. (vid. nap. 224).

461 Na položajima prema italijanskom garnizonu u Foči nalazila se u drugoj polovini maja 1942. 2. proleterska brigada, koja je obezbjeđivala teritoriju na desnoj obali Drine, u međurječju Ćeotine i Tare. Da bi pojačao snage na tom dijelu fronta, Vrhovni štab je tamo prebacio i 3. bataljon 1. proleterske brigade.

462 Još od decembra 1941, poslije napada Crnogorskog NOP odreda na Pljevlja, italijanske vojne vlasti su pohapsile veći broj građana, rodoljuba i pripadnika NOP-a, i držali ih u zatvorima kao taoce. Među njima su bili i članovi porodica 28 partizana. Štab alpinske divizije »Pusterija« vodio je pregovore s partizanskim štabovima o razmjeni uhapšenih građana za zarobljene italijanske vojnike. Kako se pregovori nisu završili uspješno, Italijani su strijeljali taoce. Tako su 4. maja ubili 33 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/294), a početkom juna još 95 rodoljuba.

463 Odnosi se na povlačenje italijanskih jedinica iz sastava alpinske divizije »Pusterija« u Foču 14. i 15. maja 1942, kojom prilikom nije došlo do borbi (vid. nap. 455). Neizvjesno je od koga je Vrhovni štab dobio podatke o velikim gubicima Italijana u toku 15. maja. U izvještajima štabova 1. i 2. proleterske brigade i Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak takvi se podaci ne navode.

464 Odnosi se na borbe kod Mojkovca od 4. do 10. maja 1942. (vid. nap. 398). Četnicima je komandovao Pavle Đurišić, a ne Bajo Stanišić. Tačni podaci o gubicima četnika nisu utvrđeni, a procjene partizanskih štabova koje je Tito dobio bile su dosta nepouzdane.

465 Riječ je o proglasu četničkih prvaka Jevđevića, Samardžića i Perišića koji nije sačuvan, ali se u Titovom telegramu Izvršnom komitetu Kominterne od 10. septembra 1942. citira njegov sadržaj (A-CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/201). Jedan primjerak tog proglasa župan Velike župe Dubrava (Dubrovnik) uputio je 24. maja Ministarstvu vanjskih poslova NDH kao dokaz saradnje četnika i italijanskih vojnih vlasti.

466 Glavni četnički štab za krajeve pod italijanskom okupacionom vlašću (Dalmacija, Hercegovina, dijelovi Bosne, Lika) nalazio se u Splitu. Na čelu tog štaba bio je vojvoda Ilija Trifunović Birčanin, koji je lično i preko svojih saradnika (Jevđevića, Grđića, Šantića i drugih) održavao vezu s italijanskim štabovima (Komandom italijanske 2. armije u Sušaku i komandama korpusa u Dubrovniku, Splitu i Crikvenici).

467 U pismu koje je 14. maja 1942. sa Žabljaka uputio Titu, Moša Pijade je obavještavao da Stojan Cerović i drugi pripadnici Zemljoradničke stranke spremaju neko otvoreno pismo Milanu Gavriloviću, ministru jugoslovenske emigrantske vlade,

»u kome će tražiti njegov izlazak iz vlade ukoliko on svesno pomaže Dražu« (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 37). Najavljena konferencija rodoljuba Crne Gore, Hercegovine i Bosne nije mogla biti održana krajem maja, niti 14. juna na Goransku (kako je bilo predviđeno), zbog nemogućnosti okupljanja većeg broja istaknutih ličnosti, jer to vojna situacija nije dozvoljavala. Tek po završetku neprijateljske ofanzive održana je 16. juna na Tjentištu konferencija rodoljuba Crne Gore i Boke, kojoj su se pridružili i rodoljubi Sandžaka potpisavši naknadno njenu rezoluciju.

468 Odnosi se na pismo koje su Aleksandar Ranković i Ivo Lola Ribar uputili Titu iz sela Nedajna, na Planini pivskoj, 17. maja 1942. u 15,30 časova (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 56). Pismo upućeno Žujoviću nije pronađeno. Možda je to pismo s Rankovićevim potpisom, koje je nepotpuno, jer je sačuvana samo posljednja stranica (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 42).

469 Misli se, vjerovatno, na izvještaj Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku (komandant Peko Dapčević, politički komesar Mitar Bakić) od 14. maja 1942. (»Zbornik«, tom II, knj. 3, dok. br. 98).

470 Pošto je Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku, koji se nalazio u selu Gornja Brezna (srez nikšićki), imao telefonsku vezu s Komandom mjesta Pive u selu Krstacu, Ivan Milutinović (koji se nalazio u Glavnom štabu) uputio je telefonsku depešu za Vrhovni štab preko centrale u Krstacu (iz Krstaca telefonske veze su bile uspostavljene sa Žabljakom, Boanom, Gornjim Breznama i sa Glavnim štabom Sandžaka i Operativnim štabom Hercegovine), da bi je odatle kuriri prenijeli u selo Lijećevinu i predali Titu. Depeša nije sačuvana, ali se o njoj govori u izvještaju Komande područja Durmitorskog NOP odreda Vrhovnom štabu od 17. maja i Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku od 18. maja 1942. (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 105 i knj. 3, dok. br. 118). Istu poruku je Glavni štab uputio i preko Žabljaka i nju je Komanda područja Durmitorskog NOP odreda prenijela 17. maja Vrhovnom štabu. U tim porukama tražilo se da proleterska brigada stigne u Žabljak 20. ili 21. maja, odakle će biti upućena u Šavnik.

471 Na traženje Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu (u pismu od 12. maja 1942) da se u Hercegovinu upute u pomoć 2 do 3 bataljona proleterske brigade kako bi se uspješnije ostvarili planovi o čišćenju terena od četnika i o oslobođenju čitave teritorije Hercegovine do rijeke Neretve kao i »o stvaranju uslova za spajanje s krajiškim i dalmatinskim partizanima« (vid. nap. 426), Vrhovni štab je 15. maja odgovorio da je prisustvo proleterskih jedinica trenutno potrebnije u Crnoj Gori na kolašinskom frontu (vid. str. 140). Međutim, obaviješten da je situacija u rejonu Kolašina povoljna (što nije bilo tačno, jer napad partizana nije uspio), Vrhovni štab je 16. maja promijenio odluku i naredio Štabu 1. proleterske brigade da s tri svoja bataljona krene u Hercegovinu (vid. str. 145).

472 U Pivi se nalazilo osam improvizovanih bolnica s velikim brojem ranjenika i bolesnika (u Rudinama, Donjem Kruševu, Podmilogori, Trsi, Unču, Boričju, Barnom Dolu i Goransku). Krajem maja u tim bolnicama je bilo koncentrisano oko 410 ranjenika i 190 bolesnika. U selu Boričju je bila osnovana Centralna apoteka za izradu lijekova.

473 Vrhovni štab je 13. maja 1942. uputio u rejon Čelebića nekoliko intendanata radi nabavke žita i stoke. Hranu je trebalo prebaciti u Pivu kako bi se stvorile rezerve jer je glad već uveliko ugrožavala opstanak jedinica, bolnica i stanovništva (vid. nap. 372).

474 Poslije gotovo tromjesečnog boravka na Žabljaku, kuda je bio upućen da bi organizovao prihvat pomoći koju je trebalo da dopreme sovjetski avioni (vid. nap. 160 u 9. tomu), Moša Pijade se 16. maja 1942. vratio u Vrhovni štab, u selo Lijećevinu, na Planini pivskoj.

475 U izvještaju koji je 18. maja 1942. uputio Vrhovnom štabu, Štab 2. proleterske brigade je obavještavao o rezultatima izviđanja italijanskih položaja kod Foče,

o jačini neprijateljskih posada u pojedinim utvrđenjima i o namjeri da se u toku noći preduzme napad na neprijatelja (A-VII, k. 736, reg. br. 14-1/I).

476 *Treći bataljon* 2. proleterske brigade je od sredine aprila 1942. bio odvojen od svoje brigade na posebnom zadatku (učestvovao je u napadu na ustaška uporišta u Borču, a zatim je boravio na teritoriji Kalinovičkog i Fočanskog odreda).

477 Pred nastupanjem njemačkih i ustaško-domobranskih snaga k dolini Prače u operaciji »Trio«, neki dijelovi Romanijskog i Rogatičkog odreda su se krajem aprila i početkom maja 1942. povukli na jug, u rejon Foče (vid. nap. 263). Sredinom maja te su jedinice reorganizovane i vraćene na svoj teren: Romanijski udarni bataljon (komandant Mihajlo Milosavljević Španac, politički komesar Milosav Milosavljević), Pračanski bataljon (komandant Manojlo Garić, politički komesar Ilija Grbić) i Rogatički bataljon (komandant Radomir Nešković, politički komesar Veso Racković). Jedinice su uz put vodile borbe i osipale se, tako da je na Romaniju stiglo oko 150 boraca. Pod teškim uslovima uspjele su da se održe samo manje grupe partizana. I druge jedinice iz sastava Kalinovičkog NOP odreda (dva bataljona) i Drinskog dobrovoljačkog odreda (Goraždanski bataljon), vraćene su u pozadinu neprijatelja, ali su se i one gotovo potpuno raspale.

478 Šesnaestog maja 1942. crnogorske i sandžačke partizanske snage su izvršile napad na Kolašin, koji je trebalo da bude uvod u ofanzivu protiv četnika u sjeveroistočnim krajevima Crne Gore (u Vasojevićima, Morači). U ovoj akciji su angažovane jake snage (jedanaest bataljona), ali su četnici uspjeli da odbiju slabo koordinirani napad izmorenih partizanskih jedinica i da odmah pređu u protivofanzivu, koja će se uspješno razvijati i dovesti do sloma partizanskog sinjajevinskog fronta i gubitka Žabljaka.

479 Pošto su zauzele Župu, italijanske i četničke snage su 18. maja 1942. nastavile napade na pravcu Nikšić — Šavnik, koji su branili dijelovi Nikšićkog, Durmitorskog i Zetskog NOP odreda i četa Lovćenskog NOP odreda, i uspjele da zauzmu jake položaje Bukovik, Brezovu glavu i Konjsko i prodru ka Gvozdu i Bojovića Barama.

480 Podatke o situaciji u Dalmaciji Vrhovni štab je dobio iz pisma koje je Pokrajinski komitet KP Hrvatske za Dalmaciju uputio 15. aprila 1942. iz Splita Glavnom štabu NOP odreda Crne Gore i Boke. Pismo je bilo napisano »rastopinom stipse za brijanje«, a u Crnu Goru ga je donio kurir mornar (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/23).

481 Riječ je o komandantu Drinskog dobrovoljačkog odreda *Gojku Krezoviću*, koji se sa 130 svojih boraca prebacio na lijevu obalu Ćeotine i stupio u vezu sa Štabom 2. proleterske brigade. Krezovićeva jedinica je 1. juna 1942. stavljena pod komandu Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak. Ubrzo se, u prvoj polovini juna, glavnina odreda raspala, a oko pedesetak boraca je ostalo sa svojim komandantom u rejonu sela Kovačevića, južno od Čajniča.

482 Dok se Tito poslije povlačenja iz Foče zadržao u selu Liječevini da bi bio bliže frontu koji se formirao južno od grada, dio Vrhovnog štaba s Rankovićem na čelu se 15. maja 1942. prebacio u selo Nikoviće, a sljedećeg dana u Nedajno, na Planini pivskoj. Tamo su preko radio-aparata slušane vijesti »Slobodne Jugoslavije«, umnožavane na geštetneru u više desetina primjeraka i dostavljane jedinicama. Toga dana (18. maja) izdat je 123. broj »Vesti«.

483 *Komunistička omladinska internacionala* (KOI), kao međunarodna organizacija revolucionarne omladine stvorena je, na Lenjinovu inicijativu, na I kongresu, 20—26. novembra 1919. u Berlinu; djelovala je u okviru svjetskog komunističkog pokreta kao jedna od sekcija Komunističke internacionale (KI), s kojom je zajedno i raspuštena maja 1943. KOI je imala svoje sekcije — saveze komunističke omladine — u 56 zemalja.

484 Riječ je o *Savezu komunističke omladine Jugoslavije* (SKOJ-u), organizaciji poput Komsomola u Sovjetskom Savezu (vid. nap. 366). Da bi u Moskvi razumjeli o kojoj se organizaciji radi, Tito je umjesto SKOJ upotrijebio naziv Komsomol.

485 Riječ je o Mladinskoj Osvobodilnoj fronti, omladinskoj organizaciji koja je formirana oktobra 1941. Novembra 1941. dobila je svoj list »Mlada Slovenija«, koji je uređivala Lidija Šentjurc (vid. nap. 12). Mladinska OF je uspješno djelovala među slovenačkom omladinom: mobilizirala je omladince i omladinke u partizanske redove, organizovala borbene i sabotažne grupe koje su postale jezgro Varnosno-obveščevalne službe OF (poznata kao VOS — služba bezbjednosti i obavještavanja) i Narodne zaščite (zaštite) itd. Bila je najbolje organizovana u Ljubljani i u još nekim većim mjestima (Novo Mesto, Škofja Loka, Kranj). Početkom ljeta 1943. prerasla je u Zvezo slovenske mladine (ZSM — Savez slovenačke omladine).

486 *Crnogorska narodna omladina*, organizacija napredne omladine, osnovana je krajem novembra 1941. godine (vid. nap. 49).

487 Iz raspoloživih podataka nije se moglo utvrditi da li je marta 1942. u Beogradu formiran komitet rodoljubive omladine, pripadnika više političkih stranaka. Neizvjesno je od koga je Centralni komitet KPJ dobio te podatke. Poznato je da je sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju Blagoje Nešković uputio 7. marta pismo CK-u KPJ, ali ono nije sačuvano. Pismo je Tito primio 28. marta. Moguće je da se u tom pismu (ili eventualno u drugim materijalima koji su bili priključeni pismu) govorilo o tom komitetu.

488 *Josipa Vlahovića Jožu*, člana Centralnog komiteta SKOJ-a, uhapsili su ustaše 22. avgusta 1941. u Zagrebu, gdje je ilegalno radio. Bio je podvrgnut mučenju, ali nije ništa odao. Strijeljan je septembra 1941. *Budo Tomović*, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Crnu Goru, Boku i Sandžak, poginuo je u borbi s četnicima 20. marta 1942. na Crkvinama, kod Kolašina, kuda je kao član i delegat Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku i Pokrajinskog komiteta KPJ bio upućen radi pružanja pomoći partizanskim jedinicama koje su oko Kolašina vodile teške borbe s četnicima (vid. nap. 502. u 9. tomu). *Milan Pramasunac*, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Srbiju, poginuo 1941. Tim povodom je »Omladinska borba«, organ SKOJ-a, u broju od 17. novembra, objavila nekrolog o njemu.

489 Tito je Izvršnom komitetu KI proslijedio ovaj izvještaj koji je sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a Ivo Lola Ribar uputio Komunističkoj omladinskoj internacionali.

490 Sekretar Okružnog komiteta KPJ za Foču Puniša Perović uputio je 18. maja 1942. iz Mratinja izvještaj Centralnom komitetu KPJ (adresovan na Sretena Žujovića), u kome je dao podatke o povlačenju Okružnog komiteta iz Foče i tražio direktive za dalji rad (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/319).

491 U Mratinju, selu na lijevoj obali Pive, nalazila su se tri člana Okružnog komiteta KPJ za Foču i sedam članova Agitpropa iz Foče i Trnova s radio-aparatom i propagandnim materijalom.

492 Pred nastupanjem italijanske alpinske divizije »Taurinenze« iz Sarajevskog polja k Trnovu, Kalinoviku i Foči, zajedno s jedinicama Kalinovičkog NOP odreda povlačio se i znatan dio neboračkog stanovništva. Tako je u Mratinje pristigla komora Kalinovičkog NOP odreda (s 230 grla stoke) i veliki broj iznemoglih ljudi (ranjenika i bolesnika), žena, djece, staraca.

493 U izvještaju koji je 15. maja 1942. uputio Vrhovnom štabu, komandant Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak Vladimir Knežević Voloda je dao ocjenu vojne situacije u Sandžaku, posebno u bjelopoljskom srezu (A-VII, k. 1671, reg. br. 12-10/I). Izvještaj je objavljen u »Zborniku«, tom I, knj, 16, dok. 19 pod pogrešnim datumom. Neizvjesno je o kojim se materijalima koje je Glavni štab uputio Vrhovnom štabu radi.

494 Do 15. maja 1942. u Liječevini su s Titom bili na okupu članovi Vrhovnog štaba Aleksandar Ranković, Ivo Lola Ribar i Sreten Žujović, načelnik VŠ Arso Jovanović i pomoćnik načelnika VŠ Pavle Ilić Veljko. Toga dana je jedan dio ljudstva (iz aparata Vrhovnog štaba) s Rankovićem na čelu prešao u Nikoviće, a sljedećeg dana u Nedajno. Na putu za Liječevinu, u Neđajno je 15. maja stigao iz Žabljaka Moša Pijade, a sljedećeg dana je tu prešao i Ivo Lola Ribar. Načelnik Vrhovnog štaba je 18. maja upućen iz Liječevine preko Žabljaka na Sinjajevinu, na »kolašinski front«.

495 Noću između 18. i 19. maja 1942. godine 2. bataljon (Čačanski) 2. proleterske brigade (komandant Sredoje Urošević, politički komesar Dragoslav Mutapović) izvršio je napad na utvrđene položaje na koti 652, brdu iznad Foče (više sela Tabaci i Aharine), koje je držala 141. četa bataljona »Bolzano« alpinske divizije »Pusterija«. U veoma oštroj i dramatičnoj borbi, koja je trajala tri časa, italijanski alpinci su, prema vlastitim podacima, imali 5 poginulih i 22 ranjena, dok je 2. bataljon imao 1 poginulog i 19 ranjenih (u dopunskom izvještaju su dati tačni podaci). O ovoj borbi, kao tipičnoj partizanskoj noćnoj akciji, komandant divizije »Pusterija« general Đovani Espozito je pisao štabovima 2. i 9. armije ukazujući na značajna iskustva koja iz nje treba izvući i navodeći da su partizani u cilju postizanja iznenađenja upotrijebili hladno oružje (A-VII, k. 93, reg. br. 7/3-5).

496 Komanda područja Durmitorskog NOP odreda (komandant Pavle Pekić) 17. maja 1942. uputila je pismo Vrhovnom štabu u kome je prenijela izvještaj dobijen iz Štaba Pljevaljskog NOP odreda (iz Kosanice) da su četničke i italijanske snage iz Pljevalja prodrle do Zekavice i Potpeća (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 105). Na tom pravcu su se nalazili dijelovi 3. pljevaljskog bataljona i neke pozadinske čete. Naišavši na otpor, italijanske i četničke snage su se u toku popodneva povukle u Pljevlja.

497 U dijelu Sandžaka (u rejonu Pljevalja, Prijepolja i Bijelog Polja) u drugoj polovini maja 1942. nalazile su se sandžačke partizanske jedinice (u jačini od 11 bataljona) koje su branile slobodnu teritoriju na lijevoj obali Lima.

498 Odnosi se na napad četnika i nedićevaca na partizanske položale na Kamenoj gori, između Prijepolja i Pljevalja, u toku 16. i 17. maja 1942. Drugi zlatarski bataljon je bio prinuđen da se, uz slabiji otpor, povuče s položaja, ali je sljedećeg dana, zajedno s jednim bataljonom Pljevaljskog odreda koji mu je stigao u pomoć, u protivnapadu odbacio neprijatelja u Prijepolje. U borbi je izbačeno iz stroja 30 neprijateljskih vojnika, a partizani su imali 1 poginulog i 3 ranjena borca.

499 Kragujevački bataljon 1. proleterske brigade (bez jedne čete) nalazio se sredinom maja 1942. u rejonu Šćepan-polja.

500 U Mratinje, u kome se nalazio Okružni komitet KPJ za Foču, stigli su 19. maja 1942. partizani Boško Kostić i Luka Božović i donijeli vesti o četničkom puču u Zakmurskom bataljonu Fočanskog dobrovoljačkog odreda (A-VII, k. 3, reg. br. 24/3).

501 U toku noći 17/18. maja 1942. grupa boraca Zakmurskog bataljona, prikrivenih četnika, izvršila je puč u bataljonu. U selu Popima ovi četnici su pohapsili i razoružali sve komuniste i skojevce 1. čete, između kojih i političkog komesara bataljona Budu Popovića i komandanta i političkog komesara Fočanskog odreda Straja Kočovića i Stevu Markovića Singera, koji su se te noći zatekli u toj četi. Popović je, iako ranjen, uspio da pobjegne. I Kočović je prilikom bjekstva bio ranjen, ali su ga četnici uhvatili (ubrzo je bio oslobođen, ali je kasnije prišao četnicima). Političkog komesara Markovića četnici su odmah ubili. U međuvremenu su četnici u selu Vrbnici razoružali ostale članove Štaba Fočanskog odreda i Štaba Zakmurskog bataljona i članove KP. Zamjenika komandanta odreda Moma Kočovića četnici su ubili, a ostale su u selu Grandićima oslobodili.

502 Poslije pada Foče, na teritoriji jugozapadno od grada, u širem rejonu Zelengore, nalazili su se glavnina 1. proleterske brigade i nekoliko istočnobosanskih bataljona. Pošto je 1. proleterska brigada upućena u Hercegovinu (vid. nap. 471), a Romanijski, Pračanski, Rogatički i Goraždenski bataljon i dva bataljona Kalinovičkog NOP odreda vraćeni na svoje teritorije (vid. nap. 477), na području Fočanskog dobrovoljačkog odreda ostale su samo slabe i četničkom propagandom rastrojene jedinice tog odreda.

503 *Treći bataljon* (Šumadijski) 2. proleterske brigade nalazio se u prvoj polovini maja na lijevoj obali Drine, na teritoriji Kalinovičkog i Fočanskog odreda (vid. nap. 419), dok su se ostali bataljoni brigade nalazili na desnoj obali Drine, između Tare i Ćeotine.

504 Riječ je o puču kojeg su prikriveni četnici, borci i starješine Zakmurskog bataljona Fočanskog dobrovoljačkog odreda, izvršili noću 17/18. maja 1942. u selima Popi, Vrbnici i Grandićima (vid. nap. 501).

505 Štabu 3. bataljona (Kragujevačkog) 1. proleterske brigade je Vrhovni štab naredio da se bataljon hitno uputi na teritoriju Zakmurskog bataljona, da pohapsi četnike koji su izvršili puč i oslobodi partizane, članove KP i SKOJ, koje su četnici bili pohapsili i razoružali. Intervencija Kragujevačkog bataljona nije, međutim, dala vidnije rezultate, jer su četnici, sakrivajući se u šumama, uspjeli da se održe.

506 U izvještaju Vrhovnom štabu od 18. maja 1942. iz sela Mratinja Štab 1. proleterske brigade je obavijestio da će sljedećeg dana tri bataljona brigade krenuti za Hercegovinu i obrazložio zašto su istočnobosanske partizanske i dobrovoljačke jedinice upućene sjeverno od komunikacije Foča — Kalinovik i vraćene na svoja područja (Romanija, Glasinac) u pozadinu neprijateljskog fronta (A-VII, k. 701, reg. br. 51/2).

507 *Sreten Žujović* i *Ivo Lola Ribar* krenuli su 22. maja 1942. iz sela Nedajna na Pivi za Hercegovinu (vid. nap. 432).

508 Na prostoriji južno od komunikacije Kalinovik — Foča (širi rejon Zelengore) do sredine maja nalazila su se četiri proleterska bataljona (2, 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade i 3. bataljon 2. proleterske brigade) i osam istočnobosanskih partizanskih i dobrovoljačkih bataljona (Romanijski udarni, Rogatički, Drinski, Pračanski, dva bataljona Kalinovičkog NOP odreda, dva bataljona Fočanskog dobrovoljačkog odreda i manji dijelovi Jahorinskog dobrovoljačkog odreda). Bataljoni 1. i 2. proleterske brigade su sredinom maja napustili to područje jer ih je Vrhovni štab uputio na nove zadatke (u Crnu Goru i Hercegovinu), a veći broj istočnobosanskih bataljona je vraćen na njihov teren (vid. nap. 471. i 477).

509 Četnički nastrojeni borci Zakmurskog bataljona izvršili su puč razoružavši i pohapsivši komandno osoblje i članove KP (vid. nap. 501).

510 Pod utiskom neprijateljske ofanzive, kojoj se nisu mogli oduprijeti, i četničke defetističke propagande, u dobrovoljačkim jedinicama Drinskog, Jahorinskog i Fočanskog odreda nastupilo je previranje i osipanje ljudstva. Štab 1. proleterske brigade je razoružao borce u čiju se spremnost da će nastaviti borbu sumnjalo.

511 Riječ je o partijskom aktivu Foče, koji se poslije napuštanja Foče povukao u Mratinje (vid. nap. 490 i 491).

512 Odnosi se na napad 2. bataljona 2. proleterske brigade na utvrđene položaje jedne italijanske jedinice južno od Foče u toku noći 18/19. maja 1942. (vid. nap. 495).

513 Odnosi se na *II antifašistički miting sovjetske omladine* koji je održan u Moskvi 7. juna 1942. (vid. nap. 405). Tito je prenio Izvršnom komitetu Kominterne pozdravni telegram omladine crnogorskih partizanskih jedinica upućen Predsjedništvu mitinga.

514 Riječ je o *Dnevnoj zapovijesti* J. V. Staljina povodom 1. maja 1942. (vid. nap. 331).

515 Odnosi se na napad dijelova 2. udarnog bataljona (komandant Danilo Šarenac, politički komesar Slobodan Šakota), 3. udarnog bataljona (komandant Drago Papić, politički komesar Milorad Mitrović) i bataljona »Bišina« (komandant Dušan Brstina, politički komesar Savo Čolović) Južnohercegovačkog NOP odreda 13. maja 1942. na italijansku snabdjevačku kolonu (oko 70 teretnih vozila uz pratnju 4 tenka i 30 motociklista), koja se kretala iz Mostara za Nevesinje. Kod Paljeva Dola, na Bišini (oko 4 km zapadno od Nevesinja), partizani su iz zasjede dočekali kolonu nanijevši joj znatne gubitke u ljudstvu i materijalu (tačni gubici nisu utvrđeni). Podatak o pogibiji generala Negrija dobijen od zarobljenog italijanskog vojnika nije bio tačan. Radilo se o jednom pukovniku.

516 Odnosi se na napad 2. bataljona 2. proleterske brigade na italijanske utvrđene položaje južno od Foče noću 18/19. maja 1942. (vid. nap. 495).

517 Odnosi se na borbu koju su sandžačke partizanske jedinice (Zlatarski bataljon i 2. bataljon Pljevaljskog NOP odreda) vodile 16. i 17. maja 1942. na Kamenoj gori, kod Prijepolja, s četničkim i nedićevskim snagama (vid. nap. 498).

518 Pismo je upućeno Velimiru Terziću, načelniku Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, i komandantu i političkom komesaru 1. bataljona (Lovćenskog) 1. proleterske brigade Peru Ćetkoviću i Jovu Kapičiću. Njih trojica su sačinjavali Operativni štab koji je rukovodio dejstvima crnogorskih i sandžačkih partizanskih jedinica u rejonu Kolašina i Mojkovca. Tih dana je s njima boravio i delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas.

519 Načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović je 16. maja 1942, po naređenju vrhovnog komandanta Tita, bio upućen iz Lijećevine u Žabljak da bi se podrobnije upoznao sa situacijom na sektoru Kolašina i Sinjajevine, koja je poslije neuspješnog napada na Kolašin postala veoma nepovoljna, i pružio pomoć štabu na tom važnom sektoru. Za vrijeme zadržavanja na Sinjajevini, u Terzićevom štabu, u toku noći 18/19. maja, Jovanović je insistirao da se ponovo preduzme napad na Kolašin, ubijeđen u njegov uspjeh, poslije čega bi se dejstva partizanskih jedinica usmjerila preko Tare, u beranski i andrijevički srez. Takva odluka je bila donijeta, ali su njeno sprovođenje preduhitrili četnici svojom ofanzivom k Žabljaku. Odlučeno je, zatim, da se po svaku cijenu brani slobodna teritorija (Sinjajevina, Žabljak, Šavnik). Na povratku u Vrhovni štab, Jovanović je 19. maja stigao u Nedajno i odmah pismom obavijestio Tita o situaciji na kolašinskom frontu i o odluci da se Kolašin ponovo napadne. Tito se usprotivio ponovnom napadu na Kolašin i odbrani slobodne teritorije šavničkog sreza. U ovom pismu Jovanović, koji je s Titom 21. maja stigao u Žabljak, prenosi Titovo naređenje štabu kolašinskog sektora.

520 Odnosi se na 3. bataljon (Šumadijski) 2. proleterske brigade koji je upućen preko Žabljaka i Njegovuškog polja k Sinjajevini u pomoć crnogorskim jedinicama koje su se povlačile pred nastupanjem jakih četničkih snaga.

521 Načelnik Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku Velimir Terzić uputio je 20. maja 1942. Glavnom štabu dva izvještaja: prvi u 9 časova s položaja kod katuna Ružice (na Sinjajevini), a drugi u 17 časova s položaja Suvi Pečarac (»Zbornik«, tom III, knj. 3, dok. br. 124; A-VII, k. 174, reg. br. 50/2). Vjerovatno je ovdje riječ o prvom pismu.

522 Na Crnom jezeru kod Žabljaka vrhovni komandant Tito je 22. maja 1942. održao savjetovanje s predstavnicima glavnih štabova Crne Gore i Sandžaka na kome je razmatrana situacija u šavničkom srezu i odlučeno da se partizanske jedinice povuku u Pivu. Na savjetovanju su pored Tita učestvovali: Milovan Đilas, Arso Jovanović, Ivan Milutinović, Velimir Jakić i Voja Leković.

523 U izvještaju koji je 21. maja 1942. uputio Vrhovnom komandantu NOP i DVJ Titu, Štab 2. proleterske brigade je dao podatke o neprijateljskoj posadi u Foči prikupljene izviđanjem i iz izjava seljaka (A-VII, k. 736, reg. br. 19/1/I).

524 Vijesti o dolasku u Foču nedićevskih jedinica, koje je Štab 2. proleterske brigade dobio »od nekih seljaka i seljanki koji su bili u Foči«, nisu bile tačne. Nedićevske trupe koje su bile prebačene u Sandžak, u rejon Prijepolja i Bijelog Polja, da bi zajedno s italijanskim i četničkim jedinicama učestvovale u napadu na slobodnu teritoriju na lijevoj obali Lima (vid. nap. 250), nisu prelazile na teritoriju NDH, već su početkom juna, još u toku ofanzive, povučene u Srbiju.

525 Odnosi se na *Gojka Krezovića*, komandanta Drinskog dobrovoljačkog odreda, koji se s preostalim ljudstvom svog odreda (koji se raspao) nalazio sjeverno od Ćeotine, u rejonu sela Kovačevića, odakle je vršio izviđanja prema Čajniču, Boljanićima i Goraždu.

526 Na oslobođenoj teritoriji sjevernog dijela Crne Gore, zapadnog dijela Sandžaka i južnog dijela istočne Bosne (tzv. Durmitorska republika) bile su podignute telefonske linije koje su povezivale pojedina mjesta u kojima su se nalazile partizanske operativne i pozadinske komande (Žabljak, Šavnik, Boan, Krstac, Đurđevića Tara, Kosanica, Meljak, Čelebić, Lijećevina, Rudine, Šćepan-polje i dr).

527 Riječ je o *Kombinovanom čelebićko-dragočavskom bataljonu* koji je tih dana formiran od boraca Čelebićke čete, Zakmurskog bataljona i čete iz Čajniča. Bataljon je imao 94 borca (komandant Rade Stefanović, politički komesar Buda Popović). Jedna četa Kombinovanog bataljona upućena je u rejon Zakmura da bi se pridružila 3. bataljonu 1. proleterske brigade u akciji protiv četnika (vid. nap. 505).

528 Zbog pogoršane situacije u Crnoj Gori (neuspješne borbe za Kolašin i Mojkovac, snažna ofanziva četničkih i italijanskih snaga na slobodnu teritoriju u sjevernim krajevima Crne Gore i zapadnog Sandžaka, povlačenje i osipanje partizanskih jedinica) vrhovni komandant Tito je 20. maja 1942. krenuo iz Lijećevine za Žabljak da bi održao savjetovanje s predstavnicima crnogorskog i sandžačkog Glavnog štaba (vid. nap. 522). U selu Nedajnu je od načelnika Vrhovnog štaba, koji se vratio s »kolašinskog fronta«, Tito dobio potpunije informacije o situaciji na tom sektoru, koji je više mjeseci bio najaktivniji front zaokupljajući pažnju Vrhovnog štaba i Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku. Iz Nedajna je Tito s načelnikom Vrhovnog štaba 21. maja produžio za Žabljak.

529 U ofanzivi protiv partizanskih jedinica u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku učestvovale su sljedeće *italijanske snage:* 48. pješadijska divizija »Taro«, 23. pješadijska divizija »Ferara«, 6. alpinska divizija »Alpi Graje«, 19. pješadijska divizija »Venecija«, 5. alpinska divizija »Pusterija«, 155. pješadijska divizija »Emilija«, alpinska grupa »Vale« i druge manje jedinice.

530 Pukovnik *Bajo Stanišić* komandovao je četničkim jedinicama koje su zajedno s italijanskim trupama dejstvovale iz šireg rejona Nikšića prema Šavniku, Boanu, Pivi i Hercegovini, dok je četničkim jedinicama koje su napadale iz dolina Lima, Tare i Morače prema Sinjajevini i Žabljaku komandovao kapetan Pavle Đurišić.

531 Na putu iz Nedajna za Žabljak Tito je 21. maja 1942. kod Štuoca na Durmitoru dobio izvještaj Štaba 1. bataljona (Lovćenskog) 1. proleterske brigade, koji je, zajedno s jedinicama Durmitorskog i Komskog NOP odreda, dejstvovao na »kolašinskom frontu«. U izvještaju (koji nije sačuvan) nalazila se i citirana poruka.

532 Poslije održanog savjetovanja na Crnom jezeru (vid. nap. 522), Tito se sa Milovanom Đilasom vratio 23. maja 1942. u Nedajno. U dokumentu je omaškom napisano »danas« umjesto »juče«. Da je greška posrijedi može se utvrditi i po tome što je ovo pismo Tito napisao u jutarnjim časovima (Ranković ga je primio istog dana u 10,30 časova— vid.: »Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 76).

[533] Odnosi se na 5. bataljon 1. proleterske brigade, koji je maja 1942, u toku cijele neprijateljske ofanzive, dejstvovao na desnoj obali Drine, odvojeno od svoje brigade i pod komandom Štaba 2. proleterske brigade. Njega je Štab 2. proleterske brigade, koji se nalazio u Zavajitu, 22. maja uveče uputio preko Uzlupa u Pivu, u selo Nedajno, na osnovu naređenja dobijenog iz Žabljaka, od načelnika Vrhovnog štaba Arsa Jovanovića 21. maja uveče. (Naređenje je preneseno telefonskim putem preko Kosanice i Meljaka).

[534] Poslije gubitka Žabljaka, u Pivu su se povukle jedinice Komskog i Durmitorskog NOP odreda. Iz Komskog odreda, koji se uz put dosta osuo, stiglo je 239 boraca.

[535] U Zakmur je bio upućen 3. bataljon (Kragujevački), a ne 4. bataljon (Kraljevački) 1. proleterske brigade (vid. nap. 505).

[536] Boan su italijanske i četničke trupe zauzele 26. maja, a Šavnik 27. maja 1942.

[537] U vremenu od 11. do 24. maja 1942, odnosno od pada Foče pa do odlaska Vrhovnog štaba sa Planine pivske, Štab 2. proleterske brigade je iz Vikoča, Borja i Zavajita, sela na desnoj obali Tare u kojima je boravio, uputio Vrhovnom štabu 15 izvještaja (tri nisu sačuvana). Tito je tražio da mu se dostave izvještaji (koji su u Vrhovni štab, u Lijećevinu, stigli dok je on boravio na Žabljaku), da bi se što detaljnije upoznao sa situacijom na frontu prema Foči, Goraždu i Čajniču.

[538] Odnosi se na II antifašistički miting sovjetske omladine koji je održan u Moskvi 7. juna 1942. (vid. nap. 405). Pozdravne telegrame koje su tim povodom slali omladinci borci partizanskih jedinica Tito je upućivao Izvršnom komitetu Kominterne da bi bili preneti Predsjedništvu mitinga.

[539] Po povratku sa savjetovanja na Crnom jezeru kod Žabljaka Milovan Đilas je dobio od Tita zadatak da radi na reorganizaciji crnogorskih partizanskih jedinica koje su se iz durmitorskog kraja povlačile u Pivu. Đilas je iz sela Kneževića, gdje je stigao 24. maja 1942. u podne s Komskim odredom, uputio Titu pismo u kome ga je obavijestio o stanju boračkog ljudstva i tražio uputstva o reorganizaciji jedinica i upućivanju partijskog kadra u pozadinu neprijatelja (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 111).

[540] U svom pismu koje je 24. maja 1942. uputio Titu, Đilas je predlagao da se i on, zajedno s grupom partijskih radnika, vrati u kolašinski i beranski srez, na teritoriju koja je pala pod četničku vlast, s čime se Tito nije složio.

[541] Iz Nedajna je Tito 24. maja 1942. prešao u selo Krstac, u kanjonu Pive. Zbog nepodesnog položaja on se u njemu nije duže zadržao (prenoćio je), a 25. maja je produžio za Plužine, u kojima je ostao 16 dana.

[542] Radi efikasnijeg rukovođenja jedinicama koje su se na više frontova borile s neprijateljskim (četničkim i italijanskim) trupama koje su koncentrično nastupale k partizanskoj teritoriji u međurječju Tare, Pive, Komarnice i Sutjeske, Vrhovni komandant je ovlastio člana Vrhovnog štaba Aleksandra Rankovića (koji je ostao u Lijećevini, iznad Tare) da u ime Vrhovnog štaba rukovodi jedinicama na desnoj obali Tare (2. proleterskom brigadom, Drinskim dobrovoljačkim odredom i sandžačkim jedinicama).

[543] U toku 24. i 25. maja 1942. dijelovi italijanske alpinske divizije »Pusterija« i četničke snage prešle su iz rejona Pljevalja u napad, nastupajući prema Meljaku, Kosanici i Glibaćima. Slamajući otpor Pljevaljskog partizanskog odreda, italijanske i četničke snage su narednih dana zauzele ta mjesta.

[544] Vrhovni štab je još 22. maja 1942. naredio Štabu 2. proleterske brigade da u slučaju ofanzive italijanskih snaga k Čelebiću svoje bataljone povuče preko Uzlupa na lijevu obalu Tare.

545 Aleksandar Ranković je iz sela Lijećevine uputio 24. maja 1942. Titu (koji se tog dana nalazio na putu iz Neđajna za Plužine) opširno pismo u kome ga je obavijestio o situaciji na frontu prema Foči i Čajniču, o četničkom puču u Zakmuru i o tome kako je došlo do upućivanja 5. bataljona 1. proleterske brigade u Nedajno, na Planinu pivsku (»Zbornik«. tom II, knj. 4, dok. br. 76).

546 Riječ je o *5. bataljonu* 1. proleterske brigade, koji je, na osnovu naređenja načelnika Vrhovnog štaba, bio prebačen s desne obale Tare u Pivu (vid. nap. 533).

547 *Treći bataljon* (Šumadijski) 2. proleterske brigade je iz rejona Foče, gdje se nalazio zajedno s 1. proleterskom brigadom i dijelovima Kalinovičkog i Fočanskog odreda (vid. nap. 419, 476. i 503) u drugoj polovini maja 1942. upućen u Crnu Goru da bi se priključio partizanskim jedinicama koje su vodile ogorčene borbe s četnicima na sinjajevinskom i šavničkom sektoru. *Prvi bataljon* (Lovćenski) 1. proleterske brigade se još od aprila 1942. nalazio u Crnoj Gori, angažovan na kolašinskom frontu (vid. nap. 106, 140. i 141).

548 Riječ je o puču koji su četnički elementi izvršili u Zakmurskom bataljonu Fočanskog dobrovoljačkog odreda noću 17/18. maja 1942. kada su ubili političkog komesara odreda Stevu Markovića Singera i zamjenika komandanta odreda Momu Kočovića (vid. nap. 501).

549 Odnosi se na Kombinovani čelebićko-dragočavski bataljon koji je Aleksandar Ranković formirao u Čelebiću (vid. nap. 527).

550 Odnosi se, vjerovatno, na intendanta *Ristu Stefanovića*, koga je Vrhovni štab još 11. maja 1942. uputio iz Lijećevine u rejon Čelebića da bi prikupljao hranu i dopremao je u Pivu (vid. nap. 372).

551 Riječ je o *3. bataljonu* (Kragujevačkom) 1. proleterske brigade, koji se nalazio u rejonu Zelengore (Vrbnica, Zakmur) u akciji protiv četnika koji su izvršili puč u Zakmurskom bataljonu.

552 Misli se na sedam članova Agitpropa iz Foče i Trnova, koji su se, poslije pada tih mjesta, zajedno s tri člana Okružnog komiteta KPJ za Foču, povukli u Crnu Goru, u Pivu (vid. nap. 491).

553 *Čeda Plećević*, istaknuti građanski političar i član lijevog krila Zemljoradničke stranke, prišao je u ustanku narodnooslobodilačkom pokretu. Krajem 1941. povukao se sa srpskim partizanskim jedinicama u istočnu Bosnu i u toku proljeća 1942. bio je angažovan u političkom radu na području Foče. Po sopstvenoj želji, upućen je 9. maja preko Sandžaka u Srbiju, ali je stigao do Kamene Gore, iznad Lima. Ne mogavši se probiti dalje, vratio se u Pivu. Prilikom drugog pokušaja, juna 1942, da se iz Vrbnice (Zelengora) prebaci u Srbiju, bio je kod Kalinovika uhvaćen od strane četnika i izručen Italijanima, koji su ga strijeljali u Nevesinju.

554 Riječ je o zadržavanju *3. bataljona* (Kragujevačkog) 1. proleterske brigade na lijevoj obali gornje Drine, u rejonu Zelengore (vid. nap. 505).

555 Odnosi se na *Gojka Krezovića*, komandanta Drinskog dobrovoljačkog odreda (koji se u prvoj polovini maja raspao), koji se s preostalim ljudstvom svog odreda nalazio sjeverno od Ćeotine (vid. nap. 525).

556 Vijesti o zarobljavanju 400 italijanskih vojnika i 50 četnika (koje nisu bile tačne) Tito je dobio od Sretena Žujovića i Ive Lole Ribara. Oni su 23. maja 1942. u 21 čas iz sela Danića (kod Gacka) pisali Titu da su se upoznali s jednim izvještajem Vlada Šegrta, komandanta Sjevernohercegovačkog NOP odreda, upućenim Operativnom štabu za Hercegovinu, u kome je stajalo: »U Bišini zarobljeno je poslije uspješne akcije 300—400 Italijana i 40—50 četnika. Broj gubitaka neprijatelja je veliki« (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 74). Vjerovatno je ovdje riječ o borbi koju su 13. maja 1942. vodili dijelovi 1. i 3. udarnog bataljona (vid. nap. 515).

557 Tito je 20. maja 1942. došao iz Lijećevine u Nedajno, odakle je sljedećeg dana produžio za Žabljak. Kako se po povratku sa Žabljaka nije vratio u Lijećevinu, već je iz Nedajna produžio preko Krstaca za Plužine, zatražio je da mu se lične stvari (posteljina, pisaći pribor) i novac koji je Tito još od povlačenja iz Užica nosio (a korišćen je za potrebe Vrhovnog štaba, odnosno narodnooslobodilačke borbe) pošalju u Plužine, u novo boravište Vrhovnog štaba.

558 Pismo koje je Milovan Đilas 26. maja 1942. uputio Titu (vjerovatno iz sela Kneževića na Planini pivskoj) nije sačuvano odnosno nije moglo biti pronađeno. U njemu je, sudeći po Titovom odgovoru, kao i po zadacima koje je Đilas po povratku iz Žabljaka dobio od Tita, bilo riječi o reorganizaciju jedinica Komskog NOP odreda, koje su se sa Sinjajevine povukle u Pivu.

559 U selu Rudinama, na Planini pivskoj, nalazila se Glavna intendantura Vrhovnog štaba, koja je tu bila evakuisana iz Foče. Pored četiri improvizovana magacina (u kojima je 26. maja 1942. bilo oko jednog vagona žita, znatna količina duvana i rakije i nešto alata), tu se nalazilo i pet radionica (opančarska, krojačka, puškarska, obućarska i stolarska) i bolnica, u kojoj je bilo na liječenju 140 ranjenika i bolesnika, kao i jedna farma od oko 130 ovaca. Glavna intendatura je raspolagala s oko 2000 ovaca i koza, 100 krava i oko 100 goveđi.

560 Riječ je o *1. bataljonu* (Lovćenskom) 1. proleterske brigade i *3. bataljonu* (Šumadijskom) 2. proleterske brigade, koji su se u drugoj polovini maja nalazili u Crnoj Gori, na teritoriji Durmitorskog NOP odreda. Lovćenski bataljon se nalazio u Crnoj Gori još od sredine aprila, dok je Šumadijski bataljon upućen na Sinjajevinu oko 20. maja (vid. nap. 547).

561 Misli se na neuspješne napade crnogorskih partizanskih jedinica na Kolašin maja 1942. (vid. nap. 398).

562 Odnosi se na borbu koju su dijelovi Južnohercegovačkog NOP odreda vodili 13. maja 1942. s jednom italijanskom motorizovanom (snabdjevačkom) kolonom kod sela Paljeva Dola, na Bišini (vid. nap. 515).

563 Riječ je, vjerovatno, o rezervnom artiljerijskom potporučniku *Mutimiru Petkoviću*, jednom od istaknutijih četničkih rukovodilaca u Hercegovini, koji je još januara 1942, po ovlašćenju majora Boška Todorovića, komandanta Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, i kao zvanični predstavnik četničkog štaba, vodio pregovore s italijanskim štabovima u Mostaru, Dubrovniku i Splitu.

564 Odnosi se na borbu koju su jedinice Južnohercegovačkog NOP odreda u jačini od 150 boraca (Pribilovačka četa, vod Stolačkog udarnog bataljona i dijelovi 6. udarnog bataljona) vodile s 49. legijom Crnih košulja pješadijske divizije »Marke« 16. maja 1942. u rejonu sela Pribilovaca, istočno od Čapljine. Prema izvještaju Opetivnog štaba NOP odreda za Hercegovinu, Italijani su imali 31 poginulog i 2 zarobljena vojnika, a veliki broj se utopio u Bregavi (procjena o 200 utopljenih je bila pretjerana). U italijanskom izvještaju je ova borba registrovana, ali se ne navode gubici (»Zbornik«, tom IV, knj. 5, dok. br. 33; tom XIII, knj. 2, dok. br. 56).

565 Kaluđer Miron Nikić je uputio proglas *Narodu i srpskom sveštenstvu* (vid. nap. 427).

566 Povodom 1. maja, međunarodnog praznika rada, koji se u Sovjetskom Savezu proslavljao kao državni praznik, J. V. Staljin je u svojstvu narodnog komesara odbrane izdao *Dnevnu zapovijest* (vid. nap. 331).

567 Štab 1. bataljona (Lovćenskog) 1. proleterske brigade je od strane Vrhovnog štaba 24. maja 1942. bio ovlašćen da u svojstvu Štaba durmitorskih trupa rukovodi jedinicama koje su se nalazile na »sinjajevinskom frontu« braneći slobodnu teritoriju Žabljaka i Šavnika (Lovćenski bataljon, Durmitorski NOP odred, 3. bataljon 2. proleterske brigade, bataljon »Bajo Sekulić«, Komski odred). U svom izvještaju upućenom Vrhovnom štabu 26. maja u 9,30 časova s brda Visice iznad sela Donja

Bukovica (na putu Šavnik — Žabljak), Štab durmitorskih trupa je upoznao Tita s mjerama koje je preduzeo u cilju odbrane slobodne teritorije i organizovanog povlačenja jedinica u Pivu (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 117).

568 Misli se na pravac koji od Nikšića preko Gornjeg Polja, Javorka i Brezana vodi u Pivu. Taj su pravac štitili 1. i 2. udarni bataljon Nikšćikog NOP odreda i 4. udarni bataljon Durmitorskog NOP odreda.

569 Zarobljene okupatorske vojnike partizanski štabovi su najčešće razmjenjivali za zarobljene partizane ili su ih pak oslobađali, jer nisu bili u mogućnost da ih hrane (slučaj puštanja na slobodu 127 zarobljenih njemačkih vojnika kod Užica 29. novembra 1941). U Crnoj Gori su italijanski vojnici, zarobljeni u julskom ustanku, nakon razoružanja oslobođeni. Kasnije je vršena razmjena zarobljenika. Izvjestan broj zarobljenih italijanskih vojnika i oficira je držan u zarobljeništvu, a za njih su italijanske komande dostavljale namirnice. Rijetki su bili slučajevi da su zarobljeni vojnici strijeljani. Činjeno je to samo u znak odmazde za strijeljanje zarobljenih partizana i nedužnog stanovništva (Italijani su 4. maja 1942. u Pljevljima strijeljali 33 rodoljuba), kakav je slučaj bio i ovaj o kome se govori u naređenju Vrhovnog štaba. Italijani su polovinom juna strijeljali 95 rodoljuba u znak odmazde za strijeljane italijanske vojnike.

570 Riječ je, vjerovatno, o zarobljenim italijanskim vojnicima koji su radili u partizanskoj bolnici. Među njima je bio i ljekar Đovani Bava, koji je bio zarobljen početkom decembra 1941. na Savinom laktu, između Prijepolja i Pljevalja.

571 *Obrad Cicmil* je bio član Štaba Durmitorskog NOP odreda. Bio je angažovan na vojno-pozadinskim poslovima na oslobođenoj teritoriji Durmitorskog NOP odreda.

572 *Obren Blagojević* je bio komandant Komande mjesta Pive, koja se nalazila u selu Krstacu. Njemu je Vrhovni komandant povjerio zadatak da u Župi pivskoj izvrši mobilizaciju ljudstva, boračkog i neboračkog, u cilju odbrane slobodne teritorije, koja je bila neposredno ugrožena prodorom četničkih i italijanskih jedinica s pravca Nikšića, Šavnika i Žabljaka.

573 U telegramu koji je 21. aprila 1942. Tito primio od Izvršnog komiteta Kominterne zatraženi su podaci o »numeraciji, brojnom stanju, sastavu i ratnim dejstvima« okupatorskih (njemačkih, italijanskih, bugarskih i mađarskih) i kvislinških trupa u Jugoslaviji (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/78).

574 Podaci o italijanskim okupacionim snagama u Jugoslaviji u drugoj polovini maja 1942., kojima je Vrhovni štab raspolagao, nisu bili tačni. U Hercegovini i Boki su se tada nalazile snage 6. armijskog korpusa, čiji je štab bio u Dubrovniku. Taj je korpus imao u svom sastavu šest divizija: »Kaćatori dele Alpi«, »Marke«, »Taurinenze«, »Murđe«, »Mesina« i »Emilija«. U Crnoj Gori (bez Boke) i Sandžaku nalazile su se trupe 14. armijskog korpusa (Komanda Trupa Crne Gore), čiji se štab nalazio na Cetinju. U sastav tog korpusa ulazile su divizije: »Pusterija«, »Venecija«, »Ferara«, »Taro« i »Alpi Graje« i dijelovi divizije »Pulja«. U Dalmaciji se nalazio 18. armijski korpus (sjedište štaba u Splitu), koji je u svom sastavu imao divizije: »Bergamo«, »Sasari«, »Peruđa« i »Zara«. U Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju dejstvovao je 5. armijski korpus (sjedište štaba u Crikvenici) sa svoje tri divizije: »Re«, »Lombardija« i »Celere« (»Brza«). U Sloveniji su se nalazile divizije »Granatieri« i »Izonco« 11. armijskog korpusa (sjedište štaba u Ljubljani). Šesti, 11. i 18. korpus bili su u sastavu 2. armije (sjedište na Sušaku), a 14. korpus u sastavu 9. armije (sjedište u Tirani).

575 Zbog potreba da se na istočni front, na zahtjev Nijemaca, upute još dva korpusa i da se ojačaju snage u Italiji koje bi bile spremne da uđu u neokupirani dio Francuske, italijanska Vrhovna komanda je bila prinuđena da u toku jula i avgusta 1942. povuče izvjesne snage iz Jugoslavije (divizije »Taro« i »Pusterija« i 1. alpinsku grupu »Vale«).

576 Vjerovatno se odnosi na pismo koje je Ranković po Radomiru Dudiću uputio Titu 28. maja 1942. iz Liješevine (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 89). U njemu je izložio situaciju na desnoj obali Tare i u Sandžaku i obavijestio o rezultatu akcije protiv četnika u Zakmuru koju je izvodio 3. bataljon 1. proleterske brigade.

577 U Žabljak četnici su ušli 26. maja, a sljedećeg dana je pao i Šavnik, u koji su ušli četnici i dijelovi italijanske divizije »Alpi Graje«. Snage Durmitorskog NOP odreda (komandant Ljubiša Urošević, politički komesar Milinko Đurović), dvaju proleterskih bataljona (1. bataljona 1. proleterske i 3. bataljon 2. proleterske brigade) i 3. udarnog bataljona Nikšićkog NOP odreda povukle su se prema Pivi.

578 Misli se na Glavni štab NOP odreda Sandžaka koji se nalazio na položaju između sela Glibaća i Bobova rukovodeći borbama koje su vođene s italijanskim i četničkim jedinicama koje su nadirale s pravca Pljevalja, Boljanića i Čajniča na slobodnu teritoriju između Ćeotine i Tare.

579 Veliki kameni drumski most preko Tare kod Đurđevića Tare bio je porušen početkom maja (vid. nap. 224). Rušenje je izvršeno tako što je dignut u vazduh samo jedan raspon mosta od pedesetak metara dužine, dok su ostali rasponi (među kojima i srednji, najveći) ostali neoštećeni.

580 Riječ je o *3. bataljonu* (Kragujevačkom) 1. proleterske brigade koji se nalazio na lijevoj obali Drine i Sutjeske, u rejonu Zelengore. Pošto je imao u vidu da bi se, u slučaju neuspješne odbrane Pive i napuštanja i preostalog dijela slobodne teritorije u Crnoj Gori, partizanske snage morale povući u dolinu Sutjeske, Tito je naredio da se taj bataljon zadrži na toj teritoriji.

581 Poslije rušenja velikog mosta kod Đurđevića Tare i malog mosta kod Lever Tare, ostala su na rijeci Tari još samo dva prelaza: kod Uzlupa i kod Tepaca. Pošto je bilo predviđeno da se povlačenje 2. proleterske brigade i sandžačkih partizanskih jedinica u Pivu izvrši kod Uzlupa, Tito je naredio da se prelaz ispod tog sela obezbijedi. I prelaz na Pivi kod Kruševa je trebalo takođe obezbijediti jer se preko njega predviđala evakuacija jedinica i bolnica iz Pive k Vučevu.

582 Odnosi se na *1. bataljon* (komandant Radoslav Kovačević, politički komesar Mate Ujević), *4. bataljon* (komandant Miodrag Milovanović Lune, politički komesar Dobrilo Petrović) i *2. bataljon* 2. proleterske brigade, koji su se nalazili na desnoj obali rijeke Tare (između Tare, Drine i Ćeotine), braneći slobodnu teritoriju koju su ugrožavale italijanske trupe iz Foče, Goražda i Čajniča. Pošto je namjeravao da u Pivi izvrši koncentraciju jačih snaga s kojima bi preduzeo snažan protivnapad na četničke i italijanske trupe koje su prodirale od Nikšića i Šavnika, Tito je naredio da se 2. proleterska brigada prebaci na lijevu obalu Tare i dođe u Pivu.

583 Ohrabreni uspješnim razvojem italijansko-četničke ofanzive u Crnoj Gori i Hercegovini i povlačenjem partizanskih snaga sa slobodne teritorije Nikšićkog, Lovćenskog i Durmitorskog NOP odreda prema Pivi, četnički elementi su 27. maja 1942. preuzeli vlast u nekim selima Golije. Partizanska Komanda mjesta i bolnica su se u neredu povukle preko masiva Golije u pravcu Pive. Pobunu u Goliji izvršilo je 150 ljudi koje je nesmotreno bila naoružala partizanska Komanda mjesta u Krstacu. Stoga je Tito naredio da se 1. proleterska brigada (Štab i tri bataljona), koja se u to vrijeme nalazila u sjeveroistočnoj Hercegovini, u rejonu Gacka i Nevesinja (sela Bodežište, Koleško, Šipačno, Slato, Drežanj), prebaci na taj pravac.

584 *Sava Kovačević,* komandant Nikšićkog NOP odreda i član Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore i Boke, nalazio se krajem maja 1942. u Vilusima da bi usklađivao dejstva jedinica svog i Lovćenskog NOP odreda koje su se nalazile na sektoru Grahova i Banjana. Kovačević (koji je 28. maja preuzeo dužnost komandanta Lovćenskog NOP odreda) i Veljko Mićunović, član Pokrajinskog komiteta KPJ, sačinjavali su Operativni štab tog sektora.

585 Da bi ugušio pobunu četničkih elemenata na Goliji, Glavni štab je tamo uputio 3. udarni bataljon Zetskog NOP odreda »Bajo Sekulić« (komandant Vasilije Đurović Vako, politički komesar Marko Šofranac) i jednu ojačanu četu Nikšićkog odreda. Tim jedinicama je neposredno rukovodio komandant Glavnog štaba Peko Dapčević.

586 Vrhovni štab nije imao tačne podatke o numeraciji i dislokaciji italijanskih snaga koje je, na traženje Izvršnog komiteta Kominterne, trebalo da uputi vrhovnoj komandi Crvene armije (vid. nap. 573. i 574). Da bi dobio što potpunije podatke, uputio je u Hercegovinu Vladimira Velebita, kome je naložio da putem saslušanja zarobljenih italijanskih vojnika (Velebit je znao nekoliko stranih jezika) i korišćenjem agenturne mreže dobije podatke o rasporedu italijanskih snaga. Zbog specifičnosti njegove misije, odlučeno je da se ne otkrije njegov identitet.

587 Žito i ostale navedene namirnice za potrebe jedinica, ranjenika i bolesnika u Pivi Vrhovni štab je dobio iz Sandžaka.

588 Veze Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ s vojnim i partijskim rukovodstvom u Hrvatskoj (s Glavnim štabom i Centralnim komitetom) bile su u prekidu od kraja aprila 1942. Posljednje pismo koje je iz Centralnog komiteta KPJ upućeno bilo je ono od 8. aprila (vid. str. 207 u 9. tomu), a iz Hrvatske su u toku aprila upućena u Foču dva operativna izvještaja Glavnog štaba — br. 8 i 9 (»Zbornik«, tom V, knj. 4, dok. br. 17 i 29) i jedno pismo Vladimira Popovića od 16. aprila (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/236). Početkom maja Glavni štab je uputio i svoj operativni izvještaj br. 10 (»Zbornik«, tom V, knj. 4, dok. br. 46), a Vladimir Popović je 5. maja uputio još jedno pismo Centralnom komitetu KPJ (»Zbornik«, tom V, knj. 4, dok. br. 49). I Ivan Krajačić Stevo je 11. maja uputio Centralnom komitetu KPJ jedno pismo (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/293). Pisma upućena u maju nisu stigla u Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ zbog prekida veza sa Sarajevom, do kojeg je došlo usljed neprijateljske ofanzive i povlačenja Vrhovnog štaba i CK KPJ iz Foče.

589 Riječ je o borbama koje su u toku 28. i 29. maja 1942. vođene u rejonu sela Kosanice i Glibaća. Italijanske i četničke snage su uspjele da odbace partizane iz Glibaća, ali su u noćnom protivnapadu, u kome su se istakle jedinice Bjelopoljskog NOP odreda, pretrpjele gubitke. Sutradan su borbe nastavljene, a sandžačke partizanske jedinice su bile prinuđene da se povuku na liniju Bobovo — Meljak. Podaci o odbacivanju italijanskih snaga u Pljevlja nisu bili tačni.

590 U borbama protiv partizanskih snaga u Crnoj Gori učestvovale su četničke jedinice pod komandom Baja Stanišića i Pavla Đurišića. Oba četnička komandanta bila su potčinjena Draži Mihailoviću i italijanskim komandama, koje su ih snabdijevale oružjem, municijom i namirnicama. U staroj Crnoj Gori bile su formirane kvislinške formacije pod komandom Krsta Popovića, koje su takođe učestvovale, zajedno s italijanskim trupama, u borbama protiv partizana.

591 Podaci o borbama kod Kolašina bili su zastarjeli. Borbe u tom rejonu su prestale sredinom maja 1942, a krajem mjeseca su se prenijele na masiv Durmitora.

592 Prilikom napuštanja Žabljaka 26. maja 1942. partizani su zapalili nekoliko zgrada koje su četnicima i Italijanima mogle koristiti za smještaj, ali je vatra usljed jakog vjetra, zahvatila i ostale zgrade (koje su bile sagrađene od drveta), tako da je gotovo cijela varoš izgorjela.

593 Proglas protiv četnika i jugoslovenske emigrantske vlade koji je Vrhovni štab namjeravao da objavi početkom juna, nije tada objavljen. Tito je o tome tražio mišljenje Izvršnog komiteta Kominterne, odnosno vlade SSSR-a, ali odgovor nije stigao. U međuvremenu je odlučeno da se takav proglas uputi s konferencije rodoljuba (vid. nap. 467).

594 U selu Rudinama, na Planini pivskoj, nalazili su se magacini namirnica Glavne intendanture Vrhovnog štaba i nekoliko radionica (vid. nap. 559). Prodorom

četničkih i italijanskih jedinica u Žabljak bila je ugrožena bezbjednost Glavne intendanture.

[595] Misli se na puč koji su izveli četnički elementi, preuzevši vlast u Krstacu i drugim selima Golije (vid. nap. 583).

[596] Odnosi između NDH i Italije bili su za sve vrijeme italijanske okupacije znatnih oblasti NDH (dijelova Hrvatske južno od Save, Bosne i Hercegovine) zategnuti. Italijanska okupaciona zona (odvojena od njemačke zone demarkacionom linijom) bila je podijeljena na tri zone koje su obuhvatale obalski pojas i dublje zaleđe. Još u toku maja 1941, na osnovu tzv. Rimskih ugovora, italijanske trupe iz sastava 2. armije su se povukle na uži obalski pojas, prepustivši treću zonu i veći dio druge zone vojnim i upravnim vlastima NDH. Kako je u toku ljeta 1941. došlo do ustanka u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, Italijani su u toku jeseni intervenisali protiv ustanika reokupiravši drugu i treću zonu. U toj »pacifikaciji« zemlje oslanjali su se na četnike, a pokazali su netrpeljivost prema ustašama, koje su okrivljavali da su svojom politikom istrebljivanja Srba izazvali nemire i ustanke. Nezadovoljna ovom reokupacijom i blagonaklonom politikom Italijana prema četnicima, vlada NDH je, tražeći podršku Njemačke, zahtijevala od Italije da njene trupe napuste drugu i treću zonu. Pošto u toku jeseni i zime nisu uspjeli da uguše ustanke, već su i sami pretrpjeli velike gubitke (njihovi garnizoni u zaleđu obale bili su odsječeni, pod stalnim udarima partizanskih snaga, a održavanje saobraćaja među njima postalo je veoma otežano, gotovo onemogućeno), Italijani su odlučili da evakuišu svoje trupe iz većeg broja garnizona u unutrašnjosti prepustivši ih vlastima NDH. O svojoj odluci o povlačenju trupa iz treće zone (izuzev Karlovca) i većeg dijela druge zone italijanska vlada je 1. juna 1942. obavijestila vladu NDH, a sporazum o tome potpisan je 19. juna u Zagrebu. Italijani su, međutim, počeli evakuisati neke garnizone i prije sklapanja ovog sporazuma, i ne čekajući da u njih dođu predviđene ustaško-domobranske trupe. Tako su, između ostalog, 10. juna napustili i Foču, prepustivši vlast maloj ustaškoj posadi, koja se našla ugrožena od znatno brojnijih četničkih jedinica koje su, potiskujući sandžačke partizanske jedinice, nastupale iz Sandžaka i približavale se Foči, koju su namjeravale da preotmu od ustaša.

[597] Prilikom povlačenja partizanskih jedinica s teritorije Kalinovičkog i Fočanskog odreda evakuisani su u pravcu Pive i zbjegovi naroda, komore i dosta stoke. Uzimajući u obzir mogućnost napuštanja Pive, Tito je imao u vidu povlačenje jedinica prema dolini Sutjeske i prema Zelengori. Stoga je naredio da se tamo (»*preko Kruševa*«) prebace neke jedinice (snage Glavnog štaba za Sandžak), bolnice i stoka, koja je bila gotovo jedini izvor hrane.

[598] Član Vrhovnog štaba Aleksandar Ranković, koji se krajem maja 1942. nalazio u selu Lijećevini sa zadatkom da rukovodi dejstvima partiznskih jedinica sjeverno od rijeke Tare i u Sandžaku, uputio je Titu (koji se nalazio u selu Plužinama) više izvještaja. Ovdje se misli na dva Rankovićeva izvještaja od 29. maja (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 97 i 98). Uz svoje izvještaje Ranković je dostavio: a) izvještaje Štaba 2. proleterske brigade od 26. maja (pisane u 8,30 i 15.30 časova), od 27. i 28. maja (dva izvještaja) i od 29. maja (A-VII, k. 736, reg. br. 28-1/I; 27-1/I; 30/1/I; 17-1/II; 31-1/I; 33-1/I); b) izvještaj zamjenika političkog komesara 2. proleterske brigade Cane Babović upućen 29. maja Centralnom komitetu KPJ (»Zbornik«, tom II, knj. 1, dok. br. 85); c) izvještaje komandanta Drinskog NOP dobrovoljačkog odreda Gojka Krezovića od 26, 28. i 29. maja (A-VII, k. 1626, reg. br. 7/41; 6/41 i 20/1-2); izvještaj Štaba 5. bataljona 1. proleterske brigade od 26. maja (A-VII, k. 736, reg. br. 29-1/I); pisma A. Rankovića komandantu Drinskog NOP dobrovoljačkog odreda od 27. maja, Štabu 2. proleterske brigade od 28. maja i Glavnom štabu za Sandžak od 28. maja (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 88, 90 i 91).

[599] Misli se na područje na desnoj obali Drine, između rijeka Tare i Ćeotine, gdje se u drugoj polovini maja 1942. nalazila 2. proleterska brigada sa zadatkom da zatvara pravce koji od Foče, Goražda i Čajniča vode k Tari, odnosno k slobodnoj

teritoriji sjeverne Crne Gore (područje Durmitorskog NOP odreda). Na tom području su se, pored 2. proleterske brigade, nalazili i ostaci (oko 120 boraca) Drinskog NOP dobrovoljačkog odreda i Kombinovani čelebićko-dragočavski bataljon.

600 U rejonu Kolašina vođene su s četnicima puna tri mjeseca (od sredine februara do sredine maja 1942) teške borbe, u kojima su bile angažovane snage Komskog i Durmitorskog NOP odreda i upućena pojačanja iz Nikšićkog, Lovćenskog i Zetskog odreda. Borbe na »kolašinskom frontu« iscrple su partizanske jedinice, koje su, uz to, trpjele od gladi i velike hladnoće (vid. nap. 606. u 8. tomu, nap. 234, 235, 304, 322, 325, 363, 403, 501, 502, 511, 681. i 684. u 9. tomu i nap. 222, 398. i 478. u ovom tomu).

601 Odnosi se na puč koji su 27. maja 1942. u selu Krstacu i u drugim selima na Goliji izvršili četnici, razoružavši partizane i preuzevši vlast (vid. nap. 583).

602 Misli se na sektaštvo, odnosno na politiku zaoštravanja klasne borbe i revolucionarnog nasilja koja je u Crnoj Gori uzela maha i koju je Centralni komitet KPJ osudio u svom *Otvorenom pismu svim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki*, koje je uputio 12. aprila 1942. (vid. str. 11).

603 Riječ je o *savjetovanju* koje je vrhovni komandant Tito održao s predstavnicima glavnih štabova za Crnu Goru i Boku i za Sandžak 22. maja 1942. na Crnom jezeru kod Žabljaka (vid. nap. 522).

604 Pošto je Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak aprila 1942. bio smijenjen zbog učinjenih političkih grešaka (vid. nap. 50), Centralni komitet KPJ je postavio novi Pokrajinski komitet u sastavu: Radoje Dakić Brko (sekretar), Blažo Jovanović, Jagoš Uskoković, Đoko Vujošević Segeda, Veljko Mićunović i Velimir Knežević (sekretar PK SKOJ-a). S članovima novoimenovanog Pokrajinskog komiteta Tito je 29. maja održao sastanak u Plužinama.

605 Sredinom juna 1942. stvorene su od boraca crnogorskih partizanskih odreda koji su se povukli iz Crne Gore u širi rejon Sutjeske (Lovćenski, Nikšićki, Durmitorski, Komski, Zetski odred) dvije proleterske brigade — 4. i 5. crnogorska. Štab 4. brigade su sačinjavali: Peko Dapčević, komandant, Mitar Bakić, politički komesar, Špiro Mugoša, zamjenik komandanta i Boško Đuričković, zamjenik političkog komesara. Brigada je imala pet bataljona s oko 1 080 boraca. Štab 5. brigade su sačinjavali: komandant Sava Kovačević, politički komesar Radomir Babić, zamjenik komandanta Velimir Terzić i zamjenik političkog komesara Blažo Jovanović. Brigada je imala četiri bataljona sa oko 920 boraca.

606 Od sandžačkih partizanskih jedinica (Pljevaljskog i Bjelopoljskog NOP odreda i Zlatarskog i Mileševskog bataljona), koje su se krajem maja i početkom juna povukle iz Sandžaka, stvorena je 5. juna na Šćepan-polju 3. proleterska sandžačka brigada. Njen štab su sačinjavali: Vladimir Knežević Volođa, komandant; Velimir Jakić, politički komesar; Mile Peruničić, zamjenik komandanta, i Voja Leković (od 10. juna Rifat Burdžović), zamjenik političkog komesara. Brigada je imala pet bataljona sa oko 800 boraca.

607 Krajem maja 1942. u Hercegovini je bilo osam udarnih bataljona i tri omladinske udarne čete i više teritorijalnih partizanskih bataljona (teritorijalni bataljoni su bili sastavljeni od štabova bataljona i od ponekoliko starijih ljudi koji su obavljali stražarsku službu). Te su se jedinice, međutim, tih dana osipale i raspadale.

608 Misli se na *Kombinovani čelebićko-dragočavski bataljon* (vid. nap. 527) i na borce Drinskog NOP dobrovoljačkog odreda, koji su, poslije osipanja odreda, ostali sa svojim komandantom Gojkom Krezovićem (vid. nap. 243. i 244).

609 Misli se na četnički puč u Zakmurskom bataljonu Fočanskog NOP dobrovoljačkog odreda od 18. maja 1942. (vid. nap. 501).

610 U Sarajevu je još prije rata postojao internat »Narodna uzdanica« za srednjoškolce muslimanske narodnosti. U internatu je djelovala partijska organizacija

i skojevska organizacija, koje su i za vrijeme okupacije, pod otežanim okolnostima, nastavile uspješno da rade među učenicima; rezultat njihovog političkog rada je i dolazak ovih omladinaca u partizane.

611 U borbi s četnicima na Crkvinama kod Kolašina 20. marta 1942, poginuli su član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku *Bajo Sekulić* i sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a *Budo Tomović* (vid. nap. 502. u 9. tomu).

612 *Dr Ružicu Rip* su četnici strijeljali 20. marta u Kolašinu. Obavještenje o tome objavljeno je u prvom broju lista »Partizanski sanitet« od 1. aprila 1942. Tito je podatke u ovome telegramu saopštio očigledno sa željom da se koriste na predstojećem kongresu sovjetske omladine u Moskvi.

613 Odnosi se na pismo koje je načelnik Štaba 2. proleterske brigade Vaso Jovanović uputio Vrhovnom štabu 31. maja 1942. u 14 časova iz sela Pišča (Planina pivska), u koje je stigao s jednim bataljonom brigade (A-VII, k. 4, reg. br. 33-1).

614 Po prelasku rijeke Tare (kod Uzlupa) i dolasku na Planinu pivsku, 2. proleterska brigada se 31. maja 1942. nalazila u selima Pišče, Trsa i Rudine.

615 *Štab* 2. proleterske brigade su početkom juna 1942. sačinjavali: Ratko Sofijanić, komandant; Milinko Kušić, politički komesar; Vaso Jovanović, načelnik štaba; Ljubodrag Đurić, zamjenik komandanta, i Spasenija Cana Babović, zamjenik političkog komesara.

616 Odnosi se na izvještaj koji je dr Borislav Božović podnio Vrhovnom komandantu 1. juna 1942. iz Pišča poslije obilaska partizanskih bolnica na sektoru Pive (»Zbornik sanitetske službe«, knj. 1, dok. br. 25).

617 Riječ je o *partizanskim bolnicama u Pivi*, na teritoriji Durmitorskog NOP odreda, u kojima je krajem maja 1942. bilo 600 ranjenika i bolesnika, od kojih 12 oboljelih od pjegavog tifusa (vid. nap. 472). Zbog prodora italijanskih i četničkih snaga u Žabljak i Šavnik bila je ugrožena bezbjednost bolnica.

618 Delegat Vrhovnog štaba Moša Pijade podnio je 1. juna 1942. Vrhovnom štabu *Referat o obrazovanju partizanskih stočnih farmi* (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 117). S obzirom na potrebe snabdijevanja partizanskih trupa i bolnica koncentrisanih u Pivi, stvoreno je 19 stočnih farmi, u kojima se 1. juna nalazilo: 178 muznih krava, 1 597 muznih ovaca, 296 muznih koza, 322 grla govedi, 2 458 jalovih ovaca i 311 jalovih koza (nije uračunat broj grla rekviriranih u osam sela Planine pivske). Farme su bile pod upravom Glavne intendanture Vrhovnog štaba.

619 *Dr Borislav Božović* se nalazio u selu Unač. Titovo naređenje mu je uputio Moša Pijade 3. juna izjutra. Načelnik saniteta Vrhovnog štaba Gojko Nikoliš nalazio se u drugoj polovini maja i početkom juna 1942. u Hercegovini s 1. proleterskom brigadom.

620 Riječ je o povlačenju italijanskih trupa iz sastava 2. armije iz tzv. treće i jednog dijela druge zone (iz unutrašnjosti Hrvatske, Bosne i Hercegovine na obalni pojas) koje su bile posjele u ljeto i jesen 1941. U skladu s tim, i trupe iz sastava 14. korpusa (9. armija), koje su se nalazile u istočnoj Bosni, napustile su garnizone Foču, Goražde i Čajniče. I alpinska divizija »Taurinenze«, koja je bila angažovana u jugoistočnoj Bosni (širi rejon Kalinovnika i Foče), napustila je krajem maja ta područja (vid. nap. 596).

621 Vrhovni štab nije mogao prozreti prave razloge povlačenja italijanskih trupa iz treće i dijelova druge okupacione zone. U prvi mah je ocijenjeno da će gro italijanskih trupa napustiti Jugoslaviju. Takve procjene, do kojih se došlo usljed nedovoljne obaviještenosti, nisu bile tačne. U Jugoslaviji su ostale sve jedinice 2. armije, s tim što je divizija »Kaćatori dele Alpi« premještena iz Hercegovine u Sloveniju i što su Guvernatoratu Crne Gore (14. armijskom korpusu) ustupljene dvije divizije (»Peruđa« i »Taurinenze«), pošto su iz sastava tog korpusa repatrirane u Italiju divizije »Pusterija« i »Taro« i I alpinska grupa »Vale« (vid. nap. 575).

622 Brojno stanje italijanskih okupacionih trupa u Crnoj Gori nije se smanjilo po završetku proljećne ofanzive i istiskivanja partizanskih snaga. Odlazak dviju divizija (koje su repatrirane u Italiju) nadomješten je prebacivanjem nekih jedinica iz sastava 2. armije.

623 Od 26. maja do 10. juna 1942. Vrhovni štab se nalazio u Plužinama (Župa pivska), u krajnjem sjeverozapadnom dijelu Crne Gore. Taj rejon je u narodu nazivan i Hercegovinom.

624 U cilju objedinjavanja dejstava partizanskih snaga iz više partizanskih jedinica (1. i 2. proleterske brigade, Durmitorskog i Komskog NOP odreda), koje su dobile zadatak da spriječe prodor četničkih i italijanskih snaga iz rejona Žabljaka i Šavnika u Pivu, Vrhovni štab je formirao Štab durmitorskih trupa (vid. nap. 567).

625 Da bi se spriječio prodor četničkih i italijanskih snaga iz rejona Žabljaka i Šavnika preko masiva Durmitora u Pivu, Štab Durmitorskih trupa je organizovao odbranu zatvorivši prelaze: prvi — preko Malog i Velikog Štuoca i drugi — preko Suve Lokve i Dobrog Dola. Prvi pravac je zatvarao 1. bataljon 1. proleterske brigade, koga je ubrzo smjenio jedan bataljon Komskog NOP odreda, dok su drugi pravac zatvarali 3. bataljon 2. proleterske brigade i 3. udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda, koji je, međutim, naređenjem Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore i Boke bio povučen s tog fronta i upućen u sastav svog odreda da bi pojačao snage koje su branile slobodnu teritoriju na pravcu Nikšić—Plužine.

626 Iz Komande mjesta Krstac u Vrhovni štab je 2. juna 1942. prije podne stigao izvještaj da su, prema telefonskom izvještaju dobijenom preko Manastira Pivskog od Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore i Boke, četnici toga jutra ušli u Gornja Brezna, iz kojih se Glavni štab povukao u Goransko (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 126).

627 Ocjenjujući situaciju nastalu krajem maja 1942. poslije pada Šavnika i Žabljaka i četničkog puča na Goliji, Vrhovni štab je zaključio da će se slobodna teritorija Pive (Planine i Župe) moći uspješno braniti snagama Durmitorske udarne grupe, ali da je situacija u graničnom pojasu Crne Gore prema Hercegovini (Banjani, Golija) postala veoma ozbiljna i da je nastala opasnost da slobodne teritorije Crne Gore i Hercegovine budu razdvojene. Da bi otklonio tu opasnost i razbio četničke i italijanske snage na tom sektoru, Vrhovni štab je prvih dana juna planirao izvođenje jedne zamašnije akcije u Banjanima za koju je predvidio angažovanje jakih snaga (Nikšićkog i Durmitorskog NOP odreda, 2. proleterske brigade, dijelova 1. proleterske brigade i nekih hercegovačkih jedinica).

628 Mada je prethodnog dana, 1. juna 1942, ocijenio da zbog vojničke situacije nema potrebe evakuisati bolnice iz Planine pivske, Tito je 2. juna došao do zaključka da, radi veće bezbjednosti, ranjenike ipak treba evakuisati na lijevu obalu Pive i dalje, prema Vučevu i Sutjesci.

629 Misli se na *Glavni štab NOP odreda Sandžaka*, čije su jedinice krajem maja 1942. bile prinuđene da pred nastupanjem jakih okupatorskih i kvislinških snaga napuste Sandžak i povuku se u širi rejon Čelebića (sela Slatina, Meljak, Zavajit, Uzlup), gdje su na položajima prema Foči, Goraždu i Čajniču smijenile 2. proletersku brigadu, koja se, po naređenju Vrhovnog štaba, prebacila u Pivu da bi pomogla crnogorskim snagama u odbrani slobodne teritorije Durmitorskog NOP odreda. Glavni štab NOP odreda je početkom juna raspolagao sa sedam bataljona — ukupno oko 860 boraca. Na napuštenoj teritoriji Sandžaka ostale su manje partizanske grupe: u novovaroškom srezu oko 50, a u bjelopoljskom oko 30 i pljevaljskom srezu oko 30 partizana. Prvih dana juna sandžačke partizanske jedinice su se prebacile u rejon Šćepan-polja, Popovog Mosta, Ćureva i Zakmura.

630 Misli se na predviđeni protivnapad u rejonu Banjana (vid. nap. 627).

631 Riječ je o borbi kod katuna *Dobri Do*, na Planini pivskoj. Iskoristivši nevrijeme (maglu i vijavicu s kišom i snijegom) i nebudnost zasjeda, četnici su u zoru

2. juna 1942. napali 3. bataljon 2. proleterske brigade (imao je 154 borca), koji je bio razmješten po kolibama, uspjeli da ga iznenade i nanesu mu gubitke od 19 poginulih i ranjenih.

632 Formiranjem Štaba durmitorskih trupa (vid. nap. 624), pod čijom su komandom potpali i bataljoni Durmitorskog i Komskog NOP odreda, bila je sužena, gotovo i prestala, nadležnost štabova tih odreda.

633 Štab 2. bataljona 1. proleterske brigade je 31. maja 1942. uputio Vrhovnom štabu kratak izvještaj o zadacima bataljona na sektoru sjeverno od druma Nevesinje—Gacko (A-VII, k. 701, reg. br. 5/10). Uz svoj izvještaj Štab bataljona je dostavio: a) izvještaj Štaba 1. prolerske brigade od 30. maja upućen Vrhovnom štabu, u kome se javljalo o dejstvima brigade u Hercegovini i o savjetovanju koje su delegati Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba Sreten Žujović i Ivo Lola Ribar 29. maja održali s članovima Operativnog štaba za Hercegovinu i južnu Dalmaciju i Štaba 1. proleterske brigade (A-VII, k. 701, reg. br. 53/2), i b) Žujovićevo i Ribarovo pismo upućeno Vrhovnom štabu 30. juna iz sela Slata (osam stranica pisma nalaze se u Arhivu VII, k. 3, reg. br. 47/3, a deveta i deseta stranica su objavljene u »Zborniku«, tom II, knj. 4, dok. br. 106).

634 Odnosi se na protivnapad jakih partizanskih snaga u Banjanima i Goliji, koji je Vrhovni štab namjeravao da izvede početkom juna 1942. (vid. nap. 627).

635 U Gacku je 3. maja 1942. formiran Gatački vojno-četnički odred (komandant konjički poručnik Milorad Popović), koji je imao tri bataljona. Komandant 1. bataljona bio je sveštenik Radojica Perišić.

636 Misli se na evakuaciju bolnica koje su se nalazile u Pivi (vid. nap. 472, 617. i 628).

637 Odnosi se na *5. bataljon* 1. proleterske brigade, koji se nalazio u selu Miloševićima u rezervi, spreman za angažovanje k Planini pivskoj, ka Goliji ili u Hercegovini. Bataljon je 1. juna 1942. imao 213 boraca.

638 Riječ je o *Vladimiru Velebitu* (vid. nap. 586). On je preko sela Jugovića otišao za selo Slato, gdje se priključio Štabu 1. proleterske brigade.

639 Pismo Štaba 1. proleterske brigade upućeno Vrhovnom štabu 31. maja 1942. u 22.30 časova nije sačuvano, odnosno nije moglo biti pronađeno.

640 Odnosi se na pismo Štaba 1. proleterske brigade upućeno Vrhovnom štabu 30. maja 1942. u 17.30 časova (A-VII, k. 701, reg. br. 53/2).

641 Formulacija u tekstu nije najbolja: riječ je o namjeri da se izvrši pokret prema Goliji, a ne o izvršenom pokretu. U sporazumu s delegatima Vrhovnog štaba Sretenom Žujovićem i Ivom Lolom Ribarom i s Operativnim štabom za Hercegovinu i južnu Dalmaciju, Štab 1. proleterske brigade je 30. maja 1942. odlučio da sa 4. i 6. bataljonom sljedećeg dana krene ka Goliji, gdje se usljed aktivnosti četnika situacija pogoršala zaprijetivši da slobodne teritorije Crne Gore i Hercegovine budu odvojene.

642 U selu Zvijerini, u zgradi osnovne škole, nalazila se bolnica Operativnog štaba za Hercegovinu (dvije bolesničke sobe s oko 30 kreveta), koja je imala vlastitu kuhinju i intendanturu. U toku 29. maja 1942. ljubomirski četnici Save Kovača napali su bolnicu i zarobili sve ranjenike i bolesnike. U kratkom okršaju bio je ranjen ljekar dr Safet Mujić. Među zarobljenim ranjenicima nalazili su se i neki rukovodioci: Milija Stanišić, politički komesar Sjevernohercegovačkog NOP odreda (koga četnici nisu prepoznali), Rade Pravica, Jovo Ljubibratić, Risto Milićević, Dušan Grk (koji je iste večeri uspio da pobjegne), Husref Čišić, Fjodor Mahin, Bora Prodanović. U toku noći četnici su ubili nekolicinu zarobljenika (Milićevića, Čišića i još petoricu), a Rada Pravicu i Jovu Ljubibratića su odveli u Trebinje, gdje su nekoliko dana kasnije ubijeni. U Zvijerini su četnici oslobodili zarobljene italijanske vojnike. U cilju spasavanja zarobljenih partizana Štab 1. proleterske brigade je 30. i 31. maja uputio

k Zvijerini dva bataljona (4. i 6.). U napadu, u kome je učestvovao i 1. hercegovački udarni bataljon (komandant Ljubo Kovačević, politički komesar Stevo Kovačević), koji je imao 3 poginula i 1 ranjenog, četnici su bili odbačeni, a preživljeli ranjenici spaseni. Partizani su 2. juna napustili Zvijerinu, evakuisavši jednu količinu namirnica, u koju su sljedećeg dana četnici ponovo ušli.

643 Poslije akcije u Zvijerini (vid. prethodnu nap.), Štab 1. proleterske brigade je odlučio da preduzme napad na četnike u selima zapadno od druma Bileća — Meka Gruda.

644 Četnički puč na Goliji (vid. nap. 583) i prodor italijanskih i četničkih snaga od Nikšića i Gacka otežali su položaj jedinica Lovćenskog NOP odreda u Banjanima ugrozivši njihovo izvlačenje. U Goliju je bio upućen komandant Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore i Boke Peko Dapčević da bi prikupio dijelove Nikšićkog i Zetskog odreda i s njima razbio četnike. U tom rejonu su se nalazili 2. udarni bataljon Nikšićkog odreda (komandant Milisav Raičević, politički komesar Aleksa Backović) i 3. udarni bataljon »Bajo Sekulić« Zetskog NOP odreda.

645 Komandant Nikšićkog NOP odreda *Sava Kovačević* nalazio se krajem maja i početkom juna 1942. u Banjanima da bi Štabu Lovćenskog NOP odreda pružio pomoć u sređivanju njegovih jedinica. On je 28. maja u Velimlju izvršio reorganizaciju odreda i preuzeo dužnost komandanta. Lovćenski odred imao je tada tri udarna bataljona i jednu omladinsku četu.

646 Odnosi se na Lovćenski NOP odred, koji se poslije gubitka svoje teritorije povukao na teritoriju Nikšićkog NOP odreda (rejon Banjana).

647 Za odbranu Pive bile su početkom juna 1942. koncentrisane snage pod komandom Operativnog štaba Durmitorskih trupa: 1. bataljon 1. proleterske brigade, 2. bataljon 2. proleterske brigade, dva bataljona Komskog NOP odreda, dva bataljona Durmitorskog NOP odreda i 3. udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda.

648 Odnosi se na *2. bataljon* (crnogorski) 1. proleterske brigade (komandant Radovan Vukanović, politički komesar Paško Romac), koji se po naređenju Štaba brigade prebacio iz rejona sjeverno od komunikacije Nevesinje—Gacko (sela Jugovići i Bodežište) na Čemerno, iznad Gacka, da bi kontrolisao teren Čemerno — Ravno — Lipnik.

649 U svom pismu od 6. juna 1942. Štab 1. proleterske brigade je izvijestio Vrhovni štab da će mu tražene podatke o vojno-političkoj situaciji u Hercegovini i o rasporedu italijanskih trupa usmeno podnijeti Sreten Žujović i Ivo Lola Ribar koji će se za koji dan vratiti u Vrhovni štab (»Zbornik«, tom IV, knj. 5, dok. br. 59).

650 Zbog osipanja partizanskih jedinica koje je nastalo u toku italijansko-četničke ofanzive, u Hercegovini su prvih dana juna 1942. ostala samo tri udarna bataljona (južno od druma Nevesinje — Gacko), Konjički bataljon i nekoliko teritorijalnih četa koje su držale položaje prema ustašama oko Fazlagića Kule, Avtovca i Gacka. Na savjetovanju koje su 3. juna održali članovi Operativnog štaba, Oblasnog komiteta KPJ i štabova odreda (Sjevernohercegovačkog i Južnohercegovačkog) odlučeno je da se izvrši reorganizacija hercegovačkih partizanskih snaga: da se ukinu štabovi odreda i formiraju tri nova udarna bataljona koja će biti pod neposrednom komandom Operativnog štaba. Tako je Operativni štab raspolagao 1. udarnim bataljonom (komandant Vlado Šegrt, politički komesar Stevo Kovačević, koga je trebalo da zamjeni Milosav Milosavljević), 2. udarnim bataljonom (komandant Obren Ivković, politički komesar Savo Čolović), 3. udarnim bataljonom (komandant Vlado Tomanović, politički komesar Vojin Popović), Konjičkim bataljonom (komandant Ibro Šator, politički komesar Vaso Gnjatić) i trima udarnim četama. Udarni bataljoni su imali po 150 boraca, Konjički bataljon oko 400 boraca, a udarne čete po oko 50 boraca. Ukupno je, dakle, početkom juna 1942. u Hercegovini bilo oko 1 000 boraca. Stanje u jedinicama nije bilo konsolidovano: proces previranja i osipanja je ubrzo doveo do raspada jedinica, tako da se sredinom juna manji broj boraca,

oko 370, povukao u rejon Zelengore, dok su pojedine grupe partizana ostale u Hercegovini.

651 Odnosi se na naređenje koje je Tito istog dana, 2. juna 1942. u 12 časova, uputio Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe (vid. str. 201). Čim je dobio obavještenje o prodoru četnika preko Durmitora (Suve lokve i Sedla) u Pivu, Tito je u večernjim časovima uputio Operativnom štabu ovo naređenje.

652 Riječ je o stradanju *3. bataljona* 2. proleterske brigade u Dobrom Dolu 2. juna 1942. (vid. nap. 631).

653 Vrhovni štab je namjeravao da 2. proletersku brigadu (koju je krajem maja 1942. prebacio iz rejona Čelebića u Pivu) angažuje u akciji protiv četničkih i italijanskih snaga u Banjanima (vid. nap. 627).

654 Zbog neposredne opasnosti koja je zaprijetila bolnicama u selima Planine pivske, Vrhovni štab je odlučio da se one evakuišu u bezbjedniji rejon — na lijevu obalu rijeke Pive. U tom cilju trebalo je obezbijediti njihov smještaj u selu Mratinju, odakle bi se evakuacija nastavila preko Vučeva u dolinu Sutjeske. Za Mratinje su do 8. juna 1942. evakuisani ranjenici i bolesnici iz bolnica u Rudinama (140 ranjenika), Barnom Dolu (60 rekonvalescenata) i Unču (69 ranjenika).

655 Odnosi se na dva bataljona 1. proleterske brigade: *3. bataljon* (Kragujevački), koji se nalazio u rejonu Zakmura, na Zelengori, i *5. bataljon* (Šumadijski), koji se nalazio u selu Izgorima.

656 Evakuacija ranjenika i bolesnika iz bolnica u Boričju (140 ranjenika), Podmilogori (42 bolesnika), Trsi (48 ranjenika), Crnoj Gori (125 ranjenika) izvršena je preko sela Krstaca u Pivi, Plužina i Stabana u pravcu Izgora. Tim pravcem su evakuisane i bolnica iz Donjeg Kruševa (14 bolesnika od pjegavog tifusa) i iz Goranska (40 ranjenika). Evakuacija na ovom pravcu završena je do 6. juna 1942.

657 Odnosi se na pismo koje je Aleksandar Ranković uputio Titu 1. juna 1942. iz sela Lijećevine (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 116), u kome je dao podatke o povlačenju partizanskih snaga iz Sandžaka i o njihovom razmještaju u selima u rejonu Čelebića (Slatina, Meljak, Zavajit, Uzlup). Uz svoje pismo, Ranković je dostavio Titu i izvještaj Glavnog štaba NOP odreda Sandžaka od 1. juna 1942. Neizvjesno je o kom se izvještaju radi, jer je tog dana Glavni štab uputio Vrhovnom štabu dva izvještaja: jedan u 7.30 časova (»Zbornik«, tom I, knj. 16, dok. br. 29) i drugi u toku popodneva (A-VII, k. 3, reg. br. 6—2). U Rankovićevoj pošti bilo je i njegovo pismo upućeno 30. maja Glavnom štabu NOP odreda Sandžaka (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok br. 101) i izvještaj Štaba 3. bataljona 1. proleterske brigade upućen 30. maja Vrhovnom štabu (A-VII, k. 701, reg. br. 23/11).

658 Riječ je o sandžačkim partizanskim bataljonima: 1. i 2. bjelopoljskom, 1, 2. i 3. pljevaljskom, Zlatarskom i Mileševskom (koji je 2. juna 1942. preformiran u četu) koji su krajem maja i početkom juna stigli na prostoriju Čelebića da bi na položajima prema Foči, Goraždu i Čajniču smijenili bataljone 2. proleterske brigade.

659 Odnosi se na 2. bjelopoljski udarni bataljon (komandant Radisav Lukovac, politički komesar Dragoje Kujović) koji se 1. juna 1942. nalazio u selu Slatini, između rijeke Tare i planine Ljubišnje (imao je 95 boraca). Pošto na toj prostoriji, sjeverozapadnije, postoji još jedno selo istog naziva (oko 12 km istočno od Čajniča), Tito je bio u nedoumici o kojoj je Slatini riječ.

660 Odnosi se na borbe koje su 28. i 29. maja 1942. vođene kod sela Kosanice i Glibaća. Sandžačke partizanske jedinice (dijelovi Bjelopoljskog NOP odreda i Zlatarski bataljon) pružile su nadmoćnijim italijanskim i četničkim trupama snažan otpor, ali su se morale povući prema selu Bobovu.

661 Tito ima u vidu dalje pogoršanje situacije u sjeverozapadnim krajevima Crne Gore (u Pivi) i veoma izglednu mogućnost da se izgubi preostali dio slobodne

teritorije. Stoga je računao da će se partizanske jedinice iz Crne Gore morati povući u rejon Sutjeske i Zelengore.

662 Misli se na jedinice Glavnog štaba NOP odreda Sandžaka (Sandžački odred nije postojao).

663 Aleksandar Ranković se kao delegat Vrhovnog štaba nalazio u selu Liješevini sa zadatkom i ovlašćenjem da u ime Vrhovnog štaba rukovodi dejstvima jedinica sjeverno od Tare (2. proleterskom brigadom, Drinskim odredom, Kombinovanim čelebićko-dragočavskim bataljonom i sanždačkim bataljonima).

664 Odnosi se na Kombinovani čelebićko-dragočavski bataljon (vid. nap. 527).

665 Misli se na operaciju »Stolac« koju su snage italijanskog 6. armijskog korpusa i četnici izvodili protiv jedinica Južnohercegovačkog NOP odreda u vrijeme od 22. do 31. maja 1942. U toj operaciji učestvovale su sljedeće italijanske jedinice: divizija »Kaćatori dele Alpi«, ojačana oklopnim jedinicama, koja je imala zadatak da očisti od partizana zonu Nevesinje — Gacko — Stolac — Berkovići; divizija »Murđe«, ojačana 29. bataljonom »M« i oklopnim i motorizovanim jedinicama, koja je imala zadatak da zaštiti komunikaciju Mostar — Domanovići — Stolac i dijelovi divizije »Marke«, koji su imali zadatak da zaštite komunikaciju Metković — Domanovići i željezničku prugu Hrasno — Hutovo. Sve tri divizije su s polukružne osnovice nadirale prema Stocu, čiji je garnizon takođe uzeo učešća u ovoj operaciji. Pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama jedinice Južnohercegovačkog NOP odreda, već zahvaćene osipanjem, nisu se mogle održati, već su se gotovo sve raspale.

666 Odnosi se na upućivanje 1. proleterske brigade (2, 4. i 6. bataljona) u Hercegovinu i na njena dejstva protiv četnika u rejonu Nevesinje — Gacko — Stolac u drugoj polovini maja 1942. (vid. nap. 471).

667 Misli se na dolazak 1. proleterske brigade u istočnu Bosnu krajem decembra 1941, kada je svojim vojnim akcijama i političkim radom pomogla istočnobosanskim partizanskim jedinicama (Romanijskom NOP odredu i NOP odredu »Zvijezda«) da spriječe destruktivni rad četnika i da konsoliduju svoje jedinice.

668 Članovi Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ Sreten Žujović i Ivo Lola Ribar, koji su bili upućeni u Hercegovinu da bi Operativnom štabu i Oblasnom komitetu pružili pomoć (vid. nap. 432), nalazili su se, za sve vrijeme boravka u Hercegovini, sa Štabom 1. proleterske brigade.

669 Riječ je o akciji protiv četnika na Goliji i u Banjanima koju je Vrhovni štab planirao da izvede s jačim snagama početkom juna 1942. (vid. nap. 627).

670 Odnosi se na 3. i 5. bataljon 1. proleterske brigade (vid. nap. 655).

671 Riječ je o italijansko-četničkoj ofanzivi (operacija »Stolac«) u rejonu Nevesinje — Gacko — Metković — Hutovo — Stolac (vid. nap. 665).

672 Na Planini pivskoj se prvih dana juna 1942. nalazio veći broj partizanskih jedinica koje su dobile zadatak da brane slobodnu teritoriju i spriječe prodore četničkih i italijanskih trupa iz Žabljaka, Šavnika i Nikšića. Pod komandom Štaba Durmitorske udarne grupe nalazile su se sljedeće jedinice: 1. bataljon 1. proleterske brigade, 3. udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda, jedan bataljon Komskog NOP odreda i 2. bataljon 2. proleterske brigade. Pored ovih jedinica na toj teritoriji su se nalazila i tri udarna bataljona Durmitorskog NOP odreda, tri bataljona 2. proleterske brigade, jedan bataljon Komskog odreda i bolnice. Sve su te jedinice, kao i još dva bataljona 1. proleterske brigade (3. i 5.) i sandžačke trupe (oko 900 boraca), snabdijevane hranom iz skladišta u Rudinama i u Manastiru Pivskom Glavne intendanture Vrhovnog štaba. Prema izvještaju Moše Pijade od 3. juna upućenom Titu, intendantura je raspolagala samo sa 15 000 kg žita i 40 000 km mesa. Tim namirnicama je trebalo obezbijediti ishranu oko 5 920 boraca (od kojih 800 u bolnicama) i još oko 1700 ljudi u pozadinskim ustanovama (straže, komande, stočne farme, kuriri,

radnici, izbjeglice). Hrane je bilo još samo za nedjelju dana, do 10. juna. (»Zbornik«, tom II, knj. 4, dok. br. 124).

673 Naređenje o evakuaciji bolnica iz Planine pivske u pravcu Mratinja i Stabana i dalje, prema dolini Sutjeske, Tito je izdao 2. juna 1942. (vid. nap. 628, 654. i 656).

674 Kod katuna Dobri Do četnici su 2. juna 1942. u zoru napali 3. bataljon 2. proleterske brigade i, uspjevši da ga iznenade, nanijeli mu osjetne gubitke (vid. nap. 631). Iste večeri su 1. bataljon 1. proleterske brigade i dijelovi 3. bataljona 2. proleterske brigade izvršili protivnapad i uspjeli da razbiju četnike i vrate ih preko Durmitora. U ovom protivnapadu zarobljeno je oko 20 četnika, koji su odmah pušteni.

675 U selu Pišču se nalazila Komanda durmitorskog područja. Komandantu područja Pavlu Pekiću je bilo naređeno da izvrši mobilizaciju omladine i da mobilisano ljudstvo uputi u Goransko (A-VII, k. 2-B, reg. br. 22/18-1).

676 Misli se na bolnice, skladišta namirnica i stočne farme (vid. nap. 472, 559. i 618).

677 Odnosi se na *1. udarni bataljon* Nikšićkog NOP odreda (komandant Dimitrije Bulajić, politički komesar Savo Brković), 2. udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda i 4. udarni bataljon Durmitorskog NOP odreda koji su zatvarali pravce koji iz rejona Nikšića izvode u Pivu.

678 Riječ je o stvaranju 4. i 5. crnogorske proleterske brigade (vid. nap. 605).

679 Naređenje Komandi durmitorskog područja izdato je 3. juna 1942. Sačuvan je samo prvi list (A-VII, k. 2-B, reg. br. 22/18-I).

680 Ovo naređenje je Štabu Durmitorske grupe prenio načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović, koga je Tito uputio iz Plužina u Pišče da bi pomogao Štabu durmitorskih trupa u organizaciji odbrane Planine pivske.

681 Odnosi se na 3. udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda (komandant Niko Jovićević, politički komesar Nikola Perović), koji se nalazio na teritoriji Durmitorskog NOP odreda, pod komandom njegovog štaba.

682 Pod utiskom napuštanja slobodne teritorije šavničkog sreza pred nastupanjem četničkih i italijanskih snaga i četničke propagande da protiv partizana koji napuste svoje jedinice neće biti preduzete represivne mjere, u jedinicama Durmitorskog NOP odreda došlo je do pojava dezerterstva, odlaska kućama i predavanja četnicima pojedinih boraca. Štab Durmitorskog NOP odreda je 27. i 28. maja 1942. izvijestio Vrhovni štab da »narod prilazi četnicima«, »da jedan dio udarnika (tj. boraca udarnih bataljona — prim. M. L.) pri povlačenju ostaje kod kuće tako da se naši bataljoni smanjuju«, »da se u bataljonima vrlo malo politički radilo i posljedica toga je kolebanje koje je nastalo kod udarnika«, »da je moralno stanje mještanskih jedinica dosta slabo, naročito kod Durmitorskog odreda, iz koga je veći broj udarnika iz sela Tušine prešao četnicima« (»Zbornik«, tom III, knj. 4, dok. br. 118. i 119).

683 I ovo naređenje je, po Titovoj direktivi, Štabu Durmitorskog NOP odreda prenio načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović.

684 Izvještaj Štaba Komskog NOP odreda o moralno-političkom stanju u jedinicama odreda (vjerovatno od 2. juna 1942) nije sačuvan.

685 Naređenje je, po Titovom uputstvu, Štabu Komskog NOP odreda prenio načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović.

686 Riječ je o borbama koje je u toku 31. maja 1942. vodio Pljevaljski NOP odred kod Crvenog Ždrijela, na planini Ljubišnji, s italijanskim i četničkim snagama, koje su potisnule 3. bataljon (u kome je došlo do osipanja) i izbile na Ljubišnju. Partizanske jedinice su se povukle k Čelebiću, a Pljevaljski odred (dva bataljona) je zbog zamorenosti prebačen u Šćepan-polje.

687 Druga proleterska brigada je krajem maja i početkom juna 1942. bila prebačena iz rejona Čelebića na Pivsku planinu da bi učestvovala u napadu na četničke i italijanske snage koje su iz rejona Nikšića i Šavnika nastupale k Pivi.

688 Odnosi se na borbu koju su 2. juna 1942. kod katuna Dobri Do, na južnim padinama Durmitora, vodili s četnicima 3. bataljon 2. proleterske brigade i 1. bataljon 1. proleterske brigade (vidi nap. 631. i 674).

689 Krajem maja 1942. su jače četničke i italijanske snage preduzele s istoka i juga snažna ofanzivna dejstva na preostali dio slobodne partizanske teritorije u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore. Pošto su zauzele Žabljak i Šavnik, četničke i italijanske jedinice su usmjerile napad preko prelaza na Durmitoru: jedna kolona je nastupala preko Štuoca i sela Crne Gore k Nedajnu, druga preko Sedla i Dobrog Dola k Pišču, a treća preko Komarnice ka Dubrovskom. Snage iz rejona Nikšića napadale su na pravcu: Gornje Polje — Javorak — Brezna k Miljkovcu.

690 Odnosi se na borbu koju su 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade i jedna četa 1. udarnog bataljona Sjevernohercegovačkog NOP odreda vodili 25. maja 1942. s četnicima u selu Koleško (sjeverno od druma Nevesinje — Gacko). Četnici su se razbježali, ne pruživši jači otpor. Partizani su imali 2 poginula i 4 ranjena.

691 Po završetku okupatorsko-kvislinške ofanzive u jugoistočnoj Bosni (operacije »Trio« i »Foča«) i nakon povlačenja njemačkih trupa s teritorije na kojoj su izvodile borbena dejstva (Romanija, Glasinac, Jahorina), partizanske jedinice koje su uspjele da se održe pokušale su da obnove dejstva. I jedinice koje su se pred nastupanjem neprijatelja povukle južno od druma Kalinovik — Foča (dijelovi Romanijskog i Rogatičkog odreda) vraćene su sredinom maja na svoj teren, ali se nisu uspjele održati (vid. nap. 477). U istočnoj Bosni su se u drugoj polovini 1942. održali jedino 6. istočnobosanska brigada i Birčanski NOP odred i manje grupe partizana iz drugih odreda, koji su prestali da postoje. Podatke o borbama partizanskih jedinica na Romaniji Vrhovni štab je dobio od Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak, koji je iz sela Borja u svom izvještaju od 1. juna 1942. pisao »da su se čule borbe u pravcu Romanije« (»Zbornik«, tom I, knj. 16, dok. br. 29).

HRONOLOGIJA

1942.

Od 25. januara 1942. Tito se sa Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ nalazi u Foči, u kojoj ostaje do 10. maja. Povremeno, na kraće vrijeme, odlazi po određenim zadacima u neka obližnja mjesta na oslobođenoj teritoriji (Goražde, Čajniče, Brod na Drini, Zakmur, Bastasi, Šćepan-polje). Sedmog i osmog aprila boravi u rejonu Rogatice gdje obilazi položaje jedinica koje su pripremale napad na taj grad.

9. april — Poslije obilaska položaja kod Rogatice i primljenih obavještenja da napad na taj garnizon nije uspio, Tito se, preko sela Jabuke, vraća u Goražde.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se daju podaci o partizanskoj štampi.

10. april — Tito se vraća u Foču, gdje ostaje još mjesec dana, sve do 10. maja.

U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje Štabu Durmitorskog NOP odreda naređenje za odbranu slobodne teritorije šavničkog sreza od prodora četničkih i italijanskih jedinica.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se govori o predstojećoj neprijateljskoj ofanzivi na slobodnu partizansku teritoriju u Bosni.

12. april — U ime Centralnog komiteta KPJ Tito upućuje *Otvoreno pismo svim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki*, u kome se daje kritička ocjena djelatnosti Partije u toj pokrajini i ukazuje na greške koje su izazvale krizu narodnooslobodilačkog pokreta.

Preko svoje radio-stanice Tito telegramom izvještava Izvršni komitet Kominterne o borbama partizanskih jedinica u Hercegovini i o situaciji u Crnoj Gori.

13. april — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se daju podaci o situaciji u Albaniji.

14. april — Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o situaciji u Crnoj Gori i Sandžaku.

15. april — U ime Centralnog komiteta KPJ Tito šalje direktivno pismo Okružnom komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu i političko-partijskim rukovodstvima u partizanskim jedinicama u kome se upozorava na opasnost od sektaških zastranjivanja.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom se javlja da je, zbog ne-

mogućnosti daljeg opstanka u Zagrebu, Centralni komitet KP Hrvatske prešao na slobodnu teritoriju, da je Edvard Kardelj otišao u Ljubljanu, a da je Ivo Lola Ribar stigao u Foču, a u drugom se govori o nadletanju engleskih aviona koji su bacali padobranima neki materijal.

Tito u Foči predaje ratne zastave 1 (Lovćenskom) i 5 (Šumadijskom) bataljonu 1. proleterske brigade pred njihov odlazak u Crnu Goru, kamo ih je Tito uputio da bi pružili pomoć crnogorskim partizanima u teškim borbama protiv četnika u rejonu Kolašina i Mojkovca.

Sredina aprila — Tito objavljuje u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ«, br. 16 za april 1942, saopštenje o pogibiji petorice istaknutih partizanskih rukovodilaca i pohvale nekim partizanskim jedinicama i borcima.

Tito piše članak o partizanskom sanitetu, koji je kao uvodnik objavljen u prvom broju lista »Partizanski sanitet«.

16. april — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito šalje Milovanu Đilasu, delegatu Vrhovnog štaba NOP i DVJ u Crnoj Gori, pismo u kome mu daje direktive za reorganizaciju i učvršćenje partijske organizacije i partizanskih jedinica, za učvršćenje pozadine na slobodnoj teritoriji i za solidniju pripremu vojnih akcija.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom se javlja o borbama partizanskih jedinica protiv nedićevskih trupa kod Rogatice, u istočnoj Bosni, a u drugom se daju podaci o situaciji u zapadnoj Bosni.

17. april — U ime Centralnog komiteta KPJ Tito upućuje pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu u kome se daju uputstva za formiranje partizanskih jedinica i rukovođenje njima i govori o dužnostima zamjenika političkih komesara partizanskih odreda.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba NOP i DVJ u Crnoj Gori Milovanu Đilasu u kome mu daje uputstva za način borbe protiv četnika i Italijana u Crnoj Gori.

Tito šalje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba NOP i DVJ (u Žabljaku), u kome ga obaviještava o bjekstvu iz Foče britanske vojne misije majora Atertona i o upućivanju u Crnu Goru dijelova 1. proleterske brigade.

18. april — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu za istočnu Bosnu u kome mu daje direktive za dejstva partizanskih jedinica na teritoriji istočne Bosne u slučaju neprijateljske ofanzive.

Oko 18. aprila — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome javlja o koncentraciji neprijateljskih trupa oko slobodnih teritorija u istočnoj Bosni i Sandžaku.

19. april — Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome daje podatke o slobodnim partizanskim teritorijama u Jugoslaviji.

20. april — U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje narodima Bosne i Hercegovine proglas povodom likvidacije ustaškog uporišta u Borču, u izvorišnom dijelu Neretve.

Oko 20. aprila — Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o političkom programu KPJ, o situaciji u Foči, o dobrovoljačkim odredima, udarnim jedinicama, o četničkim snagama u Srbiji i Hercegovini i o drugim pitanjima.

21. april — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome javlja o rezultatima napada partizanskih snaga na Borač.

22. april — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje tri naređenja: a) Štabu Kalinovičkog NOP odreda — za likvidiranje neprijateljskih elemenata u nekim dobrovoljačkim jedinicama koji su sabotirali borbu u Borču omogućivši izvlačenje ustaških dijelova, b) Operativnom štabu za Hercegovinu — za čišćenje naselja u Nevesinjskom polju i u dolini gornje Neretve od ustaša i c) Štabu Durmitorskog NOP odreda u kome mu daje direktive za primjenu partizanskog načina ratovanja u borbama protiv četnika.

Oko 22. aprila — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome govori o tehničkim problemima u vezi s održavanjem uzajamne radio-veze.

23. april — Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome javlja o velikoj okupatorsko-kvislinškoj ofanzivi koja je počela u istočnoj Bosni, o hapšenjima pripadnika NOP-a u Sarajevu i o gubicima partizanskih jedinica u napadu na ustaško uporište u Borču i traži javnu osudu Draže Mihailovića i popularisanje Vrhovnog štaba preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.

24. april — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome traži da njen radio-telegrafista u Zagrebu Valdes (Josip Kopinič), posredstvom Kominterne pruži obavještenje o Edvardu Kardelju (koji je iz Zagreba otišao u Sloveniju), pošto su kurirske veze Vrhovnog štaba sa Zagrebom i Ljubljanom u prekidu.

Oko 25. aprila — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo načelniku Vrhovnog štaba (koji se nalazio na položajima gdje su vođene operacije) naloživši mu da upozori komandanta Kalinovičkog NOP odreda da u represalijama protiv onih pripadnika dobrovoljačkih jedinica koji su se držali saboterski prilikom borbi s ustašama u Borču bude odmjeren.

25. april — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu 2. proleterske brigade za dejstva protiv italijanskih trupa koje nadiru ka Goraždu.

Tito prisustvuje fudbalskoj utakmici Vrhovnog štaba i boraca bivšeg Valjevskog NOP odreda koja je održana u Foči.

26. april — Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome govori o toku neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni i o oskudici municije u partizanskim jedinicama.

29. april — Tito šalje pismo Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku u kome daje direktive za reorganizaciju partizanskih jedinica, formiranje vojno-pozadinskih ustanova i razvijanje borbenih akcija u pozadini neprijatelja.

Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskog NOP odreda u kome se daju zadaci jedinicama odreda u odbrani slobodne teritorije.

Tito šalje naređenje Štabu Bjelopoljskog NOP odreda za upućivanje u Glavni štab za Crnu Goru i Boku Velimira Terzića, komandanta odreda, i za dostavljanje detaljnog izvještaja o situaciji.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom javlja da će »austrijski drugovi«, ako dođu u Jugoslaviju (riječ je o namjeri Kominterne da avionima spusti na slobodnu teritoriju u Jugoslaviji neke austrijske komuniste koji su boravili u SSSR-u), biti prebačeni u Austriju, a u drugom se govori o borbama u Hercegovini, Sandžaku i istočnoj Bosni i o provali među domobranskim avijatičarima, simpatizerima NOP-a, u Sarajevu.

1. maj — Povodom praznika radnog naroda — Prvog maja objavljen je proglas Centralnog komiteta KPJ upućen radnicima i radnicama Jugoslavije, u čijem je sastavljanju učestvovao Tito.

Josip Broz Tito se nalazi u Foči, gdje prisustvuje svečanoj proslavi Prvog maja održanoj u velikoj dvorani duvanske stanice, na kojoj je u ime KPJ govorio Ivo Lola Ribar. Uveče prisustvuje na svečanoj večeri priređenoj u čast praznika.

2. maj — Tito upućuje u ime Centralnog komiteta KPJ pismo Okružnom komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu u kome se osuđuju nepravilna shvatanja partijske linije (sektaška iskrivljavanja) i govori o učvršćenju postignutih uspjeha narodnooslobodilačke borbe i o njenom daljem razvoju.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu za formiranje udarnih jedinica i vojno-pozadinskih organa i za proširivanje vojnih dejstava na području desne obale gornje Neretve.

3. maj — Tito upućuje direktivno pismo Milovanu Đilasu, delegatu CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DVJ u Crnoj Gori i Boki, u kome mu daje uputstva za vojni, politički i partijski rad i obavještava ga o početku neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni, u Hercegovini i Sandžaku.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome mu, na zahtjev toga Komiteta, daje podatke o oficirima bivše jugoslovenske vojske koji se kao rukovodioci nalaze u jedinicama NOP i DVJ.

4. maj — Zbog opasnosti koja je, nastupanjem njemačkih i italijanskih snaga iz rejona Pljevalja i iz doline Prače ka Goraždu i Foči zaprijetila Foči, sjedištu Vrhovnog štaba, Tito naređuje da se u gradu spale javne zgrade i objekti koji bi mogli poslužiti neprijatelju. Tito prisustvuje dizanju u vazduh mosta na Drini.

5. maj — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu Kalinovik za protivofanzivna dejstva protiv italijanskih trupa koje nadiru iz Sarajevskog polja i za sprečavanje njihovog prodora ka Kalinoviku.

6. maj — Tito u svojstvu vrhovnog komandanta izdaje Dnevnu zapovijest borcima i starješinama NOP i DV Jugoslavije u kojoj naređuje da sve jedinice pređu u »opšti napad«, u ofanzivu.

Tito upućuje pismo Milovanu Đilasu i Ivanu Milutinoviću, delegatima Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba u Crnoj Gori i Boki, u kome ih obaviještava o toku neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni i Hercegovini i govori o problemu ishrane crnogorskih partizanskih jedinica.

U duhu odluke da proširi sastav Vrhovnog štaba imenovanjem za njegove članove nekolicine istaknutih vojnih rukovodilaca, Tito upućuje pisma Ivi Rukavini, komandantu Glavnog štaba Hrvatske, Uglješi Daniloviću, članu Glavnog štaba Bosne i Hercegovine, Radivoju Jovanoviću Bradonji, članu Glavnog štaba Srbije, Vladi Zečeviću, Petru Drapšinu, komandantu Operativnog štaba za Hercegovinu, Peku Dapčeviću, Savi Kovačeviću i Savu Oroviću, članovima Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, Radu Hamoviću, komandantu, i Vojislavu Đokiću, zamjeniku komandanta Kalinovičkog NOP odreda, kojim ih obavještava da su imenovani za članove Vrhovnog štaba. Popunjavanjem novim članovima, Vrhovni štab NOP i DVJ (koji su do tada sačinjavali: komandant Josip Broz Tito, načelnik Arso Jovanović, članovi — Aleksandar Ranković, Edvard Kardelj, Ivan Milutinović, Milovan Đilas, Ivo Lola Ribar, Sreten Žujović, Vlado Popović i Moša Pijade) znatno je proširen. (Malo kasnije, avgusta 1942, za članove Vrhovnog štaba naknadno su imenovani Franc Leskošek i Ivan Maček.)

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom se šalju pozdravi Staljinu, narodima Sovjetskog Saveza i Crvenoj armiji povodom Prvog maja — praznika radnog naroda, a u drugom se daju podaci o borbama 1. i 2. proleterske brigade s italijanskim trupama u rejonu Čajniča i Goražda.

7. maj U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu NOP i DV za Hercegovinu i južnu Dalmaciju u kome se daju obavještenja o toku neprijateljske ofanzive u rejonu Foče i Kalinovika i govori o zadacima toga štaba.

8. maj U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito izdaje u vidu proglasa *Saopštenje* o zločinima i teroru okupatora i kvislinga u istočnoj Bosni, s pozivom upućenim narodu da pruži otpor neprijatelju.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje podatke o borbama partizanskih jedinica u istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori.

9. maj Prateći razvoj neprijateljske ofanzive u dolini gornje Drine, Tito donosi odluku da se napusti Foča, u kojoj je, zajedno s Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ, boravio od 25. januara 1942. godine. Tu odluku saopštava članovima Vrhovnog štaba na savjetovanju koje održava u prepodnevnim časovima tog istog dana.

Tito izdaje uputstva i naređenje članovima Vrhovnog štaba za evakuaciju Foče, povlačenje jedinica k Sutjesci, Tari i Pivi i za organizovanje odbrane na liniji Čelebić—Šćepan-polje—Zelengora.

10. maj Poslije ponoći Tito napušta Foču i u pratnji jedne čete 3. bataljona 1. proleterske brigade povlači se uz desnu obalu Drine prema selu Bunovima i, dalje, prema Uzlupu i kanjonu Tare.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu

Kominterne u kome daje podatke o borbama u Sandžaku i na Romaniji.

11. maj

Pošto je kod Uzlupa prešao Taru, Tito stiže u Lijećevinu, crnogorsko selo na lijevoj obali Tare, u kojoj je ostao do 20. maja, boraveći u kući Grubača.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje načelniku Vrhovnog štaba Arsu Jovanoviću, u kome mu daje uputstva za zatvaranje doline Drine, uzvodno od Foče (na tom zadatku su, pored Arsa Jovanovića, bili angažovani i članovi Vrhovnog štaba Sreten Žujović i Ivo Lola Ribar i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Pavle Ilić).

U cilju efikasnijeg pribavljanja hrane za partizanske jedinice koje su se nalazile u sjeverozapadnoj Crnoj Gori, u pasivnim krajevima Pive, Tare i Durmitora, Tito je izdao nalog intendantskim organima Vrhovnog štaba da prikupljaju namirnice u Sandžaku. U tu svrhu im je izdao pismena punomoćja za nesmetano kretanje po oslobođenoj teritoriji.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom daje podatke o rezultatima borbi u istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, gdje je bila u toku velika okupatorsko-kvislinška ofanziva, a u drugom obavještava o borbama jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Hrvatskoj.

12. maj

U Lijećevini Tito prisustvuje teoretskom času osoblja pri Vrhovnom štabu i učestvuje u diskusiji odgovarajući na postavljena pitanja.

Tito upućuje pismo načelniku Vrhovnog štaba Arsu Jovanoviću u kome se govori o prebacivanju hrane na plato Pive i o dejstvima protiv neprijatelja u rejonu Foče i Čajniča.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome traži da se u ime Centralnog komiteta KPJ upute pisma »jugoslovenskim drugovima u Americi«, u kojima bi se objasnila narodnooslobodilačka borba, raskrinkali četnici Draže Mihailovića i tražila pomoć napredne emigracije.

13. maj

Tito upućuje pismo Sretenu Žujoviću, članu Vrhovnog štaba, u kome se govori o značaju odbrane slobodne teritorije Pive i daju zadaci u pogledu zatvaranja pravca koji od Foče vodi k Pivi.

Tito šalje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba (u Žabljaku), u kome ga obavještava o napuštanju Foče i o namjeri Vrhovnog štaba da se prebaci k dolini Lima i, dalje, k Srbiji.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome javlja da su engleski avioni bacili u Sandžaku oružje četnicima i da je Vrhovni štab napustio Foču.

14. maj

Tito šalje direktivno pismo Arsu Jovanoviću, načelniku Vrhovnog štaba, i Sretenu Žujoviću, članu Vrhovnog štaba, kojim im nalaže da preduzmu mjere u cilju reorganizacije i učvršćenja partizanskih odreda istočne Bosne i poziva ih da dođu u Vrhovni štab.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Glavnom štabu NOP i DO za Sandžak u kome ga obavještava o namjerama Vrhovnog štaba da uputi jače snage u Sandžak kako bi

se zadržalo nadiranje neprijatelja i izvršio napad na Novu Varoš.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito šalje Štabu 2. proleterske brigade dva naređenja: u prvom mu nalaže preduzimanje noćnih napada na italijanske jedinice kod Foče i organizovanje političkog rada među stanovništvom zapadnog dijela Sandžaka, a u drugom ga upozorava na nepravilan odnos toga štaba prema jednom bataljonu 1. proleterske brigade, koji je tada bio pod komandom toga štaba.

U Lijećevini, u toku noći, Tito sa članovima Vrhovnog štaba Aleksandrom Rankovićem, Sretenom Žujovićem, Ivom Lolom Ribarom i Arsom Jovanovićem razmatra situaciju koja je nastala poslije završetka neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni i u jeku snažne italijansko-četničke ofanzive u Crnoj Gori, Sandžaku i u Hercegovini. Ocijenjeno je da se situacija u Crnoj Gori pogoršava i da tamo treba uputiti pojačanja. Odlučeno je da se Vrhovni štab premjesti u selo Nedajno (osim vrhovnog komandanta, koji je ostao u Lijećevini), a da načelnik Vrhovnog štaba pođe na »sinjajevinski front«, gdje su bile u toku teške borbe sa četnicima.

15. maj — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu NOP i DO za Hercegovinu u kome ga obavještava o teškoj situaciji u Crnoj Gori, kamo Vrhovni štab upućuje pojačanja, zbog čega ne može udovoljiti njegovom traženju da se proleterske jedinice upute u Hercegovinu i stavlja mu u zadatak nastavljanje borbe protiv okupatora i rušenje komunikacije Dubrovnik—Mostar—Sarajevo.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje podatke o borbama partizanskih jedinica u Hercegovini.

Sredina maja — Tito odlazi i Rudine da bi obišao bolnicu u kojoj su se liječili ranjeni partizani, nakon čega se vraća u Lijećevinu, gdje prisustvuje partijskom sastanku komunista Prateće čete, na kome je govorio o vojno-političkoj situaciji u zemlji i u svijetu.

16. maj — Tito upućuje pismo Ivi Loli Ribaru, Arsu Jovanoviću i Moši Pijade (u Nedajno) u kome im, kao odgovor na njihovo pismo, daje direktive za rad i upoznaje ih sa zadacima koje namjerava da postavi 1. i 2. proleterskoj brigadi.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje više naređenja: a) Štabu 1. proleterske brigade — da se s tri bataljona prebaci u Hercegovinu; b) Štabu 3. bataljona 1. proleterske brigade — da kontroliše dolinu gornje Drine i sadejstvuje jedinicama 2. proleterske brigade; c) Štabu 2. proleterske brigade — da ispita mogućnost napada na italijanske položaje kod Foče i d) Štabu 3. bataljona 2. proleterske brigade — da se prebaci u sastav svoje brigade.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje podatke o borbama partizanskih jedinica protiv italijanskih i kvislinških snaga u Crnoj Gori i Sandžaku i oko Foče.

17. maj — Tito šalje naređenje Štabu 3. bataljona 1. proleterske brigade da zaštiti prelaze preko Tare kod Uzlupa i Šćepan-polja.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o borbama partizanskih jedinica u rejonu Foče i Kalinovika, o akcijama četnika i o pripremama za održavanje konferencije rodoljuba Crne Gore.

18. maj Tito šalje pismo Aleksandru Rankoviću i Ivi Loli Ribaru, članovima Vrhovnog štaba, u kome ih poziva da iz Nedajna dođu u Lijećevinu na sastanak Vrhovnog štaba i upoznaje ih sa situacijom u rejonu Foče i u zapadnom Sandžaku.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu 2. proleterske brigade da izvrši napad na italijanske položaje kod Foče i daje obavještenja o situaciju u Crnoj Gori i Dalmaciji.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Kominterni u kome se govori o učešću omladine u narodnooslobodilačkoj borbi i o borbenim omladinskim organizacijama u Jugoslaviji.

19. maj U ime Centralnog komiteta KPJ Tito upućuje pismo Okružnom komitetu KPJ za Foču (sekretaru Puniši Peroviću) u kome se daju direktive za zbrinjavanje odbjeglog stanovništva i pozivaju članovi Okružnog komiteta da dođu u Lijećevinu, gdje će, u Centralnom komitetu, primiti podrobnija uputstva.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje četiri naređenja: Glavnom štabu za Sandžak — za dejstva u pozadini neprijatelja, uz obavještenje o situaciji u rejonu gornje Drine, Štabu 2. proleterske brigade i Štabu 3. bataljona 1. proleterske brigade — za čišćenje od petokolonaša rejona Zakmura, i Štabu 1. proleterske brigade, u kome daje kritičke primjedbe na dejstva te brigade u rejonu Zakmura.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje tri telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom prenosi pozdrave crnogorske omladine II antifašističkom omladinskom mitingu u Moskvi, a u ostala dva daje podatke o borbama partizanskih jedinica protiv italijanskih i četničkih trupa u Hercegovini i u rejonu Foče i Pljevalja.

U Lijećevini Tito održava sastanak Vrhovnog štaba (prisutni: Tito, Ranković, Ivo Lola Ribar, Žujović, Pijade), na kome se razmatra situacija u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, gdje su vođene teške borbe s italijanskim i četničkim snagama. Zaključeno je da se slobodna teritorija uporno brani i da svi članovi Vrhovnog štaba odu na teren kako bi potčinjenim štabovima pružili što neposredniju pomoć. Odlučeno je da Tito pođe u Žabljak da bi održao savjetovanje s predstavnicima glavnih štabova za Crnu Goru i Boku i za Sandžak, a da Ribar i Žujović pođu u Hercegovinu da bi Operativnom štabu i Oblasnom komitetu pomogli u rješavanju teškoća izazvanih neprijateljskom ofanzivom i jačanjem četničke organizacije.

20. maj Poslije osmodnevnog boravka u Lijećevini, Tito napušta to selo na sjevernim obroncima Pivske planine i dolazi u Nedajno, gdje od načelnika Vrhovnog štaba Arsa Jovanovića (koji se vratio sa »sinjajevinskog fronta«) prima izvještaj o razvoju operacija na Sinjajevini i prema Šavniku.

21. maj Tito kreće iz Nedajna i, prešavši naporni put preko Durmitora (Malog i Velikog Štuoca), stiže na Crno jezero kod Žabljaka. Uz put sreće člana Vrhovnog štaba M. Đilasa , koji ga upoznaje

TITOV RATNI PUT OD FOČE DO PLUŽINA
10.V-9.VI 1942.

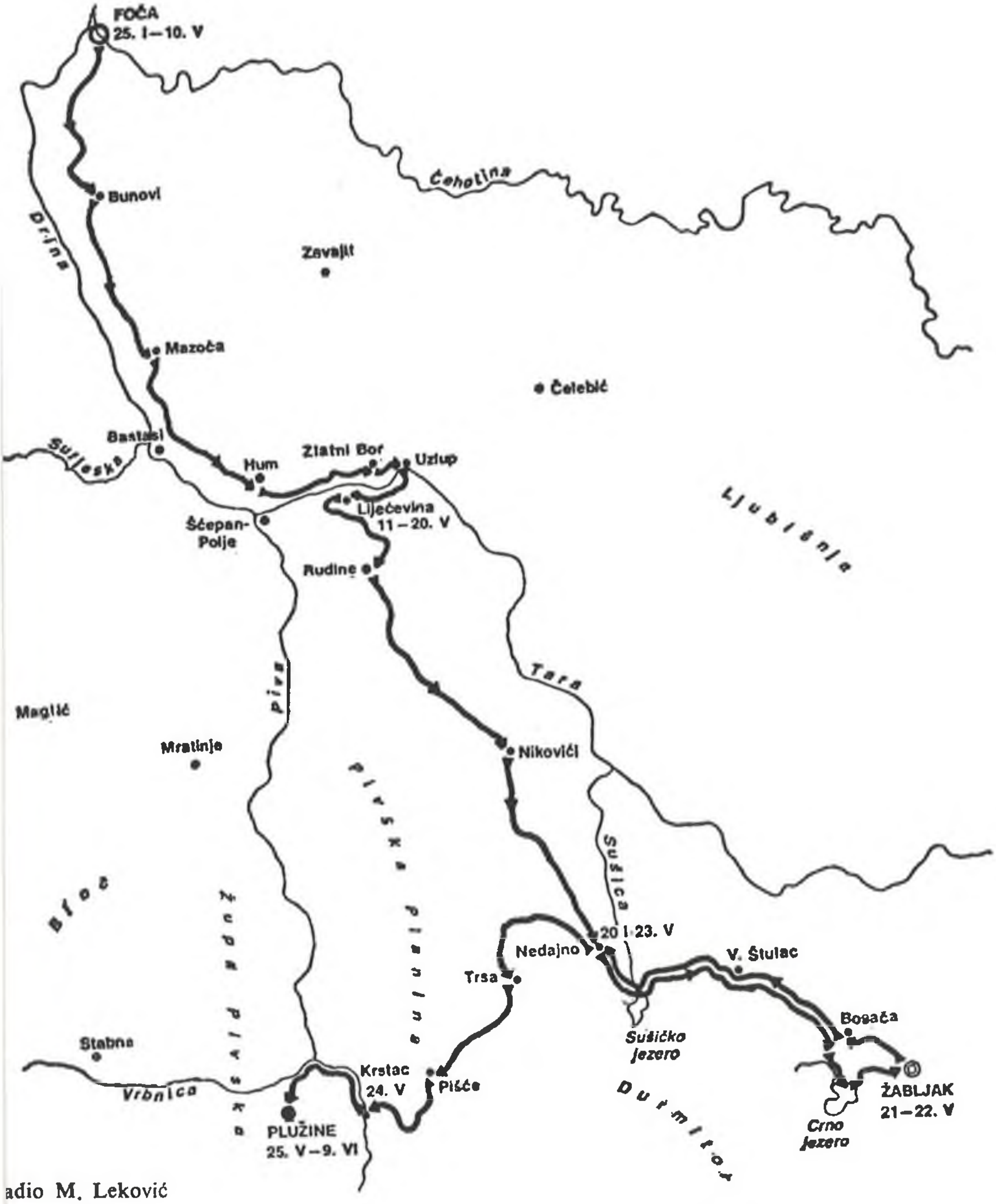

adio M. Leković

s teškom situacijom koja je nastala uslijed prodora četničkih snaga iz rejona Kolašina i Mojkovca, preko Sinjajevine i Boana, u pravcu Žabljaka i Šavnika. Tito donosi odluku da se odbrambeni front na Sinjajevini napusti.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje štabu koji je rukovodio partizanskim jedinicama na »sinjajevinskom frontu« (Velimiru Terziću, načelniku Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, i Peru Ćetkoviću i Jovu Kapičiću, komandantu i političkom komesaru 1. bataljona 1. proleterske brigade) da izvuku jedinice s položaja i upute ih u rejon Žabljaka.

22. maj

Kraj Žabljaka, na obali Crnog jezera, Tito drži savjetovanje sa vojno-političkim i partijskim rukovodiocima iz Crne Gore i Sandžaka (prisutni: Tito, Ivan Milutinović, Milovan Đilas, Arso Jovanović, Velimir Jakić, Voja Leković), na kome se razmatra situacija u Crnoj Gori i Sandžaku i ocjenjuje da se uslijed prodora četnika moraju napustiti Žabljak i Šavnik i da partizanske snage treba da se povuku na planinsko područje oko Tare, Pive, Ćeotine i Sutjeske kako bi se sačuvale, odmorile, reorganizovale i pripremile za dejstva gdje budu najcjelishodnija. U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu 2. proleterske brigade za dejstva na desnoj obali Tare, u rejonu Čelebića.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o kritičnoj situaciji u Crnoj Gori, o izdajničkoj ulozi četnika i jugoslovenske vlade i traži da se Vrhovnoj komandi Crvene armije prenese zahtjev Vrhovnog štaba NOP i DVJ da se uputi pomoć u oružju i municiji.

23. maj

Tito se iz Žabljaka, preko Bosače i Štuoca, zajedno s Milovanom Đilasom, vraća u Nedajno.

24. maj

Iz Nedajna Tito kreće preko Trse i Pišča za Krstac, seoce u kanjonu Pive, i smješta se u zgradu osnovne škole.

Tito upućuje pismo Aleksandru Rankoviću, članu Vrhovnog štaba, i Pavlu Iliću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba (u Lijećevinu), u kome im daje direktive za sređivanje stanja na Pivskoj planini.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome prenosi pozdrave boraca i starješina partizanskih jedinica iz Sandžaka II antifašističkom omladinskom mitingu u Moskvi.

25. maj

Na svoj 50. rođendan Tito napušta Krstac i uveče stiže u Plužine, gdje se smjestio u kući seljaka Mihaila Adžića. U tom selu boravi do 9. juna i odatle neposredno rukovodi borbama koje se vode u Crnoj Gori, Sandžaku, istočnoj Bosni i Hercegovini.

Tito upućuje pismo Milovanu Đilasu, članu Vrhovnog štaba (koji se nalazi u Kneževićima, na Pivskoj planini), u kome mu naređuje da od Komskog NOP odreda formira dva bataljona i daje mu instrukcije za upućivanje partijskog aktiva na ilegalni rad u pozadini neprijatelja, na teritoriji koju su partizanske jedinice napustile.

26. maj

Tito upućuje dva pisma Aleksandru Rankoviću, članu Vrhovnog štaba (koji se nalazi u Lijećevini), u kojima ga obavještava o

zadacima 2. proleterske brigade na desnoj obali Tare i daje mu uputstva za rad na teritoriji Pivske planine i u zapadnom dijelu Sandžaka.

Tito šalje pismo Milovanu Đilasu, članu Vrhovnog štaba, u kome daje ocjenu teškog stanja u Crnoj Gori i najavljuje svoju namjeru da proleterske jedinice povuče s područja Pive.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u jednom daje podatke o borbama u Hercegovini, a u drugom prenosi tekst pozdravnog telegrama omladinaca pljevaljskih i bjelopoljskih partizanskih jedinica upućenog II antifašističkom omladinskom mitingu u Moskvi.

27. maj

Tito upućuje naređenje Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku u kome se nalaže da se, u cilju odmazde za počinjena zvjerstva talijanskih trupa nad nedužnim stanovništvom u Crnoj Gori, strijeljaju italijanski zarobljenici.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskih trupa (Štabu 1. bataljona 1. proleterske brigade) za izvođenje noćnih prepada na neprijatelja u rejonu Durmitora i za prebacivanje manjih dijelova Durmitorskog NOP odreda u pozadinu neprijatelja.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskog NOP odreda za odbranu Pive.

Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome prenosi tekst pozdravnog telegrama »1200 mladih boraca« iz 1. i 2. proleterske brigade upućenog II antifašističkom omladinskom mitingu u Moskvi.

28. maj

Tito u Plužinama prima Ivana Milutinovića, člana Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, koji je, kao delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba, od novembra 1941. godine rukovodio narodnooslobodilačkom borbom u Crnoj Gori. Tito se podrobno upoznaje sa situacijom u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku i ocjenjuje da je za krizu partizanskog pokreta u znatnoj mjeri krivo partijsko rukovodstvo.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se daju traženi podaci o dislokaciji njemačkih i italijanskih divizija u Jugoslaviji i traži pomoć u oružju.

29. maj

Tito u Plužinama drži savjetovanje s novoimenovanim Pokrajinskim komitetom KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, na kome se analizira vojno-politička situacija koja je nastala poslije gubitka slobodne teritorije i jačanja četnika i određuju vojno-politički i partijski zadaci. Pokrajinski komitet se upućuje u pozadinu neprijatelja, na teritoriju koju su partizanske jedinice pred nastupanjem italijanskih i četničkih snaga bile primorane da napuste.

Tito šalje dva pisma Aleksandru Rankoviću, članu Vrhovnog štaba: u prvom naređuje da se 2. proleterska brigada prebaci preko Tare na Pivsku planinu i da njene položaje prime sandžačke jedinice, a u drugom ga obavještava o padu Žabljaka i Šavnika u ruke neprijatelja, kao i o pripremi protivnapada na neprijateljske snage koje su prodrle do rijeke Pive.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu za Hercegovinu i južnu Dalmaciju u kome traži da se 1. proleterska brigada iz Hercegovine uputi na Goliju, gdje se situacija pogoršala, i daje obavještenje o situaciji u Crnoj Gori.

30. maj — Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se daju podaci o borbama u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini i ulaže protest zbog emisija Radio-Londona u kojima se veličaju četnici kao tobožnji borci protiv okupatora.

31. maj — Tito šalje pismo Moši Pijade u kome mu nalaže da se Glavna intendantura evakuiše iz Rudina u Pišče i daje uputstvo za organizovanje stočnih farmi u Pivi.

Tito upućuje pismo Aleksandru Rankoviću, članu Vrhovnog štaba, u kome ga obavještava o situaciji u Crnoj Gori.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o učešću omladine u borbama protiv okupatora i kvislinga.

1. jun — Iz Plužina, u Pivi, gdje boravi od 26. maja, Tito rukovodi borbama crnogorskih, hercegovačkih, sandžačkih i istočnobosanskih partizanskih jedinica i 1. i 2. proleterske brigade za odbranu slobodne teritorije u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore, u sjeveroistočnim oblastima Hercegovine i u oblasti gornje Drine i Ćeotine. U tom selu Tito ostaje do 9. juna.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu 2. proleterske brigade da razmjesti svoje bataljone na Pivskoj planini i da podnese usmeni izvještaj Vrhovnom štabu.

Tito upućuje naređenje dr Borislavu Božoviću da, zajedno s Mošom Pijade, radi na sređivanju partizanskih bolnica u Pivi.

Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje obavještenje o pokretima italijanskih trupa iz istočne Bosne ka Hercegovini i o borbama partizanskih jedinica u Hercegovini i u Crnoj Gori.

2. jun — Razmatrajući situaciju u kojoj su se partizanske jedinice našle, potisnute na područje u međurečju Tare, Ćeotine, Pive i Sutjeske i u sjeveroistočnu oblast Hercegovine, Tito donosi odluku da se odustane od namjere za nastupanje k Limu, i, dalje, k Srbiji, a da se dejstva usmjere ka Hercegovini.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje dva naređenja Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe (Peru Ćetkoviću i Jovu Kapičiću): u prvom daje zadatke za odbranu Pive, a u drugom nalaže ofanzivna dejstva.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu 1. proleterske brigade u kome se govori o planovima Vrhovnog štaba za preduzimanje protivnapada u rejonu Golije i u tom smislu daju brigadi zadaci.

Tito upućuje naređenje Štabu 2. bataljona 2. proleterske brigade za njegovo dejstvo u rejonu Gacka.

3. jun — Tito upućuje više naređenja koja se odnose na odbranu Pive i na evakuaciju oko 600 ranjenika: Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe — za dejstvo jedinica na Pivskoj planini

i o pravcima njihovog povlačenja, kao i o pojačanju političkog rada u njima, Štabu Komskog NOP odreda — za formiranje udarne grupe i za raspored jedinica, dr Borislavu Božoviću — za formiranje bolnice u Mratinju.

Tito šalje pismo Aleksandru Rankoviću, članu Vrhovnog štaba (u Liješevinu), u kome daje direktive za dalji rad na teritoriji Pive i šireg rejona Foče i obavještenja o situaciji u Hercegovini i o namjerama Vrhovnog štaba za izvođenje protivnapada u pravcu Golije.

Tito upućuje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba, u kome mu daje direktive o načinu prebacivanja ranjenika preko Pive i o obezbjeđenju njihove ishrane.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje prikaz borbi partizanskih jedinica u Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni.

REGISTRI

a zatim 8. (kordunaške) divizije. Teško ranjenog ubili su ga četnici u bolnici kod Udbine (7. aprila 1944). Narodni heroj — 222, 286

Baćović Petar, advokat, rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Po nalogu predsjednik kvislinške vlade Srbije Milana Nedića stupio u četnički pokret Draže Mihailovića u kome se istakao kao jedan od najvećih pobornika borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Aprila 1942. došao u istočnu Bosnu. Bio na raznim vojnim dužnostima, a od avgusta 1942. do aprila 1945. komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Poznati saradnik okupatora. Sa svojim jedinicama učestvovao je u mnogim borbama protiv partizana. Maja 1945. ubile su ga ustaše — 231, 247, 262

Bader Paul. Bio je austrijski oficir. Poslije prisajedinjenja Austrije Njemačkoj stupio je u njemačku vojsku i dobio čin generala artiljerije. U ljeto 1941. postavljen je za komandanta »Više komande 65 za naročitu upotrebu« u Srbiji, a od decembra 1941. za komandujućeg generala i komandanta u Srbiji. Na ovoj dužnosti ostao je do avgusta 1943. kad je postao komandant 21. armijskog korpusa. Inicijator i izvršilac masovnih zločina u Srbiji — 81, 88 107, 223, 235, 249, 251, 255 258

Badnjar Milan (1921—1942), učenik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Politički komesar Durmitorskog omladinskog udarnog bataljona. Poginuo maja 1942. (kod Mojkovca) — 222

Bakarić dr Vladimir (1912—), pravnik. Aktivan u revolucionarnom pokretu od 1932; član KPJ od 1933. Zbog revolucionarnog rada policija ga više puta hapsila i proganjala. Bio izabran za sekretara organizacije SKOJ na Zagrebačkom sveučilištu 1935, a maja 1937. postao član Agitpropa CK KPH. Član CK KPH od 1940. U NOR-u istaknuti organizator i rukovodilac oslobodilačke borbe: bio politički komesar GŠ Hrvatske, vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a; 1944. imenovan za sekretara CK KPH. Poslije oslobođenja predsjednik vlade Hrvatske (1945—1953); od 1953. predsjednik Sabora; član CK KPJ od 1948; na VI kongresu KPJ izabran za člana Izvršnog komiteta CK SKJ; bio predsjednik CK SKH; član Predsjedništva CK SKJ i Predsjedništva SFRJ; član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 220

Bakić Vojislav, podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije radio-telegrafista. Aprila 1942. upućen avionom u Jugoslaviju od strane britanske i jugoslovenske obavještajne službe za vezu sa D. Mihailovićem. Zarobljen kod Sjenice od kvislinških jedinica i predat Nijemcima koji su ga odveli u zarobljeništvo — 261

Bakić Mitar (1908—1960), diplomirao prava; politički radnik. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. Godine 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinstvene radničke partije Jugoslavije. Od 1939. bio opunomoćenik CK KPJ za partijsko-politički rad u jugoslavenskoj vojsci, a potom član Vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizije i 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CK SKJ. General-potpukovnik JNA — 79, 101, 229, 233, 250, 254, 258, 282

Bakoč Ljubomir Ljubo (1897—1942), šumar. U revolucionarnom pokretu od 1935. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je komandir voda i čete. Poginuo u borbi protiv četnika kao komandant 3. bataljona Bjelopoljskog NOPO. Narodni heroj — 261

Baković Dobrica (1914—1942), diplomirani pravnik. Član KPJ od 1940. i član SK KPJ za mileševski (prijepoljski) srez. U NOR-u od 1941. Poginuo kao komandant Mileševskog udarnog bataljona 29. maja 1942. — 225

Bava dr Đovani (Bava Giovanni), ljekar. Talijanski oficir, početkom decembra 1941. bio zarobljen od crnogorskih partizana. Do juna 1942. kad je pobjegao k svojima, obavljao ljekarske dužnosti (hirurg) u partizanskim bolnicama — 278

Bejli Bil S. V. (Bailey S. W.) (?—1978), inženjer. Od 1928. do 1941. radio u rudniku Trepča; bio vjerovatno agent Intelidžens-servisa; decembra 1942. upućen kao šef britanske vojne misije u Jugoslaviju, u štab D. Mihailovića (u činu pukovnika). Na toj dužnosti bio do 25. septembra 1943, a zatim je, do 5. januara 1944. obavljao dužnost političkog savjetnika novog šefa misije brigadira Armstronga. Petnaestog februara ukrcao se na podmornicu kod Cavtata i napustio Jugoslaviju — 230

Bekteši (Bekteshi) *Sadik*. Organizacioni sekretar OK KP Albanije za Skadar — 224

Belić Penezić Grozdana (Zina) (1920—), student. Bila je aktivna u naprednom studentskom pokretu u Beogradu. Član KPJ od 1940. U NOR-u od 1941. Bila je specijalni kurir PB CK KPJ (1941); obavljala je razne dužnosti pri VŠ; bila je član Politodjela 2. proleterske brigade. Poslije rata bila je član CK SKOJ-a, radila u CK SKJ, Radio-Jugoslaviji i Sekretarijatu za informacije SIV-a — 188

Belović Savo (1904—1942), radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Poginuo je kao komandant Stolačkog partizanskog bataljona aprila 1942. Narodni heroj — 118, 123, 258

Benak dr Aleksandar, visoki funkcioner Ministarstva unutrašnjih poslova NDH; opunomoćenik vlade NDH za istočnu Bosnu (1942) — 235

Benvenisti Mihailo, trgovac iz Beograda. U NOR-u od 1941. Bio je, sa svojom suprugom, kuvar u Pratećoj četi Vrhovnog štaba i u štabu Srpsko-sandžačkog odreda, upravnik stočarske farme na teritoriji Durmitorskog NOPO (na Planini pivskoj) maja 1942. Poginuo na Sutjesci juna 1943. — 193, 209

Birk vid. Kardelj Edvard

Blagojević Milan (1905—1941), metalski radnik. Prišao radničkom pokretu kao mlad radnik. Upućen na školovanje u SSSR 1935, a otuda 1937. u Španiju, gdje u borbi stiče čin poručnika. Jedan od organizatora ustanka u Srbiji 1941; komandant 1. šumadijskog partizanskog odreda; ubijen od četnika 28. oktobra. Narodni heroj — 226

Blagojević dr Obren (1912—), pravnik. U KPJ primljen 1935. Više puta hapšen. Učesnik u NOR-u od 1941. U ratu bio na dužnostima: komesara bataljona, komandanta mjesta, člana Izvršnog odbora ZAVNO Crne Gore, pomoćnika povjerenika finansija NKOJ-a. Poslije rata pomoćnik saveznog ministra, narodni poslanik, guverner Narodne banke FNRJ; redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Nišu i član SANU — 184, 278

Blagojević Radovan, šumar. Organizovao bjekstvo iz Foče britanske vojno-obavještajne misije majora T. Atertona i generala Lj. Novakovića — 230, 235

Bogdanović Savo, radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je član MK KPJ i rukovodilac Mjesnog odbora Narodne pomoći. Uhapšen od ustaške policije 1. aprila 1942, imao izdajničko držanje, izvršio provalu organizacije KPJ u Sarajevu i postao suradnik ustaške policije — 232

Bojović Svetozar, zemljoradnik. Član KPJ od prije rata. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 1. udarnog bataljona Durmitorskog NOPO, ali je ubrzo smijenjen i isključen iz KPJ, zatim kao borac dezertirao u četnike, ponovo se vratio u partizane. Poslije rata radio u organima narodne vlasti — 222

Bojović Vojin (1914—), pravnik. Član KPJ i u NOR od 1941: bio je politički komesar Mileševskog udarnog bataljona, zamjenik političkog komesara čete u 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi, član SK KPJ za mileševski (prijepoljski) srez; radio u OZN-i za Sandžak. Poslije rata radio u UDB-i Srbije — 225

Bosnić Rajko (1919—1942). Kao omladinac isticao se u revolucionarnom radu

srednjoškolske omladine. Član SKOJ-a od 1939, a KPJ od 1941. U NOR-u od 1941. Bio je sekretar SK SKOJ-a za područje Drvara i Bosanskog Grahova, OK SKOJ-a za Drvar i član PK SKOJ-a za BiH. Ubijen od četnika u Jošavki, kod Banje Luke, aprila 1942. Narodni heroj — 237

Bošković Momir (Moša) (1913—), pekarski radnik. Član KPJ od 1940. član OK KPJ za Sandžak. U NOR od 1941: politički komesar Glavnog štaba NOPO za Sandžak, zamjenik političkog komesara 3. proleterske sandžačke brigade i 37. udarne sandžačke divizije. Poslije rata bio je predsjednik MV SSJ za Beograd, član GK SKS za Beograd i CK SKS, predsjednik SUBNOR Beograda, savezni i republički poslanik — 135, 250, 262, 263

Bošnjak Jefto (1918—1942), šumarski radnik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je borac Bilećkog i 1. udarnog hercegovačkog bataljona i vodnik u Južnohercegovačkom NOPO. Narodni heroj — 141, 142, 264

Božović dr Borislav (1913—), asistent Medicinskog fakulteta. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je rukovodilac sanitetske službe u GŠ Crne Gore, načelnik saniteta u 1. proleterskoj brigadi, GŠ NOV i PO Hrvatske, zamjenik načelnika Sanitetskog odjeljenja VŠ, upravnik partizanskih bolnica u Italiji, načelnik saniteta GŠ NOV i PO Srbije. Poslije rata redovni profesor Medicinskog fakulteta u Beogradu; lični ljekar Josipa Broza Tita; član SANU — 199, 201, 207, 210, 283, 304, 305

Božović Luka (1918—), službenik. Učesnik NOR-a od 1941, član KPJ od 1942. U NOR-u: sekretar Gradskog NOO u Foči, politički komesar čete i bataljona u 1. proleterskoj brigadi i pomoćnik političkog komesara u 1. jugoslavenskoj brigadi formiranoj u SSSR. Poslije rata bio na dužnosti u Gardi, ađutant Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ i dr. General-major JNA u penziji — 271

Brković Milenko Crni (1912—1941), obućarski radnik. Učestvovao je u revolucionarnom radničkom pokretu Beograda. Od 1938. član KPJ. Krajem juna 1941. po odluci PK KPJ za Srbiju odlazi na dužnost sekretara OK KPJ za Zaječar. Aktivno je radio na podizanju ustanka u Timočkoj krajini. Septembra 1941. kao ranjenik zarobljen i obješen. Narodni heroj — 229

Brković Savo (1906—). Član KPJ od 1924. Od 1927. studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Od 1932. bio je na raznim partijskim dužnostima; član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. U NOR od 1941: politički komesar bataljona 5. crnogorske brigade, rukovodilac Politodjela 3. krajiške brigade i na partijskim dužnostima u Crnoj Gori. Poslije rata bio je član IK CK SK Crne Gore i predsjednik Republičkog vijeća Narodne skupštine Crne Gore i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 289

Brsina Dušan (1914—), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941, a član KPJ od 1942. U NOR-u: komandant bataljona u Južnohercegovačkom NOPO i u 10. hercegovačkoj brigadi; vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Poslije rata načelnik Uprave veza Generalštaba JNA; narodni poslanik. General-major JNA u penziji — 273

Budak Divko (1897—1941), privatni namještenik. Od 1919. u revolucionarnom radničkom pokretu, a 1921. postao je član KPJ. Bio je član MK KPJ u Zagrebu. Od 1936. do 1939. po partijskom zadatku radio je van zemlje. Trideset prvog marta 1941. zajedno sa većom grupom komunista uhapšen je i zatvoren u logor u Kerestincu. Bio je jedan od organizatora bjekstva iz logora. Ustaše su ga ubrzo uhvatile i strije'jale 14. jula 1941. Narodni heroj — 227

Bukovec Mirko (1906—1942), tvornički radnik. U revolucionarnom radničkom pokretu učestvovao od 1926. Radio u tehnici PK KPJ za Hrvatsku i surađivao u listu »Borba«. Više puta hapšen, a 1929. osuđen na 10 godina robije. Po izlasku iz sremskomitrovačke tamnice postao član CK KPH. U decembru 1939. uhapšen i konfiniran u logor u Lepo-

glavi. Po okupaciji zemlje premješten u gospićki ustaški zatvor, pa u Jastrebarsko, zatim u logor »Danica« (kod Koprivnice). Kod pokušaja bjekstva uhvaćen i prebačen u logor u Staroj Gradiški u kome je marta 1942. umoren glađu i žeđu s grupom zatočenih komunista — 227

Bulajić Dimitrije (1916—1943), agronom. Član KPJ od 1938. i učesnik NOR od 1941. Bio je komandant Grahovskog NOP bataljona, 1. udarnog bataljona Nikšićkog NOPO i komandant 1. bataljona u 5. proleterskoj crnogorskoj brigadi. Obolio od tifusa i izvršio samoubistvo 6. januara 1943. u Skender-Vakufu — 289

Bulut Dušan, zemljoradnik. Bio je borac Pribilovačke čete Južnohercegovačkog NOPO. Poginuo je 1943. — 180

Burdžović Rifat (1913—1942), student prava. Kao srednjoškolac uključio se u napredni pokret; član KPJ od 1934. Istaknuti studentski aktivist u Beogradu, sekretar UK KPJ za Beograd; član MK KPJ za Beograd i istaknuti organizator više radničkih akcija. Od proljeća 1941. do juna 1942. bio je sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak i jedan od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca borbe u ovoj oblasti. Od juna do polovine oktobra 1942. zamjenik političkog komesara 3. proleterske sandžačke brigade; četnici ga mučki ubili kod Mrkonjić-Grada oktobra 1942. Narodni heroj — 282

Butorac Anka (1904—1942), tekstilna radnica. Od 1925. učestvovala je aktivno u radu KPJ i naprednih sindikata i bila u rukovodstvima sindikata. Član KPJ od 1926. Bila je na partijskom školovanju u SSSR; instruktor PK KPJ za Hrvatsku i član CK KPH. Zbog revolucionarnog rada bila je više puta hapšena. Krajem 1940. je sprovedena u koncentracioni logor u Lepoglavi. Poslije okupacije nalazila se u raznim logorima do 26. decembra 1941, kada je uspjela da pobjegne iz logora u Koprivnici. Prilikom prebacivanja iz Zagreba u partizane ranjena i zarobljena. Podlegla ranama i zvjerskom mučenju ustaša 22. januara 1942. Narodni heroj — 229

Cerović Stojan (1888—1943), profesor i novinar. Pripadao Zemljoradničkoj stranci. U NOR-u od 1941. Bio je predsjednik Sreskog odbora NO fonda. Od avgusta 1941. do početka 1942. bio interniran u Albaniju, a po povratku u Crnu Goru, ponovo se uključio u NOB. Učestvovao na I zasjedanju AVNOJ-a. Umro januara 1943. od zadobijenih povreda — 267

Cesarec August (1893—1941), književnik i revolucionar. Osuđen na tri godine teške tamnice zbog učešća u atentatu na bana Slavka Cuvaja. Poslije prvog svjetskog rata pristupio revolucionarnom radničkom pokretu; 1920. učestvovao u radu Drugog kongresa KPJ; 1922. proveo u SSSR-u šest mjeseci. Aktivno sudjelovao u idejnoj borbi u KPJ. Od 1934—1937. nalazio se u SSSR-u, odakle otišao u Španiju. Poslije poraza republikanske Španije ilegalno se vratio u Jugoslaviju. Ustaše ga strijeljale 1941. u blizini Zagreba — 227

Cicmil Obrad (1904—1976), prosvjetni radnik; član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je komandant bataljona u Durmitorskom NOPO i komandant istog, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu i u štabu 2. korpusa. Poslije rata šef jugoslovenske delegacije u Savezničkoj kontrolnoj komisiji za Mađarsku; ambasador i opunomoćeni ministar; potom sekretar Prosvjetnog savjeta Jugoslavije — 52, 184, 201, 211, 212, 213, 215, 235, 278

Crni vid Žujović Sreten

Crnobrnja Bogdan (1916—), učitelj. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 1. slavonskog NOPO, komandant 1. slavonske brigade, zamjenik komandanta i komandant 3. operativne zone, sekretar Oblasnog NOO za Slavoniju i zamjenik komandanta 6. korpusa NOVJ. Poslije rata bio je savezni ministar, ambasador, generalni sekretar Predsjednika Republike; savezni poslanik, član CK SKJ i dr. — 259

Cvetković Dragiša (1893—1969), narodni poslanik i ministar u vladi V. Vukičevića 1928, M. Stojadinovića 1935—1939, predsjednik vlade 1939—1941. Potpisao u Beču 25. marta 1941. pakt o pristupa-

nju Jugoslavije silama Osovine. Oboren, zajedno s vladom, 27. marta 1941; u emigraciji od 1944 — 26, 227

Cvitković Miljenko (1914—1943), student prava. Član KPJ od 1937. Učestvovao u Španskom građanskom ratu. Godine 1940. vratio se u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta Štaba NOPO za Bosansku krajinu, politički komesar Zeničkog NOPO, komandir čete u 2. bataljonu 6. istočnobosanske proleterske brigade. Poginuo je u bici na Sutjesci kao komandant bataljona 1. majevičke brigade. Narodni heroj — 251

Čapajev Vasilij Ivanovič (1887—1919). Učesnik oktobarske revolucije; jedan od organizatora i komandanata prvih jedinica Crvene armije, heroj građanskog rata u Rusiji, komandant brigade i divizije — 104

Čengić Omerbeg (1898—1942), poštanski namještenik. Bio je član Gradskog NOO u Foči. Upravnik pošte u Foči. Ubijen od četnika avgusta 1942. — 133

Čika Janko vid. Pijade Moša

Čolaković Rodoljub (1900—), politički radnik. Član KPJ od 1919. Pripadao organizaciji Crvena pravda, koja je 1921. u Delnicama izvršila atentat na ministra Milorada Draškovića, pa je zbog učešća u atentatu osuđen na 12 godina robije. Po izdržanoj kazni emigrirao u Beč; u Moskvi je završio Međunarodnu lenjinsku školu. Po zadacima Partije radio u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Španiji do 1939. Na savjetovanju u Moskvi 1936. kooptiran u rukovodstvo KPJ i na toj dužnosti ostao do 1938. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba za Srbiju, politički komesar Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, član PK KPJ za BiH, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, vijećnik ZAVNOBiH-a, sekretar Predsjedništva AVNOJ-a. U vladi DFJ ministar, pa prvi predsjednik vlade BiH. Od 1948. bio član CK SKJ, CK SK BiH, Savezne vlade, a potom član i potpredsjednik SIV-a i dr. Objavio više književnih i istoriografsko-publicističkih djela. Narodni heroj, odlikovan Ordenom junaka socijalističkog rada, član Savjeta Federacije — 238

Čolović Savo (1911—1944), grafički radnik. Rano je prišao radničkom pokretu. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Učestvovao je u pripremanju ustanka u nevesinjskom srezu. Bio je član SK KPJ za nevesinjski srez, zatim politički komesar bataljona »Bišina« Južnohercegovačkog NOPO, pa 2. udarnog bataljona Operativnog štaba za Hercegovinu. Poginuo je novembra 1944. kao obavještajni oficir 29. divizije. Narodni heroj — 273, 286

Ćetković Petar Pero (1907—1943), kapetan 1 klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1942. U NOR-u od 1941: komandant Lovćenskog bataljona Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade; komandant 1. dalmatinske brigade i komandant 3. divizije NOVJ. Smrtno ranjen 28. marta 1943. Narodni heroj — 103, 109, 167, 182, 201, 206, 211, 215, 233, 234, 256, 273, 302, 304

Ćišić Husref (1909—1942), pravnik. Član SKOJ-a od 1926, a KPJ od 1928. Zbog revolucionarne djelatnosti 1933. bio osuđen na godinu i po strogog zatvora. U NOR-u od 1941. Bio je borac u 1. udarnom hercegovačko-crnogorskom bataljonu, član Agitpropa Operativnog štaba NOP i DO za Hercegovinu — 285

Dakić Radoje Brko (1911—1946), radnik. Hapšen i proganjan više puta. U radničkom pokretu od tridesetih godina, a član KPJ od 1934. Sekretar MK KPJ Beograd (1939) i organizator više akcija beogradskih radnika i studenata. U NOR-u od 1941: član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, politički komesar 2. udarnog korpusa NOVJ. Poslije rata sekretar Sindikata Jugoslavije. Narodni heroj — 282

Dakić Spasoje (1909—1947) seljak. Bio je organizator i vođ četničkog pokreta u rejonu Čelebića (kod Foče); komandant bataljona četničke Fočanske brigade Drinskog korpusa. Godine 1942. ubio i opljačkao šefa britanske vojnoobavještajne misije majora Terensa Atertona i njegovog radio-telegrafistu. Poginuo kao odmetnik na Zelengori — 230, 241

Damjanović Vladimir Vlado (1914—) student. Član KPJ od 1940; učesnik NOR-a od 1941: bio je politički komesar 2. pljevaljskog bataljona i zamjenik političkog komesara bataljona u 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi — 255

Dangić Jezdimir (1898—1947), žandarmerijski oficir. U ljeto 1941. stavlja se na raspolaganje generalu Milanu Nediću, predsjedniku kvislinške srpske vlade, koji ga šalje u istočnu Bosnu da ometa i guši narodni ustanak. Istovremeno uspostavlja kontakt s Dražom Mihailovićem koji ga imenuje za komandanta četničkih odreda u istočnoj Bosni; učestvovao u pregovorima s predstavnicima partizanskih odreda i delegatima VŠ NOPOJ o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Sve sporazume je prekršio i postao otvoreni suradnik okupatora. Mada je sklopio sporazum s pripadnicima njemačke obavještajne službe za borbu protiv partizanskih odreda, Gestapo ga aprila 1942. hapsi i odvodi u zarobljeništvo. Po povratku u zemlju (izručen od sovjetskih vlasti) vojni sud u Sarajevu ga je za zločine protiv naroda i države počinjene 1941. i 1942. osudio na smrt — 12, 60, 62, 223, 231, 247

Danilović Uglješa (1913—), inženjer agronomije. Član SKOJ-a od 1933, član KPJ od 1935. Bio je član UK i član MK KPJ Beograda. Od kraja 1937. radi kao opunomoćenik CK KPJ na obnavljanju partijskih organizacija u BiH. Član PK KPJ za BiH od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Bosni i Hercegovini. Bio je član Glavnog štabi za BiH, vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja i vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata bio je član vlade pa potpredsjednik Izvršnog vijeća BiH i član SIV-a, član CK SKJ i IK CK SK BiH. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 104, 114, 231, 238, 256, 297

Dapčević Peko (1913—), politički radnik. U radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. Godine 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logovu u Francuskoj; sljedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941; komandant Lovćenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske crnogorske brigade, 2. divizije, 2. udarnog korpusa, 1. armijske grupe, 1. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije; član CK SKJ. General-pukovnik JNA. Odlikovan je Ordenom slobode i Ordenom narodnog heroja. Član Savjeta Federacije — 5, 7, 9, 79, 104, 190, 204, 230, 233, 256, 268, 280, 282, 286, 297

Dedijer Vladimir (1914—), novinar i publicist. Bio je dopisnik »Politike« iz republikanske Španije (1936); po povratku u zemlju surađuje u progresivnim listovima i časopisima na liniji KPJ; član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941: član Agitpropa VŠ, jedan od urednika »Borbe« u toku NOR-a i poslije oslobođenja, član Agitprop-komisije CK KPJ, direktor »Borbe«. Autor više zapaženih radova iz oblasti istorije: Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju i dr;. profesor univerziteta; član SANU — 219, 225

Dimić Nada (1923—1942), radnica. Član SKOJ-a od 1938, a KPJ od 1940. Juna 1941. stupila je u Sisački NOPO. Bila je član OK SKOJ-a za Kordun i OK KPJ za Karlovac. Kao ilegalni radnik pala je u ruke ustaške policije i poslije zvjerskog mučenja ubijena u logoru Stara Gradiška marta 1942. Narodni heroj — 229

Dragićević Veljko (1911—1944), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U septembru 1941. s britanskom misijom (koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsona i majora Ostojića i Lalatovića došao u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB napustio misiju u Užicu i priključio se partizanima. Postao radio-telegrafista VŠ NOV i POJ. Kao major poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. — 125, 258

Dragović Dušan (1906—1943), učitelj. Član KPJ i učesnik NOR od 1941. Bio je komandant 2. komskog udarnog bataljona i intendant bataljona u 4 crnogorskoj proleterskoj brigadi; obolio od

tifusa i izvršio samoubistvo 1943. u Skender-Vakufu — 249

Drapšin Petar (Petar Ilić) (1914—1945), student. Član KPJ od 1937. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do 1939. gdje je postao oficir. Po slomu Republike interniran u logor u Francuskoj. Preko partijskih veza došao u Zagreb, a odatle upućen u Hercegovinu, gdje je bio jedan od organizatora ustanka. U NOR: komandant Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu, zatim 2. operativne zone Hrvatske, 12. divizije, 6. i 8. korpusa i 4. armije. General-potpukovnik JA. Poslije rata komandant tenkovskih jedinica JA. Poginuo nesrećnim slučajem. Narodni heroj — 123, 190, 252, 256, 264, 297

Drulović Čedomir (1912—), diplomirani pravnik. Član KPJ i u NOR od 1941. Bio je politički komesar Zlatarske čete, komandant i politički komesar 1. zlatarskog bataljona, zamjenik komandanta 4. sandžačke brigade i komandant 37. divizije. Poslije rata bio je načelnik Uprave narodne milicije SR Srbije, komandant divizije i načelnik Saobraćajne uprave DSNO. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj — 225

Dudić Dragojlo (1887—1941) zemljoradnik; član KPJ od 1920. Jedan od organizatora NOB u zapadnoj Srbiji; formirao Kolubarsku četu i postao njen politički komesar a kasnije i komandant Valjevskog NOPO; novembra 1941. izabran za predsjednika Glavnog NOO Srbije. Poginuo istog mjeseca. Narodni heroj — 103, 229

Dudić Miloš Miša (1915—1944), poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je politički komesar Azbukovačke čete Valjevskog NOPO i komandant Rađevskog bataljona Valjevskog NOPO; komandant Suvoborskog NOPO i partizanskog odreda »Žikica Jovanović Španac«, zatim komandant Valjevskog NOPO, pa 1. bataljona NOVJ u Centralnoj Srbiji i zamjenik komandanta 1. šumadijske brigade. Teško je ranjen u borbi kod Prijepolja i umro od zadobijenih rana januara 1944. Narodni heroj — 103

Dudić Radomir (1921—), učenik. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je kurir Valjevskog NOPO i Vrhovnog štaba, politički komesar 1. čete Pratećeg bataljona VŠ, 1. bataljona Inženjerijske brigade VŠ, sekretar SK KPJ u Lebanu i u Valjevu. Poslije rata diplomirao elektrotehniku i radio kao inženjer u vojnim ustanovama — 187, 279

Dugalić Dušan (1910—1942), službenik. Zbog naprednih shvatanja istjeran iz gimnazije. Bio aktivan u radničkom pokretu, zbog čega je nekoliko puta hapšen. U NOR od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je komandant bataljona 1. šumadijskog NOPO (1941) i komandant 3. bataljona 2. proleterske brigade. Narodni heroj — 73, 241

Džombeta Slavko, (1922—1942), zemljoradnik. U NOR-u od 1941. Bio borac u partizanskoj četi sela Ljuti Do, zatim u 6. četi Stolačkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO. Razbolio se i umro jula 1942. — 180

Đido vid. Đilas Milovan

Đilas Milovan (Đido) (1911—), studirao filozofiju i pravo. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robije. Po izlasku s robije bio član MK KPJ Beograda i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba. Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CK SKJ i predsjednik Skupštine FNRJ. U 1953. godini objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine suprotstavljajući se politici SKJ. Na plenumu CK SKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. godine osuđen na 9 godina zatvora; lišen funkcija i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisa antijugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja — 4, 41, 47, 49, 51, 52, 82, 100, 109, 137, 171, 174, 178, 193, 195, 219, 221, 222, 225, 229, 230, 232—235, 248, 250, 253—256, 263, 273—275, 277, 294, 296, 297, 300, 302, 303

Đokić Vojislav Voja (1893—1943), major vojske Kraljevine Jugoslavije. Zbog revolucionarnog rada 1932. uhapšen

u Mariboru i osuđen na 15 godina robije; u januaru 1941. uslovno pušten na slobodu. Uključio se u pripremanje ustanka; 1941. stupio u Kalinovički NOPO i krajem iste godine postao zamjenik komandanta odreda. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba; od novembra 1942. do maja 1943. načelnik štaba 7. banijske divizije. Podlegao ranama u maju 1943. General-major NOVJ — 103, 256, 297

Đuričković Boško (1914—), student prava. Mlad je prišao naprednom pokretu, a član KPJ postao je 1939. U NOR-u od 1941: član OK KPJ Podgorica, pomoćnik političkog komesara Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, politički komesar Crnogorsko-sandžačkog odreda, pomoćnik političkog komesara Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar 3. sandžačke brigade, zamjenik političkog komesara 4. proleterske crnogorske brigade, rukovodilac Politodjela 3. divizije, politički komesar Primorske operativne grupe i politički komesar 2. udarnog korpusa. Poslije rata politički komesar armije, politički komesar armijske oblasti, komandant korpusa, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 282

Đurić Ljubodrag (1917—), učitelj. Član KPJ od 1939, a u NOR od 1941. Bio je zamjenik komandanta 2. proleterske brigade, komandant iste brigade, i 2. proleterske divizije, zamjenik komandanta GŠ Srbije i komandant Beograda od oktobra 1944. Poslije rata generalni sekretar i član Savezne vlade, direktor »Službenog lista SFRJ«. General-major JNA u penziji — 283

Đurić Želimir (1919—1941), učitelj, politički radnik. U revolucionarni pokret uključio se još kao đak Učiteljske škole u Užicu. Za člana SK KPJ za višegradski srez izabran 1939. Zbog revolucionarne djelatnosti otpušten iz službe 1940, vratio se u Užice i postao sekretar OK KPJ za užički okrug. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u užičkom okrugu. Poginuo u borbi s Nijemcima štiteći Vrhovni štab pri njegovom povlačenju iz Užica krajem novembra 1941. — 229

Đurišić Pavle (1907—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije; četnički komandant. U decembru 1941. od Draže Mihailovića dobio zvanje vojvode i imenovan za komandanta Limskih četničkih odreda, zamjenik komandanta Nedićevog dobrovoljačkog korpusa, komandant četničke komande Crne Gore, Boke i Starog Rasa. Njegove jedinice su učestvovale u više krupnih poduhvata (samostalno i zajedno s okupatorom) protiv NOVJ i izvršile brojne zločine nad rodoljubima i pripadnicima NOP-a i genocid nad muslimanskim življem u Sandžaku i istočnoj Bosni. Ubile su ga ustaše u Gradiški aprila 1945. — 11, 123, 134, 223, 267, 274, 280

Đurišković vid. Đurišić Pavle

Đurović Milinko (1910—), diplomirani pravnik. Član je KPJ od 1936. Bio je sekretar RK i član MK KPJ za Beograd. U NOR-u od 1941: bio je instruktor PK KPJ za Crnu Goru, član OK KPJ za Nikšić, politički komesar Nikšićkog i Durmitorskog NOPO, član Politodjela 5. crnogorske, 2. dalmatinske brigade, pa 2. proleterske divizije, politički komesar iste divizije, instruktor PK KPJ za Srbiju. Poslije rata bio je zamjenik načelnika Političke uprave JNA, politički komesar 7. armijske oblasti i načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 279

Đurović Vasilije Vako (1910—1943), student. Aktivist srednjoškolskog i studentskog naprednog pokreta. Član KPJ i u NOR-u od 1941. U ustanku je bio komandir Momišićko-tološke partizanske čete. Krajem 1941. postavljen je za komandanta 3. udarnog bataljona Zetskog NOPO »Bajo Sekulić«, a zatim za komandanta 3. bataljona 4. proleterske brigade. Bio je zamjenik i komandant 4. proleterske crnogorske brigade. Teško ranjen u bici na Sutjesci i umro od zadobijene rane jula 1943. Narodni heroj — 280

Eliot Kouen (Elliott Kawen) (1909—), major britanske vojske; šef vojnoobavještajne misije koja se 4. februara 1942. spustila na Romaniju sa zadatkom da stupi u vezu s Dražom Mihailovićem i kapetanom Hadsonom. Zarobljen od

vojske NDH i odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 226

Engels Fridrih (Engels Friedrich) (1820—1895), jedan od tvoraca naučnog socijalizma — 14

Espozito Đovani (Esposito Giovanni), divizijski general, komandant italijanske alpinske divizije »Pusterija«. Od 1943. do 1945. fašistički general u Trstu — 271

Fića vid. Kljajić Filip

Filipović Mirko (1912—1944). Kao gimnazijalac i student uključio se u napredni omladinski pokret. Od 1933. član KPJ. Hapšen je više puta i osuđivan na robiju. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Bijeljinske partizanske čete, komandant bataljona Majevičkog NOPO, zamjenik komandanta Majevičkog NOPO, politički komesar 2. bataljona 6. istočnobosanske brigade i 18. hrvatske brigade. Poslije ranjavanja prebačen je na politički rad u OK KPJ za Semberiju. Zarobljen od četnika i strijeljan avgusta 1944. Narodni heroj — 232

Fortner Johan (Johann) (1884—1947), general-lajtnant. Bio komandant njemačke 718. pješadijske divizije od maja 1941. do marta 1943. Kao ratni zločinac osuđen na smrt i pogubljen 1947. u Jugoslaviji — 235

Francetić Jure (1912—1942), ustaški pukovnik. Po formiranju NDH bio ustaški povjerenik za istočnu Bosnu, zatim komandant Sarajevske ustaške pukovnije i ustaške »Crne legije«. Sa svojim ustaškim jedinicama učestvovao u mnogim borbama protiv partizana, ističući se okrutnošću i nasiljem. Avgusta 1942. postao komandant stajaćih djelatnih zdrugova Ustaške vojnice. Decembra 1942. zarobljen od partizana kod Slunja kada je njegov avion zbog kvara prinudno sletio. Podlegao ranama — 235

Garić Manojlo, zemljoradnik. U NOR-u od 1941. Bio je komandant Pračanskog bataljona. Vijećnik Prvog zasjedanja AVNOJ-a — 269

Gavrilović dr Milan (1882—1976), novinar i političar. Višegodišnji funkcioner Zemljoradničke stranke, a od 1939, i njen šef. Od 7. jula 1940. poslanik Kraljevine Jugoslavije u Moskvi. Kao član emigrantske vlade zauzeo nepomirljiv stav prema NOP-u. Na procesu Draži Mihailoviću osuđen u odsustvu. Poslije drugog svjetskog rata politički aktivan u jugoslovenskoj emigraciji — 152, 267

Geršković dr Leon (1910—), advokat; doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Član je KPJ od 1935. U NOR od 1941. U ratu je bio sekretar MK KPJ Split, član Agitpropa CK KPH, urednik partizanskih listova, predstojnik za unutrašnje poslove ZAVNOH i dr. Poslije rata bio je pomoćnik predsjednika Komiteta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti FNRJ, sekretar Sekretarijata za zakonodavstvo i organizaciju SIV, državni sekretar u SIV; profesor univerziteta; savezni poslanik i dr. Objavio je veći broj radova iz istorije narodne vlasti, političkih nauka, ustavnog sistema i dr. Član Savjeta Federacije — 219

Glez fon Horstenau Edmund (Glaise von Horstenau Edmund) (1882—1946), general-major. Od 15. aprila 1941. do 1. novembra 1942. bio »Njemački general u Zagrebu«, a zatim »Njemački opunomoćeni genaral u Hrvatskoj« (kad je unapređen u genaral-lajtnanta). Izvršio samoubistvo u američkom zarobljeništvu — 235

Glišić Miloš (1910—1946), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je načelnik štaba Požeškog četničkog odreda 1941. Osuđen na smrt kao ratni zločinac — 247, 262, 267

Gnjatić Vaso (1917—), radnik. Član KPJ od 1937. Kao omladinac pristupio omladinskom pokretu. Bio je sekretar Sindikalnog veća URSS u Mostaru, član MK KPJ Mostar; hapšen zbog revolucionarnog rada. U NOR-u od 1941. Bio je zamjenik pa politički komesar Konjičkog bataljona Operativnog štaba NOPO za Hercegovinu i politički komesar čete u 10. hercegovačkoj brigadi, zatim je bio u Pratećem bataljonu VŠ. Poslije rata bio je na dužnosti u Gardi i SSNO. Pukovnik JNA u penziji — 286

Golović Čedomir Čedo (1912—1942), dipl. pravnik. Kao student bio aktivista revolucionarnog omladinskog pokreta. Član KPJ. U NOR-u od 1941. Bio je zamjenik političkog komesara bataljona u Durmitorskom NOPO i politički komesar 2. durmitorskog udarnog bataljona. Poginuo aprila 1942. u borbi protiv četnika — 222

Grbić Ilija (1906—1943), učitelj i književnik. Zbog revolucionarnog rada proganjan, hapšen, premještan i otpuštan iz službe. Član KPJ. U NOR od 1941. Bio je komandant mjesta u Bajinoj Bašti, politički komesar Pračanskog bataljona. Krajem 1942. uhvatili su ga četnici na Romaniji i strijeljali u Kalinoviku januara 1943. — 269

Grbović Jovo (1920—), učitelj. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941: bio politički komesar 1. zlatarskog bataljona i bataljona u 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi — 225

Grdić Radmilo (1897—?), novinar. Završio je Pravni fakultet i bio urednik više listova, generalni sekretar Saveza sokola Jugoslavije i dr. U ratu je bio jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini i Dalmaciji i delegat četničke Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine pri štabu 2. italijanske armije. Po kapitulaciji Italije nastavio saradnju s Nijemcima. Emigrirao u Italiju gdje je i umro — 241, 267

Grk Dušan (1906—), zemljoradnik, sezonski radnik i šofer. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandir partizanske čete, politički komesar Stolačkog partizanskog bataljona, zamjenik komandanta Južnohercegovačkog NOPO i komandant 1. bataljona 10. hercegovačke brigade. Bio je član SK KPJ za Stolac i OK KPJ za srednju Hercegovinu, zatim predsjednik Sreskog NOO i Okružnog NOO za južnu Hercegovinu. Bio je vijećnik AVNOJ i član ZAVNOBiH. Poslije rata član CK SK BiH, republički i savezni poslanik. Narodni heroj — 285

Grubač. U kući udovice Grubač u selu Liješćevini (Planina pivska) Tito je boravio od 11. do 20. maja 1942. — 298

Hadson Djuen Bil (Hudson, Duane Bill), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936. i do 1940. radio u podrinjskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod talijanski brod u splitskoj luci, protjeran iz Jugoslavije. U Jugoslaviju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojnoobavještajnoj misiji kod Draže Mihailovića. Pri Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja sa D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u Štab 2. korpusa NOVJ i sa slobodne partizaske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju — 226, 230

Hamović Rade (1916—), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant Kalinovičkog NOPO; načelnik, zatim komandant 10. hercegovačke brigade; načelnik štaba 29. divizije, načelnik štaba 2. korpusa; od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poslije rata komandant armije, zamjenik načelnika i načelnik Generalštaba JNA. General-pukovnik JNA u penziji — 64, 66, 67, 75, 97, 104, 113, 117, 129, 131, 241, 242, 246, 254, 256, 297

Hamović Vladislav (1901—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku rata bio četnički komandant u Hercegovini. Uhvaćen kao odmetnik i strijeljan — 241

Hebrang Andrija (1899—1948), namještenik. Radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ u Zagrebu od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao je s robije 1941. U NOR na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj. Uhapšen kao ilegalac marta 1942, a 23. IX iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlegao neprijatelju i prihvatio suradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CK KPH (do 1944), a kasnije ministar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina na KPJ i socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije zbog čega je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo — 226

Hitler Adolf (1889—1945), njemački nacistički diktator, vođa NSNRP, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923). Napisao je knjigu *Mein Kampf* u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvaljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. postao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuroviju vladavinu. Jedan je od tvoraca »Osovine Rim—Berlin«, »Antikominternapakta« i »Trojnog pakta«. Pod njegovim vođstvom Njemačka je vodila osvajački rat (1939—1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi — 25, 35, 90

Hodža Fadilj (Hoxha Fadil) (1916—). Završio je učiteljsku školu u Albaniji, gdje je emigrirao 1932. U NOR i član KPJ od 1941. Bio je sekretar MK KPJ u Đakovici, član Biroa Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, instruktor CK KPJ, politički komesar i komandant NOPO »Zejnel Ajdini«, komandant NOPO »Emin Duraku«, komandant GŠ NOV i PO za Kosovo i Metohiju, zamjenik komandanta Vojne uprave i dr. Poslije rata bio je predsjednik Oblasnog NO AKMO, Izvršnog vijeća i Skupštine AKMO i član SIV. Bio je član CK SKS, CK SKJ i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ. Član je Predsjedništva SFRJ i Savjeta Federacije. Narodni heroj — 224

Horstenau vid. Glez fon Horstenau Edmund

Humo Avdo (1914—), diplomirao filozofiju. Član SKOJ-a i KPJ od 1934. Aktivist naprednog studentskog pokreta. Član PK KPJ za BiH od 1939; aktivno radio na organizovanju ustanka u BiH. U NOR-u član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a; vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata obavljao više odgovornih funkcija (predsjednik Izvršnog vijeća BiH, član Predsjedništva SKJ). Zbog nesaglasnosti s politikom SKJ oslobođen političkih funkcija (1974). Narodni heroj — 238

Ignjatović Krsto, kurir Kalinovičkog NOPO — 105

Ignjatović Vučko (1909—1942), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je komandant Požeškog četničkog odreda kojim je u jesen 1941. napao na oslobođenu Užičku Požegu i Užice. Poginuo 1942. — 247

Ilić Milan Čiča (1886—1942), zemljoradnik. Učesnik balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Aktivni učesnik revolucionarnog pokreta; član KPJ od 1919. Istaknuti borac za napredno zadrugarstvo, više godina aktivan politički radnik u Srbiji i Šumadiji. Izveden pred Sud za zaštitu države. Godine 1939. sekretar ćelije, a 1940. član OK KPJ za Kragujevac. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Šumadiji, zamjenik komandanta i komandant Šumadijskog odreda. Od formiranja 1. proleterske brigade pa do svoje pogibije — 21. januara 1942. na Pjenovcu, kod Han-Pijeska — komandant njenog 5. bataljona. Narodni heroj — 23, 226

Ilić Pavle (Veljko) (1910—1964), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio zamjenik komandanta 6. bataljona 1. proleterske brigade, načelnik Štaba 2. proleterske brigade, pomoćnik načelnika VŠ, vršilac dužnosti komandanta 8. korpusa, delegat pri GŠ NOV i PO Srbije, načelnik GŠ Makedonije i načelnik štaba 5. armije. Poslije rata bio načelnik Štaba armije, komandant Inženjerije JNA i komandant Graničnih jedinica JNA. General-pukovnik JNA — 132, 136, 137, 171, 208, 259, 262, 271, 298, 302

Ilić Petar vid. Drapšin Petar

Ilić Vojislav (?—1976), učitelj. Član KPJ od prije rata. U NOR-u od 1941. Bio je komandant Vareškog bataljona NOPO »Zvijezda«, 3. udarnog istočnobosanskog bataljona, zatim komandant 3. bataljona 6. istočnobosanske brigade, načelnik štaba Prve grupe vojvođanskih udarnih bataljona i 1. vojvođanske brigade, komandant 19. birčanske NOU brigade, komandant Vojne oblasti i načelnik štaba divizije — 232

Ivković Obren (1911—1972), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan je od organizatora oružane borbe u nevesinjskom srezu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta partizanskog bataljona »Nevesinjska puška«, komandant 5. udarnog hercegovačkog bataljona, zatim 2. bataljona 10. hercegovačke brigade, zamjenik komandanta 1. dalmatinske brigade i komandant 11. hercegovačke udarne brigade. Pred kraj rata bio je načelnik štaba Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a. Poslije rata na raznim dužnostima u JNA do 1959. — 257, 286

Jakić Velimir (1911—1946), inženjer šumarstva. Član KPJ od 1939. Član, pa sekretar SK KPJ za pljevaljski srez; član Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. U NOR-u: komandant Pljevaljskog NOPO, politički komesar GŠ Sandžaka, politički komesar i komandant 3. proleterske brigade i komandant GŠ Sandžaka i dr. Umro kao pukovnik JNA. Narodni heroj — 85, 250, 273, 282, 302

Jakšić Pavle (1913—). Završio Filozofski fakultet u Beogradu, a Visoku školu za optiku u Parizu. Član KPJ i u NOR od 1941. Bio je komandant NOPO »Jovan Kursula«, 4. bataljona 1. proleterske brigade, 7. divizije (banijske), 11. korpusa, načelnik GŠ NOV i PO Hrvatske i načelnik štaba Četvrte armije JA. Poslije rata bio je komandant armije i armijske oblasti i načelnik uprave Generalštaba JNA i dr. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 263

Jankes Grga (1906—1974), radnik. Član KPJ od 1926. Bio je član GK KPJ Zagreba, sekretarijata PK SKOJ za Hrvatsku, sekretar MK KPJ u Zaječaru i Oblasnog komiteta KPJ u Kragujevcu. Proveo na robiji šest godina. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR od 1941. Bio je sekretar OK KPH za Bjelovar, komandant Treće operativne zone GŠ Hrvatske, a zatim član Oblasnog komiteta KPH za zagrebačku oblast. Poslije rata bio: predsjednik Mesnog sindikalnog vijeća Beograda, sekretar Centralnog odbora SSJ, član CK SKH i dr. Biran je za saveznog poslanika. Narodni heroj — 226

Janko vid. Pijade Moša

Jauković Lazar (1904—1942), inženjer. Učesnik NOR od 1941. Strijeljan avgusta 1942. od Italijana na mostu kod Đurđevića Tare, koji je maja 1942. porušio po naređenju Vrhovnog štaba — 244

Jevđević Dobrosav (1895—?), istaknuti građanski političar i narodni poslanik. U toku rata jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini i jugoistočnoj Bosni; organizovao suradnju četničkih jedinica sa talijanskim okupacionim vlastima. Imenovan od Draže Mihailovića za političkog delegata Vrhovne komande za teritoriju istočne Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Like. Poslije kapitulacije Italije nastavlja suradnju s Nijemcima . Emigrirao u Italiju, gdje je i umro — 152, 241, 267

Jovanović Arso (1907—1948), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru, komandant Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, od decembra 1941. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio vojnu akademiju »Vorošilov«; po povratku u zemlju (1948) načelnik Više vojne akademije; general-pukovnik JNA. Prihvatio Rezoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri pokušaju bjekstva iz zemlje, avgusta 1948. — 75, 125 i 129, 131—133, 136, 137, 139, 143, 144, 245, 258, 259, 262, 263, 265, 271, 273, 275, 289, 297—300, 302

Jovanović Blažo (1907—1976), pravnik. Član KPJ od 1924; sekretar OK KPJ u Varaždinu od 1931. do 1934, od tada sekretar PK SKOJ-a član Biroa i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju. Jedan od organizatora i rukovodilaca ustanka u Crnoj Gori, član Glavnog štaba za Crnu Goru, komandant Zetskog NOPO, član ZAVNOCiB, CASNO i AVNOJ-a. Od oktobra 1942. do maja 1943. na radu u KP Albanije kao delegat CK KPJ. Poslije rata predsjed-

nik vlade, zatim Skupštine Crne Gore, sekretar CK SK CG, član IK CK SKJ, predsjednik Ustavnog suda SFRJ. Narodni heroj — 79, 233, 234, 266, 282

Jovanović dr Dragoljub (1895—1977), profesor univerziteta i političar. U Zemljoradničkoj stranci pripadao njenom lijevom krilu. Pod diktaturom pripadao opoziciji. Iako je surađivao s KPJ u okviru Narodne fronte, odbio učešće u narodnooslobodilačkom pokretu i NOR-u. Poslije rata sa svojim pristalicama pristupio JNOF-u, ali je 1947. isključen zbog neprijateljskog djelovanja i osuđen na višegodišnji zatvor — 227

Jovanović Isa (1906—), radnik. U radničkom pokretu od 1921, a član KPJ od 1928. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. do 1943. sekretar PK KPJ za BiH a od 1943. do 1945. organizacioni sekretar PK KPJ i član GŠ Vojvodine. Vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata predsjednik Skupštine Srbije, član Izvršnog vijeća, član CK SKS, član CK KPJ, član Glavnog odbora SSRN Srbije; republički i savezni poslanik itd. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. Član je Savjeta Federacije — 231

Jovanović Radiša vid. Jovanović Radivoje Bradonja

Jovanović Radivoje Bradonja (1918—), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941. kada postaje i član KPJ; bio komandant Užičkog NOPO; komandant Grupe NOPO zapadne Srbije i član Vrhovnog štaba; komandant Glavnog štaba Srbije; zatim komandant korpusa NOVJ. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio Artiljerijsku akademiju »Đeržinski«. Do 1959. na dužnostima u JNA (načelnik Uprave u DSNO, komandant korpusa i dr.). General-potpukovnik JNA u penziji. Po izlasku iz JNA član Izvršnog vijeća SR Srbije, član CK SKS i narodni poslanik. Godine 1972. isključen iz SKJ i penzionisan. Narodni heroj — 103, 256, 297

Jovanović Vaso (1915—), vazduhoplovni oficir (poručnik) vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i u NOR-u od 1941: komandant bataljona »18. oktobar«; zamjenik komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade, pa komandant Rogatičkog NOPO, načelnik štaba 1. pa 2. proleterske brigade i 1. proleterske divizije; komandant 1. proleterske divizije. Poslije rata: komandant armije i dr. General-pukovnik JNA — 76, 246, 283

Jovanović Živorad-Žikica Španac (1914 — 1942), student. Član KPJ od 1935. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR-u od 1941: učestvuje u organizovanju oružanog ustanka, bio je komandir čete, komandant bataljona, a zatim politički komesar bataljona u Valjevskom NOPO, član komande Grupe NOPO zapadne Srbije, i na toj dužnosti je poginuo. Narodni heroj — 104, 254

Jovičević Niko (1908—), novinar. U NOR od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio komandant 3. udarnog bataljona Nikšićkog NOPO, zamjenik komandanta 5. crnogorske proleterske brigade, načelnik Štaba 3. udarne divizije i dr. Poslije rata bio komandant divizije, načelnik štaba armije, vojni izaslanik u SSSR i V. Britaniji, pomoćnik komandanta armije. General-pot pukovnik JNA u penziji — 289

Kaluđerović Dušan (1917—1942), student prava. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandir čete Čevsko-bjeličkog bataljona, zatim komandant Lovćenskog bataljona. Poginuo kao komandant bataljona »Bajo Sekulić« — 261

Kapa vid. Kapičić Jovo

Kapičić Jovo (Kapa) (1919—), student medicine. Član SKOJ-a od 1934, a član KPJ od 1936. Jedan je od organizatora ustanka u cetinjskom srezu jula 1941. Bio je član OK KPJ za Cetinje, politički komesar 1. bataljona 1. proleterske brigade, zamjenik političkog komesara 2. dalmatinske brigade, politički komesar 3. divizije i 12. korpusa. Poslije rata bio je pomoćnik ministra unutrašnjih poslova FNRJ, ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore, ambasador i pomoćnik sekretara za informacije u vladi SFRJ. Bio je član CK SK Crne Gore, Revizione komisije CK SKJ i Predsjedništva Savezne konferencije SSRNJ i Savjeta Federacije.

Narodni heroj — 167, 182, 201, 206, 211, 215, 234, 273, 302, 304

Kardelj Edvard (Birk) (1910—1979). Revolucionarnom pokretu prišao kao đak učiteljske škole; član SKOJ-a od 1926, član KPJ i član PK SKOJ-a za Sloveniju od 1928, a 1929. njegov sekretar. Do 1932. bio dva puta hapšen i odležao dvije godine na robiji. Od 1932. radio na obnavljanju partijskih organizacija u Sloveniji, a od novembra 1934. do početka 1937. bio u SSSR-u; pohađao je aspiranturu na MLŠ, a istovremeno bio predavač na kursevima u istoj školi i na KUNMZ-u; poslije je po odluci CK KPJ upućen u Sloveniju kao instruktor CK KPJ. Od maja 1938. član Privremenog rukovodstva KPJ, odnosno Politbiroa CK KPJ. Od tada do smrti kao jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita, u NOR-u i poslije rata, na najvišim društveno-političkim funkcijama u zemlji. Napisao je niz studija i rasprava iz društveno-poli tičke i ekonomske problematike. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 74, 219, 226, 245, 294, 295, 297

Kardelj Pepca (1914—), tekstilna radnica. Član KPJ od 1935, član CK KPSI od 1937. Više puta je hapšena, a 1940. internirana u koncentracioni logor u Bileći. U NOR-u od 1941. Uhapšena kao ilegalac u Ljubljani u decembru 1941. i osuđena na 18 godina robije. Oslobođena nakon kapitulacije Italije i prešla na oslobođeno područje gdje je radila pri OF i CK KPSI. Poslije rata bila je na sindikalnim i partijskim dužnostima: član republičkog vijeća SSSI CV SSJ i CK SKSI, republički i savezni poslanik — 229

Keršovani Otokar (1902—1941), publicist, novinar i politički radnik. Član PK SKOJ-a za Srbiju 1927, član KPJ od 1928. Uhapšen 1928. i osuđen na godinu dana zatvora, ponovo uhapšen 1930. kao sekretar PK KPJ za Srbiju i osuđen na 10 godina robije zbog revolucionarne djelatnosti. Na izdržavanju kazne kao predavač i rektor ilegalnog Komunističkog univerziteta aktivno učestvovao u diskusijama o svim u to vrijeme aktuelnim pitanjima. S robije izašao 17. februara 1940. Ponovo uhapšen 30. marta 1941. i strijeljan od ustaša 9. jula iste godine — 227

Keviš Erih (Kewisch Erich), generalštabni pukovnik, načelnik Operativnog štaba Više komande LXV u Srbiji do marta 1942, a zatim načelnik Operativnog štaba njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji. Umro jula 1942— 223

Kidrič Boris (1912—1953), politički radnik. Član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. Zbog revolucionarnog rada 1929. osuđen na godinu dana robije. Radio na obnavljanju organizacija KPJ u Sloveniji; član PK KPJ Slovenije. Od 1935. kandidat za člana CK i sekretar CK SKOJ-a. Od 1935. do 1939. živio u emigraciji. U Parizu je radio s Titom. Od 1939. u Jugoslaviji živi ilegalno i obavlja važne funkcije. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u je prvi politički komesar Glavnog štaba Slovenije, sekretar IO OF i sekretar SNOS-a; član Politbiroa CK KPSI; vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja. Do 1946. predsjednik vlade Slovenije, a od tada do 1953. ministar u vladi Jugoslavije pa član SIV-a. Biran za poslanika Skupštine Slovenije i Skupštine Jugoslavije. Do 1948. član CK, a od tada član Politbiroa odnosno Izvršnog komiteta i Sekretarijata IK CK SKJ. Jedan je od istaknutih teoretičara Jugoslavije i graditelja njenog ekonomskog sistema. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 220

Kljajić Filip (Fića) (1913—1943), obućarski radnik. Član KPJ od 1936, a član OK KPJ za Beograd od 1937. Više puta hapšen i proganjan. Godine 1937. prešao na politički rad u Niš. U proljeće 1940. sekretar je OK KPJ Valjevo; u ovom gradu organizirao je štrajk građevinaca. Jedan je od organizatora NOB-a u Srbiji i član Glavnog štaba; od 21. decembra 1941. do novembra 1942. bio je politički komesar 1. proleterske brigade, a zatim 1. proleterske divizije. Poginuo 5. jula 1943. u Zvorniku. Narodni heroj — 136

Knežević Velimir (1916—), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je koman-

dant bataljona u Pljevaljskom NOPO i u 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi, komandant 10. krajiške brigade, komandant 20. divizije i načelnik Štaba 5. bosanskog korpusa NOVJ. Poslije rata bio načelnik Uprave veza JNA, komandant Vojnog područja i glavni inspektor Glavne inspekcije JNA. General-pukovnik JNA u penziji — 225

Knežević Velimir (1918—1943), student. Aktivista naprednog studentskog pokreta i član KPJ od prije rata. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar Durmitorskog NOPO, član PK KPJ za Crnu Goru i Boku i sekretar PK SKOJ-a. Kao ilegalac uhvaćen od četnika. U zatvoru imao slabo držanje zbog čega je nakon zamjene 1943. strijeljan — 84, 233, 250, 282

Knežević Vladimir Voloda (1915—1942), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u pljevaljskom srezu, komandant GŠ NOPO za Sandžak od oktobra 1941. do juna 1942, od tada komandant 3. proleterske sandžačke brigade. Mučki ubijen od četnika u Trnovu kod Mrkonjić-Grada 2/3. oktobra 1942. Narodni heroj — 103, 270 282

Kocbek Edvard (1904—), profesor i književnik. Učesnik NOR-a od 1941. Prišao NOR-u u Sloveniji kao kršćanski socijalista. Bio je član i potpredsjednik IO OF, vijećnik AVNOJ-a i povjerenik za prosvjetu u NKOJ. Poslije rata je bio savezni ministar, potpredsjednik Prezidijuma Skupštine Slovenije, republički i savezni poslanik; bavi se književnim radom (pjesnik, pripovjedač i prevodilac) — 220

Kočović Momčilo Momo, student. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Miljevinskog bataljona Kalinovičkog NOP odreda i zamjenik komandanta Fočanskog NOP i dobrovoljačkog odreda. Ubijen od četnika maja 1942. kod Foče — 271, 276

Kočović Strahinja Straja (1910—1945), učitelj. Od februara 1942. bio komandant Fočanskog NOP i dobrovoljačkog odreda. Prešao četnicima i bio intendant u Vrhovnoj komandi kod Draže Mihailovića. Poginuo je u borbi protiv partizana — 271

Komnenić Krsto, zemljoradnik. Bio borac Bilećkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO, prešao u četnike i poginuo u borbi protiv partizana — 16, 24

Komnenić Petar (1895—1957), profesor. Član KPJ i u NOR od 1941. Bio je komandant Banjsko-vučedolskog bataljona Nikšićkog NOPO, zatim komandant 3. bataljona u 5. crnogorskoj proleterskoj brigadi, komandant Bihaćko-cazinskog područja i zamjenik komandanta 29. hercegovačke divizije; vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio potpredsjednik i predsjednik Narodne skupštine NR Crne Gore — 224

Kon Hugo (1914—1941), namještenik. Član KPJ od 1934. Bio je sekretar MK KPJ i član OK KPJ u Varaždinu. Više puta je hapšen zbog revolucionarne djelatnosti. Ustaše ga uhapsile 7. maja i strijeljale 13/14. jula 1941. — 227

Končar Rade (1911—1942), mašinbravar; politički radnik. Član KPJ od 1933. Zbog revolucionarne političke aktivnosti 1936. osuđen na godinu dana robije. Od 1937. radi u Zagrebu; 1938. sekretar ćelije i član MK KPH Zagreb; sljedeće godine postao je sekretar CK KPH. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. Organizovao više štrajkova i drugih akcija. Najistaknutiji organizator ustanka i borbi u Hrvatskoj. Uhvaćen od italijanke policije 17. novembra 1941, herojski se držao, pokušao da pobjegne iz zatvora. Talijanski specijalni sud ga osudio na smrt. Strijeljan kod Šibenika 22. maja 1942. Narodni heroj — 229

Kopinič Josip (Valdes, Vazduh) (1914— —). Član KPJ od 1931; jedan od organizatora partijskog rada među mornarima na podmornicama jugoslovenske ratne mornarice. Kao kompromitovan 1934. emigrirao najprije u Beč, pa u SSSR, gdje je pohađao KUNMZ; 1936. po odluci Kominterne otišao je u republikansku Španiju. Od početka 1938. na službi u poslanstvu republikanske Španije u Parizu, a od sredine 1938. ponovo u SSSR-u. U proljeće 1940. po

nalogu Kominterne i u dogovoru s Titom dolazi u Jugoslaviju da organizuje punkt za vezu Kominterne s KPJ i komunističkim partijama iz susjednih zemalja; tu dužnost obavljao do 1944. Poslije oslobođenja bio direktor »Litostroja« u Ljubljani i »Uljanika« u Puli — 74, 228, 245, 295

Koprivec Ignac (1910—1980), književnik. Bio je aktivist OF od 1941, a član KPJ od 1942. Od avgusta 1943. bio rukovodilac Propagandnog odsjeka zatim načelnik Propagandnog odjeljenja GŠ NOV i PO Slovenije, pa sekretar Agitpropa OK KP Slovenije za Slovenačko primorje i Trst. Poslije rata bio je urednik »Ljudske pravice« i urednik u izdavačkim preduzećima — 220

Kosmač Ciril (1910—1980), književnik. Kao omladinac uključio se u napredni nacionalno-revolucionarni rad. Hapšen i osuđivan od fašističke policije u Italiji. 1931. je prebjegao u Jugoslaviju. Između ostalog bio je honorarni diplomatski službenik u Parizu i Londonu (1938—1944). Marta 1944. uključio se u NOR. Bio je glavni urednik lista »Slovenski poročevalec« (1944—1946). Poslije rata bio je predsjednik udruženja književnika Slovenije i Jugoslavije, član SAZU, savezni poslanik i dr. — 220

Kosorić Pero (1918—1969), student prava. U napredni radnički pokret uključio se 1937, a član KPJ od 1941. U NOR-u od 1941: komandir grupe na Romaniji i zamjenik komandanta Kalinovičkog i Jahorinskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 6. proleterske istočno-bosanske brigade, komandant 1. majevičke brigade, komandant 27. divizije, pa 3. korpusa NOVJ. Poslije rata završio vojnu akademiju »Vorošilov«; komandant korpusa, načelnik štaba armije, komandant 1. armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu. Član CK SKJ. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 238

Kostić Boško (1914—1943), radnik. Učesnik radničkog pokreta. Član KPJ. U NOR-u od 1941. Bio je borac Fočanskog NOP i dobrovoljačkog odreda. Poginuo je maja 1943. u bici na Sutjesci kao borac 4. bataljona 1. proleterske brigade — 271

Kovač Savo, žandarm. Jedan od organizatora četnika u Hercegovini; bio komandant Bilećke četničke brigade — 224, 285

Kovačević Borislav Boriša (1908—1943), profesor. Kao đak stupio u revolucionarni pokret, a član KPJ od 1930. Član PK KPJ za BiH od 1938. Više puta hapšen i proganjan. U NOR-u od 1941: član Biroa PK KPJ za BiH, radio je na formiranju Jahorinskog NOPO, bio politički komesar Kalinovičkog NOPO i član OK KPJ Kalinovik — Foča; rukovodilac Politodjela 10. hercegovačke brigade; član AVNOJ-a. Poginuo u bici na Sutjesci. Narodni heroj — 254

Kovačević Ljubo (1912—1978), zemljoradnik. Član KPJ od 1939, u NOR-u od 1941. Bio je vodnik Grahovske čete bataljona »Peko Pavlović«, zamjenik komandanta i komandant 1. udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona; obavještajni oficir 11. hercegovačke brigade i načelnik obavještajnog odsjeka 29. divizije. Poslije rata na vojnim dužnostima u 29. diviziji. Potpukovnik JNA — 286

Kovačević Mirko (1916—1941), student. Član KPJ od 1937. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U Jugoslaviju se vratio 1941. Radio na organizovanju partizanskih jedinica u Dalmaciji. Poginuo avgusta 1941. u prvoj borbi Splitskog NOPO. Narodni heroj — 229

Kovačević Radoslav (1917—1942), student. U NOR-u i član KPJ od 1941. Marta 1942. postavljen je za komandanta 1. užičkog bataljona 2. proleterske brigade, na kojoj dužnosti je ostao sve do svoje pogibije jula 1942. Narodni heroj — 279

Kovačević Sava (1905—1943), radnik i seljak, a niz godina bio profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1925; 1928. član MK KPJ Grahovo, a 1934. član OK KPJ Nikšić i sekretar MK. Na VI konferenciji 1937. izabran za člana PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. 1937. i 1938.

jedan je od rukovodilaca Radničko-seljačke stranke u Crnoj Gori. Više puta hapšen, dva puta izvođen pred Sud za zaštitu države; godinu dana proveo u ilegalnosti. Angažovao se i u stvaranju partijskih organizacija u vojsci (u Trebinju i Bileći). U NOR-u: organizator ustanka u nikšićkom okrugu, komandant Nikšićkog NOPO, komandant Privremenog operativnog štaba za Hercegovinu, zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, komandant 5. proleterske crnogorske brigade i 3. divizije NOVJ. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poginuo na Sutjesci 13. juna 1943. Proslavljeni junak i komandant. Narodni heroj — 79, 81, 104, 190, 204, 230, 233, 234, 256, 279, 282, 285, 286, 297

Kovačević Stevan Stevo (1909—), učitelj. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je komandir čete u Grahovskom bataljonu, politički komesar 1. udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona, komandir čete u 5. crnogorskoj brigadi, politički komesar bataljona u 6. crnogorskoj brigadi i politički komesar 10. crnogorske brigade. Poslije rata na raznim odgovornim dužnostima u JNA. Pukovnik JNA u penziji — 286

Kovačić Kreačić Olga (1913—). Završila je EKVŠ. Član SKOJ-a od 1933, a KPJ od 1937. Radila je aktivno u studentskom pokretu. Bila je predsjednica Junior sekcije Udruženja univerzitetski obrazovanih žena u Zagrebu, član uredništva »Ženski svijet«, član Komisije za rad sa ženama pri CK KPH. U NOR-u od 1941. Bila je urednik »Žene danas«, član redakcije »Borbe« i CO AFŽ Jugoslavije. Poslije rata radila je u Agitpropu CK KPJ, bila direktor Tanjuga, pomoćnik direktora Radio-Jugoslavije, pomoćnik sekretara za informacije SIV-a i dr. — 219

Krajačić Ivan Stevo (1906—), radnik. Mlad se uključio u radnički pokret; više puta hapšen zbog revolucionarnog rada. Primljen u KPJ 1933. Bio član MK KPJ za Zagreb, a 1935. kooptiran u PK KPJ za Hrvatsku. Umjesto na školovanje u SSSR, otišao 1937. u Španiju, gdje se borio u 13. internacionalnoj brigadi. Po povratku u Jugoslaviju uključio se u partijski rad u Zagrebu. U NOR-u od 1941: bio član Predsjedništva AVNOJ-a i član Predsjedništva ZAVNOH-a, organizacioni sekretar CK KPH (1944). Poslije oslobođenja ministar unutrašnjih poslova u vladi NRH i predsjednik Sabora SRH. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 280

Krajačić Marijan (1905—1942), politički radnik. Revolucionarnu aktivnost počeo je u Pragu kao student tehnike. Zbog političkog rada bio proteran iz ČSR. Od 1936. borio se u Španiji u sastavu internacionalnih brigada. U zemlju se vratio krajem 1939. i postao član CK KPH. U 1940. hapšen dva puta i interniran u logor u Lepoglavi gdje ga zatiče i njemačka okupacija. Tu je bio u partijskom rukovodstvu logora. Iz Lepoglave je prebačen u logor Jadovno kod Gospića, zatim u Jastrebarsko pa u logor »Danica« kod Koprivnice, odakle je pokušao da pobjegne. Uhvaćen je i u logoru u Staroj Gradiški mučen i umoren glađu i žeđu s grupom zatočenih komunista marta 1942. — 227

Krajger Boris (Kraigher) (1914—1967), student. Član KPJ od 1934. Osuđivan kao komunist i do maja 1937. tri i po godine bio na robiji. Bio član Centralne omladinske komisije odn. CK SKOJ-a, član OK KPJ za Ljubljanu. U NOR-u od 1941: organizacioni sekretar CK KPSl, politički komesar GŠ NOV i PO Slovenije, sekretar OK KPSl za Slovenačko primorje, vijećnik AVNOJ-a i član SNOS-a. Poslije 1945. bio, između ostalog, ministar i predsjednik vlade SRSl i potpredsjednik SIV, član IK CK SKSl i član CK KPJ. Narodni heroj — 229

Kraljević dr Novica, profesor Pravnog fakulteta. U toku rata surađivao s talijanskim okupacionim vlastima u Hercegovini zbog čega je krajem 1942. ubijen — 241

Kraš Josip (1900—1941), radnik, profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1919. Od 1926. do 1928. rukovodio tehnikom »Borbe« i bio jedan od urednika ovoga lista. Jedanaest puta hapšen. Na robiji proveo 6 godina. Po izlasku s robije (1934) radio kao sindikalni funkcioner. Po osnivanju KP Hrvatske

postao član CK i njegov organizacioni sekretar, a 1938. član je Privremenog rukovodstva KPJ, kandidat za člana CK KPJ. U logoru u Lepoglavi proveo sedam mjeseci (1939). Jedan od organizatora NOB-a u Baniji, na Kordunu, u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Poginuo u Karlovcu u borbi s ustašama. Narodni heroj — 229

Kreačić Otmar (1913—), službenik. Aktivno radio u URS-u. Član KPJ je od 1937. Učestvovao je u španskom građanskom ratu. U NOR od 1941. i u početku radio na organizovanju ilegalnih štamparija i partijske tehnike u Zagrebu, zatim kao član Agitpropa CK KPH radio na pokretanju partizanskih listova. Od 1944. je politički komesar 12. slavonske divizije i 6. korpusa NOVJ. Poslije rata bio je zamjenik načelnika i načelnik Glavne političke uprave JNA, državni podsekretar u DSNO; član CK KPH, CK SKJ, Saveznog odbora SSRNJ, Predsjedništva SUBNOR, Savjeta Federacije. Narodni heroj. General-pukovnik JNA u penziji — 220

Krezović Gojko (?—1943), željeznički radnik. Jedan od istaknutih vođa ustanika u srezu Goražde. Kao komandant četničkog bataljona januara 1942. pristupio partizanima. Bio je komandant Drinskog NOP dobrovoljačkog odreda. Poginuo je krajem 1943. kao komandant Drinskog partizanskog odreda — 76, 154, 155, 246, 254, 269, 274, 276, 281, 282

Krndelj Ivan (1888—1941), partijski i sindikalni funkcioner. Prije prvog svjetskog rata pripadao SDS BiH, a član je KPJ od 1919. Bio radnički gradski zastupnik i poslanik u Oblasnoj skupštini Zagreba, sekretar Pokrajinskog radničkog sindikalnog odbora za Hrvatsku, član PK KPJ za Hrvatsku i Slavoniju, član Biroa CK KPJ. Često hapšen i proganjan. Poslije zavođenja šestojanuarske diktature 1929. emigrirao u Austriju, a zatim u SSSR. Godine 1934. prelazi na rad u CK KPJ, a krajem 1939. vraća se u zemlju. Ubrzo je interniran u koncentracioni logor u Lepoglavi. Jula 1940. pušten je iz logora, ali je ponovo uhapšen i predat ustašama i bačen u logor Kerestinec. Strijeljan jula 1941. — 227

Krstajić Vidoje (1907—), dipl. pravnik. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je komandir čete Jezero-šaranskog bataljona, komandant Omladinskog udarnog bataljona i 1. bataljona Durmitorskog NOPO, zamjenik političkog komesara čete u 4. proleterskoj brigadi, sekretar OK KPJ za Žabljak i član SK KPJ za srez durmitorski. Poslije rata radio u organima narodne vlasti i bio partijski funkcioner u Šavniku, Žabljaku i Nikšiću i u organima republičke uprave Crne Gore; republički poslanik — 222

Kujović Dragoje (1919—1943), bogoslov. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar 2. bjelopoljskog udarnog bataljona. Poginuo je kao politički komesar čete u 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi juna 1943. na Sutjesci — 287

Kušić Milinko (1912—1943), student, istaknuti aktivist revolucionarnog studentskog pokreta. Član KPJ od 1936. Godine 1938. osuđen na 18 mjeseci robije, a 1940, na jednu godinu. Jedan je od organizatora ustanka u užičkom kraju. Bio je politički komesar Užičkog NOPO i član Glavnog štaba Srbije; politički komesar 2. proleterske brigade i komandant 1. krajiške brigade i politički komesar 4. (krajiške) divizije NOVJ. Kao tifusar, izvršio samoubistvo kod Majkić-Japre (Bosanska krajina) 24. marta 1943. Narodni heroj — 283

Kvaternik Slavko (1878—1947). Kao austrougarski oficir učestvovao u prvom svjetskom ratu. Bio je oficir vojske Kraljevine Jugoslavije do 1921. kada je demobilisan. Pristupio ustaškom pokretu i postao jedan od najistaknutijih organizatora i vođa u pokretu. Proglasio je tzv. NDH (10. aprila 1941) i u ustaškoj vladi bio ministar domobranstva i zapovjednik oružane snage (imao zvanje doglavnika, vojskovođe i ustaškog krilnika). Januara 1943. razriješen dužnosti; 1945. izručen od saveznika. Kao ratni zločinac osuđen na smrt — 227, 235

Laksa (Laxa) Vladimir, general-poručnik, načelnik Glavnog stožera Ministarstva domobranstva NDH do maja 1943. kad je penzionisan — 235

Lalović Pero (1918 —), student. Član KPJ od 1938, a u NOR od 1941. U

ratu je bio politički komesar bataljona u Nikšićkom NOPO, zamjenik političkog komesara 7. brigade, 7. divizije i rukovodilac Politodjela 28. divizije i politički komesar 7. divizije KNOJ. Poslije rata je politički komesar divizije i Garde JNA, vojni izaslanik JNA u Francuskoj, načelnik štaba vojnog područja, načelnik štaba Graničnih jedinica i dr. General-potpukovnik JNA u penziji — 249

Lašić Đorđije (1906—1944), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije; jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Crnoj Gori. Još u julskom ustanku istupio kao neprijatelj, a u septembru 1941. u Lijevoj Rijeci formirao četničku organizaciju »Gvozdena ruka«; od kraja 1941. do pogibije u Podgorici (prilikom bombardovanja od savezničke avijacije) maja 1944. komandant četnika Crne Gore i komandant tzv. istočnog fronta. Veoma aktivno se borio protiv NOP-a i surađivao s okupatorima — 223

Lavčević-Lučić Ivan Ivo (1905—1942), mehaničar. Član SKOJ-a od 1922, a član KPJ od 1924. Bio je često hapšen; 1927. emigrirao u SSSR, gdje je završio KUNMZ (1928—1931) i aspiranturu (1934—1936). Krajem 1936. dolazi u Split, postaje član PK KPJ za Dalmaciju (1939) i rukovodilac vojne komisije pri PK. U NOR-u od 1941. Učestvovao u organizovanju prvih odreda i borbenih akcija. Uređivao »Naš izvještaj«, glasilo PK KPH za Dalmaciju. Uhapšen februara 1942. i mučen sve do ubistva u decembru iste godine. Narodni heroj — 219, 229

Leković Voja (1912—), privatni namještenik. Član KPJ od 1939; ranije aktivan u naprednom pokretu. U NOR-u od 1941: jedan od organizatora ustanka u Sandžaku, politički komesar Glavnog štaba NOPO Sandžaka, zamjenik političkog komesara 3. proleterske (sandžačke) brigade, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. Vijećnik AVNOJ-a a na Drugom zasjedanju izabran za člana Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata član CK SKS, član CK SKJ, potpredsjednik Skupštine Srbije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 273, 282

Lenjin Vladimir Iljič (1870—1924), vođ i organizator RSDRP (boljševika), vođ oktobarske socijalističke revolucije i organizator sovjetske države, dosljedni nastavljač djela Marksa i Engelsa, klasik marksizma, osnivač Komunističke internacionale — 14, 15, 36, 181, 269

Leskošek Franc (1897—), radnik. Član KPJ od 1926; rano postao istaknuti sindikalni aktivist. Organizovao nekoliko velikih radničkih štrajkova u Sloveniji. Na junskom savjetovanju u Moskvi 1936. postao je član Politbiroa CK KPJ, a 1937. sekretar CK KP Slovenije. Godine 1938. i 1940. biran je za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član Vojnog komiteta pri CK KPJ, član Izvršnog odbora OF, jedan od organizatora NOR-a i revolucije u Sloveniji, sekretar CK KPSI, a tokom 1941. i 1942. komandant Glavnog štaba Slovenije; član Vrhovnog štaba NOV i POJ; član SNOO, vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar u vladi Slovenije, ministar Savezne vlade, član Izvršnog vijeća Slovenije, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije, član PB(IK) CK SKJ. Odlikovan Ordenom Narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. Član Savjeta Federacije — 297

Ličina Milan (1917—1942), službenik. Član KPJ od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u Podgrmeču; komandir čete i član SK KPJ za srez Bosanska Krupa. Početkom marta 1942. je na dužnosti u Operativnom štabu NOPO za Bosansku krajinu i sekretar OK KPJ za Banja Luku. Poginuo aprila 1942. Narodni heroj — 237

Logar dr Cene (1913—). Diplomirao na Filozofskom fakultetu. Bio je aktivan u revolucionarnom studentskom pokretu u Ljubljani i Parizu. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je sekretar partijske ćelije i organizacije OF u Dolomitima, partijski instruktor Dolomitskog NOPO, sekretar OK KPSI Vrhnika, partijski instruktor u Primorskoj operativnoj zoni, član Agitpropa CK KPSI, urednik »Ljudske pravice«, načelnik Propagandnog odjeljenja GŠ Slovenije i IO OF Slovenije. Poslije rata radio je u Agitpropu CK KPSI, bio organizacioni sekretar IO OF i profesor Univerziteta u Ljubljani — 220

Lojpur Nikola, zemljoradnik. Bio je borac Pribilovačke čete Južnohercegovačkog NOPO. Poginuo 1943. — 180

Lola vid. Ribar Ivo Lola

Lolo vid. Ribar Ivo Lola

Lorković dr Mladen. Ministar vanjskih poslova u vladi NDH; zbog učešća u pripremi puča protiv Pavelića (puč Vokić-Lorković) 1945. ubijen od strane ustaša — 235

Lučić Lavčević Ivo vid. Lavčević Lučić Ivan

Lukovac Radisav (1915—), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je komandant 2. bjelopoljskog udarnog bataljona. Avgusta 1942. dezertirao kao komandant 4. bataljona 3. sandžačke proleterske brigade i prišao četnicima — 287

Ljotić Dimitrije (1891—1945). Osnivač i vođa fašističke organizacije Jugoslovenski narodni pokret »Zbor«, obrazovane 1935. Od pristalica »Zbora«, organizovao je u vrijeme okupacije vojne formacije pod nazivom Srpska dobrovoljačka komanda (od 1943. Srpski dobrovoljački korpus), koje su bile u službi okupatora i borile se protiv partizana. Poginuo 1945. u Vipavskoj dolini (Slovenija) u automobilskom udesu. Ratni zločinac — 29

Ljubibratić Jovo (1902—1942). Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u trebinjskom kraju, član SK KPJ za Trebinje, OK KPJ za južnu Hercegovinu i plenuma Oblasnog NOO za Hercegovinu — 285

Ljubičić Nikola (1916—). Kao srednjoškolac aktivno je učestvovao u omladinskom pokretu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je komandir čete u Užičkom NOPO, komandant 5. bataljona u 1. proleterskoj brigadi, komandant bataljona i načelnik Štaba 2. proleterske brigade, komandant 3. srpske brigade, načelnik Štaba 2. proleterske divizije i zamjenik komandanta KNOJ-a. Poslije rata komandovao je divizijom, korpusom, područjem, zatim bio pomoćnik komandanta armije za MPV, načelnik Ratne škole, komandant Graničnih jedinica, komandant 1. armije i savezni sekretar za narodnu odbranu. Biran je za poslanika Savezne skupštine i člana CK SKJ i Predsjedništva SKJ. General armije JNA. Narodni heroj — 234

Ljujić Vojo (1916—), metalski radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je član Vojnog komiteta PK KPJ BiH, komandant Crnovrškog bataljona NOPO »Zvijezda«, zatim 1. istočnobosanskog udarnog bataljona i 6. istočnobo sanske proleterske brigade. Poslije rata bio je komandant grada Sarajeva, sekretar Gradskog NOO Sarajevo, ministar u vladi BiH (do 1948) — 232, 238

Maček Ivan (1908—) radnik. Član KPJ od 1930. i član PK KPJ za Sloveniju. Na IV konferenciji KPJ za Sloveniju 1934. izabran je za sekretara PK KPJ; od 1935. do 1937. završio je MLŠ u SSSR-u. Godine 1938. osuđen na 4 godine robije. Iz zatvora u Sremskoj Mitrovici pobjegao s grupom od 32 druga 21. avgusta 1941. Od kraja septembra 1941. do januara 1942. na radu pri Vrhovnom štabu; od početka proljeća do jula 1943. bio je politički komesar i komandant Glavnog štaba Slovenije; oktobra 1943. izabran je za člana SNOS-a i delegacije Slovenije za Drugo zasjedanje AVNOJ-a. 1944. postaje rukovodilac OZN-e za Sloveniju i član IO OF. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova, potpredsjednik vlade i potpredsjednik RIV-a Slovenije, član SIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije i član CK SKSl, član CK SKJ, predsjednik SUBNOR-a Slovenije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 226, 297

Maček dr Vladimir Vlatko (1879—1964), pravnik i političar; predsjednik HSS. Nosilac liste Bloka narodnog sporazuma, odnosno UO na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. Potpredsjednik vlade u avgustu 1939. i krajem te godine vlada osniva koncentracione logore za antifašiste. Bio potpredsjednik u vladi D. Simovića; kad je proglašena NDH, kao vođa HSS — pozvao je hrvatski narod da se pokori novoj vlasti. U maju 1945. odlazi iz zemlje; do 1946. živio u Parizu, a poslije u SAD — 26, 27, 227

Mahin Fjodor (1882—1945). Završio Vojnu kozačku školu i generalštabnu akademiju u Rusiji. U Dobrudži prišao Srpskoj dobrovoljačkoj diviziji s kojom se prebacio na Solunski front i učestvovao u proboju fronta. U Jugoslaviji je od 1923; radio je kao publicist pišući i o Sovjetskom Savezu. Član je KPJ od 1939, a u NOR od 1941. Radio je u Propagandnom odjeljenju VŠ NOVJ i bio načelnik Istorijskog odjeljenja Generalštaba JA. General-lajtnant JNA — 285

Mamić Miloš (1918—1942), metalski radnik. U radnički pokret stupio je mlad i postao sindikalni funkcioner, a 1937. član KPJ. Do rata član MK KPJ Beograd i PK KPJ za Srbiju. Istaknuti organizator štrajkova i drugih akcija u Beogradu. U NOR-u kao član PK najprije radi u Zemunu, potom u Nišu na obnavljanju Ozrenskog pa Jablaničkog NOPO. Poginuo kod sela Jugovca (kod Prokuplja) 13. aprila 1942. Narodni heroj — 229

Mandić Gligorije Gligo (1912—), podoficir Mornarice Kraljevine Jugoslavje. Otpušten iz vojske kao komunista. Član KPJ od 1935. Do 1940. radio kao mašinista u Beogradu; bio sekretar Saveza mašinista Jugoslavije. Kao član MK KPJ Herceg-Novi organizator je ustanka. U NOR od 1941: politički komesar čete, komandant Orjenskog bataljona Nikšićkog NOPO, komandant Komskog NOPO, komandant 1. dalmatinske brigade, 17. divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, KNOJ-a i dr. General-potpukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 249

Mandžić Pašaga Murat (1907—1975), stolarski radnik. Od 1929. član KPJ, a od 1932. sekretar MK KPJ u Tuzli; decembra 1932. uhapšen i osuđen na 4 godine robije. Od 1938. je član PK KPJ za BiH, sekretar Komiteta za Tuzlansku oblast. U NOR-u od 1941: politički komesar Ozrenskog NOPO i 1. proleterskog istočnobosanskog bataljona, član Biroa PK KPJ za istočnu Bosnu, član GŠ NOV i PO BiH; vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Poslije oslobođenja, između ostalog, bio član IK CK SK BiH, CK SKJ (do 1972) i član Savjeta Federacije. Godine 1975. isključen iz SKJ i penzionisan. Narodni heroj — 232

Marasović Anto (1912—1943), student tehnike. Aktivno je učestvovao u naprednom studentskom pokretu. Član KPJ od 1933. Iste godine je osuđen na 4 godine robije. Po izlasku s robije bio je na revolucionarnom radu u Bijeljini i u Beogradu. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od istaknutih organizatora ustanka i NOR-a u Splitu i Dalmaciji do septembra 1943: član Biroa PK KPH za Dalmaciju, rukovodilac tehnike PK, urednik partizanskih listova, član Ratnog (odn. Narodnog) suda u Splitu i dr. — 219

Marasović Olga (1914—), pravnik. Član KPJ od 1938. U NOR od 1941: sekretar MK KPJ u Sarajevu, član Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu i član Politodjela 10. hercegovačke brigade. Poslije rata bila je organizacioni sekretar GK KPJ za Sarajevo, potpredsjednik Skupštine BiH, republički i savezni poslanik, član CK SK BiH, CO Saveza ženskih društava Jugoslavije i dr. — 232

Marinko Miha (1900—), radnik. Član SKOJ-a od 1919, a član KPJ od 1924. Učestvovao u borbi rudara Trbovlja 1. juna 1924. protiv orjunaša, poslije čega je uhapšen. Emigrirao u Francusku, gdje je aktivno radio u jugoslavenskoj sekciji KPF. Od 1931. do 1933. na partijskom školovanju u SSSR-u, odakle se vraća u Jugoslaviju i radi kao instruktor CK KPJ. Ubrzo je izabran za sekretara PK KPJ za Sloveniju. Bio je član CK KPJ. Jedan je od organizatora ustanka u Sloveniji, politički komesar Glavnog štaba. 1941. bio je uhapšen i osuđen; iz zatvora je pobjegao 1943. Do kraja rata radio u vojnom i partijskom rukovodstvu Slovenije. Poslije oslobođenja, predsjednik vlade NR Slovenije, sekretar CK KPSl, i na drugim odgovornim partijskim i državnim dužnostima. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 229

Marković Stevan (Steva Singer) (1891—1942), radnik. Član KPJ od prije rata a u NOR-u od 1941: bio je politički komesar Kolubarskog bataljona Valjevskog NOPO (1941), politički ko-

mesar Fočanskog dobrovoljačkog odreda (1942). Poginuo prilikom četničkog puča kod Foče u maju 1942. — 160, 271, 276

Marks Karl (Marx Karl) (1818—1883), revolucionar, naučnik i filozof; ideolog radničkog pokreta i osnivač naučnog socijalizma — 14

Martinović Ratko (1916—), poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je načelnik štaba Valjevskog NOPO, komandant 2. krajiške brigade, načelnik štaba 5. divizije NOVJ i načelnik Glavnog štaba Srbije. Poslije rata pomoćnik komandanta armije, nastavnik Više vojne akademije i dr. General-potpukovnik JNA u penziji — 104, 129

Maslarić Božidar (Andrejev) (1895—1963), profesor i partijski radnik. Član KPJ od 1919. Bio je član MK KPJ u Osijeku i PK KPJ za Hrvatsku. Zbog stalnih progona i hapšenja prešao u ilegalnost, a potom upućen za predavača na KUNMZ-u. S KUNMZ-a prešao za rukovodioca Jugoslavenskog sektora na MLŠ. U Španiju odlazi 1936; 1937. postaje komandant 2. bataljona 63. španske brigade, a poslije pogibije B. Parovića prelazi na rad u Bazu interbrigada kao predstavnik KPJ pri KP Španije. Vraća se u SSSR 1939. U toku drugog svjetskog rata bio je potpredsjednik Sveslovenskog komiteta u Moskvi i radio na popularizaciji NOB preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. U oktobru 1944. dolazi u Jugoslaviju. Bio ministar Savezne vlade i savezni poslanik; potpredsjednik Izvršnog vijeća NR Hrvatske; član CK SKJ, CK SKH i član IK CK SKH. Narodni heroj — 130, 260

Masleša Veselin (1906—1943), publicist. Revolucionarnom pokretu pristupio kao gimnazijalac; član SKOJ-a od 1921, a član KPJ od 1928. Aktivno radio među studentima u Frankfurtu i Parizu, gdje je studirao političku ekonomiju i sociologiju. Učestvovao u sporu na književnoj ljevici od 1932. do 1940. Bio je član Inicijativnog odbora JRP odnosno SRN; često hapšen i proganjan. U NOR-u od 1941. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori. Bio je član Politodjela 4. proleterske crnogorske brigade; član redakcije »Borbe« i urednik »Narodnog oslobođenja«; vijećnik AVNOJ-a. Poginuo pri prelasku Sutjeske 14. juna 1943. — 219

Mašković Vojislav (1919—1942), student. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar 2. komskog udarnog bataljona i politički komesar bataljona u 4. proleterskoj crnogorskoj brigadi. Poginuo avgusta 1942. na Kupresu — 249

Matijević Miloš Mrša (1902—1941), tekstilni radnik. Član SKOJ-a od 1925, a KPJ od 1926. Jedan od organizatora štrajka tekstilnih radnika u Beogradu 1927. Iste godine postaje član MK SKOJ-a u Beogradu. Delegat SKOJ-a na Kongresu KOI u Moskvi, 1928. Uhapšen 1929. i osuđen na 6 godina robije. Po izlasku s robije uključuje se u partijski rad i 1938. postaje organizacioni sekretar MK KPJ u Beogradu, zatim sekretar. Bio je član PK KPJ za Srbiju, kandidat za člana CK KPJ. Po okupaciji radi ilegalno u Beogradu, gdje je uhapšen i strijeljan 17. oktobra 1941. Narodni heroj — 229

Mićunović Veljko (1916—), student prava. Naprednom omladinskom pokretu pristupio kao srednjoškolac, a član KPJ je od 1934. Istaknuti aktivist studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu. U 1940/41. radio kao partijski instruktor u Pomoravlju. U NOR-u od 1941: politički komesar Lovćenskog NOPO, član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak; rukovodilac Politodjela 2. proleterske brigade. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova vlade Crne Gore i ambasador, predsjednik Odbora za spoljnu politiku Savezne skupštine, član Predsjedništva SFRJ, član CK SKJ i dr. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 282

Mihailović Dragoljub Draža (1893—1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pikovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja 1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunis-

tički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, uspostavlja suradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unapređen je u čin armijskog generala. Uhvaćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt — 12, 27, 29, 30, 62, 73, 130, 152, 154, 170, 180, 186, 191, 197, 223, 226, 228, 230, 239, 240, 245, 260, 261, 268, 280, 295, 298

Mihajlović Tanasije Zlatko (1908—1942), radnik. Član KPJ od prije rata. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar bataljona u Romanijskom, Kalinovičkom i Jahorinskom NOPO, kao i u 3. istočnobosanskom udarnom bataljonu i zamjenik političkog komesara bataljona u Zeničkom NOPO, politički komesar 3. bataljona 6. istočnobosanske brigade. Septembra 1942. dezertirao u četnike. Vratio se u brigadu, osuđen na smrt i strijeljan — 232

Mijalković Milan (1897—1941), profesor, politički radnik. Član SKOJ-a od 1920. a KPJ od 1924. Na 7 godina robije osuđen 1930, a zatim još na 2 godine zbog pobuna u zatvoru u Sremskoj Mitrovici. Bio je sekretar OK KPJ za Jagodinu, član PK KPJ za Srbiju. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u užičkom i čačanskom okrugu; poginuo 18. avgusta 1941. na Drežničkoj Gradini. Narodni heroj — 229

Mijatović Cvijetin Majo (1913—). Studirao filozofiju. U revolucionarni pokret stupio veoma mlad, a član je KPJ od 1933. Jedan od istaknutih aktivista u Beogradu. Više puta hapšen i proganjan (izveden pred Sud za zaštitu države, interniran u Višegrad i dr.). Bio instruktor PK KPJ za Srbiju, član MK KPJ Beograd, bio i na partijskom radu u Bosni. U NOR-u od 1941: politički komesar štaba Tuzlanske oblasti; politički komesar Birčanskog NOPO, zatim 6. istočnobosanske proleterske brigade; sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu i član PK KPJ za BiH. Bio je član ZAVNOBiH-a i vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar u vladi BiH, sekretar i predsjednik CK SK BiH, član Predsjedništva CK SKJ, član i predsjednik Predsjedništva SFRJ i član Savjeta Federacije. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 238

Milićević Risto (1922—1942), učenik. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je na partijsko-političkim dužnostima u Južnohercegovačkom NOPO — 285

Milosavljević Ljubinka (1914—), studirala na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu. Od 1935. radila u Ujedinjenoj studentskoj omladini u Beogradu. Do rata i u toku 1941. sekretar PK SKOJ-a za Srbiju, zatim član Politodjela 2. proleterske brigade, član PK KPJ za Srbiju, član CK SKOJ-a. Poslije rata sekretar OK KPJ Svetozarevo, član CK SKS, Revizione komisije SKJ. Bila vijećnik Trećeg zasjedanja AVNOJ-a, poslanik ASNOS-a, Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije (do 1953), kada je penzionisana — 252, 258

Milosavljević Mihajlo Španac (1910—1944). Pohađao Vojnu akademiju u Beogradu iz koje je izbačen 1927. zbog veza s naprednim omladinskim pokretom. KPJ ga je uputila u Španiju 1937, gdje se borio u sastavu republikanske vojske kao avio-mehaničar. U NOR-u od 1941: komandant Birčanskog NOPO i zamjenik komandanta Romanijskog NOPO. U junu 1942. zarobili su ga četnici na Zelengori i predali Nijemcima u Sarajevu. Na saslušanju se loše držao. Poginuo je 1944. kod Kragujevca — 269

Milosavljević Milosav (1911—), zanatlija. Član KPJ od 1934. Bio je član MK KPJ u Čačku, sekretar OK KPJ užičkog, a zatim valjevskog okruga. U NOR-u od 1941: politički komesar Valjevskog, Rogatičkog, Drinskog i Sjevernohercegovačkog NOPO i 2. proleterske divizije, a vršio je i dužnost političkog komesara GŠ NOV i PO Srbije i dr. Bio je vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata obavljao odgo-

vorne dužnosti u CK SKS, Sindikatu Srbije i Vojvodine. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 254, 269, 286

Milovanović Miodrag Lune (1921—1944), učenik. Veoma mlad je prišao radničkom pokretu. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant 4. bataljona 2. proleterske brigade i zamjenik komandanta 2. proleterske brigade; član CO USAOJ-a. Poginuo aprila 1944. Narodni heroj — 279

Milovanović Pećanac Kosta (1879—1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajedno s njima se stavio u službu okupatora. Četnici Draže Mihailovića su ga osudili na smrt i ubili — 27, 29, 30, 104

Milutin vid. Milutinović Ivan

Milutinović Ivan (Milutin) (1901—1944), diplomirani pravnik. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Više puta osuđivan na robiju (ukupno 8 godina i 6 mjeseci). Tokom 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član Vrhovnog štaba, komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ u Crnoj Gori, organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva, član NKOJ-a; general-lajtnant NOVJ. Poginuo nesrećnim slučajem na Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj — 42, 49, 51, 101, 109, 143, 144, 153, 195, 224, 231, 245, 248, 255, 256, 268, 273, 297, 302, 303

Minić Radoslav Rade (1910—1943), obućar. Član KPJ od prije rata. Jedan od organizatora ustanka u čačanskom kraju, sekretar OK KPJ za Čačak; uhvatili ga nedićevci 27. februara 1943. i odveli u Banjički logor. Strijeljan 14. maja 1943. — 229

Mitrov Danko vid. Mitrov Slobodan Danko

Mitrov Slobodan Danko (1919—1942), đak. Kao napredan omladinac otišao u Španiju 1936. i borio se u republikanskoj armiji. Poslije aprilskog rata 1941. radio je na organizovanju ustanka u Bosanskoj krajini. Bio je komandant 3, a zatim 4. krajiškog NOPO. Poginuo je u borbi protiv četnika. Narodni heroj — 237

Mitrović Milorad (1912—), radnik. Čl n KPJ od 1939; učesnik NOR-a od 19a1: bio politički komesar 3. udarnog ba4aljona Južnohercegovačkog NOPO —t 273

Mitrović Mitra (1912—), završila Filozofski fakultet u Beogradu. Član KPJ od 1933; član PK KPJ za Srbiju. U NOR-u od 1941: član Politodjela 1. proleterske brigade, član redakcije »Borbe«, član Centralnog odbora AFŽ-a, vijećnik AVNOJ-a i dr. Poslije rata ministar u vladi Srbije; direktor Saveznog zavoda za proučavanje školskih i prosvjetnih pitanja i dr. Bila član CK SKS i CK SKJ — 179, 219, 250

Mitrović Vukica (1912—1941), tekstilna radnica. Član KPJ od 1933; na radu u tehnici MK KPJ za Beograd 1934—1935. Poslije kratkog boravka u Moskvi vratila se u Beograd i radila kao član MK KPJ 1936. Član PK KPJ za Srbiju od 1937. do 1941. Ilegalno radila u okupiranom Beogradu od aprila do oktobra, kada je uhapšena i strijeljana. Narodni heroj — 229

Mladenović Tanasije (1913—), književnik. Pravni fakultet završio u Beogradu. U NOR i član KPJ od 1941. U ratu je bio politički komesar 2. šumadijskog NOPO i 3. bataljona 2. proleterske brigade, rukovodilac Politodjela 4. dalmatinske brigade, politički komesar Vojnog područja moravskog okruga i dr. Poslije rata bio je na raznim dužnostima u kulturno-prosvjetnim i izdavačkim ustanovama. Biran je za saveznog i republičkog poslanika — 241

Modic Lev (1913—), apsolvent. Zbog revolucionarnog rada kao student više puta kažnjavan i zatvaran. U NOR-u od 1941. Bio je u zarobljeništvu u Njemačkoj i Italiji. Član KPJ od 1943. Od 1943. bio je urednik partizanskih listova. Poslije rata bio urednik i direktor listova,

direktor Ureda za informacije, ministar u vladi Slovenije, član CK SKSl i dr. — 220

Molotov Vjačeslav Mihajlovič (1890—), sovjetski političar. U radničkom pokretu od 1907, član Politbiroa RKP(b) od 1921. U 1929/1930. član Prezidijuma KI; od 1930. do 1941. predsjednik Sovjeta narodnih komesara SSSR-a. Od leta 1939. do 1957. ministar inostranih poslova i potpredsjednik vlade. Poslije toga ambasador. Jedan od najistaknutijih Staljinovih saradnika; vidno se angažovao u kampanji IB protiv Jugoslavije. Na plenumu CK KPSS juna 1957. isključen iz CK zbog antipartijske djelatnosti i otpora politici XX kongresa KPSS i smijenjen s funkcije prvog zamjenika predsjednika vlade — 94, 252

Moša vid. Bošković Momir

Mrazović Karlo (1902—), radnik. Član KPJ od 1927. Po odluci CK KPJ 1929. upućen na KUNMZ. Od 1934. do 1936. radio u KI i bio upravnik jugoslavenskog odjeljenja KUNMZ-a. Učestvovao u španskom građanskom ratu. Bio zatočen u logoru u Lepoglavi. Član CK KPH. U NOR-u od 1941: jedan od organizatora ustanka u sjevernoj Hrvatskoj, komandant 1. slavonskog NOPO, član GŠ Hrvatske, komandant i politički komesar 3. operativne zone, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata bio član vlade NR Hrvatske, predsjednik Sabora NR Hrvatske, republički i savezni poslanik, ambasador; član IK CK SKH, CK SKJ i Saveznog odbora SSRNJ. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 259

Mučibabić Nikola, (1922—1942), zemljoradnik. U NOR-u od 1941. Stupio u Trušničku partizansku četu, zatim bio u 9. četi Stolačkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO. Umro od posljedica četničkog mučenja jula 1942. — 180

Mugoša Dušan (1914—1973), politički radnik. Član KPJ od 1934, zbog revolucionarnog rada više puta je hapšen. Bio je član Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. Od oktobra 1941. do maja 1944. kao instruktor CK KPJ radio na stvaranju KP i organizovanju NOB u Albaniji. Potom je bio član GŠ za Kosovo i Metohiju. Poslije rata bio je sekretar Oblasnog NOO i organizacioni sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, član CK KPS i CK KPJ, savezni poslanik i član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 224

Mugoša Špiro (1904—1942), poreski činovnik, glumac, reditelj i novinar. Učestvovao u naprednom radničkom pokretu zbog čega je hapšen. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je: komandir Podgoričke ustaničke čete, komandant bataljona u Zetskom NOPO, u Crnogorskom NOPO za operacije u Sandžaku i u Crnogorsko-sandžačkom NOPO; zamjenik komandanta Lovćenskog NOPO i 4. crnogorske proleterske brigade. Poginuo avgusta 1942. Narodni heroj — 282

Mujić dr Safet (1908—1942), ljekar. Kao student prišao naprednom radničkom pokretu. Član KPJ od 1938; član MK KPJ za Mostar i Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu. U NOR-u od 1941. Bio je najpre komandant Oblasnog vojnog štaba za Hercegovinu, a zatim ljekar u hercegovačkim partizanskim jedinicama. Juna 1942. postao rukovodilac saniteta u Hercegovačkom NOP odredu. Poginuo krajem jula 1942. Narodni heroj — 285

Musolini Benito (Mussolini Benito) (1883—1945), italijanski fašistički diktator, organizator i vođa fašizma. Godine 1919. formirao fašističke odrede za borbu protiv revolucionarnog pokreta Italije. 1922. izveo marš na Rim i postao predsjednik vlade. Godine 1925. zaveo fašističku diktaturu. Spoljnu politiku usmjerio na osvajanja u Evropi i Africi i na borbu protiv progresa u svijetu. Pod njegovim rukovodstvom fašistička Italija je vodila rat za osvajanje Etiopije (1935—1936), intervenisala u Španiji u korist Franka i učestvovala u drugom svjetskom ratu kao član koalicije fašističkih država. Po padu fašizma (1943) u sjevernoj Italiji, koju su okupirali Nijemci, bio na čelu Italijanske Socijalne Republike. Uhvatili ga italijanski partizani i ubili 28. aprila 1945. — 25

Mutapovič Dragoslav (1912—). Diplomirao na Poljoprivrednom fakultetu

(1938). Bio je aktivista naprednog srednjoškolskog i studentskog pokreta. Član KPJ od 1936. U NOR-u od 1941. Bio je zamjenik političkog komesara Takovskog bataljona Čačanskog NOPO, politički komesar 2. čačanskog bataljona 2. proleterske brigade, politički komesar 2. krajiške brigade, rukovodilac Politodjela 1. proleterske brigade, politički komesar 6. ličke divizije. Poslije rata bio je prvi sekretar GK KPJ za Beograd, član CK SKS, ministar u vladi Srbije, član Izvršnog vijeća Srbije, SIV i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodi heroj — 271

Nad Kosta (1911—), radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracionom logoru u Francuskoj. U NOR-u jedan od organizatora ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CK SKS i CK SKJ, predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. General armije JNA — 104

Nedeljković dr Dušan (1899—), profesor univerziteta. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je urednik užičkih »Vesti« i član redakcije »Borbe«, komandant mjesta u Ustikolini, član Politodjela 3. sandžačke proleterske brigade, načelnik Prosvjetnog odjeljenja AVNOJ-a i vijećnik AVNOJ-a, predsjednik Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača; urednik nekoliko listova, »Biblioteke marksizma-lenjinizma« i dr. publikacija. Poslije rata redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, redovni član SANU; republički i savezni poslanik i dr. — 219

Nedeljković Radisav Raja (1911—). Aktivista srednjoškolskog i studentskog naprednog pokreta. Član KPJ od 1937, a od 1940. član OK KPJ za Kragujevac. U NOR-u od 1941. Bio je komandant Kragujevačkog NOPO i 3. bataljona 1. proleterske brigade, rukovodilac Politodjela 5. proleterske i 4. krajiške brigade, politički komesar 23. divizije i 14. korpusa. Poslije rata bio je generalni sekretar vlade NR Srbije, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Kragujevac, predsjednik Oblasnog NO za Kragujevac, član SIV-a, član CK SKS i CK SKJ, republički i savezni poslanik i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 132, 137, 259, 261

Nedeljković Radoje (1911—1943), vazduhoplovni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član britanske vojno-obavještajne misije majora Terensa Atertona upućen januara 1942. podmornicom u Jugoslaviju. Sa članovima misije boravio marta i aprila 1942. u Foči, kod Vrhovnog štaba. Poslije bjekstva iz Foče, stigao u štab Draže Mihailovića koji je napustio i sklonio se u Beograd. Januara 1943. uhapšen u Beogradu od Gestapoa i odveden u logor gdje mu se izgubio trag (vjerovatno je umro ili ubijen) — 230, 235

Nedić Milan (1877—1946), oficir srpske vojske, a potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Uhvaćen i kao kvisling i ratni zločinac predat sudu; u zatvoru u Beogradu, izvršio samoubistvo 4. februara 1946. — 12, 25, 27—31, 43, 44, 60, 78, 81, 90, 104, 228, 247

Negri Paride, general. Bio je komandant talijanske pješadijske divizije »Murđe« (1941. i 1942) i komandant sektora »Skadar—Kosovo« (1943) — 165, 273

Nešković dr Blagoje (1907—), ljekar. U naprednom studentskom pokretu

učestvuje od 1927; član KPJ od 1936. Dobrovoljac u španskom građanskom ratu u redovima španske republikanske vojske. Po povratku u Jugoslaviju (1940) uključio se u partijski rad. U NOR-u od 1941. Sekretar PK KPJ za Srbiju i član CK KPJ, a od Osnivačkog kongresa KPS (maja 1945) do 1948. sekretar CK KPS i predsjednik vlade NR Srbije, 1948—1952. bio potpredsjednik vlade FNRJ i član PB CK KPJ. Posle isključenja iz SKJ (1952) zbog kolebljivog stava u odnosu na partijsku liniju, posvetio se ljekarskom pozivu i naučnom radu u Onkološkom institutu. Profesor univerziteta — 270

Nešković Radomir (?—1945). Komandant Rogatičkog bataljona; sredinom 1942. prišao četnicima i bio komandant 1. rogatičke četničke brigade. Poginuo 1945. — 269

Nikačević Slobodan (1912—1943), pravnik, službenik. Aktivista u naprednom studentskom pokretu u Beogradu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je vodnik Zlatarske čete, komandant 2. zlatarskog bataljona; član SK KPJ za zlatarski srez, organizacioni sekretar SK KPJ u Novoj Varoši. Narodni heroj — 225

Nikić Milun Miron, jeromonah, (starešina manastira i paroh u Hercegovini). Prišao NOP-u i izdao proglas sa pozivom sveštenstvu i vjernicima da se uključe u NOB. Krajem 1942. mobilisan od četnika, ali je ostao pristalica NOP-a. Početkom avgusta 1943. ubijen u Lici od partizana — 140, 180, 264, 277

Nikola I Petrović (1841—1921), crnogorski knez 1860—1910. i kralj 1910—1918. — 239

Nikoliš Gojko (1911—), ljekar. Član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu ljekar (poručnik) na dužnosti upravnika bolnice i dr. U NOR od 1941: ljekar, načelnik Saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ (odnosno u Ministarstvu narodne odbrane). Poslije rata načelnik Sanitetske uprave JNA, ambasador. Bio je član AVNOJ, narodni poslanik i dr. General-pukovnik JNA i akademik. Narodni heroj — 199, 228, 283

Novak Ante (1911—). Završio Filozofski fakultet. Kao student bio aktivan u naprednom studentskom pokretu. Hapšen i zatvaran. Član KPJ od 1934. Bio je član UK KPJ u Ljubljani, MK KPJ u Mariboru i PK SKOJ za Sloveniju. U NOR od 1941. Bio je jedan od urednika lista »Slovenski partizan«, načelnik Propagandnog odjeljenja i Odsjeka političkog komesarijata GŠ Slovenije, politički komesar 3. grupe odreda i 1. slovenačko-hrvatske vojnopartizanske bolnice u Žumberku. Poslije rata bio je direktor Radio-Ljubljane, direktor Saveznog zavoda za statistiku, državni podsekretar u SIV-u, direktor Instituta za sociologiju i filozofiju pri Univerzitetu u Ljubljani i dr. — 220

Novaković Ljubo (1883—1943), brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Tokom 1941. sarađivao s K. Pećancem i D. Mihailovićem; napustio ih i sklopio sporazum s partizanima. Boravio je u Foči, kada se tu nalazio Vrhovni štab i obećavao je svoju podršku NOP-u. Aprila 1942. prebjegao četnicima zajedno sa vojnoobavještajnom misijom britanskog majora Atertona. Ubijen septembra 1943. u okolini Cetinja — 42, 52, 64, 230, 235, 241

Novosel Đoko (1914—), student. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio komandant 1. udarnog bataljona Durmitorskog NOPO, politički komesar bataljona u 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi — 222

O'Donovan Patrik (O'Donovan Patrick), podoficir. Bio je radio-telegrafist britanske misije majora Terensa Atertona, koja je početkom 1942. boravila u VŠ NOP i DVJ u Foči. Iz VŠ pobjegao zajedno s Atertonom, Ljubom Novakovićem i poručnikom Nedeljkovićem (sredinom aprila 1942); njega i Atertona ubio je četnički komandant Spasoje Dakić — 230, 235

Orešković Marko (1896—1941), radnik. Učestvovao u pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918. U komunističkom pokretu od 1919, a član KPJ od 1925. Uhapšen 1929. i osuđen na 5 godina robije; od 1935. do 1937. član RK, pa MK KPJ Zagreb. Od 1936. do 1939. bio u Španiji kao borac, pa politički rukovodilac bataljona »Đuro Đaković«. Po povratku u zemlju (1939) pos-

taje član CK KPH; uhapšen i upućen u logor u Lepoglavi, ali je uspio da pobjegne. Bio je kandidat za člana CK KPJ. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od istaknutih organizatora ustanka u Hrvatskoj: politički komesar Grupe NOP odreda Like, član, pa politički komesar GŠ Hrvatske. Ubili ga četnici 20. oktobra 1941. Narodni heroj — 229

Orović Savo (1888—1974). U prvom svjetskom ratu u crnogorskoj vojsci, a od 1916. bio komita. U vojsci Kraljevine Jugoslavije stekao čin pukovnika. U NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta Nikšićkog NOPO, član GŠ NOPO za Crnu Goru i Boku, član VŠ, komandant Oficirske škole VŠ, načelnik GŠ Vojvodine, komandant Pješadijskog vojnog učilišta. Vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata biran za saveznog poslanika i poslanika Skupštine Crne Gore. General-pukovnik JNA — 79, 103, 234, 256, 297

Ostojić Zaharije (1907—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941. zajedno sa majorom Lalatovićem u Jugoslaviju i priključio se D. Mihailoviću. Bio je šef Operativnog odjeljenja četničke Vrhovne komande i komandant Istaknutog dijela Vrhovne četničke komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku i Crnu Goru. Marta 1945, odvojivši se od Draže Mihailovića, pokušao da se sa ostacima četničkih jedinica probije iz Bosne do britanskih snaga. Maja 1945. zajedno s P. Đurišićem razoružan od ustaša i ubijen u logoru u Gradiški — 247

Pačariz Sulejman (?—1947), žandarm; muslimanski sveštenik. Od 1941. komandant ustaške muslimanske milicije u Hisardžiku kod Prijepolja. Ubijen kao ustaški odmetnik kod Banjaluke — 137

Paja vid. Savić Pavle

Pap Pavle (1914—1941), student medicine, politički radnik. Član KPJ od 1933, a od oktobra 1940. član CK KPJ; uhapšen 1934. i osuđen na tri godine robije koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici; 1938, u ilegalnosti, osuđen na 15 godina robije. Rukovodio centralnom partijskom tehnikom u Beogradu, a pred rat u Zagrebu. U avgustu 1941. upućen u Dalmaciju radi organizovanja partizanskih odreda; prokazan Talijanima, uhapšen i 15. avgusta 1941. strijeljan u Skradinu. Narodni heroj — 229

Papić Drago (1917—1942), radnik. Član KPJ od 1940; učesnik NOR-a od 1941. U NOR-u: komandir čete i komandant 3. udarnog bataljona Južnohercegovačkog NOPO; poginuo 22. jula 1942. na Zelengori — 273

Papić Milan (1913—1943), stolarski radnik. Vrlo mlad se uključio u radnički pokret. Hapšen i proganjan više puta. Član KPJ od 1937. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u Vučedolskoj opštini (Nikšić), član MK KPJ za Grahovo, sekretar Opštinskog NOO za Vuči Do, zamjenik političkog komesara čete i politički komesar 3. bataljona u 5. proleterskoj crnogorskoj brigadi. Poginuo juna 1943. na Sutjesci — 16, 24

Pavelić dr Ante (1889—1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. Godine 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji je djelovao kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osnovao ustaški centar u Zagrebu. Desetog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a osam dana kasnije Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam, zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progresa i demokratije u svijetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije, živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu — 25, 27, 30, 31, 60, 73, 90, 228

Pavić Jefto (1898—), advokat. Pripadao ljevici Zemljoradničke stranke; sarađivao s komunistima i branio ih na sudskim procesima. Pristupio NOP-u

1942; bio je član CASNO-a i GO NOF Crne Gore i Boke. Poslije rata bio ministar u prvoj vladi NR CG; 1947. povukao se iz političkog života i bavio se advokaturom — 152

Pavlović Dragan Šilja vid. Pavlović Dragoslav

Pavlović Draganče Šilja vid. Pavlović Dragoslav

Pavlović Dragoslav (1908—1942) student. Član KPJ od 1936. Uhapšen 1937. osuđen na 2 godine robije, koju je izdržao u Mariboru. Krajem 1939. postao sekretar PO, a ubrzo potom sekretar CO Crvene pomoći (kasnije Narodna pomoć). Učesnik je V zemaljske konferencije KPJ, na kojoj je podnio referat o Narodnoj pomoći. U NOR-u od 1941: instruktor CK KPJ u Makedoniji, politički komesar Kragujevačkog NOPO, poginuo 21. januara 1942. na Pjenovcu kod Han-Pijeska kao politički komesar 5. bataljona 1. proleterske brigade. Narodni heroj — 23, 226

Pećanac vid. Milovanović Pećanac Kosta

Pejović Ljubomir (1917—), šofer. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je borac Banjsko-vučedolskog bataljona Nikšićkog NOPO, zatim komandir voda i čete u 5. crnogorskoj i 1. tenkovskoj brigadi. Poslije rata bio je na dužnostima u JNA (major) — 16, 24

Pejović Vasilije (1911—1944). Završio je gimnaziju. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandir voda u Župopivskom bataljonu, komandir čete i komandant 4. udarnog bataljona u Durmitorskom NOPO, komandir čete u 1. bataljonu 1. proleterske brigade, član OK KPJ u Pivi, zamjenik političkog komesara pa komandant bataljona u 9. crnogorskoj brigadi. Narodni heroj — 222

Pekić Pavle (1910—). Završio srednju medicinsku školu. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je komandant mjesta u Šavniku i Durmitorskog vojnog područja. Od juna 1942. pri VŠ NOV i POJ, a kasnije (1944) šef odsjeka u OZN-i. Poslije rata radio u Ministarstvu unutrašnjih poslova FNRJ, odnosno DSUP, gdje je bio pomoćnik državnog sekretara i državni podsekretar — 211, 215, 289

Perić Ratko (1914—), rudar. U NOR i član KPJ od 1941. U ratu je bio komandant Majevičkog NOPO, 2. istočnobosanskog udarnog bataljona, komandant 1. majevičke brigade, zamjenik komandanta 15. majevičke NOU brigade, pa 38. divizije i dr. Poslije rata bio je pomoćnik načelnika OZN za BiH, komandant grada Sarajeva, komandant puka i dr. General-major JNA u penziji. Narodni heroj — 232

Perišić Radojica, sveštenik; saradnik talijanskih okupatora. Krajem 1941. uz pomoć okupatora formirao četnički odred u Avtovcu, a maja 1942. obrazovao četnički Gornjogatački bataljon. Polovinom 1942. godine imenovan je za komandanta 1. četničke pogranične hercegovačko-crnogorske brigade u sastavu Nevesinjskog korpusa. Poginuo u Bosni marta 1945. — 16, 203, 267, 285

Perović Nikola (1910—1979), službenik i sudijski pripravnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant i politički komesar Kočanskog partizanskog bataljona, politički komesar Nikšićkog bataljona Crnogorskog partizanskog odreda za operacije u Sandžaku, 3. udarnog bataljona Nikšićkog NOPO i 3. bataljona 5. crnogorske proleterske brigade; član Politodjela 13. primorsko-goranske divizije. Poslije rata radio u MUP Srbije, bio pomoćnik javnog tužioca FNRJ i sudija Vrhovnog suda Jugoslavije — 289

Perović Puniša (1911—), apsolvent prava. Član KPJ od 1933. Bio je aktivan učesnik u revolucionarnom studentskom pokretu. Član UK KPJ u Beogradu. Više puta hapšen i osuđivan zbog revolucionarne djelatnosti; sekretar MK KPJ za Danilovgrad. U NOR od 1941: član OK KPJ za istočnu Hercegovinu, sekretar OK KPJ u Foči, rukovodilac Politodjela 5, 4. i 2. proleterske brigade, rukovodilac Agitpropa i član PK KPJ za Crnu Goru. Poslije rata član Vlade NR Crne Gore, direktor Više političke škole »Đuro Đaković«, pomoćnik ministra prosvjete u vladi FNRJ, direktor i glavni urednik »Borbe«, direktor Instituta za izučavanje radničkog pokreta, član CK SKJ; savezni poslanik.

Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 270, 300

Peruničić Mile (1890—1961), učitelj. Učestvovao u mladoturskoj revoluciji u Sandžaku 1908. i u crnogorskoj vojsci u 1. balkanskom i 1. svjetskom ratu. Između dva rata pripadao Demokratskoj stranci. Član KPJ od 1942. U NOR-u od 1941: komandant Crnogorsko-sandžačkog odreda, član GŠ NOPO Sandžaka, zamjenik komandanta 3. proleterske sandžačke brigade; vijećnik AVNOJ-a, sekretar AVNOJ-a i dr. Poslije rata je bio sekretar Privremene narodne skupštine, Ustavotvorne skupštine i Prezidijuma Savezne narodne skupštine — 104, 282

Pešić Milorad (1921—), student prava. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 1. udarnog bataljona NOPO »Bijeli Pavle«, zatim u 5. bataljonu 5. proleterske crnogorske brigade, urednik »Omladinskog pokreta«, član SK KPJ za Podgoricu, Zemaljskog odbora USAO Crne Gore i Boke. Poslije rata bio je član Predsjedništva i Biroa CK NOJ direktor lista »Omladina«, predsjednik Saveza studenata Jugoslavije. U diplomatskoj službi od 1953. — 220

Petković Mutimir, pravnik, rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je jedan od istaknutih organizatora četničkog pokreta u Hercegovini. Kao predstavnik četničke Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine januara i februara 1942. vodio pregovore s talijanskim okupacionim vlastima za saradnju u borbi protiv NOP-a — 180, 241, 277

Petrović Dodrilo (1914—1943), student. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar 4. bataljona 2. proleterske brigade; poginuo juna 1943. na Sutjesci — 279

Pijade Moša (Čika Janko, Janko, Šiki) (1890—1957). Studirao slikarstvo u Minhenu i Parizu; od 1910. bavio se novinarstvom. Član KPJ od 1920. Poslije zabrane KPJ 1921. postao član njenog IO. Radio na stvaranju Nezavisnih radničkih sindikata. Bio delegat na II konferenciji BKF 1922. Jedan je od osnivača NRPJ 1923. Zbog organizovanja ilegalne štamparije i publikovanja organa KPJ »Komunista«, 1925. osuđen na 20 godina robije, koja mu je smanjena na 12 godina. U Sremskoj Mitrovici zbog političkog rada 1934. osuđen na još 2 godine robije. Mandator CK KPJ, jedan od glavih organizatora i predavača komunističkog univerziteta u sremskomitrovačkoj kaznioni. Sa R. Čolakovićem na robiji preveo Marksov »Kapital«. Po izlasku s robije bio zatvoren u bilećkom logoru. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u od 1941: radio na organizovanju ustanka u Crnoj Gori; u Vrhovnom štabu rukovodio radom vojnih vlasti u pozadini; vijećnik AVNOJ-a na Prvom zasjedanju; od Drugog zasjedanja potpredsjednik Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata bio potpredsjednik Prezidijuma Savezne skupštine; potpredsjednik SIV-a, pred sjednik Savezne narodne skupštine; član PB odnosno IK CK SKJ. Napisao je više radova. Narodi heroj i Junak socijalističkog rada — 51, 101, 133, 143, 144, 153, 193, 196, 199, 210, 229, 230, 233, 234, 141, 254, 261, 265, 267, 268, 271, 288, 294, 297 — 300, 304, 305

Pircio Biroli Alesandro (Alessandro Biroli Pirzio), talijanski armijski general, komandant 9. talijanske armije i guverner Crne Gore — 116, 257

Plećević Čedomir Čeda (1899—1942), advokat i politički radnik. Kao student bio je član Kluba marksista. Hapšen i osuđivan. Pripadao je lijevom krilu Demokratske stranke i zalagao se za suradnju s Narodnim frontom. Kao advokat branio je uhapšene komuniste. U NOR-u od 1941. Bio je borac 1. šumadijskog NOPO i predsjednik Sreskog NOO za Aranđelovac. Krajem 1941. s odredom se povukao u Bosnu. Uhvatili ga četnici i predali Talijanima koji su ga strijeljali u Nevesinju — 176, 276

Poleksić Marko, oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941. Bio je vojni savjetnik (operativnog štaba) Durmitorskog NOPO. Prebjegao u četnike 1942. Poslije rata osuđen na smrt i strijeljan 1945. — 233

Poleksić Momčilo (1912—), vojni službenik u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941.

titu države. Često hapšen i proganjan. Početkom 1940. bio konfiniran u Radovljici. U NOR-u od 1941. Bio je kulturno-prosvjetni radnik pri NOO Grahovo. Od marta 1943. do pogibije na Sutjesci juna 1943. bio je u ešalonu internih bolesnika Centralne bolnice — 285

Prodanović Nikola (1916—), geometar. U NOR i član KPJ od 1941. U ratu je bio komandant Rogatičkog i Sjemećkog bataljona Romanijskog NOPO i Zeničkog NOPO, načelnik Štaba Romanijskog NOPO, načelnik Štaba 7. krajiške brigade i 39. divizije. Poslije rata je komandant inženjerije armije, načelnik Štaba za NO SR BiH i dr. General-potpukovnik JNA — 251

Prpić Ivan, general u vojsci NDH. Bio je komandant Jadranskog divizijskog područja, načelnik Glavnog stožera Ministarstva domobranstva NDH i načelnik Glavnog stana Poglavnika — 235

Racković Veso, politički komesar Rogatičkog bataljona — 269

Račić Dragoslav (1905—1945), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao komandant četničkog Cerskog odreda u zapadnoj Srbiji 1941. učestvovao zajedno s partizanskim jedinicama u borbama protiv okupatora. Početkom novembra stupa u otvorenu borbu protiv NOP-a i sa svojim jedinicama, kao komandant odreda, komandant grupe korpusa i komandant 4. grupe jurišnih korpusa vodio borbe protiv partizana u Srbiji i istočnoj Bosni. Ubijen kao odmetnik 1945. — 62

Rade vid. Hamović Rade

Radojičić Sava Feda (1915—), radnik. Učesnik u radničkom pokretu do rata. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941: bio je politički komesar 3. bataljona 1. proleterske brigade, 1. šumadijske brigade i 3. srpske NOU brigade. Poslije rata radio u UDB-i. Član Savjeta Republike SR Srbije. Pukovnik JNA u penziji — 259

Radosavljević Dobrosav (1921—1942), radnik; aktivista revolucionarnog radničkog pokreta. Član KPJ od 1938; član MK SKOJ-a u Beogradu i sekretar OK KPJ za podrinjski okrug. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Mačvanskog NOPO. Zarobljen od četnika, predat Gestapou i poslije mučenja obešen maja 1942. Narodni heroj — 229

Radosavljević Milan (1916—1944), elektromehaničar. Bio je organizacioni sekretar PK SKOJ-a za Srbiju. U NOR-u od 1941: član i instruktor CK SKOJ-a, član Glavnog štaba za Srbiju. Poginuo kao borac 2. proleterske brigade kod Prokuplja 1944. — 252, 258

Radović Mile, komandant Ustikolinskog bataljona Jahorinskog NOP i dobrovoljačkog odreda i zamjenik komandanta istog odreda. U proljeće 1942. prišao četnicima i postao komandant bataljona u Fočanskoj četničkoj brigadi. Ubijen jula 1945. kao odmetnik — 64, 241

Raičević Milisav (1910—), sudski pripravnik. Član KPJ od 1937, a u NOR od 1941. Bio je komandant i politički komesar bataljona u Nikšićkom NOPO, rukovodilac Politodjela 7. krajiške brigade i 26. divizije, politički komesar Mornarice NOVJ. Poslije rata bio je načelnik Personalnog odjeljenja u KNOJ, politički komesar Artiljerijske škole, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«, general-major JNA u penziji — 286

Rakočević Nenad (1915—1943), zemljoradnik. Član KPJ od 1938. U NOR-u od 1941: komandir voda i čete, a zatim komandant bataljona Komskog NOPO i član SK KPJ za Kolašin. Ranjen u bici na Sutjesci, podlegao ranama jula 1943. na Majevici. Narodni heroj — 250

Rakočević Novica (1913—), diplomirani pravnik. Član KPJ od 1938, a u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 3. komskog udarnog bataljona »Aleksa Đilas«, član MK i SK KPJ Kolašin, zamjenik političkog komesara 1. bataljona 3. sandžačke proleterske brigade, politički komesar 5. područja 2. korpusne oblasti i šef OZNE za Kolašin. Poslije rata na radu u UDB-i — 250

Randić Ivan (1911—), namještenik. Član KPJ od 1934. Zbog revolucionarne djelatnosti uhapšen je 1933. i osuđen na 4 godine robije. U NOR od 1941. Bio je sekretar NOO za Split, pomoćnik političkog komesara Mornarice NOVJ

i član Oblasnog NOO za Dalmaciju. Kontraadmiral JNA u penziji — 219

Ranković Aleksandar (Marko) (1909 —). Član SKOJ od 1927. a KPJ od 1928; iste godine postaje i sekretar PK SKOJ za Srbiju; 1929. osuđen na šest godina robije; član i sekretar PK KPJ za Srbiju od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938. (kasnijeg CK KPJ). Na V konferenciji KPJ (1940) izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR od 1941: član VŠ NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova i potpredsjednik savezne vlade odnosno SIV; od 1963. do 1966. potpredsjednik Republike, član IK CK SKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvitku socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbjednosti na IV plenumu CK SKJ (jula 1966) lišen funkcija, a na sjednici CK SK Srbije (septembra iste godine) isključen iz SKJ i penzionisan — 143, 144, 153, 157, 171, 175, 176, 178, 187, 189, 195, 208, 261—263, 268, 269, 271, 274—276, 279, 281, 187, 288, 297, 300, 302—305

Ribar Ivo Lola (Fišer, Lola, Lolo) (1916 —1943), student. 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestvovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik jugoslavenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj konferenciji za mir u Brislu (1936) i na Svjetskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi (1936). Od Titovog dolaska na čelo KPJ 1937. rukovodi Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CK KPJ. Bio je sekretar CK SKOJ-a (1939—1943). Na V konferenciji KPJ izabran je za člana CK KPJ, a 1943. za člana PB CK KPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. U NOR-u od 1941. član VŠ NOV i POJ. Na Prvom kongresu USAOJ-a (decembra 1942) izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednji istok na Glamočkom polju 24. novembra 1943. Narodni heroj — 21, 143, 144, 153, 156, 162, 163, 196, 209, 219, 225, 226, 235, 254, 261—265, 268, 270—272, 276, 285, 286, 288, 296—300

Rihtman Zvonimir (Richtmann) (1901—1941), elektroinženjer i fizičar. Više puta hapšen. Jedan od glavnih aktera u sporu na tzv. književnoj ljevici (1938—1940). Uhapšen 31. marta 1941., kasnije predat ustašama i strijeljan 9. jula 1941. — 227

Rip dr Ružica (1914—1942), ljekar. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Učestvovala u ustanku u Crnoj Gori; radila kao ljekar u partizanskoj bolnici u Kolašinu, zatim u Vojnoj partizanskoj bolnici u Žabljaku. Četnici je zarobili kod Kolašina i strijeljali 20. marta 1942. — 197, 283

Roata Mario (Roatta Mario) (1887—1968), talijanski general. U drugom svjetskom ratu bio je pomoćnik načelnika i načelnik generalštaba talijanske kopnene vojske, a od januara 1942. komandant okupacione talijanske 2. i 6. armije; ratni zločinac — 235

Romac Paško (1915—), zemljoradnik. Član KPJ od 1937. Zbog revolucionarne delatnosti osuđen na robiju. U avgustu 1941. sa grupom komunista bježi iz zatvora i odlazi u NOVJ. Bio je politički komesar 2. bataljona 1. proleterske brigade, član Politodjela 1. dalmatinske brigade, politički komesar 1. i 16. vojvođanske brigade. Poslije rata bio je organizacioni sekretar PK KPJ za Vojvodinu, član Izvršnog veća APV, predsjednik Glavnog zadružnog saveza FNRJ, potpredsjednik CV SSJ; član CK SKS i CK SKJ. Narodni heroj. Član je Savjeta Federacije — 286

Rončević Radojica (1906—?), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku rata komandant Nikšićkog četničkog odreda. Pri kraju rata emigrirao — 11, 223

Rukavina Ivan Ivo (Vladimir Rukavina) (1912—), student. Član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Zbog progona, po odluci Partije emigrirao 1934; u toku 1935. i 1936. radio u tehnici KPJ koja je pripremala izdavanje »Proletera«.

Učesnik španskog građanskog rata; bio je kapetan, komandant bataljona. Po porazu Republike interniran u logor u Francusku, a 1939. dolazi u zemlju, postaje član PK SKOJ-a za Hrvatsku. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj: komandant GŠ Hrvatske, zatim 4. korpusa, Vojne uprave za Vojvodinu i šef Vojne misije u Parizu. Poslije rata načelnik uprave u SSNO, komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu; član CK SKH i CK SKJ, general armije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 104, 112, 220, 256, 297

Salamon Franc (1892—1943), radnik. Član KPJ od 1919. Jedan od organizatora velikog štrajka rudara u Trbovlju. 1923. bio je prisiljen da se iseli u Francusku gdje se zaposlio kao rudar; radio na političkom organizovanju slovenačkih iseljenika — rudara. Kasnije je prešao u Belgiju, ali je bio prognan zbog komunističke djelatnosti. Godine 1931. vratio se u Trbovlje i od tada do 1941. gotovo neprekidno radi među rudarima ovoga basena. Na Osnivačkom kongresu KPSl izabran je za kandidata za člana CK KPSl, a na III konferenciji KPSl, u junu 1940. izabran je za člana CK KPSl i za delegata V zemaljske konferencije KPJ. Tada je bio član, a zatim sekretar OK KPSl u Trbovlju. Krajem 1940. interniran u Ivanjicu. Poslije okupacije živeo je ilegalno; uhapšen i u junu 1941. protjeran u Srbiju. Do marta 1943. politički radio u okolini Čačka a tada je uhapšen, odveden u logor na Banjici i strijeljan 19. aprila 1943. — 229

Salatić Danilo (1911—1944), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku rata jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini, bio komandant Nevesinjskog četničkog odreda, komandant Hercegovačke grupe vojnočetničkih odreda i načelnik Štaba Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Poginuo u jesen 1944. u borbi protiv jedinica NOVJ prilikom povlačenja četničkih jedinica iz Hercegovine — 241

Samardžić Petar, zemljoradnik. Bio prvak Zemljoradničke stranke u Nevesinju. U 1941. bio komandir ustaničke čete u Gornjem Brataču u Hercegovini, zatim četnički vojvoda i suradnik okupatora. Ubijen 1948. kao odmetnik — 267

Samardžić Svetislav, (1921—), zemljoradnik. U NOR-u od 1941. Bio je borac Hercegovačko-crnogorskog udarnog bataljona, zatim Stolačkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO. Maja 1943. zarobljen i odveden u zarobljeništvo u Njemačku gdje je ostao do maja 1945. Poslije rata do penzionisanja radio u miliciji — 180

Savić Pavle (Paja) (1909—), profesor univerziteta. Od 1935. do 1939. u Parizu (zajedno s Irenom Žolio-Kiri i drugim fizičarima) uspješno radio na značajnim naučnim istraživanjima. Član KPJ od 1934. U NOR-u od 1941: na radu u Vrhovnom štabu, vijećnik AVNOJ-a (potpredsjednik na Prvom zasjedanju) član Vojne misije VŠ u Moskvi. Poslije rata ministar u vladi Srbije, direktor Instituta za nuklearne nauke, potpredsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju. Objavio više naučnih radova; počasni doktor Beogradskog univerziteta, član više naučnih društava i akademija; predsjednik SANU. Dobitnik nagrade AVNOJ-a. Član Savjeta Federacije — 125, 164, 258

Sekulić Bajo (1913—1942), student. Član KPJ od 1934. Do 1940. bio aktivan u revolucionarnom radničkom pokretu Beograda; hapšen i proganjan. U NOR-u od 1941. Bio je sekretar OK KPJ Cetinje, član GŠ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, član PK KPJ za Crnu Goru; politički komesar Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku; komandant odreda »Radomir Mitrović«. Narodni heroj — 23, 197, 226, 233, 283

Semiz Miroslav (1912—1970), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije, pilot-lovac. U aprilskom ratu prebjegao na Bliski istok. Aprila 1942. spušten padobranom u Sandžak gdje je zarobljen i odveden u zarobljeništvo u Njemačku. Poslije rata pilot JRV i JAT-a — 261

Singer Steva vid. Marković Stevan

Simović Dušan (1882—1962), armijski general vojske Kraljevine Jugoslavije. 27. marta 1941. stavio se na čelo grupe

oficira koja je oborila vladu Cvetković —Maček i obrazovala novu vladu. Za vrijeme aprilskog rata bio načelnik Štaba Vrhovne komande i bio na čelu emigrantske vlade (do januara 1942). Godine 1944. izjasnio se za sporazum Tito—Šubašić. Poslije rata vratio se u zemlju — 26

Smirnov Vladimir (1899—), inženjer. U NOR od 1941; član KPJ od 1942. Bio načelnik Tehničkog odjeljenja VŠ odnosno Tehničke službe Generalštaba. Poslije rata komandant Inžinjerije JNA, načelnik Građevinske uprave, zamjenik načelnika ove Uprave i dr. General-potpukovnik JNA — 247

Sofijanić Ratko (1915—1968), radnik. U NOR i član KPJ od 1941. Bio je komandant bataljona u Užičkom NOPO i komandant 2. proleterske brigade, 24, a zatim 22. divizije. Na II zasjedanju AVNOJ-a izabran je za vijećnika. Poslije rata bio je komandant korpusa, armije i Graničnih jedinica Jugoslavije. Bio je poslanik Savezne skupštine. Narodni heroj. General-pukovnik JNA — 283

Soldatić Danilo (1911—1942), zemljoradnik i zanatlija. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandir čete Stolačkog udarnog bataljona Južnohercegovačkog NOPO. Poginuo je u borbi protiv Talijana maja 1942. Narodni heroj — 180

Srebrenjak Ivan (Antonov). Radio u aparatu Kominterne do 1940. Tada se vratio u Jugoslaviju i bio povjerenik sovjetske obavještajne službe. Uhapšen februara 1942. u Zagrebu i strijeljan 17. aprila — 226

Staljin Josif Visarionovič (1879—1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njenom rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB RS DRP i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja. Od 1922. do 1952. generalni sekretar SKP(b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast u svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i odstupanja od marksizma. Inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i KPJ. Na XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika — 14, 15, 36, 92, 94, 101, 107, 115, 164, 181, 185, 255, 257, 273, 277, 297

Stamenković Kosta (1893—1942), mlinski radnik. Član KPJ postao 1919; učestvovao u stvaranju prvih partijskih organizacija u južnoj Srbiji. Zbog revolucionarnog rada bio je više puta hapšen, a 1940. odveden u koncentracioni logor u Bileći. Juna 1940. izabran je za sekretara OK KPJ za Leskovac, a na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ za člana CK KPJ. U NOR od 1941: radio je na organizovanju ustanka na području Leskovca i formiranju partizanskog odreda na Kukavici. Narodni heroj — 229

Stanišić Bajo (1891—1943), pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku u Crnoj Gori jula 1941. kao savjetodavni član Privremene komande nacionalnooslobodilačkih trupa. Februara 1942. stupio u saradnju sa talijanskim okupatorskim vlastima, organizovao četničke jedinice za borbu protiv partizana i bio jedan od najistaknutijih kvislinga i protivnika NOP-a. Poginuo u borbi protiv partizana 18. oktobra 1943. — 11, 13, 16, 42, 51, 123, 156, 170, 191, 223, 230, 260, 274, 280

Stanišić Milija (1921—), student medicine. Član KPJ od 1940, a u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Sjevernohercegovačkog NOPO, 5. i 3. dalmatinske, 3. sandžačke i 4. proleterske (crnogorske) brigade, 46. i 2. proleterske divizije. Poslije rata je politički komesar JRV, načelnik štaba korpusa i načelnik Više vazduhoplovne vojne akademije. General-potpukovnik JNA — 253, 285

Starović Obren (1910—), namještenik. Član KPJ od 1940. U NOR-u od 1941. Bio je sekretar SK KPJ Gacko, politički komesar 4. udarnog bataljona Sjevernohercegovačkog NOPO i 1. bataljona 10. hercegovačke brigade, član OK KPJ za sjevernu Hercegovinu i Oblasnog NOO za Hercegovinu. Poslije rata bio je generalni sekretar vlade BiH, ministar u vladi BiH i dr. — 265

Stefanović Rade (1913—1943), geometar. U NOR-u i član KPJ od 1941. Učestvovao u ustanku u užičkom kraju; bio je komandant Miljevinskog i Dragočavsko-čelebićkog bataljona Fočanskog NOPO. Poginuo je 1943. — 176, 274

Stefanović Risto (1886—1965), bankarski namještenik. Član KPJ od 1919. Zbog učešća u revolucionarnom radničkom pokretu hapšen, proganjan i otpuštan iz službe. U jesen 1941. stupio u Čačanski NOPO. Od 1942. bio je intendant VŠ NOV i POJ; vijećnik AVNOJ-a i ASNOS-a. Poslije rata bio je generalni direktor i viceguverner Narodne banke Jugoslavije; član CK SKS i dr. — 126, 188, 276

Stefanović Svetislav (1910—1980). Član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. U SSSR-u od 1930. do 1933. gdje je završio KUNMZ. 1934. nalazio se kao instruktor CK KPJ u Zagrebu gdje je bio uhapšen i osuđen na 4 godine robije. Po izlasku sa robije sekretar PO Narodne pomoći za Srbiju. U NOR-u od 1941: instruktor PK KPJ za Srbiju, instruktor CK KPJ u Crnoj Gori, Sandžaku i Dalmaciji, pomoćnik političkog komesara Durmitorskog NOPO, politički komesar Hercegovačkog NOP odreda. U OZN-i od 1944. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata bio je zamjenik ministra unutrašnjih poslova FNRJ, savezni sekretar za unutrašnje poslove, član SIV-a, član CK SKJ. Zbog zloupotrebe položaja u Službi državne bezbjednosti, na IV plenumu CK SKJ (jula 1966), razriješen svih političkih funkcija, isključen iz CK SKJ i penzionisan — 229, 250, 254

Stevović Rodoljub (1917—1943), radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je politički komesar 2. zlatarskog bataljona i član štaba Zlatarskog gerilskog odreda. Poginuo 4. aprila 1943. Narodni heroj — 225

Stilinović Marijan (1904—1959), politički radnik. Član SKOJ-a od 1920, član KPJ od 1924. Radio u tehnici CK SKOJ-a i bio njegov instruktor. Uhapšen jula 1929. i osuđen na 3 godine robije. Poslije izlaska s robije nastavlja aktivno da djeluje u zagrebačkoj partijskoj organizaciji. Postaje glavni tehničar — rukovodilac tehnike CK u zemlji. Ponovo uhapšen novembra 1933. i osuđen na 10 godina robije. Avgusta 1941. pobjegao iz sremskomitrovačke tamnice i priključio se fruškogorskim partizanima. Obavljao dužnosti u aparatu Vrhovnog štaba (član Agitpropa i dr.) Poslije rata glavni urednik »Borbe«, predsjednik Komiteta za škole i nauku FNRJ, ambasador i dr. — 219

Stojadinović dr Milan (1888—1961), državnik i političar. Od 1922. bio je u više vlada ministar finansija. U junu 1935. obrazovao vladu u kojoj je držao i resor inostranih poslova; orijentiše se na fašističke države. Godine 1935. formirao novu režimsku stranku JRZ i postao njen šef. Od aprila 1940. bio konfiniran, a sredinom marta 1941. Cvetkovićeva vlada ga predala Englezima; drugi svjetski rat proveo na ostrvu Mauricijusu — 26, 236

Stojadinović dr Mladen (1896—1942), ljekar. Kao srednjoškolac pripadao je organizaciji »Mlada Bosna« i bio je jedan od idejnih vođa napredne omladine u Tuzli. Član KPJ postao 1939. Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije ustaše su ga uhapsile 22. juna 1941. ali je pobjegao iz zatvora i otišao na Kozaru gdje je postao jedan od organizatora narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini. Bio je komandant Kozarskog NOPO i načelnik Operativnog štaba NOPO za Bosansku krajinu. Aprila 1942. četnici su ga ubili kao ranjenika. Narodni heroj — 237

Stupar Vojo (1915—), poljoprivredni tehničar. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar 4. krajiškog NOPO, zatim 14. srednjobosanske brigade i 39. divizije. Poslije rata radio u Saveznoj privrednoj komori i dr. — 237

Šakota Slobodan (1918—), student. Član SKOJ-a od 1938, a član KPJ od 1940. Hapšen 1938. i 1940. kao komunista. U NOR-u učestvuje od 1941. u Hercegovini. Bio je politički komesar 2. udarnog bataljona Južnohercegovačkog NOPO, te zamjenik političkog komesara bataljona u 10. hercegovačkoj brigadi; načelnik OZN-e za Hercegovinu i član Oblasnog komiteta KPJ. Viječ-

nik je ZAVNOBiH-a od prvog zasjedanja. Poslije rata obavljao odgovorne državničke dužnosti — 273

Šantić Milan (1905—), novinar. Bio jedan od istaknutih četničkih vođa u Hercegovini i član četničkog »Srpskog kluba (komiteta)« u Mostaru. Poslije rata osuđen na 5 godina zatvora, zatim radio u izdavačkim i drugim preduzećima — 241, 267

Šarenac Danilo (1913—1943), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je vodnik i komandir ustaničke čete, zatim komandant 2. udarnog bataljona Južnohercegovačkog NOPO, komandir prateće čete Oblasnog komiteta KPJ i Operativnog štaba NOPO za Hercegovinu, komandant partizanskog bataljona »Sloboda«. Poginuo je kao komandant 4. bataljona 10. hercegovačke brigade septembra 1943. Narodni heroj — 273

Šator Ibrahim Ibro (1915—), mašinski tehničar. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. Bio je komandant Konjičkog bataljona Operativnog štaba za Hercegovinu, zatim 3. mostarskog bataljona 10. hercegovačke brigade, pa 4. dalmatinske brigade i Ramskog NOPO, sekretar SK KPJ Konjic, član Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu, povjerenik za privredu Oblasnog NOO za Hercegovinu. Poslije rata bio je sekretar GK KPJ Mostar, predsjednik GNO Mostar, ministar u vladi NR BiH, član Predsjedništva CK SK BiH, Savjeta Republike, republički poslanik — 286

Šegrt Vlado (1907—), zemljoradnik. Član KPJ od 1931. U NOR od 1941: jedan je od organizatora ustanka u okolini Trebinja. Bio je komandir čete, komandant bataljona, zatim Sjevernohercegovačkog NOPO, 10. hercegovačke brigade, zamjenik komandanta 3. divizije i komandant 29. divizije. Bio je vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio je republički i savezni poslanik, član vlade NR BiH, predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine NR BiH, potpredsjednik Narodne skupštine NR BiH. Bio je član CK SKJ i Izvršnog komiteta CK SK BiH i dr. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 253, 276, 286

Šegvić Zlata (1913—1942), profesor. Kao srednjoškolka pristupila naprednom pokretu. Godine 1935. postala član Akcionog odbora studenata Beogradskog univerziteta; 1938/1940. sekretar je jedne partijske ćelije u Nikšiću i istaknuti radnik na političkom organizovanju žena. Radila je u Splitu i Sinju; bila je kurir za vezu između CK KPH i CK KPJ. Uhapšena 25. februara 1942. u Zagrebu, herojski se držala; ubijena 28. avgusta 1942. u logoru Stara Gradiška — 219

Šentjurc Lidija (1911—), diplomirala na Filozofskom fakultetu u Ljubljani (1938). Član KPJ od 1932. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšena i osuđivana. Od 1936. član PK SKOJ-a za Sloveniju, sekretar UK KPJ u Ljubljani, član Omladinske komisije pri CK SKOJ-a; od 1938. radila kao član CK KPSl. 1941. izgnana u Srbiju, odakle je avgusta iste godine uspjela da se vrati u Sloveniju. U NOR-u od 1941. Bila je sekretar Omladinske OF, sekretar OK KPSl za Ljubljanu, član IO OF za Ljubljanu, član CK KPSl i SNOS-a, sekretar Povjereništva CK KPSl za Ljubljanu, Slovenačko primorje, Gorenjsku, Korušku i Trst. Poslije rata organizacioni sekretar CK KPSl, ministar u vladi NRSl, potpredsjednik Skupštine FNRJ, odnosno SFRJ. Bila je republički i savezni narodni poslanik. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 220, 270

Škerl dr France (1909—), profesor. U NOR-u od 1941. Bio je član Pokrajinskog NOO OF za Slovenačko primorje, urednik lista »Slovenski poročevalec«, rukovodilac podružnice Tanjuga za Sloveniju, radio u Naučnom institutu pri Predsjedništvu SNOS. Poslije rata radio u kulturnim i naučnim ustanovama; viši naučni suradnik Instituta za istoriju radničkog pokreta u Ljubljani — 220

Šiki vid. Pijade Moša

Škorić Miloš, namještenik. Učestvovao u prvom svjetskom ratu u Srbiji. U NOR-u od 1941: bio komandant mjesta u Rogatici, zatim komandant intendantske baze u Rudinama — 176

Šlander Mica (1911—1973), Član KPJ od 1938; član MK a od 1940. sekretar OK KPSI u Celju. U martu 1941. počela da radi kao kurirka CK KPSI a od avgusta 1941. rukovodila ilegalnom štamparijom CK KPSI. Desetog decembra 1941. uhapsile su je talijanske vlasti. Uz pomoć OF i VOS, u martu 1942. pobjegla je iz zatvora i stupila u partizane. Bila je politički komesar bataljona u brigadi »Tone Tomšič«, zatim član OK KPSI u Beloj krajini, a od 1944. do oslobođenja radila je u Štajerskoj. Bila član SNOS-a i AVNOJ-a. Poslije rata bila na dužnostima u forumima Sindikata Slovenije i Jugoslavije i član CK SKSI, republički poslanik, član Glavnog odbora OF i dr. — 229

Šlander Slavko (1909—1941). završio zubotehničku školu. Rano pristupio radničkom pokretu, a član KPJ od 1932. Zbog revolucionarnog rada 1933. osuđen na 3 godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici; ponovo uhapšen 1938. a 1940. prešao u ilegalnost. Po izlasku s robije postao sekretar OK KPSI za Celje; na III konferenciji KPSI 1940. kandidovan za člana CK, a kasnije izabran za sekretara PK KPSI za Štajersku. Jedan je od organizatora narodnog ustanka. Nijemci su ga uhvatili pod imenom Franc Veber i strijeljali 24. avgusta 1941. u Mariboru. Narodni heroj — 229

Šnap David (1912—), službenik. U NOR-u i član KPJ od 1942. Bio je urednik »Narodnog borca« u Foči, zatim borac Fočanskog NOPO, 4. i 5. crnogorske brigade, artiljerijskog diviziona Vrhovnog štaba i komandir artiljerijskog voda 2. korpusa NOVJ. Poslije rata (od 1947) radio u organima republičke uprave Srbije — 219

Šofranac Marko (1917—1943), zemljoradnik. Član KPJ od pre rata, a učesnik NOR-a od 1941. Bio je zamjenik političkog komesara 2. udarnog lovćenskog bataljona, politički komesar udarnog bataljona »Bajo Sekulić«, zamjenik političkog komesara bataljona u 4. proleterskoj crnogorskoj brigadi i član Politodjela 2. proleterske brigade. Poginuo februara 1943. u bici na Neretvi — 280

Šubašić dr Ivan (1892—1955), advokat i političar. Bio pristalica HSS. Za bana Banovine Hrvatske imenovan 1939. poslije sporazuma Cvetković—Maček; aprila 1941. odbio zahtjeve za puštanjem na slobodu pohapšenih komunista. Pred ulazak Nijemaca pobjegao zajedno sa članovima vlade u emigraciju. Predsjednik izbjegličke vlade od juna 1944; u tom svojstvu sklopio s maršalom Titom dva sporazuma (16. juna i 2. novembra 1944), na osnovu kojih je u novoj jedinstvenoj privremenoj vladi, formiranoj 7. marta 1945, postavljen za ministra inostranih poslova. Zbog neslaganja s političkim kursom u zemlji podnio ostavku pred izbore za Ustavotvornu skupštinu (1945) — 27

Šupić Obren (1888—1942), zemljoradnik. Učesnik balkanskih i prvog svjetskog rata. U NOR-u od 1941. Bio je borac i komandir voda Banjsko-vučedolskog bataljona. Poginuo kao komandir voda u udarnom bataljonu Nikšićkog NOPO maja 1942. — 16, 24

Švabić Mihailo (1919—), grafički radnik. Član KPJ od 1938; zbog revolucionarnog rada osuđen na godinu dana zatvora. U NOR-u od 1941: politički komesar čete i bataljona u 1. i 2. proleterskoj brigadi; član CK SKOJ-a i CO USAOJ-a. Poslije rata član CK SKOJ-a, CK SKS i CK SKJ, potpredsjednik Izvršnog vijeća SR Srbije, ambasador i dr. Član je Savjeta Federacije — 234

Tempo vid. Vukmanović Svetozar

Tepina dr Marjan (1913—), inženjer arhitekta. Kao student učestvovao u naprednom studentskom pokretu i surađivao u naprednim studentskim listovima. U NOR-u od 1941. Bio je urednik partizanskih listova; šef propagande 9. korpusa, načelnik Odsjeka za građevine pri Predsjedništvu SNOS-a. Poslije rata pomoćnik ministra i državni sekretar u vladi Slovenije, direktor Saveznog zavoda za urbanizam, stambene i komunalne poslove, predsjednik Gradskog vijeća Ljubljane, direktor Urbanističkog instituta SRSI, redovni profesor Fakulteta za arhitekturu, građevinarstvo i geodeziju u Ljubljani — 220

Terzić Velimir (1908—), oficir (kapetan) vojske Kraljevine Jugoslavije, završio Višu školu Vojne akademije. U NOR i član KPJ od 1941: komandant Bjelopoljskog NOPO, načelnik GŠ Crne Gore, zamjenik komandanta 5. crnogorske proleterske brigade, načelnik štaba 4. operativne zone Hrvatske; zamjenik načelnika VŠ. Poslije rata komandant armije, glavni inspektor JNA, načelnik Više vojne akademije i Vojnoistorijskog instituta i dr. General-pukovnik JNA u penziji. Napisao više radova iz oblasti istorije i vojne nauke — 79, 85, 86, 103, 109, 167, 233, 250, 256, 273, 282, 296, 302

Todorović Boško (1905—1942), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Među prvima 1941. godine prišao četničkom pokretu Draže Mihailovića, koji ga imenuje za komandanta istočne Bosne i Hercegovine. Kao četnički delegat u jesen 1941. vodio pregovore s delegatima GŠ NOPO za Bosnu i Hercegovinu o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Istovremeno je sklopio sporazum s talijanskim okupatorom o borbi protiv NOP-a. Prvi hercegovačko-crnogorski udarni bataljon zarobio ga je februara 1942. u Kifinu Selu (kod Nevesinja) i za počinjene zločine protiv naroda sud ga je osudio na smrt — 62, 241, 277

Tomanović Vlado (1907—1943), sudija. Pripadao je naprednom studentskom pokretu, pa je zbog toga proganjan i hapšen. U NOR-u od 1941. Bio je komandir čete u Čačanskom NOPO, komandant Bilećkog partizanskog bataljona i štaba sektora Bileća-Trebinje. Član KPJ od februara 1942. Zatim je bio komandant Južnohercegovačkog NOPO, zamjenik komandanta Hercegovačkog NOPO i 10. hercegovačke brigade. Narodni heroj — 225, 253, 286

Tomović Budimir Budo (1914—1942), advokatski pripravnik. Revolucionarnom radničkom pokretu pristupio kao srednjoškolac, a u KPJ je primljen 1935. Bio je sekretar MK SKOJ-a za Podgoricu, zatim sekretar PK SKOJ za Crnu Goru, član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, član CK SKOJ. Jedan je od organizatora ustanka u Crnoj Gori. Član GŠ za Crnu Goru. Narodni heroj — 23, 156, 220, 226, 227, 233, 270

Tomšič Tone (1910—1942), student. Član SKOJ-a od 1928, a član KPJ od 1930; od 1930. do 1932. radio na obnavljanju partijskih organizacija Slovenije, a tada osuđen na 18 mjeseci robije. Tokom 1934. do avgusta radio u PK KPSl, PK SKOJ-a i u Crvenoj pomoći Slovenije, a onda uhapšen i marta 1935. osuđen na dvije i po godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici. Član CK KPSl postao je 1937, a početkom 1938. organizacioni sekretar CK. Od februara 1940. živio ilegalno. Po izlasku s robije angažovao se naročito na stvaranju narodno-frontovskog jedinstva, uređivanju ilegalnih listova Partije itd. Kandidat za člana CK KPJ. Bio je jedan od istaknutih organizatora ustanka u Sloveniji. Uhapšen 10. decembra 1941. i poslije svirepih mučenja strijeljan 21. maja 1942. Narodni heroj — 220, 229

Tomšič Vida (1913—), pravnik. Kao studentkinja uključila se u napredni radnički pokret. Član KPJ od 1934, kada je osuđena na 11 mjeseci zatvora; 1940. prešla u ilegalnost. Iste godine izabrana za člana CK KPSl i CK KPJ. Bila je jedna od istaknutijih organizatora ustanka u Sloveniji. Uhapšena 10. decembra 1941. i osuđena na 25 godina robije, koju je do kapitulacije Italije izdržala u raznim zatvorima. Od tada organizator 1. prekomorske brigade, član SNOS-a, urednik »Ljudske pravice«; maja 1945. postala ministar u vladi Slovenije. Poslije rata član RIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije, član Predsjedništva SR Slovenije. Bila je organizacioni sekretar CK SKSl; član CK SKJ. Narodni heroj — 229

Tošović Risto (1923—), diplomirani tehničar. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je borac Durmitorskog NOPO i zamjenik komandanta Foče, urednik »Narodnog borca«, zamjenik političkog komesara čete u 5. proleterskoj crnogorskoj brigadi, politički komesar čete u Majevičkoj udarnoj brigadi, član OK SKOJ-a u Foči, sekretar OK SKOJ-a u Šekovićima, član Oblasnog komiteta SKOJ-a za istočnu Bosnu, PK SKOJ-a za BiH i ZO USAOJ-a. Poslije rata radio

u CK NOJ, bio je urednik nekoliko časopisa i listova, funkcioner u udruženjima književnika; bavi se književnim radom — 219

Trifković Dimitrije, žandarm. Bio je komandir voda Pribilovačke čete Južnohercegovačkog NOPO. Prešao u četnike i poginuo 1944. — 180

Trifković Novica, zemljoradnik. Bio je borac Pribilovačke čete Južnohercegovačkog NOPO. Prešao u četnike i po ginuo kao odmetnik 1945. — 180

Trifunović Birčanin Ilija, (1887—1943), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije u penziji, učesnik ratova 1912—1918, od 1932. predsjednik »Narodne odbrane«. Po okupaciji zemlje postao kvisling. Od septembra 1941. boravio u Splitu gdje je ostvario tijesnu suradnju s talijanskim okupatorskim vlastima i radio na organizovanju četničkih jedinica. U proljeće 1942. imenovan je od Draže Mihailovića za komandanta zapadnobosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Umro februara 1943. u Splitu — 267

Turković Aleksandar (1909—1941), namještenik. Član KPJ od 1938. Surađivao u radničkoj štampi. Bio je vlasnik, glavni i odgovorni urednik lista »Odjek«; aktivan u Stranci radnog naroda. Više puta je hapšen zbog revolucionarne djelatnosti. Posljedji put je uhapšen 31. marta 1941. Mačekova policija predala ga je ustaško-njemačkoj policiji. Strijeljan 13/14. jula 1941. — 227

Ujević Mate (1920—), rudarski radnik. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je član SK KPJ u Ivanjici i partijski rukovodilac Moravičke partizanske čete »Boško Petrović«, politički komesar 1. bataljona 2. proleterske brigade. Septembra 1942. prešao u Dalmaciju: bio je partijski rukovodilac u 3. biokovskom NOPO, politički komesar 4. i 2. dalmatinske brigade i brigade KNOJ-a za Dalmaciju. Poslije rata bio je na raznim dužnostima u JNA do 1953, zatim je bio sindikalni funkcioner u Dalmaciji i Hrvatskoj, član CK SKH i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 279

Urošević Ljubiša (1918—1943), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ i učesnik u NOR-u od 1941. Bio je komandant Durmitorskog NOPO, načelnik štaba 4. crnogorske proleterske brigade i 16. divizije NOVJ. Poginuo kao zamjenik načelnika štaba 3. korpusa NOVJ — 279

Urošević Sredoje (1917—), učitelj. Član KPJ od 1940, u NOR od 1941. U ratu je bio komandant bataljona u Čačanskom NOPO i u 2. proleterskoj brigadi, načelnik štaba i komandant 2. proleterske brigade i komandant 2. proleterske divizije. Bio je vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio je komandant divizije, načelnik Pešadijske oficirske škole i dr., savezni i republički poslanik. General-major JNA u penziji. Narodni heroj — 271

Uskoković Jagoš (1911—), radnik. Član KPJ od 1934. U NOR-u od 1941: organizacioni sekretar OK KPJ Podgorica, zamjenik političkog komesara Crnogorsko-sandžačkog NOPO, organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru i Boku, pomoćnik političkog komesara 5. proleterske brigade, politički komesar Primorske operativne grupe; načelnik Personalnog odjeljenja KNOJ-a. Poslije rata na radu u Glavnoj političkoj upravi JNA, pomoćnik komandanta armije za pozadinu, komandant korpusa — 282

Vajner Slaviša Čiča (1903—1942), inženjer šumarstva. U revolucionarni pokret stupio kao gimnazijalac; radio u đačkim i studentskim organizacijama, u Klubu akademičara u Banjaluci; bio sekretar Udruženja inženjera. Član KPJ od 1940. Organizator ustanka na Romaniji, najistaknutiji komandant Romanijskog NOPO; član GŠ za BiH. Poginuo u Pjenovcu 21. januara 1942. Narodni heroj — 23, 226

Valdes vid. Kopinič Josip

Vasović Čedomir (1910—1942), krojački radnik. Član SKOJ-a i KPJ od 1928. Osuđen od Suda za zaštitu države na 3 godine robije. Bio je član MK i OK KPJ za Kraljevo i sekretar OK KPJ za Požarevac. U NOR-u od 1941. Jedan od organizatora ustanka u požarevačkom

kraju. Bio je politički komesar Požarevačkog NOPO. Poginuo je januara 1942. Narodni heroj — 229

Vazduh vid. Kopitič Josip

Velebit Petar (1915—1941), obućarski radnik i sindikalni aktivist. Član KPJ od 1936. Poslije aprilskog rata ostao na partijskom radu u Beogradu, potom bio sekretar OK KPJ za okrug pomoravski. Krajem jula 1941. uhvaćen u Smederevskoj Palanci i ubijen u Beogradu — 229

Velebit dr Vladimir Vlatko (Vladimir Popović, Vlatko, Vlatko Popović) (1907 —). Završio je Pravni fakultet u Zagrebu 1931, a doktorirao 1933. Član KPJ od 1939. U NOR od 1941. Bio je ilegalni politički radnik u Zagrebu, načelnik Vojnosudskog odjeljenja pri VŠ i šef Vojne misije u V. Britaniji. Poslije rata bio je pomoćnik ministra za inostrane poslove FNRJ, ambasador, državni podsekretar u DSIP, izvršni sekretar Evropske ekonomske komisije UN i dr. — 188, 190, 203, 226, 280, 285

Veljko vid. Ilić Pavle

Vidović Žarko (1913—), artiljerijski potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR od 1941. a član KPJ od 1942. U ratu je bio komandant 1. pljevaljskog bataljona i Pljevaljskog NOPO, pa Bjelopoljskog NOPO, zatim komandant bataljona, načelnik Štaba i komandant 3. sandžačke brigade, na kraju komandant 37. (sandžačke) i 11. (krajiške) divizije. Poslije rata bio je komandant PAO JNA, načelnik Uprave artiljerije JNA i dr. Narodni heroj. General-potpukovnik JNA u penziji — 250

Vilfan Marija (1912—), diplomirala na Filozofskom fakultetu. Član KPJ od 1934. Radila je u redakciji »Ljudske pravice« (1934—1936). U NOR-u od 1941. Bila je ilegalni radnik u Ljubljani do kapitulacije Italije, zatim urednik lista »Slovenski poročevalec«. Poslije rata bila član CK SKSI, republički i savezni poslanik, funkcioner u DSIP-u i dr. — 220

Vlahović Josip Joža (1916—1941), radnik. Član SKOJ-a od 1932, KPJ od 1935. Proganjan i više puta hapšen. Početkom 1939. postao član PK SKOJ-a za Hrvatsku, a ubrzo potom i njegov sekretar i član CK KPH, član CK SKOJ-a. Bio je jedan od organizatora NOP u Zagrebu. Ustaše su ga uhapsile i strijeljale u septembru 1941. Narodni heroj — 156, 229, 270

Vlatko vid. Velebit Vladimir Vlatko

Vučinić Vlado (1907—1942), pružni radnik. Član KPJ. U NOR-u od 1941. Bio je komandant Bilećkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO, zatim 8. udarnog hercegovačkog bataljona. Bio je član SK KPJ za Bileću. Poginuo maja 1942. Narodni heroj — 224

Vujačić Marko (1889—1974), politički radnik i novinar. Član Izvršnog odbora Zemljoradničke stranke; narodni poslanik i senator. Učestvovao u julskom ustanku u Crnoj Gori. Novembra 1943. izabran za člana Odbora za saziv skupštine ZAVNO-a Crne Gore i Boke. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a izabran za jednog od potpredsjednika. Poslije rata bio potpredsjednik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ — 152

Vujasinović Todor (1904—), student. Kao omladinac pristupio naprednom omladinskom pokretu, član KPJ od 1930; od 1934. bio član PK KPJ za Srbiju. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen i bio na robiji u Sremskoj Mitrovici i u koncentracionom logoru u Bileći. U NOR od 1941: bio jedan od organizatora ustanka u istočnoj Bosni, komandant Ozrenskog NOPO član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 1. bosanskog korpusa NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNO BiH-a i povjerenik NKOJ. Poslije rata bio ministar u vladi FNRJ, član vlade odnosno IV NR BiH; član CK SKJ i CK SK BiH; poslanik Savezne skupštine. Član Savjeta Federacije — 237

Vujošević Đoko Segeda (1917—1976), radnik. Član KPJ od 1936. Prije rata bio član MK KPJ Podgorice i član PK SKOJ-a. Hapšen i proganjan više puta. U NOR od 1941: bio član SK KPJ i član OK KPJ Podgorica, član PK SKOJ i PK KPJ za Crnu Goru, politički komesar 6. crnogorske brigade. Poslije rata radio u vladi Crne Gore i u privredi — 282

Vujović Borislav (1920—1942), učenik. Bio je borac Baljačke čete Bilećkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO — 16, 24

Vujović Tomo (1910—), učitelj. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant i politički komesar Baljačke čete, pomoćnik političkog komesara Bilećkog bataljona Južnohercegovačkog NOPO, politički komesar 3. čete Hercegovačkog odreda, zatim Bilećkog bataljona kao i bolnice 10. hercegovačke brigade; član SK KPJ Bileća, sekretar SK KPJ Stolac, član OK KPJ za južnu Hercegovinu, sekretar OK KPJ za sjevernu Hercegovinu, povjerenik za unutrašnje poslove Hercegovine. Poslije rata je radio u organima narodne vlasti i unutrašnjih poslova (Tuzle, Mostara i i dr.) — 227

Vukajlović Danilo (1905—1943), profesor. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar čete i 5. udarnog hercegovačkog bataljona; poginuo na Sutjesci juna 1943. — 257

Vukanović Radovan (1906—), apsolvirao prava. Član SKOJ-a od 1924, a član KPJ od 1926. Bio sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Proganjan i više puta hapšen. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 2. bataljona 1. proleterske brigade, 4. proleterske brigade, 3. divizije, 2. korpusa NOVJ, pa pomoćnika komandanta 2. armije. Poslije rata komandant armije i vojne oblasti, načelnik Uprave pješadije, načelnik Više vojne akademije. Bio vijećnik AVNOJ-a i CASNO-a i poslanik Skupštine Crne Gore. General-pukovnik u penziji. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 286

Vukmanović Svetozar (Tempo) (1912—), pravnik. Član SKOJ-a od 1932, a član KPJ od 1933; od 1935. profesionalni revolucionar. Hapšen i proganjan. Član MK KPJ Beograd od 1938, a PK KPJ za Srbiju od 1939. Od 1940. kandidat za člana CK KPJ. Jedno vrijeme bio instruktor CK, a dosta dugo radio u partijskoj tehnici CK KPJ. U NOR-u od 1941: delegat CK KPJ i VŠ u BiH, komandant GŠ BiH, član VŠ; delegat CK KPJ i VŠ u Makedoniji i Kosovu. Jedan od organizatora saradnje između komunističkih partija Albanije, Grčke i Bugarske i KPJ. Poslije rata bio na čelnik Glavne političke uprave JNA, pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar u saveznoj vladi, potpredsjednik SIV-a, predsjednik CV SSJ, član CK i IK CK SKJ; član Saveznog odbora SSRNJ, poslanik Skupštine Jugoslavije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 53, 54, 231, 235, 237, 238, 245

Vukmirović Boro (1912—1943), radnik. Član SKOJ od 1932, a KPJ od 1933; od kraja 1934. bio je sekretar MK SKOJ-a za Peć. Hapšen je više puta. Od 1937. je organizacioni sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, a od 1940. član PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju i kandidat za člana CK KPJ. U NOR-u od 1941. Bio je sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, politički komesar Metohijskog NOPO, član GŠ NOPO za Kosovo i Metohiju. Uhvaćen aprila 1943. od strane talijanskih fašista i balista i ranjen. Strijeljan 10. aprila 1943. Narodni heroj — 224

Vukoje Pavle (1909—1943), žandarmerijski podoficir. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je politički komesar i komandir čete, komandant 4. hercegovačkog udarnog bataljona i komandant 5. bataljona. 10. hercegovačke brigade. Poginuo marta 1943. Narodni heroj — 265

Zečević Vladimir Vlada (1903—1970), sveštenik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je član VŠ, vijećnik AVNOJ-a i član Izvršnog odbora na Prvom zasjedanju, a član NKOJ-a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova; ministar savezne vlade; predsjednik Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine, član SIV-a, član SO SUBNORJ — 103, 297

Zidanšek Miloš (1909—1942), pekarski radnik. U revolucionarni pokret se uključio poslije šestojanuarske diktature 1929, a u KPJ je primljen kao sindikalni aktivist u Zagrebu 1933. Krajem 1935.

uhapšen i 1936. osuđen na 2 godine robije. Po izlasku s robije postao sekretar Oblasnog komiteta KPSl za Maribor odnosno za sjevernu Sloveniju i član CK KPSl. Bio je hapšen i u junu 1938. i u zatvoru proveo nekoliko mjeseci. U NOR-u od 1941. Bio je jedan od organizatora prvih partizanskih grupa u sjevernoj Sloveniji, a u početku 1942. postao komandant bataljona »Ljubo Šercer«. Narodni heroj — 251

Ziherl Boris (1910—1976). Apsolvirao na Pravnom fakultetu u Ljubljani 1941. Član SKOJ-a od 1929, a KPJ od 1930. Zbog revolucionarnog rada osuđen 1933. na 4 godine robije. U NOR od 1941. U ratu je bio urednik »Dela«, »Slovenskog poročevalca« i »Ljudske pravice«, rukovodilac Politodjela 18. divizije i Partijske škole pri CK KPSl; u Agitpropu CK KPJ i član SNOS. Poslije rata bio je predstavnik CK KPJ pri CK SKP(b), direktor Instituta za društvene nauke u Beogradu, ministar za nauku i kulturu NR Slovenije, član Izvršnog vijeća NR Slovenije i dr. Biran je za člana CK KPSl i IK CK SKSl, Predsjedništva CK SKSl i CK SKJ. Bio je redovni član SAZU, profesor Filozofskog fakulteta i Visoke škole političkih nauka u Ljubljani; član Savjeta Federacije. Objavio je više studija i rasprava iz teorije marksizma-lenjinizma, sociologije i dr. — 219, 220

Zina vid. Belić Penezić Grozdana

Zogović Radovan (1907—), književnik i prevodilac. Završio Filozofski fakultet. Pripadao grupi tzv. socijalnih pjesnika. Član KPJ od 1934. Aktivno učestvovao u revolucionarnom radničkom pokretu, posebno u polemikama na književnoj ljevici. U NOR-u od 1941. Bio je član Politodjela 4. proleterske crnogorske brigade, član redakcije »Borbe« i bavio se organizovanjem ideološko-političkog rada. Poslije rata bio je član Agitpropa CK KPJ i kandidat za člana CK KPJ. U vrijeme pritiska IB na Jugoslaviju izolovao se od borbe KPJ protiv staljinizma. Bavi se književnim radom; član CANU — 219

Zvizdić Hasan, jedan od vođa kvislinške muslimanske milicije u Sandžaku — 137

Žaja Andrija (1901—1941), drvodjeljski radnik. Revolucionarnom pokretu prišao je po završetku prvog svjetskog rata. Član KPJ od 1919. Bio je član PK SKOJ-a za Hrvatsku, MK KPJ u Zagrebu, PK KPJ za Hrvatsku i CK KPH. Više puta hapšen i proganjan. 31. marta 1941. uhapšen i upućen u koncentracioni logor u Lepoglavi. Poslije pokušaja bjekstva komunista iz logora u Kerestincu, 14. jula izvršio samoubistvo da ne bi pao u ruke ustašama — 227

Žanko dr Miloš (1915—), pravnik, Član SKOJ-a od 1934, a KPJ od 1941. U NOR-u od 1941. U prvo vrijeme bio je ilegalni partijski radnik u Splitu: urednik lista »Naš izvještaj«, zatim član Štaba Četvrte operativne zone, potpredsjednik i sekretar NOO za Dalmaciju i član Biroa OK KPH za Dalmaciju, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata bio je republički i savezni ministar i poslanik; potpredsjednik Sabora NRH i Savezne skupštine; član CK SKH i dr. — 219

Žarković Gojko (1920—), student. Član KPJ i učesnik NOR-a od 1941. Bio je politički komesar 3. udarnog bataljona Durmitorskog NOPO, politički komesar čete u 4. proleterskoj crnogorskoj brigadi, član Politodjela 6. crnogorske brigade, član Vojne komisije u Bugarskoj. Poslije rata na dužnosti u JNA i Državnoj bezbjednosti (do 1952), zatim u diplomatskoj službi (generalni konzul, ambasador i dr.) — 222

Žižić Veljko (1913—), diplomirani pravnik. U NOR-u od 1941. Član KPJ 1942. Bio je komandant grupe gerilskih odreda i 3. udarnog bataljona Durmitorskog NOPO, zamjenik pa komandant 5. bataljona 4. proleterske crnogorske brigade, komandant 6. crnogorske brigade, načelnik Štaba 2. udarnog korpusa NOV i POJ i komandant Grupe brigada na Kosovu — 222

Žugić Stojan (1912—), student. U NOR i član KPJ od 1941. U ratu je bio komandant bataljona u Durmitorskom NOPO, komandant mjesta Žabljak, organizacioni sekretar SK KPJ Šavnik, komandant Durmitorskog NOPO, član GŠ za Crnu Goru i Boku, zamjenik komandanta 4. proleterske i gardijske,

brigade. Poslije rata bio je načelnik Štaba Komande gardijskih jedinica Štaba korpusa, Komande Graničnih jedinica, i dr. — 222

Žujović Sreten (Crni) (1899—1976), namještenik. U radničkom pokretu od 1921; član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK KPJ u Beogradu i sekretar SBOTIČ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR. Od 1935. instruktor CK KPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CK KPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOR od 1941: komandant GŠ za Srbiju, član VŠ NOV i POJ, vijećnik AVNOJ, član NKOJ i Privremene vlade DFJ. Poslije rata ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. Godine 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i Staljinovom politikom potčinjavanja Jugoslavije zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ — 102, 131, 133, 136, 137, 139, 143, 153, 162, 163, 209, 225, 245, 259, 260, 262—265, 268, 270—272, 276, 285, 286, 288, 297—300

Žujović Zoran (1924—), učenik. Član SKOJ-a od 1938, a KPJ od 1942. Hapšen je kao skojevac. U NOR-u od 1941. Radio je u redakciji »Borbe« i bio urednik »Omladinske borbe«. Stenografisao je Titove govore (1942—1943). Radio je na izdavanju i uređivanju više publikacija u NOR-u. Bio je član Oblanog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu. Poslije rata bio je sekretar GK SKOJ-a za Beograd i predsjednik USAOJ za Beograd i član GO USAOJ-a; urednik časopisa »Mladost«, dopisnik i urednik »Politike« — 219

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

AFRIKA 260
AGAMI 260
AHARINE 271
ALBANIJA 17, 170, 224, 293
ALEKSANDRIJA 260
ALIPAŠIN MOST 251, 254
AMERIKA, vidi: SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
ANDRIJEVICA 48, 222, 233
ARGENTINA 130
AUSTRIJA 25, 87, 251, 252, 296
AVTOVAC 66, 68, 142, 203, 225, 242, 286

BAKIĆ 259
BALKAN 235, 257
BANAT 123
BANJA LUKA 237
BANJANI 190, 201, 204, 210, 212, 279, 284—288
BAR 222
BARI 251
BARNI DO 268, 287
BASTASI 125, 131, 133, 136, 144, 147, 148, 169, 258, 259, 262, 263, 266, 293
BELA KRAJINA 220
BELGIJA 26
BEOGRAD 3, 30, 61, 156, 219, 220 223, 228, 247, 270
BERANE, vidi: IVANGRAD
BERKOVIĆI 288
BERLIN 269
BEZUJE 201
BEZUJNO 76
BIJELO POLJE 57, 107, 124, 133, 137, 150, 158, 222, 233, 250, 258, 262, 267, 271, 274
BILEĆA 16, 24, 67, 225, 227, 252, 286
BILO-GORA 259
BILJIN 259
BIRAČ 231, 237, 238
BISTRICA 267
BIŠINA 180, 273, 276, 277
BITUNJA 225
BJELASICA 48
BJELAŠNICA 65
BJELEMIĆI 64, 97, 105, 117, 242, 253, 255, 257
BJELOPAVLIĆI 4, 5, 6, 7, 82, 265
BLATNICA 237
BLISKI ISTOK 260
BLJEKOV MRAMOR 167
BOAN 84, 167, 172, 222, 253, 254, 267, 274, 275, 302,
BOBOVO 279, 280, 287
BODEŽIŠTE 279, 286
BOGOVIĆI (na Romaniji) 244
BOJOVIĆA BARE 269
BOKA 14, 49, 222, 253—256, 268, 278, 293, 300, 303
BOLJANIIĆI 225, 244, 274, 279
BORAČ 52, 58, 59, 63—67, 70, 73, 75, 93, 96—98, 131, 140, 162, 180, 203, 208, 234, 235, 239—242, 245, 250, 252, 253, 257, 261—263, 269, 294, 295
BORIČJE 211, 212, 214, 268, 287
BORJE 263, 275, 290
BOSAČA 167
BOSANSKA KRAJINA 57, 237
BOSANSKI BROD 236
BOSANSKI PETROVAC 219, 220, 228
BOSNA 10, 11, 19, 22, 28—30, 45, 54, 56—58, 69, 81, 88, 101, 103, 104, 107, 120, 127, 152, 156, 160, 185, 200, 209, 222, 223, 226—228, 231, 235—238, 240, 242—244, 246, 247, 249, 251, 253—255, 258, 264, 267, 268, 274, 276, 283, 288, 290, 293—299, 304, 305
BOSNA (rijeka) 237
BOSNA I HERCEGOVINA 23, 58—61, 154, 229, 240, 241, 243, 252, 277, 281, 283, 297, 302
BOŠANJA 76
BRATONOŽIĆI 48
BRATUNAC 235
BREGAVA 180, 277
BREZNA 201, 278, 290
BREZOVA GLAVA 269
BROD (na Drini) 125, 131, 133, 147, 149, 169, 247, 293
BRODAREVO 262, 267
BRSKUT 48
BRŠNO 238
BUDVA 222
BUENOS AJRES 260
BUGOJNO 68
BUKOVIK 269
BUNOVI 131, 1 54, 160, 161, 259, 262, 263 266, 297

CAREVO GUVNO 76
CERKNICA 229
CETINJE 6, 104, 222, 230, 252, 257, 278
CRIKVENICA 267, 278
CRKVINE 227, 270, 283
CRMNIČKA NAHIJA 230
CRNA GORA 3—5, 11—14, 16, 18, 28, 41, 42, 48, 49, 51, 57, 58, 67, 70, 79, 99, 101, 103,

104, 109, 116, 120—123, 140, 143, 145, 150, 152, 156, 159, 170, 172, 178, 185—187, 190, 191, 193, 195, 196, 200, 204, 209, 221—223, 228—231, 233, 234, 243—245, 247, 250, 251, 253—261, 264—269, 272, 274, 276—280, 282—285, 288, 290, 293—294, 297, 300, 302—305
CRNO JEZERO 274, 275, 282, 300, 302
CRVENO ŽDRIJELO 289

ČABULJA 118
ČAČAK 253
ČAJNIČE 57, 73, 76, 102, 110, 116, 118, 121, 127, 129, 135, 137, 143, 169, 183, 208, 231, 238, 244—247, 249—251, 256, 258, 259, 263, 265, 266, 269, 274—276, 279, 281, 283, 284, 287, 297, 298
ČAKOR 48
ČAPLJINA 264, 277
ČARDAK 167
ČEHOSLOVAČKA 26
ČELEBIĆ(I) 51, 110, 129, 133, 135—137, 140, 143, 151, 157—160, 169, 171, 176, 187, 188, 208, 216, 259, 268, 274—276, 284, 287, 289, 290, 297, 302
ČEMERNICA 57
ČEMERNO 84, 97, 145, 162, 187, 203, 204, 211, 286
ČEOTINA, vidi: ĆE[H]OTINA
ČIPČIJE 167

ĆE[H]OTINA 138, 154, 169, 175, 208, 230, 244, 259,267, 269, 272, 274, 276, 279, 281, 302, 304
ĆUREVO 68, 147, 149, 171, 208, 212, 242, 286

DABOVINA 244
DALMACIJA 3, 117, 118, 123, 152, 154, 186, 190, 258, 267, 269, 278, 285, 300
DANIĆI 276
DANILOVGRAD 219, 222, 238
DEDIĆI 121
DINARA 68, 219, 243, 253
DOBOJ 251
DOBRI DO 206, 209, 211, 284, 287, 289, 290
DOLENJSKA 220
DOLOMITI 220
DOMANOVIĆI 288
DONJA BUKOVICA 277
DONJA MORAČA 70
DONJE KRUŠEVO 211, 212, 268
DONJI BORAČ, vidi: BORAČ
DONJI LAPAC 57
DRAGOČAVA 147
DRAŽANJ 98, 279
DREŽNIK 57
DRINA 46, 53, 56, 76—78, 82, 88, 109, 121, 125, 131, 136—138, 140, 146—149, 151, 152, 154, 160, 162, 171, 176, 222, 227, 231, 233, 236, 238, 241, 243, 244, 246, 247, 249, 251, 257, 263, 265—267, 272, 275, 276 279, 281, 296—300, 304
DRINIĆI 219, 220
DRINJAČA 222, 235
DUB 121, 231
DUBRAVA (BRDO KOD GORAŽDA) 76
DUBRAVA (SELO KOD FOČE) 259
DUBRAVA (ŽUPA) 267

DUBROVNIK 94, 123, 141, 225, 251, 264, 267, 277, 278, 299
DUBROVSKO 211—214, 290
DUGE POLJANE 261
DURMITOR 187, 274, 276, 280, 284, 287, 289, 290, 298, 300
DUVANJSKO POLJE 68

ĐURĐEVIĆA TARA 42, 70, 85, 86, 158, 187, 234, 243, 244, 267, 274, 279

ENGLESKA 12,25, 26,35, 60, 92, 122, 245, 260
EVROPA 34, 90, 107, 150, 234, 245, 252 255

FATNICA 252
FAZLAGIĆA KULA 66—69, 242, 286
FEMIĆA KRŠ 8, 82
FOČA 3, 4, 7, 10, 16—19, 21, 22, 24, 31, 33, 40, 42—44, 46, 47, 52, 53, 56, 57, 60, 61, 63, 64, 66, 70, 72—79, 82, 84—87, 89, 92, 93, 95, 102, 104, 105, 108, 110—112, 114—117, 119, 122—125, 129, 131, 133, 134, 138, 143—148, 150, 152—154, 157, 158, 161—163, 166 169, 171, 193, 197, 200, 208, 216, 219—222, 225, 226, 228, 230, 231, 234—236, 238, 240, 241, 243—247, 249, 251—254, 258—266, 268—281, 283, 284, 287, 290, 293—300, 305
FOJNICA (KOD GACKA) 241, 246
FRANCUSKA 278
FRUŠKA GORA 57

GACKO 58, 59, 66—68, 88, 118, 127, 142, 162, 204, 225, 239—243, 246, 250, 251, 259, 265, 276, 279, 285, 288, 290, 304
GLASINAC 69, 102, 110, 154, 222, 231, 243, 244, 249, 254, 262, 272, 290
GLIBAĆI 275, 279, 280, 287
GOJAKOVIĆI 261
GOLEŠA 225
GOLIJA 187, 190, 193, 195, 204, 209, 279—282, 285, 286, 288, 304, 305
GOMILE 167
GORANSKO 68, 83, 84, 98, 157, 201, 204, 221, 242, 268, 284, 287 289
GORAŽDE 57, 73, 76—78, 82, 84, 88, 98, 102, 109, 110, 116—118, 139, 154, 222, 230, 231, 236, 238, 244—247, 249, 251, 253, 256, 259, 263, 265, 266, 274, 275, 279, 281, 283, 284, 287, 293, 295—297
GORNJA BREZNA 209, 284
GORNJA MORAČA 8, 70 243
GORNJE LIPOVO 243
GORNJE POLJE 233, 248 278, 290
GORNJI BORAČ, vidi: BORAČ
GORNJI MILANOVAC 62
GORSKI KOTAR 57, 278
GOSTILJE (KOD TITOGRADA) 219
GRADAC 266
GRADINA 75, 246
GRADIŠTE (KOD KOLAŠINA) 167, 243
GRAHOVIŠTE 76
GRAHOVO 190, 191, 204, 274
GRANDIĆI 271, 272
GRMEČ 57, 68
GVOZD, 269

HAN-PIJESAK 23, 53, 222, 226, 235, 238 244, 247, 249, 251, 262
HAN-SOHA 259
HARKOV 255
HERCEGOVINA 5, 6, 16, 19, 55, 57—59, 62, 65, 66, 70, 83, 88, 93, 95, 98, 101, 103, 110, 116, 118, 120, 123, 140, 142, 143, 145, 152, 153, 160, 162, 163, 165, 176, 180, 185—188, 190, 191, 195 196, 200, 204, 205, 209, 210, 216, 225, 234, 235, 240, 241, 244, 247, 249, 251—261 264—268, 272, 274, 277—280, 282—288, 293 295—300, 304, 305
HOLANDIJA 26
HRASNO 264 288
HRVATSKA 27, 29—31, 36, 39, 57, 116, 156, 186, 190, 245, 252, 257, 259, 281, 283, 298
HRVATSKO PRIMORJE 278
HUMIĆ 147
HUTOVO 288

IFSAR 76
IGMAN 105, 109, 117, 123, 245, 249, 256
ISTRA 260
ITALIJA 251, 278, 283, 284
IVAN, vidi: IVAN-PLANINA
IVAN-PLANINA 98
IVANGRAD 8, 48, 82, 133, 222, 223
IVANJICA 253
IZGORI 67, 68, 84, 98, 187, 203, 207, 208, 210, 212, 287

JABUKA 293
JAHORINA 88, 110, 117, 231, 242, 245, 247, 249, 251, 290
JAJCE 54, 88, 251, 252
JASIKA 105
JASIKOVAC 211
JAVORAK 190, 223, 278, 290
JEZERSKA PLANINA 54
JOŠAVKA 237
JUGOSLAVIJA 3, 13, 26, 27—29, 31, 34, 35, 57, 61, 62, 73, 90, 91, 92, 101, 107, 115, 156, 186, 191, 200, 226, 228, 236, 245, 251, 255, 257, 260, 262, 278, 283, 294, 296, 300
JUGOVIĆI 98, 145, 203, 285, 286
JUŽNA AMERIKA 260
JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA 260

KALINOVIK 57, 58, 105, 106, 117, 145, 162, 231, 236, 243, 244, 247, 249, 253, 257, 261, 264, 265, 270, 272 276, 283 290, 296, 297, 300
KALNIK 57
KAMENA GORA 137, 158, 166, 271, 273, 276
KANADA 130
KARLOVAC 229, 281
KASINDOL 105
KATUNSKA NAHIJA 230
KAVKAZ 255
KAZANCI 190, 204
KERESTINEC 36, 227, 229
KIFINO SELO 97, 241
KLOS 224
KNEŽEVIĆI 171, 211, 275, 277, 302
KOBLENA GLAVA 266
KOKOTOVO ŽDRIJELO 267
KOLAŠIN 5, 7, 8 23, 24, 41, 47—49, 82, 84, 99, 100, 109, 123, 133, 137, 140, 143, 150, 152, 154, 158, 167, 191, 195, 211, 226, 227, 229, 230, 233—235, 243, 249, 261—263, 265, 268—270, 273, 277, 280, 282, 283, 294, 302
KOLEŠKO 216, 279, 290
KOMARNICA 275, 290
KONJIC 64, 66, 98, 245, 253
KONJSKO 269
KOPILJE 223
KORDUN 57, 120, 128, 226, 259
KORENICA 259
KORMAN 167
KOSANICA 274, 275, 280, 287
KOSOVO 229, 233
KOTOR 222
KOTOR-VAROŠ 54
KOVAČ-PLANINA 244
KOVAČEVIĆI 269, 274
KOVREN 135
KOZARA (selo kod Čajniča) 76, 88, 110, 251
KOZARA (u zapadnoj Bosni) 57, 264
KRAGUJEVAC 30
KRALJEVO 30, 228
KRANJ 270
KRAS 257
KRĆE 244
KRIVAJA 53, 222
KRNDIJA 259
KRNJA JELA 8
KRSTAC (golijski) 190, 203, 204, 279, 281, 282
KRSTAC (pivski) 153, 171—174, 176, 177, 183, 190, 211, 222, 268, 274, 275, 277, 278, 284, 287, 302
KRŠ 70, 84
KRUPANJ 103
KRUŠČIČKO BRDO 147
KRUŠEVO (u Pivi) 147, 149, 171, 176, 187, 193, 208, 279 287
KUČI 48, 82, 265
KUJBIŠEV 252, 260
KULA, vidi: FAZLAGIĆA KULA
KULEN-VAKUF 229
KUNDUCI 262
KURŠUMLIJA 226

LATINSKA AMERIKA 260
LAZ 238
LEBANE 229
LEDIĆI 105
LEVER TARA 150, 187, 244, 267, 279
LICMANŠTAT 236
LIJEĆEVINA 125—130, 132—135, 137—139, 141, 142, 144, 146—153, 155—158, 160—162, 164, 165, 171, 178, 189, 258 260, 261, 263—265, 268, 269, 271, 273—277, 279, 281, 287, 288, 298—300, 302, 305
LIKA 57, 120, 121, 128, 189, 259, 267, 278
LIM 103, 129, 135, 233, 242, 247, 261, 263, 271, 274, 276, 298
LIMSKA DOLINA 7, 48, 82
LIPNIK 203, 259, 265, 286
LIPOVO 7, 8

LIVANJSKO POLJE 68
LIVNO 219
LONDON 25, 73, 130, 170, 191, 192

LJEŠANSKA NAHIJA 6, 48, 82, 230
LJUBINA 262
LJUBINJE 256, 260
LJUBIŠNJA 208, 216, 287, 289
LJUBLJANA 21, 219, 220, 225, 226, 235, 243, 245, 270, 278, 294, 295
LJUTA 105

MAČVA 30, 40
MAGANIK 221
MAJEVICA 54, 55, 237
MAKEDONIJA 229, 245
MALI STARAC 167
MANASTIR OSTROG 223
MANASTIR PIVSKI 284, 288
MANDIĆA DO 167
MANJAČA 237
MATEŠEVO 48
MAZOČE 147, 266
MEKA GRUDA 286
MELJAK 158, 191, 208, 216, 274, 275, 280, 284, 287
MESIĆI 244, 256
MEŠTROVAC 71
METALJKA 73, 244
METKOVIĆ 110, 116, 123, 142, 251, 256, 258
METOHIJA 18
MILOŠEVIĆI 203, 285
MILJEN 110, 118, 256, 263
MILJEVINA 106, 117, 146
MILJKOVAC 201, 212, 290
MJEDENIK 240, 241
MOJKOVAC 8, 86, 133, 143, 158, 168, 233, 243, 244, 249, 250, 261—263, 267, 273, 274, 294, 302
MOKRO 236, 238
MORAČA (predio) 221, 233, 234, 249, 269
MORAČA (rijeka) 242, 265, 274
MOSKVA 141, 159, 164, 173, 181, 220, 228, 234, 258, 262, 265, 270, 275, 283, 300, 302, 303
MOSTAR 57, 88, 98, 118, 141, 165, 251, 254, 256, 273, 277, 288, 299
MOTIČKI GAJ 167
MRATINJE 157, 162, 163, 201, 207, 208, 210, 212, 270—272, 289, 305
MRKONJIĆ-GRAD 68, 88, 251, 252
MRKOPALJ 57
MIMINA BARA 8

NEDAJNO 131, 133, 166, 171, 211, 212, 215, 265, 268, 269, 271, 272, 274—277, 290, 299, 300, 302
NERETVA 63, 64, 66—68, 97, 105, 225, 235, 247, 253, 255, 256, 263, 268, 294—296
NEVESINJE 63, 66, 88, 97, 117, 118, 145, 162, 165, 196, 239, 241, 242, 246, 250, 251, 253, 273, 276, 279, 285, 286, 288, 290
NEVESINJSKO POLJE 64, 66, 97, 118, 295
NIKOLIN DO 211, 214
NIKOVIĆI 171, 196, 269, 271
NIKŠIĆ 4—6, 68, 79, 133, 150, 153, 154, 183, 187, 204, 222, 223, 248, 266, 269, 274, 278, 279, 284, 286, 288, 289, 290
NIKŠIĆKA ŽUPA 238, 266, 269
NIŠ 239
NORVEŠKA 26, 231
NOVA VAROŠ 103, 135, 193, 209, 247, 259, 263, 264, 299
NOVI SAD 236
NOVO MESTO 270

NJEGOŠ (planina) 190
NJEGOVUŠKO POLJE 273
NJEMAČKA 90, 91, 219, 231, 236, 252, 257, 281

OBALJ 64, 241, 242
OBRADOVIĆI 76
ODŽACI 158
OGRAĐENICA 71
OLOVO 53, 54, 226, 235, 236, 238
OPATIJA 235, 243
ORAHOVO 169
OZREN (kod Doboja) 53—55 88, 237, 238, 251

PALE 53, 236
PALEŽ 167
PALJEV DO 273, 277
PANDURICA 117
PAPKOV DO 151
PAPRATNO 259
PAPUK 57, 259
PEĆ 233
PETROVA GORA 57
PETROVAC NA MORU 222
PIJAVA 257
PIPERI 4—7, 82, 143, 223, 265, 267
PIPERSKA ĆELIJA 267
PIŠČE 189, 193, 195, 196, 198, 201, 211—213, 215, 283, 289, 290, 302, 304
PIVA (rijeka) 149, 157, 247, 270, 275, 297, 302, 303, 305
PIVA (predio) 9, 125, 129, 131, 145, 158, 168, 169, 172, 176, 184, 187—191, 193, 195, 201, 204, 206—213, 216, 235, 259, 265, 268, 274—281, 283—285, 289, 290, 298, 303—305
PIVSKA PLANINA, vidi: PLANINA PIVSKA
PIVSKA ŽUPA, vidi: ŽUPA PIVSKA
PJENOVAC 23, 226
PLANA 225
PLANINA (kod KONJICA) 97, 253
PLANINA PIVSKA 84, 184, 190, 231, 258—261, 265, 268, 269, 275, 277, 280, 283—285, 287, 289, 290, 300, 302—304
PLUŽINE 175, 177, 179—186, 188—190, 192, 194, 196—201, 203, 204, 207, 209—211, 214—216, 275—277, 281, 282, 284, 287, 289, 302—304
PLJEVLJA 48, 56, 57, 73, 85, 88, 98, 102, 110, 123, 129, 135, 137, 152, 158, 166, 176, 183, 191, 208, 216, 230, 234, 238, 242—244, 247, 249, 256, 259, 263, 267, 271, 275, 278—280, 296, 300
POCERINA 30
PODGORICA, vidi: TITOGRAD
PODGRAB 244
PODMILOGORA 268, 287

PODPEĆE 158, 271
PODSJERINE 151
POLJA (kod MOJKOVCA) 261, 267
POLJSKA 26, 236
POMORAVLJE 229
POPI 271, 272
POPOV MOST 187, 208, 211, 212, 284
POPOVAČA 76
POTKAMEN 256
POTPEĆE, vidi: PODPEĆE
PRAČA 10, 68, 73, 81, 98, 104, 110, 222, 242—244, 247, 249, 251, 253, 254, 256, 260, 264, 296
PREBILOVCI, vidi: PRIBILOVCI
PRESJENICA 105
PRIBILOVCI 142, 180, 256, 265, 277
PRIBINIĆ 237
PRIBOJ 103, 225
PRIJEPOLJE 129, 225, 247, 262, 267, 271, 273, 274, 278
PRNJAVOR 54, 237
PROKUPLJE 226
PROZOR 253
PSUNJ 57, 259

RADOVČE 267
RAĐEVINA 44
RAJH, vidi: NJEMAČKA
RAJLOVAC 238, 252
RAKITNICA 97, 242, 253
RAVNA GORA (U GORSKOM KOTARU) 57
RAVNA GORA (U ZAPADNOJ SRBIJI) 62
RAVNO 203, 286
RAZVRŠJE 167
RENOVICA 231, 244, 249
RIJEČKA NAHIJA 230
RIJEKA CRNOJEVIĆA 222
RIM 257
ROGATICA 10, 43, 45, 72, 104, 121, 222, 231, 236, 242—244, 247, 249, 251, 293, 294
ROGOJ 117, 257, 258
ROMANIJA 10, 53, 73, 110, 124, 154, 216, 222, 236, 238, 243, 269, 272, 290, 298
ROVCA 5, 7, 221
RUDIĆI 76
RUDINE 133, 137, 154, 171, 172, 174, 176, 178, 193, 196, 211, 268, 274, 277, 280, 283, 287, 288, 299, 304
RUSIJA, vidi: SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
RUŽICA 273

SAMOBOR 259, 265
SANDŽAK 18, 28, 42, 56, 57, 70 78, 86, 103, 109 124, 137—139, 143, 150, 152, 153, 156, 157, 171, 172, 176, 185, 186, 191, 224, 226, 227, 229, 230, 242, 247, 250, 254, 255, 259—265, 267, 271, 274, 276, 278—282, 284, 293, 294, 296, 298—300, 302—304
SARAJEVO 46, 56, 57, 73, 74, 78, 89, 106, 118, 123, 141, 190, 216, 232, 235, 236, 238, 241, 244, 245, 249, 251—254, 256, 257, 264, 282, 295, 296, 299
SARAJEVO POLJE 98, 102, 254, 257
SAVA 57, 281
SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA 25, 26, 35, 60, 90—92, 101, 130, 170, 173, 181, 192, 219, 220, 234, 240, 245, 251, 252, 255, 257, 258, 260, 261, 270, 277, 280, 296, 297
SAVIN LAKAT 278
SAVINO ŽDRIJELO 243
SEDLO (NA DURMITORU) 287, 290
SINJAJEVINA 48, 86, 222, 234, 242, 243, 249, 252, 265, 267, 271, 273, 274, 277, 300, 301, 302
SITNICA (U HERCEGOVINI) 209
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE 12, 25, 35, 60, 92, 122, 130, 245, 260, 298
SJENICA 261
SJEVERNA AMERIKA 260
SKADAR 17
SKARA 261
SKENDER-VAKUF 237
SKRADIN 229
SLATINA (KOD ČAJNIČA) 76, 127, 208, 284, 287
SLATO 285
SLAVONIJA 57, 128
SLIVLJE 250
SLOVENIJA 3, 21, 29, 39, 156, 186, 245, 252, 278, 283, 295
SLOVENAČKO (SLOVENSKO) PRIMORJE 220, 260
SOFIJA 239
SOKOLAC 238, 244, 247, 249, 251, 258, 262, 288
SOVJETSKA RUSIJA, vidi: SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
SOVJETSKI SAVEZ; vidi: SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
SPLIT 3, 57, 94, 186, 190, 267, 277, 278
SPREČA 222
SRB 259
SRBIJA 11, 12, 28, 30, 38, 39, 43, 52, 56, 61, 62, 78 79 81, 103, 109, 116, 120, 139, 140, 150, 156, 178, 185, 186, 222, 223, 226—231, 240, 241, 245, 247, 252, 257, 261, 262, 267, 274, 276, 295, 298
SREBRENICA 235, 243
STABNA 287, 289
STOLAC 225, 256
STOŽAC 221
STUDENO 211
SUŠAK 267, 278
SUŠICA 211, 212, 215
SUTJESKA 247, 258, 260, 266, 275, 279, 281, 282, 284, 287—289, 297, 302, 304
SUVA LOKVA 284, 287
SUVI PEČARAC 273
SVRKE 8

ŠABAC 44, 231
ŠAHOVIĆI 158, 250
ŠANAC 261
ŠARANCI 84
ŠAVNIK 5, 7, 50, 51, 57, 82, 84, 153, 154, 172, 174, 187, 190, 204, 209, 266, 268, 269, 274, 275, 277—279, 283, 284, 288, 290, 300, 302, 303
ŠĆEPAN-POLJE 82, 133, 149, 151, 169, 171

211, 244, 249, 259, 260, 262, 266, 271, 274, 282, 284, 289, 293, 297, 299
ŠEKOVIĆI 222
ŠIBENIK 229
ŠIPAČNO 279
ŠKOFJA LOKA 270
ŠTAVALJ 134, 261
ŠTITARE 261
ŠTITARICE 8
ŠTITOVICA 134
ŠTULAC (VELIKI I MALI) 187, 274, 284, 290, 300, 302
ŠUMADIJA 61, 226, 229

TABACI 271
TARA 82, 135, 137, 147—149, 151, 154, 157, 159, 171, 187, 242, 244, 249, 259, 261, 265—267, 272, 274—276, 279, 281, 283, 287, 288, 297—299, 302—304
TATAROVINA 230
TEPCA 71, 187, 244, 279
TESLIĆ 54
TEŠANJ 54
TIRANA 17, 186, 224, 278
TITOGRAD 5, 48, 183, 222, 223, 233, 248
TITOVO UŽICE 61, 219, 220, 222, 226, 253, 277
TJENTIŠTE 131, 171, 176
TORINO 254
TRAVNIK 54
TRBUŠĆE 265
TREBAVA 54, 55, 237
TREBEVIĆ 73, 102, 110, 245
TREBINJE 225, 285
TRESKAVICA 64
TRNOVO 57, 64—66, 68, 105, 109, 110, 117, 121, 123, 242, 244, 245, 247, 249 257, 258, 270, 276
TRSA 211—215, 283, 287, 302
TRST 186
TURSKA 186
TUZLA 56

UDBINA 259
ULCINJ 222
ULOG 67, 117 145, 225, 242, 261
UNAČ 268, 283, 287
USKOCI 167
USTIPRAČA 78, 109, 244, 247, 249, 251, 256,
UZDOMIR 266
UZLUP 147, 149, 151, 154 157, 161, 169, 171, 176, 187—189, 208, 212, 244, 275, 279, 283, 284, 287, 297—299
UŽICE, vidi: TITOVO UŽICE
UŽIČKA POŽEGA 100, 226, 256

VALJEVO 44, 103, 104
VASOJEVIĆI 48, 86, 269
VEČERINOVAC 261
VELIKA BRITANIJA, vidi: ENGLESKA
VELIKA KAPELA 57
VELIKI STUPANJ 105
VELIMLJE 190, 204, 286
VIKOČ 133, 259, 275
VILUSE 190, 204, 279
VIRPAZAR 222
VISICA 277
VISOČICA 65
VIŠEGRAD 43, 45, 48, 53, 121, 231, 233, 236 238, 242, 244, 247, 249, 251
VLAHINJE 224, 227
VLAHOLJE 105
VLASENICA 46, 53, 136, 222, 231, 235, 236, 243, 262
VLAŠIĆ 57
VOJNIK 182, 190, 204
VOJVODINA 229, 245
VOLGA 255
VRANOVINA 71
VRATLO 243
VRBAS 253
VRBNICA 163, 208, 271, 272, 276
VUČEVO 207, 209, 210, 212, 247, 279, 284, 287

ZAGARAČ 238
ZAGREB 21, 30, 36, 57, 74, 156, 219, 221, 225—228, 235, 245, 270, 281, 294, 295
ZAKMUR 131, 140, 171, 196, 203, 207, 208, 210, 212, 274—276, 279, 284, 287, 293, 300
ZAVAJIT 131, 133, 259, 266, 275, 284, 287
ZEKAVICA 271
ZELENGORA 247, 260, 261, 264, 266, 272, 276, 279, 281, 287, 288, 297
ZENICA 53, 88, 251
ZETA 221, 223, 247, 265
ZLATNI BOR 147
ZRINJSKA GORA 57
ZVIJERINA 204, 285, 286
ZVIJEZDA 53
ZVORNIK 10, 223

ŽABLJAK 8, 42, 50, 51, 57, 84 129, 131, 135, 143, 153, 167—171, 176, 183, 187, 190, 191, 195, 209, 222, 229, 230, 233, 234, 243—245, 250, 261, 265, 267—269, 271, 273—275, 277—284, 288, 290, 294, 298, 300, 302, 303
ŽEPA 222, 239, 251
ŽIROVNICA 266
ŽULJI 225
ŽUPA, vidi: NIKŠIĆKA ŽUPA
ŽUPA, vidi: ŽUPA PIVSKA
ŽUPA PIVSKA 84, 131, 184, 190, 266, 278, 284

SKRAĆENICE

A-CK SKJ — Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
AFŽ — Antifašistička fronta žena
AFŽJ — Antifašistička fronta žena Jugoslavije
A-VII — Arhiv Vojnoistorijskog instituta
AKMO — Autonomna Kosovsko-metohijska Oblast
APV — Autonomna Pokrajina Vojvodina
ASNOS — Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije
AVNOJ — Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BiH — Bosna i Hercegovina
CANU — Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
CASNO — Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja
CG — Crna Gora
CK — Centralni komitet
CNO — Crnogorska narodna omladina
CO — Centralni odbor
CV — Centralno vijeće
ČSR — Čehoslovačka Republika
DFJ — Demokratska Federativna Jugoslavija
DO — Dobrovoljački odred(i)
DSIP — Državni sekretarijat za inostrane poslove
DSNO — Državni sekretarijat narodne odbrane
DSUP — Državni sekretarijat za unutrašnje poslove
DV — Dobrovoljačka vojska
DVJ — Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
EKVŠ — Ekonomsko komercijalna visoka škola
FNRJ — Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GK — Gradski komitet
GNO — Gradski narodni odbor
GO — Glavni odbor
GŠ — Glavni štab
HSS — Hrvatska seljačka stranka
IB — Informbiro
IK — Izvršni komitet
IO — Izvršni odbor
IV — Izvršno veće
JA — Jugoslovenska armija

JAT	— Jugoslovenski aero transport
JNA	— Jugoslovenska narodna armija
JNOF	— Jedinstveni narodnooslobodilački front
JRP	— Jedinstvena radnička partija
JRV	— Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo
JRZ	— Jugoslovenska radikalna zajednica
JV	— Jugoslovenska vo ska
KI	— Komunistička internacionala
KIM	— KOI
KNOJ	— Korpus narodne odbrane Jugoslavije
KOI	— Komunistička omladinska internacionala
KP	— Komunistička partija
KPF	— Komunistička partija Francuske
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
KPS	— Komunistička partija Srbije
KPSl	— Komunistička partija Slovenije
KPSS	— Komunistička partija Sovjetskog Saveza
KUNMZ	— Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada
MK	— Mesni komitet
MLŠ	— Međunarodna lenjinska škola
MPV	— Moralno-političko vaspitanje
MUP	— Ministarstvo unutrašnjih poslova
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NKOJ	— Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NO	— Narodnooslobodilačka(i)
NOB	— Narodnooslobodilačka borba
NOF	— Narodnooslobodilački front
NOJ	— Narodna omladina Jugoslavije
NOO	— Narodnooslobodilački odbor
NOP	— Narodnooslobodilački partizanski
NOP	— Narodnooslobodilački pokret
NOPO	— Narodnooslobodilački partizanski odred(i)
NOPOJ	— Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije
NOR	— Narodnooslobodilački rat
NOU	— Narodnooslobodilačka(i) udarna(i)
NOV	— Narodnooslobodilačka vojska
NOVJ	— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR	— Narodna Republika
NRH	— Narodna Republika Hrvatska
NRPJ	— Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NRSl	— Narodna Republika Slovenija
NSNRP	— Nacionalsocijalistička nemačka radnička partija
OF	— Osvobodilna fronta
OK	— Oblasni komitet

OK	— Okružni komitet
OZNA	— Odjeljenje zaštite naroda
PAO	— Protivavionska odbrana
PB	— Politbiro
PK	— Pokrajinski komitet
PO	— Pokrajinski odbor
POJ	— Partizanski odredi Jugoslavije
PSKJ	— Predsjedništvo Saveza komunista Jugoslavije
RK	— Rejonski komitet
RIV	— Republičko izvršno vijeće
RKP(b)	— Ruska komunistička partija (boljševika)
RSDRP	— Ruska socijaldemokratska radnička partija
SAD	— Sjedinjene Američke Države
SANU	— Srpska akademija nauka i umetnosti
SAZU	— Slovenačka akademija znanosti i umjetnosti
SBOTIČ	— Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SDS	— Samostalna demokratska stranka
SDS	— Socijal-demokratska stranka
SFRJ	— Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIV	— Savezno izvršno vijeće
SK	— Savez komunista
SKH	— Savez komunista Hrvatske
SKJ	— Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP (b)	— Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SKS	— Savez komunista Srbije
SKSl	— Savez Komunista Slovenije
SNOO	— Slovenački narodnooslobodilački odbor
SNOS	— Slovenski narodnoosvobodilni svet
SO	— Savezni odbor
SOE	— (Special Operations Executive) Uprava za specijalne operacije
SR	— Socijalistička republika
SRH	— Socijalistička Republika Hrvatska
SRN	— Stranka radnog naroda
SSJ	— Savez sindikata Jugoslavije
SSNO	— Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSRNJ	— Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
SSSR	— Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUBNOR	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
SUBNORJ	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
UDB	— Uprava državne bezbjednosti
UK	— Univerzitetski komitet
UN	— Ujedinjene nacije
USAO	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine

USAOJ	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VOS	— Varnostno obveščevalna služba (Bezbjedonosno obavještajna služba)
VŠ	— Vrhovni štab
VVA	— Viša vojna akademija
ZAVNO	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
ZAVNOCiB	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZBORNIK	— Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd, VII, 1949 —
ZO	— Zemaljski odbor
ZSM	— Zveza slovenske mladine (Savez slovenačke omladine)

ILUSTRACIJE

Titov portret, snimak iz ljeta 1942.

Vrhovni komandant Tito sa članovima Vrhovnog štaba Aleksandrom Rankovićem i Ivom Lolom Ribarom i grupom boraca Prateće čete u okolini Foče aprila 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 10. aprila 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 13. aprila 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 15. aprila 1942.

Most na Drini u Goraždu koji su po Titovom naređenju porušili mineri Vrhovnog štaba 23. aprila 1942.

Faksimil Titovog pisma Uglješi Daniloviću, članu Glavnog štaba NOP i DO Bosne i Hercegovine, od 6. maja 1942.

Most na Tari (Đurđevića Tara) koji su početkom maja 1942, po naređenju Vrhovnog štaba, porušili partizani braneći slobodnu teritoriju Durmitorskog NOP odreda.

Prije napuštanja Foče, partizani su 4. maja 1942. porušili most na Drini i spalili zgradu željezničke stanice.

Kanjon Tare kod Uzlupa gdje je Tito 11. maja 1942. prešao rijeku na putu iz Foče za Pivu.

Faksimil Titovog pisma Sretenu Žujoviću, članu Vrhovnog štaba, od 13. maja 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 13. maja 1942.

Faksimil Titovog pisma Aleksandru Rankoviću i Ivi Loli Ribaru, članovima Vrhovnog štaba, od 18. maja 1942.

Crno jezero, ispod Durmitora, na čijoj je obali vrhovni komandant Tito 22. maja 1942. održao savjetovanje sa predstavnicima Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku i Glavnog štaba za Sandžak.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 22. maja 1942.

Panorama sela Pišča na Planini pivskoj. U tom selu je Tito boravio 24. maja 1942.

Selo Krstac u Pivi. U zgradi Komande mjesta (na slici se vide razvaline) Tito je boravio 25. maja 1942. (na svoj 50. rođendan).

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 1. juna 1942.

Kuća Mihaila Adžića u Plužinama (Piva) u kojoj je Tito boravio od 25. maja do 9. juna 1942.

Uobičajeni Titov potpis na naređenjima koja je upućivao štabovima partizanskih jedinica.

SADRŽAJ

Strana

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] 9. IV [19]42. 3

Delegatu Vrhovnog štaba drugu Đidi [Milovanu Đilasu], 10. IV [19]42. 4

Štabu Durmitorskog Narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 10. IV [19]42. 7

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], [10. aprila 1942] 10

Otvoreno pismo svim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki, 12. aprila 1942. 11

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 12. april 1942. 16

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 13. IV 1942. 17

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] 14. IV 1942. 18

Okružnom komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu, rukovodstvima bataljonskih organizacija KPJ u NO partizanskim odredima istočne Hercegovine, političkim komesarima u Operativnom štabu i štabovima odreda i bataljona, 15. IV 1942. 19

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 15. IV 1942. 21

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 15. IV [19]42. 22

Saopštenje Vrhovnog štaba o pogibiji istaknutih rukovodilaca i pohvale jedinicama i borcima, [sredina aprila 1942] 24

Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora, prva polovina aprila 1942. 25

Uvodni članak za prvi broj časopisa »Partizanski sanitet«, [aprila 1942] 32

Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše partije, [5. ili 6. aprila 1942] 34

Delegatu Vrhovnog štaba NOP i DVJ drugu Đidi [Milovanu Đilasu], 16. IV 1942. 41

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 16. IV [19]42. 43

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] 16. IV [19]42. 44

Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 17. IV 1942. 45

Delegatu Vrhovnog štaba drugu Đidi [Milovanu Đilasu], 17. aprila 1942. 47

Drugu Šikiju [Moši Pijade], 17. IV 1942. 51

Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za istočnu Bosnu, 18. IV [19]42. 53

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, oko 19. aprila 1942] 56

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 19. IV [19]42. 57
Narodu Bosne i Hercegovine [20. april 1942] 58
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, 20. i 21. aprul 1942] 61
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 21. IV [19]42. 63
Štabu Kalinovičkog odreda. Za druga Radu [Hamovića], 22. IV [19]42. 64
Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu, 22. IV [19]42. 66
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 22. IV [19]42. 70
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, 23. aprila 1942] 72
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 23. IV [19]42. 73
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 24. IV [19]42. 74
[Arsu Jovanoviću, načelniku Vrhovnog štaba NOP i DVJ, 25. aprila 1942] 75
Štabu 2. proleterske nar[odno]osl[obodilačke] udarne brigade, 25. IV [19]42. 76
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 26. IV [19]42. 78
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 29. IV [19]42. 79
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 29. IV [19]42. 84
Štabu Bjelopoljskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda 29. IV 1942. 86
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 29. IV [19]42. 87
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 29. IV 1942. 88
Radnici i radnice Jugoslavije, 1. maj 1942. 90
Okružnom komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu, 2. maj 1942. 93
Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu, 2. V [19]42. 95
[Milovanu Đilasu, delegatu Vrhovnog štaba], 3. V 1942. 100
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 3. V 1942. 103
Operativnom štabu Kalinovik, 5. maj 1942. 105
Dnevna zapovijest za 6. maj, 6. maj 1942. 107
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Crnu Goru i Boku. Drugovima Đidi [Milovanu Đilasu] i Milutinu [Ivanu Milutinoviću], 6. V 1942. 109
Drugu I. Rukavini, kom[andantu] Gl[avnog] štaba NOPO Hrvatske, 6. maj 1942. 112
Drugu Radi Hamoviću, komandantu Kalin[ovičkog] odreda, 6. maj 1942. 113
Drugu Uglješi [Daniloviću], članu Gl[avnog] štaba NOP i DV za BH, 6. maj 1942. 114
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 6. V 1942. 115
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 6. maj 1942. 116

Operativnom štabu Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske za Hercegovinu i južnu Dalmaciju, 7. V 1942. 117

Saopštenje Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, 8. maj 1942. 120

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 8. V [19]42. 123

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 10. V 1942. 124

[Arsu Jovanoviću, načelniku Vrhovnog štaba, 11. maj 1942] 125

Stalna objava, 11. V 1942. 126

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 11. V [19]42. 127

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 12. V [19]42. 128

Drugu Arsu [Arsu Jovanoviću, načelniku Vrhovnog štaba], 12. V [19]42. 129

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 13. V [19]42. 130

[Sretenu Žujoviću, članu Vrhovnog štaba], 13. V [19]42. 131

[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 13. V [19]42. 133

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 13. V [19]42. 134

Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Sandžak, 14. V 1942. 135

Drugu Arsu [Jovanoviću] i Crnome [Sretenu Žujoviću], 14.V 1942. 136

Štabu 2. [proleterske] brigade, 14. V 1942. 138

Štabu 2. proleterske NO udarne brigade, 14. V 1942. 139

Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Hercegovinu, 15. V 1942. 140

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 16. V [19]42. 142

Drugu Arsu, Loli i Marku [Arsu Jovanoviću, Ivi Loli Ribaru i Aleksandru Rankoviću], 16. V 1942. 143

Štabu 1. narodnooslobodilačke udarne brigade, 16. V 1942. 145

Štabu Kragujevačkog bataljona 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 16 V 1942. 147

Štabu 2. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 16. V 1942. 148

Štabu 3. bataljona 2. narodnooslobodilačke proleterske udarne brigade, 16. V 1942. 149

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 16. V 1942. 150

Štabu Kragujevačkog bataljona I narodnooslobodilačke proleterske udarne brigade 17. V 1942. 151

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 17. V 1942. 152

[Aleksandru Rankoviću i Ivi Loli Ribaru], 18. V [19]42. 152

Štabu 2. narodnooslobodilačke proleterske udarne brigade, 18. V 1942. 154

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale]. Za KIM, 18. V [19]42. 156

Okružnom komitetu KPJ za Foču (Drugu Puniši [Peroviću]), 19. maj 1942. 157

Glavnom štabu NO partizanskih odreda za Sandžak, 19. maj 1942. 158

Štabu 2. proleterske nardnooslobodilačke udarne brigade, 19. V 1942. 160

Štabu Kragujevačkog bataljona 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 19. V 1942. 161

Štabu 1. proleterske NO udarne brigade, 19. maj 1942. 162

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale].

Predsjedništvu II međunarodnog antifašističkog mitinga omladine u Moskvi [19. maj 1942] 164

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 19. V [19]42. 165

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 20. V 1942. 166

Drugu Terziću [Velimiru], Ćetkoviću [Peru] i Kapičiću [Jovu], 21. V 1942. 167

Štabu 2. narodnooslobodilačke proleterske udarne brigade, 22. V 1942. 169

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 22. V [19]42. 170

Drugovima Marku [Aleksandru Rankoviću] i Veljku [Pavlu Iliću], 24. maj 1942. 171

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale]. Predsjedništvu II sveslovenskog antifašističkog mitinga omladine u Moskvi, 25. V 1942. 173

Drugu Điđi [Milovanu Đilasu, članu Vrhovnog štaba], 25. V 1942. 174

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], 26. V 1942. 175

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], 26. V 1942. 176

Drugu Điđi [Milovanu Đilasu], 26. maj 1942. 178

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 26. V [19]42. 180

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale]. Predsjedništvu Sveslovenskog mitinga omladine u Moskvi, [26. maj 1942] 181

Drugovima Ćetkoviću i Kapi[čiću], 27. V [19]42. 182

Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 27. V 1942. 183

Štabu Durmitorskog odreda. Za druga Cicmila, 27. V [19]42. 84

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale]. Drugom sveslovenskom, mitingu omladine u Moskvi, [27. maj 1942] 185

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 28. V 1942. 186

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], 29. V 1942. 187

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], Naređenje, 29. V 1942. 189

Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu i južnu Dalmaciju, 29. V 1942. 190

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 30. V [19]42. 191

Drugu Janku [Moši Pijade], 31. V 1942. 193

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], 31. V 1942. 195

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 31. V [19]42. 197

Štabu 2. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 1. VI 1942. 198

Dr [Borislavu] Božoviću, 1. VI 1942. 199

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 1. VI [19]42. 200

[Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe] Drugovima Ćetkoviću i Kapi[čiću], 2. VI 1942. 201

Štabu 2. bataljona 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 2. VI 1942. 203

Štabu 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 2. VI 1942. 204

Drugu Ćetkoviću i Kapi[čiću]. Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe, 2. VI 1942. 206

Dr [Borislavu] Božoviću, 3. VI 1942. 207

Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću], 3. VI 1942. 208

Drugu Čika-Janku [Moši Pijade], 3. VI 1942. 210

[Operativnom štabu Durmitorske udarne grupe] Drugovima Ćetkoviću i Kapi[čiću], 3. juna 1942. 211

Štabu Durmitorskog odreda, 3. VI 1942. 214

Štabu Komskog odreda, 3. VI 1942. 215

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 3. VI [19]42. 216

NAPOMENE 217

HRONOLOGIJA 291

REGISTAR IMENA 309

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA 355

SKRAĆENICE 361

ILUSTRACIJE 365

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, dr Nikola Babić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić, mr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski, dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Milan Matić, dr Josip Mirnić, Pero Morača, dr Ivan Perić, Miladin Perović, dr Branko Petranović, Milan Rakas, dr Stanislav Stojanović, Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
mr Milan B. Matić

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
BEOGRAD

TOM 10

*Naučna istraživanja,
napomene, hronologija
i priprema za štampu*

MIŠO LEKOVIĆ

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 10

Recenzenti
dr Pero Damjanović
Pero Morača

Jezički redaktor
Milorad Simonović

Saradnici na registrima
Branislav Gligorijević, Mišo Leković, Enes Milak, Bosiljka Pejović Protić, Žarko Protić (urednik), Aleksandar Spasojević, Branko Vuković

Tekstove pisane na ruskom jeziku prevela
Ljubinka Ribar

Likovno rješenje korica
Jovan Lukić

Grafička oprema
Vladana Mrkonja
Sovra Baračković

Korektor
Milica Miljković

Meter
Šimun Zvonić

Štampa

Grafička radna organizacija »Liburnija«
Rijeka, Bulevar Marxa i Engelsa 20

Tiraž 10 000
Izišlo iz štampe avgusta 1983.